ИСХОДИШТА
ORIGINATIONS
12

Савез Срба у Румунији

Филозофски факултет
Универзитета у Нишу

У овом броју часописа објављени су радови пријављени за XI међународни научни скуп Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима, који је одржан у периоду од 17. до 18. октобра 2025. године на Филозофском факултету Универзитета у Нишу.

This issue of the journal published papers submitted for the XI International Scientific Conference Material and Spiritual Culture of Serbs in Multiethnic Environments and / or Peripheral Areas, which was held at the Faculty of Philosophy University of Niš, 17-18. October 2025.

САВЕЗ СРБА У РУМУНИЈИ
Центар за научна истраживања културе Срба у Румунији
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ Универзитета у Нишу
ФИЛОЛОШКИ, ИСТОРИЈСКИ, ФИЛОЗОФСКИ И ТЕОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
Западног универзитета у Темишвару

Уредници тема:
Проф. др **Михај Н. Радан**
Проф. др **Горан Максимовић**
Проф. др **Татјана Трајковић**
др Ана Савић-Грујић

Уређивачки одбор:
Проф. др **Михај (Миља) Н. Радан**, Западни универзитет у Темишвару
Проф. др **Горан Максимовић**, Универзитет у Нишу
Проф. др **Снежана Гудурић**, Универзитет у Новом Саду
Проф. др **Надежда Јовић**, Универзитет у Нишу
Проф. др **Александра Лончар Раичевић**, Универзитет у Нишу
Проф. др **Јордана Марковић**, Универзитет у Нишу
Проф. др **Софија Милорадовић**, Институт за српски језик САНУ, Београд
Проф. др **Радивоје Младеновић**, Универзитет у Крагујевцу
Проф. др **Октавија Неделку**, Универзитет у Букурешту
Проф. др **Срето Танасић**, академик, Институт за српски језик САНУ, Београд
Др **Биљана Сикимић**, Балканолошки институт САНУ, Београд
Доц. др **Миљана Радмила Ускату**, Западни универзитет у Темишвару
Ванредни проф. **Маца Царан Андрејић**, Западни универзитет у Темишвару
Проф. др **Мирјана Бојанић Ћирковић**, Универзитет у Нишу
Проф. др **Татјана Трајковић**, Универзитет у Нишу

Секретари:
Доц. др Миљана Радмила Ускату
Проф. др Мирјана Бојанић Ћирковић

Рецензенти:
Др Нина Аксић
Др Милица Алексић
Др Бојана Богдановић
Др Мирјана Бојанић Ћирковић
Др Јована Бојовић Јоксимовић
Др Жарко Бошњаковић
Др Бојана Вељовић Поповић
Др Мирјана Гочанин
Др Милош Ђорђевић
Др Марија Јањић
Др Саша Јашин
Др Владан Јовановић
Др Марина Јуришић
Др Јелена Капустина
Др Драгомир Козомара
Др Ивана Лазић-Коњик
Др Бранкица Марковић
Др Јордана Марковић
Др Софија Милорадовић
Др Тања Милосављевић
Др Кристина Митић
Др Октавија Неделку
Др Александар Новаковић
Др Снежана Петровић
Др Мато Пижурица
Др Драгана Ратковић
Др Биљана Савић
Др Сандра Савић
Др Ана Савић-Грујић
Др Биљана Сикимић
Др Зоран Симић
Др Светлана Слијепчевић Бјеливук
Др Марина Спасојевић
Др Драгана Станковић
Др Душан Стефановић
Др Милица Стојановић
Академик Срето Танасић
Др Татјана Трајковић
Др Миљана Радмила Ускату
Др Драгана Цвијовић
Др Дијана Црњак
Др Слађана Цукут
Др Адриан Чинтар
Мср Драгана Милић
Мср Алекса Поповић

Савез Срба у Румунији
Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији

Филозофски факултет
Универзитета у Нишу

Филолошки, историјски, филозофски и теолошки факултет
Западног универзитета у Темишвару

ИСХОДИШТА
ORIGINATIONS
12

Темишвар / Ниш
2026

https://doi.org/10.46630/ish.12.2026

UNION OF SERBS IN ROMANIA
Center for Scientific Research and Culture of Serbs in Romania

UNIVERSITY OF NIŠ, FACULTY OF PHILOSOPHY

WEST UNIVERSITY OF TIMISOARA, FACULTY OF LETTERS, HISTORY, PHILOSOPHY AND THEOLOGY

Theme editors:
Prof. dr **Mihaj N. Radan**
Prof. dr **Goran Maksimović**
Prof. **Tatjana Trajković**, PhD
Ana Savić-Grujić, PhD

Editorial Board:
Prof. dr **Mihai (Milja) N. Radan**, West University of Timișoara
Prof. dr **Goran Maksimović**, University of Niš
Prof. dr **Snežana Gudurić**, University of Novi Sad
Prof. dr **Nadežda Jović**, University of Niš
Prof. dr **Aleksandra Lončar Raičević**, University of Niš
Prof. dr **Jordana Marković**, University of Niš
Prof. dr **Sofija Miloradović**, Institute for the Serbian Language SASA
Prof. dr **Radivoje Mladenović**, University of Kragujevac
Prof. dr **Octavia Nedelcu**, University of Bucharest
Prof. dr **Sreto Tanasić**, academic, Institute for the Serbian Language SASA
Dr **Biljana Sikimić**, Institute for Balkan Studies SASA
Lecturer dr **Miliana-Radmila Uscatu**, West University of Timișoara
Associate Prof **Maţa Ţaran Andreici**, West University of Timișoara
Associate Prof. dr **Mirjana Bojanić Ćirković**, University of Niš
Prof. dr **Tatjana Trajković**, University of Niš

Secretary:
Associate Prof. dr Miliana-Radmila Uscatu
Prof. dr Mirjana Bojanić Ćirković

Reviewers:

Dr Nina Aksić
Dr Milica Aleksić
Dr Bojana Bogdanović
Dr Mirjana Bojanić Ćirković
Dr Jovana Bojović Joksimović
Dr Žarko Bošnjaković
Dr Bojana Veljović Popović
Dr Mirjana Gočanin
Dr Miloš Đorđević
Dr Marija Janjić
Dr Saša Jašin
Dr Vladan Jovanović
Dr Marina Jurišić
Dr Jelena Kapustina
Dr Dragomir Kozomara
Dr Ivana Lazić-Konjik
Dr Brankica Marković
Dr Jordana Marković
Dr Sofija Miloradović
Dr Tanja Milosavljević
Dr Kristina Mitić
Dr Octavia Nedelcu
Dr Aleksandar Novaković
Dr Snežana Petrović
Dr Mato Pižurica
Dr Dragana Ratković
Dr Biljana Savić
Dr Sandra Savić
Dr Ana Savić-Grujić
Dr Biljana Sikimić
Dr Zoran Simić
Dr Svetlana Slijepčević Bjelivuk
Dr Marina Spasojević
Dr Dragana Stanković
Dr Dušan Stefanović
Dr Milica Stojanović
Akademik Sreto Tanasić
Dr Tatjana Trajković
Dr Miliana Radmila-Uskatu
Dr Dragana Cvijović
Dr Dijana Crnjak
Dr Slađana Cukut
Dr Adrian Cîntar
Msr Dragana Milić
Msr Aleksa Popović

САДРЖАЈ

Нина В. Аксић
СИНКРЕТИЗАМ НАРОДНЕ РЕЛИГИЈЕ И ПРАВОСЛАВНЕ ПРАКСЕ У ОБРЕДУ СКИДАЊА УРОКА ПРИМЕРИ ИЗ СРПСКИХ ЗАЈЕДНИЦА У РУМУНСКОМ БАНАТУ / SYNCRETISM OF FOLK RELIGION AND ORTHODOX PRACTICE IN THE RITUAL OF REMOVING THE EVIL EYE EXAMPLES FROM SERBIAN COMMUNITIES IN THE ROMANIAN BANAT 11

Милица М. Алексић
БАНАТ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ / THE BANAT OF MILOŠ CRNJANSKI ... 31

Мирјана Д. Бојанић Ћирковић
ДОПРИНОС АКАДЕМИКА ВОЈИСЛАВА ЂУРИЋА СРПСКОЈ КУЛТУРИ / THE CONTRIBUTION OF ACADEMICIAN VOJISLAV ĐURIĆ TO SERBIAN CULTURE 41

Бојана М. Вељовић Поповић
ДИЈАЛЕКТИЗМИ У РОМАНУ *ПРЕОБРАЖЕЊЕ* ВИОЛЕТЕ ЈОВИЋ: НАРАТИВНИ И СТИЛСКИ ПОТЕНЦИЈАЛ ПРЕТЕРИТАЛНИХ ГЛАГОЛСКИХ ОБЛИКА / DIALECTISMS IN VIOLETA JOVIĆ'S NOVEL *PREOBRAŽENJE*: THE NARRATIVE AND STYLISTIC POTENTIAL OF PRETERITAL VERB FORMS 57

Mihaela Gh. Vlăsceanu
THE BAROQUE AS A VEHICLE FOR CROSS-CULTURAL IDENTITY AND SPIRITUAL EXPRESSION IN ORTHODOX BANAT: A CASE STUDY OF FIVE COPIES OF STEFANOVIĆ ZAHARIJA ORFELIN'S PAPER ICONS IN STAN ZUGRAVU'S HERMENEIA / BAROK KAO SREDSTVO ZA PREKOGRANIČNI IDENTITET I DUHOVNO IZRAŽAVANJE U PRAVOSLAVNOM BANATU: STUDIJA SLUČAJA PET KOPIJA PAPIRNIH IKONA STEFANOVIĆ ZAHARIJE ORFELINA U HERMENEIJI STANA ZUGRAVUL 69

Данка Г. Вујаклија
ПОГЛЕДИ МИЛОЈКА ВЕСЕЛИНОВИЋА НА СЛОВЕНСКЕ ДИЈАЛЕКТЕ МАКЕДОНИЈЕ, ЗАПАДНЕ БУГАРСКЕ И ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ / MILOJKO VESELINOVIĆ'S VIEWS ON THE SLAVIC DIALECTS OF MACEDONIA, WESTERN BULGARIA, AND EASTERN SERBIA 87

Васил С. Дрвошанов
ПРИЛОЗИТЕ НА МИЛИВОЈ ПАВЛОВИЌ ЗА МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ ОБЈАВУВАНИ ВО „СКОПСКИ ГЛАСНИК“ / MILIVOJ PAVLOVIC'S ARTICLES ON MACEDONIAN DIALECTS PUBLISHED IN "SKOPSKI GLASNIK" 101

Милина М. Ивановић Баришић
УПОТРЕБА ВАТРЕ У БОЖИЋНИМ ОБИЧАЈИМА КОД СРБА У РУМУНСКОМ БАНАТУ / FIRE AND EMBERS IN CHRISTMAS CUSTOMS AMONG SERBS IN THE ROMANIAN BANAT 109

Марина С. Јањић
МОТИВАЦИОНА И КОГНИЦИОНА УЛОГА БОЈА У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА / MOTIVATIONAL AND COGNITIVE ROLE OF COLORS IN TEACHING SERBIAN LANGUAGE 119

Надежда Д. Јовић
ЛЕСКОВАЧКИ ЗБОРНИК КАО ПУТОКАЗ ЗА ПРОУЧАВАЊЕ ЈЕЗИЧКЕ ПРОШЛОСТИ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ У XVIII И XIX ВЕКУ / *LESKOVAČKI ZBORNIK* AS A GUIDE FOR THE STUDY OF THE LINGUISTIC PAST OF SOUTHEASTERN SERBIA IN THE 18TH AND 19TH CENTURIES 137

Милица А. Кандић
ПОМОРИШЈЕ И ПРИРОДНЕ НЕПОГОДЕ У ЗБИРЦИ ПРИПОВЕДАКА *ДОЛИНОМ МОРИША* ЛАЗАРА ИЛИЋА / POMORIŠJE AND NATURAL DISASTERS IN LAZAR ILIĆ'S SHORT STORY COLLECTION THROUGH THE VALLEY OF THE MUREȘ 151

Adrian Cîntar
THE DEPORTATION OF SERBIAN FAMILIES TO BĂRĂGAN AN ETHNIC AND STATISTICAL STUDY / ДЕПОРТАЦИЈА СРПСКИХ ПОРОДИЦА У БАРАГАН ЕТНИЧКА И СТАТИСТИЧКА СТУДИЈА 163

Александра С. Лукић
ПСИХОАНАЛИТИЧКО ЧИТАЊЕ ДРУГОСТИ У РОМАНУ *ГОСПОЂИЦА* ИВЕ АНДРИЋА У КОНТЕКСТУ САРАЈЕВСКОГ РАТНОГ И ПОСЛЕРАТНОГ ИСКУСТВА / A PSYCHOANALYTIC STUDY OF OTHERNESS IN IVO ANDRIĆ'S NOVEL *THE WOMAN* FROM SARAJEVO : WAR AND POSTWAR CONTEXTS 181

Горан М. Максимовић
ЛИЧНОСТ И КЊИЖЕВНО ДЈЕЛО АНЂЕЛКА КРСТИЋА У ИСТОРИЈАМА, ПРЕГЛЕДИМА И ХРЕСТОМАТИЈАМА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ / THE PERSONALITY AND LITERARY WORK OF ANĐELKO KRSTIĆ IN HISTORIES; REVIEWS AND CHRESTOMATIES OF SERBIAN LITERATURE 191

Бранкица Ђ. Марковић
СТО ДВАДЕСЕТ ГОДИНА ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈЕ НА СТРАНИЦАМА СРПСКОГ ДИЈАЛЕКТОЛОШКОГ ЗБОРНИКА / ONE HUNDRED AND TWENTY YEARS OF DIALECTOLOGY IN THE PAGES OF THE SERBIAN DIALECTOLOGICAL JOURNAL 205

Драгана М. Милић
НАЈСТАРИЈА ПИСАНА ИСТОРИЈА ПОСВЕЋЕНА МАНАСТИРУ МЕСИЋ / LE PLUS ANCIEN RÉCIT HISTORIQUE ÉCRIT DU MONASTÈRE DE MESIĆ 221

Катарина С. Милојковић
ОБРЕД, РЕЧ, РИТУАЛ: БАЈАЊА У КУЛТУРНОМ КОНТЕКСТУ СРБА И КАРАШЕВАКА / RITE, WORD, RITUAL: FOLK INCANTATIONS (OR SPELLS) IN THE CULTURAL CONTEXT OF SERBS AND KRASHOVANI 237

Тања З. Милосављевић
ЛЕКОВИТО БИЉЕ У ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКОЈ ЛИНГВОКУЛТУРИ / MEDICINAL HERBS IN THE PRIZREN–TIMOK LINGUOCULTURE 249

Милица М. Михајловић
НАРОДНА КЛЕТВА У ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКОЈ ОБЛАСТИ: ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ АСПЕКТ / THE FOLK CURSE IN THE PRIZREN–TIMOK AREA: A DIALECTOLOGICAL PERSPECTIVE 265

Eusebiu I. Narai
ASPECTS DE L'ACTIVITÉ DE LA PETITE ENTENTE AU DERNIER TRIMESTRE DE 1933, REFLÉTÉS DANS LES PAGES DU QUOTIDIEN BANATIEN «L'OUEST». ÉTUDE DE CAS: LES MOIS NOVEMBRE ET DECEMBRE 1933 ASPECTS OF THE ACTIVITY OF THE LITTLE UNDERSTANDING IN THE LAST QUARTER OF 1933, REFLECTED IN THE PAGES OF THE BANATIAN DAILY THE WEST. CASE STUDY: NOVEMBER AND DECEMBER 1933 275

Александар М. Новаковић
СТАТУС СРПСКОГ ЈЕЗИКА У УЏБЕНИКУ НАШ ЈЕЗИК АМЕРИЧКОГ УНИВЕРЗИТЕТА КОЛУМБИЈА / THE STATUS OF THE SERBIAN LANGUAGE IN THE TEXTBOOK NAŠ JEZIK OF COLUMBIA UNIVERSITY 295

Алекса Поповић
PASSO AUGUSTO - ЦРТИЦА ИЗ ИСТОРИЈСКЕ ГЕОГРАФИЈЕ XVIII ВЕКА / PASSO AUGUSTO - UNE NOTE DE LA GÉOGRAPHIE HISTORIQUE DU XVIIIème SIÈCLE 309

Слободанка С. Пртија
ЛАТИНИЗМИ У ЈЕЗИКУ ШТАМПЕ НЕКАД И САД / LATIN LOANWORDS IN THE LANGUAGE OF THE PRESS: THEN AND NOW 319

Михај Н. Радан
КРСНА СЛАВА КАРАШЕВАКА – СЛАВЕЊЕ, СВЕТИТЕЉ или СВЕТАЦ / PATRON OF THE HOUSE – SLAVA – AMONG THE CARASHOVEANS 333

Слободан Н. Реметић
СТО ДВАДЕСЕТ ГОДИНА СРПСКЕ ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈЕ / ONE HUNDRED AND TWENTY YEARS OF SERBIAN DIALECTOLOGY 345

Ана Р. Савић-Грујић
ПРИЛОГ ОПИСУ ЛЕКСИКЕ ГОДИШЊИХ ОБИЧАЈА У ГОВОРИМА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ / THE LEXICON OF ANNUAL CUSTOMS IN THE DIALECTS OF SOUTHEASTERN SERBIA 369

Сандра Г. Савић
ИЗ ОНОМАСТИКЕ ЗАПЛАЊА – ЖЕНСКА ЛИЧНА ИМЕНА С КРАЈА 19. ВЕКА / FROM THE ONOMASTICS OF ZAPLANJE – FEMALE PERSONAL NAMES FROM THE LATE 19TH CENTURY 381

Зоран М. Симић
ПРОНОМИНАЛНА РЕДУПЛИКАЦИЈА У СРПСКОМ ГОВОРУ ПОЉАДИЈЕ У РУМУНИЈИ / PRONOMINAL REDUPLICATION IN THE SERBIAN SPEECH OF POLJADIA IN ROMANIA 395

Зоран Спасовски
ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈА У ТОПОНИМИЈИ / DIALECTOLOGY IN TOPONYMY 407

Драгана В. Станковић
КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА ДОБРОГ И ЛОШЕГ У ЈЕЗИЧКОЈ СЛИЦИ СВЕТА ВРАЊАНАЦА (НА МАТЕРИЈАЛУ ВРАЊСКИХ ПОСЛОВИЦА ХАЏИ ТОДОРА ДИМИТРИЈЕВИЋА) / CONCEPTUALIZATION OF GOOD AND EVIL IN THE LINGUISTIC WORLDVIEW OF THE PEOPLE OF VRANJE (BASED ON THE PROVERBS OF HADŽI TODOR DIMITRIJEVIĆ) 417

Душан Р. Стефановић
ТИПОВИ ЖЕНСКИХ ЛИЧНИХ НАДИМАКА СА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ / К СЕМАНТИЧЕСКОЙ ТИПОЛОГИИ ЖЕНСКИХ ЛИЧНЫХ ПРОЗВИЩ В КОСОВО И МЕТОХИИ 433

Татјана Трајковић
ДИЈАЛЕКТОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА НА ФИЛОЗОФСКОМ ФАКУЛТЕТУ У НИШУ КАО ДОПРИНОС СРПСКОЈ ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈИ / DIALECTOLOGICAL RESEARCH AT THE FACULTY OF PHILOSOPHY IN NIŠ AS A CONTRIBUTION TO SERBIAN DIALECTOLOGY 443

Ђорђина М. Трубарац Матић
ПОЗИВАЊЕ МРТВИХ РОЂАКА ЗА ТРПЕЗУ: ОБРЕДНО-КАЛЕНДАРСКИ ОКВИР ОБИЧАЈА МЕЂУ СРБИМА У КЛИСУРИ (РУМУНИЈА / CALLING DECEASED RELATIVES TO THE FEAST: THE RITUAL-CALENDAR FRAMEWORK OF THE CUSTOM AMONG SERBS IN CLISURA (ROMANIA) 463

Лидија В. Чолевић
КУЛТУРНА ДИПЛОМАТИЈА: СРПСКО-РУМУНСКИ ОДНОСИ / CULTURAL DIPLOMACY SERBIAN–ROMANIAN RELATIONS 475

Маца Царан Андрејић, Јанко Губани
СПОЉНИ ЈЕЗИЧКИ УТИЦАЈИ КАО ИНИЦИЈАТОР СРПСКО-РУМУНСКОГ БИЛИНГВИЗМА У РУМУНСКОМ БАНАТУ / EXTERNAL LINGUISTIC INFLUENCES AS A CATALYST FOR SERBIAN-ROMANIAN BILINGUALISM IN THE ROMANIAN BANAT 489

Дијана М. Црњак, Биљана М. Савић
О КОНСОНАНТИЗМУ РОМАНА *ШАПАТИ МАЛЕ ВЛАШКЕ* СЛАВИЦЕ ГАРОЊЕ / CONSONANTISM IN THE NOVEL „ŠAPATI MALE VLAŠKE" BY SLAVICA GARONJA 497

Слађана М. Цукут
МИКРОТОПОНИМИ ШИПОВА КАО ОДРАЗ ГЛАСОВНИХ ДИЈАЛЕКАТСКИХ ОСОБИНА / MICROTOPONYMS OF ŠIPOVO AS A REFLECTION OF DIALECTAL PHONETIC FEATURES 511

Мирјана Илић
ДИЈАЛЕКАТСКИ РЕЧНИК И ЛИНГВОКУЛТУРОЛОГИЈА / DIALECT DICTIONARY AND LINGUOCULTUROLOGY 525

Теодора Љ. Де Лука, Бојана Б. Богдановић
ФУНКЦИЈА ОБИЧАЈА КУМАЧЕЊЕ У ДРУШТВЕНОЈ СТРУКТУРИ КОД СРБА У РУМУНИЈИ / THE FUNCTION OF THE RITUAL OF KUMAČENJE IN THE SOCIAL STRUCTURE OF SERBS IN ROMANIA 539

ОКРУГЛИ СТО „120 ГОДИНА СРПСКЕ ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈЕ" / SYMPOSIUM „120 YEARS OF SERBIAN DIALECTOLOGY"

Слободан Реметић
СТО ДВАДЕСЕТ ГОДИНА *СРПСКОГ ДИЈАЛЕКТОЛОШКОГ ЗБОРНИКА* – ПРАВА ВРЕДНОСТ НЕ ЗАСТАРЕВА / ONE HUNDRED AND TWENTY YEARS OF THE *SERBIAN DIALECTOLOGICAL COLLECTION* – TRUE VALUE NEVER FADES – 555

Слободан Реметић
ВЕЛИКО МАЛО ДЕЛО ВЕЛИКОГ НАУЧНИКА / A GREAT LITTLE WORK OF A GREAT SCIENTIST 561

Срето Танасић
ДИЈАЛЕКТОЛОШКА ЕКСКУРЗИЈА АЛЕКСАНДРА БЕЛИЋА У ХЕРЦЕГОВИНУ / ДИАЛЕКТОЛОГИЧЕСКАЯ ЭКСКУРСИЯ АЛЕКСАНДРА БЕЛИЧА В ГЕРЦЕГОВИНУ 565

Радивоје Младеновић
СРПСКИ ДИЈАЛЕКАТСКИ КОРПУС 120 ГОДИНА ПОСЛЕ *ДИЈАЛЕКАТА ИСТОЧНЕ И ЈУЖНЕ СРБИЈЕ* – СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВА / SERBIAN DIALECT CORPS 120 YEARS *AFTER THE DIALECTS OF EASTERN AND SOUTHERN SERBIA* – STATUS AND PERSPECTIVES 573

Јордана Марковић
ОНОМАСТИЧКИ ПОДАЦИ КАО ГРАЂА ЗА ДИЈАЛЕКТОЛОШКА ПРОУЧАВАЊА / ONOMASTIC DATA AS MATERIAL FOR DIALECTOLOGICAL STUDIES 581
Драгана Радовановић
СРПСКА ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈА ДАНАС – ИЗМЕЂУ ТРАДИЦИЈЕ, МОДЕРНИХ МЕТОДОЛОГИЈА И САВРЕМЕНИХ ТЕХНОЛОГИЈА / SERBIAN DIALECTOLOGY TODAY: BETWEEN TRADITION, MODERN METHODOLOGIES AND CONTEMPORARY TECHNOLOGIES 593

Михај Радан
СИНТЕТИЧКИ ПРИКАЗ УТИЦАЈА РУМУНСКОГ ЈЕЗИКА НА ГОВОРЕ КАРАШЕВАКА СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА СИНТАКСИЧКИ И ЛЕКСИЧКИ СЕГМЕНТ / SYNTHETIC VIEW OF THE INFLUENCE OF THE ROMANIAN LANGUAGE ON CARASHOVEAN IDIOMS WITH SPECIAL EMPHASIS ON THE SYNTACTIC AND LEXICAL SEGMENTS 609

Драга Бојовић
ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈА У ЦРНОЈ ГОРИ У СВИЈЕТЛУ СРПСКЕ ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈЕ / DIALECTOLOGY IN MONTENEGRO IN THE LIGHT OF SERBIAN DIALECTOLOGY 625

Васил Дрвошанов
ДИЈАЛЕКТИТЕ ВО СВЕТЛИНАТА НА АРЕАЛНАТА ЛИНГВИСТИКА / DIALECTS IN THE LIGHT OF AREAL LINGUISTICS 637

Нина В. Аксић[1]
Етнографски институт САНУ,[2]
Београд

УДК 398.3(=163.41)(498.5)
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.01

СИНКРЕТИЗАМ НАРОДНЕ РЕЛИГИЈЕ И ПРАВОСЛАВНЕ ПРАКСЕ У ОБРЕДУ СКИДАЊА УРОКА

ПРИМЕРИ ИЗ СРПСКИХ ЗАЈЕДНИЦА У РУМУНСКОМ БАНАТУ

Иако православна Црква званично не подржава праксу отклањања урока, као магијски чин, у оквиру ове праксе се често укрштају православни и народнорелигијски елементи. У неким случајевима, жене које скидају урок, поред обредних реквизита који имају посебан значај у народној религији, користе и црквене, тј. освештане предмете, као и православне молитве. Укључивање црквених, православних елемената у магијску праксу скидања урока, која иначе има исцелитељску функцију, даје јој додатни легитимитет и „божанску заштиту“. Током истраживања културе и традиције Срба у Румунији, у различитим крајевима румунског Баната наишли смо на синкретичне форме отклањања урока, које подразумевају употребу жара (угљевља)/шибица, прве/чисте воде са бунара, богојављенске водице и молитве Оче наш, уз евентуално изговарање бајалица. Циљ излагања јесте да представимо живу праксу отклањања урока код Срба у румунском Банату, да бележењем и наредним објављивањем учинимо да остане траг о овом обреду коме прети нестајање и покажемо везу између народне религије и православне праксе.

Кључне речи: скидање урока, синкретизам, народна религија, православна пракса, Срби у Румунији

У овоме раду представићемо обред отклањања урока, тзв. гашење угљевља, са својим варијантама. Наиме, анализу овог обреда начинићемо на примерима на које смо наишли у српским заједницама у румунском Банату, а који подразумевају употребу жара (угљевља)/шибица, прве/чисте воде са бунара, богојављенске водице и молитве Оче наш или изговарање бајалица. Циљ рада јесте да представимо, још увек живу праксу отклањања урока код Срба у румунском Банату, те да бележењем учинимо да остане траг о овом обреду коме прети нестајање и покажемо везу између народне религије и

[1] nina.aksic@ei.sanu.ac.rs

[2] Текст је резултат рада у Етнографском институту САНУ који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС, а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2026. години број: 451-03-33/2026-03/ 200173, од 05. 02. 2026., као и рада на пројекту *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, у организацији Центра за научна истраживања културе Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији (Темишвар).

православне праксе. За потребе овог рада користићемо доступне информације о скидању урока које смо пронашли у научној литератури, али и теренске записе сачињене од стране сарадника Етнографског института САНУ[3] који су прикупљени 2024. и 2025. године, а у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, у организацији Центра за научна истраживања културе Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији (Темишвар). Мали је број научних радова који су се бавили темом прорицања,[4] гатања, бајања и сл. у овоме крају међу српским становништвом, а претпостављамо да је разлог томе тај што се о овим и оваквим стварима нерадо и ретко говори. Ипак, нарона веровања и народна религија јесу значајан сегмент традицијске културе и као такве „важна претпоставка опстанка заједнице“ (Ивановић-Баришић, 2010: 173). Оно што је оставило јак утисак на теренским истраживањима протекле две године, а посебно 2025. године у Дунавској клисури, јесте неочекивана отвореност и спремност да се прича о различитим натприродним појавама и магијским радњама, те се надамо да ће радова на ову тему бити више у будућности, јер ове праксе нестају, а (биле) су део наше народне традиције. Ипак, „познато је да је духовна сфера много отпорнија на спољне утицаје, па су промене успоренније, а садржаји ове врсте дуже опстају у свести народа“ (Ивановић-Баришић, 2010: 173). Ипак, постепено нестајање потврђују саговорници на терену:

> С2: *И сад хај објасни ти мене зашто у садашње доба нема више ништа од тога?* С1: *Почим нема више ни врачаре толико, то је проблема.* С2: *Па није проблема, то је добро.* С1: *Нема више сад стварно.* (Нема више ни оних који могу да те излече од тога и то је проблем.) (Српска Пожежена, 2025).

Урок[5] је најчешћа врста наношења зла особи, али је углавном непредвидива и ненамерна, мада, ређе постоји и урицање са намером. То је „магијска опсена која настаје погледом злих или урокљивих очију, затим речима уз изненађење, чуђење, и хвалисањем некога или нечега” (Кулишић, Петровић и Пантелић, 1998: *урок*). Особе које могу уреći најчешће се називају урокљивци.[6] Они који су уречени осећају се лоше (бол у глави, малаксалост и сл.), те је у народној пракси једна од првих асоцијација на оваква стања – да су она од урока. Дакле, он представља неку врсту болести, а „појмови о болестима“ у оквиру традиционалне културе „плод су одговарајућих представа, веровања и ритуалних понашања насталих у дугом периоду таложења животних искустава“ (Јовановић, 2000: 153). Из овог разлога, „стицање нових знања није значило и одбацивање архаичних магијских ритуала чија се

[3] Захвалност за уступљене теренске податке дугујем колегиницама Ђорђини Трубарац Матић и Бојани Богдановић.

[4] Више видети: Трубарац Матић, 2021.

[5] Више о уроку, поред наведених референци у тексту видети и у: Раденковић, 1996б: 53–61.

[6] Више о урокљивцима и уроку видети у: Бандић, 2004.

исцелитељска ефектност заснива на психолошкој комуникацији са претпостављеним митским узрочником болести“ (Јовановић, 2000: 153).

Пошто се сматра да узроци болести долазе од демонских сила и нечега што је ван нашег света, тј. нормалности, неопходно их је и уочити путем магијских поступака. Из овог разлога, најподложнији урицању су људи на граници промене статуса – трудница, мала деца и младенци, они који су у неком граничном стању – болесни, у сну и др. (више: Толстој и Раденковић, 2001: *урок*). Од урока су заштићени обележени, ружни, стари, људи којима се нема на чему дивити (више: Ђорђевић, 1938: 84–85). Урицање погледом (од злих/лоших очију) узрокује болест или несрећу. Људи и деца који несвесно могу урећи погледом означени су физички или су у граничном стању – деца одбијена од дојења па повраћена, људи са белегом на телу, људи плавих или зелених очију, болесници, жене током менструалног циклуса, трудница, невесте, људи пред умирање и др. (више: Ђорђевић, 1938: 26–36; Толстој и Раденковић, 2001: *урок*):

> (Је л та особа која урекне то ради намерно или се тако случајно деси?) *Кажем не. Има не, не намерно. Има очи... Да, каже да то није. Отворене боје. Урекљиве.* (...) *Има очи гадне и онда он шта то пожели, то умре* (Српска Пожежена, 2025).

> С2: *То се истраживало, само мало. То све иде на основу психозе. Ко ови што су у циркусу. Видите иде тамо, успава. Значи имају ту снагу.* (...) *Е на основу тога, те погледа у очи*. С1: *Тако јаке очи има и ти узме то* (Стара Молдава, 2025).

Несвесно се може урећи чуђењем, дивљењем или хваљењем. Ономе ко то чини у народу се говори: „Што се чудиш?“ или: „Немој да се чудиш, не ваља се“.

Од урока се брани заштитним речима: „не буди (му) урока“, турцизмом „машала“ (Елезовић, 1998: 394), „пупу да (те, се, је, га) не урекнем“ (Стевановић et al., 1976: 569, Караџић, 1849: 53) и др. Уколико особа која жели да похвали некога или нешто не изговори заштитне речи, нека трећа особа мора изговорити заштитну формулу: „Пресекао језик!“, „Камен ти у уста!“ и др. (више в: Ђорђевић, 1938: 165). Мала деца се често називају погрдним надимцима, јер се сматра да се детету не може наудити ако му се не зна и не чује право име. Као заштита од урока могу се носити и амајлије.

Прва помоћ при урекнућу, чак и пре медикамената, јесте „скидање урока“ од стране жена из сеоске заједнице које то раде.

О значају урока у српској народној традицији и народној религији сведоче бројне речи и изрази међу којима је и уверење да је „више (је) људи отишло под земљу од урока него од свих других болести“ (Ђорђевића, 1938: 8).[7]

[7] Преглед различитих података, о уроку код Срба видети више и у: Аксић, *урок*: Појмовник српске културе и Ђорђевић и Аксић, 2019.

*

Гашење угљевља представља најчешћу и најједноставнију форму отклањања урока. Оно се „најчешће примењује кад се неко нагло разболи. По веровању, нагла болест настаје од демона или су је натуриле врачаре“ (Кулишић, Петровић и Пантелић, 1998: *гатање*). Овакав вид отклањања урока у научној литератури сврстава се или у вид гатања „када се истражују болести, узроци, личности злих очију“ (Кулишић, Петровић и Пантелић, 1998: *гатање*) или у вид народне медицине, тј. пракса се може сматрати „етно-медицинском или руралним психотерапеутским феноменом“. Оно што ову праксу чини руралним психотерапеутским феноменом „јесте чињеница да 'пацијенти', по правилу, настоје да дефинишу и превазиђу несвесне или подсвесне узроке страхова, несанице, облике депресије или анксиозности, које не могу да рационализују ослањајући се на терминологију овостраног или физичког“ (Трбојевић, *саливање страве*: Појмовник српске културе). Наше је мишљење да је овај тип народног лечења комбинација ове две праксе и да једно без другог не може имати потпуни резултат, али да у случају скидања урока код Срба у Румунији оно има изразито мање елемената гатања у односу на ову праксу у Србији (више в. Кулишић, Петровић и Пантелић, 1998: *гатање*).

Обред скидања урока јесте део „свакодневне“ или уобичајене праксе народне традиције Срба из Румуније:

> *То ми познати између нас знамо. То је наш обичај, наш обичај. Па доста нас Срби који знаду* (Улбеч, 2024).

> *То се урекљивало. И од урека умре дете. Зато се бајало и то сам вам реко, значи ја знам то ко дете, то увек, значи ако те ureko мушки и женска тај угаљ од жара пада у подно* (Српска Пожежена, 2025).

Отклањање урока врше жене, углавном средњих година или старије, које су то научиле од својих мајки, бака, свекрва и сл. Оно није везано за неки посебан дан или празник, већ се може спроводити било ког дана у години и понављати колико год пута је потребно. Дакле, урок се отклања уколико је неко „уречен“, тј. уколико му се појаве проблеми као што су чест и јак бол у глави, несаница и сл., што подразумева да је поремећена равнотежа између физичке и метафизичке димензије човека, тј. да је поремећена усклађеност човековог бића са оностраним димензијама света.

Постоји један заједнички модел отклањања урока код Срба у овим крајевима, а то је гашење угљевља у води уз изговарање пригодних речи. Важан елемент овога процеса јесте да се увек убацују, тј. гасе три парчета угља. Појединачни елементи разликују се од извођача до извођача обреда, али њихове разлике не ремете његову суштину.

У већини варијанти присутни су и елементи преузети из црквене, православне праксе. Иако православна Црква званично не подржава праксу от-

клањања урока, као магијски чин, у оквиру ове праксе често се укрштају православни и народнорелигијски елементи. Ово потврђује и чињеница да, „иако је био увек повезан с црквом као сакралним простором, српски народ је од самог почетка развоја хришћанства, остао у сфери заједништва и под утицајем колективних неписаних правила успостављених на локалним и ширим нивоима, са функцијом контроле и управљања контекстом мишљења и кодексима понашања људи“ (Марјановић, 2013: 9). Потврда овоме у пракси јесте употреба црквених предмета и молитви, од стране жена које скидају урок, а како би својој пракси дале легитимитет и „божанску заштиту“. Оне су неретко веома везане за цркву и редовно је посећују, те се воде и канонским начелима православља у свом животу (пост, исповест и сл.). То је важан моменат у разумевању употребе црквених елемената у народној магијској пракси, њиховог значаја, али и оправданости њихове употребе, јер се користе у сврху „излечења“. Још један сегмент који указује на синкретичност црквене и народне праксе јесте „лечење“ базирано на нечем неопипљивом, на духовном нивоу. Наиме, иако особа има симптоме који се манифестују и физички, они су узроковани менталним, тј. духовним померањем у сферу оностраног или другог, другачијег, нерегуларног, фиктивног простора. Из тог простора, оболелу, тј. урочену особу може „вратити“ само нешто духовно „јаче“ и чистије, те је на тај начин и физички излечити. Свакако, „наша народна религија је синкретистичка, што значи да се у религијској пракси сусрећемо са многим наслагама ранијих времена. Стога и не чуди однос верника према тзв. званичној религији, пошто он не сматра да чини ’прекршај’, већ да се понаша по устаљеним и наслеђеним правилима“ (Ивановић Баришић, 2006: 130).

У даљем тексту ћемо рашчланити обред скидања урока на његове најзначајније елементе и представити варијане до којих долази у оквиру појединачних елемната. Посебну пажњу ћемо посветити оним сегментима у којима долази до синкретизма црквених и народнорелигијских пракси.

1. Актери

Актери у обреду скидања урока јесу првенствено жене које су у својству народног лекара / исцелитеља. Оне спроводе читав обред самостално изговарањем текста у форми басме и на тај начин, магијским путем комуницирају са нечистим силама.

> *Да, ја верујем у то. Ја знам то да бајем, то. У име власт Бога, у име Богородице. Не оно вражбине и то* (Стара Молдава, 2025).

Те жене, бајалице, средњих су или старијих година и оне које су у нашој близини, тј. могуће је да скоро свака кућа има једну маму или баку која ће скинути урок најближима. Дакле, знање се преносило усмено, по женској линији,

тј. искључиво су жене те које отклањају урок.[8] Важно „обележје ове културе претежно (је) усмено преношење, односно изостанак потребе њених стваралаца за чувањем садржаја путем записивања“ (Ивановић-Баришић, 2010: 174).

> *Мојега мужа, његова баба, она ме то научила, тај. Ја то нисам веровала* (Стара Молдава, 2025).
> *Тако то знам од моје свекрве, од моје бабе и то радим и ја* (Радимна, 2025).
> *Да, се стави мало водице кад ћеш да правиш да ти дете урекнуто, то сам и ја радила и мојима децама*. (...) *Ја мисим да то сваки који има децу, који има унучиће, ко има још старије тако ко ја у кућу то ови младеж не знам да л то знаду, али тако моја генерација* (1958.) *још то знаду. Ми смо уватили свекрве* (Радимна, 2025).
> *Да, али мој син је био мали. Мада моја свекрва је била баптиста, а рођена православна, православац, она је веровала у то и увек му то бајала, нисам то никад научила да бајем* (Српска Пожежена, 2025).

Ипак, жене које су ово радиле или раде још увек, сматрају да особа која скида урок мора имати и посебног дара који долази најчешће од Бога.

> *И то мајка моја Мара ме научила и онда, то треба да имаш, како да ти кажем, не свако има*. (...) *Јер то треба да, шта кажу они, да имаш у теби то, то треба да имаш тај дар и да си код Бога близу да ти помогне. Јел то су нека чудеса која и сам себе не мож да верујеш да се та чудеса испуњавају* (Стара Молдава, 2025).

Поред жена које скидају урок, ту је и особа која је уречена, с тим што та особа има пасивну функцију, а чак није нужно ни да буде присутна при обављању обреда. Једини тренутак када је уречена особа активна у оквиру обреда је на самом његовом крају, када би требало да отпије воду у којој се бајало, што је такође једна од варијанти обреда и није увек нужно да се спроведе. Други, варијантни актери су мачка и цвеће или дрво на које се просипа вода у којој се бајало, на самом крају обреда.

2. Обредни реквизити

Реквизити заправо представљају симболе помоћу којих се „у структури обредних пракси остварује (се) жељена комуникација у сфери *овостраног* и *оностраног*“ (Марјановић, 2013: 12).

2.1. Вода[9] и света вода (водица)

Основни реквизит у обреду скидања урока јесте вода и то неначета, прва, чиста вода. Иако из практичних разлога њене структуре и густине која

[8] Више о стицању ове вештине и знања видети у: Раденковић, 1996б: 16–22.

[9] Више о води видети у: Раденковић, 1996б: 107–111; Кнежевић, 2006: 311−336; Тодоровић, 2004: 165−195; Шапоњић-Ашанин, 2001; Детелић и Делић, 2013.

допушта да ствари потону, али и плутају, да се ватра и жар у њој угасе, вода је коришћена и због своје симболичке и магијске функције, као врста „комуникацијског моста између овостране и оностране стварности“. Код Срба „је постојало уверење да за своју физичку снагу, здравље и добре особине човек треба да захвали доброј, здравој води“ (Тодоровић, *вода*: Појмовник српске културе). Тако је вода „дуго сматрана живим бићем и боравиштем душа умрлих, па се с тога у посебним приликама развио и специфичан однос према њој“ (Марјановић, 2013: 61). Како смо поменули, за нас тренутно најзначајнија јесте неначета вода, тј. „она која није захватана тога дана на извору или је донесена неупотребљавана из посуде, па је тако одржала своју магичну моћ“ (Кулишић, Петровић и Пантелић, 1998: *вода*). Дакле, и у обреду скидања урока чиста вода има веома значајну, ако не и главну улогу:

> *Само да ти кажем. Ставиш једну чашу воде из бунара, из бунара, која је, није на..., је неначете воде, чисте воде* (Стара Молдава, 2025).
> *То узмеш чашу воде или шољу воде, али да буде фришка из бунара извађена, да није нико узо и узмеш жар из шпорета* (Радимна, 2025).

Постоји веровање да „у водама живе или се у њима скривају демони“ (Кулишић, Петровић и Пантелић, 1998: *вода*), а у складу с тиме јесте и наше мишљење да се вероватно мисли да су се у води у којој се бајало од урока – стекли уроци, те се због тога излива на мачку или просипа по биљкама.

У српској народној религији, света вода (освештана на Богојављење[10] или у другим приликама), користи се неретко у обреду отклањања урока. Богојављенска вода „се освећује као спомен на реку Јордан где је Јован Крститељ погрузио Христа у воду, тј. крстио га, и она након освећења остаје неустајала наредних годину дана“ (Тодоровић, *вода*: Појмовник српске културе). Због своје дуготрајности, али посебно божанске, лековите функције у овој водици се баје, али је она најчешће помешана са обичном, неначетом водом, јер се не сме много трошити (чува се целе године и узима помало, по потреби, као лек).

> *И онда ја ставим мало водице и мало воде ладне у једну чашу и онда гасим три шибице. Мало водице освештане. Извађене из цркве. Да, из цркве и воде* (Улбеч, 2024).
> *Да, се стави мало водице кад очеш да правиш да ти дете урекнуто, то сам и ја радила и мојима децама*. (...) *И ондак метеш мало водице у ту воду, и ондак узмеш по један жар и ставиш* (Радимна, 2025).

2.2. Угљевље (угаљ, жар) или шибице

За потребе обреда жена узима три угља/жара и један по један потапа у воду, бајући уз то.

[10] Богојављење је празник који се празнује 19. јануара по Грегоријанском календару и у народној религији представља дан када се завршавају Некрштени дани.

То узмеш чашу воде или шољу воде, али да буде фришка из бунара извађена, да није нико узо и узмеш жар из шпорета. Узмеш или три жара или пет жара. И ондак метеш мало водице у ту воду, и ондак узмеш по један жар и ставиш, кажеш, прекрстиш тако, ако је од урока да му истекне не знаш тако, ако је женски не знам ово, и ондак они падну. И видиш, ако кажеш да је од мушкога падне на дно, ако је од женске падне на дно, ове друге стојиду на пример горе (Радимна, 2025).
Значи ја знам то ко дете, то увек, значи ако те ureko мушки и женска тај угаљ од жара пада у подно (Српска Пожежена, 2025).
Узмем ја чашу воде и ставим оне угљевље, и са ножем ја тако крстим. (Какво угљевље?) *Угашен жар* (Стара Молдава, 2025).
Па потане. Ако је уречан, угаљ тај иде на дно, ако није стане на супрафађо[11] (Радимна, 2025).

Честа замена за жар јесу шибице. Како су се времена мењала, тако је шпорета и пећи на дрва бивало све мање у кућама, а све су чешћи постали електрични уређаји за кување и грејање. С тим у вези јесте и промена, тј. немогућност коришћења жара у обреду скидања урока који замењују шибице. Ово се посебно односи на извођење обреда у летњем периоду године, а свакако је и у складу са општим поимањем да је „свака наредна генерација“ обичаје „мењала, дограђивала, и њихов садржај прилагођавала својим потребама“ (Ивановић-Баришић, 2010: 174).

Ако немам жара онда ћу машинама. Шибице (Радимна, 2025).
И те угље, ако не сад и са шибицама, ако нема лети (Стара Молдава, 2025).
Шибице. То супруга праи са шибицама (Стара Молдава, 2025).

2.3. Нож

Нож[12] се у овоме обреду користи тако што жена која скида урок, њиме одсече изгорени део шибице, те затим ножем трипут прекрсти воду. У народној религији познато је да различити предмети од гвожђа са оштрицом, као што је и нож представљају заштитно средство од невидљивих сила, а то је посебно у вези са апотропејском моћи гвожђа које „је хтонски елемент, у вези је са доњим светом, па отуда веровање у његову мистичну моћ“ (Кулишић, Петровић и Пантелић, 1998: *гвожђе*). Гвожђе се тако, „употребљава у бајању и у другим магијским поступцима намењеним лечењу болесника“ (Раденковић, 1996: 266), у читавој словенској култури.

И онда ја ставим мало водице и мало воде ладне у једну чашу и онда гасим три шибице. Сваку шибицу кад је упалим, правим крст и кажем Оче наш. И онда гасим је, осечем оно што је изгорено. Трипут правим то. И ако падне

[11] „На супрафађо“ јесте позајмљеница из румунског језика, тачније локалног влашког говора, и значи „на површину“ (в. румунску лексему „suprafață“ – „површина“).

[12] Више о ножу у бајањима, као средству претње остраном видети у: Раденковић, 1996б: 146–148.

доле онај од шибице значи да је уречен. И онда правим са сам тим ножом којим сам радила трипут крст и онда дам ко је уре..., ко има урек трипут да... (Улбеч, 2024).
Да ти бајем кад ти у то не верујеш. Ај ти мене обај. Узмем ја чашу воде и ставим оне угљевље, и са ножем ја тако крстим (Стара Молдава, 2025).

2.4. Мачка или биљка

Када се заврши обред скидања урока, вода над којом се бајало стављала се, тј. просипала код неке биљке[13] или се посипала по мачки да би се она стресла и отерала воду:

И онда то што ми остане ставим на једно дрво, на један цвет оно што је остало. (Улбеч)
И ту воду ставиш у цвеће шта остало (Радимна, 2025).
И дам њојзи да мало намажем и ставим ја преко мачке бацим да се тресе (Стара Молдава, 2025).

Ова два елемента имају сасвим различита значења, али се ипак употребом и једног и другог постиже исти ефекат – одлазак урока далеко од нашег света. Наиме, пошто „су биљке оваплоћење постојаности и промене, место раздвајања и спајања (...) најближа веза између човека, с једне стране, и божанстава или демона, с друге стране“ (Раденковић, 1996а: 189), у овом обреду има баш ту функцију да се просипањем воде у биљку урок врати у онај други свет. Дакле, биљка би „требало да заштити човека од непосредног и опасног додира са представницима другог света“, те ако се залије водом са уроком да представи сигурност да се он неће вратити (Раденковић, 1996а: 190). С друге стране, код мачке су у веровањима и обичајима углавном истакнута демонска обележја. Тако, „пошто се сматра да на њу не иде урок и друге болести, она се употребљава као симболичка замена за болесника“ (Раденковић, 1996а: 121).

3. Текст – басме и црквене молитве

Текст који се изговара уз обредну, магијску радњу назива се басма[14] или бајалица. У случају отклањања урока у традицији Срба у Румунији наишли смо на неколико примера басми, али нам их саговорници у већини случајева нису у потпуности прецизно изговорили, чиме, могуће је, чувају њихову заштитну функцију, јер „за разлику од уобичајеног, вербалног јези-

[13] Више о биљкама у предметном свету бајања видети у: Раденковић, 1996а и Раденковић, 1996б: 135.

[14] Више о басмама видети у: Раденковић, 1973; Раденковић, 1996б: 65–75 и Đorđević, 2008: 389−430.

ка, другачији вид комуникације и изражавања омогућује скривено и тајно преношење одређених порука“ (Јовановић, 2000: 156). У сваком случају ове басме су у знатној мери краће и једноставније од оних које се користе у обредима скидања урока код Срба у Србији, али и на терену Румуније у влашко-румунској пракси.[15]

> *Да, ако је мушко да му истекне пишаћка из не знам, ако је женско да јој истекне пишаћка из на не и тако то* (Радимна, 2025).
> *Кажем тако: „три девојке у реку под врбу, једна вози, друга развози, а трећа уроце разноси. Ако је мушко пукле му мошти, ако је женско пукле ју дојке. Ако је уречена да падну доле уроци, а она да остане чиста и здрава како је мајка Божја дала. И мајка Божја да јој помогне и да иду ти уроци даље да од ње“* (Стара Молдава, 2025).

Бајање[16] се сматра сујеверјем и делом које одвлачи од праве вере. Ипак, многи верници у пракси спајају народне и црквене обичаје, што је део традиције. Српска православна црква не подржава бајање као магијску праксу, чак и ако се у њој користе свете речи или предмети, па тако, црква препоручује искрену молитву, исповест и причешће, као и саветовање са свештеником, освештавање дома, иконе или воде и сл. „Православна црква је током векова континуирано указивала на штетност бајања, упућујући народ на хришћанску љубав према ближњем и, у крајњој мери, прописујући казне за оне који су се бавили овим делатностима“ (Тодоровић, *бајање*: Појмовник српске културе). Ипак, „у земљама са Источном црквом, (…) однос Цркве према многим паганским обредима, укључујући и бајања, био је знатно толерантнији“ (Раденковић, 1996б: 31). Тако, данас неретко долази до синкретизма који у појединим случајевима не формирају само жене које бају, већ су понекад у синкретички чин „излечења“ укључени и свештеници који не користе бајање као форму, али, поред црквених елемената дозвољавају и користе и реквизите из народнорелигијске праксе.

Ипак, у народној традицији неретко се црквене молитве користе паралелно са народним басмама, што представља синкретизам – мешање цркве-

---

[15] О басмама у влашко-румунским обредима скидања урока видети више у: Sorescu-Marinković, 2020.

[16] Бајање је сложенији чин који врше посебне жене „бајалице“ изговарајући „басме“ и радећи низ ритуалних радњи уз различите реквизите. Када је у питању скидање урока гашењем угљевља, ово чине обичне жене које под бајањем подразумевају само кратку фолклорну форму – бајалицу/басму, коју користе искључиво у сврху излечења. „Бајање је најзаступљеније у магијском народном лечењу и оно се у етномедицини углавном базира на представама о могућности комуникације са оностраним бићима и људима са демонским особинама, тј. са нечистом силом (најчешће замишљаном у виду различитих ’црволиких’, ’ветровитих’ и других бића), као изазивачима болести и разних недаћа. Бајањем су се углавном бавиле жене, које се најчешће називају бајалице, бахорице, а оне које могу нанети штету називане су врачарице, чињарице, вражарице, мађионице, чаровнице итд.“ (Тодоровић, *бајање*: Појмовник српске културе).

них и прехришћанских, тј. народнорелигијских елемената. Такође, у појединим случајевима црквене молитве замењују басме. Молитве које се најчешће употребљавају у овим случајевима јесу Оче наш и Богородице Дјево. Употреба ових молитви у различитим тренуцима и на различитим местима не чуди, јер „у основи, традиционални верници немају развијен однос према молитви, па се из тих разлога ретко овај чин и обавља на месту које је по црквеним канонима за то предвиђено – у цркви“ (Ивановић Баришић, 2006: 130). Посебно се молитва употребљава у „кризним ситуацијама (...) па је и разумљива испољена појачана религиозност код становништва“ (Ивановић Баришић, 2006: 131). С тим у вези јесте и закључак Бандића с почетка деведесетих година XX века, периода када је постепено започета ревитализација православља, да се верници моле „по правилу за какву конкретну ствар и то на најједноставнији начин: ’Дај, Боже, да оздравим’ или, рецимо: ’Молим те, Боже, да ми се отели крава’“ (Бандић, 1992: 66).

У оквиру праксе отклањања урока на коју смо наишли на терену, као црквени текст изговара се молитва Оче наш, а жене које скидају урок моле се и Богородици, но начин молитве, тј. текст који изговарају није нам прецизиран. Одабир молитве Оче наш не чуди, јер је ова молитва заправо фундаментална молитва хришћанства. „Текст ове молитве изговара се у богослужењима, а налази се и у православним молитвеницима и у молитвеницима других хришћанских заједница, и молитва је, дакле, коју сваки хришћанин изговара“ (Аксић, 2014: 618). Молитва Оче наш садржи два вида молитве – онај у коме се вапи за помоћи и онај у коме се исказује захвалност Свевишњем, те је због своје целовитости, тј. заокружености практична за употребу и у оквиру различитих, па и нецрквених обреда.

> *Сваку шибицу кад је упалим, правим крст и кажем Оче наш. И онда гасим је, осечем оно што је изгорено. Трипут правим то* (Улбеч, 2024).
> *И ја узмем ту чашу, се помолим Богородици у име чашу и обајем* (Стара Молдава, 2025).

Посебно интересантан је синкретизам у самом тексту једне басме у коме се помињу потпуно магијски, па чак и донекле ласцивни мотиви који би требало да служе отклањању урока, али се моли и за заштиту уреченог од стране Богородице. Овиме се постиже двострука заштита и несумњива успешност излечења:

> *Три девојке у реку под врбу, једна вози, друга развози, а трећа уроце разноси. Ако је мушко пукле му мошти, ако је женско пукле ју дојке. Ако је уречена да падну доле уроци, а она да остане чиста и здрава како је мајка Божја дала. И мајка Божја да јој помогне и да иду ти уроци даље да од ње* (Стара Молдава, 2025).

Дакле, основна разлика басме „од религијске формуле каква је молитва, којом се упућује вишој сили само жеља за остварењем одређеног циља“

јесте у магијској поруци којом се настоји „извршити непосредни утицај на анимизовану демонску силу као узрочника болести“ (Јовановић, 2000: 158). Из овог разлога, појачано и скоро сигурно исцељење гарантује синкретизам.

4. Радња

Када је у питању обредна радња, она је сачињена од свих већ поменутих елемената. Дакле, у њу су укључени актери, обредни реквизити и текст, а саму окосницу чине начини на које се изводи обред скидања урока. Наиме, оквир радње је у свим варијантама исти: жена која скида урок узима чашу са водом, у њој гаси три угља или три шибице (негде пет или три пута по три, тј. девет) и пре сваке изговара бајалицу или молитву (дакле, три пута је понавља), а затим три пута прекрсти чашу и да ономе ко је уречен да три пута отпије.

4.1. Гашење угљевља

Централна радња у обреду скидања урока јесте гашење угљевља. У оквиру ове радње сублимирани су сви до сада поменути реквизити, текстови и актери. Ова радња заправо представља проналажење и отклањање урока, уколико постоји код одређене особе. Ради конкретнијег упућивања у начин на који се ова радња изводи овде ћемо дати неколико извода из транскрипата у којима је представљен опис радње:

> *И онда ја ставим мало водице и мало воде ладне у једну чашу и онда гасим три шибице. Сваку шибицу кад је упалим, правим крст и кажем Оче наш. И онда гасим је, осечем оно што је изгорено. Трипут правим то. И ако падне доле онај од шибице значи да је уречен. И онда правим са сам тим ножом којим сам радила трипут крст и онда дам ко је уре..., ко има урек трипут да...* (...) *Да. И онда то што ми остане ставим на једно дрво, на један цвет оно што је остало* (Улбеч, 2024).
>
> *То узмеш чашу воде или шољу воде, али да буде фришка из бунара извађена, да није нико узо и узмеш жар из шпорета. Узмеш или три жара или пет жара. И ондак метеш мало водице у ту воду, и ондак узмеш по један жар и ставиш, кажеш, прекрстиш тако, ако је од урока да му истекне не знаш тако, ако је женски не знам ово, и ондак они падну. И видиш, ако кажеш да је од мушкога падне на дно, ако је од женске падне на дно, ове друге стојиду на пример горе. И ондак с том водом идеш намажеш дете на главу, му даш мало да укуси, ако је дете мало му ставиш тако на уста и ту воду ставиш у цвеће шта остало.* (И шта потоне ако је мушко?) *Да, ако је мушко да му истекне пишаћка из не знам, ако је женско да јој истекне пишаћка из на не и тако то знам од моје свекрве, од моје бабе и то радим и ја. И дан данас мој син овај старији*. (Ако је мушко које је урекло?) *Да. И дан данас смо, син је човек има четерес година, дан данас он има проблеме с тем уроком, осети*

да га боли глава, поцрвени и он и овуд дође. Ако немам жара онда ћу машинама. Шибице. (Али једно по једно?) *Да, једно, по једно и држим докле год не стигне колико не могу да држим да изгори, да се прави онако црна све и онда стављам у то*. (А шта сте рекли нешто да потоне?) *Па потане. Ако је уречан, угаљ тај иде на дно, ако није стане на супрафаћо* (Радимна, 2025).

Узмем ја чашу воде и ставим оне угљевље, и са ножем ја тако крстим. Од жара што се. На жар тај. Ставим и оно падне једно, падне друго, падне треће. Ја сам трипут по трипут сам стављала, девет ти, сви пали доле. И дам њојзи да мало намажем и ставим ја преко мачке бацим да се тресе (Стара Молдава, 2025).

Ставиш једну чашу воде из бунара, из бунара, која је, није на..., је неначете воде, чисте воде. И ставиш на крај, на столу, и те угље, ако не сад и са шибицама, ако нема лети. Са шибицама. И онда кад пушћам те шибице оне падну. И онда кажем. Кажеш. Кажем тако: „три девојке (...). *Ако је уречена да падну доле уроци, а она да остане чиста и здрава како је мајка Божја дала.* (...)*“. Тако кажем трипут* (Стара Молдава, 2025).

4.2. Понављање радњи

Приметно је посебно да се издваја понављање сваке микро радње по три пута,[17] или евентуално 5 или 9,[18] дакле, по непарном броју. С обзиром на то да се овде ради о бројевима који се употребљавају у једном магијском обреду, они, самим тим имају и магијску вредност, која потиче из индо-европске традиције, у којој су „*тријаде* (су) основа за изградњу митско-религијских система“ (Раденковић, 1996а: 323). Поред самог порекла магијске функције, важно је да упутимо и на то да се ради о непарним бројевима који „су ’отворени’, ’несиметрични’, ’динамични’ и за њих се везује обележје ’туђе’. (...) Непарно у народу није схватано као несрећно, већ као ’оно како се ваља’ у обичају. (...) Пошто су магијски обреди усмерени на промену неког стања, комуникацију с демонским бићима или повећање родности и богатства, нормално је да се за њих ’везују’ *непарни* бројеви“ (Раденковић, 1996а: 325, 326, 327).

[17] „Симболика броја *три* дошла је до изражаја у народним бајањима, бајкама и епским песмама. По правилу бајања се сваки пут изводе најмање по *три пута.* (...) Пошто број *три* представља идеални модел сваког процеса који претпоставља три етапе: стварање – развитак – нестајање (почетак – средина – крај), он је постао синоним сваке жељене *промене*“ (Раденковић, 1996: 334–335).

[18] „Број девет је последњи у низу једноцифрених бројева – он је крај и почетак, тј. граница преласка на нови ниво“ (Раденковић, 1996а: 339). Колико је распрострањен број девет у бајалицам за различите ствари сведоче бројни примери, међу којима је, на пример и један повезан са отклањањем урока, из Македоније: „ако се сматрало да су детету уроци отишли у кости, скупљали су три пута по девет кости, кували их у води и том водом поливали дете“ (Раденковић, 1996а: 343).

4.3. Прекрштавање ножем и шибицом

Крст у нашој традицији јесте пре свега симбол хришћанства, православља и „израз општег народног веровања у антропоидно божанство, које је представљано сохом (идолом) раширених руку“ (Кулишић, Петровић и Пантелић, 1998: *крст*). Он је и у народној религији имао и има заштитну улогу против болести и оностраних бића, па се, на пример, „дете штити од урока и злих очију ако се обележи нагарављеним крстићем по челу и лицу“ (Кулишић, Петровић и Пантелић, 1998: *крст*). Као и крст, тако и прекрштавање, као радња има исту функцију. На пример, „ако се ноћу појави приказа, треба се прекрстити и ње ће нестати“ (Кулишић, Петровић и Пантелић, 1998: *крст*), а и у нашим исказима, код отклањања урока прекрштавање такође има функцију заштите:

> *И онда ја ставим мало водице и мало воде ладне у једну чашу и онда гасим три шибице. Сваку шибицу кад је упалим,* ***правим крст*** *и кажем Оче наш. И онда гасим је, осечем оно што је изгорено. Трипут правим то. И ако падне доле онај од шибице значи да је уречен. И онда правим са сам тим ножом којим сам радила* ***трипут крст*** *и онда дам ко је уре..., ко има урек трипут да...* (Улбеч, 2024).
>
> *Да ти бајем кад ти у то не верујеш. Ај ти мене обај. Узмем ја чашу воде и ставим оне угљевље, и са ножем* ***ја тако крстим*** (Стара Молдава, 2025).

4.4. Помазивање болесника водом у којој се бајало и просипање воде након бајања

Овим радњама се финализује обред отклањања урока и вода у којој су уроци остали излива се, пије или помазује на болесника, како би урок отишао даље, тј. вратио се у свој свет.

> *И ондак с том водом идеш намажеш дете на главу, му даш мало да укуси, ако је дете мало му ставиш тако на уста и ту воду ставиш у цвеће шта остало* (Радимна, 2025).

Заштита од урока

Како не би дошло до тога да неко буде урекнут постоји неколико начина заштите:

1. Првенствено и најлакше је било носити на себи нешто од одеће што би се изврнуло, окренуло наопако,[19] тј. *наниче*, као вид магијске заштите – нешто што је „супротно уобичајеном понашању“ (Раденковић, 1996б: 91).

[19] Више о облачењу одела наопако, као виду ритуалног понашања видети у: Раденковић, 1996б: 91–92.

Носили мисим наопако, мајце, наниче како ми кажемо. (...) *Носили мајце тако, или гаћице тако што се не види. То се носило против, да те не увати урок* (Радимна, 2025).

2. Други вид заштите јесте ношење црвеног конца око руке које се посебно односи на децу.

И нама свако дете које се роди му вежу црвену врпцу. *На руку да не може да те урекне* (Стара Молдава, 2025).

3. Још један вид заштите од урока, тј. превентиве јесу погрдне речи или симболичко пљување по ономе кога особа жели да похвали. Уколико се ове радње не изведу, а особа има урокљиве очи, може доћи и до смртног исхода оне особе или животиње којој се неко диви.

Шварци је био. Значи дође код мојега фамилије у Дивич, код Станише, (...) *да му види праце и заборавио да пљуне. И јао. И овај изашо на капију, праци по зидовима скачу да умиреду и овај бега да врати се натраг, пљуни три пут да не ми урекнеш праце и дошо, пљуно праце и праци дошли опет све. Значи праци почели да умиреду. Има очи гадне и онда он шта то пожели, то умре* (Српска Пожежена, 2025).
Али мама није знала да је то то, она дошла и вриска и умреће Милица. А да отишли код те жене, да је пљунула та, да је то, тако каже, тако требаш да је, не знам шта је. (...) *И умрла је мала, умрла је од тога* (Стара Молдава, 2025).

4. Четврти вид заштите подразумева синкретичност народне и црквене религијске праксе. Наиме, као вид заштите од урока долазио је свештеник и вршио обред освештавања куће, али не само уз помоћ кађења, освештавања водице и кропљена њоме, већ и уз помоћ свећа, чаша, брашна, зејтина и меда,[20] као и мазања зидова – кршћења – медом и зејтином. Дакле, овде је очигледан синкретизам у погледу коришћења обредних реквизита, док радње – крштења (прављење крста на зидовима и у ваздуху) и целокупног освештавања куће заправо припадају црквеној пракси, као и сам главни актер – свештеник.

(А ако видиш да ти нешто не иде како треба у животу, је л било нешто да се скине урок? Нека заштита?) *Се свештале куће*. (А како то? Свештеник?) *Долази господин и свешта куће, да. То је био код нас обичај, колико соба, толико треба да имаш нови чаша, свећице, брашна, зејтина, ви кажете уља, и меда.*

[20] Брашно и мед имају функцију повезивања са покојницима, али и заштите од оностраних сила. Брашно има нарочиту симболику због својих основних обележја – „белина, повезаност с водом (а тиме и с подземним светом), елеменат преобраћања из 'природног' у 'културно'" (Раденковић, 1996б: 126). Посебно када се меду дода и радња кршћења, његова функција се појачава.

И долазио господин, то је чито и онда око сваке собе је ишо и је правио крст и намазао медом, зејтином. (Зид мало, је л?) *Да, да. Направио крст*. (Медом, зејтином...) *Брашном*. (Какво је брашно мазао?) *Бело. Није мазао. Од тога брашна си ти после правио хлеб и се јело у фамилију*. (...) *Може и да не га правиш тако, да стављаш у јело, у запршку. Да, само да га искористиш, мож да метнеш само једну шаку ди треба, не треба све*. (А за шта је коришћена чаша, како је он користио ту чашу?) *Па у чашу ту морао да користи да стави брашно и свећу у ту чашу и с тем ишо* (Радимна, 2025).

Да ли помаже?

На питање „да ли скидање урока помаже у оздрављењу“, одговори су готово увек позитивни, чак и уколико људи нису сигурни да ли је баш то помогло или не желе да признају да је излечење дошло „од тога“. Колико год да данашње поимање ствари поткрепљено многим научним закључцима покушавало да рационализује и понекад омаловажи народну религију, па и црквену праксу, народно искуство упорно подсећа да је човек саздан од духовних честица и да се само у ослушкивању себе, заједнице и природе може вратити својој суштини, а затим помоћи себи и другима на нама данас стран и неразумљив начин који лежи у давно заборављеном искуству.

Помаже. То су бабске приче, али гле, помаже (Радимна, 2025).
С1: *Али ти пролазило*. С2: *Не знам, мени...* С1: *Мени увек ме пролазило*. С2: *Е видиш, мен то, није ми се чинило да као престане дете да плаче. Она одма каже, јао гледај жена га урекла, зна она како те уреке, ајде стави ко је мушки, ко је женски, ко падне на дно од тога је уречено... Ја верујем у једну молитву и...* (Али дозвољавали сте да то ради на њему.) С2: *Да, да то је...* (Српска Пожежена, 2025).
Можда каже неко не иде му. Али мени сваки пут пролазило (Стара Молдава, 2025).

Данашње време представља време у којем су многе ствари рационализоване, постале „разумљивије“ или барем прихватљивије, тј. време „када се неизвесност преживљавања колико толико умањила“ (Ивановић-Баришић, 2010: 174). Из овог разлога „појединци се окрећу ’лакшим’ и мање захтевнијим културним садржајима које углавном нуди урбана култура, а што доводи до све већег удаљавања од народне културе, самим тим и себе самог (односно, својих корена)“ (Ивановић-Баришић, 2010: 174).

Има. Ја мисим да то сваки који има децу, који има унучиће, ко има још старије тако ко ја у кућу то ови младеж не знам да л то знаду, али тако моја генерација (1958.) *још то знаду. Ми смо уватили свекрве, сад нико не стане са свекрвом*. (...) *Кад немаш то у кућу да видиш не интересујеш. Сад идеш за било шта код лекара и готово, то пре није било лекари, пре бабске приче* (Радимна, 2025).
Да, али мој син је био мали. Мада моја свекрва је била баптиста, а рођена православна, православац, она је веровала у то и увек му то бајала, нисам то никад научила да бајем (Српска Пожежена, 2025).

А нису, нико није тражио. Ал још сам ја жива зато, а да л ће да тражу кад умрем... (...) *А и дан данас ове мале, и дан данас кад нешто се тако цвили ја одма то ставим, одма да* (Стара Молдава, 2025).

Закључне цртице

Разлог употребе синкретизма првенствено лежи у појачавању позитивног дејства, тј. крајњег учинка обреда. Поред овог, људи на селу Богу се обраћају у свим тешким тренуцима у животу, са молбом за помоћ и као природни след ствари укључују му молитве и у старије, прехришћанске слојеве начина изналажења помоћи, који су се одржали до данас са мањим изменама. Наиме, значај „учешћа Бога“ у обреду скидања урока веома је велики за сеоског човека и лако му је се обратити, јер како и Бандић закључује: „Богу се обраћају као што би се обратили и неком човеку. То што је тај човек невидљив и свемоћан не мења много на ствари. Утисак је да је Бог на нашем селу много мање ’божански’ а много више ’људски’ од оног другог, званичног, црквеног. Он је можда мање узвишен, али зато много ближи нашим сељацима“ (Бандић, 1995: 9). Из овог разлога човек нема оптерећење нити размишљање да крши канонска правила Цркве при употреби молитви и црквених реквизита у једном, уистину паганском и делом магијском обреду скидања урока, већ да чини добро дело, јер некоме помаже, а ова синкретична форма само је у служби тог доношења добра.

Литература

Аксић, 2014: Н. Аксић, Три приступа тумачењу текста молитве Оче наш. Ниш: *Црквене студије*. 11(11), 617−631.

Аксић: Н. Аксић, Урок. *Етнолошко-антрополошки појмовник српске културе*. Београд: Етнографски институт САНУ, Појмовник српске културе.

Бандић, 1992: Д. Бандић, О народном православљу данас. Београд: *Етноантрололошки проблеми*, 9, 63–68.

Bandić, 1995: D. Bandić, Srpski seoski Bog. Beograd: *Etnoantrolpološki problemi*, 10, 7–11.

Бандић, 2004: Д. Бандић, *Народна религија Срба у 100 појмова.* Београд: Нолит.

Детелић и Делић (ур.), 2013: М. Детелић и Л. Делић, *Aquatica: књижевност, култура*. Београд: Балканолошки институт САНУ.

Đorđević, 2008: S. Đorđević, Magijski tekst bajanja: između verbalnog tabua i folklorizma, u: *Srpsko usmeno stvaralaštvo*. Beograd: Institut za književnost i umetnost, 389−430.

Ђорђевић, 1938: Т. Ђорђевић, *Зле очи у веровању Јужних Словена*. Српски етнографски зборник. Књига LIII, друго одељење. Живот и обичаји народни, књига 23. Београд: Српска краљевска академија.

Ђорђевић и Аксић, 2019: В. Ђорђевић и Н. Аксић, Урок у српској народној традицији, у: *Percepcia nadprirodzena vo frazeologii*, *Slavofraz*. Bratislava: Univerzita Komenského, 120−126.

Елезовић, 1998: Г. Г. Елезовић, *Речник косовско-метохиског дијалекта* I. Приштина: Институт за српску културу, Народна и универзитетска библиотека.

Ивановић-Баришић, 2006: М. Ивановић-Баришић, Традиционална религиозност и ревитализација православља деведесетих година 20. века, у: *Свакодневна култура у постсоцијалистичком периоду*. Београд: Етнографски институт САНУ, 123−133.

Ивановић-Баришић, 2010: М. Ивановић-Баришић, Између традиције и модернизације, у: *Традиција − фолклор − идентитет*. Сремски Карловци: Институт Академије – Високе школе СПЦ за уметност и конзервацију, 170−186.

Јовановић, 2000: Б. Јовановић, *Дух паганског наслеђа у српској традиционалној култури*. Нови Сад: Светови.

Караџић, 1849: В. Караџић, *Српске народне пословице и друге различне као оне у обичај узете ријечи*. Беч.

Кнежевић, 2006: С. Кнежевић, Етноантрополошко виђење воде у појмовима народне културе. Београд: *Гласник Етнографског музеја*, 70. 311−336.

Кулишић, Петровић и Пантелић, 1998: Ш. Кулишић, П. Петровић и Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*. Београд: Етнографски институт САНУ.

Марјановић, 2013: В. Марјановић, *И Бог и преци: православље и народна религија* (каталог). Београд: Етнографски музеј у Београду.

Раденковић, 1973: Љ. Раденковић, *Урок иде уз поље. Народна бајања*. Ниш: Градина.

Раденковић, 1996а: Љ. Раденковић, *Симболика света у народној магији Јужних Словена*. Београд: Балканолошки институт САНУ.

Раденковић, 1996б: Љ. Раденковић, *Народна бајања код Јужних Словена*. Београд: Просвета и Балканолошки институт САНУ.

Стевановић et al. (ур.), 1976: М. Стевановић et al., *Речник српскохрватскога књижевног језика*. Књига шеста. с – ш (стотина). Нови Сад: Матица српска,

Толстој и Раденковић (ред.), 2001: С. Толстој, Љ. Раденковић, *Словенска митологија. Енциклопедијски речник*. Београд: Zepter Book World.

Sorescu-Marinković, 2020: A. Sorescu-Marinković, For a Corpus of Vlach Romanian Charms. Current Situation and Perspectives. Iași: *Philologica Jassyensia*, XVI, 1 (31), 237–251.

Тодоровић, 2004: И. Тодоровић, Феноменологија воде – општи митско-обредни контекст. Сврљиг: *Бдење*, 7, 165−195.

Тодоровић: И. Тодоровић, Бајање, Вода, Гатање. *Етно-антрополошки појмовник српске културе*. Београд: Етнографски институт САНУ, Појмовник српске културе.

Трбојевић: Д. Трбојевић, Саливање страве. *Етно-антрополошки појмовник српске културе*. Београд: Етнографски институт САНУ, Појмовник српске културе.

Трубарац Матић, 2021: Ђ. Трубарац Матић, О једном начину предбрачног прорицања међу Србима у Румунији. Ниш: *Исходишта*, 7, 339−347.

Шапоњић-Ашанин, 2001: С. Шапоњић-Ашанин, *Вода у народној традицији* (каталог). Чачак: Народни музеј у Чачку.

Nina V. Aksić

SYNCRETISM OF FOLK RELIGION AND ORTHODOX PRACTICE IN THE RITUAL OF REMOVING THE EVIL EYE

EXAMPLES FROM SERBIAN COMMUNITIES IN THE ROMANIAN BANAT

Summary

lthough the Orthodox Church does not officially support the practice of removing the evil eye, considering it a magical act, elements of Orthodox and folk religion often intersect within this practice. In some cases, women who perform the ritual of removing the evil eye use not only ritual objects that hold special significance in folk religion, but also church-sanctioned or consecrated items, as well as Orthodox prayers. The inclusion of church, Orthodox elements in the magical practice of removing the evil eye – which otherwise serves a healing function – grants it additional legitimacy and a sense of 'divine protection'. During our research into the culture and traditions of Serbs in Romania, in various parts of the Romanian Banat, we encountered syncretic forms of evil eye removal that involve the use of embers (charcoal)/matches, first/clean water from a well, Epiphany holy water, and the Lord's Prayer, sometimes accompanied by the recitation of incantations. The aim of this presentation is to present the living practice of evil eye removal among Serbs in the Romanian Banat, to document it and ensure its preservation through future publication, and to highlight the connection between folk religion and Orthodox practice.

Key words: evil eye removal, syncretism, folk religion, Orthodox practice, Serbs in Romania.

Милица М. Алексић[1]
Универзитет у Нишу
Педагошки факултет у Врању[2]
Катедра за језике и књижевност

УДК 821.163.41.09 Црњански М.
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.02

БАНАТ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ

Корпус рада чине мање познати текстови Милоша Црњанског о Банату, који се жанровски могу одредити као есеји или коментари, али садрже још и црте путописа. Полазећи од њихове жанровске хибридности, у раду је сагледана поларизована слика Баната, од идеализоване до социјално-критичке и од предратне до послератне. У грађењу такве слике Баната најзначајније место заузимају дескрипција предела и колективни портрет Банаћана. Градови о којима Црњански пише јесу Темишвар, Бечкерек (Зрењанин), Вршац, Кикинда и Жомбољ. Нарочита пажња у раду усмерена је на период Црњансковог живота у Темишвару 1896–1912, те утицај овог града, као и читавог Баната, на сазревање и обликовање Милоша Црњанског на личном и књижевном плану.

Кључне речи: Милош Црњански, есеј, коментар, Банат, Темишвар.

Увод

Везе српског књижевника Милоша Црњанског (1893–1977) са Банатом почињу давно пре његовог рођења јер су се, како он и сâм пише (Црњански, 2019: 171), његови преци већ у 17. веку доселили у Итебеј у Банату из оближњег села Црња. Црњансков деда преселио се из Итебеја у Иланчу (данас Иланџу), добивши тамо свештеничку службу и оженивши се свештениковом ћерком. Пишчев отац Тома био је писар; након смрти прве жене службом је био премештен у Чонград у Мађарској, где се оженио по други пут и добио сина – потоњег великог књижевника, Милоша Црњанског. Упркос рођењу у овом мађарском граду, Црњански је себе сматрао Банаћанином; Банат је уткан како у дескриптивне сегменте романа попут *Сеоба* и *Дневника о Чарнојевићу*, тако и у есеје или коментаре које је Црњански двадесетих година XX века објављивао у дневним листовима *Време* и *Политика*[3], међу

[1] milicaa@pfvr.ni.ac.rs

[2] Рад је настао у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, који се одвија под окриљем Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији.

[3] Почетком 1923. године Црњански је постао сарадник *Политике*, чиме почиње његова новинарска каријера. Горана Раичевић (2021: 208) бележи да је новинарски позив Црњански волео више од наставничког, и то углавном због путовања.

којима издвајамо текстове: „У доњем Банату", „На банатској равници", „У обећаној земљи", „Бечкерек", „Даћа у Кикинди", „Село и Кикинда", „Швабе и Мађари" и друге.

Ови текстови дуго су били на маргини Црњансковог дела, засењени романима, поезијом и путописима. Године 1989. објављено је прво њихово издање, под насловом: *О Банату и о Банаћанима*, да би 1995. оно било допуњено од стране приређивача Стојана Трећакова. Осврћући се на бројност радова и студија посвећених Милошу Црњанском, Милорад Грујић (2019) указује на парадокс да готово нигде није писано о Црњансковим текстовима о Банату, што ове текстове чини неправедно скрајнутим и маргинализованим и отвара потребу за новим њиховим читањем и проучавањем.

Жанровски статус текста

На самом почетку научног истраживања Црњанскових текстова о Банату намеће се питање њихове жанровске одређености. Они би се могли одредити и као репортаже и као есеји[4], али се неретко граниче и са путописом, док их сâм Црњански одређује као коментаре[5]. Таква сложеност текстова чини да Црњансков авангардни есеј можемо читати као „*мултижанр*, или чак неку врсту наджанровског облика" (Раичевић, 2005: 6). Слободан Ж. Марковић (2004), ипак, указује на одступање ових текстова од форме коментара, који имплицира постојање неког примарног текста и успоставља интертекстуалне везе са њим. Такви текстови јесу: „Објашњење *Сумагре*", „Коментар уз *Пролог*", „Коментар уз песму *Јадрану*" и слични текстови[6], али нису и текстови о Банату: „Небо Баната", „На банатској равници", „У обећаној земљи", „Темишвар" (I–V) и њима слични. У њима аутор, без присуства неког ранијег, примарног текста, пише о Банату са непосредног путовања, тако да они садрже још и елементе путописа, уз неизоставне топосе пута и сусрета, као и навика и менталитета људи. Ови текстови, такође, као есеји, поседују и ауторово промишљање живота и друштвених питања и појава, тако да су изразити носиоци субјективизма као „неизречене потребе објашњења нечега што песник носи у себи" (Марковић, 2004: 151). А то је љубав према Банату.

[4] Међу бројним дефиницијама и одређењима есеја као књижевно-научне врсте, сматрамо да је најближе одређење Црњансковог текста оно које даје Драгиша Живковић (2001: 203), као „kraći sastav koji diskurzivno izlaže neko pitanje života, morala, politike, umetnosti ili nauke u prozi koja nosi izrazit pečat autorovog misaonog i stvaralačkog temperamenta i koja se živo i neposredno obraća obrazovanom čitaocu".

[5] Неке од њих објавио је у оквиру књиге *Итака и коментари* 1959. године.

[6] Вид. више у: Црњански, 1993.

Банат и Србија

Љубав је „у његовој [Црњансковој, прим. М.А.] визији увек спајала Банат и Србију" (Павковић, 2006: 17). Банат као географски простор и део Србије, Румуније и Мађарске, за Црњанског значи део идентитета – не само у смислу порекла, већ у смислу обликовања личности, те менталитета људи који тамо живе. Најлепше је о Банату он писао у својој песми у прози „Апотеоза", у којој наздравља „пијану чашу Банату" и глорификује лепоту Баната кроз описе предела, а пре свега, кроз честитост и јунаштво Банаћана. Слика Баната код Милоша Црњанског тако је и у овом, као и у другим текстовима, у највећој мери обликована путем дескрипције предела и путем колективног портрета Банаћана, као и оних појединаца који су у Црњансковом сећању оставили трага према некој својој необичној особини или судбини.

Градови Баната о којима он пише јесу: Темишвар, Зрењанин (Бечкерек), Жомбољ, Кикинда и Вршац, а њима се придружују и есеји о манастиру Месићу и селу Долову. При томе, ваља имати на уму да Црњански пише о њима након Првог светског рата и да је ратно искуство[7] учинило да је и слика Баната у овим текстовима грађена готово увек уз поређење пре и после рата. Са горчином и критиком Црњански је писао о аграрној реформи[8] и лошој послератној политици, о негативној слици монаштва, а ту су и друге актуелне теме оног времена, попут протокола из 1923. према коме је град Жомбољ заједно са још неколико села предат Румунији, којој припадају и данас, а заузврат је тадашњој Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца дато неколико места насељених Србима. Црњансков критички отклон према ондашњим друштвеним и политичким питањима чини слику Баната социјално-критичком у времену приповедања, док евоцирање прошлости, неких мирнијих и срећнијих времена од пре рата доноси ноту идеализације и тихе носталгије. „Свршено је са војвођанском прошлошћу, сав тај свет сељака, трговаца, ђака, хучи према Београду. Доста је било пет година да се погорди, исправи, измени" (Црњански, 2019: 23), рећи ће он са жаљењем и некаквом притајеном љутњом према свему ономе што је изменио рат.

Лепоту Баната Црњански види у прошлом начину живота, у старинском начину свадбовања и другим облицима јавног живота, попут пијаца, вашара и црквених слава, на којима чак ни туче нису биле реткост, али је

[7] Први светски рат затекао је Милоша Црњанског као дваадесетједногодишњег студента филозофије, када је мобилисан у Галицију да се бори против Србије. Неделку и Чолевић (2019: 330) примећују да је „трауматично искуство из Првог светског рата преобразило његово естетско биће и можда је управо зато већина његових књижевних ликова са војном каријером, а бол због страдања 'на туђ рачун', повратак из рата, побуна војника и варљива катарза повратника његове непресушне теме".

[8] Након Великог рата земља је одузимана од велепоседника и дељена је сиромашнима, који ни са том малом, добијеном земљом не би могли да се прехране, док су некадашњи земљопоседници свакако били на огромном губитку.

било некаквог другачијег заједништва и срчаности. Есеј „Даћа у Кикинди" управо и почиње обраћањем имплицитног аутора наратеру као „енкодираном знаку пријема приповедачевог наратива" (Бојанић Ћирковић, 2020: 69), са позивом да се емоционално и ментално измести у нека ранија, лепша времена: „Стићи у Кикинду возом то је сасвим обична ствар; да *бисте* је *упознали*, *треба* у њу *да идете* колима, у сватове" (Црњански, 2019: 106; курзив М.А). Ово је видљиво у препознатљивој ТИ-форми, као непосредном позиву на повратак старинском начину живота, или да се барем на тренутак, у пролазу, на путовању, дух таквог времена осети.

Да старински начин живота у Банату није у потпуности напуштен и одбачен показује Црњансков есеј „Вршац II". У њему је приказана слика јавног живота Банаћана као најбољи одраз њиховог колективног менталитета:

> „А душа нарочитог Вршца, брбљивог и веселог, Вршца Стерије Поповића, прође сваки дан од пијаце до гробља. Можете је сагледати ако мало пораните. Прво се Вршац пробуди и изнесе своје страшне јастуке и јоргане да се изветре. После оде на пијацу и накупује огромне череке, кромпире, батаке и зеља. Ту се сазна ко се венчава, коме се родило, ко је у другом стању, ко даје парастос и пошто литар белог а пошто црног. Затим се говори о калдрми и у Вршцу" (Исто: 145).

Банат, поред људи и њихових навика, свакодневице и обичаја, чине и сви предели и крајолици, којима се Црњански диви, глорификује их и неретко антропоморфизује. Персонификација иде у прилог уметничком доживљају и анимистичком погледу на свет, управо због огромне љубави коју аутор осећа према Банату. Тако ће он за банатско небо рећи да „дрхти" (17), а за Кикинду да су „огромне […] њене ноге и руке. Загрлила је земљу и рађа своју децу, чије су љубави и патње, добро и зло, све по пола хвата" (125). Плодна банатска земља поистовећена је са женом која рађа, јер су и Банаћани и све засађене биљке њена деца – она их рађа и храни, а и Банаћани осећају готово љубавничку страст према земљи коју обрађују, не марећи за политику ни за било шта друго. Та скопчаност са земљом, са својим коренима и радом важна је црта колективног лика Банаћана у Црњансковим есејима. Војник повратник у „Апотеози" најпре ће упитати да ли жито ниче, јер је то основно егзистенцијално питање свих Банаћана, а имплицитни аутор рећи ће да и жене у Банату миришу на жито, управо као да су њихов карактер и судбина одређени банатском земљом и свиме што им она даје.

И сâм Банат персонификован је, као „сав жут и румен од кукуруза и *ужасно угојен* […]" (Исто: 94; курзив М.А.) најесен. Јесен је годишње доба када је Банат најлепши, због раскошних боја и сласних плодова. Аутор је импресиониран јесењим сликама и фатаморганама које би му се указивале у зору на пољима током путовања тамошњим друмовима[9]. По лепоти он по-

[9] На важност друмова у делу Милоша Црњанског – у поезији, али и у прози – указао је Драгиша Витошевић (1972).

себно издваја Вршац, као најлепши део Баната и као „збирку модрих кровова, између зелених жбунова дрвећа, на коју облаци простиру велике сенке" (Исто: 143), а путник ће читав Банат моћи да сагледа ако се само попне на вршачку кулу.

Иако потпуно очаран банатским пределима и заљубљен у њих, он ипак настоји да објективно, без идеализације, прикаже паланачки менталитет Банаћана, њихове ситне мане, попут свађе супружника због штедње, или примања мита од стране чариника и слично. Он осећа промене у менталитету Банаћана након Великог рата: „Полако се мењају Банаћани. Ослобођење им је пало као цигла на главу, слобода им је донела неки тихи стид, па ћуте, трпе и раде" (Исто: 22). Положај Кикинде у економском и политичком смислу посебно је, како он запажа, промењен након рата, јер је са губитком Жомбоља она постала погранична варош која је „нервозна и замишљена", а не више, као пре рата, „један велики, српски трбух, набубрена на сред Баната и навикла да друге вароши имају шаренило и фини састав нервних органа, док она жваће и рађа, тако да је оставила другима да пате и изумиру, са својим празним црквама и малокрвним породицама" (Исто: 113). Чак се и у дескрипцији предела, дакле, осећа Црњанскова меланхолија човека после рата као велика тема целокупног његовог дела. Рат није променио само човека, већ и друштво и земљу у целини, јер се читав свет, суматраистички, осећа као целина, а градови и предели у уметниковој свести антропоморфизовани су, тако да и они после рата пате и тугују једнако као људи.

Однос према Другом

Однос имплицитног аутора Црњанскових текстова о Банату према Немцима и Мађарима као Другима заснован је на властитом искуству, суживоту са људима различите националности у Темишвару, и то тако да је „naučen da, poštuje 'svoje', a 'imuniziran' Drugošću barem do mere kurtoazne građanske tolerancije" (Košničar, 2015: 134). У есеју „Швабе и Мађари" Црњански пише о швапским селима код Сечња као уредним, плодним, у обиљу хране и јесењег вина, а о њиховим женама и девојкама као слободоумним и изван морализаторских осуда због ванбрачне деце. О варошким Швабама он ће, ипак, рећи да су уображени и дрски. Нарочито је ксенофобија према њима изражена у тексту „Жомбољ на точковима", где аутор запажа саможивост Шваба у Жомбољу, као и њихову равнодушност према послератном хаосу и беди, као да их се нимало није тицало ни то што Жомбољ постаје румунски ни то како се живи у њиховој домовини: „Покушао сам да видим како одјекује у њиним душама ужасна беда Немачке, изумирање и патње. Рекли су ми да су им деца тамо на школама и да су дали неке прилоге, али тако флегматично. По кућама у богатству, они су сасвим одвратни. Једу и пију, и

то је све" (Црњански, 2019: 96).

Није са више симпатија Црњански писао ни о Румунима, истичући у есеју „Вршац II" да је међу Вршчанима присутно поштовање према Румунима, али уз изражену културолошку дистанцу, чак и када је реч о догађајима попут смрти: „Румуни немају свога гробља, па кад који умре, румунски свештеник допрати га до гробљанских врата. Ту га преузме српски поп. Не дају они влашком попи у наше гробље, знају они с ким имају посла. 'Тако су нам и манастире узели', кажу" (Исто: 150). Колективна негативна представа о Другом благо је пребојена хумором, боље речено подсмехом имплицитног аутора према конзервативности српских породица онда када би било речи о браковима са Другима: „А тек љубав. Колико комичних драма у породицама, кад се хтело женити Влаињом или Јеврејком. Гледали су га као робијаша. Настала је општа жалост и глас о томе ширио се далеко. Писало се чак онима, који су били у бањи Мехадији на лечењу" (Исто: 82).

Ауторово искрено саосећање са оним је Србима који су у туђини[10] и који су, као такви, малобројни и осуђени на изумирање. „Села тону у туђину и изумиру" (Исто: 62), с тугом ће рећи о српским селима око Темишвара, у којима је процес румунизације већ тада постајао интензиван. Црњански Епархију види као главну снагу српског народа, као најстабилнији стуб очувања српског идентитета, али због негативних њених представника, огрезлих у неморал и раскалашност, Епархија у оно време није могла имати снагу тако потребну српском народу у дијаспори. То је оно што Црњанског веома боли, јер су његове везе са Темишваром биле дубоке и важне у обликовању његовог идентитета.

Темишвар

Породица Милоша Црњанског сели се из Чонграда у Темишвар 1896. године јер је Црњансков отац Тома службом био премештен у овај град (Степанов, 2014: 37). У есеју „Темишвар I" аутор приповеда о безбрижном и радосном детињству проведеном у Темишвару, о прескакању јаркова, скитњи сокацима након школе и несташном хватању жаба. Прва четири разреда основне школе изучио је код учитеља Душана Берића[11], у Српској основној вероисповедној школи, поред Саборне цркве, а преко пута католичке катедрале, у самом центру Темишвара. Због удаљености од места становања, Црњански је током зиме становао код свог учитеља, у истој згради у којој је

[10] У разговору са Бранимиром Ћосићем (2010: 63–64) Црњански је, наглашавајући тегобност положаја у туђини, рекао: „Зато ја препоручујем као претходну школу сваког књижевника: туђину. У туђини се смирује и постаје чист."

[11] Свог учитеља Берића сећао се као веома доброг и благог према свој деци, заљубљеника у књижевност, али приватно врло несрећног, тако да је живот окончао самоубиством.

била и школа. Потом је Гимназију учио код католичких фратара. Како сâм каже, до смрти оца (до свог петог разреда Гимназије) био је осредњи ђак, а потом је постао један од најбољих. Приватно је учио сликарство и енглески језик, а у то време у сомборском дечјем листу *Голуб* објавио је своју прву песму, „Судба".

Пред одлазак из Темишвара 1912. саставио је читаву збирку песама, писаних од детињства, и послао их уреднику *Босанске виле*, али му је од свих песама била штампана само једна, „У почетку беше сјај". И уопште, за те своје прве песничке покушаје он не без самоиронијe и самокритике каже: „То су биле, углавном, несвесне имитације великих песника, и наших родољубивих песама. Тандара, мандара" (Црњански, 2019: 58). Па ипак, ти слаби детињи покушаји били су пионирски кораци у књижевном раду потоњег великог српског песника и прозног писца, који су означавали – ако не високу уметничку вредност – а оно барем истинску љубав према књижевности већ од најранијих дана.

Темишвар је, отуда, играо важну улогу у формирању Милоша Црњанског као потоњег књижевника. Као стециште различитих култура, он је код њега васпитавао љубав према своме и поштовање према туђем, као корен идеје о суматраизму: „Најчешћи вид успостављања суматраистичких аналогија врши се на релацији туђина – завичај. Завичај је увек полазиште путописца које у великој мери (психолошкој, историјској, културолошкој) одређује виђење новог простора и нове културе. Путописац Црњанскових путописа, без обзира куда путује, непрестано самерава страни простор са завичајним простором, који му је регулатива свега новог виђеног и доживљеног" (Јаћимовић, 2009: 118). Црњански пише о две слике Темишвара: Темишвару мађарских племића, али и оном другом,

> „коме је моја породица и душом и телом припадала тада. То је био Темишвар Срба, остатака остатака, варош стара, умируħа, фанатична, верска. Диаспора, као и Темишвар Јевреја.
> Тај Темишвар био је срастао са Темишварем туђина, као два сијамска близанца, али окренута леђима. У том нашем Темишвару бранила се свака српска кућа, као барикада. А на свој начин, није та борба била ни без социјалних додатака и узрока" (Црњански, 2019: 56).

Како бележи Јована Касаш (2020: 165–166), Срба је у Темишвару уочи Првог светског рата већ било знатно мање и они су живели у Темишвар-Граду и предграђима Мехала и Фабрика. Живот Срба о празницима давао је нарочиту атмосферу овим просторима, кроз ускршњу поноћну литију која би обилазила град, или кроз обележавање Духова, Великог петка и других великих празника. О времену пре рата Црњански пише са носталгијом какву буди једино детињство, да би, насупрот томе, са великом горчином писао о духовницима после рата, какав је био архимандрит Стефан Николић, у есеју „Кад се Високопречасни разузури" из 1925. (касније прештампаном

под насловом: „Темишвар IV”). Управо лоше, похотне и похлепне духовнике аутор види као узрок губљења српског идентитета у Темишвару: „Тако изумиру наши стари крајеви, око Темишвара, где је јесен увек тако лепа и где служба божија и мирис тамјана у цркви остаје једина веза са лепом брдовитом, старом Србијом. Где је црква и православље српско фина и болна утеха и Бог једини смисао у страшном хаосу свега тога, што се са нашим народом догађа” (Црњански, 2019: 75).

После рата је Црњански само још једном свратио у Темишвар, 1918. године, путујући из Новог Сада у Иланчу код своје мајке. На том путовању сусрео се са собом и Темишваром сасвим другачијима, доживљавајући себе као џина који „неспретно хода између лилипутански малих кућа што носе све његове детиње успомене” (Раичевић, 2021: 118). Деловаће му патетично, смешно и усиљено певање неких непознатих људи на станици: „Ој, Србијо, мила мати”. Ратно искуство битно је променило Црњансков однос према темишварским просторима детињства, али и према људима и животу самом.

Закључак

Банат је имао важну улогу у животу и делу Милоша Црњанског. Пре свега, то су банатска места Иланча, као родно село његовог оца, и Темишвар, као град у коме је потоњи велики писац провео детињство и рану младост (од 1896. до 1912). Школовање и живот у мултикултуралном простору обликовали су Црњансков однос према Другом, који ће бити видљив и у његовом књижевном делу, док ће ратно искуство променити и његов однос према просторима детињства и унети меланхолију и у његов живот и у његово дело. У есејима о Банату, објављиваним двадесетих година у периодици, јако је изражена граница између онога пре и после рата. Црњански је са путовања писао о Бечкереку (Зрењанину), Темишвару, Вршцу, Кикинди, Жомбољу, о банатској равници. Дескрипција Баната, уз глорификацију његове лепоте, чини слику Баната идеализованом, док ауторова запажања о друштвеним проблемима попут аграрне реформе и негативним појавама у црквеном и политичком животу оног времена обликују социјално-критичку слику Баната.

Живот у Банату и путовања банатском равницом несумњиво су значили важно искуство за Милоша Црњанског и обликовали га као човека и уметника. Можда је о његовим везама са Банатом најбоље запажање изнео Васа Павковић (2006: 24), бележећи како је Црњански једном рекао да „без виђених и запамћених слика мочвара око Панчева никада не би написао *Себе*. Можда у тој реченици, у том низању фатаморгана, лежи најсуштаственија спона великог писца са равницом коју оивичава Дунав”. А есејима је Црњански најпотпуније изразио своје импресије банатском равницом.

Извори

Црњански, 1993: М. Црњански, *Лирика Итаке и коментари*. Београд: БИГЗ – Српска књижевна задруга.

Црњански, 2019: М. Црњански, *О Банату и о Банаћанима*. Прир. Стојан Трећаков. Ново Милошево: Банатски културни центар.

Литература

Бојанић Ћирковић, 2020: М. Бојанић Ћирковић, *Читалац у науци о књижевности: од антике до савремених теорија читања*. Ниш: Филозофски факултет.

Витошевић, 1972: Д. Витошевић, Послератна авангарда и Милош Црњански, у: *Књижевно дело Милоша Црњанског*: зборник радова. Београд: Институт за књижевност и уметност – Београдски издавачко-графички центар, 5–53.

Грујић, 2019: М. Грујић, Милош Црњански, Банаћанин. Поговор у: Милош Црњански, *О Банату и о Банаћанима*. Ново Милошево: Банатски културни центар, 187–215.

Živković, 2001: D. Živković, *Rečnik književnih termina*. Banja Luka: Romanov.

Јаћимовић, 2009: С. Јаћимовић, *Путописна проза Милоша Црњанског*. Београд: Учитељски факултет.

Касаш, 2020: Ј. Касаш, Свакодневни живот Срба у Темишвару пре и након завршетка Првог светског рата, у: *Исходишта*, бр. 6, 163–172.

Košničar, 2015: S. M. Košničar, Aspekti Drugosti u ranom putopisnom diskursu Miloša Crnjanskog o banatskim Švabama u svetlu potestarne imagologije, u: *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, knj. XL/ 1, 129–149.

Марковић, 2004: С. Ж. Марковић, *Српска књижевност између два светска рата: појаве, писци и дела*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Неделку, Чолевић, 2019: О. И. Неделку, Л. В. Чолевић, Дух српске модерне у Темишвару Тодор Манојловић и Милош Црњански, у: *Исходишта*, бр. 5, 327–343.

Павковић, 2006: В. Павковић, *Поглед кроз прозу: есеји о српским прозаистима XX века*. Нови Сад: ДОО Дневник – новине и часописи.

Раичевић, 2005: Г. Раичевић, *Есеји Милоша Црњанског*. Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Раичевић, 2021: Г. Раичевић, *Агон и меланхолија: живот и дело Милоша Црњанског*. Нови Сад: Академска књига.

Степанов, 2014: Љ. Степанов, Црњански у Темишвару, у: *Црњански у Темишвару: зборник радова са тематског скупа одржаног у Темишвару 11–12. октобра 2013*. Темишвар: Савез Срба у Румунији, 37–51.

Ћосић, 2010: Б. Ћосић, *Десет писаца – десет разговора*. Београд: Admiral Books.

Milica M. Aleksić

THE BANAT OF MILOŠ CRNJANSKI

Summary

The corpus of this paper consists of lesser-known texts by Miloš Crnjanski about the Banat region, which can be generically classified as essays or commentaries, but also contain elements of travel writing. Starting from their generic hybridity, the paper analyzes a polarized image of Banat — ranging from idealized to socially critical, and from pre-war to post-war representations. In the construction of such an image of Banat, the most significant roles are played by the description of landscapes and the portrayal of the collective character of the people of Banat. The cities Crnjanski writes about include Timișoara, Bečkerek (Zrenjanin), Vršac, Kikinda, and Jimbolia. Special attention in the paper is devoted to the period of Crnjanski's life in Timișoara (1896–1912), as well as to the influence of this city — and of Banat as a whole — on the personal and literary development of Miloš Crnjanski.

Keywords: Miloš Crnjanski, essay, commentary, Banat, Timișoara.

Мирјана Д. Бојанић Ћирковић[1]
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за србистику

УДК 929:82 Ђурић В.
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.03

ДОПРИНОС АКАДЕМИКА ВОЈИСЛАВА ЂУРИЋА СРПСКОЈ КУЛТУРИ

Рад доноси свеобухватну анализу научног, институционалног и приређивачког рада једне од најзначајнијих фигура србистике. Ђурићев методолошки приступ дефинише се као синтетички и вишеструко компаративан, уз наглашавање његове способности да књижевне феномене сагледа у широком културолошком контексту – од античких корена до савремених теоријских праваца. Посебан акценат стављен је на Ђурићеву улогу у оснивању Катедре за општу књижевност са теоријом књижевности у Београду (1954), као и на чињеницу да је био први директор Института за књижевност и уметност (1963). Анализира се и Ђурићев пионирски рад на тумачењу народне епике, лирике и приповедака. Истиче се његово виђење народне књижевности као „заштитне тврђаве" националног идентитета и њена тежња ка универзалним, општим естетским вредностима. Кроз анализу огледа о Доситеју Обрадовићу, Његошу, Филипу Вишњићу и Проти Матеји Ненадовићу, ауторка указује на Ђурићеву вештину грађења „антологије културног посленишта", где се индивидуални стваралачки чин интерпретира као део ширег колективног и духовног напретка. Рад осветљава и Ђурићево поимање „Речи" као врховног божанства и метафоре стваралаштва, чиме се његово дело повезује са најдубљим слојевима светске књижевне баштине.

Кључне речи: Војислав Ђурић, српска култура, народна књижевност, компаративистика, општа књижевност, институционализација, песничка визија.

На путу од гимназијског наставника до академика, Војислав Ђурић је оставио трагове који не морају увек бити подразумевајући када говоримо о културним посленицима који су понели највиша национална научна и/или културна признања. Као што је сваки феномен који је проучавао сагледавао са више аспеката – са извора, кроз ток и рукавце до ушћа, не пренебрегавајући успутна (али нипошто узгредна) укрштања, тако је и метод који је творио и којим је стварао, обликовао кроз укрштаје на временским и просторним равнима. Полазећи од последње реченог, Војислав Ђурић је у сваком изабраном проблему настојао да открије праву природу која обухвата и извор и исход проматраног, не подупирући и не затварајући своје закључке ауторитативношћу научног радника, већ остављајући својеврсне светиони-

[1] mirjana.bojanic.cirkovic@filfak.ni.ac.rs

ке ка новим пловидбама (истраживањима) оних који долазе. Управо је такав метод (о коме ће у наставку бити више речи) аргумент више у прилог тези да је Војислав Ђурић своје истраживање поимао као мисију градње; некада је то био нов темељ, некада (ре)конструкција, али Ђурићева истраживачка грађевина је је увек била јаких носећих *стубова* који су подједнако снажно подупирали *кров* и *унутрашњост* изграђеног. Ђурићева укупна градња била је усмерена ка култури у њеном свеколиком значењу – националном, светском и општем; ка култури као темељу и исходу, као националном идентитету и елементу општег културног заједништва, при чему је поменути елемент у органској (с)вези с осталим чиниоцима материјалне и духовне творевине, културе.

Дело академика Војислава Ђурића није лако систематизовати; његовом свођењу на неколико општих усмерења опире се не само библиографија која броји стотину деведесет девет референци, већ и природа самих огледа који су то најчешће формом и приступом, док су опсегом истраживања и комплексном методологијом вишеструког компарирања чешће налик студијама, а каткад и прегледима својственим најзначајнијим едицијама националне и опште књижевности.

Притом, академик Војислав Ђурић је подједнаким опсегом (својеврсним ширењем) допринео и у погледу институционализовања истраживања наше и светске културне баштине. Услед квантитативне и квалитативне комплексности рада академика Војислава Ђурића који обухвата и истраживачки, и творачки (у значењу оснивачки институционални) рад, на почетку ћемо, аналогно структуралистима који су се пред *безбројним причама света*[2] определили за хипотетички генерички модел који ће испитати на поједином примеру, и сами фокусирати на нацрт Ђурићевих доприноса као полазишта за даљу подрбнију проблемску синтезу.

Значај Ђурићевог рада у области науке о књижевности до сада је истакнут двема синтезама – *Зборником у част Војислава Ђурића* (1992), који је приредио његов ученик Иво Тартаља и тематом *Митолошког зборника* (бр. 15, 2006), који је уредио Миодраг Стојановић. Иако прва синтеза има карактер хрестоматије низа огледа који тематски кореспондирају с Ђурићевим интересовањима, она заправо потврђује да је низ знаменитих проучавалаца (уједно аутора радова у зборнику) следио и даље разграњавао Ђурићем назначене истраживачке рукавце. Зборник уоквирују проблем смешног у античкој поетици (Владете Јанковића) и оглед о појму тумачења у књижевним студијама (Гвоздена Ерора) као два доминантна смера Ђурићевих научних преокупација; између њих је низ „продубљених" проблема (у смислу ширења њиховог значења и уочавања нових веза) – тумачење међашне позиције историјских предања у жанровском систему (Наде Милошевић Ђорђевић), најстаријих прозних записа

[2] Алузија на текст Ролана Барта „Увод у структуралну анализу прича" (*Летопис Матице српске*, 407(1): 56–84).

о Косовском бoју на простору Косова (Ненада Љубинковића), уметничком преображају епског обрасца (Хатице Крњевић), српској књижевности у европском контексту (Зорана Константиновића) и др., а међу њима је рад Данила Киша, првог дипломца катедре коју је обновио Војислав Ђурић. Одзив оних који су у разним аспектима науке о књижевности дали највећи допринос и одабир репрезентативног и најбољег сегмента свог истраживања резултирали су зборником као својеврсном антологијом у част једног од најплодоноснијих проучавалаца код нас, Војислава Ђурића. Темат *Митолошког зборника* (бр. 15) објављен у години Ђурићеве смрти (2006) овог културног прегаоца доминантно представља као изучаваоца фолклора и етнологије. У односу на концепт претходно поменутог зборника, овај темат доноси више текстова о самом стваралаштву Војислава Ђурића, где је његово дело сагледано кроз антологичарски рад на пољу народне и опште књижевности (Љубиша Рајковић, Миодраг Стојановић), кроз допринос тумачењу епике, у првом реду косовске традиције и митологије (Бранко Надовеза), тумачење Његошеве мисли кроз призму поетичко-стилистичких разматрања и Доситејевог дела у Ђурићевој херменеутичкој визури (из пера Милорада Радусиновића и Предрага Јашовића). Темат доноси и есеје о Ђурићу као учитељу (у најширем значењу те речи), које су написали његови бивши студенти Драгољуб Недељковић, Иво Тартаља и Владета Јанковић. Такође, разматран је и однос Војислава Ђурића према његовим професорима (у првом реду Веселину Чајкановићу, о чему смо већ навели основне податке).

Допринос академика Војислава Ђурића сагледаћемо кроз његову улогу у институционализовању рада у одређеним областима српске културе, кроз (ре)афирмацију и нова читања феномена који су од значаја за саму природу књижевног стварања, националне књижевности (и шире), културног развоја, уз истицање нарочитог доприноса у поменутој области, иако градирање није етички коректно када је реч о делу које је својом сумом допринело развоју одређене културе. Додајемо да степеновање није било својствено ни самом научном методу Војислава Ђурића који је, поред општеприхваћеног одређења *компаратисте*[3], често био деконструктивиста фокусиран на (наизглед) маргиналне елементе одређеног жанра (као што је случај са његовим проучавањима звучних слика народних приповедака[4]), дела (као у случају сагледавања лирског и сликарског проседеа Андрићевих приповедака у тексту „Андрићева најновија поезија") или неког феномена (речи као елемента и метафоре стваралаштва и духа – мисли, промисли[5]).

[3] Прву примену компаративне методе у стручним радовима Војислава Ђурића налазимо на пољу народне књижевности у огледу „Један мотив у српској и бугарској народној поезији" (*Гласник Југословенског професорског друштва*, 20: 7, 1940, стр. 511–616).

[4] В. Војислав Ђурић, „Звучне слике народних приповедака", *Трагање за духом речи*, Београд: Српска књижевна задруга, 1990, 203–219.

[5] Наведени феномен истражен је у Ђурићевом тексту „Врховно божанство Реч" (*Књижевност*, бр. 9 (1979), 1312–1316. Сходно значају ове проблематике у Ђурићевом укупном стваралаштву,

2. Рад на институционализовању културолошких проучавања

По доласку у Београд након завршене крагујевачке основне гимназије, Ђурић уписује студије књижевности[6] (1931) на Филозофском факултету у Београду, а након њих ради као наставник Пете и Шесте мушке гимназије све до 1941. године. Током наставничког рада Ђурић се и научно занима за одређене сегменте наше културе, у првом реду етнологију, што резултира објављивањем стручног рада „Вук као етнолог" у *Гласнику Југословенског професорског друштва* (1938). Из поменутог ширег (етнолошког) усмерења Ђурић се фокусира на стваралачку интерпретацију бола и туге кроз жанр тужбалице у националној и светској, усменој и ауторској књижевности. Вечите теме (љубави, природе, рада, жртвовања и др.) као и исконске силе народног живота биће постојане у Ђурићевом научном и наставном раду (Према: Тартаља, 1992: 7). На овом темељу градиће се Ђурићева културна мисија сачињена из елемената који ће доследно опстати као круцијални у његовој методологији: сагледавања књижевности у културном контексту, а културе кроз прожимања и утицаје који обогаћују стваралаштво једне нације. Чак и када је реч о Ђурићевим структуралистичким огледима („Обележја епике", „Звучне мађије Његошевог десетерца", „Ангажована лирика Лазе Костића" и сл.), они су само наизглед методолошки унутрашње (ка тексту) оријентисани; чешће је реч о својеврсним историјама књижевности спољашњег типа, при чему је овај елемент сведен на мању, али функционалну меру; примера ради, тумачећи Костићеву ангажовану поезију Ђурић сеже даље од песама патриотске и родољубиве тематике, што му омогућава да сагледа Костићево специфично поимање ангажованости песника:

> „Костић [је] широко размакао ганице нашег патриотског песништва, изводећи га из уских националних оквира и дајући му општи, филозофски значај. И то је, поред критичког патриотизма, други 'приновак драг' којим је Костић обогатио нашу патриотску поезију. Трећи је уметничка експресија, коју и ово што смо рекли већ јасно обележава као нову и надмоћну." (Ђурић, 1969: 122).

Ђурић је звање доктора наука стекао у само предвечерје Другог светског рата, одбраном докторске тезе *Тужбалица у светској књижевности* (1939) године на Филозофском факултету у Београду, под менторством Веселина Чајкановића чије ће студије касније приредити[7] за објављивање, и

Милорад Ђурић, приређивач изабраних огледа за издање Српске књижевне задруге (1990), овај избор текстова насловио је синтагмом *Трагање за духом речи*.

[6] Прецизније, Ђурић је студирао југословенску књижевност и класичну филологију (у тадашњим студијским варијантама „А" и „Б").

[7] Војислав Ђурић је приредио Чајкановићев *Речник српских народних веровања о биљкама* (Београд: Српска академија наука и уметности – Српска књижевна задруга 1985), студију *О*

тиме ће, по оцени Живојина Андрејића (2006: 113) допринети представљању „дела његовог, у социјалистичкој Југославији, проскрибованог професора Веселина Чајкановића.” Андрејић истиче да Ђурић током овог истраживачког и приређивачког задатка није пренебрегавао некада „недовољно успешну анализу његових [Чајкановићевих, прим. аут.] резултата, пре свега, због владајућег идеолошког става да се сва научна изучавања обављају у духу Марксизма” (Андрејић, 2006: 113). Иво Тартаља (1992: 3) Ђурићеву дисертацију сматра „рудником са много хоризоната” јер је отворила путеве наше науке ка светској књижевности, теорији песничких жанрова, етнологији и за сам концепт трагичког и „трагичке инспирације”. Оваква дисертација је у оно време и дословно била реткост – већи део њеног тиража је изгорео у књиговезници приликом априлског бомбардовања, те је било свега неколико сачуваних примерака. Записи Ива Тартаље (1992: 4) чувају и верна сведочења о природи Ђурићеве наставничке, стваралачке и приватне личности: свог професора Тартаља описује као „младог, разговорног и *заузимљивог* [истакла М. Б. Ћ.] човека, довољно заинтересованог за факултетски часопис који смо хтели да покренемо.” Заузимљивост за младе нараштаје проучавалаца српске и светске књижевности је значајан удео у укупној Ђурићевој градњи науке о књижевности у институционалним оквирима: уочи формирања студијске групе и Катедре за општу књижевност са теоријом књижевности (која је израсла из Семинара за светску књижевност, 1954) Ђурић је саставио наставне планове и програме[8], конципирао кључне предмете дајући важно место страним језицима, естетици и историји уметности и научно усмеравао тадашње студенте, будуће докторанде како би се на будућој катедри свеобухватније истраживала оцртана материја. Новоформирани план и програм Катедре за општу књижевност са теоријом књижевности био је особен и методологијом компаратистике коју је у нашој науци о књижевности доследно развијао Војислав Ђурић, и заокретом од нормативне ка дескриптивној теорији књижевности: „Тежиште програма Опште књижевности стављено је на подвучене писце, књижевне класике старог и новог доба, а програм Теорије књижевности постављен је на историјску основу и обухватио је носиоце књижевне мисли од првих идеја у антици до модерних

врховном богу у старој српској религији (Београд: СКЗ – БИГЗ – Просвета, 1994), *Стара српска религија и митологија* (Београд: СКЗ – БИГЗ – Просвета, 1994). Поред предговора и поговора поменутим делима Ђурић је написао и огледе „О реконструкцији старе српске вере у делима В. Чајкановића” (*Књижевност*, 99: 10–11, 1994, 1022–1041) и „О Чајкановићевом делу о религији и митологији” (*Књижевне новине*, 47: 898, 15. 12. 1994, 1). Иво Тартаља (1992: 3) истиче преданост свог професора Ђурића током приређивачког рада свог професора Чајкановића, при чему је Ђурић и дословно довршавао оно што је остало у Чајкановићевој рукописној заоставштини.

[8] Иво Тартаља (1992: 5) бележи да је међу стручним лицима којима је Ђурић слао програме на увид била и Исидора Секулић, те да је она дала пар корисних сугестија за побољшање програма.

песника који су изложили своје ставове о књижевном стварању.” (Тартаља, 1992: 5) Према сведочењима његових ученика (студената и потоњих колега), Ђурић је увек био носилац важних дужности, пројеката, послова у културном животу Београда и саветодавац свакоме ко посети Ђурићев кабинет у таковској улици који је иначе био „место окупљања живахног литерарног кружока” (Тартаља, 1992: 6); у свему што је организовао увек је био и ментор и ученик (према: Тартаља, 1992: 7).

Почетак 60-их година 20. века важан је у погледу Ђурићевог даљег доприноса институционализованом раду на српској култури; тада добија и прве потврде свог научног доприноса развоју српске културе – 1961. године постаје дописни члан САНУ, а четири године касније редовни члан наше најзначајније културне и научне установе. У овом периоду, на предлог академика Војислава Ђурића, оснива се Институт за књижевност и уметност, а Ђурић постаје његов први директор (од 1963, са почетком рада установе).

Као сарадник највећих и најзначајнијих издавачких предузећа чији је утицај подједнако интензиван и у поратним годинама, када су доприносиле обнављању српске културе, и у деценијама касније када су се усмеравале ка синтезама у области науке, књижевости и других видова друштвено-културне делатности, Ђурић је нејвећи део својих истраживања усмерио ка антологичарској делатности на пољу наше народне књижевности. Током 1947. године у „Просветином” издању објављује *Антологију народних јуначких песама*, која ће под каснијим насловом *Антологија српских народних јуначких песама* доживети више издања. Већ следеће године за истог издавача објављује нова приређена издања из српске усмене књижевности – *Народне јуначке песме хајдучке и ускочке*, *Народне јуначке песме о Марку Краљевићу* (обе илустроване), *Народне приповетке*. Сва поменута издања праћена су предговором, поговором и напоменама приређивача.

Ђурићево прво приређено дело у области ауторске књижевности јесу *Одабране приповетке Радоја Домановића* (1948) у едицији „Југословенски класици” београдског издавача „Ново поколење”. Ови подаци показују да се Војислав Ђурић и пре почетка академског рада, а тада интензивирано посветио и институционализовању истраживања кроз монографске синтезе које су испрва биле интегрални чинилац мисије одређених издавача, док су касније саме постале мисије, као на примеру заједничке едиције Матице српске и Српске књижевне задруге „Српска књижевност у сто књига”, за коју је Ђурић приредио више десетина публикација. Још је важнији податак да је Ђурић био један од њених покретача и члан уређивачког одбора.

3. Научни рад на пољу националне књижевности (типолошки преглед)

Овај сегмент Ђурићеве делатности на пољу књижевности можемо груписати на:

а) портрете књижевних стваралаца и културних посленика (Доситеја Обрадовића, Вука Караџића, Ђуре Даничића, Његоша, Проте Матеје Ненадовића, Милана Будимира, Анице Савић Ребац и др.)[9];

б) огледе о природи националног књижевног стварања („песничкој визији"), попут „Родољубља старих српских писаца", „Вишњићеве визије", „Вука о напретку", „Његошеве визије"; са овим огледима на тематско-мотивској равни кореспондирају текстови „Ангажована лирика Лазе Костића", „Лик Светога Саве у књижевности" и сл. Датом корпусу припадају и Ђурићеве реактуелизације заборављених писаца (Лазара Комарчића и др.).

в) Огледе о библији као подтексту наше усмене и ауторске књижевности („Врховно божанство Реч", „Из библијске поетике (одломак о лепоти)" и др.

г) Огледе методолошког карактера, углавном о природи рода или врсте усмене књижевности и о приступу проучавању наше народне књижевности као што су „Лирика", „Постанак, развој и карактер епске поезије", „Промене и нестанак епа", „О народним приповеткама" и сл. Овај круг текстова се може даље систематизовани на оне посвећене стилским одликама наше народне књижевности („Звучне слике народних приповедака"), ликовима српске народне књижевности („Химна епској мајци", „Песнички Реља Крилатица" и сл.).

д) Иако је највећи број Ђурићевих огледа контекстуализовано у националним или светском културним оквирима, као засебна целина могу се издвојити огледи који проблематизују саму културу и/или њене важне аспекте („Књижевност општа и национална ", „О народној култури", „Вук као етнолог").

Након опсежнијих књижевнотеоријских и књижевноисторијских разматрања светске и националне књижевности, Војислав Ђурић доноси драгоцену синтезу која изнова покреће *вореновска* питања граница опште и националне књижевности, при чему се, у духу утемељене компаративне методе, фокусира на њихов (су)однос. Након подробне анализе и релевантне аргументације *за* и *против* одређених термина који фигурирају у области теорије књижевности, а у вези са одређењем историје књижевности, Ђурић као најадекватнији термин истиче општу књижевност не само као „збир појава чији је општи значај већи" (Ђурић, 1980: 9), већ као тежњу сваке националне књижевности: „Свака нацио-

[9] Наведени огледи су управо тако насловљени, именима писаца, филолога, проучавалаца језика и књижевности.

нална књижевност тежи да се преточи у друге језике и да постане општа, али на томе путу она добија и нове (секундарне) националне видове" (Ђурић 1980: 12). Уплив елемената националне књижевности у универзално, светско, опште књижевно добро доприноси ширењу националне књижевности: „постајући општа, национална књижевност бива вишеструко национална, толико на колико је језика преведена" (Ђурић 1980: 12). Овај оглед је и синтеза Ђурићевих научних тежњи и културне делатности: он је, заиста, плански, систематично, а пре свега – системски (највише антологичарски) градио нашу књижевност у духу њене (и сваке) природне тежње да се уздигне до *опште*. Према Ђурићу (1980: 12), граница између националне и опште књижевности је „и нејасна и покретљива, увек друкчија у различитим срединама и фазама"; стога су границе налик полуодшкринутим капијама до којих долазе „спретнији" (што не имплицира: *вреднији*) националне књижевности, али ни такве *последице* условљене често субјективним избором преводиоца нису хибрис; напротив, оне шире простор даље духовне размене. Поједностављено, општа књижевност као грађевина отворене капије, сачињена од елемената који нису увек естетски највреднији у некој књижевности (јер избор преведених дела зависи од „укуса, од моде, од заблуда, од сваковрсних локалних потреба", Ђурић 1980: 11), иако је на микро-плану неједнаке вредности, њен значај је несумњив: она је поље укрштаја и размене националних књижевности (и култура). На порекло, опсег, одлике и значај (у смислу естетске вредности) народне културе Ђурић је указао у засебном огледу; дијахронијски пролазећи кроз етапе развоја и елементе наше народне културе која се огледа у градитељству, народним рукотворинама, обичајима, а највише у књижевности, Ђурић (1980: 149) уочава њене две специфичности које је уздижу високо, на пиједестал који је досегао Хомер: то су стално укрштање елемената паганске митологије, хришћанских веровања и историјских догађаја, свезано са друштвено-економским условима живота самог народа и „густина, у дну које трепери снажна, али уздржана емоционалност". Из (по значају) тешко самерљиве скупине наше народне књижевности, Ђурић (1980: 149) издваја „посебно епску поезију коју је обновио Вук Караџић", због чега је она „добила високо признање од крупних и најкрупнијих европских писаца и превођена на многе језике". *Вук као обновитељ* и *преводилаштво* овде нису узгредни детаљи, већ констатације од суштинског значаја за разумевање Ђурићевог схватања (народне) културе и књижевности: оно варира мисао Јана Мукаржовског (1987: 125) о универзалној естетској вредности као „живој енергији која се непрестано обнавља". Наша народна књижевност успела је да досегне оне домете универзалности (општости) које је Ђурић у претходно анализираном тексту издвојио као суштинску и природну тежњу националне књижевности, да се не затвори у новоуспостављеним оквирима, те да се перманентно развија задобијајући тако ново (вредније – светлије) естетско рухо.

На фону наше историје и народне културе која је у периоду под турском владавином била доминантан вид културе на нашим просторима, Ђу-

рић уочава четири суштинске карактеристике наше усмене књижевности, од који су неке њена *differentia specifica* у односу на *опште* корпус ове врсте:

„Прва њена одлика је реализам, права, сурова стварност која се трпи и сан о лепшој стварности која тек треба да дође сливају се у нераздвојну целину – у томе је суштина овога реализма. Друга одлика усмене књижевности је оптимизам. [...] Трећа одлика исмене књижевности је савршенство њених ликова. [...] Четврта одлика усмене књижевности је устаљеност стилских средстава (стални епитети и поређења, стални почеци и завршеци, разнолика понављања, итд." (Ђурић, 1954: 114–115)

Народну књижевност и три култа у њеној основи (Светом Сави и Светом Симеону, Кнезу Лазару и Стефану Дечанском) Ђурић (1990: 30–31) је поимао као „заштитну тврђаву у којој се чувају и из које зраче драгоцене вредности, примери, путокази – као бесцени дарови некадашњих прегалаца потребитима, угроженима, клонулима из потоњих времена."

Ова запажања нас воде ка закључку да је Војислав Ђурић нашу народну књижевност сагледавао суштински, кроз изворе, особености и значај у култури нашег народа и синтетички, кроз унутрашња прожимања и укрштаје са ауторском књижевношћу, а опет, неизоставно у културном контексту и компаративном кључу јер овај тумач неће заобилазити оцену вредности наше усмене традиције на ширем плану, у светским оквирима. Као *компаративиста у дијахронији*, Ђурић је у димензији рецепције наше народне књижевности био каткад критички усмерен, нарочито ка тумачењима Косовског мита где се примат *небеског царства* над земаљским истиче као иновативна и особена, а заправо је она много старија од самог хришћанства (Ђурић 1960: 17).[10]

Ђурићев повратак *писму* (речи као Врховном божанству) на трагу је разумевања које су испољили антички поетичари[11], а даље, између осталих, развијали Вук Караџић (код нас) и многи прегаоци (у свету): писмо као метафора књижевности (у том смислу – усмена и писана) „повезује савременике, претке и потомке, бележи напредак и отвара му пут" (Ђурић, 1969: 51). Ова мисао је, несумњиво, темељита и у погледу Ђурићеве методологије која је вишеструко компаративна и синтетичка – имплементирана на пољима националне и опште књижевности, неретко са циљем осветљавања универзалних феномена који су у основи самог стваралачког процеса, попут *песничке визије*, или његове рецепције, чији је један од постигнућа интерферирање књижевности и културе. Задржавањем на наслову Ђурићевог огледа о Вуковој поетици, „Вук о напретку", читаоцу у први мах се може родити мисао о Вуковом идеолошком сагледавању књижевности кроз при-

[10] Студија *Пракосово – словенске и индоевропске корене наше епике* (2002) Александра Ломе један је од рукаваца потеклих из Ђурићевих истраживања народне књижевности.

[11] Уп. са Платоновим (1996) ставом да се се *жива реч* уписује у душу оног који слуша (у миту о Теуту, у оквиру дијалога *Федар*).

зму тадашњих друштвено-политичких и културних превирања. Међутим, ово је много више оглед о вуковско-ђурићевском схватању националне књижевности као чиниоцу светске културне баштине, чији је развој могућ једино кроз отвореност себе за свет, и свет за себе, при чему се утицаји и/или одјеци не третирају као својеврсна контаминација националног идентитета, већ као пут за уздизање ка *општем* (у значењу *комуникативном* на различитим просторима, у различитим временима). Кроз Вуков поглед на књижевност који је (у великој мери) био мотивисан доминантном духовном струјом романтичара (и њихових претходника) у свету, Ђурић је својим радом устврдио превасходан значај националних тема и националне поезије (у значењу народне, усмене) која се, опет, напајала са извора националне историје и митологије, али не без угледања на узоре из античких књижевности; та узорност, по Ђурићу, треба да је евидентна у самом поимању књижевности као нечега што „отвара пут уму љуцкоме, да се приближи к богу по могућству своме" (Вукова мисао нав. према: Ђурић, 1969: 51), односно да узрасте до исходишта света који је, оваквим, створен Речју (човеком). Текст о Вишњићевој визији семантички продубљује вуковску мисао о интенцијама народног стваралаштва кроз *дурбин* Ђурићевих огледа. Према Војиславу Ђурићу, Вишњићева поетика (у античком значењу које обухвата извор, процес и сврху уметничког стварања) је изграђена сократовским дијалогом са непознатим песником Косовског циклуса, при чему казивач Вишњић, попут гласноговорника платоновских идеја у *Ијону* и *Федру* „побија став по став" (Ђурић, 1969: 11–38) непознатог казивача у вези са тумачењем небеских знакова, књига инџијели, главранових гласова и др. Иако попут непознатог певача Косовског циклуса Вишњић настоји да „сагледа целину и смисао догађа у историјским размерама" са циљем да извуче „снажне ефекте" (Ђурић, 1969: 9), Вишњић то чини у обрнутом смислу; тумачећи наведене појаве и знаке крајње супротно, Вишњић својим десетерцима твори атмосферу неумирене и неумирљиве Србије. Вишњићево напајање са извора епске поезије – историје и митологије – резултира не само другачијим надахнућем, него и провиђењима. Његов однос према традицији[12] је метонимија Ђурићевог сагледавања процеса градње националне књижевности у смеру тежње да постане општа, чиме и сама задобија нове видове (као што смо претходно поменули): циљ ствараоца није дати ново рухо, већ понудити ново виђење (сагледавање) (пре)познатих елемената. Са истог темеља са ког је певао непознати творац Косовског циклуса, Вишњић гради поезију победе и слободе. „Вишњић, и кад поступа као хроничар, увек истиче и такве опште црте које поједине догађаје укључују у један низ, у исти правац и смисао, у јединствену и величанствену визију устаничке Србије.", закључује Ђурић

[12] Уп. „Тако је, у четири песме, Вишњић евоцирао прошлост од Немање до устанка, друкчије него други песници који су певали о прошлости, у тешњем складу са буном него они, али с истом уметничком снагом као најврснији међу њима."(Ђурић *Вишњићева визија*)

(*Вишњићева визија*). На основу изнетих запажања можемо закључити да је Вишњићева визија *mise-en-abyme* (слика у слици) стваралаштва у општем и суштинском значењу те речи које (раз)открива трагање за смислом који ће, *vice versa*, омогућити поимање сопственог места и улоге у том процесу *градње*. По снази песничке визије, Вишњић се може у(с)поредити са Његошем као стваралоцем чија се „величина и изузетна присутност" (Ђурић, 1980: 239) највише налази управо у „визији нашег народа". По опсегу и дубини сагледавања димензијâ нашег народа, Његош је у Ђурићевим огледима упоређен са Јованом Цвијићем, аутором антропогеографских студија међу чијим су закључцима (за нашу проблематику) важни описи карактеристика и значаја динарске (епске) зоне нашег народа и динарског типа.[13] Ђурић издваја три круга Његошеве визије: васељенски, српски и југословенски, те црногорски, додајући да су ови „кругови тесно повезани, наслоњени један на други, чак укрштени, сложена и ипак јединствена целина." Оваква запажања изнова потврђују постојаност Ђурићеве методологије *контекстуализованог* тумачења поезије, при чему је прва раван таквог приступа уметничка контекстуализација (сагледавање поезије у синкретизму), а друга културолошка (тумачење поезије као песничке визије у *античком* кључу, које у поетици Војислава Ђурића задобија национално-идентитетска усмерења). Тумачења индивидуалних песничких поетика се укрштају у симболичкој равни, а говорећи Вишњићу и Његошу, то је несумњиво раван слободе на индивидуалном, општем и универзалном плану (Ђурић 1980: 245).

Ђурић је вишеаспектно разматрао природу усмене књижевности: када је реч о форми таквог разматрања, треба поменути антологичарски рад (који је увек праћен стручном апаратуром у виду предговора, речника, напомена и др.) и засебне огледе који сежу од разматрања саме природе и развоја *лирике* и *епике* до огледа о лепоти њихових песничких и прозних остварења, која, по Ђурићу (1966: 205), израста из њиховог стила. Специфичност Ђурићевог огледања са нашом усменом књижевношћу је у томе што као њено опште обележје издваја стих. Огледом „Звучне слике народних приповедака" управо се ова књижевна врста издваја као *угледна* за народни језик у прози Ђурић 2026: 171). Сагледавање поменутих жанрова као *песничких врста* свакако је на Аристотеловом трагу; међутим, Ђурићево (за)окретање ка народним приповеткама као ритмичкој прози мотивисано је увидима Виктора Жирмунског[14]:

> „у прози, где примарне метричке законитости одсуствују, у први план избијају секундарна обележја ритмичке организације језичке грађе", која су у песмама

[13] В. Јован Цвијић, *Антропогеографски и етногеографски списи*, у: *Сабрана дела*, ур. Милисав Лутовац, Михаило Малетић и Драгутин Ранковић, Београд: Српска академија наука и уметности – Књижевне новине – Завод за уџбенике и наставна средства, 1987.

[14] В. изворе: Виктор Жирмунски, „Задаци поетике", у: А. Петров, *Поетика руског формализма*. Београд: Просвета, 1970, 313-363. и Виктор Жирмунски, *Од симболизма до акмеизма* (избор, превод и предговор Тање Поповић), Горњи Милановац: Дечије новине, 1991.

> „нерегуларна и необавезна допуна ритмичкој наизменичности јаких и слабих слогова. [...] Пасус ритмичке прозе чини сложену интонационо-синтаксичку целину, која се састоји од узајамно повезаних и хијерархијски координираних елемената.” (према: Ђурић 2026: 178).

Ђурићев оглед доноси иновативна тумачења композиције и стила песничких слика (са фокусом на детаље) народних приповедака, а све то са аспекта функције у односу на радњу књижевног дела и ефекта датог поступка. „Отуда, пре свега отуда, она чаролијска моћ народних прича да нас непрекидно држе у напрегнутој пажњи.”, закључиће Ђурић (2026: 171) након минуциозне анализе (поступности грађења) композиције, њених ритмичких целина и ритмичких јединица (*стихова*) опсежне грађе народних приповедака.

Значајна пажња у Ђурићевим (1966: 205) огледима посвећена је особености грађе наше народне књижевности чије је „преимућство у порукама векова” међу којима, уз прастаре, паганске налазимо и оне „саткане из поноса немањићких генерација које су стварале државу, архитектуру, сликарство, књижевност и биле међу првима у ондашњој Европи.” Сама грађа је, по Ђурићу (1966: 205), изабрана историјом, њој је све подређено у народној књижевности, и на њој узраста *песнички геније* који, по Ђурићевом (1966: 205) мишљењу, „подједнако делује и у поезији и стварности”. Употребљена синтагма у Ђурићевом огледу није флоскула; она изражава суштину Ђурићевог схватања природе и улоге песника које је, како примећујемо, изграђено укрштајем платонистичког и аристотеловског: песникова моћ потиче од надахнућа из божанских сфера које, у случају наше народне књижевности не сежу увис, христијанизованом путањом, већ у дубине мита који је, на темељима људске трагедије, потврдио људско (и национално) достојанство (према: Ђурић 1966: 205). Дејство песничког генија евидентно је и *сазнањем* (народна књижевност дисеминује *историју* – фактографску и митологизовану) и лепотом израза и језика која доприноси поимању и усвајању поука.[15] Виђење народног певача као песничког генија резултат је Ђурићевог тумачења поетика и поетских визија наших народних певача (у првом реду Филипа Вишњића).

Изузимајући Ђурићеве огледе о одликама лирике и епике уопште (јер су више књижевнотеоријског, него интерпретативног карактера), завршни део овог одељка рада посветићемо Ђурићевом виђењу речи које је, као и сваки круцијални појам његове поетике, израсло кроз дијалог мислилаца у прохујалим вековима, при чему је и сам Ђурић био „саговорник”. Проучавајући *поетичку мисао о књижевности* (избором термина алудирамо не само на период антике, већ и на ранију сумерско-вавилонску књижевност

[15] Уп. „Народни стих је био и остао драгоцени дурбин од биљура, чаробни прозор на очима и на души, који открива праве и велике путеве људском достојанству и чудесни моћ наше речи.” (Ђурић 1966: 208)

која и сама носи рефлексије о стварању, стваралаштву и темељу те грађевине, *речи*), Ђурић (1980: 18) уочава да се мисао о изузетној моћи речи појавила „парадоксално [...] усред синкретизма", о чему сведоче и најстарији хеленски[16] и источни[17] књижевни споменици. Мисао о речи као богу над боговима Ђурић налази у *Веди*, у химни која носи њено име.[18] Суштина овог огледа јесте осветљавање стваралаштва као непрестаног трагања за „чудесним, неслућеним и неисцрпним могућностима речи", односно „освајањем речи" (Ђурић 1980: 18) које није мотивисано недовољношћу речи за изразе надахнућа, нити је то вечна потреба за „новом песмом" (Ђурић, 1980: 18).

4. Књижевни портрети у културном контексту

У библиографији Ђурићевих огледа издваја се низ биографија које, као и у случају жанровског обликовања других типова Ђурићевих огледа, задобијају специфична обележја. Књижевне портрете Војислава Ђурића можемо груписати на оне у ужем смислу (*Иво Андрић*, *Достијеј Обрадовић*, *Прота Матеја Ненадовић*, *Забелешка о Т. Ману* и сл.) посвећене књижевницима, и портрете о значајним културним посленицима који се даље разлажу (али не одељују) на оне у области институционалног деловања (*Милан Будимир*, *Милош Ђурић*, *Подвиг Аниче Савић-Ребац*) и огледе о културним посленицима који су деловали ван институција (низ огледа о Вуку Караџићу, *Ђура Даничић*, *Први српски устанак и Карађорђе*). Подела је само условна јер Ђурићев компаративни метод и вишеструка контекстуализација изабраног проблема резултују жанровским укрштањима на формално-садржинском плану огледа; *Милан Будимир* је синтеза биографије, библиографије, есеја и краћег књижевноисторијског прегледа, до се у *Подвигу Аниче Савић-Ребац* уочавају елементи огледа о естетици, студије из историје уметности, научне критике и анегдоте. Поједини огледи (попут поменутог о А. Савић-Ребац) представљају антологије у малом: у овом случају реч је о збиру најзначајнијих античких (грчких и римских; источних – индијских) поетичких текстова, разматраних у дијахронији, али са проблемског аспекта (кроз концепте времена, поезије и књижевне теорије).

За оцртавање методологије Ђурићевих огледа као студија у малом, где се издвојени проблеми тумаче вишеаспектно и у контекстима, индикати-

[16] Ђурић (1980: 17) цитира Аристофанову мисао да се „о речи дух у висину узвије" и наводи допринос Хомера, Сапфе, Пиндара, Есхила, Софокла, Еурипида истицању снаге речи својим делима, при чему она није замагљена „музичком пратњом".

[17] Ђурић (1980: 20) подсећа да је Лаоце кинеског бога Таа представио као исходиште и уточиште света.

[18] Уп. „И ја сам та која дува као ветар / узимајући сва постојања. / С оне стране неба, с оне стране земље, / таква је моја величина." (Према: Ђурић 1980: 19)

ван је текст *Прота Матија Ненадовић* где се, аристотеловско-*структуралистички* на почетку назначава приступ портрету културног посленика:

> „Прота Ненадовић заслужан је вишеструко и у високој мери. Био је један од организатора првог устанка и војвода. Учествовао је у важним дипломатским мисијама. Био је председник Совета. Оставио је књижевно сведочанство које се може поредити с Вуковим и Вишњићевим." (Ђурић, 1980: 226)

Иако се на први поглед може стећи утисак да је реч о „набрајању заслуга", Ђурићев приступ Ненадовићу је поступан (градиран) антиклимактичном линијом, при чему се сведочанство (мемоари) издвајају као најзначајнији допринос нашој култури јер су сами синтеза претходно наведених друштвено-историјских деловања. Ненадовић је представљен по теновској матрици, као изданак доба које га је обликовало; ако би се Ненадовићева личност могла одредити једним појмом или поступком, то би, по Ђурићу (1980: 227) била *борба*. Овим мотивом се заокружује портрет Проте Матеје Ненадовића: *Мемоари* су синтеза свеколике борбе, сведочанство о њој и подстицај новим нараштајима.Ненадовићево дело као „плод [...] јединствене психологије његовог разноликог и моћног стварања" (Ђурић 1980: 226) сагледано је и у ужем, књижевном контексту – у релацији са творцима и поетичарима наше особене песничке визије, Вишњићем и Вуком. У „финалу" портрета, ови стваоци названи су „крупним књижевним сведоцима" (Ђурић 1980: 230).

Најширу контекстуализацију биографије (и библиографије) стваоца доноси Ђурићев (1980: 178–217) оглед *Доситеј Обрадовић*; и по опсегу, и по дубини захвата, реч је о правој студији где је епохални значај Доситеја Обрадовића сагледан дословно (унутар књижевне и културне епохе) и културноисторијски (кроз узоре и потоње утицаје). Тумачећи методологију Ђурићевог текста о Доситеју Обрадовићу, Предраг Јашовић (2006: 161) у њему уочава проблемски приступ, а синтетичку (студиозну студијску) обраду, додајући да је „Ђурићева синтеза [...] базирана на корпусу нових сазнања", те да „добија друга значења" у односу на речничку дефиницију овог термина. „Херменеутичку визуру Војислава Ђурића" као доминантну у обради портрета Доситеја Обрадовића Јашовић (2006: 161) сматра „једном од најзначајнијих карика" у „великом корпусу који чини доситејологију".

Након ове екфразе Ђурићевих портрета, стичемо утисак да се из његове опсежне библиографије може издвојити антологија културног посленишта јасних мерила и закључака о доприносу култури својеврсном интерференцијом личног и колективног, индивидуалног и универзалног, националног и светског, са тежом као *општости* (ванвремености).

Литература

Андрејић, 2006: Ж. Андрејић, „Академик Војислав Ђурић и његови професори Веселин Чајкановић и Милан Будимир – проблеми изучавања српске митологије у 'марксистичком духу'", у: Миодраг Стојановић (ур.), *Митолошки зборник*, бр. 15, Београд – Рача, 2006, 114–140.

Ђурић, 1940: В. Ђурић, „Један мотив у српској и бугарској народној поезији", *Гласник Југословенског професорског друштва*, 20: 7, 1940, 511–616.

Ђурић 1940: В. Ђурић, *Тужбалица у светској књижевности*, Београд: Привредник, 1940.

Ђурић, 1954: В. Ђурић, *Постанак и развој народне књижевности*, Београд: Знање, 1954.

Ђурић, 1966: В. Ђурић, *Говор поезије I: појам, слика, звук*, Београд: Просвета, 1966.

Ђурић, 1969: В. Ђурић, *Говор поезије II: из српске књижевности*, Београд: Просвета, 1969.

Ђурић, 1980: В. Ђурић, *Говор поезије III*, Београд: Просвета, 1980.

Ђурић, 1990: В. Ђурић, *Косовски бој у српској књижевности*, Београд: СКЗ, 1990.

Ђурић, 2026: В. Ђурић, Огледи Војислава Ђурића, приредила Мирјана Бојанић Ћирковић, у: Антологијска едиција *Десет векова српске књижевности*, Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2026. (у штампи)

Јашовић, 2006: П. Јашовић, „Доситеј Обрадовић у херменеутичкој визури Војислава Ђурића", у: Миодраг Стојановић (ур.), *Митолошки зборник*, бр. 15, Београд – Рача, 2006, 161–171.

Мукаржовски, 1987: J. Mukaržovski, *Struktura, funkcija, znak, vrednost: ogledi iz estetike i poetike*, preveo Aleksandar Ilić, Beograd: NOLIT, 1987.

Платон, 1996: Платон, *Федар или О лепоти*, превео Милош Н. Ђурић, Београд: Народна књига – Алфа.

Тартаља, 1992: И. Тартаља, „Поводом осамдесетогодишњице Војислава Ђурића" у: Иво Тартаља (ур.), *Зборник у част Војислава Ђурића,* Београд: Филолошки факултет – Филозофски факултет – Институт за књижевност и уметност, 1992.

Mirjana D. Bojanić Ćirković

THE CONTRIBUTION OF ACADEMICIAN VOJISLAV ĐURIĆ TO SERBIAN CULTURE

Summary

This paper provides a comprehensive exegesis of the scholarly, institutional, and editorial corpus of Academician Vojislav Đurić, one of the most prominent figures in Serbian studies and comparative literature. Đurić's methodological framework

is defined as synthetic and multi-comparative, emphasizing his capacity to contextualize literary phenomena within a broad culturological spectrum—ranging from archaic roots to contemporary theoretical paradigms. Special emphasis is placed on Đurić's pivotal role in the institutionalization of the Department of General Literature and Literary Theory in Belgrade (1954), as well as his tenure as the inaugural director of the Institute for Literature and Arts (1963). Furthermore, the study examines Đurić's pioneering hermeneutics of oral epics, lyrics, and folk narratives. It highlights his conceptualization of folk literature as a "protective fortress" of national identity and its inherent teleological aspiration toward universal, transcultural aesthetic values. Through an analysis of his literary portraits of Dositej Obradović, Njegoš, Filip Višnjić, and Prota Mateja Nenadović, the author underscores Đurić's proficiency in constructing an "anthology of cultural service," wherein individual creative agency is interpreted as an integral part of a broader collective and spiritual progression. The research also elucidates Đurić's ontological perception of the "Word" (Logos) as a supreme deity and a metaphor for creativity, thereby aligning his work with the foundational strata of world literary heritage.

Keywords: Vojislav Đurić, Serbian culture, folk literature, comparative literature, general literature, institutionalization, poetic vision.

Бојана Вељовић Поповић[1]
Универзитет у Каргујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српски језик

УДК 821.163.41.08-31 Јовић В.
811.163.41'28
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.04

ДИЈАЛЕКТИЗМИ У РОМАНУ *ПРЕОБРАЖЕЊЕ* ВИОЛЕТЕ ЈОВИЋ: НАРАТИВНИ И СТИЛСКИ ПОТЕНЦИЈАЛ ПРЕТЕРИТАЛНО УПОТРЕБЉЕНИХ ГЛАГОЛСКИХ ОБЛИКА[2]

У раду се анализира употреба глаголских облика са претериталном службом у роману *Преображење* Виолете Јовић. Нарација у овом књижевноуметничком делу у целини је обликована на сврљишко-заплањском дијалекту – дијалектизме ауторка користи не само као језичке елементе од којих тка приповедну нит него и као јединице високог стилског и експресивног потенцијала, али и као основно средство карактеризације ликова.
Богатство и разнородност дијалекатских облика омогућава слојевиту анализу романа *Преображење* (на фонетско-фонолошком, морфолошком, лексичком, синтаксичком, ономастичком нивоу), а у нашем раду биће посматрани и анализирани глаголски облици у служби исказивања прошлих радњи (у примарној и секундарној синтаксичкој служби).

Кључне речи: дијалектизми, књижевноуметнички стил, роман *Преображење*, глаголски облици, прошле радње.

Увод

У раду се анализира употреба глаголских облика са претериталном службом у роману *Преображење* Виолете Јовић. Нарација у овом књижевноуметничком делу обликована је на сврљишко-заплањском дијалекту. Дијалектизме ауторка користи не само као језичке елементе од којих тка приповедну нит него и као јединице високог стилског и експресивног потенцијала, али и као основно средство карактеризације ликова. Виолета Јовић савремени је писац који негује стваралаштво на матерњем идиому. Не само својим књижевноуметночким делима, чији је опус богат, већ и у интервјуима, на трибинама и осталим јавним појављивањима ова ауторка

[1] bojana.veljovic@filum.kg.ac.rs

[2] Истраживање спроведено у раду финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о преносу средстава за финансирање научноистраживачког рада запослених у настави на акредитованим високошколским установама у 2025. години број: 451-03-137/2025-03/ 200198.).

настоји да укаже на значај неговања, чувања и вредновања дијалекта. Поимајући дијалекатску припадност као етничко и идентитетско обележје, В. Јовић се, у оквирима српског културног и друштвеног окружења, гласно бори за права народне и народске речи, а против њене стигматизације, истичући сву лепоту и богатство дијалекатске разнородности, и потврђујући снагу дијалекатске речи да њоме проговори уметност[3].

Богатство и разнородност дијалекатских облика омогућава слојевиту анализу романа *Преображење* (на фонетско-фонолошком, морфолошком, лексичком, синтаксичком, ономастичком нивоу), а у нашем раду биће посматрани и анализирани глаголски облици у служби исказивања прошлих радњи (у примарној и секундарној синтаксичкој служби).

Сврљишко-заплањски дијалекат територијално и типолошки припада призренско-тимочкој зони српског етнојезичког комплекса. Овај идиом одликује се специфичним инвентаром језичких елемената, који представља јединствен спој архаичних и иновативних црта, насталих у резултату особеног развитка својственог рубним деловима штокавштине. Периферни положај допринео је чувању архаичних особина (чување континуаната некадашњег полугласника, вокалног *л*, *-л* на крају слога, присуство архаичне лексике и сл.), а контактни положај са другим језицима и припадност балканском језичком савезу условили су продор иновативних црта (експираторни акценат, аналитизам у деклинацији и компарацији, елиминисање инфинитива, преобликовање футура и сл.). Упрошћавање инвентара морфолошких категорија и средстава којима је захваћен именски систем ових говора с једне стране у вези је са присуством богатог конјугацијског система с друге. Као и други говори и језици са аналитичком деклинацијом, сврљишко-заплањски дијалекат одликује се богатим инвентаром глаголских облика. Перфекат, али и аорист, имперфекат и плусквамперфекат јесу глаголске синтаксеме којима је примарна служба исказивање прошлих дејстава, а који се на овом делу српског дијалекатског простора живо употребљавају, с тим да имперфекат има суженији домен употребе у односу на остале претерите (Марковић, 2000: 162; Окука, 2008: 256). Поред њих, претериталну службу у својој секундарној улози (при временској транспозицији) врше и други облици – презент, потенцијал, императив.

Наш задатак у овоме раду јесте да утврдимо које од наведених облика ауторка романа *Преображење* користи као средства уметничког обликовања и стилизације нарације. Због своје сужене употребе, или потпуног изостанка, на већем делу српског дијалекатског простора, аорист, а посебно имперфекат, постају маркантно обележје дијалекатске припадности говорника. Њихова

[3] Ставове ауторке о матерњем дијалекту и рефлексије на свој уметнички опус, као и доживљај дијалекатске књижевности ауторка износи у занимљивом интервјуу под насловом „Дијалекат је *дукат на језику* – разговор са писцем Виолетом Јовић“, објављеном на Сајту Филозофског факултета у Нишу (Немат 2021: https://blog.filfak.ni.ac.rs/teme/knjige-literatura/item/261-dijalekat-je-dukat-na-jeziku--razgovor-sa-piscem-violetom-jovic).

употреба, у комбинацији са осталим обележјима, недвосмислено упућује на припадност одређеном културном, језичком и друштвеном миљеу. Имајући у виду дату појединост, ауторка романа вешто користи потенцијал језичких јединица и употребљава их да потпуније обликује не само вербални већ и психолошки и карактерни портрет актера своје приповести.

Већи део романа *Преображење* испричан је на дијалекту. Њиме проговарају готово сви актери који су житељи малог места на југу Србије. Изузетак су једино ликови који су у ову заједницу дошли као припадници државне службе, а који говоре идиомом који је знатно ближи књижевнојезичком стандарду (лекар из Београда, а касније и његова породица). Контрастирајући два различита идиома, ауторка указује не само на разлике у пореклу у географском смислу, већ и на културолошке, па и разлике у образовању које се рефлектују кроз дискурс јунака. Од значаја за нашу анализу јесте чињеница да ауторка, онда када обликује дијалекатски немаркиран дискурс (осим што елиминише остале дијалекатске особине), редукује инвентар претериталних облика и своди их на перфекат. Дакле, употреба аориста и имперфекта ограничена је на говор ликова из сеоске средине, што недвосмислено упућује на то да их ауторка доживљава и користи као дијалектизме, у чему се и огледа њихов стилски потенцијал.

У раду ћемо, стога, све глаголске облике који су употребљени за приповедање прошлих радњи посматрати, и појединачно и у садејству, као дијалекатски обојене јединице. Испитаће се њихове синтаксичке и стилске особине, услови самосталне употребе али и принципи комбиновања и здруженог деловања у ширем контексту.

Стваралаштво Виолете Јовић већ је било предмет научних истраживања – Сара Немат у својим научним радовима бавила се анализом фонетских дијалектизама у роману *Преображење* (Немат, 2020: 45–63) и библијским мотивима у пословицама из збирке *Думе за сваки д'н* (Немат, 2021: 145–155).

Анализа грађе

У даљем раду бавимо се анализом синтаксичко-стилских обележја глаголских облика у претериталној служби, као и контекстуалним околностима које омогућавају њихово комбиновање у ширим наративним одсецима.

Перфекат

Основно глаголско време за исказивање прошлих радњи у српском језику, а такве су и прилике у свим дијалектима, па и у сврљишко-заплањском (Марковић, 2000: 236), јесте префекат. Као немаркиран облик, он се користи у ситуацијама стилски неутралног, емфатичности, доживљености

и експресивности обично лишеног приповедања (Вуковић, 1967: 113–114). Због ових својих особина перфекат је синтаксема са најфреквентнијом употребом у сфери прошлости. У стилски неутралном дискурсу перфекат се употребљава и у роману *Преображење*, где га налазимо у фактографском приказивању свршених и несвршених прошлих дејстава (1):

> (1) Такој *смо* седам дана *провели* у бању, мирно. Бања лепа. Људи бели свет. *Шетали смосе*, *разговарали смо*. Купимо и неке ситнице, да имамо за успомену из бању. *Ишли смо* и *да се сликамо*. (135); *Мислела сам* и *надала сам се* да ће Милан да воли што сам вредна и да ће његова матер да ме заволи кад види да *нес'м седела* бађав, него *сам работила* од све. (28); *Гледала сам* ју као матер. И боље него матер. *Служила сам* ју и *дворила*, реч јо *нес'м преврнула*. (51); Ако *су имале* нешто да ми рекну, *могле су* у очи да ми рекну, а не овак, иза леђа да ме оговарају. (72); *Нисам смела* ништа да замишљам. Само *сам мислила* на то како си добар човек и оћеш да ми помогнеш да спасим свој образ и не обрукам фамилију. Ништа *нисам смела* да замишљам, нити *сам* што *смела* да се надам. (152)

Често перфекат, у комбинацији са осталим облицима са претериталном службом служи за отпочињање приповедања, као временски оквир унутар кога се смештају друге радње исказане осталим облицима, а које су семантички спецификованије и стилски маркиране (о чему ће речи бити касније у раду).

За разлику од пуног перфекта, краћи, крњи, односно перфекат без споне[4] јесте синтаксичка јединица која није лишена стилогености. Сем да именује радњу, крњи перфекат употребљава се да именовано дејство додатно спецификује, семантички диференцира од осталих и стилски и експресивно учини рељефнијим у односу на синтаксичко окружење. То га сврстава у ред стилогених, маркираних синтаксема. У роману *Преображење* крњи перфекат користи се најчешће да се њиме искажу радње не као процеси у своме току, као збивања која имају своју динамику и ток већ као дества која се одликују резултативношћу која се приказују и поимају више као стања настала у резултату (из)вршене акције[5]. Као такав обично се јавља од свршених глагола (2):

> (2) Дланови ми *се познојили*. (13); Бранка *спремила* ручак код нас. Све лепо *сервирала* и чека нас. (158); Још ладавина. Сл'нце *узгрејало*, али још не је жега. Ваздук чис. (53); Тури да обедујемо. Мати *наредила* гибаницу, *напунила* поприке, *турила* сирење, две краставице, за свакога по варено јајце, некол'ко главице лука... (57); Стигомо у први мрак. Мати *намирила* стоку. (59).

[4] И крњи перфекат се у сврљишко-заплањском дијалекту често употребљава. Како наводи Ј. Марковић, најчешће у благословима и клетвама, али и у приповедању (Марковић, 2000: 236).

[5] Све семантичко-стилске подтипове крњег перфекта у раду издвајамо према класификацији Ирене Грицкат (уп. Грицкат, 1954).

Једна од основних семантичких служби перфекта без помоћног глагола у српском језику јесте да прошле (из)вршене радње представи као новине за слушаоца. Одликује се компонентом доживљености – дакле говорно лице је доживело, видело, сведочило вршењу датих дејстава у прошлости, али на приповедном плану их реципијенту предочава као новост, што оне за њега и јесу. Присуство компоненте доживљености и новине такође појачава експресивну компоненту исказа (зато га често срећемо удруженог са аористом у ширем синтаксичком окружењу). Овакву употребу налазимо у примерима (3):

(3) Чича *спал* у собицу, а башта у кујну, код бабу. (50); Једно јутро, дигомо се сабајле сас Милену, димо пасуљ да оберемо докле је још роса. Мати остаде окол дом, а башта и чича *отерали* дрва на резару, да нарежу д'ске за шоловање. (83); Ја сам, доктуре, сиротиња. Увек смо били сиромашни. Мати *тела* да умре на порођај, па баба *раздвојила* сестру и мен. Сестру *дала* чиче, а он ју *однел* сас стрину у Немачко. Там *одрасла*. Пре месец дана, кадно се баба уневољи, прати му башта депешу, па *се врнули* дома.Чича и стрина *се развели*, она *остала* у Немачко, а он *се* сас Милену *врнул* дома. (99); Венчамо се у другу недељу (...) *Дош'л* Јованов брат из Београд сас жену. За кума *узел* колегу. Што заједно *студирали*. Пошто Јован нема ујку да му буде старојка, вели да буде мој ујка. Он се урече. Позвали смо комшије. Сви *дошли*. (110).

Најзад, краћи перфекат се користи да се њиме отпочне приповедање, или уведу оделити наративни одсеци и сцене у шири приповедни ток. Ефекат који се постиже оваквом употребом јесте да приповедање тече налик ономе у народним приповеткама (*Био једном један цар па имао*...), што је за дијалекатски текст од посебног значаја за постизање аутентичног призвука народског усменог казивања. Управо таквим пасусима и отпочиње сам роман (4):

(4) Спрам Петровд'н баба *ишла* да навади градину. Вода *била* слаба, мора да је још неки пред њу уз реку, навађувал. Забјила се, почело се ставиња. Кад *навадила*, *одврнула* воду, па се малко омила у ваду и пошла си по врвину, прикај реку, дома. Нигде никој. Жега *минула*, сл'нце *зашло* одавна.

Кад *проодила* прикај воденицу, учинило јо се како да ју неки ока отуд, из воденицу. Вода шуми низ буку, па не могла да разбере који тој мож' да буде. Оно, и не дочује б'ш, па *застанула*, ега познаје глас на тога што ју ока. Нема се глаша никој. Пође си баба, а оно он'ј из воденицу па ока. На ма' јо се учинило да је покојни деда. Баба се алис уплаши, па пожури по врвину. Када куде јаз, соплете се од некакву жилу и ом'кне се, па се сваља у јаз, сасве оној матиче купусарче, што *одвртала* воду сас њег у градину.

Вода не била дубока, ама баба стара, неје кадра да се сама изваља одонде. Копрцала се, окала, ваљала се по он'ј јаз. Могла се и удави да неје наиш'л комшија Милород. Вртал се чоцек од косидбу из Селиште, па чул бабу како ока из јаз. *Врљил* косу и цедило од рамо и *урипил* у он јаз, да извуче бабу.

Баба се нагутала онуј блатњаву воду, не дише. Он се уплашил, па ју вукал, дрмал натам – наовам, а она *оклембесила* руке и ноге, *превртнула* очи и ништа. (5)

Аорист

Роман *Преображење* обилује примерима аориста, што недвосмислено одражава прилике у дијалекту који је у подлози нарације, а у коме је он најфреквентнији претерит у ситуацијама казивања доживљених прошлих радњи, па приповедање неретко може бити искључиво у аористу (а често и у комбинацији са перфектом и презентом) (в. Марковић, 2000: 235). Најчешће га налазимо у околностима представљања низа оделитих, сукцесивних, довршених радњи реализованих у ближој или даљој прошлости. Карактерише га присуство доживљености – говорно лице учествовало је као актер или очевидац у описаним радњама, обично их емотивно интензивно доживевши (5). Аористом се у приповедање, услед најчешће бржег, динамичнијег смењивања радњи, уноси динамичност. Појединачне радње исказане аористом у низовима брже се смењују и стапају у целовиту слику која се, као жива и актуелна, „отвара“ пред очима реципијента (6):

(5) *Ђупнуше* онуј бабу, мати за ноге, а башта отуд, под мишке, па ју *унесоше* у собу. Ја *утрча* пред њи да упалим вењер, а комшија *улеже* по нас (...) *Спуштише* бабу на онуј ч’ргу. Мати ју *поклопи* на стомак, да легне, па јо *се укачи* на грбину и *поче* ју притиска. Башта *се поче* кара на њу (...) (7); *Слего* сас рамена. *Заусти* да му кажем да никад не могу довољно да му се захвалим за тој што он очува мој образ место мен саму. *Сети се* да сам му обећала да му се више нећу заваљујем, па си *оћута*. (131); Јован и Милена *дођоше* по мене у болницу. Милена *узе* бебу, а Јован мене под руку, па до кола. *Наместише* ме да седнем напред, а Милена са бебом позади. (158); Мати *погледа* у небо, па *се прекрсти*, *пољуби* он’ј крс и *запали* свећицу. И ми тој исто *уработимо*. *Постојамо* м’лко туј, *уватимо се* за руке све три, па проз онуј росну траву, *дојдомо* си дом. (51); *Одоше*. И Милена *оде* да спава. Ми *остадосмо* у дневну собу. Јован ми *намести* да седнем на тросед, а он *се испружи*, леже, а главу ми *стави* у крило. *Узе* ме за руку. (152);

(6) *Улего* у голему собу па *отвори* шифоњер. *Извади* из њег дарови што смо сас матер спремиле за Милана и за његови сви по кућу. (27); Баба *отвори* очи. *Погледа* ни онак, сви по ред, па *зажма*. (9); *Послуша* матер. Докле *донесо* што тражила, она истерала мужи из собу и растурила бабу. *Побрисамо* ју надве – натри сас пешкир и *облекомо* ју у онеј суве дреје. Мати *окну* мужи да улегну, па им вели да ју однесу и да ју туре у њојан кревет, да легне. (8); Добро смо ручали. *Не дадомо* на Бранку да спрема вечеру. *Испече* само палачинке. *Помого* јо да ји нафилујемо. (133); Мати *принесе* шољу сас чај. Сварила га да напој бабу, ега се загреје и поврне се. Мене *нареди* да донесем лавор. Нетеја ју питујем шће јо с’г и лавор, него *донесо*. Т’г *нареди* на мужи да подигну бабу, па јо *потури* подглав још јед’н јаст’к. На бабу *климну* глава. Башта *зазвија* и

па *стури* капу одглав. (9); Кад *се* башта *врну*, *пинумо* по малко од онуј ладну воду, па *се опрајимо* да денемо. (54).

Имперфекат

Употреба имперфекта у роману *Преображење* сужена је у односу на аорист, али је број потврда довољан да покаже његове синтаксичко-семантичке и стилске карактеристике. За разлику од већине савремених штокавских идиома, јужнији крајеви српског дијасистема релативно добро чувају овај претерит. У сврљишко-заплањском дијалекту употреба му је у односу на остале облике са претериталном службом сужена (Марковић, 2000: 235). Осећај за његову употребу и појава имперфекта у погодујућем синтаксичком и стилском језичком окружењу, открива чињеницу да ауторка у свом језичком осећању влада правилностима којима подлеже његова реализација.

Имперфекат је глаголски облик који у односу на остале претерите има спецификованији домен употребе – користи се да се њиме обележе несвршене радње које су се у прошлости напоредо вршиле са неким другим прошлим дејством или низом прошлих дејстава. Одликује се наглашеном компонентом доживљености. Најчешће се у приповедању прошлих радњи среће онда када се њиме исказује несвршена прошла радња дужег трајања, која се као таква поставља као временски оквир (или пак као некаква околност) неутврђених почетних и крајњих граница, унутар кога се смештају или нижу појединачне, оделите радње напоредне (симултане) са имперфекатском (најчешће исказане перфектом или аористом) (Вуковић, 1967: 244, 380). Такав је у примерима (7):

(7) Башта се забаји. Докле га *немаше*, мати и ја окупамо бабу. Спрамо од њу оној блато. Омимо јо и косу. Мати ју обриса, промасира облече јо чисте дреје, па ју наместимо да легне и покримо ју сас јорган. (12); Мати *седеше* на бабин кревет. Дава јој водицу. Кад виде чичу, диже се па се поздрави сас њег. (43) Кој знаје кол'ко смо такој остале. Несмо чуле башту ји чичу како вреве. Несмо чуле ни бабу. На њу смо сви заборили у ов'ј час. Да ли је жива, ел неје? У т'ј ма ми *не беше* ни жал за њу. Прлега да стварно нема душу. (46); Допрајомо брзо работу. Зденумо, јоште Сл'нце високо *беше*. (57); Ми у село несмо имали обичај да чекамо Нову Годину. *Немаше* струја, немаше радио, *немаше* телевизор... (146); Навалил како бесан да је. Али, ја се не дадо. *Беше* ме стра. (85); Сави главу, па ногу пред ногу, ото си дом. На срећу, *немаше* никој у авлију да ме питује куде се сабајле мајем. (89); Докле га *немаше*, ја разгледа по собу. (97).

Неретко се имперфекат среће у ситуацијама антиципирања прошлих догађаја, односно присећања на њих, али присећања таквог да се дате радње оживљавају и представљају као садашње, тачније релативносадашње:

(8) Звезде бели свет. *Вревеше* баба да сваки од нас има своју звезду. Која ли је моја, Боже? (12); Мати ми никад не давала да једем зелене сливе. *Бео* се најела кад бео детиште, па доби ватру. (63); Преко пута нас *седеше* једна старија жена. (117); Њи сам читала по некол'ко пут. Баба ме, такој, зими *тераше* да јо читам јуначке песме. (130–131); Поче ми мука. *Не требаше* онол'ко да једем онеј зелене сливе. (63); Докле смо обрале пасуљ, ћутамо се. Не смем ни да вревим гласно, мож ће чује неки. Поље има и очи и уши, *вревеше* баба. (83).

Наративни презент

Као глаголско време којим се примарно исказују садашње, актуелне радње, наративни презент при временској транспозицији у прошлост, вршећи своју секундарну службу, из стилски необележене трансформише се у експресивну, стилски маркирану синтаксему. Приказујући прошле, довршене, са становишта времена говорења неактуелне радње, приповедачки презент их (задржавајући своју семантику из примарног домена) реактуализује, дочарава као актуелне, учинивши их тако живљим упечатљивијим, рељефнијим у односу на наративно окружење. Реципијент их таако поима као да садашње – као да се слике, призори и акције њима описане дешавају у тренутку говорењу, ту пред његовим очима[6]. У сфери приповедања прошлих радњи у сврљишко-заплањском дијалекту презент по фреквентности иде у ред са аористом, као најфреквентнијом синтаксемом за приповедање прошлих радњи. Најчешће се среће у комбинацији са аористом и перфектом (Марковић 2000: 235), што потврђује и наша грађа. У роману *Преображење* наративни презент широко је заступљен. Најчешће се јавља удружен са аористом у ширим наративним одсецима, при чему су тада глаголи у аористу најчешће свршени, радње су извршене у тренутку и динамичније се смењују, док се презентом обично обележавају несвршена дејства, некада и стања или околности, при чему се ток радње успорава (9):

(9) Пројдоше ме жмарци. Тек т'г загледа оној што комшина носи на рамо. Напред *висе* ноге. На једну ногу *има* сандала, а на другу ју *нема*. Чарапе см'кнуте, пуне сас грање и сас некакво ђубре. Позади *висе* руке, а глава *лида*. Марама јо се затрла. Гологлава, а коса јо рачупена. *Цеди се* вода од њу. Башта скину капу и такој *стоји*, *не може* да мрдне. Ништа *не вреви*. Само му долња усница *игра*. (7); Отвори пенцер, па се навали онак преко њег и загледа се у небо. Ведро. Топло. *Мирише* липа. Рац'втела се пред кућу. Тичићи *пољу*. Овде – онде *сине* понека свитка. (12); Поседе малко на једну врећу сас мумурузу, па си пођо. Запе врата и излего над буку, па и туј малко постоја. Вода *тече* мирно до буку, а т'г *почне* да пада низ њу на точак. Капљице *лете* и *разбивајусе* на милион поситне. Точак *се обрта*, брашно *се меље*, а вода *тече* даље. (23); Седомо на дубар од тополу, што га башта довукал из реку. Уватимо се за руке и такој си *седимо* и *ћутимо* си. (49); Улегомо сви у собу. Мати напред, а ми

[6] О семантичким и стилским особинама наративног презента детаљније в. у: Вуковић, 1967: 358, 398; Танасић, 1996: 147–150.

по њу.Баба будна, *гледа* кроз прозор. (52); Врнули бабу. *Лежи* у канате на сламњачу и *не мрда*. (67).

Наведене стилске одлике временски транспонованог презента најбоље се очитују у ситуацији када један од ликова романа описује свој сан. Користећи се стилским и експресивним потенцијалом овога облика, опис сна обликован је у нарацији у којој доминира приповедачки презент. Оваквим стилским поступком постиже се управо наведена могућност презента да завршене радње поново учини живим, пренесе их у домен садашњости, учини опипљивим и омогући интензивније уживљавање и приповедачког субјекта (који их поново проживљава) али и реципијента:

(10) Заспала сам. *Шњевам* – широко поље, равно, зелено... Сури облаци на небо се разлегоше и отвори се једно плаветнило. А озгор, како из облак да искочи бел коњ. Убав, голем. Басан. На њег, у беле дреје, човек. Крупан, црномањас. Муж! Ја *стојим* и *гледам*. Потера онога коња кам мен, а ја *се измицам*. Сува ми руку да се укачим и ја на коња, а ја *кутам* руке иза грбину. Он т'г слеже од онога коња, па ми се загледа у очи. Не ме стра од њег. *Не познавам* га који је, а како да га познавам боље од мен си. Ништа *не вреви*. Узе ме окол појас, па ме подиже на коња. Коњ миран. Повуче му узде. Коњ полете. Отомо. Не знам куде. И не пита га куде ме води. (77).

Хабитуалне прошле радње, односно радње које су се у прошлости понављале по извесном редоследу, попут устаљених рутина, послова, обичаја и навика, у роману се исказују такође наративним презентом:

(11) Изврзамо и сношње. Башта напривечер *наскубе* р'ж а ја га *напрскам* сас воду. Дигнемо се сабајле, па докле он *намири* стоку и *донесе* воду да има мати по кућу да се слуша, ја *напрајм* јужа. (39); Кад уведоше струју, како да нам свану. Нема више да смрди гас. *Упалиш* сијалицу, па се све види, као дан да је. (144)

Закључак

Спроведена анализа показала је да је у роману *Преображење* употреба глаголских облика са претериталном службом слојевита и разноврсна. Ауторка је, искористивши потенцијал који пружа дијалекат којим проговарају јунаци приповести – вештим комбиновањем, удруживањем и смењивањем глаголских синтаксема – успела да постигне аутентичност и живописност приповедања и дезаутоматизује наративни ток, учинивши га рељефнијим и упечатљивијим.

Глаголски облици који се употребљавају за обележавање прошлих радњи у роману су перфекат (пуни и крњи), аорист и имперфекат, док плусквамперфекат није потврђен. Од временски транспонованих јединица ову службу врши наративни презент. Наративни потенцијал и императив

нису потврђени, а функцију исказивања прошлих хабитуалних радњи (које се иначе исказују овим облицима) врши наративни презент.

Показало се да су глаголски облици битни елементи обликовања не само информативне и фактографске стране дискурса него и језичка средства са високим стилским потенцијалом. Тај потенцијал у роману *Преображење* искоришћен је и при њиховој самосталној употреби, али и у ситуацијама њиховог стилски вештог комбиновања.

Извори

Јовић, 2011: В. Јовић, *Преображење*. Ниш: Медивест.

Литература

Okuka, 2008: M. Okuka, *Srpski dijalekti*, Zagreb: SKD Prosvjeta.

Вуковић, 1967: Ј. Вуковић, *Синтакса глагола*. Сарајево: Завод за издавање уџбеника.

Грицкат, 1954: И. Грицкат, *О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику, и сродним синтаксичким појавама*. Београд: Научна књига.

Марковић, 2000: Ј. Марковић, Говор Заплања, у: *Српски дијалектолошки зборник XLVII*. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик, 7–307.

Немат, 2020: С. Немат, Фонетски дијалектизми као обележје књижевноуметничког стила Виолете Јовић у роману *Преображење*. Ниш: *Годишњак за српски језик*, год. 31, бр. 18, 45–63.

Немат, 2021: С. Немат, Библијски мотиви у народним пословицама из збирке *Думе за сваки д'н* Виолете Јовић. Ниш: *Годишњак за српски језик*, год. 32, бр. 19, 145–155.

Немат, 2021: С. Немат, *Дијалекат је* дукат на језику – *разговор са писцем Виолетом Јовић.* https://blog.filfak.ni.ac.rs/teme/knjige-literatura/item/261-dijalekat-je-dukat-na-jeziku—razgovor-sa-piscem-violetom-jovic. Преузето 10.12.2025.

Танасић, 1996: С. Танасић, *Презент у савременом српском језику*. Бегорад: Институт за српски језик САНУ.

Bojana Veljović Popović

DIALECTISMS IN VIOLETA JOVIĆ'S NOVEL *PREOBRAŽENJE*: THE NARRATIVE AND STYLISTIC POTENTIAL OF PRETERITAL VERB FORMS

Summary

This paper analyzes the use of verb forms with preterital function in the novel *Transfiguration* by Violeta Jović. The narration in this literary work is entirely shaped by the Svrljig–Zaplanje dialect — the author uses dialectisms not only as linguistic elements that weave the narrative thread, but also as units endowed with high stylistic and expressive potential, as well as a primary means of character portrayal.

The richness and diversity of the dialectal forms allow for a multilayered analysis of *Transfiguration* (on the phonetic–phonological, morphological, lexical, syntactic, and onomastic levels). In this paper, however, we focus specifically on the verb forms used to express past actions (in both primary and secondary syntactic functions).

The verb forms used to mark past actions in the novel include the perfect (both full and reduced forms), the aorist, and the imperfect, while the pluperfect is not attested. The narrative present performs this function for temporally transposed units. The narrative potential of the imperative is not attested, and the function of expressing past habitual actions (usually conveyed by these forms) is likewise performed by the narrative present.

Keywords: dialectisms, literary-artistic style, *Transfiguration*, verb forms, past actions.

Mihaela Gh. Vlăsceanu[1]
Universitatea de Vest din Timișoara[2]

УДК 7.034.7 Орфелин З.
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.05

THE BAROQUE AS A VEHICLE FOR CROSS-CULTURAL IDENTITY AND SPIRITUAL EXPRESSION IN ORTHODOX BANAT: A CASE STUDY OF FIVE COPIES OF STEFANOVIĆ ZAHARIJA ORFELIN'S PAPER ICONS IN STAN ZUGRAVU'S HERMENEIA

This study was initiated alongside an investigation of a heritage artifact illustrating the confluences of Baroque within a space predominantly shaped by Catholicism in the eighteenth century. However, Baroque is not merely a style associated with the Counter-Reformation and the post-Tridentine world; it also manifested within the Orthodox sphere. Accordingly, this research seeks to explore the artistic universe shaped by Zaharija Orfelin's creations, aiming to identify the stylistic elements adopted by Romanian painters from this master, recognized as a foundational figure of Serbian Baroque. Art historical investigation begins with questions arising from the works themselves, which are situated within their broader art historical context. This process involves consulting major resources, guiding the discussion of how Baroque art penetrated the Banat region during the eighteenth-century through multiple channels. Firstly, Baroque influences were introduced by Catholic orders such as the Jesuits and Franciscans, aligned with the Habsburg administrative organization. Secondly, the style was shaped by Serbian Baroque representatives, who had received significant impetus since the seventeenth century, a period when Orthodox doctrine underwent revision and revitalization in response to the Catholicism promoted by the Counter-Reformation. In the new political landscape, of the eighteenth century, as the Banat and Voivodina were incorporated into the Habsburg Empire, artistic changes prioritized visual aspects over doctrinal ones. Western influences were adopted as a strategic approach by the Orthodox Church to adapt to evolving political conditions while safeguarding its traditional values. This period witnessed the Westernization of artistic language, marked by a reorganization of traditional themes and their enrichment with the rational ideas of the Enlightenment. In this context, art emerged as a tool for education, characterized by a distinctly didactic and moralizing purpose. In the Age of Enlightenment, the eighteenth century stands out for a series of innovations reflecting a shift in collective consciousness, marked by a new way of thinking and feeling, characterized by a modern attitude aligned with Central European cultural and intellectual trends. The Orthodox world is no exception, playing its part in shaping the concept of modernity through its contributions. The hermeneutic understanding of sacred imagery in the Banat involves interpreting religious images as dynamic mediators of meaning, deeply embedded in the cultural, social, and spiritual life of the community. This approach recognizes that sacred images

were not merely static objects of veneration but active participants in the spiritual and societal discourse of the time.

Key words: cross-cultural interaction, sacred imagery, paper icons, rhetorical devices, Zaharija Orfelin, Stan Zugravul

In a previous study on Serbian Baroque artists, we reexamined the works of Jacob Orfelin, emphasizing his unique contributions and creative presence in the Banat region (Vlăsceanu, 2023). Instead, the present contribution focuses on the paper icons attributed to Zaharija Orfelin's style and school, which were replicated by Stan Zugravul from Rășinari (Sibiu County) and integrated into what is traditionally referred to as a hermeneia[3]. This study analyzes the six copies affixed inside the restored sketchbook, attributed to Stan based on the placement of his signature on one of the drawings depicting the enthroned Virgin Mary Hodigitria (Pârvulescu, 2008: 4). The restored sketchbook reveals notable differences in the styles of the drawings it contains: some models are sketched in pen, others are executed in reddish-brown pencil, and there are templates—copies after engravings presumed to reflect the style of Zaharija Orfelin or his school. Additionally, the sketchbook includes pages with engravings that were pasted in later. These engravings, along with the icon model copies on paper, likely created by Orfelin, form the primary focus of this conceptual investigation. The local Baroque styles evolved through a synthesis of artistic expressions, significantly influenced by internationalism. This cultural exchange facilitated interactions among people, ideas, and traditions, resulting in a 'hybridization' that became evident in all aspects defining the late Baroque expression.

Offering fresh theoretical perspectives, the study examines the stylistic interplay and confluence of Baroque elements alongside dogmatic, iconographic, and iconologic approaches evident in these works. The analysis demonstrates how the artist (*zograf / mahler*) absorbed and adapted Baroque influences, merging them with traditional Eastern Orthodox iconographic practices to create a distinctive visual language characteristic of the region, though not confined to it if one follows his artistic route, starting with the mural painting he realised at Neagoe Basarab's monastery at the Curtea de Argeș. This inscription, dated September 1, 1761, reads*: "† Stan zug[rav] i brat ego Iacov zug[rav], sin popei Radul ot Răşinar."*[4] Noting the influence of the Brâncovenesc style and

[3] This model book, which aims to identify the stylistic approach of the icon painter Zaharija Orfelin, was initially in the possession of C. Săndulescu-Verna in 1937, when it was first documented and introduced into the scholarly domain. The book was restored in the laboratory of the National Museum of Art in Timișoara, under the care of restorers Reghina Obrad, Luminița Bujanca, and Velinca Petcu.

[4] This translates to: "† Stan the painter and his brother Iacov the painter, sons of priest Radul from Răşinari."

the connections between Transylvanian artists and cultural centers in Wallachia the next step that opened up new perspectives on the artist's biography was the introduction into scientific circulation of the sketchbook, which had already been called Stan Zugravul's notebook from the very beginning. This was due to the following note, written on a page featuring an image of the Virgin Mary with the Child: ''This sketch is by Stan Zugraf; year 7242 [= 1734] (Pârvulescu, 2008: 4; Dumitran et ali, 2011: 13-14).

While this paper represents a fragment of microhistory—focusing on the impact of Serbian Baroque heritage—it situates this influence within the broader artistic and cultural framework tied to the Sremski Karlovci Metropolinate. This connection provides critical coordinates for understanding the stylistic agency and broader significance of the case at hand. The study investigates the significance of these artworks as cultural artifacts and the transformative role of the Baroque within the context of religious and cultural exchange in the eighteenth-century historical Banat. It highlights how the coexistence of diverse cultural-linguistic communities influenced artistic practices, where Baroque functioned in this case as a bridge between tradition and modernity. This confluence facilitated the integration of Eastern and Western influences, culminating in transregional expressions of civilization.

By examining the dual facets of Orthodox identity (the Serbian model and the Romanian receiver), the paper highlights the complex sociocultural dynamics shaping artistic production during this period. Methodologically the study undertakes an analysis of form and content, focusing on both iconography and iconology, augmented by critical historiographical perspectives. It includes a discussion on the function of the artistic objects examined, exploring their social and symbolic value while incorporating insights specific to cultural interdisciplinarity. At the core of this inquiry lies the central research question: was the Baroque style a vehicle for cross-cultural identity and spiritual expression of Orthodox faith in the Banat?

First, we shall discuss the narratives focused on Stefanović Zaharija Orfelin as founder of the Serbian Baroque, by framing a few characteristics of the genre - medium and style. According to Simić, the polimath Zaharija Orfelin (1726–1785) was ''the leading Serbian copper engraver of the second half of the eighteenth century'' (2022:45). During this era in the Habsburg Monarchy, Maria Theresa's educational reforms significantly improved literacy among the general population. As a result, Orfelin's prints reached a wide and varied audience, including artisans, small merchants, affluent citizens, and city or state officials. This diversity meant that prints appealed to individuals with differing tastes and values, which often diverged from the perspectives of artists or scholars. Consequently, engravings functioned as a social and cultural practice, heavily influenced by reception and interpretation. The intermediaries involved in this process could unpredictably alter the meaning of each print, influenced by the prevailing political and cultural

context (Simić, 2022: 45; Curran, 2005: 698-699). In the process of re-creating heritage through interpretation, art-historical studies on Zaharija Orfelin's style and oeuvre reveal him as a polymath of his time. He was not only the founder of the first journal in the South Slavic region but also a prolific writer of didactic works and the most prominent poet of the eighteenth century (Besterman 1973: 106).

Secondly, we will examine the rhetorical devices in Zaharija Orfelin's paper icons and explore how they can be interpreted as visual representations of a society undergoing profound transformation. In this context, sensibility often took precedence over intellectual discourse, and iconography frequently conveyed moral-didactic meanings. This perspective reshapes our conceptual framework, emphasizing the essential role these printed icons played in providing an accessible and economical means of expressing religiosity.

Furthermore, Stan Zugravu's notebook offers a didactic example of how painters trained outside formal academies primarily relied on replicating widely circulated models. In this case, as we will observe, the replication incorporated Baroque iconographic and decorative motifs inspired by the work of Zaharija Orfelin. By closely examining iconographic and decorative motifs, as well as compositional features, this analysis aims to provide well-supported insights into the stylistic confluences that have led scholars to hypothesize Orfelin's direction on these pages.

The question of Zaharija Orfelin's identity is best explored by scholars who have dedicated their research to the complexity of his work and formation in Sremski Karlovci and Venice. The most comprehensive and up-to-date references are found in Serbian academic circles, particularly in the studies offering profound insights into his diverse contributions to art, engraving, and the Baroque cultural movement (Timotijević, 2001/2002; Davidov, 2001; 2006; Simić, 2015; 2020).

Visually compelling, the five pages selected made us think critically, and engage in a visual analysis, constructing the case study based on the following specificities: the iconographic context of Zaharija Orfelin's paper icons, examining their broader theoretical connotations and implications, while also addressing historiographical perspectives on the subject. The iconographic content was intentionally designed to more effectively convey an ideological message, aiming to promote artistic sophistication while maintaining devotional simplicity. By replicating models circulating within the empire, Stan transformed his style into a Westernized approach, distinctly different from the stereotypical Byzantine traditionalism. This shift is evident not only in iconography (types and forms of representation) but also, and perhaps more notably, in the ornamental style, which became a defining feature of visual compositions in the eighteenth century. By examining the sketches in Stan's notebook, one immediately notices the differences between the pages, the varied sources of inspiration, and the distinct construction of form and content preserved in the current work. The model book of painting, originating from the old collections of the Banat Museum in Timișoara (now part of the National Museum of Art collection), has drawn the attention of numerous researchers who have provided valuable stylistic

assessments, including Săndulescu Verna (1937), Teodora Voinescu (1978), Anne Marie Poddlipny (1970), Marius Porumb (1998: 378-379; 2003: 48-49), Cornel Tatai-Baltă (1995: 75-84), Dorina Sabina Pârvulescu (2008), and more recently, Ana Dumitran et al. (2011), Constantin Ciobanu (2019).

This study aims to draw a parallel between Romanian and Serbian sources to analyze Orfelin's style, focusing on the influence of the Baroque. Our primary objective is to propose working hypotheses and offer a productive framework for further exploration of the topic, opening new avenues for investigating the Baroque metamorphoses and their pathways toward globalization.

Regarding the authorship of these thematically and stylistically diverse drawings, we will propose several hypotheses that do not claim to fully resolve this unknown aspect of Stan Zugravu's model book. However, these hypotheses may provide valuable insights into the openness to Western-style models, illustrating how the engraving technique influenced the style of icon and mural painters. This technique enabled them to practice copying and sketching themes with minimal brushstrokes.

Within the broader history of the hermeneia/model notebook, two notable examples have gained attention: the model book of Radu from Wallachia, the only one to have been fully published and subjected to an iconographic analysis, and the book of Grigorie Popovici. The pages and techniques in the book are highly varied, with some signed works clearly showing a Western influence. These include pages drawn with pen in black or auburn red ink, which stylistically align more with Late Baroque and Rococo than with the Brâncovenesque tradition, known for its more traditional expression. On several pages of this model book, copies of other painters' works and engraved pages are pasted. Given the composite nature of the thematic content, we have selected five pages that may raise questions about the dissemination of Orfelin's models and the impact of his distinctly academic style on a painter situated within the Byzantine-Balkan tradition. The presence of pinpricks on these pages indicates that they were copied, not original works by Orfelin —a model of an imperial icon depicting the Mother of God with the Child on a throne (Theotokos).[5] It was produced on paper of a different quality and size, containing an inscription by the author with the date of creation (*leat* 1734): *"This model belongs to Stan the Painter"* (Părvulescu, 2008: 6). How did these copied pages by Stan end up in his model book? They serve as an indication of the spread of imagery and the level of development in the technique of reproduction through engraving. Paper icons were the cheapest method of reaching financially less potent communities. The technique was particularly important in the production of printed icons on paper, which were more affordable than traditional painted icons and thus accessible to a wider population.

[5] These pages do not contain identifying information (such as the designer's name), as they were cut out and affixed into Stan's hermeneia. They were adapted to the page size and made from paper of inferior quality, more transparent to reveal the outlines and crosshatching, as evidenced by the pinpricks.

These paper icons[6] were used to spread religious imagery and messages to rural or less affluent communities, and they played a role in the cultural and spiritual life of the Serbian and Romanian Orthodox Church.

The intaglio prints from this period often displayed a combination of local Orthodox iconographic traditions and influences from the broader Baroque and Rococo styles, particularly in the eighteenth century when Western artistic elements began to infiltrate the region. Unlike traditional, hand-painted icons, these printed images were intended to be affordable for a wider audience, particularly for rural communities or those with limited financial resources. Copperplate engraving became an important medium for book illustrations during the eighteenth century. The copperplate engraving is an intaglio printing technique where the lines were incised into a smooth metal plate while the ink was pressed into these recessed lines and a sheet of paper was pressed onto the plate. One authentic copper plate designed by Orfelin is displayed in the collection of the Serbian Bishopric in Timișoara. (Fig. 1)

Fig. 1 Stefanović Zaharija Orfelin's original copper plate of the icon of Saint George with a view of the St. George Monastery– exhibited in the Serbian Episcopate of Timișoara Art Collection. Picture credits: Mihaela Vlăsceanu

Between 1757 and 1762, Zaharija Orfelin worked in a ''copper printing shop,'' where he executed all stages of copper engraving, from drawing and preparing matrices to printing sheets using a copper engraving press. His work included books, protocols, and icons, carried out under the commission of the metropolitan or bishop (Todić, 2022: 217). According to Dinko Davidov, the paper icon Saint George with a View of the Saint George Monastery served as

"a kind of specialist exercise" that led to Jakob Schmutzer accepting Orfelin as an honorary member of the Viennese Copper Engraving Academy in 1767 (Simić, 2014: 195). Orfelin worked under Bishop Vićentije Jovanović Vidak in Temesvár until 1764, after which he moved to Venice to serve as a proofreader of Serbian books at Dimitrije Teodosi's printing house. It is also believed that Orfelin occasionally traveled to Vienna, home to Thomas Mesmer's renowned workshop, which was considered the most prominent printing hub of the time and a repository for copper plates and engravers (Simić, 2020: 47).

The paper icon of Saint George, featuring a view of the St. George Monastery, is notable for its 10 frames adorned with rocaille motifs that emphasize scenes from his martyrdom. This stylistic approach reflects Orfelin's distinctive effort to depict these moments with eloquence and dramatic intensity. Among the various tortures inflicted upon Saint George by Diocletian, the engraver selects those with the greatest visual impact and significance. These include his imprisonment with a boulder placed on his chest, his survival after being thrown into a pit of limestone, his binding to a wheel set with sharp spikes, the miraculous resurrection of a dead man at the order of Magnentius, and finally, the poignant scene of his beheading. (Fig. 2)

Orfelin's paper icons were often rich in symbolism, such as the use of gold or bright yellow halos to indicate sanctity or divinity. These symbolic elements, such as rays of light, and the presence of angels or celestial elements, were integrated into the design to communicate the divine nature of the figures. The borders and frames in his icons were sometimes filled with floral patterns, intricate geometric designs, or stylized depictions of nature, often echoing Baroque motifs (Simić, 2013). These paper icons were instrumental in disseminating religious art among the Orthodox population in the Habsburg Empire. They provided an affordable alternative to traditional painted icons, allowing a broader audience to engage with religious imagery. Additionally, these icons contributed to the preservation and promotion of Serbian cultural and religious identity during a period of significant political and social change. The availability of Orfelin's printed images also provided a source of reference models for other painters and engravers, further amplifying his stylistic influence. The dissemination of Zaharia Orfelin's paper icons was a multifaceted process that combined advancements in printing technology with strategic distribution through religious, trade, and social networks (Davidov, 2006; Simic, 2013). These icons not only provided an affordable means of spiritual connection but also acted as a cultural bridge between Orthodox tradition and Western artistic innovation. Orfelin's work remains a testament to the transformative power of art in the context of religious and cultural exchange.

Fig. 2 Stefanović Zaharija Orfelin, Saint George with a view of St. George monastery, 53x39 cm, 1769, paper icon, copper plate engraving technique, Gallery of Matica Srpska. Picture credits: https://www.galerijamaticesrpske.rs/kolekcija/orfelin-stefanovic-zaharija-sveti-djordje-sa-izgledom-manastira-sendjurdja

The inclusion of dynamic movement, emotional expression, and decorative flourishes in these icons would have been evident in the works of Stan, who began to incorporate more expressive, individualized figures compared to the traditional, static representations. This influence was not only artistic but also theological and doctrinal, impacting the hermeneia (interpretative tradition) of iconography. The use of richer color palettes, intricate decorative borders, and dramatic contrasts of light and shadow likely gained prominence in Wallachian iconography due to the influence of these printed paper icons. For artists like Stan Zugravul/the Painter, the interpretation of icons was no longer just about traditional visual elements but also about their ability to communicate theological concepts. The paper icons introduced a stylistic shift that was significant not only in terms of visual aesthetics but also in the interpretation of iconographic themes. The Baroque style emphasized movement, emotion, and drama, combined with the static and austere forms of traditional Byzantine style as in the case of a paper icon of the Mother og God of Vinča-Bezdin, from 1770 (Simić, 2020: 62-63). (Fig. 3)

Figure 3 Stefanović Zaharija Orfelin, Icon of the Mother of God of Vinča-Bezdin, copper plate engraving, 1770. Picture credits: V. Simić (2020: 63). https://www.researchgate.net/publication/348956973_Popular_piety_and_the_paper_icons_of_Zaharija_Orfelin

When examining the world depicted in Orfelin's imagery, one uncovers a profound sense of symbolism. For instance, Orfelin skillfully intertwines the Byzantine tradition with Baroque influences in his depiction of the Bogorodica – the Theotokos Hodegetria type. The icon features the same Baroque-style frames adorned with ornaments that are well-suited for engraving on copper plates. The composition includes a Baroque altar scene, complete with a votive painting, lateral columns, and a pediment marked by the imperial crown symbol. The side elements of the icon contain medallions featuring Marian symbols, including the ladder, often associated with Mary's role as a mediator between heaven and earth. This ladder can be understood as a reference to Jacob's ladder in the Bible (Genesis 28:12), symbolizing a bridge between God and humanity. In this context, Mary is viewed as the bridge to humanity's salvation through the birth of Christ, and the ladder itself signifies the ascent to heaven, with Mary guiding the faithful toward it. Other symbolic references within the icon are equally potent. The *Stella Maris* (Star of the Sea) symbolizes Mary's guidance of Christians, much as the star guides sailors. The "Mystical Rose" represents her qualities of purity, beauty, and love. The crescent moon beneath Mary's feet signifies her role as the Queen of Heaven, a motif drawn from the Book of Revelation (12:1), in which a woman clothed with the sun and crowned with stars stands on the moon. This trope constitutes the core of the Immaculate conception abstract representation in the Baroque art. Additionally, the Ark of the Covenant is referenced, with Mary considered the new Ark due to her bearing of Christ, who fulfills the Old Covenant. The white lily, a symbol of purity,

signifies Mary's perpetual virginity, while the *Hortus Conclusus* (Enclosed Garden) represents her virginity and Immaculate Conception. Each of these symbols plays a significant role in Marian devotion and iconography, blending biblical allusions and theological interpretations with artistic representations. Orfelin adopts Calderón de la Barca's notion of "the world as a stage", where the world itself is embodied by Mary, and the stage is constructed around her identity as Theotokos. Through this fusion of symbolism, Orfelin not only creates a visually compelling representation of Mary but also conveys deeper theological and cultural meanings, reflecting the synthesis of Byzantine and Baroque traditions in his work. (Fig. 4)

Fig. 4 Stan Zugravu's copy after Stefanović Zaharija Orfelin, Theotokos (Eleusa), copper plate engraving, after 1770, black ink pen, over black pencil sketches on paper with partial filigrees with Mary's symbols in frames, Picture credits: (Pârvulescu, 2008: 56).

D. S. Pârvulescu, in her study dedicated to the analysis of Stan Zugravu's model book, highlights the stylistic approach of the pages depicting figures relevant to our analysis, stating that they were made in a similar manner to Orfelin's style (Părvulescu 2008: 30). These representations are crafted both in the dogmatic spirit of iconography and iconology, while incorporating interpretations, contextualizations, and explorations of the inner world of the image. Furthermore, Părvulescu notes how Orfelin employs symbolic imagery to create visual propaganda for the faith, paralleling the symbolic potency characteristic of Baroque art. (Fig. 5, 6, 7, 8)

Fig. 5 Stefanović Zaharija Orfelin ?, St. Luke painting the Mother of God (Hodeghetria), copper plate engraving, copy from Stan Zugravu's Hermeneia. Picture credits:(Pârvulescu, 2008: 71).

Fig. 6 Stefanović Zaharija Orfelin ?, St. Elijah Ascension to Heaven, copper plate engraving , after 1760, copy from Stan Zugravu's Hermeneia. Picture credits:(Pârvulescu, 2008: 59).

Fig. 7 Stefanović Zaharija Orfelin ?, The Baptism of Christ, copper plate engraving , after 1760, Greek - Slavonic editorship, copy from Stan Zugravu's Hermeneia. Picture credits:(Pârvulescu, 2008: 70).

Fig. 8 Stefanović Zaharija Orfelin ?, Saint Michael- Archangel, copper plate engraving on striped paper, after 1760, copy from Stan Zugravu's Hermeneia. Picture credits:(Pârvulescu, 2008: 100).

The baroquization of artistic imagery in territories dependent on Sremski Karlovci represents the initial phase of a genuine process of Westernization within Orthodox creative expression. This phenomenon can be interpreted as the Churchțs intent to achieve theological integration within the cultural mindset of Central Europe. Practically, this was accomplished under its patronage, primarily through the work of painters. Viewed as a necessity by the religious hierarchy in Karlovač, the reform's success among Orthodox communities within the Patriarchate was facilitated by the reformist policies of the Empire. These policies promoted the emergence of new social categories inclined toward founding initiatives, and oriented printed books and education toward all segments of the population.

Focusing on the five images integrated into Stan Zugravu's model book, we can hypothesize that they promoted piety in a style characteristic of Zaharija Orfelin. This approach remained highly sought after until the late eighteenth century when political upheavals disrupted the longstanding religious and cultural frameworks of the Baroque era. Moreover, the proliferation of Orfelin's paper icons played a crucial role in reinforcing Orthodox Christian identity during a time of cultural and religious transformation in the Habsburg Empire. The democratization of religious art facilitated the broad dissemination of Orthodox imagery. By nature, as an artistic form rooted in rhetoric and persuasion, the Baroque aesthetic resonated not only with the emerging bourgeoisie but also with broader popular groups. These audiences gravitated toward imagery stripped of the hermetic symbolism that characterized traditional forms (Părvulescu, 2012: 13).

Throughout this study, we have examined the layered meanings embedded in sacred imagery in the Banat, revealing how these works acted as instruments of cultural negotiation and spiritual expression. This analysis underscores the central role of sacred images in shaping and reflecting the intricate interplay between faith, identity, and power in Eighteenth-century Banat.

Bibliography

Besterman Theodore (1973). *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century*, Volume 189, Institut et musée Voltaire. Theodore Besterman, ed., Studies on Voltaire and the Eighteenth. Century, LV (Genève 1967).

Ciobanu (2019), Constantin Ciobanu, *O sursă a picturii românești din secolul al XVIII-lea: caietele de modele*, in Patrimoniul cultural de ieri – implicații in dezvoltarea societății durabile de mâine: dedicată zilelor europene ale patrimoniului, Ed. 1, Chişinău: Biblioteca Naţională a Republicii Moldova.

Čurčić, 2002: Laza Čurčić, *Knjiga o Zahariji Orfelinu*, Zagreb: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, 372–387.

Čurčić, 2007: Laza Čurčić, *Istorija srpske književnosti*, Zrenjanin: Sezam Book.

Davidov, 2006: D. Davidov, *Zaharija Orfelin 1726–1785*, Belgrade 2001; Srpska grafika XVIII veka, Belgrade: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Dionisie, 2000: Dionisie din Furna, *Erminia picturii bizantine*, Bucureşti: Editura Sofia.

Dumitran et al., 2011: Ana Dumitran, Elena Daniela Cucui, Saveta Florica Pop, Elena Popescu, *Stan Zugravul*, Alba-Iulia: Altip. http://dx.doi.org/10.13140/2.1.3769.5683

Fin, 2014: Monika Fin, *Orfelinov Slaveno-serbski Magazin i venecijanska periodika XVIII veka*, Zbornik Matice srpske za slavistiku, broj 86, Novi Sad: Matica srpska, 185–201.

Obrad, Bujancă, 2009: Reghina Obrad, Luminița Bujancă*, Restaurarea unui obiect de artă inedit "caiet de modele" al lui Stan Zugravul?*, Revista muzeelor, 04 (5), accessed 12 December 2024, https://biblioteca-digitala.ro/reviste/revista-muzeelor/dl.asp?filename=revista-muzeelor-2009-04%20(5).pdf

Pârvulescu, 2008: Dorina Sabina Pârvulescu, *Un caiet de modele de zugrăvie din secolul al XVIII-lea*, Timișoara: Graphite.

Pârvulescu, 2012: Dorina Sabina Pârvulescu, *Referiri la creaţia artistică ortodoxă din Banat până la sfârşitul secolului luminilor*, in Tradiție și postmodernitate. 200 de ani de artă plastică în Banat, Timișoara: Graphite.

Podlipny, 1970: Anne Marie Podlipny, *Caietul de modele al lui Stan Zugravul*, Revista Muzeelor, 2, București, 166–170. Accessed 20 December at: https://www.biblioteca-digitala.ro/?articol=105501-caietul-cu-modele-al-lui-stan-zugravu--revista-muzeelor-rm--2-1970

Porumb, 1998: Marius Porumb, *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania. Sec. XIII-XVIII,* București: Ed. Academiei Române.

Simić, 2013: Vladimir Simić, *Zaharija Orfelin (1726–1785),* doktorska disertacija, Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.

Simić, 2014: Vladimir Simić, *ZAHARIJA ORFELIN I LIKOVNA AKADEMIJA U BEČU: PRILOG BIOGRAFIJI*, Zbornik Narodnog Muzeja, XXI-2, Beograd, 193–204.

Simić, 2018: Vladimir Simić, *Pogreb i posthumni portret Pavla Nenadovića: crteži Teodora Kračuna i Zaharije Orfelina*, in Saopštenje 50, 161–174. Accessed 10 November 2024 at: https://www.researchgate.net/publication/337214040_First_Serbian_Literary_Journal_The_Slaveno-rpski_magazin_edited_by_Zaharija_Orfelin/fulltext/5dcbfed192851c81804bed34/First-Serbian-Literary-Journal-The-Slaveno-srpski-magazin-edited-by-Zaharija-orfelin.pdf

Simić, 2020: Vladimir Simić, *Popular piety and the paper icons of Zaharija Orfelin*, Balcanica, LI, 2020, 45–64. Accessed 30 December 2024 at: https://www.researchgate.net/publication/348956973_Popular_piety_and_the_paper_icons_of_Zaharija_Orfelin

Timotijević, 2001/2002: Miodrag Timotijević, *Bogorodica Bezdinska i versko-politički program patrijarha Arsenija IV Jovanovića,* Balcanica, 22–23, 311–346.

Todić, 2022: Branislav N. Todić, *ЗАХАРИЈА ОРФЕЛИН У КАРЛОВЦИМА 1757-1762: НЕКОЛИКО ИСПРАВКИ И ДОПУНА*, Matica Srpska Journal for Fine Arts / Zbornik Matice Srpske za Likovne Umetnosti, Issue 50, Accessed at DOI 10.18485/ms_zmslu.2022.50.11

Vlăsceanu, 2023: Mihaela Vlăsceanu, *Tradition versus individualism as key traits of Jacov Orfelin's style*, în Ishodista / Originations, Ed. Universității de Vest, Timișoara-Nis, 9, 391-407. DOI UDK 75.046.3 Orfelin J.75.046.3"17"(497.113) https://doi.org/10.46630/ish.9.2023.26

Mihaela Gh. Vlăsceanu

BAROK KAO SREDSTVO ZA PREKOGRANIČNI IDENTITET I DUHOVNO IZRAŽAVANJE U PRAVOSLAVNOM BANATU: STUDIJA SLUČAJA PET KOPIJA PAPIRNIH IKONA STEFANOVIĆ ZAHARIJE ORFELINA U HERMENEIJI STANA ZUGRAVUL

Rezime

Ova studija započela je istraživanjem jednog nasleđivanog artefakta koji ilustruje konvergenciju baroka u prostoru koji je pretežno oblikovan katolicizmom tokom osamnaestog veka. Međutim, barok nije samo stil povezan sa protireformacijom i post-tridentinskim svetom; on se takođe manifestovao i unutar pravoslavnog okvira. Shodno tome, cilj ovog istraživanja je da istraži umetnički univerzum oblikovan stvaralaštvom Zaharije Orfelina, s namerom da se identifikuju stilistički elementi koje su rumunski slikari preuzeli od ovog majstora, koji se smatra temeljnim predstavnikom srpskog baroka. Umetničko-istorijsko istraživanje počinje pitanjima koja proizlaze iz samih dela, koja se smeštaju u širi umetnički i istorijski kontekst. Ovaj proces uključuje konsultovanje značajnih izvora, koji usmeravaju diskusiju o tome kako je barokna umetnost prodrla u region Banata tokom osamnaestog veka putem više kanala. Prvo, barokni uticaji uvedeni su od strane katoličkih redova kao što su jezuiti i franjevci, koji su bili u skladu sa habsburškom administrativnom organizacijom. Drugi put, ovaj stil je oblikovan predstavnicima srpskog baroka, koji su dobili značajan podsticaj još od sedamnaestog veka, perioda kada je pravoslavna doktrina doživela reviziju i revitalizaciju kao odgovor na katolicizam koji je promovisan kroz protireformaciju. U novom političkom okruženju osamnaestog veka, kako su Banat i Vojvodina bili uključeni u Habsburšku monarhiju, umetničke promene su davale prioritet vizuelnim aspektima nad doktrinalnim. Zapadni uticaji usvojeni su kao strateški pristup od strane Pravoslavne crkve, kako bi se prilagodila promenljivim političkim uslovima, dok su istovremeno čuvali tradicionalni pravoslavni vrednosti. Ovaj period obeležen je zapadnjačenjem umetničkog jezika, sa reorganizacijom tradicionalnih tema i njihovim obogaćivanjem racionalnim idejama prosvetiteljstva. U tom kontekstu, umetnost je postala sredstvo obrazovanja, karakterisano isključivo didaktičkom i moralizatorskom funkcijom. Osamnaesti vek, kao doba prosvetiteljstva, ističe se nizom inovacija koje odražavaju pomak u kolektivnoj svesti, obeležen novim načinom mišljenja i osećanja, karakterističnim za moderne stavove u skladu sa centralnoevropskim

kulturnim i intelektualnim pravcima. Pravoslavni svet nije izuzet od ovog procesa, jer je igrao ključnu ulogu u oblikovanju koncepta modernosti kroz svoje doprinose. Hermeneutsko razumevanje svetih slika u Banatu podrazumeva interpretaciju religijskih slika kao dinamičnih posrednika značenja, duboko usađenih u kulturni, društveni i duhovni život zajednice. Ovaj pristup prepoznaje da svete slike nisu bile samo statični objekti pobožnosti, već aktivni učesnici u duhovnom i društvenom diskursu toga vremena.

Ključne reči: prekogranična interakcija, svete slike, papirne ikone, retorički postupci, Stefanović Zaharija Orfelin, Stan Zugravul

Данка Г. Вујаклија[1]
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику[2]

УДК 811.16’282»18»
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.06

ПОГЛЕДИ МИЛОЈКА ВЕСЕЛИНОВИЋА НА СЛОВЕНСКЕ ДИЈАЛЕКТЕ МАКЕДОНИЈЕ, ЗАПАДНЕ БУГАРСКЕ И ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

У раду се представљају филолошки погледи српског дипломате, филолога и публицисте Милојка Веселиновића на словенске дијалекте савремене географске Македоније, западне Бугарске и источне Србије. Циљ рада је да се утврди у који је језик аутор уврштавао дате говоре и на основу којих критеријума. Преглед његових најважнијих радова из ове области показао је да је аутор све македонске говоре уврштавао у српски етнојезички корпус мењајући донекле историјска и историјско-језичка полазишта у бављењу датом темом као и критеријуме лингвистичке идентификације испитиваних идиома. У првој фази рада у вези с тзв. македонским питањем аутор је поглавито користио структурални критеријум диференцирања словенобалканских идиома сматрајући неке структуралне иновације на нивоу морфологије, заправо балканизме, разликовним обележјима словенобугарског идиома. У даљем раду аутор у први план ставља лингвогенетски гласовни критеријум поделе балканословенских језика – пре свега развој прасловенских гласова */t’/ и */d’/, али притом користи и даље и структурални класификациони критеријум. Надаље, описујући говоре западне Бугарске и одговарајуће суседне говоре источне Србије, аутор ће примењивати различите, генетске и структуралне, језичке критеријуме у њиховој лингвистичкој идентификацији, видећи их као прелазне, али, ипак, ближе српском језику, те се може рећи да их је на неки начин сматрао и српским.

Кључне речи: словенски дијалекти, Македонија, србистика, 19. век, Милојко Веселиновић.

Увод

Овај прилог представља део ширег истраживања погледа на словенске дијалекте Македоније у српској науци 19. века. Овом приликом одабрали смо рад српског дипломате, филолога и публицисте Милојка Веселино-

[1] dankaur@ff.uns.ac.rs

[2] Овај рад финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије на основу уговора бр. 451-03-65/2024-03/ 200166, који је склопљен с Филозофским факултетом Универзитета у Новом Саду.

вића.[3] Основни циљ рада је да се осветле његови филолошки погледи на словеномакедонски говорни простор, при чему се дотичемо друштвеноисторијског и политичког контекста у којем су његови ставови артикулисани. Како се аутор у свом раду бавио и словенским говорима (данашње) западне Бугарске и дела источне Србије, изнећемо и нека његова гледишта у вези с датим говорним подручјима.

Ауторов рад пратићемо хронолошки усредсређујући се на два питања: питање лингвистичког статуса посматраних говора и питање критеријума њихове лингвистичке идентификације.[4] Притом полазимо од ширег схватања географског појма Македонија, подразумевајући под њим и северне крајеве данашње Републике Северне Македоније (в. у Вујаклија, 2024: 11–13). По потреби износимо ауторово географско виђење датог простора, као и простора Старе Србије. Пре главног излагања дајемо ауторов животопис усредоточујући се на оне податке који су важни за разумевање његовог филолошког приступа.

Милојко Веселиновић – живот и дело

М. Веселиновић је рођен 1850. године у месту Јасење код Алексинца, односно Делиграда. Гимназију је завршио у Београду, где се упознао с радом Милоша Милојевића, Пантелије Срећковића, Косте Шуменковића и других истакнутих радника на националним пословима у крајевима под отоманском влашћу. Од 1872. године радио је као учитељ у, још неослобођеном, Врању да би се 1875. године, под притиском егзархијске, пробугарске струје,[5] вратио у Београд, где се уписао на Филозофски факултет, на којем је слушао предавања Ђуре Даничића. Студије је прекинуо 1876. године због избијања српско-турског рата. Учествовао је у оба српско-турска рата (1876–1878) и као неустрашив борац и разборит командант одликован је Таковским крстом. Између Првог и Другог српско-турског рата једно време је боравио у Бечу, где је похађао предавања Франца Миклошича. Учествовао је и у Српско-бугарском рату (1885), након чега је почео с радом као чиновник у Министарству војном. Из Министарства војног преведен је 1889. године у Министарство иностраних дела, одакле је аташиран Посланству Србије у Цариграду, на захтев Стојана Новаковића, тадашњег српског посланика у том граду. У Цариграду му је први задатак био да помаже С. Новаковићу у

[3] Рад се надовезује на наша проучавања приступа језику македонских Словена у раду Вука Караџића (Вујаклија, *а*), Петра Будманија, Ђуре Даничића, Ђорђа Поповића Даничара, Деспота Бацовића, Димитрија Алексијевића и Јована Живановића (Вујаклија, *б*).

[4] Разматрањем обухватамо ауторова најважнија дела из дате тематске области.

[5] Заправо, према истраживањима Жарка Илића (2025: 335–336), Врање је морао да напусти већ крајем 1874. године.

издавању књига за школе на простору Македоније, односно Старе Србије и Македоније. Током дипломатске службе налазио се на положајима у свим српским конзулатима у Турској. Крајем 1910. године М. Веселиновић се разболео и пред смрт је пренет у манастир Свети Роман недалеко од Јасења, у којем је преминуо, 1913. године (Милојевић, 1880/1922[2]; Хаџи-Васиљевић, 1921: 262–268; 1938; СБР: *Веселиновић, Милојко В.*; СЕ: *Веселиновић, Милојко*; Видосављевић, 2014; Илић, 2025: 335–336).

М. Веселиновић важио је за једног од најбољих познавалаца прилика у Старој Србији и Македонији. Поред редовне службе, бавио се истраживањима ових крајева, сматра се, поглавито с историјско-дијалектолошког и црквено-историјског становишта. Сакупљао је народне умотворине, записивао ноте песама и говор датих области. Препознат је као одличан познавалац говора у Старој Србији и Македонији, нарочито оних у јужним крајевима. Сарађивао је у више часописа: *Годишњица Николе Чупића*, *Браство*, *Дело*, *Голуб*, *Вардар* и др. Био је власник, издавач и уредник листа *Српство* (1886–1889). Објавио је више засебних књижица: *Стране речи у српском језику* (1879), *Србин и Македонија* (1880), *Гранични дијалекат међу Србима и Бугарима* (1890), *Којим правцем иде бугарска књижевност* (1891) и др. М. Веселиновић се бавио и питањима српских школа у Старој Србији и Македонији. Аутор је читанки за сва четири разреда српских основних школа на датом простору (1889–1891), а сматра се и аутором прве читанке и првог буквара на македонском дијалекту [1889] (Хаџи-Васиљевић, 1921: 262–268; 1938; Вучетић, 2012: 27–28; СЕ: *Веселиновић, Милојко*; Видосављевић, 2014).

Веселиновићев приступ словенским дијалектима Македоније, западне Бугарске и источне Србије

У циљу доказивања српског етничког карактера, рекло би се, јужне Македоније (в. ниже следећи анализирани спис), М. Веселиновић ће се дотаћи језика датог простора у спису ***Србин и Македонија: Историјска студија***, који је написан 1879, а објављен, као засебна књижица, 1880. године. Овај спис треба посматрати у контексту српских реакција на бугарске претензије на дати простор (в. Вујаклија, *б*).

У свом филолошком приступу македонским идиомима аутор полази од својеврсне аутохтонистичке тезе Милоша Милојевића, која српски, односно словенски етнос види као давнашњи на Балкану. Притом ће под српским језиком и етносом у ширем, историјском смислу подразумевати цео словенски индоевропски огранак, те у том светлу бугарски језик мање-више сагледавати као производ мешања српског с несловенским бугарским идиомом уз уплив других чинилаца (Веселиновић, 1880: 7–13).

Као најважније разлике између српског и бугарског језика, тзв. бугарског наречја, аутор види присуство/одсуство инфинитива и развијен, тј. очуван/редукован систем именичких и глаголских облика, што би се заправо, из савремене лингвистичке перспективе посматрано, тицало превасходно присуства/одсуства одговарајућих балканистичких (а не специфично бугарских) иновација, тзв. балканизама (в. у Вујаклија, *а*). С тим у вези, осврнуће се на говор околине Сереза истичући да се тамо „дан дањи чују (...) чисти и овејани облици српскога језик[а]". У вези са савременим српским говорима скренуће пажњу и на „неке незнатне разлике у облицима" у односу на стари језик. Одговарајуће македонске идиоме, у складу с Караџићевом поделом српских дијалеката, прибројаће говорима источног српског наречја, напомињући и да су у гласовном погледу остали ближи старом словенском језику – „ближе коренитости старо-српском", што ће показати и на примеру чувања трагова назала типа *ронка*, *монж*. Напоменуће и да се тзв. гласови ѧ, ѩ, ъ „и сада чују у живом српском језику у: Тетовском, Кичевском, Оридском, Ћустендилском, Серешком, Велешком, Прилепском и другим окрузима у својој правој и коренитој суштини, а по другим окрузима Српства на север и запад усавршени су у чисте гласове: *у* и *о* и *е*; а код Бугара су исти гласови остали само у слици, али у изговору и суштини никако" (Веселиновић, 1880: 14, 17, 28–30).

Говорећи, о потоњем (новом) досељавању српских племена на Балкан у 7. веку која су задржала своје старо опште име Србин, аутор помиње њихово мешање са „својом одавна раздвојеном браћом у Македонији" и настањивање „и с једне и с друге стране Дунава –, Видинске и Средачке – Софијске – околине" и заузимање простора „до између река Месте и Струмице до Белога мора растурив се по свој Македонији до племена Албанских" (Веселиновић, 1880: 20–23). Аутор (Веселиновић, 1880: 12) притом наводи да се „племе српско у Македонији наслањало (...) са источне стране са својом браћом Тракијцима, са севера такође са браћом својом Дарданцима, са западне стране Албанезима – Арнаутима –, са источно-јужне белим морем, а са јужне Тесалијом и Епиром". Дарданију поистовећује са Старом Србијом, чије географско одређење овде не износи (Веселиновић, 1880: 11).

Имајући све речено у виду, може се закључити да је М. Веселиновић у анализираној студији све македонске говоре, као и одговарајуће говоре западне Бугарске и источне Србије, уврштавао у српски језик (у ужем смислу) убрајајући их у источно српско наречје, и да се у одређењу њиховог лингвистичког идентитета држао у првом реду структуралног морфолошког критеријума.

Сличне ставове и с истим циљем аутор ће износити у листовима *Браство* и *Српство*[6], прецизно омеђујући територију Старе Србије и Македо-

[6] Овде ће објављивати и фолклорну грађу с датог простора праћену и по којим језичким коментаром (најчешће у вези с лексиком), чиме се овом приликом нећемо бавити.

није, те српски етнички простор, што ће и картографски представити (в. *Прилоге 1* и *2*). Тако у чланку из 1887. године ***Географско-етнографски преглед Маћедоније и Старе Србије (с картом)***, аутор наводи да „*Маћедонци, нарочито западни, зборе српски*", а за солунски округ да се „чује само српски збор и говор" (Веселиновић, 1887: 189, 191). Веселиновићева Македонија угрубо обухвата јужни и југоисточни део савремене географске Македоније са северном границом код Битоља и Струмице (Веселиновић, 1887: 193), а српски етнос цео њен простор, као и простор савремене западне Бугарске, приближно до реке Искар (Веселиновић, 1887: 203–204; уп. *Прилоге 1* и *2*), што је у складу с једном од идеја о источној граници Српства, присутном у то време у јавном дискурсу Краљевине Србије.[7]

Полемишући с бугаристима у вези с етничким карактеристикама Старе Србије и Македоније М. Веселиновић у првом чланку из 1888. године објављеном у *Српству* – ***Блгарска пропаганда: г. Шопов и г. Офејков. На лажним основима доказују лаж***, скренуће пажњу на научну поделу на српско /ћ/ и /ђ/ и бугарско /шт/ и /жд/, имајући по свој прилици у виду Даничићеву тзв. деобу словенских језика с обзиром на развој прасловенских гласова */t'/ и */d'/, односно гласовних скупина */tj/ и */dj/ у примерима као што су *свећа* и *међа* (в. у Вујаклија *б*: *Ђура Даничић*).[8] Овде ће истаћи и да „маћедонски Срби зборе источним српским дијалектом са незнатним варијантима акцентуалним и обличним; да демонстративни прономени, који су прирасли уз именице (супстантиве) код маћедонских Срба, немају ништа са артиклом блгарскога језика; да су коњугације маћедонских Срба такође ближе српскима; и да се нифинитив [инфинитив – Д. В.], кога Блгари немају, чује и употребљава у говору и песмама код маћедонских Срба" (Веселиновић, 1888: 48).

У другом полемичком чланку из 1888. године – ***Срби у Маћедонији и у јужној Старој Србији или Одговор г. С. С. Бопчеву***, аутор ће, осврћући се на књигу Стојана Протића *О Македонији и Македонцима* (Београд, 1888), истаћи да „*ћ* и *ђ*, са осталим гласовима: *џ*, *љ*, *њ* и *ј*, којих нема у блгарскоме језику, потпуно владају у Маћедонији све до пл. Родопе" (Веселиновић, 1888б: 169). У *Свршетку* своје расправе нагласиће: „Српски су гласови *ђ* и *ћ*, који су старији од *жд* и *шт*, нај јача српска сила. (...) Кад изађете из Солуна и пођете уз Вардар или из Сереза уз Струму, па дођете у прво село чућете ове српске гласовне војводе, на основу чега сам ја и тврдио, и сада тврдим, да у Маћедонији живи српски народ у већини" (Веселиновић 1888в: 178).

Можемо закључити да аутор у свом даљем раду у први план ставља лингвогенетски фонолошки критеријум који се тиче гласова /ћ/ и /ђ/, односно /шт/ и /жд/, као најважнији у разликовању српског и бугарског језика,

[7] На ову политичку појединост скренуо нам је пажњу колега Ж. Илић.

[8] У потоњим радовима експлицитно ће поменути рад Ђ. Даничића који се бави деобом словенских језика (в. нпр. Веселиновић, 1888в: 177).

али и да списку раније истакнутих разликовних обележја између ова два језика додаје још нека сагласно новим сазнањима из наше литературе.

Године 1890. М. Веселиновић објављује књижицу ***Гранични дијалекат међу Србима и Бугарима: Зона Ц и Ч***. На писање овог рада аутора је подстакла појава једне етногеографске карте у Русији у издању Санктпетербуршког словенског комитета која је македонски и југоисточни део данашњег српског простора, као и западни део данашње Бугарске, представљала етнички као бугарски (Веселиновић, 1890: 1–2; Илић, 2023: 434–442).[9] У циљу диференцирања српског и бугарског етноса, те постављања политичких граница између њих, аутор се у наведеној књижици позабавио језиком (као и обичајима и историјском и народносном свешћу) једног дела датог простора (уп. Илић, 2023: 442). Рукопис датог текста аутор је упутио српском посланику у Цариграду Стојану Новаковићу, који га је проследио Министарству иностраних дела, с предлогом да се штампа као засебна књижица, будући да одговара српској политичкој борби на Балкану. Министар Сава Грујић је прихватио Новаковићев предлог и убрзо се појавио наведени спис, праћен лингвогеографском картом (Илић, 2023: 442).

У овом делу примећује се ауторово извесно удаљавање, односно својеврсна модификација Милојевићевог аутохтонистичког приступа по којем се словенство идентификује са Србима и Срби представљају као давнашњи житељи Балкана. Аутор (Веселиновић, 1890: 3–8) посматра разлике између македонског идиома и бугарског језика у светлу мешања староседелачког словенског становништва са Србима придошлим у 7. веку[10] у западном, и с несловенским Бугарима, у источном делу Балкана (уп. у Вујаклија, *б*: *Ђорђе Поповић Даничар*), сматрајући да су се оне почеле кристализовати од 11. века. Управо утицају језика несловенских Бугара аутор приписује развој члана и губљење инфинитва у бугарском језику, указујући и на извесну несловенску бугарску лексику у датом језику као диференцијални чинилац.

---

[9] Наиме, као прилог часопису *Славянские известия* од децембра 1889. године објављена је словенска етногеографска карта, чији су аутори били руски публициста Николај С. Зарјанко и официр Висарион В. Комаров. Прво издање карте приказивало је цео простор Македоније, као и део Старе Србије и Пиротски округ Краљевине Србије, као бугарске етничке територије. На интервенцију српске владе, а и с обзиром на негодовање руског министра спољних послова и директора Азијског департмана у вези с повученим етногеографским границама, извршена је ревизија карте и у новом издању из 1890. године простор јужно од Шар-планине и Скопске Црне Горе колорисан је љубичастом бојом, која би требало да укаже, мада то није објашњено у легенди, да житељи те области, сада именовани као македонски Словени, не припадају ни српској ни бугарској народности. Чланови редакције су притом позвали српске, бугарске, хрватске и остале словенске научнике да укажу на грешке које се срећу на карти како би се исправиле приликом припреме наредног издања (Илић, 2023: 434–440).

[10] Аутор (Веселиновић, 1890: стр. 4, нап. 2), позивајући се на *Историју српскога народа* П. Срећковића (Београд, 1884; 1888), напомиње и да су нека „српска племена дошла на Балканско полуострово много раније".

У таквим историјским оквирима и на темељима Даничићевих критеријума деобе словенских језика и даљих Новаковићевих истраживања македонских говора у вези с тим (*Ђ и Ћ у македонским народним дијалектима*, Глас, XII, 1889) М. Веселиновић (1890: 10–13) у овом делу пажњу посвећује својеврсној граничној или прелазној говорној зони на простору данашње западне Бугарске и источне Србије у којој се на месту */t'/ и */d'/, односно */tj/ и */dj/ појављују /ч/ и /џ/, сматрајући (и тако се усаглашавајући с учењима С. Новаковића) да је ова особина „тако исто стара и карактеристична, као што су *ђ* и *ћ*, и *жд* и *шт*", док ће истраживања српских лингвиста наредне епохе и овде поћи од изворних /ђ/ и /ћ/ указујући на њихово потоње стапање са /џ/ и /ч/, својствено тимочко-лужничком поддијалекту призренско-тимочког дијалекта (Белић, 1905: 172–191). Према аутору (Веселиновић, 1890: 10) ова зона се простире „од Дунава (код Видина, Лома, Чибре и Рахове) па право преко притока Искра и Нишаве, ширећи се код Софије и на десној страни Искра; а код притока нишавских к Пироту и Трну, пружа се ова зона *џ* и *ч* до Рила и Ћостендила, где се већ ови гласови губе, а место њих чују се ка планини Перину и низ Струму опет *ђ* и *ћ*". Дату зону аутор, како је напоменуто, и картографише делећи је политички на западни и источни део (в. *Прилог 3*).[11] Своје закључке о језичким особинама ове области аутор износи ослањајући се и на своја лична опажања као и на фолклорну грађу из пробугарски оријентисане литературе, имајући у виду и неке језичке напомене о датим крајевима које су дали српски етнографи.

Као важну карактеристику српског језика у датој зони аутор (Веселиновић, 1890: 13) издваја присуство гласа /ћ/ на месту /к/ у примерима као што су *девојћо*, *мајћа*, *старојћу* и др. Овде ће аутор (Веселиновић, 1890: 14) искористити прилику и да истакне да бугарски језик нема „гласове: *ђ*, *ћ* и *џ*, који су својина српскога језика". Истаћи ће и српски гласовни лик личне заменице првог лица једнине – *ја*, насупрот бугарском *аз*, као и да „члан (артикал) скоро нигде и не долази нити се чује у овој зони", напомињући да га нема ни у кумановском говору, односно тзв. овчепољско-пчињском дијалекту (Веселиновић, 1890: 20–22, в. и нап. 19). На крају језичких разматрања навешће и да „шопски зна и за инфинитиве", наводећи примере из фолклорне грађе (Веселиновић, 1890: 23).

Аутор (Веселиновић, 1890: 25–26) ће на крају, након анализе и обичаја и историјске и народносне свести, дату зону поставити ближе српском језику и етносу, односно на неки начин ће је уврстити у српски језички и етнички корпус резимирајући своја језичка разматрања овако: „По свима језичним особинама: и по инфинитиву кога у бугарском нема; и по гласовима

[11] Аутор (Веселиновић, 1890: 27) у закључном делу студије указује на могућност да зона коју је картографисао није прецизно омеђена, те да „може бити да је неко село или више њих ушло у ову с обележјем *ђ ћ* или са *жд* и *шт*; или може бити да је које село или више њих остало необележено".

џ и *ч*, јер се *џ* никако и не чује у у бугарском језику, и по личној заменици *ја*, и по чистом гласу *ћ*, које долази место *к*; и по синтактичкој и лексичкој формацији, и по свима нијансама шопског дијалекта, зона *џ* и *ч* најближа је српскоме но икојем другом народу".[12]

Дакле, у лингвистичкој идентификацији говора данашње западне Бугарске и одговарајућих суседних говора источне Србије аутор је користио различите критеријуме, како фонолошке, тако и морфолошке, морфосинтаксичке и лексичке, при чему је важно место задржао фонолошки критеријум који се тиче гласа /ћ/, али је он преиначен довођењем у везу искључиво са /ћ/ које је добијено од гласа /к/ у одређеним случајевима. Закључујемо да је аутор дату зону видео као прелазну али ближу српском језику, дакле, на неки начин и као српску.

Закључна разматрања

У целини посматрано, закључујемо да је М. Веселиновић одређивао македонске говоре као део српског језика, тзв. источног српског наречја, мењајући донекле историјска и историјско-језичка полазишта у бављењу датом темом као и критеријуме лингвистичке идентификације испитиваних идиома. У првој фази рада на датој теми коју представља његова студија *Србин и Македонија*, аутор је поглавито користио структурални критеријум диференцирања словенобалканских идиома сматрајући неке структуралне иновације на нивоу морфологије, заправо балканизме, разликовним обележјима словенобугарског идиома, који је, у извесном смислу, посматрао и као део, тзв. наречје, српског језика, у складу с аутохтонистичком тезом М. Милојевића, с којим је у том периоду имао блиску сарадњу.

У даљем раду у вези с тзв. македонским питањем који представљају чланци објављени у *Српству*, аутор, ослањајући се на Даничићеву деобу словенских језика, у први план ставља лингвогенетски гласовни критеријум поделе балканословенских језика – пре свега развој прасловенских гласова */t'/ и */d'/, али притом користи и даље и структурални класификациони критеријум.

Надаље, описујући говоре западне Бугарске и одговарајуће суседне говоре источне Србије, аутор ће примењивати различите језичке критеријуме у одређивању лингвистичког идентитета датог простора, генетске и структуралне, при чему ће важно место задржати фонолошки критеријум који се тиче гласа /ћ/, али ће он бити преиначен довођењем у везу искључиво са /ћ/ које је добијено од гласа /к/ у одређеним случајевима, будући да се на месту

[12] Аутор (Веселиновић, 1890: 25–26), међутим, предлаже да се само западна половина дате зоне на основу географских и својеврсних друштвено-политичких критеријума уврсти у Србију.

/ћ/ и /ђ/ пореклом од */t'/ и */d'/у овој зони јављају /ч/ и /џ/. Аутор ће ове идиоме видети као прелазне, али, ипак, ближе српском језику, те се може рећи да их је на неки начин сматрао и српским. У том периоду примећује се извесно ауторово удаљавање, односно модификација аутохтонистичког историјског приступа М. Милојевића и усаглашавање с историјско-језичким погледима С. Новаковића, с којим управо у то време интензивно сарађује и на чији предлог пише својеврстан македонски буквар и македонску читанку, у складу с његовом визијом просветно-културног рада на простору Македоније, која је подразумевала неговање својеврсне македонске посебности у циљу потискивања бугарске националне идеје.[13]

Литература

Белић, 1905: А. Белић, Дијалекти источне и јужне Србије (са две карте). Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, I.

Видосављевић, 2014: М. Видосављевић, Живот и дело Милојка Веселиновића. Алексинац: *Караџић* [*часопис за историју, етнологију, археологију и уметност*], 6, 136–141. <https://online.fliphtml5.com/mukgkh/somp/#p=135> 06.10.2025.

Вујаклија, 2024: Д. Вујаклија, *Основи граматике стандардног македонског језика (с осврtом на словенске дијалекте Македоније)* [Електронски извор]. Нови Сад: Филозофски факултет. <https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2024/978-86-6065-866-3> 23.09.2024.

Вујаклија, *а*: Д. Вујаклија, *О приступу Вука Караџића словенским дијалектима Македоније* [предато за објављивање у зборнику радова с Тринаестог међународног интердисциплинарног симпозијума *Сусрет култура*, одржаног 2. децембра 2024. године на Филозофском факултету у Новом Саду].

Вујаклија, *б*: Д. Вујаклија, *Приступ македонским дијалектима у раду Јована Живановића и његовим изворима* [предато за објављивање у часопису *Српски језик*, Београд].

Вучетић, 2012: Б. Вучетић, *Наша ствар у Османском царству*. Београд: Историјски институт. <https://books.google.rs/books?id=enSeCgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=sr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false> 02.04.2025.

[13] Биљана Вучетић (2012: 27–28) нас обавештава да је у новембру 1886. године на место посланика у Цариграду стигао С. Новаковић, који је почетком 1888. године предложио да се у Цариграду штампају српски уџбеници „почевши од *Македонског буквара* на македонском језику"; убрзо су се у српском Министарству иностраних дела појавиле три верзије буквара, од којих је једну саставио М. Веселиновић употребивши српски правопис и источни („струмски") македонски дијалекат. Управо је Веселиновићеву верзију буквара Комисија Министарства просвете и црквених дела одабрала и предала турској цензури и након одобрења рукопис је одштампан, 18. маја 1889. године. Убрзо, 1890. године, објављена је и његова читанка на македонском дијалекту.

Илић, 2023: Ж. Д. Илић, *Историјска картографија Србије и Старе Србије у другој половини 19. и почетком 20. века*, Докторска дисертација [рукопис]. Београд: Универзитет у Београду, Филозофски факултет. <https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/22295> 26.06.2025.

Илић, 2025: Ж. Илић, Врањска епархија и Врањски протопрезвитерат (1878–1892), у: *Новоослобођени крајеви Србије 1833–1878–1913. Тематски зборник радова*. Београд: Центар за српске студије, 331–361.

Милојевић, 1880/1922[2]: М. С. Милојевић, Милојко В. Веселиновић – Многозаслужни родољуб као вешт, разборит, одвећ храбар и неустрашим борац, у: *Балкански рат 1912–1913 у слици и речи*, Друго издање. Београд: Штампарија Савића и комп., 140. <https://pretraziva.rs/pregled/balkanski-rat-u-slici-i-reci> 29.10.2025.

СБР: *Српски биографски речник*. <https://www.maticasrpska.org.rs/stariSajt/biografije/> 06.03.2025.

СЕ: *Српска енциклопедија*. <https://srpskaenciklopedija.rs/> 04.02.2025.

Хаџи-Васиљевић, 1921: Ј. Хаџи-Васиљевић, Поменик Друштва Светога Саве. Београд: *Братство*, XV, 255–282. <https://pretraziva.rs/pregled/brastvo/1921-01-01> 29.10.2025.

Хаџи-Васиљевић, 1938: Ј. Хаџи-Васиљевић, Милојко Веселиновић. Београд: *Вардар* [календар Кола српских сестара за просту 1938. годину], XXVI, 62–69.

Извори

Веселиновић, 1880: М. Веселиновић, *Србин и Македонија: Историјска студија*. Београд: Штампарија задруге штампарских раденика.

Веселиновић, 1886: М. В. Веселиновић, Стара (Права) Србија (свршетак). Београд: *Српство* [*књижевни лист*], 9, 65–66 [с картом].

Веселиновић, 1887: М. В. Веселиновић, Географско-етнографски преглед Маћедоније и Старе Србије (с картом). Београд: *Братство*, I, 186–205. <https://pretraziva.rs/show/brastvo--1887-01-01.pdf> 26.03.2025.

Веселиновић, 1888а: М. В. Веселиновић, Блгарска пропаганда: г. Шопов и г. Офејков. На лажним основима доказују лаж. Београд: *Српство* [*књижевни лист*], 6, 47–48.

Веселиновић, 1888б: М. В. Веселиновић, Срби у Маћедонији и у јужној Старој Србији или Одговор г. С. С. Бопчеву („Варшавски Дневник" бр. 198 од ове год.) (наставак). Београд: *Српство* [*књижевни лист*], 22, 169–172.

Веселиновић, 1888в: М. В. Веселиновић, Срби у Маћедонији и у јужној Старој Србији или Одговор г. С. С. Бопчеву („Варшавски Дневник" бр. 198 од ове год.) (свршетак). Београд: *Српство* [*књижевни лист*], 23, 177–179.

Веселиновић, 1890: М. В. Веселиновић, *Гранични дијалекат међу Србима и Бугарима: Зона Џ и Ч*. Београд: штампано у Штампарији Краљевине Србије. <https://books.google.rs/books?id=yiuo8XqcGgkC&printsec=frontcover&hl=sr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false> 28.03.2025.

Прилози (карте)

Прилог 1. Етногеографска карта М. Веселиновића (1886)

Прилог 2. Етногеографска карта М. Веселиновића (1887)

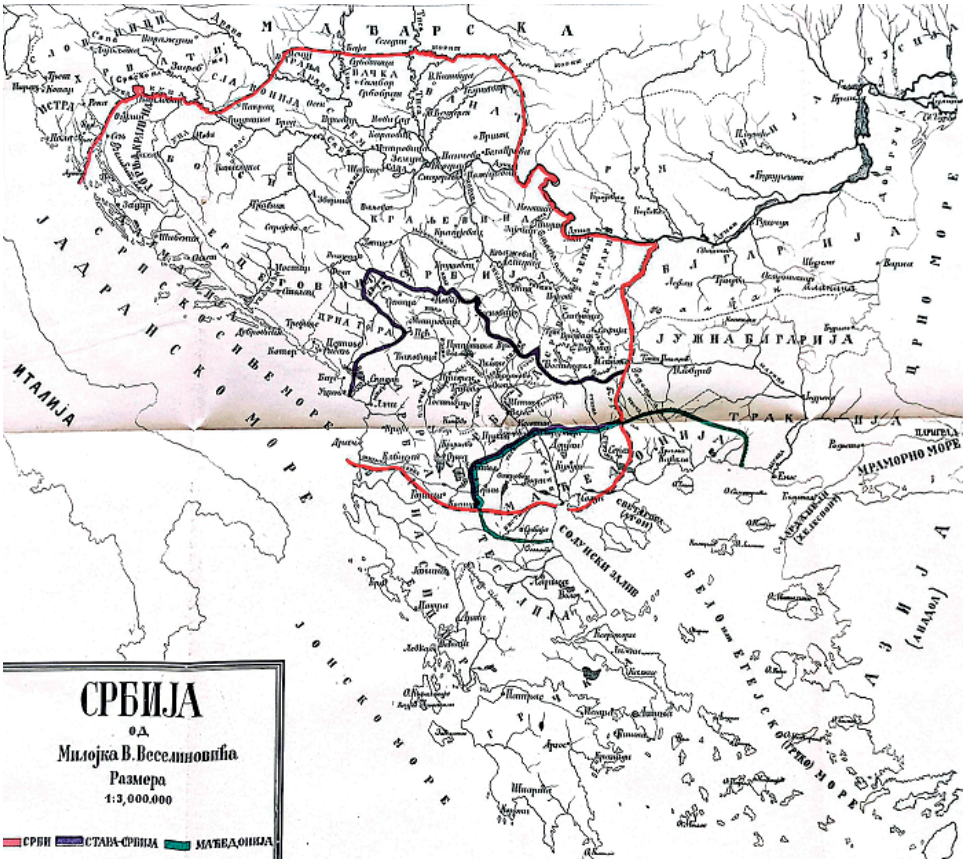

Прилог 3. Лингвогеографска карта М. Веселиновића (1890)

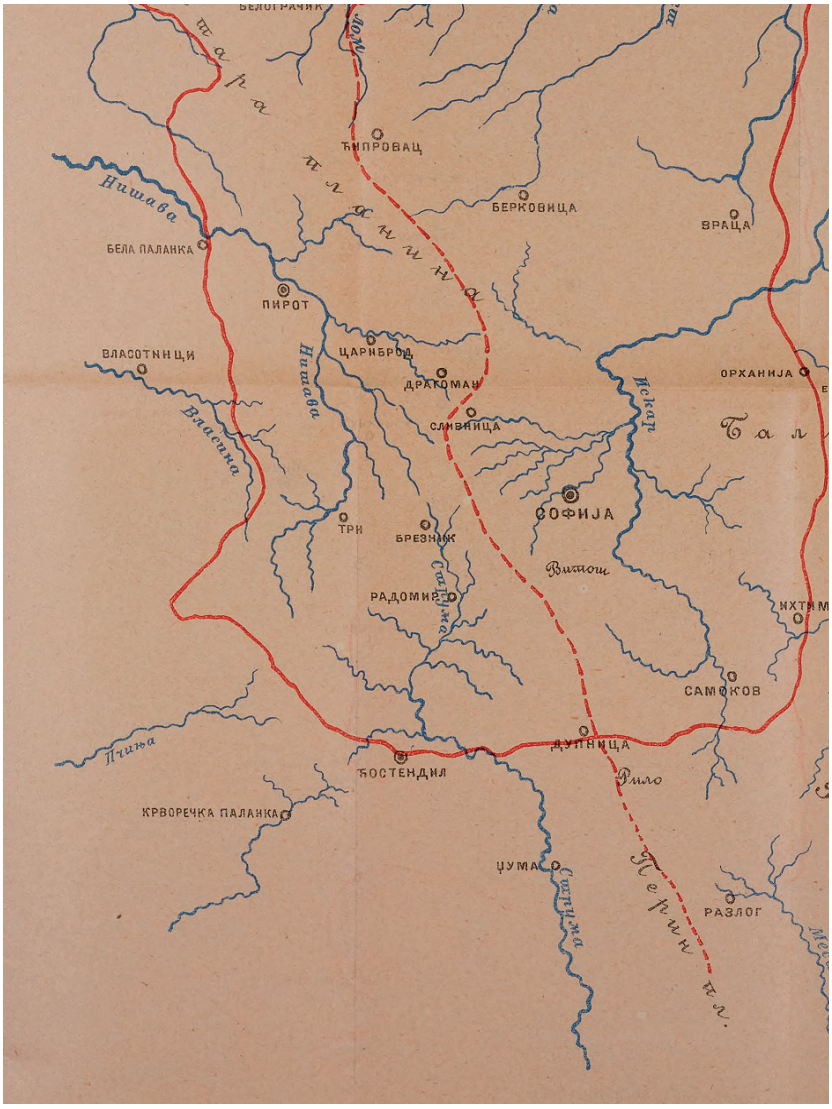

Danka G. Vujaklija

MILOJKO VESELINOVIĆ'S VIEWS ON THE SLAVIC DIALECTS OF MACEDONIA, WESTERN BULGARIA, AND EASTERN SERBIA

Summary

This paper presents the philological views of Serbian diplomat, philologist, and publicist Milojko Veselinović on the Slavic dialects of contemporary geographic Macedonia, western Bulgaria, and eastern Serbia. The aim of the study is to determine in which language the author categorized these dialects and based on which criteria. A review of his most important works in this area showed that the author included all Macedonian dialects into the Serbian ethno-linguistic corpus, somewhat altering historical and historical-linguistic premises when dealing with the topic, as well as the criteria for linguistic identification of the dialects examined. In the first phase, concerning the so-called Macedonian question, the author mainly used a structural criterion for differentiating Balkan Slavic idioms, considering certain structural innovations at the morphological level—actually Balkanisms—as distinguishing features of the Slavic Bulgarian idiom. Later, the author emphasized a linguogenetic phonological criterion for dividing Balkan Slavic languages—primarily the development of Proto-Slavic sounds */t'/ and */d'/—while still employing the structural classification criterion. Furthermore, describing the dialects of western Bulgaria and adjacent dialects of eastern Serbia, the author applied different genetic and structural linguistic criteria in their linguistic identification, viewing them as transitional but still closer to Serbian; thus, it can be said that he considered them Serbian to some extent.

Keywords: Slavic dialects, Macedonia, Serbian studies, 19th century, Milojko Veselinović.

Васил С. Дрвошанов[1]
Институт за македонски јазик
„Крсте Мисирков", Скопје
Република Северна Македонија

УДК 811.163.3'28
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.07

ПРИЛОЗИТЕ НА МИЛИВОЈ ПАВЛОВИЌ ЗА МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ ОБЈАВУВАНИ ВО „СКОПСКИ ГЛАСНИК"

Познатиот српски лингвист и „доајен на нашата сербокроатистика" (П. Ивиќ, Миливој Павловиќ (Ниш, 1891–Белград, 1974)[2], во весникот *Скопски гласник*, што излегувал дванаесет години како „службен лист на општината на градот Скопје" во периодот од 1929 до 1941 година, објавил седум написи за македонските дијалекти. Врз основа на анализата на написите авторот констатира дека Павловиќ пишувал во духот на своето време. Притоа, тој забележува дека примерите што ги дал Павловиќ за фонетските промени во македонските дијалекти се автентични. Освен тоа, авторот нотира дека ставовите на Павловиќ се сосема издржани во врска со романското влијание во македонските дијалекти на морфолошко-синтаксички план.

Клучни зборови: македонски дијалекти, српскохрватски јазик, фонетски промени, романско влијание, морфолошко-синтаксичка структура.

Во весникот *Скопски гласник* што излегувал дванаесет години како „службени лист општине града Скопља" во периодот од 1929 до 1941 година Миливој Павловиќ[3] објавил седум написи, во кои разгледува оделни дијалектни прашања, поврзани со македонските говори: 1) „Проблеми језика и народне културе" (Павловић, 1937а), 2) „Како су изгледали наши дијалекти при досељавању на Балканско Полуострово" (Павловић, 1937б), 3) „Основна карактеристика српско-македонских дијалеката" (Павловић, 1937в), 4) „Епоха развитка нашега језика и формирање дијалеката у историској перспективи" (Павловић, 1937г), 5) „Страни утицаји и јављање нових особина у македонским говорима" (Павловић, 1937д), 6) „Да ли постоји само један ма-

[1] vasildrvoshanov@yahoo.com

[2] https://sr.wikipedia.org/wiki/ Milivoj_Pavloivić (Пристапено на: 19.08.2025.)

[3] Миливој Павловиќ (Ниш, 8.XII 1891–Белград, 19.I 1974) е познат српски лингвист и „доајен на нашата сербокроатистика" (П. Ивиќ). Студирал српски јазик и книжевност со славистика на Филозофскиот факултет во Белград. Во Франција студирал прво класични јазици и келтски јазик, а потоа споредбена граматика, француски јазик и книжевност. Докторирал во Париз во 1920 година на темата, под наслов „Le langage enfantin: acquisition du serbe et du français par un enfant serbe" https://sr.wikipedia.org/wiki/ Milivoj_Pavloivić (Пристапено на: 19.08.2025.)

кедонски дијалекат?“ (Павловиђ, 1937ѓ) и 7) „Диференцијалне и интегралне особине македонских дијалеката“ (Павловиђ, 1937е)[4].

Погледите на Миливој Павловиќ, изложени во разгледуваните написи, треба да се сфатат во контекст на времето, според тогашната современа состојба на славистиката и на науката за српскохрватскиот јазик. Павловиќ, сообразно на своето време, македонските дијалекти ги дели на т.н. вистински македонски или српскомакедонски говори, коишто во својата основа се српскохрватски, и на солунско јужномакедонски говори. Образложувајќи ја својата теза Павловиќ тврди дека македонските говори во основа се од српски тип, коишто претставувале целост со дијалектите на српскиот јазик пред доаѓањето на Балканскиот Полуостров и дека до времето на неговото проучување македонските говори ги зачувале своите битни карактеристики.

Македонската дијалектна територија Павловиќ ја дели на две целости, чија граница е линијата Кратово–Скопје–Тетово, така што на југ до споменатата граница се староштокавските дијалекти, а на север од споменатата линија се средноштокавските дијалекти: кратовскиот, кумановскиот, скопскоцрногорскиот и тетовскиот.

Повикувајќи се на Александар Белиќ, Павловиќ го споделува неговото мислење дека од словенската целост пред преселбата биле две нијанси: една – источна, од која се развиле дијалектите: црковностаросло̀венски (солунско-јужномакедонските) и бугарските, и друга – западна, којашто ги опфаќа словенечкиот јазик и сите српскохрватски дијалекти. Српскохрватската група ја сочинуваат: кајкавскиот (некогаш словенечки тип), чакавскиот и штокавскиот тип. Од штокавскиот тип, нотира Павловиќ, најархаични особености има „нашиот македонски дијалект, па поради тоа за него се употребува терминот староштокавски, којшто ги зачувал цртите што биле општи на останатата јазична територија до XIII век, а говорите што ја продолжиле својата еволуција се новоштокавската група“.

Миливој Павловиќ во разгледуваните написи ги анализира фонетските и морфолошко-синтаксичките промени во македонските дијалекти на дијахрониски план. Притоа, кај промените на фонетско рамниште од историјата на вокализмот се задржува на континуантите на /ъ/ и на /ь/, на /ǫ/ и на /ę/, на вокалните /ó/ и /ò/, а од историјата на консонантизмот ги опсервира рефлеските на меките прасловенски групи *t’–d’* и *kt’*, на групите *stj–zdj–skj–zgj*, на групите *čó-* и *čóě-*, а од морфолошко-синтаксичките промени ги разгледува губењето на падежните форми, употребата на членот, односно ширењето на употребата на постпозитивните заменки, искажувањето на идноста со помош на глаголот *ќу–ќе*, повторувањето на заменките што Павловиќ ги смета дека се под туѓо влијание.

[4] Весникот *Скопски гласник* се чува во Националната и универзитетска библиотека „Свети Климент Охридски” во Скопје под сигнатура РС IV 42/1937.

Во однос на полугласовоите, нотира Павловиќ, македонските дијалекти покажуваат архаичноист. Полугласовите во македонските дијалекти ја зачувале разликата со извршената вокализација, така што во коренот има – *сон*, *ден*, а во наставките – *петок*, *мозок*, *светец*, *старец*, *денеска*, *овен*, *петел* и сл. Вредностите *о* (*сон*) и *е* (*ден*) за полугласовите се архаични и се типични за староштокавскиот тип (брсјачки, мијачки) и се чување на фонетската еволуција условена од разликите во прасловенската епоха.

Чувањето на разликата на полугласовите во мијачкиот и во брсјачкиот тип не е само ознака на општословенскиот вид туку е ознака и на прастариот српски јазик и доказ дека тој процес на вокализација се вршел според општите фонетски закони, а тоа покажува дека во времето кога се вршел тој процес јужниот дел од нашиот јазик бил чист, неподложен на туѓи влијанија, т. е. со незначително мешање.

Во поглед на носовките Павловиќ забележува дека и во неговото време на крајниот југозапад, особено во говорот што е формиран како смеса од најархаичниот српски дијалект со примесите од архаичниот старословенски, јужномакедонски дијалект, има остатоци од назализмот: *ро*^{н}*ка*, *тро*^{м}*ба*, *пе*^{н}*т*, *че*^{н}*до*, а таа архаичност, нотира тој, се среќава во широко распространетото презиме *Прендиќи*, коешто, според новиот изговор гласи *Предиќи*, што произлегува од истиот збор: од постариот вид *пренда*, односно од новиот вид *преда* ‘таа која преде’, ‘предачка’.

Назалот од заден ред има повеќе вредности, така што *а* (*маж*) е брсјачка, *о* (*мож*) е мијачки фонетски архаизам, а назалот *ен* (*гренди*, *чендо*), нотира Павловиќ, како архаична црта е зачуван само во најархаичните говори, додека во другите говори има вредност *е*.

Во тој процес на деназализација, забележува Павловиќ, сите наши дијалекти, главно, старото назално *е* го замениле со обично *е* (*се*, руски *ся*; *ме*, руски *мя*; *име*, руски *имя*; *пет*, руски *пять*; *десет*, руски *десять* и др.). Деназализацијата на вокалот од заден ред, наведува авторот, дала позанимливи резултати. Имено, во говорот од мијачки тип има *о* (*рока*, *мока*, *мошки деца*), а во говорите од брсјачки тип има *а* (*рака*, *мака*, *машки деца*). Павловиќ забележува дека мијачкиот и брсјачкиот дијалектен тип не претставуваат еден дијалект туку дека се два дијалекта. Тој споменува дека говорите јужно од линијата Кратово–Скопје–Тетово се од мијачки и од брсјачки тип. Притоа, нагласува дека битна разлика меѓу нив е резултатот од деназализацијата.

Вредноста *ор* (*сорце*, *торн*) кај скопските Торбеши, место прасловенските групи *tъrt*, *tьrt* и *trъt*, *trьt*, според Павловиќ, е архаична трага. Вокалното *л* (*влк*), место прасловеснките групи *tъlt*, *tьlt* и *tlъt*, *tlьt*, исто така, е архаизам.

Павловиќ забележува дека од меките прасловенски групи *t’–d’* и *kt’* кај Јужните Словени има две вредности: *шт* (*св‹шта*, *ношть*, *штерка*) односно

жд (*межда*, *прежда*, *рожден*) во источната половина, којашто ги поврзува бугарските говори со црковнословенскиот јазик и со денешните говори во Јужна Македонија, главно, источно од Солун. На западната територија има тип *ќ–ѓ*, односно нивни нијанси (*свеќа*, *ноќ*, *svetia*, *sveča*; *меѓа*, *meja*).

Павловиќ смета дека гласовите *ќ–ѓ* не само што се општа црта, туку се и основна црта на македонските говори што некогаш постоеле дури и на територијата на Грција. Оваа црта, нотира тој, се развила органски во македонските говори на ист начин како што се развила и во другите српски штокавски дијалекти, па во извесна мера дури го зачувала најстариот вид на состојбата каква што била и каква што ја понеле Словените од општата, заедничка словенска татковина при преселбата и при доаѓањето на нашето прво племе во правец на Балканскиот Полуостров. Македонските говори Павловиќ ги смета за архаични и врз основа на овие основни црти не само што се српскохрватски туку, без сомнение се од српски тип. Павловиќ смета дека од српски тип се не само денешните македонски говори туку има докази дека српско племе биле и Епирските Словени.

Вредностите *ќ–ѓ* место прасловенските групи *tj–dj* и *kt'*, *шќ–жѓ*, односно *ш'ч'–ж'џ'* место групите *stj–zdj–skj–zgj*: *огњишќе*, *огњишче*, *пушќам–пушчам*, *можѓени*, *дожѓи* и др., според Павловиќ, се најархаичните црти на штокавскиот дијалект. Повикувајќи се на А. Белиќ авторот нотира дека вакви примери како најархаична црта на штокавскиот дијалект се среќаваат „во говорот на она племе кое отишло најдалеку на југ и таму било во контакт со старослосвенското племе (*свешќи*, покрај *огњишче* и сл.)“.

Според Павловиќ, гласовите *ќ–ѓ* се прастара особеност, така што македонските говори, нотира тој, се стари штокавски говори со најбитната српскоштокавска особеност, а со оглед на двете нијански на *ќ*, со таква архаична појава во разликата нема ниту еден дијалект ниту друг словенски јазик.

Павловиќ темелно ги разгледува гласовите *ќ* и *ѓ*, односно *ќ*ᵏ, *ѓ*ᵏ, *к'*, *г'*, нагласувајќи дека тие гласови не само што се општи особености на српскомакедонските говори туку се нивни органски, основни црти, така што тие говори што ги имаат тие особености, всушност, се српски. Авторот приведува примери од говорот на Торбешите, коишто, според него, се доселиле од југ во околината на Скопје пред 250 години, во чиј говор се чуваат две *ќ*: многу меко *к'* место некогашна група *tj* (*куќа*, *свеќа)*, и налик на *к* во оние зборови, каде што била групата *kt'* (*ноќ*ᵏ, *нок'*, *пóмоќ*ᵏ*ник*, *ќ*ᵏ*ѐрка*, *к'ѐрка*).

Во текот на своите излагања Павловиќ повеќепати истакнува дека вредностите *ќ–ѓ*, односно *ќ*ᵏ*–ѓ*ᵏ или *к'–г'* се најархаични општи црти на српските дијалекти. Покрај оваа појава Павловиќ со голема архаичност ги наведува и вредностите *цр–чр*, при што споменува дека вредноста *цр* (*црн*, *црква*, *црешња*) е основна и општа особеност на овие говори, а дека вредноста *чр–чер* (*черева*) се меша со *цр* (*црн*) во периферните говори.

Во врска со морфолошкигте и синтаксичките особености на македонските дијалекти како што се губењето на формите во деклинацијата, употре-

бата на членот, односно постпозитивната употреба на показните заменки, искажувањето на идноста со помош на глаголот *ќу–ќе*, повторувањето на заменките и на цртите што одат со нив, Павловиќ ги сметал како нетипични црти на македонските говори, застапувајќи се за тоа дека најсигурни лингвистички заклучоци можат да се донесат врз основа на фонетиката, затоа што фонетските закони не се менуваат брзо, мислење што го изнесувал и А. Белиќ.

Тој забележува дека во сите говори во Македонија, следствено, и во најархаичниот дијалект и во архаичниот дијалект на старословенскиот јазик деклинацијата е изгубена на специфичен начин, макар што во сите говори, особено во мијачкиот дијалект има многу остатоци од старите падежни форми (*ноќе*, *лете*, *зиме*, *јутре–утре*, дат. *мајке*, *татко(в)е*).

Губењето на деклинацијата во зголемена мера и со засилено темпо Павловиќ ја толкува како последица од надворешни влијанија на поранешниот јазичен супстрат на тој терен.

Во врска со членот во македонските говори Павловиќ го споделува мислењето со Фр. Миклошич и Ватрослаа Јагиќ, кои сметаат дека е развиен под романско влијание. Имено, во романските јазици, воопшто, е изгубена деклинацијата, а е развиена употребата на членот со таа карактеристика што во романските јазици на Балканскиот Полуостров членот се употребува постпозитивно, на крајот од имињата. Всушност, во македонските говори има потполно развиен систем на постпозиција, при што членските морфеми ги чуваат јасно нијансите на значењата што ги врзува за нивните поранешни заменски вредности: *ов–ва–во*, *о(т)–та–то*, *он–на–но*; *човек-ов–човек-о(т)–човек-он*, *жена-ва–жена-та–жена-на*, *дете-во–дете-то–дете-но*.

Врз основа на своите теренски испитувања на ароманските говори, Павловиќ констатира дека „целокупната синтакса со своите главни црти, а и извесни важни морфолошки појави, се пренесени од говорите од романски тип во нашите постари дијалекти, како и во дијалектите од старословенско-јужномакедонскиот тип“. Павловиќ нагласува дека романското влијание во македонските говори е важно и дека е извршено во два брана. Првиот бран на овие врски го опфаќа влијанието на посрбеното, односно на словенизираното старо романско населенеие, кое ја пренело својата јазична психологија, а вториот бран на овие врски потекнуваат од поновите ароманси доселеници при крајот на XVIII век меѓу нашите племиња Мијаци и Брсјаци со зајакнување на поранешното влијание и со типичното ново мешање на зборовите, а особено во фразеологијата, во пренесувањето на пословиците и на другите појави.

На тој начин Павловиќ ги објаснува појавите во македонските говори, условени од лингвистичката симбиоза и од меѓусебните поттикнувања во еволуцијата. Романското влијание, нотира авторот, било на многу поширока територија, но главните процеси се одвивале во македонските говори, во овие краишта што претставуваат жариште на многу дијалектни иновации во врска со преселбите.

Павловиќ го застапува мислењето дека приоритет за староста на македонските говори имаат фонетските карактеристики, а не морфолошко-синтаксичите црти, бидејќи новите црти не се органски особености на македонските дијалекти туку се резултат од романското влијание.

Павловиќ смета дека македонските говори се најархаични, истакнувајќи ги нивните карактеристики како органски и прасрпски. Тој и сите српски лингвисти македонските дијалекти до Втората светска војна ги третирале во рамките на српскохрватскиот дијалектен систем.

На крајот ќе го истакнеме фактот дека прилозите на Миливој Павловиќ за македонските дијалекти, објавувани во весникот *Скопски гласник* во четвртата деценија од XX век, сведочат за тогашната состојба на разгледуваните дијалектолошки прашања во македонски дијалекти. Самите резултати од неговите проучувања на македонските дијалекти го потврдуваат фактот дека тие се изделуваат во посебен македонски дијалектен систем (Видоески 1998–1999).

Литература

Видоески, 1998–1999: Б. Видоески, *Дијалектите на македонскиот јаик I–III*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

Павловић, 1937а: М. Павловић, Проблеми језика и народне културе. Скопље: *Скопски гласник*, IX-483, 4-5.

Павловић, 1937б: М. Павловић, Како су изгледали наши дијалекти при досељавању на Балканско Полуострово. Скопље: *Скопски гласник*, IX-484, 4-5.

Павловић, 1937в: М. Павловић, Основна карактеристика српско-македонских дијалеката. Скопље: *Скопски гласник*, IX-485, 4-5.

Павловић, 1937г: М. Павловић, Епоха развитка нашега језика и формирање дијалеката у историској перспективи. Скопље: *Скопски гласник*, IX-486, 4-5.

Павловић, 1937д: М. Павловић, Страни утицаји и јављање нових особина у македонским говорима. Скопље: *Скопски гласник*, IX-487, 4-5.

Павловић, 1937ѓ: М. Павловић, Да ли постоји само један македонски дијалекат?. Скопље: *Скопски гласник*, IX-488, 4-5.

Павловић, 1937е: М. Павловић, Диференцијалне и интегралне особине македонских дијалеката. Скопље: *Скопски гласник*, IX-489, 4-5.

Vasil Drvošanov

MILIVOJ PAVLOVIC'S ARTICLES ON MACEDONIAN DIALECTS PUBLISHED IN "SKOPSKI GLASNIK"

Summary

The famous Serbian linguist and "doyen of our Serbo-Croatian studies" (P. Ivić), Milivoj Pavlović (Niš, 1891–Belgrade, 1974), published seven articles on Macedonian dialects in the newspaper *Skopski glasnik*, which was published for twelve years as the "official newspaper of the municipality of the city of Skopje" in the period from 1929 to 1941. Based on the analysis of the articles, the author concludes that Pavlovic wrote in the spirit of his time. In doing so, he notes that the examples Pavlović gave of phonetic changes in Macedonian dialects are authentic. Furthermore, the author notes that Pavlović's views are quite well-founded regarding the Romanian influence in Macedonian dialects on a morphological-syntactic level.

Keywords: Macedonian dialects, Serbo-Croatian language, phonetic changes, Romanian influence, morphological-syntactic structure.

Милина М. Ивановић Баришић[1]
Етнографски институт САНУ[2]
Београд

УДК 398.332.416(=163.41)(498.5)
398.31(=163.41)(498.5)
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.08

ВАТРА И ЖАР У БОЖИЋНИМ ОБИЧАЈИМА КОД СРБА У РУМУНСКОМ БАНАТУ

Ватра је предмет религијског обожавања од најранијег времена човековог постојања. У народној религији Срба у различитим обичајима (календарски обичаји, обичаји животног циклуса, и др.) ватра је нашла одређену примену. У раду ће се указати на божићне обичаје код Срба у румунском делу Баната у којима се употребљава ватра (жар) као део празновања.

Кључне речи: ватра, жар, божићни обичаји, Срби, румунски Банат

Основно значење ватре односи се на процес добијања топлоте и светлости, а то су уједно и особине које ватру чине изузетно важним елементом како за свакодневни живот људи тако и за обављање различитих обичајних радњи као неизоставног дела свакодневног и обредног живота људских заједница у њиховом трајању кроз време. Заједно са водом, земљом и ваздухом традиционалне заједнице су ватру сматрале једним од основних елемената универзума (уп. СМ, 2001: 64). Откриће ватре и овладавање њеним коришћењем свакако да је прекретница у трансформацији природе у културу, односно претварању пресног као природног производа у кувано/печено као културног производа.[3] Можда је ова чињеница допринела да се у различитим традицијама ватра „третира као елемент божанског порекла, као света ствар коју су људи добили или украли од богова. Најпознатији мит те врсте је онај грчки о Прометеју. У српским предањима улогу Прометеја преузео је св. Сава“ (Бандић, 1991: 70). Вероватно да и „порекло наших речи *огањ* и *ватра* указује на некадашње обожавање ватре као светиње“ (СМР, 1970: 55). Како наводи Душан Бандић код Срба се „поштовање ватре развило у веома сложен и издиференциран култ. Тим култом обухваћен је широк спектар ствари: од природних појава које изазивају ватру (гром, односно муња), преко њених нус продуката (гар, пепео, дим) до предмета који су у вези с њом (огњиште, свећа, кандило). Улога ватре у народној религији била је ви-

[1] milina.ivanovic@gmail.com

[2] Текст је резултат рада на пројекту *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, у организацији центра за научна истраживања културе Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији (Темишвар).

[3] О овом процесу више видети у: Lévi-Stross, 1970: 167–176.

шеструка. Међутим доминирале су представе о њеној чистилачкој (лустративној) и заштитној (апотропејској) моћи. Својство ватре да спаљује реалне ствари преносило се, по аналогији, и на другу раван. Веровало се, наиме, да се њом могу 'спалити', то јест уништити ностране силе и ностране бића" (Бандић, 1991: 70–71). Ове силе, по народном веровању, могу наштетити људима јер им у бити нису превише наклоњене, па је употреба ватре у различитим животним ситуацијама један од начина да се предупреде лоше последице одређених човекових поступака.

Различити начини употребе ватре били су саставни део разнородних обреда који су били део стандардног календара или сплета животних околности. Ватре које су паљење током календарске године спадају у тзв. периодичне ватре и пале се сваки пут у исти дан. Наиме, периодичне ватре су повезане са одређеним календарским празницима (уп. Бандић 1991: 72–73) па ће се у овој прилици учинити осврт на ватре у време божићног празновања. Циљ је да се у раду укаже на употребе ватре и њеног производа – жара, у време божићних празника у сеоским заједницама у румунском делу Баната које су насељене српским становништвом. У раду се користе теренски подаци сарадника Етнографског института САНУ који су прикупљени током вишегодишњих истраживања на пројекту *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* у организацији Центра за научна истраживања културе Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији.[4]

* * *

У селима са српским становништвом у румунском делу Баната божићни циклус празновања обухвата време од почетка божићног поста закључно са Богојављењем што је трајање од четрдесетак дана. Према доступним подацима да се наслутити, мада приликом разговора то се није посебно наглашавало, да је обредно-обичајна пракса која се обавља(ла) током ових празничних дана усмерена ка заштити домаћинства и његових чланова од различитих негативних утицаја. Осим за припрему хране и одржавања топлоте, у обичајној пракси током божићног празновања св. Игњата, Бадњег дана и Божића посебан значај има тих дана упаљена ватра у шпорету и жар који се том приликом створи у виду усијаних комада изгорелог или нагорелог дрвета.

На св. Игњата, Бадњи дан и Божић ватра се пали у породичном кругу и у функцији је заштите и добробити породичног домаћинства и његових чланова у години која долази. Улога заштитара и доброчинитеља породице

[4] Истраживачку екипу чинили су Милина Ивановић Баришић, Бојана Богдановић, Ђурђина Трубарац Матић и Нина Аксић. Истраживања чији се резултати користе у овом раду обављана су у периоду од 2016. до 2019. године. Руководилац пројекта био је проф. др Михај Миља Радан.

намењена је бадњаку кога представља посебна врста дрвета које се сече и доноси на сам Бадњи дан или се, пак, нешто раније издвоји комад дрвета који ће бити употребљен у функцији бадњака кад за то дође време. У појединим селима (Ченеј, Фенлак, Краљевац, Чанад), уношење у кућу храстовог или друге врсте дрвета и налагање у шпорет / пећ није било познато. Последњих неколико деценија бадњак се налаже у порти сеоских цркава (Стара Молдава, Дињаш, Ченеј, Фенлак, Краљевац, Чанад, Златица), па одатле чланови породице узимају делове и доносе у кућу. Донесена гранчица се обично ставља код иконе а по истеку године се спаљује.

Паљење бадњака повезано је са огњиштем, пећима, а у садашњем времену шпоретом на чврсто гориво. С ватром/огњем тесно је повезано огњиште. У прошлости је огњиште било средиште породичног живота и представљало је домаћу, породичну светињу.[5] То је било место где се припремала храна, око њега се окупљало, славило, обављале бројне обичајне радње животног и празничног циклуса. Њега су временом замениле прво зидане пећи, а касније куповни шпорети. Обичаји који су били повезани с ватром на огњишту прилагођени су пећима, односно шпорету. Ватру на огњишту заменила је у садашњим условима ватра у шпорету, односно жар који се ствара приликом сагоревања дрвета. За божићно празновање, неизоставна обредна радња која на некин начин обележава Бадњи дан и Божић су обичаји са бадњаком. У даљем тексту испратиће се употреба ватре (и жара) током празновања божићних празника.

Свети Игњат (2. јануар) је празник који је у прошлости српског народа овог простора имао већи значај него у садашњем времену. Ипак, судећи по обичајној пракси на празник се и у садашњем времену одржавају одређене обичајне радње које су од значаја за напредак домаћинства, здравље и срећу припадајућих чланова. Из још увек очуване обредне праксе издвајам обичај повезан са ватром. Обичај се састоји у томе да деца из домаћинства џарају ватру (жар) у шпорету и распирују варнице уз изговарање жеља за здравље, богатство у сточном фонду, добар род усева и сл. Битно је напоменути да у селима у којима се џара ватра на Игњата, понавља се на Бадњи дан и Божић.

> „Кад ти неко дође у кућу, онда кад гори шпорет и га стављаш тамо да чепрка тај жар сас оним што чистиш у шпорету пепео. Том приликом се говори: колико кукуруза и жита толико да буде працију и оваца, а истовремено га газдарица попрскава житом и кукурузом“ (Белобрешка, Дунавска клисура).
>
> „Кад сам ја била дете, три дана пре Божића моја баба ме стави код шпорета и онда ми да дрво и чаркам ту тај жар и кажем: ’Пила гуса, пила гуса, кокошака, гусака, патака, свиња, крава, јагањаца и шта ја знам’. Док ја ћаркам она ми круни кукуруз над главом. И тако три јутра“ (Белобрешка, Дунавска клисура).
>
> На Светог Игњата је било да деца „пилу, узму дрво једно седну код шпорета и вичу: пилиће, кокошке, јагањаца, оваца, живота и здравља и све штогод има у

[5] Више о огњишту видети: Бандић, 1991: 85–88; Детелић, 1992: 134–136.

кући. На Игњатов дан се пили и на Бадњи дан се пили и на први дан Божића“ (Сколовац, Пољадија).

На Светог Игњата „упалимо шпорет и метемо једно дрво, тако као штап и гурамо, вичу деца пију-гусу, пију-гусу, а озгор кукуруза круни мама на главу и виче пилића, крава, ждребица, телића, оваца, јагањаца, гусака“ (Соколовац, Пољадија).

Бадњи дан (6. јануар) је празник који претходи прослављању Божића и последњи је дан божићног поста. Са Бадњим даном започиње божићно прослављање. Током дана обављају се различите обичајне радње од важности за породицу у ужем и сеоску заједницу у ширем смислу. Једна од карактеристика прослављања Бадњег дана су и обичаји повезани са ватром. Наиме, на Бадњи дан је обичај да се на ватру ставља бадњак, односно храстова грана или пањ. Обичај се обавља у породичном кругу или у порти цркве што је новија пракса. Према народном схватању бадњак се уноси у кућу као залог здравља, среће и обиља у свим пословима којима се баве њени чланови. Уношење бадњака у кућу и његово налагање на ватру у српским селима у румунском Банату данас је различитог степена очуваности. У зависности од села различити су поступци, па самим тим и употреба ватре током уношења, налагања и каснијег одлагања делова прегорелог бадњака. За бадњак је карактеристично да се пали како, у већ поменутом, затвореном (породичном) простору – простор куће, тако и у отвореном (јавном) простору – данас је то најчешће простор у порти цркве. Сврха паљења бадњака код цркве је да се уз благослов свештеника пожели здравље, срећа и напредак, с тим што се жеље упућене у јавном простору односе на читаву заједницу, док се жеље уз бадњак који се пали у породичном простору односе само на домаћинство у којем се пали и његове чланове.

„Палимо ватру у двориште и сви седимо око ватре и пијемо и певамо и то кад изгори, онда сви седнемо около тунака у собу... Од бадњака који се пале у дворишту ништа се не уноси у кућу; сав изгори кад се запали. Пепео се поћисти и се фрљи у реку (Белобрешка, Дунавска клисура).

„Свако ко дође у цркву на службу узме по гранчицу од *црквеног* бадњака. Свештеник нам спреми сваким по гранћицу бадњака и по мало сламе. То све упакује и кад пођемо носимо код куће. Бадњак у кући стоји на икони до следеће године када се обично изгори“ (Белобрешка, Дунавска клисура).

„Бадњак се увече уноси у кућу. Кад поседамо да се вечера, се донесе бадњак у собу, имамо теракоту, кад поседамо бадњак се мете у ватру. И ондак вечерамо једно јело, ја гурнем више унутра у ватру и тако после друго јело се је, опет се бадњак гурне и тако трипут гурам бадњак у ватру да гори“ (Дивич, Дунавска клисура).

„Кад седнемо да вечерамо ондак бадњак ставимо у ватру. Док ми вечерамо, бадњак гори. Пре смо имали у собе те теракоте, како ми кажемо, е сад имамо централно грејање“. У овом домаћинству бадњак гори у пећи за централно грејање. Бадњак гори у једној, а породица вечера у другој просторији. „Онда

га целог изгоримо то веће, а из цркве донесемо понеку гранћицу бадњака. То закаћимо опет на икону“ (Дивич, Дунавска клисура).
На Бадњи дан полази се кућа што чини дете или неко од старијих укућана. „Седне код шпорета, виће пију-коц, пију-коц и чепрља у ватру и виче пилића, телића, ждребића, живота и здравља највише“ (Луговет, Пољадија).
„Код нас се није ишло у шуму, него се доносио један пањ – багремово дрво, који се узимао од припремљених дрва за зиму. Пањ се метао у пећ да гори целу ноћ. Није свака породица уносила и палила бадњак у кући. Бадњак се пали у цркви од 1989. године када је црква добила дозволу да одржава обичаје. Пре тога се није смело“ (Чанад, Поморишје).
„И у цркву се пали бадњак да, идеду тамо на вечерњу. Иде муж. Тамо се упали велики бадњак“ (Дивић, Дунавска клисура).
„Бадњак је ’оживео’ после револуције када су свештеници почели са паљењем бадњака у порти цркве. Тамо се сада узме бадњак који се стави на икону и стоји до следеће године“ (Дињаш, Централни Банат).
Дрво за бадњак – обично *горун* (храст) доносе људи из цркве. „Кад се донесе бадњак онда се прави вечерње и после вечерње се пали бадњак. За паљење бадњака се кува ракија, донесе се тегљена пита, пече се риба. Од бадњака свако може да узме да донесе кући. Бадњак у кући стоји колико оћеш да га држиш. Кад хоће да се склони стави се у шпорет да изгори“ (Скоколовац, Пољадија).

Божић (7. јануар) се празнује као дан Христовог рођења. Један је од највећих и најзначајнијих народно-хришћанских празника у календарској години. Празник је породице, љубави, радости, заједништва, један је од најрадоснијих хришћанских и народних празника. Као и Бадњи дан и Божић је испуњен различитим обичајима који су у фунцији породичног здравља и благостања. У овој прилици издваја се само сегмент празновања који је повезан са употребом ватре и односи на џарање ватре у шпорету али и на употребу свеће и тамјана у божићном празновању.

На Божић ујутро долази полаженик који седа испред шпорета и пила. Тако, на пример, док пила („чепрка по ватри“) говори „пију-коц, пију-коц, пилића, телића, ждребића, живота и здравља“, домаћица га посипа кукурузом (Луговет, Пољадија).
„На Игњата, Бадњи дан и Божић се прави положник – то буде неко из куће. Седи на столици и преко њега се баца кукуруз да роди ’рана. Чепрка по ватри док се посипа кукурузом. Кад заврши, треба лагано да се диже да кокошка седи на гнездо, никако брзо да не би бегала“ (Луговет, Пољадија).
Деца из куће ујутру „чаркају ватру у шпорету и говоре: пилу-гусу... желећи кући пуно стоке – свиња, коња, волова, живине“ (Златица, Пољадија).
Џарање ватре радио је најстарији мушкарац из куће са „бадњацима што остане [од бадње вечери], онда жари у шпорет д’ изгориду све. Остави д’ изгориду бадњаци. Кад ћепрља у шпорету каже да смо живи и здрави сви укућани, да ни да Бог срећу и здравља да дочекамо и догодине“ (Белобрешка, Дунавска клисура).

> Особа која прва дође у кућу на Божић ујутру ца̂ра ватру и том приликом говори: „Господ Бог да да̂ здравља, да има свиња, пилића, говеда“ (Стара Молдава, Дунавска клисура).

На трећи дан Божића остаци бадњака заједно са сламом односе се раније изјутра у виноград да се ставе око лозе ради плодности и заштите од града. Делове бадњака који се доносе из цркве после годину дана ставе у шпорет да изгори.

У божићним обичајима, поред бадњака који је најповезанији са ватром јер се директно ставља на ватру (жар) у пећи или шпорету или сам представља ватру (налагање бадњака у порти цркве), уочљива је употреба и свеће. Свећа представља обредни предмет израђен од воска или парафина и део је различитих обичаја. Свећа се пали на Бадњи дан и Божић у готово свим местима у којима Срби живе. Када се упали свећа то означава почетак празновања. Свећа је извор *светлости* и *топлине* у смањеном обиму што је у основи њеног симболизма, а у време празника она је неопходан обредни предмет. Код Срба у румунском Банату свећа је део обичаја пре започињања вечере на Бадње вече и ручка на Божић. „Палила се на Бадње вече пре вечере, мада има казивања и да се свећа не пали. На Божић се свећа палила кад се реже колач. (...) Пали се иста свећа оба дана или се пале две свеће – једна на Бадњи дан, а друга на Божић. Најчешће свећу пали домаћин али је то могла да уради и домаћица. Обично онај ко упали свећу тај је и угаси – прстима, вином, хлебом, житом. Магијска снага свеће испољава се у њеном чувању у кући (заштита куће) и коришћењу (паљењу) у специфичним околностима – током невремена и града. Обично је са паљењем свеће повезано и изговарање молитве“ (Ивановић Баришић 2022, 66). Свећа која се пали на Божић не гаси се дувањем да се не би одувала срећа већ се гаси прстима или вином.[6]

> „Свећа гори докле год се вечера. Гаси се вином. Укваси деда прсте у вино и се прекрсти и каже: ’Господе Боже помогни нам и догодине да дочекамо Бадњи дан’ и угаси свећу“ (Белобрешка, Дунавска клисура).
>
> „Свећа се пали исто увече кад седнемо на поду доле. Свећа гори докле год вечерамо, онда се свећа угаси са два прста умоченим у вино. Свећу ко упали треба и да угаси“. Свећа се касније пали по потреби (Дивич, Дунавска клисура).
>
> Свећа се пали пре вечере. Ко је упали после вечере је угаси. Пре него што је упали прво се прекрсти. На Бадње вече, док се вечера, свећа стоји на поду у посуди са житом. После Божића жито се баца кокошкама (Стара Молдава, Дунавска клисура).
>
> „На сред стола стоји сито са колачем и свећа која гори све време вечере. Пали је домаћин. Свећа се гаси стискањем фитиља прстима“ (Дињаш, Централни Банат).

[6] О симболици свеће у народној култури више видети у: Раденковић, 2022:11–41.

Свећа се пали на Бадње вече и на Божић. Стоји на столу. Гори онолико колико траје вечера на Бадње вече и ручак на Божић. После вечере на Бадње вече гаси се прстима. На Божић се гаси тако што ставља у „једну чинију у коју је помешано жито и кукуруз са којима је газдарица посипала положајника ујутру. И онда се забоде свећа и она горе и, кад буде завршен ручак, онда се свећа обрне да се угаси у том житу и да се види шта ће највише те године родити“ (Ченеј, Централни Банат).

Пали се свећа која стоји у керамичкој посуди у којој су помешани жито и кукуруз. Гори док се вечера. „Се упали и после вечере се угаси. Гаси је ко је најстарији у кући, са прстима“. Иста свећа се пали и на Божић у време ручка. Свећа се чува, не баца се (Краљевац, Банатска Црна Гора).

Свећа се пали на Бадњи дан пре вечере и на Божић да гори док је ручак. Употребљава се оба дана иста свећа. Гаси се прстима. Пали је и гаси мушкарац из куће. Остаје у кући и употребљава се по потреби (Фенлак, Поморишје).

Свећа се пали пре вечере и на Божић пре ручка. Пали је најстарији мушкарац у кући. Стоји у озеленелој пшеници (Чанад, Поморишје).

„Јесте, се пали свећа и на Бадње вече и сутрадан на Божић. Гори док се вечера. Не пали се иста свећа оба дана. Гаси је жена из куће прстима. Некад се вино од Свеца користило да се угаси. Чим се искрши и поједе *здравље*[7] газда одмах упали свећу која гори док се вечера. Свећа се пали и у цркви на јутрењу на Божић и намењује само живима“ (Соколовац, Пољадија).

Свећа се пали и на Бадњи дан и на Божић. На Бадње вече се пали пре вечере, гаси се с вином. На Божић се пали пре него што се пререже колач. Пали је домаћин, гаси је с вином тако што укваси два прста и стегне фитиљ. Било је кућа у којима је домаћица палила свећу. Обично се користила оба дана иста свећа, али је могло да се сваког дана користи друга. Остаје у кући и употребљава се по потреби. Ако се накупи више комада онда се однесу у цркву и запале за здравље (Луговет, Пољадија).

За разлику од свеће, у српским селима у румунском Банату употреба тамјана и кађење у време Бадњег дана и Божића готово је непознато. Током истраживања једино је у Ченеју (Централни Банат) и Краљевцу (Банатска Црна Гора) забележено да домаћица кади просторије тамјаном. Иначе, „тамјан је бела ароматична смола добијена засецањем пустињског грма из рода *Boswellia* која паљењем развија изузетно јак и необично пријатан мирис због чега се (...) користи за кађење“ (Стошић 2006: 175).

Тамјан/кађење се користи углавном да се окади храна која се даје задушу на Божић. Све што домаћица од хране припреми и стави на сто прво прекади. Храна се једе у кући, не дели се никоме (Белобрешка, Дунавска клисура).

„Свећице се за ту прилику посебно купују у цркви. Купује се неколико и намењује свим мртвима. Забоду се у *законе*.[8] Ако се купи једна велика ондак само једну метемо и упалимо. Не мора цела да изгори. Колико док окади-

[7] Здравље је обредни хлеб округлог облика који се једе на Бадње вече.

[8] Закони су обредни хлебови који се месе од пшеничног брашна фигуралног типа. Једу се на Бадње вече.

мо манемо још мало и после можемо да је угасимо. Свећа остаје у кући и употребљава се по потреби. Постављена трпеза, пре ручка се окади“ (Дивич, Банатска клисура).

„Ујутру на Божић иду жене и носе обавезно задушу храну у комшилук. Пре него што се подели/намени храна се окади тамјаном (Стара Молдава, Дунавска клисура).

„Првог дана Божића давала се задушна трпеза за мртве. Трпеза за душу се давала пре него што се једе. То се ставило и ондак се опет окадило и казло Оченаш“ (Краљевац, Банатска Црна Гора).

* * *

Као што је познато „основни атрибути ватре су топлота и светлост, и један и други неопходни предуслови опстанка живота, и они су једнако саставни део варнице или жишке, па пламена, те жара и жеравице“ (Милорадовић, 2018: 113). Поменуте особине ватре су уједно и њена природна својства, а светлост и топлота коју она пружа, као и њен значај у животу људи су свакако битни чиниоци који су допринели да она постане предмет религијског поштовања од најранијег времена човековог постојања па самим тим и део различитих обичаја. Спознаја значаја који ватра има свакако је утицала да постане саставница бројних религијских обреда у којима је добила већу или мању улогу (в. Chevalier и Gheerbrant, 1983: 738–740). У том смислу ни српски народ у Румунији није изузетак, што је у једном издвојеном сегменту празновања показано у овом раду. Осврт на употребу ватре у божићном празновању и преглед обичаја код Срба у румунском Банату показује да обичаји у којима ватра заузима значајно место нису бројни. Ипак, они који су забележени и делом представљени у овој прилици, вероватно су само један мали прежитак некада богатијег садржаја божићног празновања код српског становништва у румунском делу Баната. Стога, забележени обичаји у садашњем времену битан су показатељ значаја који ватра има у животу Срба истраживаних села. Обичаји са ватром указују да је још увек један од битних кохезионих елемената који окупља чланове породичне, а у новијем времену (од 90-их година 20. века) и сеоске заједнице зашта је понајбољи пример паљење бадњака у порти цркве као и некадашње заједничко одношење остатака бадњака (и сламе) у винограде. Обичаји повезани са ватром осим што представљају једну од битних компоненти народне културе, они су у новијем времену и прилика за окупљање и дружење – певање, играње, весеље и сл. (док се бадњак налаже и гори у порти цркве, на пример). Другим речима, осим религијске компоненте – заштита ужег/ширег простора и његове лустрације (очишћење) од негативних садржаја, празничне ватре имају и изражену друштвену компоненту – окупљања и опуштања чланова уже/шире заједнице.

Литература

Бандић, 1991: Д. Бандић, *Народна религија Срба у 100 појмова*. Београд 1991: Нолит.

Ивановић Баришић, 2022: М. Ивановић Баришић, Божићни циклус празника и обичаја код Срба у Банату – Румунија, у: *Етнолошка истраживања Божића, крсне славе и свадбе*, (ур. др Михај Миља Радан). Темишвар: Савез Срба у Румунији – Београд 2022: Етнографски институт САНУ, 5–145.

Детелић, 1992: М. Детелић, *Митски простор и епика*. Одељење језика и књижевности, књ. 46. Београд 1992: Српска академија наука и уметности.

Милорадовић, 2018: С. Милорадовић, *Огањ*, па *жишка*, *ожег*, *жар* и још понешто око ватре у призренско-тимочким дијалекатским речницима, у: *Језик као запис културе у етнолошкој и лингвистичкој анализи на релацији Србија – Македонија*, Београд 2018: Српска академија наука и уметности, 113–146.

Раденковић, 2022: Љ. Раденковић, Симболика свеће у народној култури Срба у општесловенском контексту, у: *Глас* CDXXXII, Одељење језика и књижевности, књ. 32. Београд 2022: Српска академија наука и уметности, 11–41.

СМ, 2001: *Словенска митологија: енциклопедијски речник термина*. (ред. Светлана М. Толстој, Љубинко Раденковић). Београд: ZEPTER BOOK WORLD.

СМР, 1970: Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*, Београд 1970.

Стошић, 2006: Љ. Стошић, *Речник црквених појмова*. Београд 2006: Завод за уџбенике и наставна средства.

Lévi-Strauss, 1970: C. Lévi-Strauss, Kulinarski trokut. *Kritika* 4, 167–176.

Chevalier и Gheerbrant 1983: J. Chevalier – A. Gheerbrant. *Rječnik simbola*. Zagreb 1983 (*vatra*).

Milina M. Ivanović Barišić

FIRE AND EMBERS IN CHRISTMAS CUSTOMS AMONG SERBS IN THE ROMANIAN BANAT

A review of the use of fire (embers) in Christmas celebrations among Serbs in the Romanian Banat shows that there are not many customs in which fire occupies a significant place. The customs that are part of Christmas celebrations today and that are presented in this paper are a remnant of the former content of Christmas celebrations among the Serbian population in the Romanian part of Banat. Current customs are an indicator of the importance that fire has in the lives of the Serbian population in Romania. Fire (embers) customs indicate that it is still an important cohesive element that brings

together members of the family, and since the 1990s, the village community. Fire customs are an opportunity for gathering and socializing – singing, dancing, having fun, etc.

Keywords: Fire, embers, Christmas customs, Serbs, Romanian Banat

Марина С. Јањић[1]
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за србистику

УДК 371.3::811.163.41'36]:159.937.51
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.09

МОТИВАЦИОНА И КОГНИЦИОНА УЛОГА БОЈА У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Рад се бави истраживањем утицаја боја на рецепцију градива из области граматике српског језика. Иако је одавно препознат несумњив перцептивни утицај боја у свим животним областима, веома је мала пажња посвећена овој теми у теорији наставе српског језика. Кључно питање од кога полазимо јесте да ли боје могу утицати на перцепцију градива у области наставе српског језика, а затим и које су то боје које могу појачати концентрацију ученика, усмерити њихов фокус на битне наставне садржаје, подстаћи перцепцију и оснажити меморију, утицати на креативност ученика и створити емоционално-подстицајну и пријатну атмосферу у учионици.
Други круг питања који нас занима тиче се начина на који се боје могу примењивати у настави српског језика. Посебно, да ли се утицај боја односи и на колорит наставних средстава, те просторија за учење и рад, тј. колико је важно присуство боја у учионици, у уџбеницима, наставним листићима односно виртуелним страницама и зидовима дигиталних уџбеника, на који начин их треба комбиновати, које боје бирати и шта оне симболизују. У раду су након теоријског истраживања представљени резултати испитивања мишљења студената Филозофског факултета у Нишу о бојама. Синтеза добијених резултата у форми закључака биће сигуран путоказ свима онима, пре свега студентима и наставницима, који се у теорији и пракси баве наставом српског језика.

Кључне речи: српски језик, настава, боје, когниција, перцепција, меморија, концентрација, креативност

1. Увод

Боја је енергија која ствара расположења.
(Фолмар)

Колорит одвајкада представља предмет интересовања уметника и научника разноврсних дисциплина (филозофских, биолошких, антрополошких, психолошких, физичких), док код обичног човека провоцира креирање ставова и избора, те изазива нарочита осећања. Стога и не чуди да је управо спектар боја, оваплоћен у дуги, један од најстаријих и најупечатљивијих

[1] marina.janjic@filfak.ni.ac.rs

цивилизацијских симбола, будући да у најширем смислу дуга симболизује Божју славу, светлост и духовно присуство[2], док појава дуге на небу увек изнова фасцинира посматраче и изазива њихово дивљење.

Постоје различити ставови и тврдње о овој теми, али је Фолмарова једна од најупечатљивијих: „Боје су један од прајезика овог света. Преко боја саопштавамо себе и схватамо сигнале које нам наше окружење преко њих шаље. Онај ко разуме боје, разуме нешто више о овом свету. Мада се са бојама срећемо свуда – у нашем универзуму не постоји безбојни свет – ми се њима мало бавимо“ (Фолмар, 2011: 9). Исти аутор наводи и мисао Пола Сезана да: „Боје делују на свим нивоима: телесном, духовном и душевном. Како се то деловање може објаснити? То је енергија која мотивише, утиче на концентрацију, продубљује сазнање, поимање, разумевање, запамћивање“. Гете је, на пример, у познавању деловања боја видео кључ за разумевање живота па његов јунак, Фауст, закључује на почетку другог дела трагедије како по шареном одсјају препознајемо живот.

Парадоксално је сазнање да упркос аутентичној визуелној перцепцији, боја уствари и не постоји, већ представља чулни утисак који настаје када светлост таласне дужине између 400 и 700 нанометара падне на мрежњачу ока. Светлост, безбојно енергетско зрачење, изазива у специјалним ћелијама у оку, које представљају чулне рецепторе, нервни импулс који се спроводи до мозга и тамо се, на досад још увек углавном неразјашњен начин, у човековој свести појављује представа о боји (Исто: 12). Истина је такође да управо светлост, без које нема живота, доживљавамо преко боја тако што се сунчеви зраци преливају у седам различитих боја (црвена, наранџаста, жута, зелена, плава, индиго и љубичаста) и њихових нијанси доступних нашој визуелној перцепцији.

Алберт Ајнштајн је доказао двоструку природу светлости, честичну и таласну. Боја на људско тело не делује само као талас, већ и директно материјално, као честице. То представља још једно могуће објашњење због чега на нас делују и боје које не видимо. Занимљиво је да боја преко мозга делује директно на човекову енергију. На тај начин, одговарајућим избором боја могу се отклонити електромагнетске блокаде како би енергија поново слободно потекла да бисмо се осећали добро, лако и полетно. На основу овога лако је закључити да боје имају исцелитељску моћ и да се користе у терапеутске сврхе. Такође, боје делују на наше психичко здравље. Оне представљају храну за душу и за чула. Сва чулна опажања утичу на наша осећања, а боје то чине у нарочитој мери, те смо склони повезивању осећања и боје (црвена је боја среће и радости и сматра се симболом љубави, страсти и чежње). Боје аутоматски изазивају несвесне реакције и асоцијације (које су делом архетипске, тј. урођене, а стога и суштинске): плава умирује, зелена је спокојна, жута је боја сунца.

[2] У Библији дуга се тумачи као физички знак савеза између Бога и свих живих бића на Земљи; као симбол наде и помирења након потопа и симбол Божанске верности и бриге.

2. Психолошки утицај боја

Опште је познато да боје изазивају различите психолошке ефекте приликом рецепције разноврсних сензација из окружења: јарки црвени тонови подстичу енергију (која у појачаном интензитету може деловати раздражљиво или агресивно), док су зелени и плави тонови релаксирајући, умирујући и освежавајући. Боје које емитују пуно светлости, као на пример жута и наранџаста, јесу топле и просто зраче са обојене површине, док боје које јако апсорбују светлост, као рецимо плава и љубичаста, јесу хладне и просто увлаче посматрача у обојену површину. Психолошки утисак је да топле боје „греју", тј. дају осећај топлине, док хладне боје „расхлађују", тј. дају осећај свежине. Топле боје сугеришу живахну ведрину и пријатност, а хладне дистанцу, концентрацију и мир. Са друге стране, светле боје стварају визуелни утисак већег простора, док га тамније визуелно сужавају; светле боје одају осећај ширине и прозрачности, будности, концентрације, а тамне су спиритуалне, мистичне, успављујуће, те демотивишуће за радну атомсферу.

На основу различитих доживљаја и утицаја боја на психу отвара се шира перспектива психологије боја као изузетно важне области за наставне процесе. Речју, боје могу деловати мање или више подстицајно на различите начине (колорит у учионици, дидактичком материјалу, уџбеницима) у току реализације наставе. Помоћу боја градиво се може лакше разумети, научити и запамтити, може се поспешити не само мотивација за учење, већ и снага перцепције, концентрације и когниције. Овај аксиом у психологији боја потврђује се континуирано у пракси јер се поједини студенти и ученици неретко служе подвлачењем градива маркерима различитих боја приликом читања и разумевања текста у циљу његовог лакшег схватања и запамћивања. Аутори уџбеника и креатори стандарда за израду уџбеника знају да странице у боји нису само естетско решење, већ представљају психолошко-емоционалну позадину учења и директну пречицу и олакшицу у савладавању градива, будући да имају моћ утицаја на когнитивне и меморијске процесе. Оно што се дешава у овим процесима јесте асоцијативна повезаност боја и информација, при чему се информације најпре складиште визуелно, а затим и вербално, чиме се увезује „дупли код" у мозгу као својеврсна унутрашња представа градива. Дакле, људски мозак успешније функционише кроз симбиозу боја и језика. Разлог томе лежи у психолошком утицају боја на човека, на провоцирању његових емоција и расположења, при чему је, за подстицаје перцепције и активацију мозга, битан је одабир и комбинација оних боја које ће изазивати осећаје пријатности и позитивног расположења.

Важно је истаћи да се утицај боја на когницију не исцрпљује само мотивацијом, већ надаље подразумева нервну стимулацију мозга да класификује и логички организује предмет сазнања. Другим речима, боје у настави користе се као визуелна обележја информација.

Позитивне ефекте учења уз помоћ боја психолози називају синдромом „визуелног сидрења“ и објашњавају их тиме што изабрана боја постаје „сидро“ за информацију коју желимо упамтити. Усидравање је: „процес повезивања подстицаја или представе са неком реакцијом која тиме бива покренута“ (О'Конор, Сејмур, 2006: 323). Боје у овом случају предсављају визуелне представе информација, па у мозгу изазивају реакције у виду о/сећања (задовољства поводом разумевања и запамћивања градива). Ако ученик користи посебне боје за дефиниције, посебне за анализу, потом за опис, класификацију и набрајање, мозак развија унутрашњу представу ових когнитивних садржаја, услед чега брже реагује и лакше се присећа новог наученог садржаја. Дакле, новостечено знање се „усидри“ уз помоћ боје, па ће ученик приликом обновљања градива најпре „призвати у сећање“ боју са којом у пакету стиже и сам садржај градива. Тако се уз помоћ учења у боји умногоме се олакшава процес разумевања, запамћивања и репродукције знања. Ово су природни процеси асоцијативног везивања и стварања унутрашње представе где боја представља визуелну повезницу и постаје кључна за активизацију меморисаног градива. Она постаје симбол за генерисање информација и спона ка различитим деловима граматике и језичких тема. Притом, та визуелна асоцијација има додатне емоционалне конотације: задовољства, смирења, хармоније, дубине поимања, ентузијазма, што даје генерални осећај пријатности приликом учења ученику, руши негативне психолошке баријере према градиву и повећава дозу самопоуздања. Унутрашња представа подразумева „обрасце информација које стварамо и складиштимо у мислима, заједно са сликама, емоцијама, звуцима, осетима, мирисима и укусима“ (Исто)[3]. Другим речима, боја у настави постаје моћно средство афективне стратегије које спречава граматичку анксиозност на часу[4].

[3] Како ефекат визуелног сидрења функционише? Перцепција боје у вези је с кретањем светлосних честица одређене таласне дужине до мрежњаче ока, на којој се активирају конуси осетљиви на боје. Они шаљу сигнал мозгу који долази до неуронске мреже мозга где се јавља реакција на подстицаје кретања светлосних честица, тј. испровоцира се одговор путем синапсама асоцијативно повезаних неурона. Дакле, сигнал добијен светлошћу подстиче у мозгу когнитивне и емоционалне процесе, активирајући више делова мозга истовремено јер информације нису похрањене само вербално већ и емоционално и визуелно. Тако сензор за боје асоцијативно активира и сензор за емоцију и сензор за информацију. Ефекат визуелног сидрења подразумева, дакле, мултисензорно памћење. Тако се неурологијом боја поспешује емоционално подупрта, трајнија и поузданија меморија него у случају када информација није усидрена бојом.

[4] „Aktivacija različitih regija mozga omogućava tzv. multisenzorno pamćenje. Drugim riječima, informacije nisu pohranjene samo u verbalnom obliku nego se povezuju s vizualnim i emocionalnim stimulansima. Zato šarene bilješke ostavljaju jači trag u sjećanju nego crno-bijeli tekst“ (https://star.study/bs/novost/da-li-ste-znali-da-boje-markera-uticu-na-pamcenje/1694).

2. Дидактички приступ бојама – метода колорита

Употреба боја у дидактичке сврхе у наставном процесу заснована је на чињеници да људски мозак у данашњем добу хвата 80% информација визуелним путем (I. Zjakić, M. Milković, 2010: 102), те да стога боје могу имати веома значајан утицај на перцепцију градива. Метода боја заправо јесте вид примене разноврсних облика методе мнемотехнике у настави као што је: израда мапа ума (у боји), метода кључних речи (у боји), метода визуелне асоцијације (Јањић, 2015: 77). Метода боја не захтева додатно време нити посебан ангажман током студиозног учења. Довољно је да ученик има разрађен принцип у организацији примене боја. Боје се могу користити у виду оловака у боји (фломастера, маркера) за подвлачење и писање или се пак ова метода може применити у виду самолепљивих папирића у боји за обележавање страница у књизи и делова текста. Боје могу бити примењене тематски или организационо (дефиниције, важно, врсте и подврсте) за селекцију битних од периферних делова текста. Дакле, најбоља препорука за брзо и ефикасно учење јесте: лекције мисаоно обрадити и направити своје белешке, скрипта или мапе ума уз примену дидактике боја. Тако ће ученик имати у глави визуелни преглед скрипата или бележака, који асоцира на делове градива, што олакшава утврђивање и обнављање и при том га чини и пријатнијим.

Многобројна истраживања о учењу уз помоћ боја доказала су одавно да су резултати учења и трајности знања вишеструко бољи када ученици бојама маркирају лекције[5]. Није занемарљива чињеница ни да емоционална пријатност коју одређене боје изазивају и „позајмљују је“ градиву представља важан мотивацијски фактор у учењу. Дакле, „знање у боји“ прија срцу и уму ученика, чини белешке примамљивијима и разумљивијим. Притом треба имати у виду да је наклоност ка бојама у крајњој линији индивидуални чин. Неким ученицима су пријатнији топли, а другим хладни тонови. Стога ученици треба да своје обојене лекције комбинују према властитом нахођењу, експериментишући приликом избора и употребе боја и њихових тонова. Тај процес се назива персонализација боја и доноси најбоље резултате у индивидуалном учењу. Због емоционалног деловања боја на ученике,

[5] „Psiholozi već decenijama proučavaju način na koji boje utiču na ljudsku percepciju. Prema određenim istraživanjima, boje nisu samo vizualna stimulacija, već direktno provociraju emocije i pomažu mozgu da bolje klasifikuje informacije. Na primjer, crvena boja je povezana s uzbuđenjem, oprezom i energijom. Kada student podvuče važan pojam crvenim markerom, mozak ga doživljava kao signal da obratimo veću pažnju i stoga se ti podaci lakše pamte.
Plava boja s druge strane označava smirenost, stabilnost i fokus. Korisna je prilikom bilježenja informacija koje zahtijevaju logičko povezivanje ili analizu jer umiruje kognitivni proces i smanjuje nervozu. Zelena se povezuje s ravnotežom i harmonijom, što je idealno kada se želi zadržati koncentracija tokom dužeg perioda učenja. Žuta, koja asocira na svjetlost i energiju, često pomaže u isticanju ključnih pojmova jer je vizualno vrlo primjetna“ (Исто).

оне су снажан мотивациони фактор на часу и приликом учења, захваљујући томе што су наставни садржаји у боји занимљивији и оку привлачнији, било да је реч о презентацији дигиталног градива или графичког дизајна лекција у уџбеницима. Боје могу бити врло корисне и приликом организације учења од стране ученика током тромесечја или полугођа везано за израду плана читања обавезне лектире, завршетка пројектно-истраживачких задатака, полагање контролних и писаних вежби, одговарања за оцену и др., тако што би се у њиховим планерима и роковницима одређеним бојама маркирали наставни рокови, задаци и циљеви.

Када је реч о учењу сматра се да црвена боја повећава перцепцију детаља (https://www.sciencedaily.com/releases/2009/02/090205142143.htm); наранџаста побољшава расположење, поспешује проток кисеоника у мозак, а тиме и неуронско функционисање; (https://www.shiftelearning.com/blog/how-do-colors-influence-learning); жута боја поспешује пажњу, креативност и стваралаштво (https://www.kaplanco.com/ii/using-color-to-enhance-learning). Плава боја је највише је повезана са интелигенцијом, знањем, мирноћом и концентрацијом[6]. Боје које би наставник требало да користи приликом обраде новог градива јесу: црвена, жута, наранџаста јер су то топле боје које буде и провоцирају интересовање, апсорбују поглед ученика, фокусирају пажњу ученика и делују подстицајно за рад. За анлизу и синтезу градива, за рад на тексту, при решавању задатака, тестирању, диктирању, увежбавању и утврђивању градива боље је користити плаву и зелену јер су хладне, не апсорбују, већ одбијају енергију, делују смирујуће, подстичу на размишљање, смањују тензију и напрегнутост нервних ћелија. Треба избегавати једнообразуну визуелну ситуацију у настави којој се користе монохроматске боје, већ је за стварање веселије, креативне и подстицајне атмосфере за рад и учење боље комбиновати топле и хладне нијансе: плаве и зелене са жутим, наранџастим и црвеним.

Практично, дефиниција подвучена црвеном бојом (црвено значи: *Пажња! Важно! Стани и погледај*!) шаље мозгу сигнал о значају тог дела, подстиче се мождана активност и тај се податак издваја и лакше памти. Плави маркер рефлектује продубљеност и смиреност, фокус и контемплацију, док зелени психички опушта и анулира анксиозност приликом учења, те су као такве подстицајне за когнитивне процесе, доприносе усредсређености на проблематику, призивају промишљање, тумачење. Зелена боја „одмара

[6] Meanings of Basic Colors and Their Relation to Color Psychology Red signifies love and passion but, in education, it indicates importance and acts as a visual stimulant. Blue, the color of the sky, signifies clarity and calmness, but in education, it denotes precision and speed. Yellow, the color of the sun, signifies joy, and in education, it enhances visual perception. Green, the color of nature, signifies vitality and activity in educational contexts. Black, typically a color of sadness, is fundamental in education for its ease of readability. (The Psychology of Colors in Education: How Colors Affect Students' Learning and Mood, https://masarat-sy.org/en/the-psychology-of-colors-in-education-how-colors-affect-students-learning-and-mood).

очи“, прија духу, олакшава и продужава континуитет сконцентрисаности на проблем током вишечасовног умног рада. Стога су ове боје погодне и као допуна енеријера учионице (пастелне нијансе за зидове, завесе, клупе), али и као колоритна позадина лекције или нијанса за маркирарање експлама-тивних делова текста (у којима се суштина лекције образлаже, анализира, објашњава). Како би се избегла монотонија у колориту, црвена, жута и наранџаста, боје светлости и енергије, могу се такође користити приликом наглашавања кључних појмова и дефиниција. На основу наведеног можемо закључити да су топле боје које емитују енергију активне, подижу радну енергију, и да подстичу интересовање и умну активизацију, док су хладне боје пасивне јер изазивају осећај смирености и опуштања, подстичу контемплацију и размишљање и хармонизују духовно стање.

Будући да одређене боје изазивају одређена емотивна стања и расположења, потребно је овај моменат искористи против монотоније и када је реч о радном простору за учење и рад (учионице, кабинети, библиотека). За подстицање мотивације битно је психолошки стимулативним бојама фарбати зидове, бирати намештај за учионице и радне просторе, избегавајући једнолично сивило. Препоручује се да се у ентеријер учионице (на подове, зидове, намештај, завесе, декорацију) додају сегметни пастелних боја у комбинацији са детаљима јарких боја (део зида или један зид окречити пријатном црвеном нијансом, а никако сва четири зида јер превише црвене може изазвати агресију или узнемиреност; то исто важи и за јаркожуту или било коју интензивну топлу боју).

3. Практична примена боја у учењу – истраживање и резултати

У настојању да проверимо горенаведене тврдње и ставове у вези са дидактиком боја, урадили смо пилот истраживање у октобру 2025. године, анкетирајући студенте Филозофског факултета у Нишу с циљем да сазнамо да ли боје утичу на њихово учење, разумевање и запамћивање градива. Превасходни задаци овог истраживања били су усмерени ка утврђивању сазнања о томе да ли студенти примењују методу бојења приликом савлађивања градива, на који начин то чине и који је њихов избор боја при учењу. Анкетни лист, који је садржавао 15 питања, попунило је 60 студената износећи недвосмислене ставове о примени и утицају боја током когнитивних процеса. Наводимо добијене резултате.

1. Чак 98,3 % студената се сложило са тврдњом да боје у настави имају моћ да подстичу креативност, концентрацију и емоционалну стабилност.

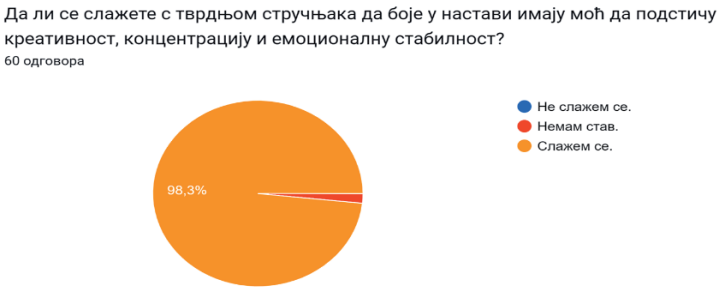

Графикон бр. 1: Емоционално-психолошки утицај боја

2. Њих 83,3 % сматра да боје делују веома подстицајно на концентрацију приликом учења.

Графикон бр. 2: Утицај боја на концентрацију

3. Да је важан и подстицајан утицај боја у радној средини, тврди 70% студената, док се 26,7% изјашњава да им је свеједно.

Графикон бр. 3: Утицај боја у просторијама за учење

4. Надаље, бојом маркиран текст олакшава рецепцију градива – мишљење је 60 % испитаних, док за 31,7 % то важи понекад.

Графикон бр. 4: Маркирање делова текста

5. Да им визуелизација информације у боји помаже да боље запамте градиво, тврди чак 73,3% испитаних студената, док њих 23,3% каже да је то само понекад тако.

Графикон бр. 5: Утицај боја на запамћивање градива

6. Фотографско памћење у боји текста има 65% испитаника, а 30 % понекад.

Графикон бр. 6: Фотографско памћење у боји

7. Њих 73,3 % маркира фломастером у боји садржај градива приликом учења, док 16,7% студената то чини понекад.

Графикон бр. 7: Употреба фломастера приликом учења

8. Укупно 65% испитаника се слаже с тврдњом да плава боја у материјалима за учење подстиче смиреност, смањује стрес и доприноси бољој концентрацији, док њих 28,3 % нема став о овом питању.

Графикон бр. 8: Утицај плаве боје на концентрацију

9. Укупно 78,3 % испитаника се слаже с тврдњом да зелена боја у току процеса учења ствара осећај природне хармоније, опуштености и менталне јасноће, док њих 18,3 % нема став.

Графикон бр. 9: Утицај зелене боје на опуштање током учења

10. Укупно 38,3 % се слаже с тврдњом да ружичаста боја у току процеса учења побољшава емотивну стабилност и осећај сигурности, док половина испитаних нема став.

Графикон бр. 10: Утицај ружичасте боје на емотивну стабилност

11. Укупно 56,7 % студената се слаже с тврдњом да жута боја у току процеса учења подстиче срећу и оптимизам, подстичући позитивне мисли, док њих 30 % нема став, а 13,3 % се не слаже.

Графикон бр. 11: Утицај жуте боје на оптимизам

12. Замолили смо студенте да обележе боје које сматрају подстицајним у просторијама за учење и добили следеће резултате: на првом месту то је зелена, за коју се определило 85% анкетираних; следи плава са 65%, затим жута са 53,3%, љубичаста са 35%, наранџаста са 33,3%, црвена са 25% и на крају браон коју је заокружило 13,3 % анкетираних, док је 56,7 % студената показало наклоност ка некој неутралној нијанси

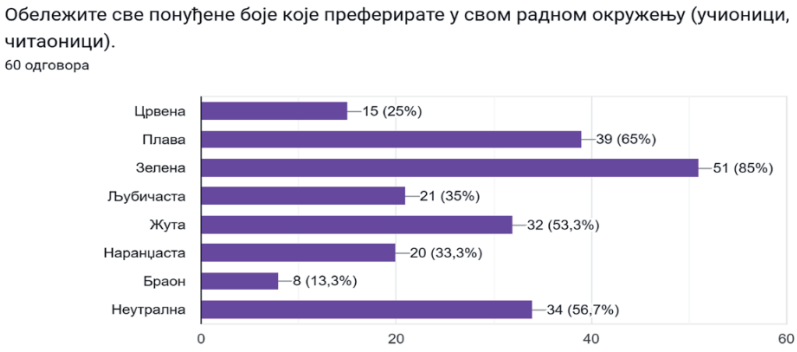

Графикон бр. 12: Подстицајне боје у учионици

13. Упитали смо их којим бојама подвлаче градиво ради бољег запамћивања и сазнали да је то на првом месту зелена са 73,3% нотификација, затим наранџаста са 71,7 %, на трећем месту плава са 66,7%, затим љубичаста са 46,7%, затим црвена са 41,7% и на крају црна са 10% обележавања, док се свега 8,3% изјаснило да не подвлачи текст који учи.

Графикон бр. 13: Подстицајне боје у организацији текста

14. Питали смо студенте које боје подстичу концентрацију током учења. Највећи број њих се изјаснио за плаву (60%), зелену (56,7%) и црвену (50 %), а нешто мању популарност имају љубичаста (35,7 %), наранџаста (31,7%).

Графикон бр. 14: Подстицајне боје за концентрацију

15. На питање отвореног типа да изнесу личне импресије везано за боје приликом учења, добили смо разноврсно обликоване реакције, али јединствене у ставу да су боје јако важне за запамћивање градива. Преносимо неке од њих:

> „Ja prilikom učenja volim da se okrenem osnovnim bojama – crvena, žuta i plava ali i ljubičasta, kada se radi o podvlačenju, praktikujem pastelne boje koje nisu previše jake, to mi izuzetno pomaže pri učenju i podvlačenju. A kada govorimo o okruženju prilikom učenja, plava i ljubičasta su moj glavni izbor".
> „Po mom mišljenu mislim da je crvena boja, a za markiranje gradiva u štampanoj formi mislim da koncentraciju tokom učenja podstiče žuta boja".

На основу добијених одговора можемо потврдити почетну хипотезу о дидактици боја јер су студенти убедљиви у свом готово јединственом ставу да су свесни позитивног утицаја топлих и хладних боја на сам ток и комплетан процес учења од перцепције и мотивације, преко концентрације и запамћивања и да их и сами често користе приликом усвајања градива. Такође, претежна већина испитаних студената је свесна важности боја у учионици и просторијама за рад, па је избор боја по психолошко-дидактичким препорукама је интензивно присутан у њиховој потенцијалној радној атмсофери, с тим што је давање приоритета појединам бојама ипак ствар личног опредељења.

5. Лингвометодика боја

Захвљујући бојама, говорници у многоме на менталном и језичком плану кодирају стварност, што се може применити и у настави српског језика и културе изражавања. То подразумева усаглашавање семантике и

симболике боја са семантиком речи и њиховом функцијом у реченици и правилима писања и изговора. У наставку наводимо потенцијалне обрасце примене лингвометодике боја као пример и подстицај за сопствене креације од стране наставника-практичара.

Пре свега, то се најочитије огледа у обради лексикологије. Понајпре, ту треба имати у виду емоционалну лексику и експресивне изразе који сами по себи конотирају одређене емоције и њима својствене боје по устаљеној симболици. Поред тога што би приликом богаћења речника за хроматско маркирање речи могле бити коришћене боје које одговарају лексички уобличеним појавностима, исто тако би позитивна лексичка значења могла бити хроматски дочарана «веселим» бојама, негативна значења осенчати или подвући тамним нијансама (нпр. сивом, црном, браон). Када је, на пример, реч о обради антонима, потребно је контрастирати боје којима се маркирају речи супротног значења и то може бити по принципу светло – тамно, а боју бирати асоцијативно са значењем супростстављених лексема. Нпр. антонимски пар лако – тешко би могао бити подвучен или уокружен пастелним тоном за појам „лако“, а тамнијим за појам „тешко“ (нпр.: крем – браон, светлоплаво – тегет).

Визуелне асоцијације сваке врсте речи са одређеном бојом могле би бити од велике помоћи ученицима да запамте веома сложену морфологију српског језика. Приликом кодирања врста речи, може се начинити селекција боја према њиховом психолошком утиску: црвена као боја динамике, може се користити као подлога за глаголе, зелена за именице, као боја која подразумева менталну јасноћу, стабилност. Исто тако неким асоцијативно изабраним критеријумом могу се бојом обележити и остале врсте и подврсте речи како би их ученици лакше упамтили. Будући да врло лако долази до преклапања врста речи у меморији ученика, битно је бојама контрастирати управо оне врсте које се олако поистовећују: придеве и прилоге, придеве и придевске заменице, предлоге и везнике, речце и узвике. За обележавање именица мушког рода може се употребити плава (што је у нашој традицији симболична боја за дечаке), док би то за именице женског рода била црвена или розе (што је у нашој традицији симболична боја за девојчице), док би се за средњи род могла користи жута или нека друга неутрална боја.

«Визуелно сидрење» бојама је нарочито важно за падежни систем где би заправо требало комплементарним бојама «увезати» падеж (облик речи) са његовим одговарајућим значењем и функцијом. Те боје би могле бити хоризонтално мапиране. Вертикално мапирање бојама би се показало веома успешним када је реч о синонимним значењима косих падежа. Тако би се успоставила парадигма боја према граматичким значењима или функцијама.

Када је реч о синтакси, субјекат, предикат, одредбе и допуне треба маркирати изабраним различитим бојама унутар реченице. Ако се придржавамо претходног предлога о бојењу врста речи, аналогно томе субјекат би мо-

гао бити обојен зеленом (статика), предикат црeном (динамика), допуну тј. објекат жутом, наранџастом (упечатљиво), а одредбе плавом, љубичастом бојом. Избор боја за врсте речи и њихове синтаксичке улоге могу допринети да се синхронизацијом колорита асоцијативно и визуелно повежу врсте речи, њихови облици, функције и значење у реченици. Тако би примена боја у настави олакшати учење српске граматике деци наше дијаспоре.

Исто тако, када је реч о правопису, и овде „визуелно сидрење“ бојама може бити од великог значаја за запамћивање правила. Овде би „сидро“, тј. боја, могло бити усаглашено са правилима саобраћајне светлосне сигнализације (семафора) – зеленом бојом обележити правилно написане речи и реченице, а правописне погрешке нотирати црвеном бојом. Правописна правила истаћи наранџастом, а ексклузивне детаље у правопису (изузетке) љубичастом бојом.

Настава српског језика била би у многоме олакшана путем израде мапа ума и дијаграма које су, опет, засноване на симболици и психологији боја. Ако на часу примењујемо систем проблемске наставе или организујемо говорну вежбу расправе, наставне материјале са налозима и истраживачким задацима бојимо наранџасто, а аргументацију и разрешење зелено. Овакав визуелни редослед у етамама часа доводи до емоционалане стабилизације, а притом помаже при рекапитулацији и упамћивању градива.

Када радимо корекцију и евалуацију тестова знања из граматике или исправку писмених састава, методички је корисно увести колор-код за маркирање грешака: на пример црвена боја за исправку правописа, плава за граматичке грешке, љубичаста за стилске, а зелена за лексикосемантичке. Ово омогућава ученику не само да види грешку, већ и да разграничи врсту грешке, олакшавајући му процес самокорекције.

6. Закључак

Након свега наведеног можемо закључити да се боје могу инкорпорирати у све сегменте наставе српског језика и значајно утицати на методичку обликованост часа. На основу спроведеног истраживања утврдили смо да боје не само да могу имати веома позитиван утицај на перцепцију, разумевање, усвајање и меморисање градива из области граматике српског језика, већ их већина студената успешно користи. Било да је реч о техници подвлачења, уоквиравања или сенчења бојама одабраних делова лекција, сидрење бојама помаже ученицима у лакшој и бржој рецепцији одабраног градива уз позитивне емоције и доживљај језичких тема. Усклађеност теорије и праксе примене боја у настави потврдило је да црвена, наранџаста и жута утичу на фокус, енергизацију и појачану перцепцију, док зелена и плава доприносе удубљивању, јачој концентрацији и разумевању проблематике која се

обрађује. Дидактика боја нам је показала да се комбинација колорита веома успешно може примењивати у лингвометодичке сврхе и помоћи ученицима у приликом мапирања и логистичке организације језичких јединица унутар граматичког система. Боје се подједнако ефикасно могу примењивати приликом примене методичких поступања (рад на пројектно-истраживачким задацима, решавање налога и сарадничких императива, учење правописа или код оцењивања диктата, писменог састава и контролних вежби). Не од мањег значаја јесу боје у наставном ентеријеру. У учионици и наставном мобилијару, украсима и наставним средствима, боје могу бити подстрекач радне атмосфере и пријатног осећања током наставног процеса.

Стога, иако да сада запостављена, ова тема заслужује даљу и детаљнију елаборацију у настави српског језика. Користећи се благодатима психологије, симболике и лепоте боја, ученици могу значајно унапредити своја постигнућа у области српског језика.

Цитирана литература

Јањић, 2017: М. Јањић, *Методичке рефлексије о савременим аспектима наставе фонетике и фонологије српског језика*. Ниш: Филозофски факултет у Нишу.

Folmar, 2011: K. Folmar, *Velika knjiga o bojama*. Beograd: Laguna.

O'Konor – Sejmur, 2006: Dž. O'Konor – Dž. Sejmur, *Uvod u NLP*. Beograd: Plato.

Taylor, 2006: R. Taylor, Reduction of physiological stress using fractal art and architecture. *Leonardo*, 39(3), 245–251.

Hagerhall et al., 2008: C. Hagerhall – T. Laike – R. Taylor – M. Küller – R. Küller – T. Martin, Investigations of human EEG response to viewing fractal patterns. *Perception*, 37(10), 1488–1494.

Zjakić – Milković, 2010: M. Zjakić – M. Milković, *Psihologija boja*. Varaždin: Veleučilište u Varaždinu.

University of British Columbia, 2009: University of British Columbia, Effect Of Colors: Blue Boosts Creativity, While Red Enhances Attention To Detail. *ScienceDaily*, 6. 2. 2009. Available at: www.sciencedaily.com/releases/2009/02/090205142143.htm.

Извори

Color Psychology: Use Cool Colors to Set Just the Right Mood for Learning, https://www.shiftelearning.com/blog/color-psychology-elearning-part2 (посећено 9. 2025)

Effect of Colors: Blue Boosts Creativity, Red Enhances Attention to Detail, https://www.sciencedaily.com/releases/2009/02/090205142143.htm (посећено 9. 2025)

How Color Psychology Influences Learning in eLearning Environments, https://www.shiftelearning.com/blog/how-do-colors-influence-learning (посећено 9. 2025)

Using Color to Enhance Learning and Influence Mood, https://www.kaplanco.com/ii/using-color-to-enhance-learning (посећено 9. 2025)

Da li ste znali da boje markera utiču na pamćenje? https://star.study/bs/novost/da-li-ste-znali-da-boje-markera-uticu-na-pamcenje/1694 (посећено 9. 2025)

Marina Janjić

MOTIVATIONAL AND COGNITIVE ROLE OF COLORS IN TEACHING SERBIAN LANGUAGE

Summary

The paper deals with the research of the influence of colors on the reception of materials in the field of Serbian grammar. Although the undoubted perceptual influence of colors in all areas of life has long been recognized, very little attention has been paid to this topic in the theory of teaching the Serbian language. The key question from which we start is whether colors can influence the perception of materials in the field of teaching the Serbian language, and then which colors can increase students' concentration, direct their focus on important teaching content, stimulate perception and strengthen memory, influence students' creativity and create an emotionally stimulating and pleasant atmosphere in the classroom.

Keywords: Serbian language, teaching, colors, cognition, perception, memory, concentration, creativity

Надежда Д. Јовић[1]
Универзитет у Нишу[2]
Филозофски факултет
Департман за србистику

УДК 050ЛЕСКОВАЧКИ ЗБОРНИК
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.10

ЛЕСКОВАЧКИ ЗБОРНИК КАО ПУТОКАЗ ЗА ПРОУЧАВАЊЕ ЈЕЗИЧКЕ ПРОШЛОСТИ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ У XVIII И XIX ВЕКУ

У раду се даје преглед извора за проучавање језичке прошлости југоисточне Србије насталих већином у XVIII и XIX веку на које је указано у *Лесковачком зборнику*, часопису Народног музеја у Лесковцу. Часопис излази једном годишње од 1961. године и у њему се објављују научни радови који се са становишта разних хуманистичких дисциплина баве културно-историјском баштином јужне Србије и њеним везама са другим културним круговима. Извори за проучавање језичке прошлости, на које је у часопису указивано, подељени су на рукописне (записи на богослужбеним књигама, тефтери, пописи насеља и становништва, Лесковачки аграрни закон, Жалба Лесковчана Томи Вучићу Перишићу из 1847. године), епиграфске (надгробни споменици, фрескописи, натписи на сакралним предметима и објектима и култном камењу) и штампане (часописи издавани на тлу југоисточне Србије након ослобођења од Турака). Истраживачи су се најчешће бавили епиграфским изворима, а грађа је углавном ономастичка.

Кључне речи: *Лесковачки зборник*, југоисточна Србија, језичка прошлост, рукописи, епиграфи, ономастика.

1. Сазнања о језичкој садашњости и прошлости, као и о народним говорима објављивана су, осим у лингвистичким и филолошким часописима, и у другим периодичним гласилима. У таквим публикацијама, често регионалног карактера и некада мање познатим широј научној јавности, нарочито непосредно након покретања, могу се пронаћи драгоцене информације о језичкој прошлости или о особинама народних говора тога краја. Пример једног таквог часописа је гласило Народног музеја у Лесковцу – *Лесковачки зборник*, који излази једном годишње почев од 1961. године. У њему се, пре-

[1] nadezda.jovic@filfak.ni.ac.rs

[2] Истраживање је рађено у оквиру пројекта Огранка САНУ у Нишу *Извори за проучавање српског језика на тлу југоисточне Србије у XVIII и XIX веку*, бр. пројекта: 0-24-19 (руководилац – проф. др Ирена Цветковић Теофиловић, координатор – академик проф. др Јасмина Грковић-Мејџор), а подржало га је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-137/2025-03/ 200165).

ма подацима са званичног сајта часописа (https://leskovackizbornik.rs), објављују научни радови – који се са становишта историје, археологије, етнологије, историје уметности, нумизматике, хералдике, музеологије и других хуманистичких дисциплина – баве културно-историјском баштином јужне Србије и њеним везама са другим културним круговима. Детаљнију анализу значаја часописа и свих научних области заступљених у првих четрдесет бројева дао је Д. Антић, закључивши да је часопис током деценија из локалног прерастао у шире регионално научно гласило (Антић, 2022: 141). Иако је у литератури *Лесковачки зборник* истицан као корисно полазиште за проучавање језичке дијахроније (Младеновић, 1994: 181, Цветковић Теофиловић, 2025: 412, 415), до сада није дат преглед и анализа чланака у којима се упућује на ову врсту језичке грађе.

2. У овом раду биће дат преглед извора за проучавање језичке прошлости југоисточне Србије насталих у XVIII и XIX веку и раније, на које је указано у *Лесковачком зборнику*, при чему ће, ради боље прегледности, они бити груписани на рукописне, епиграфске и штампане. Будући да се у радовима који се баве материјалном, духовном и културном баштином цркава и манастира помињу споменици различите природе (књиге са записима, фреско-натписи, натписи на надгробним споменицима у црквеној порти и сл.), ти наслови биће поменути два или више пута.

2.1. Рукописни извори обухватају дуже текстове попут, требника из XVI века, жалбе из 1847. године, аграрног закона из 1860. године, преписа турских харачких тефтера, као и дуже или краће записе у рукописним и штампаним књигама.

2.1.1. У прилогу *Рукописни Требник цркве у Медвеђи*, објављеном у првом броју *Лесковачког зборника* (1961: 112–114), Драгутин Ђорђевић скреће пажњу на споменик који се састоји из рукописног и штампаног дела, а настао је, како се сматра на основу водених знакова на хартији, у XVI веку. Аутор процењује да је језик рукописног дела српскословенски, као и да је текст писао један писар. Листови су ненумерисани, али оба дела имају по 206 страница. Након детаљног описа *Требника* у целини, дат је попис акатиста и молебана рукописног дела, а затим и разноврсних богослужебних текстова штампаног дела. Посебно су истакнути печат са записом могућег власника *Требника* јереја Богдана и молитва за лечење тресавице на празном листу између рукописног и штампаног дела. Објављени су и снимци печата и записа, као и једне штампане стране, а молитва од тресавице је транлитерисана.

2.1.2. Владимир Стојанчевић (1985: 373–375) скреће пажњу на жалбу Лесковчана Томи Вучићу Перишићу из 1847. године, доносећи рашчитан

и савременом ћирилицом транслитерисан текст о тешким материјалним и социјалним условима у којима је живело сељаштво у лесковачко-нишком крају и околним нахијама након гушења буне из 1841. године. Жалба, написана 10. марта 1847. године лесковачким говором са тежњом ка приближавању језику тадашње администрације у Кнежевини Србији, била је најпре у поседу И. Гарашанина, а затим историчара В. Вучковића који се бавио питањима Нишке буне.

2.1.3. О такозваном Лесковачком закону од 27. зилкаде 1275. године по исламском рачунању времена, односно од 12. октобра 1860. године пише Драгољуб Трајковић (1964: 137–141). Текст је настао поводом стогодишњице од објављивања овог правног документа о уређењу аграрних односа у Лесковачкој нахији и у јужном Поморављу. Објавио га је Алекса С. Јовановић у делу *Историјски развитак српске задруге* (1896), након чега, највероватније, није поново објављиван. Лесковачки закон, издат у Нишу након што је у њему боравио велики везир Кибризли Мехмед-паша, представља превод са турског писан на пергаменту дијалектом са тла југоисточне Србије, који А. Јовановић одређује као месни лексовачки дијалекат, „као што се говори у Књажевцу, Алексинцу или Јагодини". У раду је дат текст на савременом српском језику са коментарима А. Јовановића и Д. Трајковића, без податка где се поменути пергамент чува.

2.1.4. О преписима турских харачких тефтера, који као тип грађе представљају врло информативан извор за ономастичка и друга језичка, као и културолошка истраживања, пише Видосава Николић (1965: 73–84) у чланку под насловом *Врањска и грделичка насеља у XIX веку и њихово становништво (По архивским изворима)*. У њему се упућује на Државни архив Србије и локалне црквене и приватне архиве у Врању, где се чувају писани извори о јужним српским крајевима, као што су књига пописа насеља и становништва у Врањском кајмакамлуку (пашалуку) из 1861. године, насловљена „Оглавление на дервенска восточна страна содержава от 88 села числа на турско… 1276 год, који се тада чувао у Државном архиву Србије ПО К-126, бр.62, или „Оглавление на воногошки кол – из исте године са 46 насеља, који се чувао у архиви врањске цркве без инвентарског броја.[3] Ти преписи су сачињени за потребе српске црквене администрације. Пописано је само мушко становништво, тј. они који су плаћали харач, а евидентиран су и узраст и физичка конституција. Уз то, у попису се налазе и називи насеља и локалних топонима, као и други драгоцени антропогеографски и демографски подаци о насељима у околини Врања и Грделице (Николић, 1965: 73). Након податка да је пописима обухваћено 109 насеља, В. Николић

[3] Драгана Милић (2025: 46–47) подсећа на турске дефтере за Нишку нахију из 1498, 1516. и 1564. године као на изворе имена становништва, села и храмова и наводи податке који се тичу цркава и манастира у Заплању.

у даљем тексту даје попис врањских и грделичких села са подацима о броју мушког становништва према узрасту и здравственом стању (Николић, 1965: 74–75). Дат је и транслитерисан попис мушких имена старешина породица уз имена њихових очева, број исељених чланова домаћинства са податком о месту где су се населили, број угашених домаћинстава (Николић, 1965: 78–79). Видосава Николић сматра да су тефтере преписали егзархистички свештеници због језичких и правописних одлика грађе (Николић, 1965: 80). Као извор ономастичке грађе помиње се и *Преписка попова врањске епархије са митрополитом Савом*, вођена пре и после ослобођења ових крајева од Турака (1878), тачније између 1866. и 1889. године, коју чине 433 писма са именима становника из 123 врањска и грделичка села, као и из оновремених врањских махала, који могу ступити у брак (Николић, 1965: 82–83).

2.1.4.1. Драгутин Ђорђевић у својим радовима упућује на ономастичку грађу из XIX века која се налази у протоколима рођених и умрлих цркве у Власотинцу (Ђорђевић, 1972: 177–180), као и у књизи благајне цркве у Ораовици (Ђорђевић, 1981: 262). У истим рукописима уочио и попис народних назива болести.

2.1.5. Записи у књигама, на које се скреће пажња у неким чланцима објављеним у *Лесковачком зборнику*, представљају већу групу углавном краћих текстова на маргинама или празним странама рукописних или штампаних књига пронађених у црквеним библиотекама на тлу југоисточне Србије.

2.1.5.1. Старији записи о којима пише Драгутин Ђорђевић (1989: 305–314) остављени су на црквеним књигама (требници, апостоли, минеји, тропари и др.) затеченим у библиотеци Бабичке цркве (раније манастир Св. Тројице), подигнуте, судећи по архитектури и фрескама, у XV или почетком XVI века. Аутор је записе преписивао 1937. године и у раду су дати транслитерисани (Ђорђевић, 1989: 308–310).

2.1.5.1.1. Исти аутор у чланцима: *Власотинце. Прилози за изучавање историје лесковачке области* (Ђорђевић, 1972: 167–185), *Школа манастирског метода у Ораовици* (Ђорђевић, 1981: 259–266), *Белешке за летопис цркве чукљеничке* (Ђорђевић, 1982: 303–310) и *Неки наши култни каменови и веровања у вези са каменом* (Ђорђевић, 1968: 113–119) – извештава о дужим и краћим записима из XIX века у црквеним књигама које доноси транслитерисане у целини (Ђорђевић, 1972: 169, 173–175; 1981: 261–262; 1982: 305–306).[4]

[4] У приказу културног блага власотиначке цркве дат је и врло детаљан попис штампаних књига издатих у XVI веку и касније у којима се налазе поменути записи. Тако је предвуковском ћирилицом Даскал Марко оставио запис на књизи *Нови завет Господа нашег Исуса Христа*, штампаној у Лајпцигу 1830. године (Ђорђевић, 1972: 169). На стр. 171–175 говори се о записима по црквеним књигама у власотиначкој цркви. Књиге су махом издате

2.1.5.2. У научним круговима доста је пажње посвећено записима о Нишкој буни о којима је писао Борислав Андрејевић у чланку *Записи о Нишкој буни 1841. године и другим покретима против Турака на маргинама црквене књига Пентикостар* (Андрејевић, 1988: 245–261). Пентикостар из Цркве св. Вазнесења у Горњем Матејевцу чуван је у нишком Музеју црквених старина од 1960. године. У њему се осим записа о Нишкој буни из 1841. и 1845. налазе и записи из 1807, 1809, 1835, 1838, 1876, 1877. године. Иако су записи о буни и претходно објављивани (Андрејевић, 1988: 245), у овом раду дати су њихови снимци и рашчитан текст. Дати су подаци о записима, бројеви страна Пентикостара у коме се налазе, процена очуваности и сл. До тада нису били објављени запис из 1838. године, који је писан на доњој маргини од 17. стране у 45 редова на наредних 45 страна и оштећен је, и запис из 1835. године. Записи из 1841. и 1845. снимљени су и рашчитани (Андрејевић, 1988: 246–253). Транслитерисани су и записи о општој несигурности после устанка 1841. године, један остављен у *Минеју за јуни* горњоматејевачке цркве св. Вазнесења, други у *Апостолу* цркве у Кнез Селу, настао 1856. године, преписан из матејевачког Минеја, са напоменом да је сличних записа било много више на црквеним књигама (Андрејевић, 1988: 257). Дати су и снимци записа из 1807, 1809, 1835, 1876, 1877. године (Андрејевић, 1988: 259). И док су записи из Првог српског устанка већ објављивани, два записа из 1835. године о јануарском покрету против Турака и убиству Толка Искреновског (факсимили и рашчитан текст), као и запис из 1838. године о обнови манастира св. Јована код Горњег Матејевца (само рашчитан текст), објављују се први пут (Андрејевић, 1988: 259–260).

2.2. Епиграфски извори обухватају углавном кратке натписе на надгробним споменицима, фрескописе, натписе на сакралним предметима, тј. црквеним сасудама, натписе на објектима и култном камењу. Радови у којима се ови извори помињу баве се широм културном и уметничком заоставштином цркава и манастира у југоисточној Србији.

у Русији, једна у XVI веку (*Минеј за јун* Московског Синодалног издања из 1554. године), неке у XVIII в. (*Минеј за септембар* из 1741. године), а записи се тичу цркве или самог Власотинца. Један од најстаријих записа н поменутом *Минеју за јун* гласи: „Сију књигу купи аз много грешни исаиа намесник манастира Сред и це ценоју 79 1756 год мац ијунија 15.” Велики број записа остао је у књизи *Свето писмо Старог и Новога завјета* у преводу Ђ. Даничића и Вука Ст. Караџића, издање Британскога и иностранога Библијскога друштва из 1868. године, штампаној у штампарији Хрољанскога и Трегера у Пешти. Књига је била део библиотеке проте Јована Шушулића из Власотинца. Многобројне записе, остављне од 1868. до 1945. године, писало је више руку (Ђорђевић, 1972: 171–175). На јеванђељу цркве код Орљанског камена из 1892. године свештеник Јован Првуловић оставио је запис „На дар цркви орљанској храма рождествије Јована Крститеља од Господина митрополита Михаила целе Србије при благоверном Господарје Краља нашем Александрје Го Јеронима јепископа Нишког 1892. г. јуна 24. Парох орљански Јован Првуловић” (Ђорђевић, 1968: 113–119).

2.2.1. Натписи на надгробним споменицима, најчешће представљена епиграфска грађа, по правилу нису били искључив предмет интересовања проучавалаца, који су се надгробњацима бавили превасходно са становишта етнологије и историје уметности, настојећи да осветле културу постављања споменика и значење симбола на њима.

2.2.1.1. Један од ретких лингвистичких радова је чланак Гордане Томовић, *Надгробни натписи из околине Лесковца* (Томовић, 1985: 457–463), у коме су анализирана четири до тада непроучена надгробна натписа на старосрпском језику на споменицима који се чувају у Народном музеју у Лесковцу. Један је датиран и постављен између 1393. и 1402. године (Надгробни натпис попа Радивоја), а време настанка остала три може се одредити приближно на основу палеографске, ортографске и језичке анализе: Натпис о смрти Михаила Прислава (од краја XIV до половине XV века), Надгробна плоча из села Бошњаца (прва половина XV века), Надгробни споменик дијака Радивоја (између краја XV и половине XVI века). Дати су отисци, снимци и исписи са палеографском анализом.

2.2.1.2. На млађу епиграфику из XIX века упућују радови Радмиле Стојановић, *Надгробни споменици Рударског гробља*, који доноси три исписа (Стојановић, 1969: 249–256);[5] Ангелике Еман, *Рударска црква храм Св. Параскеве у општини лесковачкој*, где је језик надгробњака у црквеној порти, подизаних између 1832. и 1894. године, нетачно оцењен као старословенски (Еман, 1977: 223–248, 228); Драгутина Ђорђевића, *Надгробни споменици на неким јужносрбијанским некрополама*, у коме су дати отисци три споменика из XIX века и испис једног натписа (Ђорђевић, 1985: 449–456) и *Цртежи надгробних споменика и фото снимци црквених експоната Христифора Црниловића*, са цртежима четири споменика на којима су епитафи врло брижљиво исписани предвуковском графијом на црквеном језику, а наведено је још неколико надгробних натписа, транслитерисаних савременом ћирилицом (Ђорђевић, 1986: 343–350)[6] и Николе Дудића, *Симболошке*

[5] Ради се о неколико стотина надгробних споменика на Рударском гробљу, близу Рударске цркве, у непосредној близини Лесковца. Споменици су у виду грубо тесаних плоча од камена, ређе мермера, најстарији потичу из прве половине XIX века и на њима од натписа долази година смрти са именом и презименом покојника писаним предвуковском ћирилицом, ретко где и занимање (Стојановић, 1969: 250–252). Детаљно је описано девет надгробних каменова (исто: 252 – 256), од којих други представљени пример има натпис „на 1837 м с јануариј ден 27 / IC – XC HI – KA / Лазар симицијa Павод Дитанас"; трећи: „На 1858 ден 12 Коста представи се/ Митров, Петар Марија Стефан Настасна / IC – XC HI – KA; четврти: „1858: M Ц јануариј ден 27/ IC – XC HI – KA / Младен Тасе Михаило. Помиње се и оскудни летопис Рударске цркве.

[6] Чланак је пре свега омаж академском сликару из Власотинца Христифору Црниловићу, који је истраживао надгробне споменике на простору од Горње Пчиње, као и дуж јужног Поморавља до Алексинца, превасходно са становишта хералдике. У том смислу представљени су цртежи и фотографије надгробних споменика из XIX века са локалитета старе цркве у Лесковцу и

представе на надгробним споменицима у долини Јужне Мораве, са репродукцијама споменика на којима има и натписа (Дудић, 1989: 29–38).

2.2.2. Фреско-техником изведени су ктиторски натписи у манастирима и црквама о којима реферишу радови Бранислава Цветковића, *Манастир Липовац. Прилог проучавању*, у коме је детаљно описан, реконструисан и, уз објављен синимак, рашчитан Германов натпис из времена подизања манастира (крај XIV и почетак XV века), исписан фреско-техником изнад западних врата, састављен из два дела која представљају делове две несачуване повеље – Стефана и Вука Лазаревића и, вероватно, монаха Германа – о обнови општежића у манастиру и прилозима браће Лазаревић (Цветковић, 1999: 87–92, 94, 100); Гојка Суботића, *Зидно сликарство Светог Јована Претече у Јашуњи (1),* са цртежима и транслитерацијом четири натписа из XVI века (Суботић, 1987: 23–37),[7] два рада Драгутина Ђорђевића, *Школа манастирског метода у Ораовици*, који доноси транслитерисане натписе из XVIII и XIX века из мале цркве, у време објављивања рада већ теже читљиве (Ђорђевић, 1981: 260–261)[8] и *Белешке за летопис цркве чукљеничке*, са записом на икони Цара Константина и царице Јелене у припрати из 1873. године, који транслитерисан гласи: „Изобразисја рукоју Тане Т. Тривишковића Нишлија 1873 ле" (Ђорђевић, 1982: 304). О бројним натписима на црквама у Заплању, углавном из XIX века (нпр. о два натписа на цркви Светог Вазнесења у Великом Крчимиру, од којих је један изведен фреско-техником изнад улазних врата, а други на јужним вратима цркве; о натпису из XVII века у цркви Светог Николе у Доњем Драговљу; о натпису из друге половине XIX века изнад улазних врата цркве Успења Пресвете Богородице у Гркињи и др.) – извештава Драгана Милић (2025: 51–52, 54–55).

2.2.3. На реликвијару, кутији намењеној за чување честица светих моштију мученика Харалампија, у манастиру Светог Јована Претече у Јашуњи, постоји натпис представљен у раду Драгутина Ђорђевића *Јашуњски реликвијар и оков Рударског јеванђеља* (Ђорђевић, 1964: 142–146). Реликвијар се чува у Црквеном музеју Епархије нишке од његовог оснивања. Натпис је, судећи по рускословенским језичким цртама, из XIX века, иако је датиран 1524. годином. Драгутин Ђорђевић претпоставља да је реликвијар могао настати 1724. или 1824. године и да је дело непознатог лесковачког

цркве у Власотинцу, чије се копије, налазе у Црквеном музеју у Нишу будући да су били део изложбе црквених старина Нишке епархије 1962. године, а оригинали су уступљени Фондацији Црниловићеве збирке у Београду (Ђорђевић, 1986: 344).

[7] Пренети су ктиторски натпис о зидању цркве из 1516/17, ктиторски натпис о живописању цркве из 1524. године и запис у проскомидији.

[8] О транслитерисаним записима из XIX века остављеним у црквеним књигама у Ораовици и Чукљенику, као и ономастичкој грађи и називима болести из књиге благајне цркве у Ораовици било је речи у претходном тексту (в. 2.1.4.1. и 2.1.5.1.1).

кујунџије,[9] који је израдио и сребрни оков рударског целивајућег четворојеванђеља.[10] Дат је детаљан опис реликвијара употпуњен фотографијама његове три бочне стране на којима се налази запис, као и фотографијама богато украшеног поклопца и унутрашњости са још једним натписом. Запис на бочним странама транслитерисан је савременом ћирилицом. Натпис на звону у цркви Светог Илије у Јагличју, датиран 1883. годином доноси транслитерисан Драгана Милић, која помиње и запис на клепалу, пореклом с краја XVIII века, у цркви у селу Ћелије (2025: 54).

2.2.4. Натписи на деловима цркава или објектима у црквеним портама описани су, у чланцима Драгутина Ђорђевића и Ангелике Еман. На мермерним плочама при улазу у власотиначку цркву и иза њене олтарске апсиде, како извештава Драгутин Ђорђевић, постоје натписи од којих један гласи: „За часни крст и слободу и независност српску за уништење турака жртвује кров свои на бојно поље Косовиц борећи се у српски рат 1852 лето септемврија I Ђорђа Стојилковић Мита Стојилковић супруга Бог душу да им прости" (Ђорђевић, 1972: 169).[11] Ангелика Еман, прилажући фотографију, указује на натпис на чесми из 1869. године у порти Рударске цркве, као и на натписе на иконостасу и на кошу за кукуруз из 1872. године, који је, додуше, сачуван само у Летопису цркве (Еман, 1977: 229–230, 243). На воденици цркве св. Николаја у Чукљенику, познате и као Накривањски манастир, постоје натписи из XVIII и XIX века на зиду и на огради (Ђорђевић, 1982: 307).

2.2.5. Пишући о култном и лековитом камењу у лесковачком крају (Орљански шупљи камен, Разгојски камен, Марков камен у Вини, Девојкин камен у Јашуњи, Престолни камен, Костилница у Печењевцу, Становит и „Насликан камен" у Горини, Шам баба у Горњем Стопању) Драгутин

[9] На Јашуњски реликвијар први је скренуо пажњу Милојко Веселиновић у монографији *Јашуњски манастири* из 1907. године, не дајући опис нити снимке, уз претпоставку да је дошло до преправке датума израде и да је реликвијар настао између 1840. и 1876. године.

[10] Оков је богато украшен сценама из Јеванђеља и ликовима јеванђелиста и има заједничке ликовне елементе као реликвијар, па се претпоставља да је из исте мајсторске радионице. На њему нема натписа, а нису приложене ни фотографије. О Рударском јеванђељу пишу и А. Еман (1977: 244–245) и М. Јовановић (2008: 123–130). У својим радовима обоје скрећу пажњу и на библиотеку рударске цркве Свете мученице Параскеве. Ангелика Еман даје детаљнији попис књига, нпр: *Служабник* (Будим, 1799), *Служабник* (Београд, 1838), *Молебно пјеније* (Београд, 1838), *Стихотворенија*, књ. II (Будим, 1840) и III (Нови Сад, 1844), *Лукијан Мушицки* (Будим, 1840), Ђорђе Малетић, *Споменик Лукиану Мушицком* (Београд, 1845), *Општи минеј* (Београд, 1841), *Србљак* (Београд, 1861). Мирослав Јовановић је увидом у пролеће 2004. године затекао 85 књига и 15 часописа. Осим поменутог четворојеванђеља са сребрним оковом, вреднијим сматра и црквени летопис с почетка 20. века са 28 страна, који је од 1908. до 1914. године водио парох и црквени старешина Михајло Ђ. Игњатовић.

[11] О записима на црквеним књигама и протоколима рођених и умрлих било је речи у претходном тексту (2.1.4.1. и 2.1.5.1.1).

Ђорђевић (1968: 113–119) доноси транслитерисан натпис из 1847. године на Костилници у Печењевцу. Натпис садржи седам имена пострадалих у некој побуни и ту сахрањених „1847 маија ден 13 Младен ијерej Јосав монах Митар Станко Анђелко Марко Анатанс”.[12]

2.3. За проучавање писаних споменика са тла југоисточне Србије до ослобођења од Турака незаобилазан је рад Радоша Требјешанина *Трагом српске књиге на територији југоисточне Србије до 1878. године* (Требјешанин, 1982: 269–302).[13] Историјом штампе у Лесковцу и шире, у новоослобођеним крајевима, баве се радови Станише Војиновића (1975: 253–274), Драгише Костића (1997: 175–191) и Драгољуба Мирчетића (1978: 295–306). Пописом штампане грађе (новина, часописа, годишњака, књига и сл.), ови радови олакшавају проучавање питања имплементације стандардног језика у југоисточној Србији након победе Вукових начела.

2.3.1. Изузетно богат чланак Р. Требјешанина (1982: 269–302) показује да је упркос уверењу у низак ниво просвећености и културе становника овога краја, њихово поштовање књиге и просвете било велико и непосредно везано за очување националног бића. Аутор се најпре осврће на прогон српских књига у југоисточној Србији до ослобођења од Турака, као и на грабеж старих српских књига на овим просторима, што су до ослобођења махом чинили странци, тако да су старе рукописне и штампане књиге завршиле у бројним европским библиотекама чији попис даје. Разношење је настављено и после 1878. године (Требјешанин, 1982: 269–271). Бавећи се публицистиком на овим просторима аутор указује на први недељник *Призрен*, који је излазио од 1871. године напоредо на турском и српском језику, да би га у истом формату заменио 1875. недељник *Косово*. Уношење српских листова штампаних ван граница Турске било је у то време забрањено, али су они ипак долазили до читалаца, а у њима се могла наћи и по која вест са југа Србије (Требјешанин, 1982: 271–274). Упркос забранама турских власти и притисцима од стране бугарских егзархиста, грчких јелиниста и албанских зулумћара, српска књига стизала је до читалаца. Набављала су је и поклањала углавном свештена лица, учитељи и трговци остављајући записе о власништву и цени. У раду је представљен велики број таквих записа, као и записа оних који су књиге повезивали ради заштите од пропадања (Требјешанин, 1982: 274–276, 295–296). Услед недостатка штампарија, које се у овим крајевима појављују после 1878. године, књиге су у преписиване. Међутим, како су касније разношене или уништене, аутор даје списак од десетак богослужбених књига, преписаних засигурно на овим просто-

[12] У истом раду транслитерисан је и запис на јеванђељу цркве код Орљанског камена из 1892. године свештеника Јована Првуловића (2.1.5.1.1).

[13] На значај овог рада за састављање библиографије извора за проучавање језичке прошлости југоисточне Србије скреће пажњу И. Цветковић Теофиловић (2025: 412).

рима (Требјешанин, 1982: 276–278). У рукописну грађу спадају и тефтери, поменици и протоколи: *Тефтер нишавске митрополије* 1834–1872, *Тефтери нишке митрополије* 1827–1837, *Тефтер врањске епископије* 1870–1878, *Тефтер попа Томе пароха лесковачког*, *Тефтер манастира пчињског*; *Поменик руфета мутавџијског*, *Деловодни протокол лесковачког црквено-општинског синода*, вођен шездесетих година 19. века (Требјешанин, 1982: 294). Са простора југа Србије потиче мали број писаца и песника, углавном учитеља и свештених лица, чија је дела – већином су то компилације поучних текстова, историје и лекаруше, као и пригодни стихови и оде или песаме у духу народне епике и лирике – Р. Трбјешанин укратко представио (Требјешанин, 1982: 278–282). Велики значај имале су библиотеке: манастирске (Св. Прохор Пчињски, Св. Роман, манастири у Козару, Чукњенику, Сукову, Темској итд.), црквено-парохијске (црква у Кумареву, Црква рударска, Стара црква у Пироту, Ржанска црква, нишке цркве, горњоматејевачка црква и др.) и приватне (у Нишу, Пироту, Лесковцу, Врању, књижница Стевана Сремца и др.) – чији су фондови укратко представљени, са напоменом да је већина књига страдала у различитим разарањима или разнета у турско време или током Првог светског рата (Требјешанин, 1982: 282–292). Било је и турских, грчких и бугарских књижница, а посебно су представљене Мидхат-пашина књижница и библиотека Музеја црквених старина у Нишу (Требјешанин, 1982: 292–294).

2.3.2. Прилози *Библиографија штампаних књига, часописа и листова у Лесковцу од 1887–1942. године* (Војиновић, 1975: 253–274) и *Штампарије и штампарство у Лесковцу и околини од 1887. до 1941. године. Штампарије и њихови власници до 1914. године* (Костић, 1997: 175–191) подсећају на прве кораке у штампарству и публицистици у Лесковцу начињене 1887. године, покретањем штампаног листа *Глас народа* у штампарији коју отворио Димитрије Адамовић (Костић, 1997: 177). Станиша Војиновић (1975: (254–258) даје податке о штампаним часописима, листовима, новинама, брошурама, календарима итд. са информацијама у којим библиотекама се чувају. Чланак *Штампа у ослобођеним крајевима у XIX веку (Бивши врањски, лесковачки, нишки, пиротски и топлички округ)* (Мирчетић, 1978: 295–306) доноси потпунији преглед штампарија у југоисточној Србији и листова и часописа у њима штампаним између 1878. и 1900. године са библиографијом.[14]

[14] Прву штампарију у Нишу водио је од 1883. године Коста Чандеш, а од 1. маја 1887. године Димитрије Адамовић покреће прву штампарију у Лесковцу. Крајем XIX века почињу са радом и штампарије у Пироту и Прокупљу. Следи преглед штампарија које су касније радиле у овим градовима (Мирчетић, 1978: 296). Први листови у јужној Србији су *Нишки весник* (1884), *Зрак* (1886) и *Нишке новине* (1895) – национално-просветитељског карактера, затим: *Народне новине* (1886), *Слобода* (1889), *Стара Србија* (1889) – нишки политички листови, као и *Глас народа* (1887), издаван у Лесковцу (Мирчетић, 1978: 296–298). Од листова који су излазили од 1887. до 1890. године помињу се *Црквени гласник* из Лесковца (1887), *Нишка*

3. Ван поделе извора за проучавање језичке прошлости југоисточне Србије који су поменути или представљени на страницама *Лесковачког зборника*, треба се осврнути и врло информативан чланак Станише Војиновића (1984: 305–308) *Ђуро Даничић и југоисточна Србија*, о интересовању Ђуре Даничића за новоослобођене крајеве после 1878. године. Осим што се путем писама распитивао о акценту имена села у југоисточној Србији које је уносио у *Рјечник ЈАЗУ*, Ђуро Даничић је желео да посети ове крајеве, да чује народне говоре, те је у августу 1880. године са М. Ђ. Милићевићем и П. Матковићем обишао већи број места. Топао дочек, приређен већ цењеном научнику, говори о свести становника овога краја о важности језика и језичких проучавања.

4. Може се закључити да побројани извори за проучавање језичке прошлости југоисточне Србије – углавном млађи из XVIII и XIX, али и старији почев од краја XIV века – на које је често са становишта других научних дисциплина, указивано у *Лесковачком зборнику* почев од 1961. године до данас, представљају драгоцен путоказ за даља проучавања из области историје језика, историјске дијалектологије и, посебно, ономастике, будући да су се истраживачи најчешће бавили епиграфским изворима и пописима становништава. Иако основна намера, осим у неколико изузетака, није била језичка анализа већ бављење културним, уметничким и фолклорним наслеђем, у чланцима се осим детаљног описа споменика, повремено прилажу снимци, одређује се тип језика (српскословенски, рускословенски, црквени и сл.), а текст споменика транслитерисан је углавном савременом ћирилицом. Будући да њихова језичка анализа, по правилу, није рађена, након провере очуваности ових извора и израде потпунијег библиографског описа, што је један од задатака рада на пројекту *Извори за проучавање српског језика на тлу југоисточне Србије у XVIII и XIX веку*, требало би приступити детаљнијем језичком проучавању, које ће употпунити слику језичке прошлости југа и истока Србије.

застава (1890), *Саобраћајни весник* (1890), *Врањски гласник* (1892), *Ниш*лија, *Одбрана*, *Нишка слога*, *Против зла* (1893), *Синђелић*, *Нишки трговински гласник* (1894), *Гласник нишке трговачке омладине*, *Електрика*, *Општинске новине*, *Општински писар* (1895), *Лесковчанин* (1896), *Вардар* (1897), *Оглас*, *Истина* (1898), *Глас*, касније *Глас Епархије нишке* (1899), *Нишке новости*, *Нишки гласник* (1900), *Смех и сузе* (Алексинац, 1900) (Мирчетић, 1978: 298–300). У даљем тексту Драгољуб Мирчетић (1978: 300–302) помиње дечије и књижевне часописе: *Ђаче* (1888), *Књижица*, *Караџић* (уредник Тихомир Ђорђевић, 1893), *Слава* (уредник Миливоје Башић, 1896), *Ивањско цвеће* (1900), *Градина* (1900) и радничке часописе: *Социјалистичка борба* (1903) и *Слободна реч* (1909). На крају рада дата је библиографија листова и часописа у новоослобођеним крајевима (окрузи: врањски, лесковачки, нишки, протски и топлички) од 1880. до 1990. године, уз основне податке о периоду излажења, уредницима и карактеру (исто: 302–305).

Извор

Лесковачки зборник, 1–65, Лесковац: Народни музеј, 1961–2025, https://leskovackizbornik.rs/index.php/zbornik/issue/view/8

Литература

Антић, 2022: Д. Антић, *Лесковачки зборник (1961–2021): од стручног гласила до истакнутог националног часописа*. Лесковац – Ниш: Народни музеј Лесковац – Филозофски факултет.

Андрејевић, 1988: Б. Андрејевић, Записи о Нишкој буни 1841. године и другим покретима против Турака на маргинама црквене књига Пентикостар. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 28, 245–261.

Војиновић, 1975: С. Војиновић, Библиографија штампаних књига, часописа и листова у Лесковцу од 1887–1942. године. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 15, 253–274.

Дудић, 1989: Н. Дудић, Симболошке представе на надгробним споменицима у долини Јужне Мораве. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 29, 29–38.

Ђорђевић, 1961: Д. Ђорђевић, Рукописни Требник цркве у Медвеђи. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 1, 112–114.

Ђорђевић, 1964: Д. Ђорђевић, Јашуњски реликвијар и оков Рударског јеванђеља. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 4, 142–146.

Ђорђевић, 1968: Д. Ђорђевић, Неки наши култни каменови и веровања у вези са каменом. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 8, 113–119.

Ђорђевић, 1972: Д. Ђорђевић, Власотинце. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 12, 167–185.

Ђорђевић, 1981: Д. Ђорђевић, Школа манастирског метода о Ораовици. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 21, 259–266.

Ђорђевић, 1982: Д. Ђорђевић, Белешке за летопис цркве чукљеничке. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 22, 303–310.

Ђорђевић, 1985: Д. Ђорђевић, Надгробни споменици на неким јужносрбијанским некрополама. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 25, 449–456.

Ђорђевић, 1986: Д. Ђорђевић, Цртежи надгробних споменика и фотоснимци црквених експоната Христифора Црниловића. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 26, 343–351.

Ђорђевић, 1989: Д. Ђорђевић, Бабичка црква – раније манастир Св. Тројица. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 29, 305–314.

Еман, 1977: А. Еман, Рударска црква храм. Св. Параскеве у општини лесковачкој. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 17, 223–248.

Јовановић, 2008: М. Јовановић, Летопис цркве Свете мученице Параскеве. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 48, 123–130.

Костић, 1997: Д. Костић, Штампарије и штампарство у Лесковцу и околини од 1887. до 1941. године, Штампарије и њихови власници до 1914. године. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 37, 175–191.

Милић, 2025: Д. Милић, Духовно и културно наслеђе Заплања (XV–XIX век). Лесковац: *Лесковачки зборник*, 65, 43–60.

Младеновић, 1994: А. Младеновић, Напомене о језику неких писаних споменика из Ниша и Пирота у XVIII и XIX веку, у: П. Ивић и др. (ур.), *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*, Ниш: Филозофски факултет, 181–187.

Мирчетић, 1978: Д. Мирчетић, Штампа у ослобођеним крајевима у XIX веку (Бивши врањски, лесковачки, нишки, пиротски и топлички округ). Лесковац: *Лесковачки зборник*, 18, 295–306.

Николић, 1965: В. Николић, Врањска и грделичка насеља у 19. веку и њихово становништво (По архивским изворима). Лесковац: *Лесковачки зборник*, 5, 73–85.

Стојановић, 1969: Р. Стојановић, Надгробни споменици Рударског гробља. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 9, 249–256.

Стојанчевић, 1985: В. Стојанчевић, Жалба Лесковчана Томи Вучићу Перишићу из 1847. године. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 25, 373–375.

Суботић, 1987: Г. Суботић, Зидно сликарство Светог Јована Претече у Јашуњи (1). Лесковац: *Лесковачки зборник*, 27, 23–37.

Томовић, 1985: Г. Томовић, Надгробни натписи из околине Лесковца. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 25, 457 – 463

Трајковић, 1964: Д. Трајковић, Око Лесковачког закона од 27. зилкаде 1275. године. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 4, 137–141.

Требјешанин, 1982: Р. Требјешанин, Трагом српске књиге на територији југоисточне Србије до 1878. године. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 22, 269–302.

Цветковић, 1999: Б. Цветковић, Манастир Липовац. Лесковац: *Лесковачки зборник*, 39,79–100.

Цветковић Теофиловић, 2025: И. Цветковић Теофиловић, Проучавање прошлости српског језика на простору југоисточне Србије – актуелна питања, у: М. Ковачевић (ур.), *Актуелна питања историје српског језика*. Одјељење за српски језик, Библиотека Научни скупови, књ. 14. Андрићград : Андрићев институт, 407–428.

Nadežda D. Jović

LESKOVAČKI ZBORNIK AS A GUIDE FOR THE STUDY OF THE LINGUISTIC PAST OF SOUTHEASTERN SERBIA IN THE 18TH AND 19TH CENTURIES

Summary

The paper provides an overview of sources for studying the linguistic past of southeastern Serbia mostly created in the 18th and 19th centuries, which are cited in the *Leskovački zbornik*, the journal of the National Museum in Leskovac. The journal has been published annually since 1961 and publishes scientific papers that deal with the cultural and historical heritage of southern Serbia and its connections with other cultural circles from the perspective of various humanities disciplines. Sources for studying the linguistic past, which are indicated in the journal, are divided into manuscripts (records in liturgical books, notebooks, censuses of settlements and population, Leskovac Agrarian Law, Complaint of Leskovac residents to Toma Vučić Perišić from 1847), epigraphic (tombstones, frescoes, inscriptions on sacred objects and buildings and cult stones) and printed (journals published on the territory of southeastern Serbia after the liberation from the Turks). Researchers have most often dealt with epigraphic sources, and the material is mostly onomastic.

Keywords: Leskovački zbornik, southeastern Serbia, linguistic past, manuscripts, epigraphs, onomastics.

Милица А. Кандић[1]
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за научноистраживачки рад

УДК 821.163.41.09-32 Илић Л.
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.11

ПОМОРИШЈЕ И ПРИРОДНЕ НЕПОГОДЕ У ЗБИРЦИ ПРИПОВЕДАКА *ДОЛИНОМ МОРИША* ЛАЗАРА ИЛИЋА[2]

Апстракт: Близина граница Србије и Румуније утицала је на стварање бројних писаца чији је главни стваралачки спецификум и потекао на међи ових двеју земаља. На тој размеђи стварају бројни познати писци попут: Ђорђа Бранковића, Димитрија Тирола, Саве Текелије, Доситеја Обрадовића, Теодора Радичевића, Ђуре Јакшића, Милоша Црњанског и бројних других стваралаца, креирајући слику Темишвара и бројних других градова око Дунава, али и времена, друштвених, историјских и културних прилика доба у коме су живели и стварали. О томе сведоче и бројни часописи који су покретани на тим просторима а који су представљали ангажман зарад неговања и очувања културног суживота Србије и Румуније.

У овом раду бавићемо се, поред периодизације и осврта на културна, историјска и књижевна дешавања која су утицала на стваралаштво писаца, анализом корпуса из збирке приповедака Лазара Илића *Долином Мориша* који указује на предео око Дунава (румунског дела), и показати како је тај простор обележио део његовог живота. Истраживање ће предочити поетички доживљај предела, те природних непогода и указати на значај за стваралаца, као и на његове тенденције ка реалистичкој поетици приповедања и сликања пејзажа, иако је стваралац временски веома далеко од епохе ка којој исказује склоност. Временске непогоде – суше и поплаве карактеристичне су за ове области, будући да чести описи указују на утицај, самим тим и на одређење у погледу свакодневних активности попут земљорадње и преласка преко реке, затим и радова у пољу.

Кључне речи: Лазар Илић, (сеоске) приповетке, Мориш, природа, природне непогоде, екопоетика, геопоетика.

[1] milica.kandic@filum.kg.ac.rs

[2] Истраживање спроведено у раду финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о преносу средстава за финансирање научноистраживачког рада истраживача на акредитованим високошколским установама у 2025. години број: 451-03-136/2025-03/ 200198.).

1. Уводне напомене

Многи писци Баната о којима је полемисао Миливој Ненин у својој студији „Сви моји банатски писци" пишу и говоре о Дунаву као инспирацијском језгру које им је помогло да начине бројне историјске реминисценције, те да полемишу и о бројним културним дешавањима у земљи. Ипак, поезија Јована Стерије Поповића, Јована Суботића и каснијих стваралаца овековечила је ову тему, док су поједини, као што је Војислав Илић, чини се, закаснили да опевају тему Дунава, иако је наречена тематика присутна у његовом песништву, на шта ће касније Љубомир Симовић референсати у својој песми (уп. Ненин 2016: 10–12, 15–17). Поред ове студије, треба указати на немерљив значај дела *Откривање Срба: српска књижевност у Румунији*, зато што окупља важне писце тог региона и указује на културно-историјски аспект који је много година био од великог значаја за опстанак српског и румунског народа у пограничним деловима јер су неговале духовну културу чији се утицај касније и огледа у погледу мисије просвећивања, као и настанку цркава, школа, установа културе. Све ове установе опстајале су захваљујући институцијама које су неговале духовни живот и оснаживале вољу народа да се упркос тешким временима очува идентитет народа. „Сеобе и сеобни елементи обогатили су кроз векове, бројчано и духовно, српски народ у Араду, арадском Поморишју, у Темишвару и темишварској регији, све до Дунава и Дунавске клисуре" (Маџаревић, Гвозденовић и други, 2009: 3). Ту су настајали темељи духовне културе у виду значајних институција попут Матице српске, затим Друштва српске словесности где су забележена бројна имена Срба са простора Румуније, војсковође, градитељи, духовни челници, добротвори попут Саве Текелије и бројних других значајних личности које су представљале стуб културе помоћу кога је опстајало и српско и румунско становништво. Такође, предговор указује на важност постојања културе и просветитељства које су посебно обогатили Доситеј Обрадовић, Јован Стејић, Евхаристија Арсић – прва песникиња Матице српске, затим породица сликара Алексић, Димитрије Тирол – утемељивач Првог српског читалишта у Темишвару, касније и Београдског читалишта (Маџаревић, Гвозденовић и други, 2009: 3). Битну улогу играли су и епископи, а бројне цркве које су постојале указивале су на значај таквих институција за духовност народа, као и на њихову неизоставну важност присутности у животима људи. Бројни ствараоци и друге утицајне културне личности из различитих ниша, посебно са севера Србије, имале су неку врсту контакта са Темишваром, Букурештом или неким другим градом[3], што је оставило значајан траг

[3] Више о тим утицајима у раду „Румунске реалности на страницама српских писаца (XVIII–XIX века)" ауторке Јоане Мургеану (Ioana Murgeanu), на странама 105–112. Рад је настао оквиру зборника *Српско-румунске везе и прожимања на културолошком плану* који је приредио проф. др Миља Н. Радан 2005. године. У раду ауторка објашњава какве су видове сусрета имају српски писци са румунским живљем, где се посебно бави Јоакимом Вујићем,

и уједно потпомогло да се учврсте српско-румунске везе, а један од тих начина био је и развитак штампарије и издаваштва. „У Темишвару је од 1827. до 1829. Димитрије Тирол издавао *Банатски алманах*, поучни историјски и књижевни годишњак. У време Војводства Србије, Милорад Медаковић је 1851. у Темишвару покренуо политички листи *Јужна пчела*, у оквиру којег је излазио и *Књижевни додатак*. Годину дана касније у овом граду је Александар Андрић покренуо књижевни лист *Световид*. Неуморни Тирол је 1854, у оквиру Друштва читалишта фабричког, покренуо *Темишварски календар*" (Церовић 1997: онлајн)[4]. То су само неки од бројних примера који показују значај развоја штампарије, као и неумитну жељу људи тих простора да се образују и информишу о различитим врстама дешавања.

2. Поморишје између књижевне имагинације и реалности

Илићеве приповетке у збирци *Долином Мориша*, када сагледавамо из аспекта природних непогода, у основи се могу поделити према тематици на оне које приказују пејзаже, затим слике суша и слике поплава, изливања реке. Сходно томе, очекују се различити доживљаји природе као и однос према њој, те се запажа и развој приповедачеве мисли у вези са овом тематиком. Приметно је да код сеоског живља тема поплава изазива страх, а суша несрећу због слабих усева, док пејзажи изазивају меланхолична осећања при самом погледу кроз окно воза. Читајући Илићеве приповетке читаоци добијају потпунији увид у проблематику са којом се мештани Поморишја суочавају, али имају прилике и да се упознају са пејажима и лепотама места у околини. Оно што је евидентан проблем кроз историју Румуније јесу суше које су умеле трајати месецима и колико год покушавали да учине нешто по том, суша није јењавала, већ се водостај језера, као и Дунава повлачио стварајући неприлике људима. Приповетке које сведоче о оваквим догађајима јесу „Пред осеком реке" и „Преко трња ка звездама", где се може видети колико су временске прилике одређивале начин живота људи који су им се морали прилагођавати, што је даље утицало и на друштвене, социолошке, економске, привредне услове и ситуацију.

Пре него започнемо разматрање приповетке „Пред осеком реке" морамо истаћи запажање Миливоја Ненина поводом пејзажа Јована Суботића,

Доситејем Обрадовићем, Вуком Стефановићем Караџићем, Милованом Видаковићем, Бранком Радичевићем, Ђуром Јакшићем, Јованом Стеријом Поповићем, Војиславом Илићем, Алексом Шантићем, Јованом Дучићем, Вељком Петровићем, али и стваоцима XX века попут Иве Андрића, Милоша Црњанског, Душана Васиљева, Миодрага Булатовића, РадомираАндрића, Адама Пуслојића.

[4] Церовић, Љубивоје, *Срби у Румунији од раног средњег века до данас*. .<https://www.rastko.rs/antropologija/ljcerovic_srbi_ro.html#_Toc412643872>.

али се ова тврдња свакако односи и на дело које је сада предмет наше анализе. Пејзаж је уједно и бекство од историјских догађаја – потенцијални заборав места и времена у коме се јунак налази, али истовремено пејзаж ту помисао враћа лирском субјекту (уп. Ненин 2016: 8). Дакле, с једне стране се налази бег у садашњи тренутак, док је са друге присутан повратак на прећашње недаће што ће садашњи тренутак, ма колико изгледао лоше, учинити бољим, будући захвалност и мир. Уколико анализирамо приповетку, увидећемо да је основно осећање које предодређује егзистенцију људи Поморишја заправо страх и то оног тренутка када се присећају суша и поплава које би након тога уследиле. Услед тог страха од природе, човек почиње да се удаљава од природе и да је сматра непријатељем. Разлог овој тврдњи јесу потребе и навике људи које Илић ставља у први план, док гледају у облаке и покушавају да прочитају њихову нарав. Драган, један од главних јунака приповетке, помно прати и гледа у воду и облаке, жељно ишчекујући кишу да би се могло скелом прећи преко реке, отићи на пијац и одржати венчање. С једне стране, у глави јунака преплићу се слике готово пресахле реке које његово биће дубоко узнемирава и љути до крајњих граница, док с друге стране рекреира слику венчања које се неће одржати што ће значити победу природе и сви ће му се смејати – он то сматра и личним поразом њега као свекра, оца и домаћина.

> „Посматра сиво-зелену воду и чини му се да никад није ту текла река што понекад насрће на гвоздене мостове, преврће скеле, прелива обале, односи све што у лудом наступу захвати и помахнитало хучи. [...] Ако свадбу одложи, многи ће му се смејати: рећи ће да га је плићак победио. Већ и сам види да нема ништа од сватова са искићеним коњима и колима. И све због дуге суше. Док вода не надође, неће скелом одјекивати весеље, неће се чути рзање разиграних коња" (Илић 1975: 7).

„Воде овде симболизују обесмишљено постојање, подложно времену и пролазности, које делује у складу са женским принципом 'влажности'" (Cirlot 2001: 89). Јунак у неколико наврата преиспитује саму реку у немогућности да поверује да је то иста она река чије се корито у пролеће напуни водом од снега који се топио. Ова слика јесте контрастно постављена суши са ниским водостајем, плитком реком, сувим песком, коритом које је зарасло у коров те подсећа на гробље, док људи гледају у небо тражећи облаке који ће окончати сушу. „Сувоћа је принцип који је у директној супротности са оним органског живота. Овај последњи је повезан са плодношћу земље — биљним и животињским животом", напомиње Кирлот (2001: 89). Гледајући у реку, ко јој не познаје нарав, не може ни претпоставити њену разорну моћ, а то је управо оно чега се јунак највише прибојава, што га обеспокојава ноћу и тера да на сваки шум устаје, то је заправо и наговештај јунакове трауме изазване прећашњим трагичним догађајима поплаве са смртним исходом. Ова слика бива најпре најављена, а касније је у сећање скелар и Драган при-

зивају, напомињући посебно 1970. годину када се десила страшна поплава. Готово исушено речно корито без живота које представља садашњу слику контрастно је постављена слици где река разара све око себе, а моћ природе је толика да ужасава човека чинећи га беспомоћним тако да може само посматрати оно што се око њега дешава попут ствари, без могућности да било шта предузме.

> „Набујала река надолази, далеко се излива и све пред собом уништава. И као од шале проваљују долме и немилосрдно све пред собом плаве. [...] Мутна вода разуздано ври; надолази уз пратњу заглушујуће буке. Све дроби снага њених таласа. Подрива жиле, чупа дрвеће и успут га ломи. Час га, као дављеника, издиже на површину, час га вуче ка мутном дну. [...] Све хаотично преврће, окреће, помешано једно с другим; река својом сатанском снагом обележава места где доноси смрт. Неком се очи надуле од непроспаваних ноћи, неком од плача. Све је опхрвала туга голема" (Илић 1975: 11).

Вода каква је у стварности готово пресахла, у сећању Драгана и скелеције бива оживљена са свим оним несрећама и животима које је однела. Она је у сећањима веома жива, попут неког створења које има сопствену вољу и нарав и својом огромном снагом одлучује о животима људи и ствари које јој се на путу нађу, док садашња слика није ни изблиза таква. То само говори о елементу воде и несталној, променљивој природи које се човек гнуша јер пружа осећај несигурности и подсећа на пролазност тренутака и ствари. У имагинацији два јунака вода је достигла такве размере да је постала сатанско створење које бира где доноси смрт. Ово је, дакле, потпуно опозитна слика од онога што је очекивано[5]: да пролећне воде буду мирне, свеже, да подстичу буђење[6] и плодност предела јер воде готово да уопште ни нема, а њено одсуство дубоко провоцира, фрустрира и љути Драгана. Наведени пример био је један од већих удара природе на човека, који ће се памтити, препричавати и преносити са генерације на генерацију како би људи знали да је разорна моћ воде уништила све пред собом за трен ока и сведочити о ништавности људске судбине пред непогодама. Поред искуства, преносе се и страх и паника, али и траума, а све то чини човека још даљим од природе што за последицу има све мање препознавање и умење читања природе.

Драган је главни јунак растрзан између жеље и трауме и на тој разини пребива јако дуго, љутећи се на реку, али се, на крају приповетке у његовом бићу ипак дешава преокрет јер схвата да на силе природе не може утицати, те је бесмислено кривити природу за све, исто као што се не може живети у страху од препрека већ мора научити да својим радом победи природу и да непрестано мора ићи напред упркос свему. Заправо, културолошки и

[5] „Када је о благости и свежини реч, можемо пратити готово материјално стварање метафоре која води приписује сва ублажавајућа својства" (Башлар 1998: 198). То се најпре односи на реке, тј. слатке воде које имају умирујуће дејство на човека.

[6] Видети детаљније о томе у: Башлар 1998: 45.

друштвени кодови који стварају комплексе испречили су се јунаковој срећи и захвалности на тренутку у коме пребива упркос недаћама. Али, оваква сећања учинила су га срећним што је то све прошлост и да ће се река поново претворити у животворну, само треба бити стрпљив, а решење ће се у неком тренутку већ пронаћи. Главна проблематика нареченог феномена пребива у томе што вода изазива у јунаку башларовско сањарење које бива пробуђено и у исти мах осујећено, где се запажа да је имагинација дубоко продрла и постала везана за природу. Како Башлар напомиње (1998: 33): „Поново ће постати жива и природна [огледала у својству рефлексија стварности] тек када будемо могли да их упоредимо са живом и природном водом, када имагинација поново буде *постала природна*, буде могла да прими учешће призора реке". Тек када се човек, самим тим и имагинација, поново споји и врати природи, моћи ће да сагледа и прихвати стварност без идеализације и да се отргне од привида имагинације и жеља које га толико одвајају од реалности. Самим тим, човек ће поново задобити духовност или је пак повратити и изнова задобити снагу духа и борбеност која је својствена животности. Приповетка бива окончана умирујућим тоном јунака који почиње да разумева дуалну природу реке и као такву је прихвата, те тако може постићи хармонију са природом у тежњи ка оном вишем, савршенијем а то подразумева превазићи непогоде, па биле оне на симболичном плану или фигуративно исказане.

Слика суше и њених последица запажају се и у приповеци „Преко трња ка звездама" где сеоски живаљ брине о томе чиме ће прехранити стоку. Овде се запажа човеково делање и тражење решења, за разлику од пређашње приповетке где су људи чекали и били препуштени на милост и немилост природи. „Однос између културе и природе није само реципрочан, већ и високо хијерархизован. Тешко је замислити ситуацију у којој би култура и окружење имали апсолутно једнаку тежину у одређивању облика одређеног културног обрасца. Улога културе делује као примарна. Претпоставка о супериорности културе над природом произлази из тезе да је култура у стању да трансцендира природне услове, односно да 'покори природу'" (Horáková 2017: 165). Приповетка говори о важном преокрету где сада човек узима ствар у своје руке, јер жели да предупреди долазак лоших временских услова тако да ипак има чиме да прехрани породицу и стоку. Самим тим, реч је и о културолошком напретку где човек сада осећа надмоћност над природом, превазилазећи и предупређујући примарну покоравајућу беспомоћност. Обрт се дешава и као последица смене власти, у смислу промене председника који је завео ред у селу, саграђене су штале, појила за стоку, индустријски стакленици за поврће. Делање човеково допринело је да поврће одолева мразевима и ветру, али грађење стакленика уништило је пределе природе који никада нису били коришћени. Цивилизација је увелико донела бољитак и олакшала човеку преживљавање, с тим што је природа морала

да испашта како би се човеков наум остварио. „Рођени ни добри ни зли, људи обликују сами себе у друштвеној активности која се одвија у датим историјским околностима" (Sahlins 2008: 96). То само сведочи о човековој предодређености да дела сходно друштвеним мерилима, што га одваја од примарне природе. Експлоатација земљишта у приповеци човеку доноси нову добит, нове искористиве површине, али значи и уништавање природе која постаје непријатељ цивилизацији јер је сувишна и заузима место које припада њему јер користи бенефите земље за сопствену корист.

> „Булдожер се напрегао, брекће, за воланом седи млад човек. Својим челичним грудима грдосија захвата и гура тону изривене земље, изравнава затрављене јамурине земљишта које никад није коришћено. На све стране виде се искидане жиле кукуте, коприве, трња. Ту ће се на површини од шест хектара подићи индустријски стакленик за поврће.
> И онда ће се и зими, кад дуну оштри, јаки ветрови и кад љути мразеви разголите небо, а иње посребри земљу и дрвеће, испод топлог поткровља стакленика смешити и кроз окна пркосити хладноћи зарудело поврће" (Илић 1975: 29).

Овде је на делу онтолошка дихотомизација природе (материје) и културе (духа) и доводи до епистемичке дихотомизације, а као последицу има природу као странца, непрепознатљива је (уп. Welsch 2022: 207). „Јер ако наша средства сазнања, као *res cogitans*, припадају једном поретку који нема ништа заједничко са природом као res extensa, онда та средства сазнања нису у стању да успоставе било какву кореспонденцију са природом; уместо тога, ми смо препуштени искључиво конструисању природе и фабрикацији света у складу са сопственом имагинацијом. Дух и природа више не стоје заједно" (Welsch 2022: 207). За разлику од претходне приповетке, запажа интервенција човека и цивилизацијски уплив који ради на томе да природу прилагоди себи и да је укроти, у чему и јесте *diferentia specifica* зато што претходна приповетка показује немилосрдност природе, али и човека који је препуштен на милост и немилост, што сада није случај јер он овде чини све да предупреди губитке и лоше временске услове и да упркос њима опстане. „Ипак, како је убедљиво тврдио Леви-Строс, подела на природу и културу није само антрополошки концепт, већ се у извесном облику може пронаћи у свим друштвима као когнитивни механизам за разумевање света" (Horáková 2017: 164). Постојећи механизам који се увелико укоренио у друштво обликује га према сопственим потребама и начелима, формирајући извесне кодове и мишљења првенствено прилагођена антропоцену. Будући да се ради о савременој приповеци која обрађује тематику напретка друштва у индустријском и привредном смислу, мора се имати у виду да је тема тада била веома актуелна, баш као што је то и сада, сходно томе да се проблем суше у Румунији и даље, упркос бројним напорима, није могао решити. Тиме се показује да су српски писци на граници пратили културолошку, политичку, друштвену ситуацију у земљи и имплементирали догађаје у своја

дела сагледавајући проблем лично, као да је њихов. Савремени прикази природе подразумевају присуство возова, телефонских бандера, индустријских и радних машина, стаклениκа, појила, скела, електричне енергије који су постали део свакодневице.

„Сузе туге" представљају меланхолични приказ реке Мориш и околине, на путу ка месту одредишта. Приповедач пред нас ставља природне слике као оне које се повинују силама природе и силама природе самог приповедача, а оне даље, како Башлар напомиње (1998: 229), од природних елемената узимају материју и кретање, те такве слике постају динамичне, делују у нама самима. Читаоци имају прилике да се са пејзажем и крајем упознају из визуре путника који посматра предео кроз прозорско окно и попут туристичког водича описује живописни крај и успон и спуштање воза преко Јужних Карпата где се налази масив Бучеђ, затим долина реке Прахова, и врхове Омул и Крајман, затим места Предеал, Буштењ и Синаја. Овај веома детаљан опис указује на географске одреднице које су сада позната туристичка места и то се све чини са циљем да се укаже на природне лепоте и складност погледа који се пред јунакињом као посматрачем отвара. „Оно што је важно јесте да се места сећања могу схватити и посматрати дословно, у њиховим физичким димензијама — као у случају музеја, гробаља или споменика. Могу се, међутим, разумети и метафорички. У том другом случају, све симболичке праксе присутне у колективном памћењу постају места сећања, обликујући идентитет и слику једне заједнице" (Szpociński 2003: 21). „Топонимија заузима посебно место у књижевности о местима сећања. Име и сећање на прошлост скривено у том имену чине се једним од кључних елемената савременог дискурса о памћењу места" (Rybicka 2012: 136). Истовремено, вредност ове приповетке не пребива само у томе што се представља једна земља посредством књижевног дела, већ приповедач осведочава поетику саме земље – предела, шума, поља, њива, искрчених места где се налази срце цивилизације са својим грађевинама и димњацима. Тиме бива отворено поље геопоетике које у дискурсу приказује примену релација поетике, тј. поетике земље и географије. И не само то, од самог почетка запажа се отварање текста за земљу, тј. за представе о земљи (уп. White 2014: 108). Оно што аутор чини кроз књижевни текст јесте да кроз приповедање створи дискурс који кроз носталгију проговара о земљи и изнова је исписује кроз сопствени доживљај. Помоћу приповедања ауторке које има функцију да наративизује природу, пејзажи као да су догађаји који активно учествују у механизму носталгије у оквиру психологије јунакиње, запажа се и истиче сама географија земље кроз коју се путује, што омогућава читаоцима да поред фиктивног прате и стварносни свет који је уткан у литерарни. Геопоетика овде представља рефлексију стварности кроз поетику текста, док поетика пејзажа представља личну, унутрашњу, психолошку рефлексију света јунакиње. Такав спој омогућава сагледавање предела као

дела карактеризације јунакиње и њеног емотивног света, док стварносни део упућује на књижевност као сведочанство путописне стварности, што додатно усложњава нивое тумачења и сагледавања приповетке као такве. С друге стране, приказује се нови феномен усредсређености књижевности на однос човека и простора о чему Кенет Вајт говори седамдесетих година XX века, предочавајући тако нову свест о свету која се налази у центру стварања дела. Поред тога, приповетка отвара цивилизацијски, културолошки аспект који прави дистинкцију између предела који се не могу у толикој мери сматрати нетакнутим, и града, престонице препуне зграда, знамености, установа од друштвеног и културног значаја без природног окружења. И управо у том кључу, геопоетика бива представља као поље истраживања које поново доводи у питање теоријске претпоставке просторне референцијалности и књижевног стварања у контексту постмодерности. У том контексту, ствара се нова људска картографија као људска перцепција простора из чега даље произлази нова територијална конфигурација. Самим тим подразумева се нова перцепција места из аспекта личног доживљаја који је преточен кроз приповедање у текст сам.

> „... Брзи воз је једно време јурио поред реке Мориша, носећи ме ка главноме граду миле отаџбине. Затим се змијски провлачио између брегова, завлачио се у тунеле, као да рони у срце мајке земље, и поново излазио на дневну светлост. И све поред чега је воз пролазио стално је јурило негде уназад. [...] После дужег успињања и спуштања преко Јужних Карпата, појави се масив Бучеђ, стојећи као стражар изнад долине Прахове, са врховима Омул и Карајман. Пролазимо долином Прахове, где се налазе живописна климатска места: Предеал, Буштењ, Синаја. Убрзо планине нестадоше у сивилу замагљеног видика" (Илић 1975: 120).

„Књижевност је носилац историјског памћења захваљујући свом материјалном, језичком и симболичком облику. Њена улога, међутим, јесте улога архива. Поновићу, са Берентом – она није усмерена на логос, већ на живи биос историје. Због тога књижевност која тематизује, интерпретира, реконструише, фабрикује или митологизује места сећања — како фиктивна тако и стварна — постаје не само топографија историје, већ и облик дијалога са прошлошћу, садашњошћу и будућношћу" (Rybicka 2012: 138). Овде треба напоменути да се ауторкини утисци и имагинација мешају са пределима производећи јединствени приказ пејзажа и подстичући динамизам природе која је овде један од актера догађаја јер се на самом путу, пре разговора са путником ауторка само упознаје са призорима који јој пред очима искрсавају. И тако, путујући час у само срце Мајке Земље, а час у небеса, пред читаоцима се отварају и искрсавају слике препуне склада, хармоније зелених предела и њива, док се као њихова супротност описују градови где грађевине својим нескладом одскачу од идиле на какву су очи јунакиње на путу навикле. Ипак, наговештај Букурешта назире се помоћу високих зграда,

цркава, чађавих димњака и плавичасте измаглице која одваја цивилизацију од планинског дела прекривеног шумама, и равница са кукурузом и мањим насељима.

Лазару Илићу су ипак замерали што је недовољно искористио свој стваралачки таленат, али је, као што запажамо, остао веран реалистичком приказивању и осликавању сеоске средине и људи. Како напомиње Вукадиновић (2001: онлајн)[7], Илић је: „приповедач у души остао бескрајно одан својој љубави за сељачки свет и природно општење са завичајним банатским поднебљем".

3. Закључне напомене

Истраживање је најпре имало за циљ да предочи књижевно остварење Лазара Илића који се у оквиру савременог стваралаштва дотакао теме Поморишја, румунске области око реке Дунав. Затим, посредством корпуса, показује се доживљај тог региона, док реалистички описи доприносе дубљем доживљају природе која се читаоцима предочава. Свака од анализираних приповедака представља другачију тему: једна се тиче природних непогода, али и нарави људи Поморишја, друга настоји да укаже на проблем немаштине због лоших временских прилика и да покаже како увођење технологије може то питање да предупреди, док трећа представља географски и пејзажни приказ делова земље из воза. Међутим, он то чини са једног новог аспекта те се можемо упознати и са проблемима са којима се мештани суочавају, затим са нарави природе, посебно река и времена који су, закључићемо, непредвидиви. Такође, дотакли смо се теме индустријализације, настојања развитка привреде, технолошки напредак који је, ако сагледамо мања места и градове које је приповедач описао, све видљивији и присутнији, толико да постаје увелико део свакодневице. Занимљиво је то што је Илић предочио читав тај процес који је најпре проистекао из потребе да се природне непогоде попут поплава, суше, мразева предупреде, како би људи имали од чега да се прехране и тиме привреда не би испаштала. То само указује на прелазак на другачији начин живота, чиме се друштво мења, али и све више удаљава од природе, чак и у мањим местима, не само у градовима како би се то очекивало. Сходно томе, долазимо до закључка да је Илић приповедач изузетно свестан људи, друштва, окружења и свих измена које су се дешавале, желео је да их забележи, те да остану сведочанство тог времена, и не само то, већ је делима отварао важне проблеме за које можемо рећи да су и даље веома актуелни.

[7] Вукадиновић, Миљурко, *Приближавања: Огледи из књижевности Срба у Румунији: Роман*. < https://www.rastko.rs/rastko-ro/mvukadinovic-priblizavanja_c.htm>.

Извори

Илић, 1975: Л. Илић, *Долином Мориша*, Букурешт: Критерион.

Литература

Башлар, 1998: Г. Башлар, *Вода и снови: оглед о имагинацији материје*. Сремски Карловци · Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

White, 2014: K. White, *Panorama géopoétique. Théorie d`une textonique de la Terre*. Lapoutroie: Editions de la Revue des Ressources.

Welsch, 2022: W. Welsch, „Nature versus Culture?", *in: The Journal of Kitsch, Camp and Mass Culture*, Volume 1 / 2022. Germany: Friedrich-Schiller-Universität Jena, pp. 205–218.

Вукадиновић, Миљурко, *Приближавања: Огледи из књижевности Срба у Румунији: Роман*. <https://www.rastko.rs/rastko-ro/mvukadinovic-priblizavanja_c.htm>. 15. 10. 2025.

Cirlot, 2001: J. E. Cirlot, *A Dictionary of Symbols*. UK: Barnes & Noble Books.

Маџаревић, Гвозденовић, 2009: С. Маџаревић, С. Гвозденовић, и други, *Откривање Срба: српска књижевност у Румунији*. Крагујевац: Ризница: Град Крагујевац; Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Мургеану, 2005: Ј. Мургеану, „Румунске реалности на страницама српских писаца (XVIII–XIX века)". Темишвар: *Српско-румунске везе и прожимања на културолошком плану*, 105–112.

Ненин, 2016: М. Ненин, *Сви моји банатски писци: приказе и прикази*. Ново Милошево: Банатски културни центар.

Rybicka, 2012: E. Rybicka, „Place, Memory, Literature (from the perspective of geopoetics)", *in: Teksty Drugie*, vol. 2. IBL PAN, 126–139.

Sahlins, 2008: Sahlins, Marshall, *The Western Illusion of Human Nature*. Chicago: Prickly Paradigm Press.

Szpociński, 2003: A. Szpocinski, „Places of Memory", *in: Borussia*, vol. 29. 16–27.

Horáková, 2017: H. Horáková, „Thematic section Revisiting the Culture-Nature Divide Under Global Forces / Tematická sekce Přehodnocení hranic mezi kulturou a přírodou pod vlivem globálních sil", *in: Český lid*, Vol. 104, No. 2 (2017). Prague: Institute of Ethnology, Czech Academy of Sciences, 163–182.

Церовић, Љубивоје, *Срби у Румунији од раног средњег века до данас*. <https://www.rastko.rs/antropologija/ljcerovic_srbi_ro.html#_Toc412643872>. 15. 10. 2025.

Milica Kandić

POMORIŠJE AND NATURAL DISASTERS IN LAZAR ILIĆ'S SHORT STORY COLLECTION THROUGH THE VALLEY OF THE MUREȘ

Summary

The proximity of the Serbian–Romanian border played a significant role in shaping the work of numerous writers whose creative identity was forged at the intersection of these two cultures. At this cultural crossroads, many prominent authors – Đorđe Branković, Dimitrije Tirol, Sava Tekelija, Dositej Obradović, Teodor Radičević, Đura Jakšić, Miloš Crnjanski, among others – produced depictions of Timișoara and other towns along the Danube, as well as vivid portrayals of the social, historical, and cultural circumstances of the periods in which they lived and created. Evidence of this cultural coexistence between Serbia and Romania can also be found in the many journals published in the region, which actively contributed to the preservation and cultivation of shared traditions.

This paper, in addition to providing a historical, cultural, and literary framework, focuses on the analysis of Lazar Ilić's short story collection *Through the Valley of the Mureș*. The collection reflects the Danube landscape (particularly the Romanian side) and reveals how this space left an enduring imprint on the author's life and creativity. The study highlights Ilić's poetic perception of landscape and natural disasters, emphasizing their importance for his writing, as well as his inclination toward a realist poetics of narration and landscape description, despite his temporal distance from the literary epoch to which he was most drawn. Natural calamities – especially droughts and floods – are characteristic of this region, and Ilić's frequent depictions underscore their impact on everyday life, from agriculture and river crossings to fieldwork.

Keywords: Lazar Ilić, (rural) short stories, Mureș, nature, natural disasters, ecopoetics, geopoetics.

Adrian Cîntar[1]
West University of Timișoara
Faculty of Letters, History,
Philosophy and Theology
Central University Library „Eugen Todoran” in Timișoara

УДК 323.12(=163.41)(498)“1951/1956“
325.254(=163.41)(498)“1951/1956“
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.12

THE DEPORTATION OF SERBIAN FAMILIES TO BĂRĂGAN AN ETHNIC AND STATISTICAL STUDY

The Bărăgan deportations took place on the Pentecost night of 17–18 June 1951 (Rusalii in Romanian, Духови / Duhovi in Serbian) and lasted until 1956. Their purpose was the forced relocation of the wealthy population (*chiaburi*), potentially hostile or Tito sympathizers from a radius of 25 km from the common border between the Federal People's Republic of Yugoslavia[2] and the Romanian People's Republic[3] who could have become opponents of the communist regime. The study is based on the Reports resulting from the Order of the Minister of Internal Affairs no. 161 of 29 June 1954[4], that established who could return to their places of residence and who had to remain under compulsory residence. The aim was to identify ethnic Serbs born on the territory of the RPR who were deported, to create a database with them and their departure/residence status, statistics on the localities of departure and deportation, to create maps and to find the reasons for their deportation. The identification was based on the name of the head of the household, as most entries in these reports specify only the name of the father and the number of members with whom he was deported.

Keywords: Banat, deportations, Bărăgan, Securitatea[5], archives, Serbian families

1. Introduction

Interest in this field began after the creation of the website deportatiinbaragan.ro[6], that represents more than 30 years of interviews, Securitatea dossiers, locations and survivors seeking all gathered by PhD. Prof. Smaranda Vultur in a

[1] adrian.cintar@e-uvt.ro / adrian.cintar@bcut.ro

[2] Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija / Социјалистичка Федеративна Република Југославија – abbr. as СФРЈ.

[3] Republica Populară Română – abbr. as RPR.

[4] All reports available here: CNSAS, 2025: Deciziile de internare în unități și colonii de muncă and Deportați în Bărăgan 1951-1956, https://deportatiinbaragan.ro/

[5] Securitatea = Department of State Security, was the secret police agency of the Socialist Republic of Romania. It was founded on 30 August 1948 with help and direction from the Soviet MGB.

[6] Deportați în Bărăgan 1951-1956, https://deportatiinbaragan.ro/

dense cultural project containing precious archives of written and spoken history as part of the national cultural heritage. The reconstruction was conducted under the guidance and supervision of PhD candidate Mălina Duță from the Central University Library „Eugen Todoran" in Timișoara. Also, my father-in-law was born in Măzăreni, one of the localities where they were deported, thus having contact with family members who suffered because due to these deportations.

The challenge to begin this ethnical-oriented research came from PhD. Prof. Mihai Radan and its initial results were presented at the *Materijalna i Duhovna Kultura Srba u Multietničkim Sredinama i/ili Perifernim Oblastima* Conference at the Faculty of Philosophy, University of Niš in October 2025 and in December 2026 at the Central University Library „Eugen Todoran" in Timișoara.

The Bărăgan deportations were a large-scale action of penal transportation, undertaken during the 1950s by the Romanian Communist regime. Their aim was to forcibly relocate individuals who lived within approximately 25 km of the Yugoslav border (in present-day Timiș, Caraș-Severin, and Mehedinți counties) to the Bărăgan Plain. They were called *chiaburi* – rich people who were considered "Titoiști" = followers of Tito, dangerous elements of population that were willing to side with the Serbian regime. In 1948, СФРЈ was excluded from Cominform[7], the border between the two countries became a sensitive area for the communist regime in Bucharest. The ethnic groups present here were considered "elements with a high-risk factor". (Enciclopedia României, 2025; Milin & Stepanov, 2003; Vultur, 2009; Milin, Mihailov & Milin, 2016)

Chiabur, derived from Turkish, is a term that, during the communist period designated a rich peasant (a model farmer) who belonged to the village middle class (bourgeoisie), who owned more land than he could work alone (usually more than 5 ha), owned agricultural machinery, used permanent paid labor or day laborers, owned numerous animals, a business or a workshop, a mill, a restaurant or tavern or a grocer's shop. (Dexonline, 2026: *chiabur*)

[7] The Communist Information Bureau was founded in September 1947, with nine members: the communist parties of the USSR, Bulgaria, Czechoslovakia, Hungary, Poland, Romania, Yugoslavia, France, and Italy. Belgrade was selected as the seat of the organization. Mounting tension, however, between Yugoslavia and the Soviet Union led ultimately to the expulsion of Tito's party from the Cominform in June 1948, and the seat of the bureau was moved to Bucharest (Britannica, 2026: Cominform). Union of Soviet Socialist Republics – abbr. as USSR (URSS in Romanian).

Figure 1 Propaganda caricature by Cik Damadian, published in "Humorous Couplets and Scenes – Almanac 1950" (Wikipedia 2025, Chiabur)

2. Legislative framework and numbers

The legislative framework was created through the Decisions of the Council of Ministers no. 1154/October 26th, 1950 and no. 344/March 15th, 1951, under the rule of Constantin Ion Parhon.

A total of 12.791 families containing 40.320 people from 258 localities were taken from their homes in the Pentecost night of the following ethnicities: Romanians, Germans, Serbians, Bulgarians, Aromanians (*Vlahs* from N. Macedonia, Greece & Albania[8]), refugees from Basarabia and North Bucovina (birthplace written in reports: U.R.S.S.). Their properties were bought back by the state at a modest price.

The logistics used consisted of around 10.000 soldiers to apply the orders, 2.656 train carriages for cattle and 6.211 heavy trucks to carry them. They were allowed to take with them the bare minimum and they had to live in those carriages for two weeks before they reached their destination. (Enciclopedia României, 2025)

They took complete families: men, women, pregnant women, the elderly, the sick people, the children and transported them with train carriages used for cattle! They were unloaded in the open field, far from other settlements and they were ordered to build houses – some were even sentenced to prison for not doing so! The land had been parceled out with a plow, and each plot had a stake with a house number on it.

A document written in 1956 in Timișoara showed that the main reason was "igienizarea Banatului" = to sanitize the Banat region of the main ethnical groups

and targeted Germans, Serbians, USSR refugees and Aromanians! (Enciclopedia României, 2025) They targeted the large properties farmers, industrialists, innkeepers, restaurant owners, tavern owners, Basarabia refugees, Aromanians, former Wafen SS soldiers[9], foreign citizens, refugees' relatives, Romanians who traveled or worked abroad Tito supporters, former military and administrative personnel, ethnical group leaders.

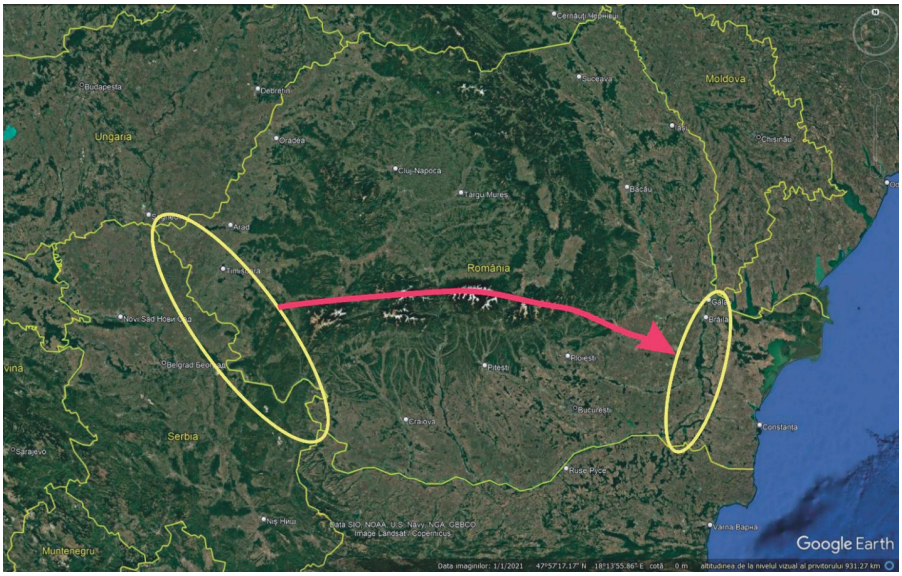

Figure 2 - Current day Google Earth image of Romania containing the area of dislocation and the area of deportation (Google Earth, 2025)

3. Research methodology

The aim was finding all the Serbian deportees who were born on the RPR territory – mainly in the Romanian Banat area. Thus, the plan was reading all the archive Reports resulting from the Order of the Minister of Internal Affairs No. 161 of June 29, 1954 and to check the situation of each family in the 18 settlements of deportees and identify all the Serbian families with the head of the household born in RPR and create screenshots with all found and file them in folders by settlement and by their departure/residence status. There are 36 reports, 2 for each settlement, one containing the families that could return to their homes and the other one containing those who had to remain in the deportation settlements.

[9] The German ethnics in Banat had the possibility to enroll in the German army during the Second World War and they chose to do so, as the Romanian army had inferior equipment and conditions. German authorities recruited extensively for the Waffen SS among ethnic Germans in the Banat, the Backa, Baranja, and Croatia. (United States Holocaust Memorial Museum, 2026)

The workflow started with screenshots of the Serbian ethnics identified and by creating an MS Excel spreadsheet[10] with the following fields: number, file entry number, name, surname, reason of deportation, birthplace, deportation place, compulsory domicile, Stay/Leave status and number of people dislocated and after it was completed, filters could be applied.

My **analysis** tried to identify the percentage of Remain / Return status after the 1954 evaluation, to create a map of the deportation area and a percentage status based on the number of people deported, to create a map with the 18 Bărăgan settlements and the number of people settled there, to create a numeric report/settlement and to create a statistics of reasons used to deport these Serbian ethnics.

The plan was to find the Serbian deportees who were born on the RPR territory, all the reports were completely read and screenshots with each individual family found were made. Thus, from the 36 reports studied[11] a total number of 458 families were found with 1.713 total number of Serbians deported[12]. Each of the 458 family entries has its own screenshot saved in the settlement folder, within the remain/return subfolder, according to the report. Each screenshot is named with the entry number within the report, for fast identification in the main *pdf* file.

Research exclusions: the reason for choosing only the Serbian families born on the RPR territory is that these reports also mention for some people *născut în Jugoslavia* (*born in Jugoslavia*) with localities of origin from the area that was under the Austro-Hungarian Empire until 1918 and on the Western part of the common СФРЈ-RPR border, in today Republic of Serbia. Also, many entries show people born in Macedonia, today Republic of North Macedonia, and, for the 1950s and СФРЈ-RPR and Securitatea context, they were Yugoslavs. A clear separation was necessary, as the aim of the study was to identify the Serbian deportees born in the Romanian Banat region. Also, the mixed families with the head of household who was not Serbian were excluded. A large number of German, Jewish and Hungarian names were found who had Jugoslavia as birthplace, they were also excluded.

It is important to mention that only 34 of the reports have Serbian names listed, the other 2, corresponding to Pelicanu (Borcea Nouă) have no Sebian families. So, it means we can talk about 17 settlements in Bărăgan when we discuss about this ethnic group.

Another important observation is that 14 of these reports only display the name of the head of the household and the number of members with whom he was dislocated, without naming them (Figure 3).

[10] The spreadsheet is available online: https://deportatiinbaragan.ro/adrian-cintar-serbian-families-deported-in-baragan-study/

[11] There were 18 settlements created with the deportation, each settlement had 2 reports: with people who were allowed to return to their places of residence and with people who had to remain under compulsory residence.

[12] Out of a total of 10.099 heads of households and 43.591 persons that were deported that night.

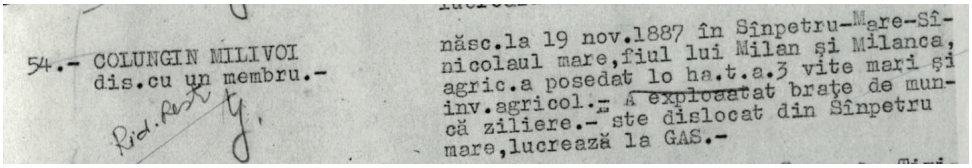
54.- COLUNGIN MILIVOI
dis.cu un membru.-
Rid.Rest
Y.

născ.la 19 nov.1887 în Sînpetru-Mare-Sînicolaul mare,fiul lui Milan şi Milanca, agric.a posedat lo ha.t.a.3 vite mari şi inv.agricol.- A exploaatat braţe de muncă ziliere.- ste dislocat din Sînpetru mare,lucrează la GAS.-

Figure 3 Entry no. 54. in the Bumbăcari (Tătarul Nou) settlement report with the families that were allowed to return to their homes[13]

Screenshot translation (Figure 3):

54.- COLUNGIN MILIVOI dislocated with one member.- *pencil writing: Rid.Rest. = removal of restrictions* and a *Y.* signature (different code letters appear throughout the report)	born 19 Nov. 1887 in Sînpetru Mare – Sînicolau Mare, son of Milan and Milanca, farmer possessed 10 ha. agricultural land. 3 large cattle and agricultural inventory. – He exploited day laborers.- Is dislocated from Sînpetru Mare, works at GAS[14].-

Three of the reports, the ones for the following settlements: Dâlga (Dâlga Nouă), Fundata (Perieți) and Viișoara (Mărculeștii Noi) - all of them for families that had to remain under compulsory residence, display the head of the household name and also the family members listed below (Figure 4). The reason for this situation is unclear, the names of the Securitate officers that sign these reports are the same in all of the 36 documents. It may be a possibility that there were different typists that had to typewrite or transcribe the reports or there was a special situation involving these settlements or the people that had to remain here under compulsory residence.

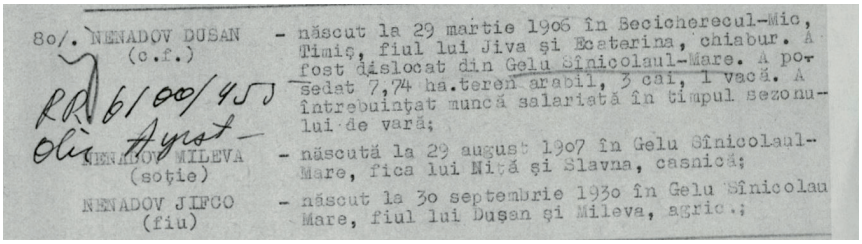
80/. NENADOV DUSAN (c.f.) - născut la 29 martie 1906 în Becicherecul-Mic, Timiş, fiul lui Jiva şi Ecaterina, chiabur. A fost dislocat din Gelu Sînicolaul-Mare. A posedat 7,74 ha.teren arabil, 3 cai, 1 vacă. A întrebuinţat muncă salariată în timpul sezonului de vară;
RR 6/00/450
Olir Ayrst
NENADOV MILEVA (soţie) - născută la 29 august 1907 în Gelu Sînicolaul-Mare, fica lui Niţă şi Slavna, casnică;
NENADOV JIFCO (fiu) - născut la 30 septembrie 1930 în Gelu Sînicolau Mare, fiul lui Duşan şi Mileva, agric.;

Figure 4 Entry no. 80. in the Fundata (Perieți) settlement report with the family that had to remain unde compulsory residence[15]

[13] See full report here: https://deportatiinbaragan.ro/wp-content/uploads/BUMBACARI-Tatarul-Nou-ridicarea-restrictiilor.pdf

[14] GAS (State Agricultural Farms), along with GAC (Collective Agricultural Farms), were the main types of collective agricultural structures imposed through communist collectivization, where peasants' land and animals were forcibly combined into state farms (GAS) or cooperatives (GAC), with peasants becoming agricultural workers, with the aim of centralizing and controlling agricultural production subordinated to the interests of the communist state.

[15] See full report here: https://deportatiinbaragan.ro/wp-content/uploads/Raport-com.-Fundata-

Screenshot translation (Figure 4):

80/. NENADOV DUSAN (c.f. = cap familie / head of the household) *pen writing: R.R. = removal of restrictions* and the decision number *6/00(oo)/455 din August* (wrote after December 1955, when they were allowed to return to their homes) NENADOV MILEVA (wife) NENADOV JIFCO (son)	- born 29 March 1906 in Becicherecul-Mic, Timiș, son of Jiva and Ecaterina, *chiabur*. He was dislocated from Gelu Sînicolaul-Mare. He possessed 7,64 ha. agricultural land, 3 horses, 1 cow. He used paid labor during the summer season; - born 29 August 1907 in Gelu Sînicolaul-Mare, daughter of Niță and Slavna, housewife; born 30 September 1930 in Gelu Sînicolaul-Mare, son of Dușan and Mileva, farmer;

These report entries were easier to follow, as the names and surnames of the members of the family and of their parents were clear ethnic factors of identification. Many mixed families were found, even having children with both Serbian and Romanian (also German and Bulgarian) surnames.

Mixed families are something usual in the area, this is why the database contained only the families with the head of the household with Serbian name, thus assuring consistency in the research with the rest of the 14 reports that do not mention the family members' name.

The database contains all the heads of household found, with report identification number, name and surname, reason for deportation, birthplace, initial domicile, compulsory residence, return or remain status and number of dislocated persons for that family (including the head of the family) for a total number of persons numbering. In the reasons column, keywords were used for later filtering, such as: *chiabur*, spy, America, Jugoslavia, politics, administration, sentenced to prison. The purpose was to have a clean spreadsheet with filtering and, based on formulas, to add sheets with the information needed for my analysis: statistics by localities in Banat, by settlements in Bărăgan, by reasons for deportation and remain / return percentage after the settlement's examinations by Securitatea that lead to these 36 Reports files. The Excel spreadsheet solution was chosen for its ability to apply filters, formulas for statistics and counting and also for charts rendering for the conference presentation and also for publishing[16].

Raionul-Slobozia-propusi-sa-ramana.pdf

[16] The spreadsheet is available online: https://deportatiinbaragan.ro/adrian-cintar-serbian-families-deported-in-baragan-study/

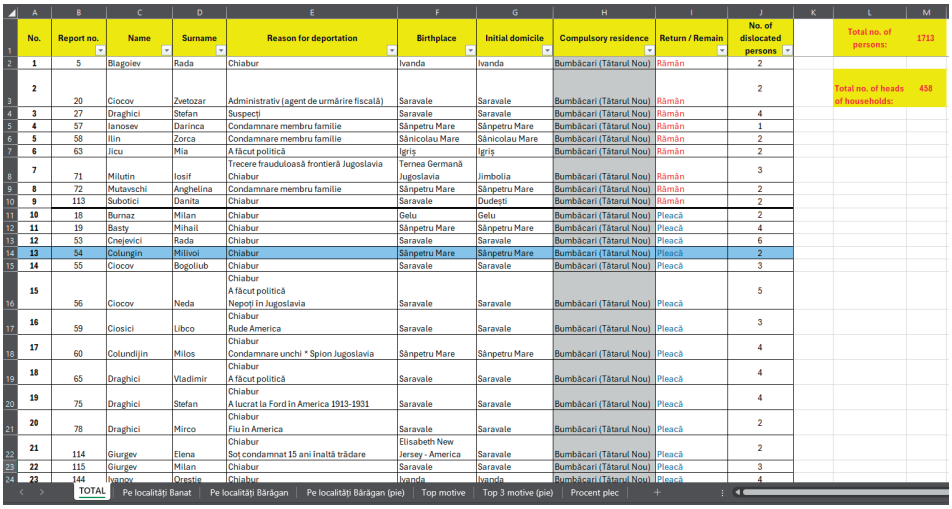

No.	Report no.	Name	Surname	Reason for deportation	Birthplace	Initial domicile	Compulsory residence	Return / Remain	No. of dislocated persons
1	5	Blagoiev	Rada	Chiabur	Ivanda	Ivanda	Bumbăcari (Tătarul Nou)	Rămân	2
2	20	Ciocov	Zvetozar	Administrativ (agent de urmărire fiscală)	Saravale	Saravale	Bumbăcari (Tătarul Nou)	Rămân	2
3	27	Draghici	Stefan	Suspecți	Saravale	Saravale	Bumbăcari (Tătarul Nou)	Rămân	4
4	57	Ianosev	Darinca	Condamnare membru familie	Sânpetru Mare	Sânpetru Mare	Bumbăcari (Tătarul Nou)	Rămân	1
5	58	Ilin	Zorca	Condamnare membru familie	Sânicolau Mare	Sânicolau Mare	Bumbăcari (Tătarul Nou)	Rămân	2
6	63	Jicu	Mia	A făcut politică	Igriș	Igriș	Bumbăcari (Tătarul Nou)	Rămân	2
7	71	Milutin	Iosif	Trecere frauduloasă frontieră Jugoslavia Chiabur	Ternea Germană Jugoslavia	Jimbolia	Bumbăcari (Tătarul Nou)	Rămân	3
8	72	Mutavschi	Anghelina	Condamnare membru familie	Sânpetru Mare	Sânpetru Mare	Bumbăcari (Tătarul Nou)	Rămân	2
9	113	Subotici	Danita	Chiabur	Saravale	Dudești	Bumbăcari (Tătarul Nou)	Rămân	2
10	18	Burnaz	Milan	Chiabur	Gelu	Gelu	Bumbăcari (Tătarul Nou)	Pleacă	2
11	19	Basty	Mihail	Chiabur	Sânpetru Mare	Sânpetru Mare	Bumbăcari (Tătarul Nou)	Pleacă	4
12	53	Cnejevici	Rada	Chiabur	Saravale	Saravale	Bumbăcari (Tătarul Nou)	Pleacă	6
13	54	Colungin	Milivoi	Chiabur	Sânpetru Mare	Sânpetru Mare	Bumbăcari (Tătarul Nou)	Pleacă	2
14	55	Ciocov	Bogoliub	Chiabur	Saravale	Saravale	Bumbăcari (Tătarul Nou)	Pleacă	3
15	56	Ciocov	Neda	Chiabur A făcut politică Nepoți în Jugoslavia	Saravale	Saravale	Bumbăcari (Tătarul Nou)	Pleacă	5
16	59	Ciosici	Libco	Chiabur Rude America	Saravale	Saravale	Bumbăcari (Tătarul Nou)	Pleacă	3
17	60	Colundijin	Milos	Chiabur Condamnare unchi * Spion Jugoslavia	Sânpetru Mare	Sânpetru Mare	Bumbăcari (Tătarul Nou)	Pleacă	4
18	65	Draghici	Vladimir	Chiabur A făcut politică	Saravale	Saravale	Bumbăcari (Tătarul Nou)	Pleacă	4
19	75	Draghici	Stefan	Chiabur A lucrat la Ford în America 1913-1931	Saravale	Saravale	Bumbăcari (Tătarul Nou)	Pleacă	4
20	78	Draghici	Mirco	Chiabur Fiu în America	Saravale	Saravale	Bumbăcari (Tătarul Nou)	Pleacă	2
21	114	Giurgev	Elena	Chiabur Soț condamnat 15 ani înaltă trădare	Elisabeth New Jersey - America	Saravale	Bumbăcari (Tătarul Nou)	Pleacă	2
22	115	Giurgev	Milan	Chiabur	Saravale	Saravale	Bumbăcari (Tătarul Nou)	Pleacă	3
23	144	Ivanov	Orestie	Chiabur	Ivanda	Ivanda	Bumbăcari (Tătarul Nou)	Pleacă	4

Total no. of persons: 1713

Total no. of heads of households: 488

TOTAL | Pe localități Banat | Pe localități Bărăgan | Pe localități Bărăgan (pie) | Top motive | Top 3 motive (pie) | Procent plec

Figure 5 Excel database screenshot with the filtered fields (highlighted in blue at line 13 is the deportee presented in Figure 3)

The analysis began by generating the sheets seen above and the first observation regards the percentage of people who had to remain with compulsory domicile, compared with the ones who were allowed to return to their homes. The pie chart below shows that less than 1/3 of them, 481 people meaning 28% of the total number of Serbian ethnic deportees were allowed to return, a part of them having the following mention: *not allowed to settle on border localities or in Bucharest*.

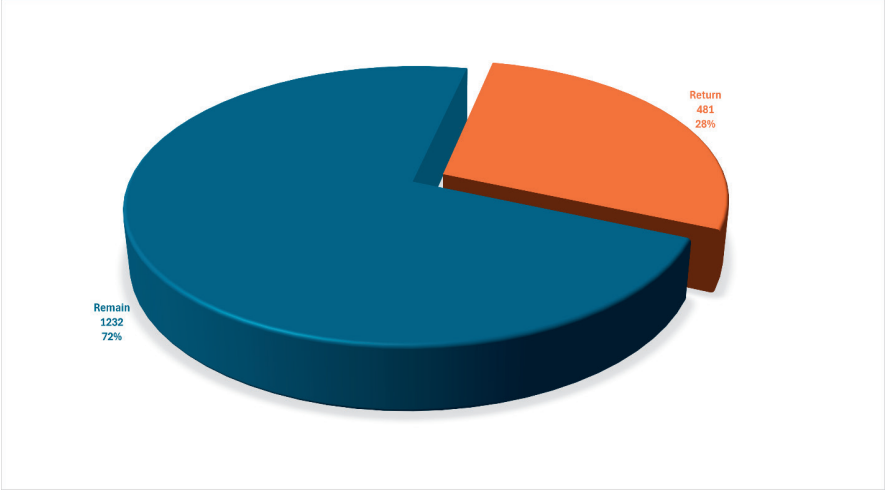

Figure 6 The percentual situation of Remain / Return status of the Serbian deportees after the 1954 evaluation

The next information extracted from the spreadsheet was the total number of families and of people who were deported from each locality from the common border area and filters were set on the initial domicile column. The top three localities that were almost depopulated of Serbian ethnics were: Diniaș, with 159 persons / 37 families, Variaș with 147 persons / 40 families and Sânmartinul Sârbesc with 121 persons / 27 families. There are 63 localities in total that represent the domicile from which they were deported. Table 1 presents the results extracted from the reports and of these filters sorted by number of people and is followed by Map 1 with their geographical spread and a pie chart with the main dislocations[17].

Map 1 code	Locality	No. of families	No. of persons	% by no. of families	% by no. of persons
18	Diniaș	37	159	8,08	9,28
61	Variaș	40	147	8,73	8,58
51	Sânmartinul Sârbesc	27	121	5,90	7,06
46	Rudna	24	96	5,24	5,60
3	Becicherecul Mic	22	87	4,80	5,08
10	Cenei	19	76	4,15	4,44
52	Sânpetru Mare	22	73	4,80	4,26
47	Saravale	21	72	4,59	4,20
9	Cenad	20	69	4,37	4,03
24	Gad	18	69	3,93	4,03
26	Gelu	19	63	4,15	3,68
30	Ivanda	14	53	3,06	3,09
16	Denta	12	49	2,62	2,86
36	Moldova Veche	11	39	2,40	2,28
8	Câmpia	8	38	1,75	2,22
49	Sângeorge	7	35	1,53	2,04
55	Socol	10	32	2,18	1,87
5	Beregsăul Mic	8	31	1,75	1,81
34	Liubcova	7	31	1,53	1,81
50	Sânicolau Mare	10	31	2,18	1,81
63	Zlatița	6	30	1,31	1,75
33	Lescovița	8	27	1,75	1,58
48	Satchinez	7	24	1,53	1,40
15	Dejan	6	22	1,31	1,28
60	Tolvădia (Livezile)	5	21	1,09	1,23
11	Checea	5	16	1,09	0,93
17	Deta	5	16	1,09	0,93

[17] The spreadsheet is available online: https://deportatiinbaragan.ro/adrian-cintar-serbian-families-deported-in-baragan-study/

23	Foieni	4	16	0,87	0,93
43	Pojejena	4	14	0,87	0,82
44	Pustiniș	3	14	0,66	0,82
27	Giera	4	13	0,87	0,76
4	Belobrești	3	12	0,66	0,70
1	Banloc	4	10	0,87	0,58
13	Comloșu Mare	1	8	0,22	0,47
6	Birda	2	7	0,44	0,41
29	Igriș	2	6	0,44	0,35
31	Jamu Mare	2	6	0,44	0,35
35	Mânăstire	2	6	0,44	0,35
56	Șemlacu Mare	1	6	0,22	0,35
14	Comorâște	1	5	0,22	0,29
19	Divici	2	5	0,44	0,29
28	Hinova	1	5	0,22	0,29
2	Beba Veche	2	4	0,44	0,23
38	Oravița	1	4	0,22	0,23
40	Partoș	1	4	0,22	0,23
41	Petroman	1	4	0,22	0,23
12	Ciacova	2	3	0,44	0,18
20	Drobeta Turnu Severin	1	3	0,22	0,18
32	Jimbolia	1	3	0,22	0,18
37	Naidaș	1	3	0,22	0,18
59	Timișoara	1	3	0,22	0,18
62	Vălcani	1	3	0,22	0,18
21	Dudești	1	2	0,22	0,12
25	Gaiu Mic	1	2	0,22	0,12
39	Orșova	1	2	0,22	0,12
45	Radimna	1	2	0,22	0,12
53	Sfânta Ecaterina (Elena?)	1	2	0,22	0,12
54	Soca	2	2	0,44	0,12
57	Șvinița	1	2	0,22	0,12
7	Bodo	1	1	0,22	0,06
22	Ferendia	1	1	0,22	0,06
42	Poieni	1	1	0,22	0,06
58	Teremia Mare	1	1	0,22	0,06

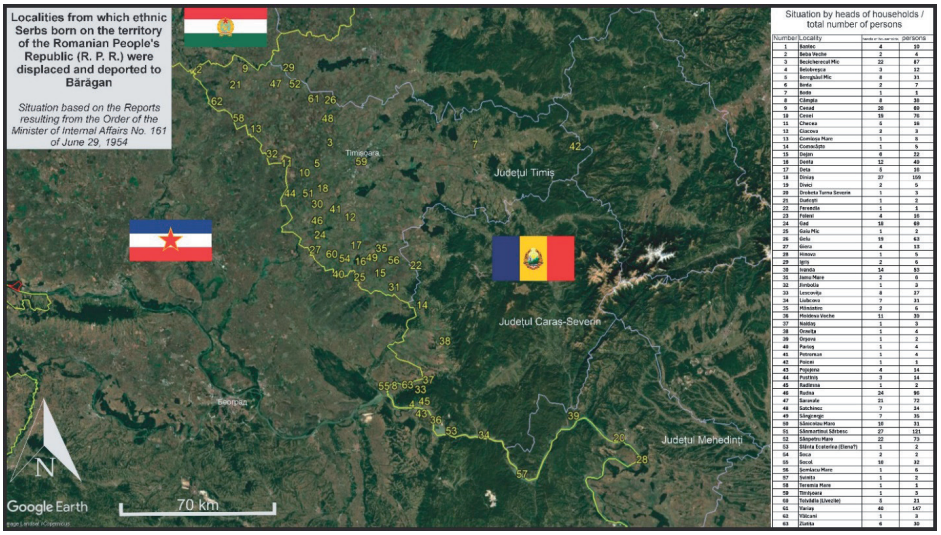

Figure 7 Map 1 showing the localities of deportation

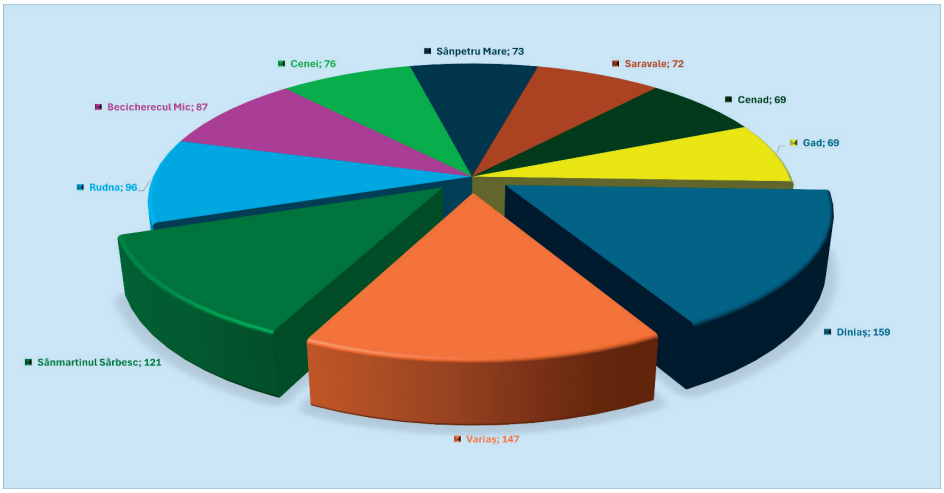

Figure 8 The top ten localities of Banat from which Serbian deportees were dislocated (by number of people)

The next filter in the analysis regarded the number of families and people distributed in the Bărăgan settlements. From the 18 settlements, no Serbian ethnics name was found in Pelicanu (Borcea Nouă) and only one family for Măzăreni (Urleasca) and Dropia (Dragalina Nouă). Most of them were deported to Valea Viilor (Feteștii Noi), Schei (Stăncuța Nouă), Olaru (Roseții Noi), Bumbăcari (Tătarul Nou), Movila Gâldăului (Petroiu) and Fundata (Perieți), as can be seen in the following table and is followed by Map 2 with their geographical spread and a numerical chart with the situation / settlement sorted by number of people deported.

Map 2 code	Bărăgan Settlement	No. of families	No. of persons	% by no. of families	% by no. of persons
16	Valea Viilor (Feteștii Noi)	104	397	22,71	23,18
15	Schei (Stăncuța Nouă)	50	211	10,92	12,32
10	Olaru (Roseții Noi)	37	152	8,08	8,87
1	Bumbăcari (Tătarul Nou)	45	151	9,83	8,81
9	Movila Gâldăului (Petroiu)	30	124	6,55	7,24
6	Fundata (Perieți)	34	108	7,42	6,30
17	Vișoara (Mărculeștii Noi)	26	92	5,68	5,37
12	Răchitoasa (Giurgienii Noi)	24	88	5,24	5,14
18	Zagna Vădeni (Vădenii Noi)	22	82	4,80	4,79
14	Salcâmi (Jăgălia Nouă)	21	79	4,59	4,61
7	Lătești (Bordușanii Noi)	20	72	4,37	4,20
2	Dâlga (Dâlga Nouă)	18	60	3,93	3,50
4	Ezeru (Cacomeanca Nouă)	11	50	2,40	2,92
5	Frumușița (Brateș)	7	20	1,53	1,17
13	Rubla (Valea Călmățui)	7	20	1,53	1,17
8	Măzăreni (Urleasca)	1	4	0,22	0,23
3	Dropia (Dragalina Nouă)	1	3	0,22	0,18
11	Pelicanu (Borcea Nouă)	0	0	0,00	0,00

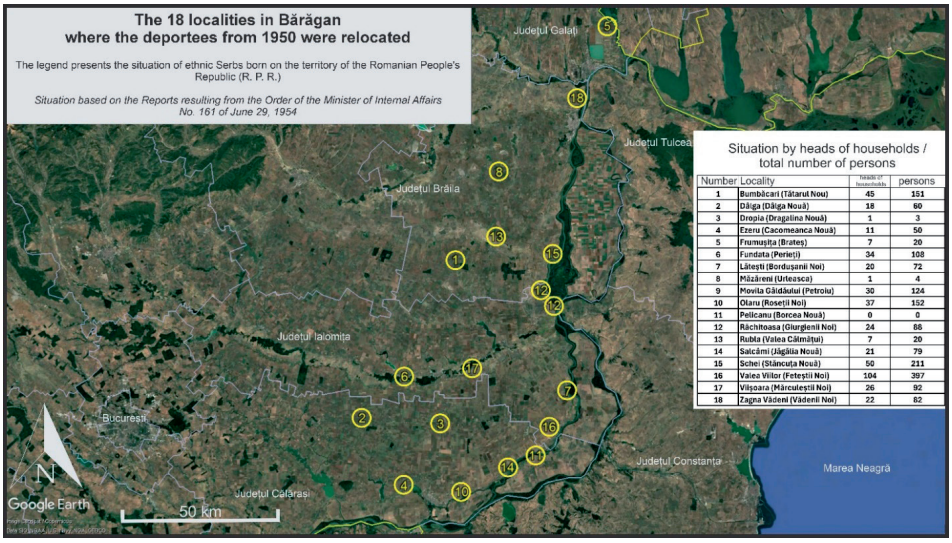

Figure 9 Map 2 – The spread of the 18 settlements in Bărăgan

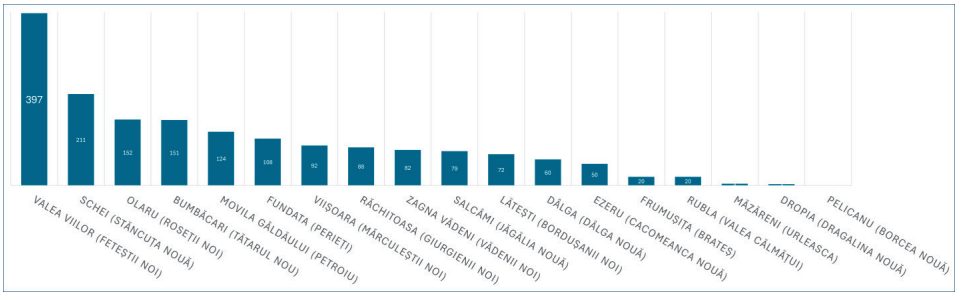

Figure 10 Graph showing the distribution of Serbian ethnics deportees by number of people / settlement

The last part of the analysis, and maybe one of the most interesting ones, regarded the reasons invoked by the communist regime for deportation. Filters were added to the keywords inserted during the filling-in step of the database creation. As expected, the *chiabur* status was majoritarian and was applied from all angles of its definition: number of hectares of land owned, number of animals, agricultural inventory, paid labor, permanent labor, businesses and so on.

But we can also find specific reasons, typical for the Serbian ethnic group: connections to Jugoslavia, espionage for Jugoslavia, Tito sympathizer, fraudulent border crossing to Jugoslavia, smuggling of goods to and from Jugoslavia, Serbian partisans, connections to a Serbian spy and relatives living in Jugoslavia.

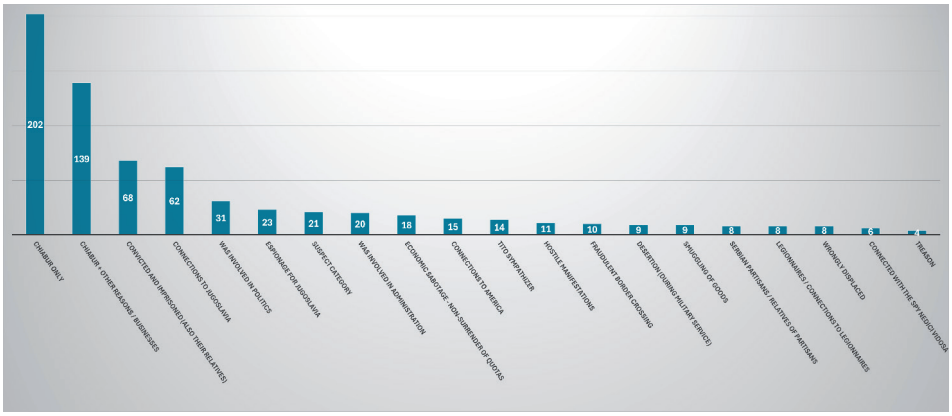

Figure 11 Main reasons of deportation for the Serbian ethnics / no. of heads of households

The first 202 families had only the *chiabur* description without any other administrative, political or judiciary reason. They had the surface of the agricultural land mentioned, the number of animals, the laborers and their personal details, just like

the examples in Figures 3 and 4. An observation about the land surface required to fit in the *chiabur* status is that it had to be over 5 hectares. There are only 3 cases of heads of households that have less surface of agricultural land, they were deported for other reasons. There is an explanation regarding this threshold of hectares: The agrarian reform of 1944-1945, through which peasants (including the Aromanians deported from Banat) were granted ownership of 5 ha plots of land. So, from the communist perspective, *chiaburi* were the ones that owned more than the regular surface.

The second 139 *chiabur + other reasons* families were the ones that also owned businesses: shops, workshops, mills, restaurants, taverns and even extraordinary situations: hotel, cinema, wheelwright, tannery, a bus, a taxi, a motorboat or a ferry!

The 68 heads of households convicted or imprisoned themselves or a relative of their family are the third percentage from these statistics, there were a few that did not surrender their quotas, but also convicted for other delicts: theft, murder, plot to murder a minister, attacking a collector and others.

The *connections to Jugoslavia* reason for 62 families was due to relatives living in СФРЈ, which was natural, as the Austro-Hungarian Empire contained both areas before 1918 and the population moved freely. This also explains the presence of villages with Romanian population in СФРЈ and of villages with Serbian population in RPR. If one had a relative married in a village close to the border, but on СФРЈ territory, then he/she was a suspect!

All those who were involved in politics, administration or held a public office in the previous regimes were deported, so many the Serbian deportees were part of these categories.

The economic sabotage reason regarded those who refused to surrender their agricultural products to the state to be sent to USSR. They were also accused of hostile manifestations.

Reasons regarding fraudulent border crossing and smuggling of goods were only natural for the Serbian ethnics, as they knew the language, the border area, had connections and relatives in СФРЈ and could easily move persons and goods. These movements happened, all who were involved were on the deportation list.

The connections to America reason appears in the case of 15 families, they had relatives there or traveled and worked overseas, thus they were a threat.

Eight heads of households were known to have been part of the Serbian partisan movement or had close connections to the movement, they were seen as experienced fighters against a regime, so they had to be deported far from the border area.

Six families were collateral victims as they were relatives or were involved with Vidosa Nedici, a known torturer and spy[18]. A dedicated article about her will be available in a future study.

Eight families for wrongly displaced and were allowed to return to their home after the evaluation.

[18] A study about Vidosa Nedici will be published in a future issue of ISHODIŠTA.

4. Conclusions

The initial interest in the Bărăgan deportations derived from my family's history, and for this particular study, it derived from the importance of the Serbian ethnics in relation to the geographical, political and cultural setting of the events due to their connections with the language, the traditions, the culture and the connections with localities over the border in СФРЈ. All these families were suspect Tito sympathizers, as they could easily switch to the Serbian side and become a threat for the newly avid for power regime. They had a background in smuggling goods, in crossing the border and a few of them were also involved in the partisan movement. They owned land, large animals, agricultural inventory and businesses, thus being able to support an opposition, from the communist regime's point of view.

Of course, in such a vast cultural and ethnic melting pot as the Banat region, mixed families are something usual, thus making the identification even more difficult. Many deportees declared themselves as being *Romanian* initially, hoping they will be allowed to return to their homes, but they were not. In the reports, in some cases, pencil hand-written notes were added with the ethnicity: *sârb, german, bulgar* and so on. This is why, in some cases, the ethnical statistics vary between deportation and evaluation numbers.

The creation of the database led to the discovery of amazing life stories, of people who traveled all over the world or had economic relationships that were hard to imagine for those times, of prosperous businessmen, of farmers who were able to amass wealth, but also of extraordinary tragedies due to the need for freedom, the zealous communist context, the desire to flee the war and the punishments received by them, but also by their families who were collateral victims through these deportations.

The maps were created to highlight the scale of these forced population movements and the concentration of the population from 63 localities to 18 - and that's just for these ethnic Serbs born on the RPR territory. Numerical statistics and graphs help us understand the mass of displaced population and the massive depopulation of villages, even more so in this particular case of Serbian villages.

The reasons written on these reports were mainly *chiabur*, but they also mixed with business-related activities, then we have the categories: suspect, *Titoists*, former administrative positions, relatives living abroad, illegal border crossing, legionaries and partisans. There were also families persecuted as collateral victims for a son, a husband, a nephew or a grandson who did something wrong against the regime.

It is important to mention that I found numerous spelling errors of names and localities in Banat in these reports, clear evidence that those who wrote the reports had no connection to the region – understandable fact, since the regime would not have wanted the officers to fraternize with the inhabitants.

But most men, in general with these deportations and in this special research on the Serbian ethnics, had a major flaw in terms of the regime: they were too hardworking, they accumulated too much wealth, they had the possibility to hire workers and maybe own a business and thus became a threat to the class struggle.

On December 7th, 1955, a decision of the Council of Ministries ordered the deportees to be allowed to return to their initial domicile, as RPR was about to join the United Nations a week later and this was one of the conditions[19].

Most reasons were of propaganda facade, when in fact there were measures to punish all the elements that disturbed the regime or could have disturbed it in the future. The real reasons were to remove anyone who could disturb the rise of the class struggle, the Romanian Workers' Party (to become Romanian Communist Party) and the new servants of the regime!

References

Britannica, 2026: Britannica Editors. "Cominform". *Encyclopedia Britannica*, 21 Nov. 2011, https://www.britannica.com/topic/Cominform. Accessed 7 January 2026

CNSAS, 2025: *Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității*. Deciziile de internare în unități și colonii de muncă, http://cnsas.ro/colonii_munca.html, Accessed 1 October 2025

Deportați în Bărăgan 1951-1956, 2025: *Deportați în Bărăgan 1951-1956*, https://deportatiinbaragan.ro/, Accessed 10 October 2025

Dexonline, 2026: Explicative DEX - chiabur. *Dexonline*, https://dexonline.ro/definitie/chiabur/906427, Accessed 8 January 2026

Enciclopedia României, 2025: *Enciclopedia României*, Deportările în Bărăgan, https://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Deport%C4%83rile_%C3%AEn_B%C4%83r%C4%83gan. Accessed 10 October 2025

Funa, 2026: Funa, Ana. "Aromanians/Vlachs: ancient people striving to preserve their culture", GC Human Rights Preparedness, 10 July 2025, https://www.gchumanrights.org/preparedness/aromanians-vlachs-ancient-people-striving-to-preserve-their-culture/ Accessed 8 January 2026

Google Earth, 2025: Google Earth Pro v. 7.3.6.10441 (Image date: 1/1/2021). Romania. 47°57'17.17" N / 18°13'55.86" E, View Altitude: 931.27 km

MAE, 2026: *Ministerul Afacerilor Externe*, România în ONU, https://www.mae.ro/node/1588, Accessed 12 January 2026

Milin&Stepanov, 2003: Miodrag Milin, Ljubomir Stepanov, *Sârbii din România în Golgota Bărăganului*, Uniunea Sarbilor din Romania, Timișoara, 2003

Milin, Mihailov & Milin, 2016: Miodrag Milin, Țvetco Mihailov, Andrei Milin, *Sârbii în Golgota Bărăganului. Noi contribuții*, ed. Mirton, Timișoara, 2016

[19] MAE, 2026: România în ONU.

United States Holocaust Memorial Museum, 2026: United States Holocaust Memorial Museum. “Axis Invasion of Yugoslavia”, https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/axis-invasion-of-yugoslavia, Accessed 8 January 2026

Vultur, 2009: Smaranda Vultur, *Deportarea în Bărăgan* 1951-1956, Ed. Mirton, Timișoara, 2009

Wikipedia, 2025: Contribuitorii Wikipedia. “Chiabur”, *Wikipedia, Enciclopedia liberă*, 12 aprilie 2022 https://ro.wikipedia.org/wiki/Chiabur, Accessed 12 October 2025

Адријан Кантар

ДЕПОРТАЦИЈА СРПСКИХ ПОРОДИЦА У БАРАГАН ЕТНИЧКА И СТАТИСТИЧКА СТУДИЈА

Резиме

Бараганске депортације су се догодиле у ноћи Духова између 17. и 18. јуна 1951. године и трајале су све до 1956. године. Њихов циљ је био присилно пресељење богатог становништва - кулака („кјабури“), потенцијално непријатељски настројеног или Титових симпатизера из радијуса од 25 км од заједничке границе између Федеративне Народне Републике Југославије и Народне Републике Румуније, који су могли постати противници комунистичког режима. Студија се заснива на извештајима који су произашли из Наредбе Министарства унутрашњих послова бр. 161 од 29. јуна 1954. године, којом је утврђено ко се може вратити у своја места пребивалишта, а ко мора остати под присилним боравком. Циљ рада је да се идентификују етнички Срби рођени на територији Народне Републике Румуније који су депортовани, да се направи база података са њима и њиховим статусом одласка/боравишта, статистика о местима одласка и депортације, да се креирају мапе и пронађу разлози за њихову депортацију. Идентификација је заснована по имену главе породице, јер већина записа у овим извештајима наводи само име оца и број чланова са којима је депортован.

Кључне речи: Банат, депортације, Бараган, „Секуритатеа“ - румунска безбедност, архиве, српске породице

Александра С. Лукић[1]
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Докторске академске студије филологије

УДК 821.163.41.09-31 Андрић И.
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.13

ПСИХОАНАЛИТИЧКО ЧИТАЊЕ ДРУГОСТИ У РОМАНУ *ГОСПОЂИЦА* ИВЕ АНДРИЋА У КОНТЕКСТУ САРАЈЕВСКОГ РАТНОГ И ПОСЛЕРАТНОГ ИСКУСТВА

У раду се анализира развој главне јунакиње Андрићевог романа *Госпођица* са аспекта психоанализе, уз уважавање контекста у којем је јунакиња одрастала. Тежи се откривању слојевите структуре књижевног лика, онога што ју је обликовало, било да је реч о раној трауми, карактерним детерминантама или, могуће, друштвено-политичким ратним и послератним околностима. Посматраће се однос јунакиње према другима, али и према себи самој, њена дејства и размишљања и ова ће се гледишта постулирати ослањајући се у првом реду на примену психоаналитичких теорија у анализи књижевног дела, али и на теорије идентитета, имаголошке теорије и слично. Циљ је откривање психолошке условљености у развоју књижевног лика, а та се условљеност жели показати као продукт свеукупног садејства раног развоја, одрастања, утицаја значајног другог и односа околине према појединцу, али и обратно.

Кључне речи: психоанализа, другост, Андрић, тврдичлук, рат, идентитет

Крпеж и трпеж: траума или датост?

Почетак крајем, почетак смрћу и поседовањем, синтагмом *мртва сопственица* (Андрић, 1967: 9) фокусира нас на два тежишна језгра романа: смрт, пропадање, узалудност напора и, са друге стране, поседовање, власништво. Готово дата као оксиморон, ова поставка спекулише о *имању* и *неимању*, јер мртав човек не може бити сопственик, будући да више ничега *нема*, а поготову нема себе, нема *сопства*. Сопственица, господарица (етимолошки везано и са насловом *Госпођица* као једним од идентификацијских поља јунакиње, нарочито у очима других), асоцира на Лаканов дискурс господара, који је, *и поред своје свјесне доминације, један подијељени субјект ($)* (Ковачевић, 2010: 47). Поигравањем етимологијама речи сопство и сопственица, Андрић нас уводи у коначности предодређен сваки људски напор, што је једна од главних идејних порука романа. Позиционирајући кућу ове сопственице у Стишкој улици, аутор нас наводи на асоцијативну везу са

[1] saska16886@gmail.com

стешњеношћу, стискањем, тескобом, а то ће сужавање и скученост пратити читав живот јунакиње док се не манифестује у оно што аутор именује као *запуштеност, сиротиња или просто одсуство потреба* (Андрић, 1967: 14). Радован Вучковић овај роман карактерише као *психолошку драму о једној наопакој страсти* (Вучковић, 1974: 348). Да је наопака, сведочи спремност јунакиње да, уштеде ради, на пригушеном светлу крпи, по цену очињег вида, а да је ипак страст, сведочи реч сласт која из тог наопаког деловања настаје: *крпљењем се, истина, губи време и замарају очи, али штеди све остало; а времена и очију има човек напретек (...) Крпеж! То је сласт! Нека боли и нека рањава, то је сладак бол и срећна рана* (Андрић, 1967: 17, 18). Вучковић у Рајкиним акцијама види *универзални симбол људске акције животног „отаљавања“* (Вучковић, 1974: 366), а ваља се запитати и о могућности осећаја задовољства услед самоускраћивања или самоповређивања, односно валидацији коју субјект себи једино може дати уколико се прекорева или кажњава и ако је високопродуктиван, макар се та продуктивност огледала у префекционизму у минусу, више у неделању и нетрошењу, неголи у стицању. Рајка крпи папуче до те мере да је бројност закрпа нагомиланих на једној папучи рањава, жуља, али она, очито, управо у том трпљењу види своје херојство, а тиме и сопствену вредност као људског бића, јер се она крпежом бори против пропадања свију ствари, осипања живота самог: *душманске силе која све на нама и око нас нагриза, буши, кида и раствара* (Андрић, 1967: 18). Та сила јесте живот са својом неминовношћу крајности и ограничености, ратне неизвесности, али *увек се може нешто уштедети и откинути од свега, од времена, од топлоте, од светлости, од хране, од одмора (...) са болним али узвишеним осећањем да су крајње границе штедње ипак недостижне* (Андрић, 1967: 37), у чему се види њена тежња за апсолутом и размишљање да је стремљење за идеалном мером минималне потрошње сврха њеног живота. Лакановски, ова тежња представља за субјекта објект мало а који *обећава да ће омогућити превазилажење структурне подељености у субјекту* (Ковачевић, 2010: 32), али, како је жељу немогуће задовољити, субјекту остаје константна фрустрација која се очитује и кроз снове. Рајка сања да је сав новац нестао са овог света и, механизмом *кондензације* (Фројд, 2013: 172), средиште сна одједном бива зидни сат који гласно куца *уштеђене секунде* (Андрић, 1967: 37), расипа их нештедимице, као што се и време улудо троши и неумитно пролази, а никог нема да га заустави, да загарантује вечност, безбрижност. Метонимијски, сат је кондензовао и улогу мајке, као успомена коју је мајка донела из девојачке куће, па Рајка није смела да га прода све до мајчине смрти. У сну новац губи своју функцију, сви се радују јер више неће имати брига, једино је Рајка очајна и критички настројена према свету: новац је свима био светиња, клањали су му се, молили је за њега, а сада су га издали. Новац овде добија статус субјекта, персонификује се до разине бића које може бити изневерено, а

током читавог романа, новац, који је, по својој дефиницији, средство, бива циљем. Говорећи о опсесивцу, Лакан истиче да се он највише боји жеље јер суштина жеље је *недостатак, а он не жели признати да тог недостатка има* (Ковачевић, 2010: 42), а опсесија новцем преточена у Рајкин сан о нестанку новца открива управо суочење са лакановски дефинисаним недостатком који је у сну потпуна извесност.

У покушају да победи недостатак, њен тврдичлук се *доследно претвара у фетишизам* (Јакобсен, 2007: 208), јер фетиш је објект којим се покушава оповргнути коначност, којим се жели *продужити могућност задовољења жеље* (Ковачевић, 2010: 39). Екстензијом одржавања те евентуалности пролонгира се и суочење са кобним сазнањем да *има нешто у свету што сме и може без њене кривице да угрози њено имање и ремети њене планове* (Андрић, 1967: 103), те се она мазохистички приклања штедњи, а мазохизам се, према Лакану, не тиче толико *бола, патње, колико потребе за контролом* (Ковачевић, 2010: 40), потребе *да се осигура кад се све у свету окреће, мења и колеба* (Андрић, 1967: 146). Рат и послератни поремећаји вредносног система, окретање и колебање свега, дакле, додатно учвршћују јунакињину потребу за контролом, рационализацијом и материјалном сигурношћу, која поприма и облик ригидног тврдичлука.

Тврдичење је особина аналног типа карактера који Фром, описује као *тежак, ригидан, опрезан и сумњичав* (Фром, 2015: 90). *Тврдичење је једна од оних страсти које временом вуку за собом и физичку прљавштину* (Андрић, 1967: 54). Госпођица није била неуредна, али је живела толико минималистички да је све у њеној кући и на њој било једнолично и сиво, покривено копреном чисте корисности и крајње нужде, као оваплоћење прогнаног духа човековог естетског бића (продала је уметнине и избацила све собно цвеће након мајчине смрти). Педантерија, као један од одлика аналног карактера, транспонована је у својеврсни духовни перфекционизам, истрајност у зацртаној форми, и била је у њој уздигнута до нивоа подвижништва.

На ово трпљење Рајка се заветовала свом умирућем оцу, који јој је био узор, од ког јој остаје *опасан аманет* (Андрић, 1967: 31). Према Лакану, его-идеал је оно што Други очекује од субјекта да буде. Састоји се од *идеала Другог које је субјект интернализовао* (Ковачевић, 2010: 30). Рајка је поунутрила очев аманет претворивши га у лични credo, те трпљење поставља на пиједастал животних вредности. Њен сан је да својим радом освети и окаје оца, оствари бар његов завет, *онако како га је она схватила* (Андрић, 1967: 83). Уколико Рајкину сличност са газда-Обреном тумачимо са аспекта психологије селфа, схватамо да је у Госпођичином одрастању изостао моменат родитељске регулирајуће функције, коју помиње Хајнц Кохут, наводећи да је један од кључних момената одрастања нужна *улога родитеља у емпатичком огледању стања сопства детета све док дете не поунутри ту регулирајућу улогу* (Јеротић, 2008: 93). Последње очеве речи ставиле су

Рајку управо у супротни положај: она је та која ће сада морати да регулише и решава, што је потенцирано речима: *неће мајка бринути о теби него ти о њој* (Андрић, 1967: 28) које јој бивају упућене у њених непуних петнаест година. Прекомпоновање животних улога и изнуда обећања о штедњи од идеалног оца, оца који је за субјекта Бог сам, доктринирање животних одлука и стављање адолесценткиње пред свршен чин извесно бивају трауматично искуство које је Рајку обликовало. На мајку је још као мала гледала као на слабо и неуко дете, а још непунолетна је била приморана да некадашњем идеалном тати прође *као човеку који је пао* (Андрић, 1967: 26). Јакобсен, тумачећи Госпођичин лик, истиче да на њен тврдичлук и зеленашење треба гледати *не као њену иманентну карактерну особину, него као нешто дословно наметнуто са стране*, те зато њен случај без сумње описује као *патолошки* (Јакобсен, 2007: 210). Стога је и њен крај *страшнији од очевог* (Вучковић, 1974: 355).

А њен почетак почетак је крајем. Као што се *сећа свога оца чини јој се* ***одувек***[2] (Андрић, 1967: 23), тако се и себе саме сећа тек након очеве смрти. Све оно претходно је заборавила и рађа се у новом руху шкртарења и недељења кроз очев самртнички наратив. *Ја ћу постати оно што сам већ за Другог био* (Ковачевић, 2010: 29) каже Лакан, а Госпођица се дословце обликује кроз дискурс идеалног, палог Другог. Израстање фигуре оца у култ којем се клања и изостанак презрења оца као човека који је пао објашњава се изговором да је очев пад узрокован великодушношћу и добротом, те грамзивошћу других у једном преломном времену, те и то утиче на формирање обрасца понашања у којем се лична психолошка структура преплиће с колективним искуством и искуством пропасти уздигнутог, па палог оца. Тада свет постаје непријатељско место за појединца, и зато је Госпођица *окренула главу и похитала да не гледа беду и пропаст човека за кога би се могло казати да јој је био пријатељ* (Андрић, 1967: 160) када је видела пропаст Конфортија, човека који ју је упознао са благодатима ратног профитерства, јер није могла да поднесе да сведочи још једном паду способног човека којег је сломила слабост на људске муке и који је скоро достигао милион, али изгубио присебност, из истог разлога као њен отац. (Гласовни склоп презимена Конфорти изнова отвара могућност посматрања сличности са речју комфор, која је антоним речима беда и уштеда). Колико зато, а оно и стога што се овај јунак донекле показује и као њен алтер-его: он на свом крају чини све оно што она у себи сузбија, а нагонски јој надолази у односу према меркантилистичко-робној структури и поретку, колико и зато што у овом свету не треба имати пријатеља. Везе обавезују и троше човека. Зато Рајка олако генерализује да су сви просјаци преваранти и да *леже на парама* (Андрић, 1967: 58) јер је за један такав случај прочитала у штампи. Није зачудан њен закључак о проклетству иметка: *ко нема, газе га; ко стече, оти-*

[2] Аутор истакао

мају (Андрић, 1967: 245) те очајнички схвата овај, како Вучковић наводи, *основни психолошки парадокс: прави пут у животу уједно* (је) *и криви пут и да је човекова свесна и срачуната акција исто тако болна и трагична као и несвесна: завршава се у безнађу и савладана је сопственом логиком* (Вучковић, 1974: 360). Зато, након последњег емотивног разочарења у преваранта Ратка она одбија и једину пријатељицу Јованку речима: *Нико ми не треба. Све ја могу сама!* (Андрић, 1967: 241). Фром развија тезу да је човек, како је стицао све већу слободу *кроз историју постајао све усамљенији* (Фром, 1969: 35). Зато је Госпођица спремна да се одрекне свог националног идентитета у првој предратној кризној ситуацији, јер је у потпуности идентификована са својим трпежом и друге семиотичке тачке у оквиру идентитета јој нису значајне. Из истог разлога једина лектира која је занима јесу *путописи о непознатим континентима и открићима скривених блага* (Андрић, 1967: 102), најпре, јер су далеки и недостижни, за разлику од познатог Сарајева и касније Београда, као сањани милион, а потом и јер имају консолативну функцију награде – благо. Сврха Рајкиног живота постала је, по диктату једног завета, *убијање свега људског у себи, деструкција хумане супстанце у њеном психолошко-друштвеном и етичко-друштвеном интегритету* (Вучковић, 1974: 357). У обраћању очевом гробу усклицима: *Ти, ти, ти!* (Андрић, 1967: 93) Рајка и сама, али једино тада и никада више, након што је обрисала сузе, упућује оцу прекор који се очитује искључиво у овом репетативном императивном обраћању које скоро па да упире прстом својом силином у оца који, како објашњава Вучковић, живи у роману као *сенка* или *дух*[3] (Вучковић, 1974: 354) и који, додаћемо, живи и као гроб, док је његова ћерка мртва, а жива, и који управља свим њеним акцијама.

Ерос, сублимација, другост

Очев *синак* (Андрић, 1967: 24), али и мајчин *синко* (Андрић, 1964: 101) објављује се у роману као титиз и каматник, као висока, мрког погледа и мушког корака, одудара својим држањем и својим оделом, као *Шајлок у скуњи* (Андрић, 1967: 91), *пољски Чифутин* (Андрић, 1967: 88) и, касније, *бабац* (Андрић, 1967: 240). Сви ови означитељи мушког су рода, а овакав дискурс негован је у Рајкиној кући и пре очевог краха, када јој отац у необавезном разговору приписује мушки род и при употреби глагола: *Шта си данас радио, синак?* (Андрић, 1967: 24). Тихомир Брајовић уочава њену *скоро хермафродитски амбивалентну саблажњивост „мушкараче“* (Брајовић, 2006: 290) и истиче да се њено *означавајуће, показује као екстравагантно померено према конвенционално „мушки“ значећим гестовима* (Брајовић, 2006: 288). Изопштеност уочавамо и у кућном броју у Стишкој улици: *ту су*

[3] Истакнуто у монографији

се сударили кућни бројеви (...) тако да су настала два броја 16, и један од њих је морао постати 16а (Андрић, 1967: 12), као и у Вучковићевом тумачењу Госпођичине куће као *црне тачке* (Вучковић, 1974: 364) која је сасвим контрастна у односу на интензитет црвене боје при Андрићевом опису неба. О аутсајдерству Госпођице Брајовић истиче:

> Појављујући се у овим амблемским и уз то кумулативним сликама колективно ригидне уобразиље као симболични „туђинац у постојећој заједници" или вишеструко типизовани аутсајдер (чудовиште, вештица, зеленаш-Чифутин), Андрићева проказана јунакиња, тачније казано: антијунакиња потврђује се (...) као онај који је, дакле, својим објективно хендикепираним постојањем жене у мушки устројеном и хијерархизованом свету, али и својом субјективном вољом и намером да не призна поменуто устројство нужно изопштен и гурнут на маргину (Брајовић, 2006: 287).

*Како је од онаквог оца и мајке могло **оно**[4] отпасти?* (Андрић, 1967: 87) истиче и околина, овога пута усмеравајући пажњу на квалификатор средњег рода - нити женско, нити мушко. Ово кореспондира са Брајовићевом опаском: *друго увек као недвосмислено гиноморфно* (Брајовић, 2006: 290), али и гиноморфном свакако није одузет означитељ женског, те вреди сагледати аспекте женствености који романом промину, упркос чињеници о прегнантности мушких означитељских елемената. Тако, Госпођица крпи својим *девичанским снагама* (Андрић, 1967: 18), при чему је аутор истовремено двоструко маркира: она је женско, застало на невиној развојној етапи, али и неостварено женско, ерос који се није оваплотио. Репрекусија либида, убијање женствености терају је на то да се чуди другим женама које плачу због хапшења српске омладине након сарајевског атентата: *нисам видела да неко толике сузе проliва!* (Андрић, 1967: 122), при чему глаголу проливати она придодаје и сему расипати, улудо просипати. Мрзела је *страсне и свечане изливе осећања у којима није могла да учествује* (Андрић, 1967: 121), одбијала све просце како је удаја не би реметила у стицању, иако јој је отац у самртничком завету рекао да јој новац оставља *за удају или за живот*. Раставни везник или стоји као међа између удаје и правог живота у штедњи и Рајка га разуме једнако онако као што ће у приповеци *Ветар* Л. Лазаревића Јанко разумети мајку након оне познате: *Иди, ако ћеш!* (Лазаревић, 2015: 127).

Потиснуте жеље једнако се као и страхови појављују у сновима: сан о свом првом милиону Рајка доживљава као тренутак савршене среће, кад ужива *са висине постигнутог милиона (...) као што друге жене (...) дангубе поред отвореног прозора утонуле у мисли о љубавној срећи* (Андрић, 1967: 96, 97), при чему лексема висина спекулише значењски са лексемом врхунац, а пишчево поређење страсти према милиону, као мушком означитељу, са страшћу девојке за мушкарцем, имплицира о милиону као о маскулино обележеном појму, као о надокнади за гушени ерос, уз поновно поигравање

[4] Истакнуто у роману

етимологије у свести читаоца (мили, он). Зато Јакобсен истиче да Рајка у *штедњи и лихварству тражи уточиште од еротских искушења* (Јакобсен, 2007: 207), што је у сагласју са Јунговим ставом: *Онај ко стоји на становишту ероса, његова компензаторна супротност је вољна моћ. Ко, међутим, наглашава моћ, његова компензација је ерос* (Јунг, 1971: 56).

Пад оца који је наликовао олимпским боговима о којима је учила у школи и прекидање дијадног односа са мајком још у раном детињству конфигурисали су Рајку као хладну, скоро фригидну личност, алијенисану од света. Међутим, да није сасвим тако сведочи нам Вучковић:

> Доводећи је пред читаочеве очи у потпуној људској истинитости, у злу, у тренуцима трагичне слабости, са срцем које „ствара трошак“ (...), писац суптилно критички осветљава околности које су је таквом учиниле. Уједно, он открива варнице људскости, потонуле у пустињи бесмисла (Вучковић, 1974: 349).

Срце које ствара трошак је срце инхибирано стегама трауматског искуства и срце под маном, али ипак срце. Оно ће двапут у њеном животу поскочити. Први пут, када сусретне Дајџа-Владу, човека који је раблеовски склон претеривању, расипању, лакомислен, али духовит и доброг срца и на чија наваљивања да се опусти и понаша као млада особа Рајка „није имала срца“[5] да не пристане. Епизода друговања са њим проминула је и преминула у Рајкином животу брзо, дестабилизујући је, али не довољно да је измени, с обзиром на рану смрт Дајџа-Владе који није штедео ни новаца, ни здравља и који је и умро у хотелу Дубровнику, једним од најскупљих начина за умирање. Он је био *један од оних примамљивих понора који се отварају (у сјају и блеску) човеку који настоји да се заштити од опасности изненађења живота* (Вучковић, 1974: 361), а, симболичних петнаест година касније, Рајка упознаје и Ратка, који неописиво личи на њега и којег Вучковић изнова пореди са понором: *у том светлом озрачењу, растапању свести и омекшавању затегнутих живаца чинило као да лебди над слатким понором* (Вучковић, 1974: 362), али се Ратко лицемерно испрва показује и као други у односу на идеалног, оца, јер отац је пао, а Ратко стреми да се уздигне, и као други у односу на првог, Дајџа-Владу, јер Влада је био неозбиљан, а Ратко је изразито озбиљан. Ратко се представља као, лакановским језиком, савршени кастриран мушкарац на којег се може утицати - да му, *као мајка детету, помогне „да стане на своје ноге“* (Андрић, 1967: 213), али којим се не може манипулисати (*elle règne et il ne gouverne pas*[6]), неодољиво примамљив јер управо храни жељу коју жена, као *двоструко кастрирани субјект (универзалном празнином бића и недостатком фалуса)* (Митић, 2013: 258) у симболичком свету има. Зато она у првим слутњама његове издаје има потребу да га бра-

[5] Фразеологизам

[6] Lacan: l'hystérique et son maître (Séminaire 17) – cercamon

ни од *те страшне Јованке, против свега и свакога, и против очигледности саме* (Андрић, 1967: 226), али је стога и, када је разоткривен, чак ни могућност да поврати нешто од свог новца није могла натерати да га саслуша. И у том њеном неделању открива се да је њено језгро женствености, њено срце, и даље живо; новац није могао да надвлада лична страдања и емоционалну повреду. Аутоиронија у реченици коју упућује мајци када одбија лечење: *Ти знаш да су мени увијек говорили да имам рђаво срце!* (Андрић, 1967: 254) једини је искорак ње као духовите у роману, иако је тај хумор црни. Пад са висина на које је Ратко уздигао Госпођицу иреверзибилан је: након њега и након мајчине смрти *њено друштво и лектира, њена вера и породица, њена храна и разонода* (Андрић, 1967: 266) постаје новац, као једина утеха, и *тада је почео прави живот Рајкин, онај коме је несвесно одувек тежила, а од кога ју је увек понешто одвајало* (Андрић, 1967: 256). То понешто биле су емоције и људске слабости. *Њена сублимација достиже врхунац. Победивши сва искушења, слободна је да се преда неограниченом тврдичлуку и штедњи. Либидо Рајке Радаковић је тиме потпуно сублимиран* (Јакобсен, 2007: 209). Смрт долази по Рајку као *висок човек без главе који је ушао у кућу* (Андрић, 1967: 16), а који јој се причинио у сопственом капуту, да ли због параноје од провалника или из жеље за мушкарцем, и то без главе, којим би она овладала, или су оба кондензована у том стању без даха, за који би дала све злато овога света. Дах ипак не долази и она умире у комплетној свести о безначајности новца којим се један обичан удах ипак не може купити.

Закључак

Лик Рајке Радаковић посматран са аспекта психоанализе и психологије открива нам се као личност која се развила под утицајем маркирајуће, тешке трауме раног губитка оца – идола и његових самртничких речи у тврдицу, зеленаша и жену која се свим силама труди да убије своју женственост, а тиме бива стављена на друштвену маргину двоструко окарактерисана најпре родним поделама – жена са мушким одликама, а потом и друштвеним – особа која функционише без потребе за друштвеном потврдом. Иако се лик Госпођице примарно обликује кроз индивидуално психолошке механизме, њено понашање не може се у потпуности одвојити од ратног и послератног искуства Сарајева, које се показује као шири оквир колективне трауме и егзистенцијалне несигурности. Ерос као покретачка сила у овој жени сублимиран је до максимума и преусмерен на стицање, али је ипак провејавао њеним животом јер је, на концу, она ипак *жена*.

Извори

Андрић, 1967: И. Андрић, *Госпођица,* Београд: Просвета

Лазаревић, 2015: Л. Лазаревић, Ветар, у: *Лаза Лазаревић / прир. Снежана Милосављевић Милић, Јанко Веселиновић / прир. Мирко Ђукић,* Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 112-128.

Литература

Брајовић, 2006: Т. Брајовић, Гиноморфно друго и патријархално-паланачки модел света у Андрићевој *Госпођици* и *Госпа Ноли* Исидоре Секулић, у: *Слика другог у балканским и средњоевропским књижевностима,* ур. Миодраг Матицки, Београд: Институт за књижевност и уметност, 285-293.

Вучковић, 1974: R. Vučković, *Velika sinteza (o Ivi Andriću),* Sarajevo: Svjetlost

Јакобсен, 2007: П. Јакобсен, Сублимација ероса Андрићеве Госпођице, у: *Свеске, часопис за књижевност, уметност и културу,* год. 18, бр. 86, Панчево: Заједница књижевника Панчева, 206-211.

Јеротић, 2008: V. Jerotić, Neka razmišljanja na temu „O hrabrosti" Hajnca Kohuta, u: *Psihijatrija danas*, Beograd: SANU, 91-102.

Јунг, 1971: K. G. Jung, *O psihologiji nesvesnog,* Novi Sad: Matica srpska

Ковачевић, 2010: F. Kovačević, *Lakan u Podgorici,* Podgorica: Centar za građansko obrazovanje

Кохут, 1999: H. Kohut, *Psihoanaliza između krivice i tragizma: izabrani eseji,* Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Лакан, 1986: Ž. Lakan, *Četiri temeljna pojma psihoanalize*, Zagreb: Biblioteka Psiha

Митић, 2013: P. Mitić, Identitet kao mesto subverzije ili potvrde kulture: (anti) esencijalistički model Žaka Lakana, u: *Jezik, književnost, identiet*, Niš: Filozofski fakultet, 252-261.

Фројд, 2005: S. Frojd, *Antropološki ogledi: kultura, religija, umetnost,* Beograd: Prosveta

Фројд, 2013: S. Frojd, *Uvod u psihoanalizu,* Beograd: Neven

Фром, 1969: E. From, *Bekstvo od slobode,* Beograd: Nolit

Фром, 2015: E. From, *Imati ili biti,* Beograd: Nova knjiga plus

Лакан, Жак, Lacan: l'hystérique et son maître (Séminaire 17) – cercamon, 06. 01. 2026.

Андрић, Иво, The Woman from Sarajevo, The Woman from Sarajevo - Задужбина Иве Андрића 06. 01. 2026.

Aleksandra S. Lukić

A PSYCHOANALYTIC STUDY OF OTHERNESS IN IVO ANDRIĆ'S NOVEL *THE WOMAN FROM SARAJEVO*[7]: WAR AND POSTWAR CONTEXTS

Summary

The paper analyzes the development of the main heroine of Andrić's novel The Woman from Sarajevo (Gospođica) from a psychoanalytic perspective, taking into account the context in which the heroine grew up. The aim is to reveal the multilayered structure of the literary character—those factors that shaped her, whether in the form of early trauma, character determinants, or possible socio-political wartime and postwar circumstances. The heroine's relationship to others, as well as to herself, her actions and reflections, will be examined, and these viewpoints will be postulated primarily through the application of psychoanalytic theories in the analysis of a literary work, but also through theories of identity, imagology, and related approaches. The goal is to uncover the psychological conditioning in the development of the literary character, and this conditioning is intended to be shown as the product of the overall interplay of early development, upbringing, the influence of the significant Other, and the relationship of the environment toward the individual, as well as vice versa. Eros as the driving force in this woman was sublimated to the maximum and redirected towards acquisition, but it still swept through her life because, in the end, she is still a woman.

Keywords: psychoanalysis, otherness, Andrić, stinginess, war, identity

[7] Превод наслова романа преузет са званичне странице Задужбине Иве Андрића (ЗИА): The Woman from Sarajevo - Задужбина Иве Андрића

Горан М. Максимовић[1]
Одсек за србистику
Универзитет у Нишу

УДК 821.163.41.09 Крстић А.
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.14

ЛИЧНОСТ И КЊИЖЕВНО ДЈЕЛО АНЂЕЛКА КРСТИЋА У ИСТОРИЈАМА, ПРЕГЛЕДИМА И ХРЕСТОМАТИЈАМА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

У студији је указано на мјесто Анђелка Крстића (1871-1952) и његовог књижевног дјела у историјама, прегледима и хрестоматијама српске књижевности: од Јована Скерлића, Тихомира Остојића и Андре Гавриловића, преко Велибора Глигорића, Милоша Савковића, Живомира Младеновића, Милорада Најдановића, па све до Славка Леовца, Драгише Живковића, Јована Деретића, Станка Кораћа, Предрага Палавестре, Душана Иванића и Милорада Јеврића. Представљена су репрезентативна Крстићева дјела, указано је на реалистичко-психолошке стилско-поетичке црте, на увјерљиву умјетничку слику македонског човјека, на његову социјалну и националну судбину, печалбарска и ратна искушења, као и жанровске особине, романескне и приповједачке карактеристике, начин компоновања, форме казивања и обликовање јунака. Указано је и на важније хрестоматије и антологије српских приповједача у којима су уврштена дјела Анђелка Крстића. У свим наведеним синтезама постоји заједничко увјерење да је дјело Анђелка Крстића умјетнички вриједно, те да је достигло висока достигнућа постреалистичког поступка у српској књижевности прве половине XX вијекла. Упркос томе, ипак морамо констатовати да није добило и сасвим заслужену и адекватну заступљеност у историјама, прегледима и хрестоматијама српске књижевности.

Кључне ријечи: српска књижевност, историје књижевности, хрестоматије, епоха реализма, постреализам, поетике, жанрови, роман, приповијетка, књижевни јунаци, Македонија

1.0.Мјесто и значај књижевног дјела најзначајнијег српског књижевника са простора Македоније, приповједача, романописца, пјесника и драмског ствараоца Анђелка Крстића (1871-1952), у историјама и прегледима српске књижевности посматрали смо кроз преглед и анализу више репрезентативних књига. Указујемо на нека од важнијих издања: Јован Грчић, *Историја српске књижевности* (1903[1], 1906[2]), Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности* (1914), Тихомир Остојић, *Историја српске књижевности* (1923), Андра Гавриловић, *Историја српске и хрватске књижевности* (1927), Велибор Глигорић, *Српски реалисти* (1954), Милош Савковић,

[1] goran.maksimovic@filfak.ni.ac.rs

Југословенска књижевност (прво издање у три тома: 1932-1938; издање у двије књиге 1954; скраћено издање у једној књизи: 1956, 1958), Живомир Младеновић, *Српски реалисти* (2007), Милорад Најдановић, *Српски реализам у XIX веку* (1962), Славко Леовац, *Портрети српских писаца XIX века* (1978), Драгиша Живковић, „Период реализма у српској књижевности", *Европски оквири српске књижевности III* (1982), Јован Деретић, *Српски роман 1800-1950* (1980), Јован Деретић, *Историја српске књижевности I-II* (прво издање у једној књизи 1983, а друго проширено издање у два тома 2002), Станко Кораћ, *Српски роман између два рата 1918-1941.* (1982), Радован Вучковић, *Модерна драма* (1982[1], 2014[2]), Предраг Палавестра, *Историја модерне српске књижевности – златно доба (1892-1918)* (1986), Душан Иванић, *Српски реализам* (1996), Милорад Јеврић, *Историја српске књижевности - реализам* (2017). Указано је и на двије хрестоматије и антологије српских приповједача у којима су уврштена поједина приповједачка дјела Анђелка Крстића: *Приповедачи* у библиотеци „Српска књижевност у сто књига" (1963[1], 1972[2]), коју је приредио Бошко Новановић, као и *Антологија старосрбијанских приповедача*, објављена 1999. године, коју је саставио Владимир Цветановић.

1.1.Све што данас можемо укратко казати о једном од највећих српских писаца који је рођен а затим и највећи дио живота стварао и провео на простору Македоније, укратко означавамо на сљедећи начин. У историјама и прегледима српске књижевности, као и у монографским студијама, одредницама у српским енциклопедијама и књижевним лексиконима, сазнајемо да је рођен у селу Лабуништа, крај Струге, 1. новембра 1871. године, у знаменитом Дримколском крају, који се и данас назива *Мала Шумадија*. Учитељску школу је успјешно завршио 1889. године у Београду, а већ од 1890. ступио је у учитељску службу по селима на планини Јабланици у Дримколу.

Његов први литерарни прилог из народног живота Срба у Македонији објављен је у *Цариградском гласнику* (1899), а затим су 1903. године објављене двије приповијетке „У печалби" и „Сеоски поп", такође у *Цариградском гласнику*. Сва три прилога су била потписана псеудонимом „Дримколац". Претежна тематика његових дјела био је тежак живот земљака док су као печалбари радили по бројним крајевима балканских и других земаља. Судбина тих људи сагледана је и из перспективе националног страдања и борбе за очување српског народносног и вјерског идентитета у борби против турских окупатора, бугарских егзархиста и грчких фанариота. Напоредо са том борбом очитавале су се крупне историјске промјене, попут покретања „Четничке акције", Првог и Другог балканског рата, а поготово Великог рата, страдања у годинама бугарске окупације, а затим и коначног ослобођења и живота у Српској краљевини.

Врхунац Крстићевог књижевног стваралаштва представља роман *Трајан* (1932) за који је двије године након објављивања добио награду

Српске краљевске академије наука за најбољи српски роман (1934). Крстић је најбоље и најпродуктивније године живота провео као српски национални радник, пјесник, приповједач, романописац и драмски писац. Умро је у родном селу Лабуништа, 6. маја 1952. године, гдје се и данас налази његов гроб и родна кућа.

Објавио је сљедеће књиге: *Приповетке* (књига прва, Београд, 1932), роман *Трајан* (Скопље, 1932), драму *Заточници* (1937), која је премијерно изведена у скопском Народном позоришту „Краљ Александар I“ 12. септембра 1937. године, *Приповетке* (књига друга, Београд, 1951-1952). У првој књизи приповједака из 1932. године налази се шест текстова: „Вечито дужни“, „Сеоски писмоноша“, „Печалбарова жена“, „Покојни Алија, лулар“, „Оскрнављено братство“, „Јове наполичар“. У другој књизи приповједака из 1951-1952. године, коју је приредио за штампу и написао предговор и белешку о писцу Божидар Ковачевић, налази се петнаест текстова: „Мурџо“, „Отмица“, „Ноћне сени“, „Кад кукурек ниче“, „Два друга“, „Општински ђубретар“, „Први“, „Тешко наслеђе“, „Калеш Димко, срмаћеш“, „Нема пазухе“, „Три цванцика“, „Запис – базибан“, „Продаје се село“, „Симсари“, „Легенда старог рибара“..

У рукопису му је сачувана књига аутобиографских записа која је под насловом *Сећања* објављена у Београду 2000. године у издању Института за књижевност и уметност.

1.2. Према јединстеној оцјени критике најистакнутије књижевно остварење Анђелка Крстића је роман *Трајан*, као дјело које улази у ред најбоље написаних романа на српском језику у међуратном стваралаштву, а несумњиво се налази у врху цјелокупне романескне традиције српске књижевности. У историјама и прегледима српске књижевности нарочита аналитичка пажња усмјерена је на жанровско-типолошки статус романа, као и на цјелокупан књижевни свијет овога дјела који чине аутентични јунаци, заплети и догађаји, начин приповиједања и изворни језик у коме се укрштају стандардни српски језик са дијалекатским особинама српских јужних говора, али и појединих бугарских периферних говорних црта, као и влашке лексике и језичких фраза. Свака од три романескне цјелине носи у себи препознатљиве типолошке особине овога доминантно друштвеног типа романа. Први дио романа можемо посматрати као породичну хронику, други дио романа као роман личности, а трећи дио романа као историјски или ратни тип романа. Све три романескне цјелине повезане су са судбином српске породице Радевић из села Трпенце у Македонији од посљедње трећине XIX вијека до краја Првог свјетског рата и повратка кући, а убрзо и упокојења главног јунака овога романа Трајана Радевића од посљедица рањавања. У ширем метонимијско-значењском смислу судбину породице Радевић можемо посматрати и као симболичку слику историјске, вјерске и етничке

судбине цјелокупног српског народа који је живио на простору Вардарске Македоније у наведеним тегобним годинама из посљедње трећине XIX и почетних деценија XX вијека.

2.0.Књижевно дјело и личност Анђелка Крстића први пут су поменути у *Историји нове српске књижевности* Јована Скерлића, у поглављу „Данашња књижевност“, када је наглашено да у „српски културни и књижевни живот улазе и крајеви који у њему никако нису били представљени. Још пре рата 1912-1913. почели су се јављати писци из Старе Србије и Македоније, међу којима заслужују пажњу два приповједача: Старосрбијанац Григорије Божовић и Македонац из охридског краја Анђелко Крстић“ (Скерлић 1997: 383).

2.1.Преглед досадашњих издања историја и прегледа српске књижевности у цјелини, затим епоха реализма и модерне као посебних цјелина, као и жанровских историја и хрестоматија новијих раздобља српске књижевности, указује на сљедећа сазнања. У првој написаној *Историји српске књижевности* коју је у два издања објавио Стојан Новаковић (1867[1], 1871[2]), није ни могло бити помена о личности и дјелу Анђелка Крстића, јер је писац рођен исте оне године када је изашло друго издање ове књиге. Јован Грчић који је непосредно прије Скерлића написао *Историју српске књижевности* не помиње Анђелка Крстића, што је и разумљиво ако имамо у виду да су оба издања те књиге објављена 1903. и 1906. године када Крстић тек започиње са објављивањем првих књижевних текстова. Међутим, чудно је да и непосредни Скерлићеви књижевноисторијски сљедбеници Тихомир Остојић и Андра Гавриловић не помињу Крстића у својим историјама српске књижевности. Напомињемо при томе да Гавриловић нрп. помиње приповједаче из Старе Србије, Зарију Поповића и Григорија Божовића, али не и Анђелка Крстића из Македоније. Каснији Скерлићеви сљедбеници: Милош Савковић, Велибор Глигорић, Живомир Младеновић и Милорад Најдановић, такође уопште не помињу Анђелка Крстића. Није поменут ни међу портретима српских писаца XIX вијека Славка Леовца, а нема га ни у Живковићевом прегледу писаца и дјела епохе реализма у српској књижевности у *Европским оквирима српске књижевности*. Иванић га такође не помиње у књизи *Српски реализам.* Штета је свакако што га није поменуо као драмског писца ни Радован Вучковић у наведеној и веома квалитетној књижевноисторијској и жанровској синтези *Модерна драма*, у којој је обухваћено српско (и хрватско) драмско стваралаштво у почетне три деценије XX вијека. Сва наведена изостављања дјела Анђелка Крстића, урађена су из различитих разлога, а најчешће зато што дјело овога писца нису посматрали као дио епохе реализма, ни као дио епохе модерне књижевности, а понекад ни као дио српске књижевности уопште.

Ипак је важно нагласити да је у српској књижевности у непосредном постскерлићевском времену између два свјетска рата ипак било значајних помена личности и дјела Анђелка Крстића. У *Споменици двадесетопетогодишњице ослобођења Јужне Србије (1912-1937)*, која је објављена у Скопљу 1937. године, у седмом поглављу „Књижевност у Јужној Србији", Слободан Јовановић је у сегменту посвећеном новој књижевности, као најуспјешнијег стваралаца издвојио Анђелка Крстића, за кога је нагласио да је уз Григорија Божовића био најбољи приповједач који је потекао са овога простора. Указано је и на Крстићев роман *Трајан* (1932) који је сагледан као „реалистичка епопеја македонског печалбара" (Јовановић 1937: 854).

3.0.Нови помен дјела Анђелка Крстића у историјама и прегледима српске књижевности које су написане у другој половини XX вијека, проналазимо тек код Јована Деретића, у књизи *Српски роман 1800-1959.* (1980), читавих шест и по деценија послије Скерлићеве *Историје нове српске књижевности* (1914). Након тога је Деретић укратко писао о Анђелку Крстићу и у *Историји српске књижевности* (прво издање, 1983, друго проширено издање, 2002).

У историјском прегледу српског романа *Српски роман 1800-1950.* Деретић приказује Крстићев роман *Трајан* (1932) у тринаестом поглављу ове књиге под насловом „Традиционално-реалистички роман", у коме су поред Анђелка Крстића сагледани и други романописци: Бранимир Ћосић, Стеван Јаковљевић, Ристо Ратковић, Миливоје Ристић и Душан Радић. За роман *Трајан* је одмах на почетку истакнуто да представља синтезу цјелокупног Крстићевог рада, а затим је у типолошком смислу сагледана двострука природа овога дјела који је истовремено психолошки роман личности у чијем средишту је портрет печалбара Трајана Радевића, као и друштвени роман у коме је дата готово полувјековна хроника живота у Македонији, од 70-тих година XIX вијека до краја Првог свјетског рата.

Деретић истиче да је умјетничка снага овога романа, као и приповједака које су му претходиле, у Крстићевом „реалистичком приказивању живота и у саосећању које писац показује према свету сиромашних и потлачених". Са друге стране, Деретић по нашем мишљењу погрешно истиче да је Крстићев реализам „претежно фактографски", а да су „слабости романа у његовој националној и политичкој тенденциозности" (Деретић 1980: 310), тако да је та тенденциозност надјачала реализам романа и угрозила његову животну увјерљивост. Као најснажније мјесто у роману издваја „сцену у затвору, где учитељ Дојчин, несумњиво пишчев двојник, затиче више својих земљака који се између себе препиру око народности" (Деретић 1980: 311).

У *Историји српске књижевности*, Деретић у деветом поглављу које је било посвећено модерној књижевности, у цјелини коју је насловио „Из-

међу регионализма и модерног израза“, сасвим укратко помиње Анђелка Крстића. При томе прави лапсус и погрешно наводи 1951. годину као датум његове смрти, као што погрешно драму *Заточници* (1937) сврстава међу књиге приповједака. Деретић цитира један карактеристичан фрагмент из Крстићевог аутобиографског записа у коме је наглашено да је „живећи и радећи у средини сурових и бездушних господара, понижених и потлачених наполичара, вредних и родољубивих печалбара, лако савитљивих маловарошана, где су се туђински интереси надметали и долазили до изражаја, покушао, иако далеко од културних центара и академија, да разнолики живот и делање средине ухвати и изнесе какви су уистину били и развијали се“. Иза тога наглашава да је Крстић своја политичка увјерења уносио у описе стварности, а као слабости његовог књижевног рада изнова види „недовољну савладаност обимне чињеничне грађе и у националној и политичкој тенденцији“ (Деретић 2017: 334), за коју смо претходно нагласили да је суштински спорна и највећим дијелом нетачна.

3.1. Станко Кораћ у књизи *Српски роман између два рата (1918-1941)*, даје много успјешнију анализу Крстићевог романа *Трајан*. Наглашава велики временски распон који обухвата овај роман, од посљедње трећине XIX вијека до краја Првог свјетског рата, као и укрштање реалистичког и натуралистичког поступка у приказивању социјалне биједе македонских сељака и скоро надљудског напора да одрже голи живот. Све је то употпуњено истрајавањем српског народа са овога простора за очувањем националног идентитета, посебно кроз борбу за отварање нових школа. Кораћ управо наглашава да та „борба за школу, на почетку романа, спада у најимпресивније описе у овом широко заснованом дјелу“ (Кораћ 1982: 253).

Указано је на Крстићеву особину да пише „мирним тоном и помоћу самих чињеница“, а да је слика такве умјетничке стварности „изведена из искуства“ (Кораћ 1982: 254). Међутим, на плану психологизације главног јунака, Кораћ види повремене слабости овога романа и поједине неувјерљиве погледе на живот које показује Крстићев главни јунак у тренутку када је имао свега десет година, а које ипак може да изнесе само она особа која је знатно старије животне доби и много вишег искуства. На композиционом плану указано је на тродјелну структуру овога дјела, са напоменом да први дио романа обухвата породичну хронику или предисторију породице Радевић прије рођења главног јунака. „У другом и трећем дијелу главни јунак Трајан је доиста главни јунак и он од своје десете године постаје активни борац за свој живот и за животе својих укућана: мајке, сестара, стрине. Отац и стриц су погинули у борби против бугараша“ (Кораћ 1982: 254).

У закључном дијелу своје студије, Станко Кораћ посматра роман *Трајан* и писца Анђелка Крстића као „реалисту у цјелини“, који је ближи „стилу традиционалне реалистичке прозе“, него модерном изразу, а главног

јунака Трајана Радевића види као „човјека доброг срца“ и носиоца доброте која исијава из сваког детаља његове биографије. Отуда је „Трајан велики лик у српском роману уопште“, што ово дјело сврстава у ред „најзначајнијих српских романа“ (Кораћ 1982: 255).

3.2. Предраг Палавестра у *Историји модерне српске књижевности – златно доба (1892-1918)*, укратко се осврће на дјело Анђелка Крстића у поглављу под насловом „Преображај реалистичког наслеђа“. Указано је на регионалну тематску опредијељност овога писца, а посебно су по вриједности, по стилској и тематској парадигматичности, апострофирани текстови објављени у *Српском књижевном гласнику*: „Вечити дужник“, „Печалбарова жена“, „Покојни Алија, лулар“.

Палавестра говори о Крстићевом регионализму као „живом и бритком“, али мисли, по нашем суду погрешно, да је посједовао „понешто скучен и неразвијен реалистички дар приповједача старе школе“ (Палавестра 1986: 376). Упркос свему томе, у закључку је наглашено да је Крстић писао о људима свога ужег завичаја, из околине Охрида, на српском језику па се „зато и сматра најзначајнијом књижевном појавом коју је Македонија дала српској књижевности“ (Палавестра 1986: 374-375).

4.0. Милорад Јеврић је у два наврата у *Историји српске књижевности – реализам I-II* (2017), писао о књижевном дјелу Анђелка Крстића. У првој књизи је у поглављу „Компаративни контекст српског реализма“, у сегменту текста који је назвао „Српски реализам у јужнословенском контексту“, направио упоређивање „српског и македонског реализма“. Читаво ово поглавље је методолошки спорно зато што су границе епохе реализма развучене све до средине XX вијека, иако је јасно да се не ради о „епоси“ са доминантним реалистичко-миметичким стилским цртама, већ о реалистичко-миметичком стваралачком методу који је био присутан у постреалистичкој традицији прве половине XX вијека и у вријеме неких других и доминантних књижевних епоха, као што су импресионизам, експресионизам, неосимболизам и сл. При томе Јеврић потпуно неутемељено, што је очигледна посљедица „титоистичке“ идеолошке концепције књижевне историје, посматра као истовремене српске и македонске „реалисте“ више писаца, попут Косте Рацина, Томе Смиљанића Брадине, Анђелка Крстића, Сталета Попова.

У другој књизи наведене историје, Јеврић је у поглављу „Постреализам – модернизам“, посљедњи портрет намијенио Анђелку Крстићу, одмах послије студија о Браниславу Нушићу, Иву Војновићу, Светозару Ћоровићу, Иву Ћипику, Петру Кочићу, Бори Станковићу, Милутину Ускоковићу и Григорију Божовићу. Поново је указано на специфичан идентитетски статус

књижевног дјела Анђелка Крстића. Овога пута Јеврић се позива на историчара књижевности Миодрага Друговца који је за Тому Смиљанића Брадину и Анђелка Крстића „подвлачио њихову двојност у националном смислу, као припадност српској и македонској књижевности“. Иза тога Јеврић даје и своју „напомену да њихово дело првенствено припада српској књижевности, а тек мањим делом и македонској“ (Јеврић 2017: 505).

У уводном дијелу студије дат је кратак опис пишчевог живота и рада, а затим је изложена детаљнија анализа приповједачког рада, али нешто мање него што то заслужују романа *Трајан* и драме *Заточници*. У поетичком смислу је указано на запажања Косте Рацина о роману *Трајан* у чланку „Реализам Анђелка Крстића“. Указано је и на поједине аутопоетичке карактеристике које су изведене из пишчевих разговора и сјећања, а на основу којих Јеврић закључује да је Крстић „поникао из епохе реализма, да се развијао у њеним оквирима и да је своје место до краја видео у њеном крилу“. Наглашена је и доминација социјалних тема, као и да су та социјална питања увијек била у вези са националним проблемима, а да је ту Крстић „увек предност давао сеоским људима који, за разлику од градских, имају више доследности и патриотизма, те су и његове симпатије увек биле на њиховој страни“ (Јеврић 2017: 492).

Приликом анализе појединих приповједака Јеврић најприје усмјерава пажњу на фолклорне теме („Беле покладе“, „Наш Божић“, „Нова година“, „Црвено јаје“, „Ускршња радост“ „Кад кукурек ниче“, „Њихов Божић“), а затим сагледава националне и идентитетске судбине људи из ужег завичаја („Склаф“, „Отмица“, „Без тапије“, „Јове наполичар“, „Мурџо“, „Запис - базибан“, „Вечито дужни“). Посебно су издвојене приповијетке из муслиманског живота: „На Бајрам“, „Сеоски писмоноша“, „Покојни Алија, лулар“, „Општински ђубретар“, „Тешко наслеђе“, „Оскрнављено братство“, а нарочито је издвојена проза „Последњи метак“ из 1941. године, јер представља задњу Крстићеву приповијетку. Најуспјешније су урађене оне Јевријеве анализе које су посвећене социјалним приповијеткама: „Три цванцика“, „Калеш Димко, срмаћеш“, „Продаје се село“, „Симсари“, „Клетва“, „Печалбарова жена“ и сл.

Указано је и на неке књижевне аналогије и сродности. Јеврић наглашава да је Крстићева приповијетка „Склаф“ (талац) блиска са поемом „Крвава кошуља“ Рајка Жинзифова. Прича „Мурџо“ је сагледана као варијанта Кочићеве приче „Јаблан“. За тему приповијетке „Калеш Димко, срмаћеш“ наглашено је да је „згуснуто и лирски танано“ већ обрађена у пјесми Косте Рацина „На Струга дуђан да имам“ и сл. За драму *Заточници* је наглашено да „има неких сличности“ са драмом *Македонска крвава свадба* Војдана Чернодринског. Такође, Јеврић антејску везаност за земљу јунакиња из романа *Трајан* упоређује са приповиједном прозом Вељка Петровића и сл.

Нагласили смо већ да су анализе посебно драме *Заточници*, али и романа *Трајан*, оскудне и да су остављале много више простора за интер-

претацију. Поновљена су ранија аналитичка запажања да се у роману *Трајан* укрштају социјална и национална тематика, као и то да је доста добро урађена психолошка карактеризација главних јунака, посебно Трајана Радевића. По сензибилности се истичу и други ликови романа: коџобаша Исак, поп Јордан, учитељ Дојчин, ратник Милисав Јасеничанин, жене Момировица и Трајковица. Посебно је наглашена чињеница да су „женски ликови носиоци снажног стојицизма, моралне чврстине и исконске везаности за родну груду и кућно огњиште“ (Јеврић 2017: 504). Јеврић с правом полемише са тврдњом Јована Деретића да је тенденција често надјачала реализам романа и угрозила његову животну увјерљивост.

5.0. Дјело Анђелка Крстића заступљено је и у појединим хрестоматијама и антологијама српске књижевности, које такође имају одговарајући карактер књижевноисторијских прегледа и синтеза. Наводимо неке упечатљиве примјере.

У издању Српске књижевне задруге у току окупације Србије у Другом свјетском рату, у вријеме рада тзв. „Комесарске управе“ у овој важној издавачкој кући, објављена је књига *Савремена српска приповетка*, коло 44, књига 305, Београд, 1943. године, коју су приредили Младен Ст. Ђуричић и Боривоје Јевтић (Максимовић 2021: 34-37). Међу дведесет шест уврштених аутора, који су обиљежили српску приповијетку између два свјетска рата, на дванаестом мјесту се налази Анђелко Крстић и његова приповијетка „Калеш Димко, срмаћеш“. Касније су комунистичке власти и ово, као и друга „окупациона“ издања Српске књижевне задруге, забранили, обрисали и забункерисали, али се уз одређене напоре и библиотечке контакте може доћи до њих у посебним фондовима Народне библиотеке Србије и још неких наших библиотека. Ми смо до ових података дошли посредно преко пописа најзначајнијих српских приповиједних антологија које је уврстио на крају своје *Антологије српских приповедача XIX и XX века* (Београд: Филип Вишњић, 1999), књижевник Мирослав Јосић Вишњић.

Не знамо да ли су сви уврштени књижевници дали своју сагласност да њихове приповијетке буду објављене у овој књизи, познато је да им Иво Андрић није дао такву врсту сагласности, али се из садржаја види да су између осталих били присутни: Григорије Божовић, „Најтежи узмах“, Душан Ђуровић, „То није тако прије било“, Милица Јанковић, „Последња фијока десно“, Боривоје Јевтић, „Немушти раговори“, Десанка Максимовић, „Гром“, Момчило Настасијевић, „Запис о даровима моје рођаке Марије“, Растко Петровић, „За кичевское, за мекедонское“, све до Бранка Ћопића, „Насрадин–хоџина лаж“ и Милоша Црњанског, „После мајчине смрти“.

Кад смо већ поменули Мирослава Јосића Вишњића и његову *Антологију српских приповедача XIX и XX века*, права је штета што у њој није

било мјеста ни за једну Крстићеву приповијетку, а без сумње је могао да уврсти или већ поменуту причу „Калеш Димко, срмаћеш“ или можда још бољу „Печалбарова жена“. Тамо гдје је било мјеста за антологијске приповијетке Григорија Божовића, Драгише Васића, Станислава Кракова и др. свакако је морало да се нађе мјесто и за Анђелка Крстића. Међу најновијим антологијама које су урађене у првој четвртини XXI вијека, а у којима је заборављено приповједачко дјело Анђелка Крстића, помињемо и *Антологију српске приповетке,* прир. Михајла Пантића. Наведена Пантићева антологија објављена је у оквиру репрезентативне Антологијске едиције „Десет векова српске књижевности“, Издавачког центра Матице српске, 2024, као књига број 186, а обухватила је укупно тридесет двије приповијетке. Ради се о текстовима од усмене народне приповијетке „Тамни вилајет“, затим Игњатовићеве „Пите хиљаду форината“, преко Сремчевог „Кир Гераса“, Домановићевог „Вођe“, Станковићеве „Покојникове жене“, Драгише Васића, „Ресимић добошар“, Андрићеве двије приповијетке: „Моста на Жепи“ и „Труп, па све до Белог Марковића, „Повратак Лазара Дражића“ и Албахаријеве „Неме песме“. У овом избору није било мјеста ни за Григорија Божовића, Станислава Кракова, Станислава Винавера, па је онда очекивано да буде заборављен и Анђелко Крстић.

У едицији „Српска књижевност у сто књига“, под бројем 12, објављена је 1963. у првом издању и 1972. у другом издању, као књига број 66, хрестоматија српских приповједача, коју је приредио Бошко Новаковић. У првом издању ове едиције уврштене су три приповијетке: „Вечито дужни“ (1911), „Печалбарова жена“ (1911) и „Оскрнављено братство“ (1927); док је у другом издању уврштена само једна приповијетка „Печалбарова жена“, која свакако улази у ред његових најбољих прозних остварења овога писца. Прије Крстића у хрестоматију су уврштене и приповијетке Вељка Милићевића и Милутина Ускоковића, а послије њега и приповијетке Душана Радића, Милице Јанковић, Боривоја Јевтића, Хамзе Хума и Драгише Васића. У исцрпном предговору за ово издање, Новаковић наглашава да је Крстић „посебна појава“ и да је „сав урастао у егзистенцијална питања живота и сав израстао из мучнине тих животних облика“ људи из његовог ужег завичаја. Зато га и види као епског хроничара „двојаког ропства: окрутном туђинском господару и економској беди“ (Новаковић 1972: 38-39). За саму уврштену приповијетку „Печалбарева жена“, Новаковић каже да је заснована на „вешто заокруженом у целину“, а „упечатљивом и заводљивом мотиву о чекању“, оних жена из македонског поднебља чији су мужеви били печалбари и највећи дио живота проводили одвојени од куће и породице. Новаковић истиче да таква књижевна обрада овога мотива „има већ и особенији артистички звук“ (Новаковић 1972: 39).

У *Антологији старосрбијанских приповедача 1871-1941.* коју је приредио Владимир Цветановић, а објављена је 1999. године, укључено је и

шест приповједака Анђелка Крстића: „Јове наполичар“, „Калеш Димко, срмаћеш“, „Печалбарова жена“, „Оскрнављено братство“, „Три цванцика“ и „Симсари“. Поред Крстића у овај избор су прије њега уврштени и Манојло Ђорђевић Призренац, Лазар Комарчић, Никодим С. Савић, Зарија Р. Поповић, Григорије Божовић и Стеван Самарџић. Након њега су уврштени: Петар Петровић, Јанићије Н. Поповић, Тома К. Поповић, Димитрије Фртунић, Стеван Симић, Велимир П. Парлић, Милан П. Шарановић и Петар Панић. Напомињемо да је права штета што у овоме избору није било мјеста бар за једну или двије приповијетке Томе Смиљанића Брадине (1888-1969), аутора двије збирке приповједака о животу људи из македонског поднебља: *На планини и друге приповетке из Македоније* (1924) и *Стојна и друге приповетке из Македоније* (1924). Евидентно је да у вриједносном смислу у овако осмишљеном избору, Анђелко Крстић уз Зарију Р. Поповића и Григорија Божовића, представља умјетнички најупјешнијег приповједача.

У предговору за издање ове књиге Цветановић је старосрбијанску приповијетку сагледао кроз три развојна периода: први од 1871. до краја XIX вијека, други од почетка XX вијека до ослобођења од Турака (1912), односно до краја Првог свјетског рата (1918), а трећи период убухвата период између два свјетска рата. У таквој периодизацији Анђелко Крстић је започео рад на крају првог и у другом раздобљу, јер је прве прилоге, записе из народног живота Срба у Македонији, објавио у *Цариградском гласнику* (1899), а затим и прву приповијетку „Печалба“ у истом листу (1903). У том другом раздобљу, Крстић је објавио десетак приповједака, неколико пјесама и записа из народног живота, а тада су између осталих објављене и двије запажене приповијетке: „Вечито дужни“ и „Печалбарова жена“. У трећем раздобљу су настале најзначајније и бројне друге приповијетке Анђелка Крстића, а окупљене су у збирци *Приповетке* (СКЗ, Београд, 1932), као и у другој збирци *Приповетке* (СКЗ, Београд, 1951-1952). Тада су објављени и роман *Трајан* (1932) и драма *Заточници* (1937). Цветановић наглашава доминантну печалбарску тематику цјелокупног Крстићевог дјела, указује на већ истицане блискости његовог дјела са српским реалистима (М. Глишић, Лаза К. Лазаревић, Ј. Веселиновић), а посебно са Бором Станковићем. Изнио је запажање да је „посебно снажна“ приповијетка „Печалбарова жена“ у којој је дат „изнијансирани психолошки лик главне јунакиње“. Наглашено је да је „она не само драговољна заробљеница патријархалног морала, него и посебности печалбарске средине, где је жена осуђена да вечито чека, вене, али се нада“, указујући на „стаменост и трпљење бола и патње“ (Цветановић 1999: 22).

Цветановић указује и на важнију ранију научну и критичку рецепцију дјела Анђелка Крстића, међу којима је нарочито указао на текстове Григорија Божовића, Петра Митропана, Слободана Јовановића, а посебно апострофира докторску тезу Константина Костића која је одбрањена крајем

седамдесетих година и објављена под насловом *Књижевно дело Анђелка Крстића* (1981). Овоме бисмо из најновије научне рецепције могли да додамо и изузетну монографију Мирјане Бојанић Ћирковић, *Живот је жив – ка новим читањима дела Анђелка Крстића* (2024).

6.0. У закључку можемо констатовати да је Крстићево дјело добило ипак неадекватно и тек спорадично мјесто у историјама, прегледима и хрестоматијама српске књижевности. Заслуга је Јована Скерлића што је у *Историји нове српске књижевности* (1914), по први пут увео личност и дјело овога писца у једну историју или преглед српске књижевности. Различити су разлози због којих није уврштен у историје књижевности Скерлићевог претходника Јована Грчића, као и његових сљедбеника Тихомира Остојића и Андре Гавриловића, а затим и Милоша Савковића, Велибора Глигорића, Живомира Младеновића, Милутина Најдановића, иза њих и Драгише Живковића, Славка Леовца и Душана Иванића, све до Радована Вучковића. Мислимо да је Грчић написао свој рукопис прије него што се Крстић прочуо као писац па га зато није уврстио ни у друго издање своје *Историје српске књижевности* (1906). Најчешће је изостављан зато што га поједини историчари српске књижевности нису видјели као дио реалистичке епохе (Глигорић, Младеновић, Најдановић, Живковић, Иванић), а њихове књиге су биле баш усмјерене на ту епоху. Леовац га вјероватно није уврстио јер се ограничио на писце XIX вијека, али је мало чудно да је у његовој књизи било мјеста за млађе писце Светозара Ћоровића и Петра Кочића. Можда је ипак превагнула чињеница да се Крстић наметнуо као значајан књижевник тек послије Првог свјетског рата, када су Ћоровић и Кочић већ били окончали и књижевни рад и животе. Нејасно нам је зашто Радован Вучковић није сагледао или бар поменуо Анђелка Крстића као драмског писца. Заслуга је Јована Деретића што је први послије Скерлића укључио дјело Анђелка Крстића у прегледе и историје српске књижевности, али су његове анализе приповједака и романа *Трајан* прилично неувјерљиве и свакако испод његовог уобичајеног интерпретативног нивоа. Станко Кораћ је дао неупоредиво бољу анализу романа *Трајан*, док је Палавестра веома сажет, али и довољно прецизан и одмјерен. Најобимнију студију проналазимо код Милорада Јеврића, с тим што је први дио његовог портрета у коме Крстића покушава да угура у „македонски реализам“ потпуно методолошки погрешан, док је у другом дијелу дао значајно цјеловитију анализу Крстићевог приповједачког рада, а нешто слабије драме *Заточници* и романа *Трајан*. Најмање је тумачен пјеснички рад Анђелка Крстића, а колико смо могли да видимо помињу га само Слободан Јовановић и Милорад Јеврић. Драгоцјено мјесто у књижевноисторијској рецепцији дјела Анђелка Крстића заузимају и анализиране хрестоматије и антологије српских приповједача које су урадили Бошко

Новаковић и Владимир Цветановић, а у које су укључена репрезентативна приповиједна дјела овога писца. Наравно да је нејасно и свакако неоправдано што није заступљен у другим поменутим антологијама.

Цитирана литература

Деретић (1980). Јован Деретић, „Традиционално-реалистички роман (*Ћосић, Јаковљевић, Крстић, Ратковић, Ристић, Радић)*, *Српски роман 1800-1950,* Београд: Нолит, 1980, стр. 289-317.

Деретић (2017). Јован Деретић, „Између регионализма и модерног израза“, *Историја српске књижевности,* Београд: Феникс либрис-Невен, 2017, стр. 332-352.

Јовановић (1937). Слободан Јовановић, „Нова књижевност“, *Споменица двадесетопетогодишњице ослобођења Јужне Србије (1912-1937)*, уредник Алекса Јовановић, Скопље: Штампарија „Јужна Србија“ Милана Ђ. Илића, 1937, стр. 851-864.

Јевријћ (2017). Милорад Јевријћ, „Постреализам – модернизам“, *Историја српске књижевности – реализам,* друга књига, Бањалука-Косовска Митровица: Бесједа-Филозофски факултет Кос. Митровица, 2017, стр. 483-505.

Кораћ (1982). Станко Кораћ, „Анђелко Крстић: *Трајан* (1932)“, *Српски роман између два рата 1918-1941*, Београд: Нолит, 1982, стр. 252-259.

Максимовић (2021). Горан Максимовић, „Едиција и памћење“, *Критичка перспектива*, Вишеград: Андрићев институт, 2021, стр. 34-37.

Новаковић (1972). Бошко Новаковић, „Тренуци приповетке“, предг. у књизи: *Приповедачи*, Библиотека „Српска књижевност у сто књига“, књига 66, друго издање, Нови Сад-Београд: Матица српска-Српска књижевна задруга, 1972, стр. 9-39.

Палавестра (1986). Предраг Палавестра, „Преображај реалистичког наслеђа“, *Историја модерне српске књижевности - златно доба (1892-1918)*, Београд: Српска књижевна задруга, 1986, стр. 374-376.

Скерлић 1997). Јован Скерлић, „Данашња књижевности“, *Историја нове српске књижевности*, прир. Јован Пејчић, Београд: Завод за уџбенике, 1997, стр. 379-385.

Цветановић (1999). Владимир Цветановић, „Увод у читање старосрбијанских приповедача“, предг. у књизи: *Антологија старосрбијанских приповедача*, прир. Владимир Цветановић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, стр. 7-28.

Goran M. Maksimović

THE PERSONALITY AND LITERARY WORK OF ANĐELKO KRSTIĆ IN HISTORIES; REVIEWS AND CHRESTOMATIES OF SERBIAN LITERATURE

Summary

In the study, we pointed out the place of Anđelko Krstić (1871-1952) and his literary work in histories, reviews and chrestomatijes of Serbian literature: from Jovan Skerlić, Tihomir Ostojić and Andre Gavrilović, through Velibor Gligorić, Đorđe Anđelić, Miloš Savković, Živomir Mladenović, Milorad Najdanović, all the way to Slavko Leovac, Dragiša Živković, Jovan Deretić, Stanko Korac, Predrag Palavestra, Dušan Ivanić, Petar Milošević and Milorad Jevrić. Representative works by Krstić are presented, the realistic stylistic and poetic features, the convincing artistic image of the heroes and their social and national fate are pointed out. The most important anthologies and anthologies of Serbian storytellers that include the works of Andđelko Krstić are also pointed out. In all the above syntheses, there is a common belief that Krstić's work is artistically valuable, and that it reached the high achievements of the post-realist approach in Serbian literature of the first half of the 20th century. Despite this, we conclude that it has not received the completely deserved and adequate representation in histories, reviews and anthologies of Serbian literature.

Keywords: Serbian literature, literary criticism, history of literature, anthology, anthology

Бранкица Ђ. Марковић[1]
Институт за српски језик САНУ[2]
Београд

УДК 050 СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК“1905/2025“
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.15

СТО ДВАДЕСЕТ ГОДИНА ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈЕ НА СТРАНИЦАМА *СРПСКОГ ДИЈАЛЕКТОЛОШКОГ ЗБОРНИКА*

Године 2025. године навршило се 120 година од објављивања прве дијалектолошке студије Александра Белића – *Дијалекти источне и јужне Србије* у првом броју часописа *Српски дијалектолошки зборник*, давне 1905. године. Током тог дугог периода објављене су бројне дијалектолошке монографије и речници, студије, као и радови мањег обима. У част овог великог јубилеја у овом раду биће дат осврт на све оно што је објављено на страницама овог угледног часописа од његовог првог броја до данас, и то на основу три критеријума: 1) према типу грађе, 2) према обиму грађе и 3) по дијалектима.

Кључне речи: српски језик, дијалектологија, јубилеј, *Српски дијалектолошки зборник*, преглед.

Увод

Давне 1905. године објављена је прва дијалектолошка студија – *Дијалекти источне и јужне Србије* Александра Белића (Белић 1905) у првом броју часописа *Српски дијалектолошки зборник* (даље СДЗб). Од тада до данас прошло је пуних 120 година. За то време објављивана су капитална дела из области дијалектологије у овом часопису.[3] Стога ће се, а у част овог великог и значајног јубилеја, направити пресек и сагледати шта је све објављено на страницама овог угледног гласила у овом дугом временском периоду, како би се имао увид у то шта је све урађено до сада и у ком правцу треба усмерити будућа дијалектолошка истраживања. Осврт на све досад урађено и објављено у овом часопису биће дат на основу три критеријума:

1. према типу грађе;
2. према обиму грађе;
3. по дијалектима.

[1] brankicama@gmail.com

[2] Овај рад финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451–03–136/2025–03/200174, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

[3] „Најважнија остварења српских дијалектолога у протеклих сто година обично су објављивана у Српском дијалектолошком зборнику, несумњиво најреномиранијем гласилу тога типа у словенском свету” (Реметић 2007: 189).

КЛАСИФИКАЦИЈА И ПРЕГЛЕД ПРИЛОГА ОБЈАВЉЕНИХ НА СТРАНИЦАМА *СРПСКОГ ДИЈАЛЕКТОЛОШКОГ ЗБОРНИКА* У ПРОТЕКЛИХ 120 ГОДИНА (1905–2025)

1. Класификација прилога према типу грађе

У претходних 120 година на страницама *Српског дијалектолошког зборника* објављен је велики број различитих прилога. Према типу грађе објављивани су: описи дијалеката и описи говора, описи одређених језичких нивоа (акценатског, фонетског, морфолошког, лексичко-семантичког, синтаксичког), речници, упитници, дијалекатска грађа, библиографије, прегледне студије/ прилози и описи језика писаца.

1.1. Описи дијалеката
1.2. Описи говора
1.3. Описи одређених језичких нивоа
1.4. Речници
1.5. Упитници
1.6. Дијалекатска грађа (акцентовани дијалекатски текстови)
1.7. Библиографије
1.8. Прегледне студије/ прилози
1.9. Описи језика писаца

2. Класификација прилога према обиму грађе

Према обиму грађе објављивани су прилози монографског типа, као и прилози мањег обима (студије и радови).

2.1. Монографије[4]
2.2. Прилози мањег обима

3. Класификација прилога по дијалектима

Када је реч о класификацији по дијалектима, у овом дугом временском распону највише су објављивани прилози са терена штокавског наречја, али

[4] „Да би се публикација вредновала као научна монографија, она мора у зависности од категорије [...] имати обим не мањи од 80 страница" (Правилник о стицању истраживачких и научних звања, Прилог 1 „Службени гласник РС", бр. 80/2024 од 4. 10. 2024. године). Сходно томе, као монографија рачунаће се прилози који имају 80 и више страница, док ће сви краћи прилози бити сврстани у оне мањег обима. Ово не важи једино за библиографске публикације, код којих према истом Правилнику монографска библиографска публикација мора имати бар 120 страница, односно један страна = 1.800 словних знакова.

су у ранијем периоду објављивани и прилози са простора чакавског наречја, као и они који припадају албанским дијалектима. Ту су и прилози који припадају западномакедонском дијалекту.

3.1. ШТОКАВСКО НАРЕЧЈЕ

3.2.1. Шумадијско-војвођански дијалекат (Ш-В)
3.2.2. Херцеговачко-крајишки дијалекат (Х-К)
3.2.3. Косовско-ресавски дијалекат (К-Р)
3.2.4. Смедеревско-вршачки дијалекат (С-В)
3.2.5. Зетско-сјенички дијалекат (З-С)
3.2.6. Призренско-тимочка дијалекатска област (П-Т)
3.2.7. Млађи икавски дијалекат

3.2. ЧАКАВСКО НАРЕЧЈЕ

3.2.8. Истарски шток.-чак. икавски
3.2.9. Чакавски икавски

3.3. ЗАПАДНОМАКЕДОНСКИ ДИЈАЛЕКАТ

3.4. АЛБАНСКИ ДИЈАЛЕКТИ

АУТОРИ ПРИЛОГА

Аутори прилога који су објављени на страницама СДЗб-а били су уважени лингвисти, али и аматери, ентузијасти, којима су стручну помоћ пружили лингвисти.

У наставку ће бити дат преглед свих прилога разврстаних на основу прва два наведена критеријума.

1.1. Описи дијалеката

1.1.1. Монографије:

Александар Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, СДЗб, књ. I, 1905, 715.

Маринко Станојевић, *Северно-тимочки дијалекат*, СДЗб, књ. II, 1911, 360–463.

Александар Белић, *Галички дијалекат*, СДЗб, књ. VII, 1935, 351.

Josip Ribarić, *Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri*, СДЗб, књ. IX, 1940, 1–207.

Лука Вујовић, *Мрковићки дијалекат*, СДЗб, књ. XVIII, 1969, 73–399.

1.1.2. Прилози мањег обима:

Данило Вушовић, *Диалект источне Херцеговине*, СДЗб, књ. III, 1927, 1–70.

Mate Hraste, *Čakavski dijalekt ostrva Brača*, СДЗб, књ. X, 1940, 1–65.

1.2. Описи говора

1.2.1. Монографије:

Миливој Павловић, *Говор Сретечке Жупе*, СДЗб, књ. VIII, 1939, 352.

Бранко Милетић, *Црмнички говор*, СДЗб, књ. IX, 1940, 209–663.

Михаило Стевановић, *Ђаковачки говор*, СДЗб, књ. XI, 1950, 1–152.

Павле Ивић, *О говору Галипољских Срба*, СДЗб, књ. XII, 1957, 519.

Асим Пецо, *Говор источне Херцеговине*, СДЗб, књ. XIV, 1964, 1–200.

Берислав Николић, *Сремски говор*, СДЗб, књ. XIV, 1964, 201–412.

Митар Пешикан, *Староцрногорски, средњокатунски и љешански говори*, СДЗб, књ. XV, 1965, 294.

Данило Барјактаревић, *Новопазарско-сјенички говори*, СДЗб, књ. XVI, 1–177.

Берислав Николић, *Мачвански говор*, СДЗб, књ. XVI, 1966, 179–314.

Душан Јовић, *Трстенички говор*, СДЗб, књ. XVII, 1968, 1–239.

Асим Пецо – Бранислав Милановић, *Ресавски говор*, СДЗб, књ. XVII, 1968, 241–366.

Берислав Николић, *Тршићки говор*, СДЗб, књ. XVII, 1968, 367–473.

Радоје Симић, *Левачки говор*, СДЗб, књ. XIX, 1972, 1–618.

Мирослав Николић, *Говор Горобиља*, СДЗб, књ. XIX, 1972, 619–746.

Милија Станић, *Ускочки говор* I, СДЗб, књ. XX, 1974, 259.

Милорад Дешић, *Западнобосански ијекавски говори*, књ. XXI, 1976, 316.

Милија Станић, *Ускочки говор* II, СДЗб, књ. XXII, 1977, 1–157.

Милосав Тешић, *Говор Љештанског*, СДЗб, књ. XXII, 1977, 159–328.

Драго Ћупић, *Говор Бјелопавлића*, СДЗб, књ. XXIII, 1977, 226.

Милорад Симић, *Говор села Обади у босанском Подрињу*, СДЗб, књ. XXIV, 1978, 1–124.

Недељко Богдановић, *Говори Бучума и Белог Потока*, СДЗб, књ. XXV, 1979, 178.

Љубисав Ћирић, *Говор Лужнице*, СДЗб, књ. XXIX, 1983, 7–190.

Петар Ђукановић, *Говор села Горње Цапарде* (*код Зворника*), СДЗб, књ. XXIX, 1983, 191–294.

Миле Томић, *Говор Свиничана*, СДЗб, књ. XXX, 1984, 7–265.

Слободан Реметић, *Говори централне Шумадије*, СДЗб, књ. XXXI, 555.

Милан Драгичевић, *Говор личких јекаваца*, СДЗб, књ. XXXII, 1986, 7–241.

Недељко Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља*, СДЗб, књ. XXXIII, 1987, 7–302.

Миле Томић, *Говор Радимаца*, СДЗб, књ. XXXIII, 1987, 303–474.

Мирослав Николић, *Говори српјанског Полимља*, СДЗб, књ. XXXVII, 1991, 1–548.

Радосав Ђуровић, *Прелазни говори јужне Босне и високе Херцеговине*, СДЗб, књ. XXXVIII, 1992, 9–378.

Петар Ђукановић, *Говор Драгачева*, СДЗб, књ. XLI, 1995, 1–240.

Zorka Kašić, *Govor Konavala*, СДЗб, књ. XLI, 1995, 241–396.

Вилотије Вукадиновић, *Говор Црне Траве и Власине*, СДЗб, књ. XLII, 1996, 1–317.

Слободан Реметић, *Српски призренски говор* I (*гласови и облици*), СДЗб, књ. XLII, 1996, 319–614.

Пол-Луј Тома, *Говори Ниша и околних села*, СДЗб, књ. XLV, 1998, 473.

Љубисав Ћирић, *Говори Понишавља*, СДЗб, књ. XLVI, 1999, 7–262.

Никола Рамић, *Ливањско-дувањски говорни тип*, СДЗб, књ. XLVI, 1999, 263–426.

Јордана Марковић, *Говор Заплања*, СДЗб, књ. XLVII, 2000, 7–307.

Радивоје Младеновић, *Говор шарпланинске жупе Гора*, СДЗб, књ. XLVIII, 2001, 1–606.

Милета Букумирић, *Говори северне Метохије*, СДЗб, књ. L, 2003, 356.

Рада Стијовић, *Говор Горњих Васојевића*, СДЗб, књ. LIV, 2007, 1–321.

Јасмина Гмитровић, *Говор села Милушница* (*у Сокобањској котлини*), СДЗб, књ. LV, 2008, 323–428.

Момчило Поповић – Драгољуб Петровић, *О говору Спича*: *Грађа*, СДЗб, књ. LVI, 2009, 1–275.

Тања Милосављевић, *Говор села Присјана* (*Горњег и Доњег*), СДЗб, књ. LVI, 2009, 373–558.

Славољуб Марковић, *Говор Ужичке Црне горе*, СДЗб, књ. LVIII, 2011, 337–670.

Славољуб Марковић, *Границе ијекавских говора у западној Србији*, СДЗб, књ. LVIII, 2011, 337–670.

Драгана Радовановић, *Говор Ваљевске Подгорине*, СДЗб, књ. LXI, 2014, 7–366.

Татјана Трајковић, *Говор Прешева*, СДЗб, књ. LXIII, 2016, 277–578.

Радивоје Младеновић, *Говор северношарпланинске жупе Сиринић*, СДЗб, књ. LXIV/1, 2019, 1047.

Слађана Цукут, *Српски говори Шипова*, СДЗб, књ. LXVIII, 2021, 1–158.

Радивоје Младеновић, *Говор села Врбичане крај Призрена*, СДЗб, књ. LXX/1, 2023, 1–368.

Татјана Трајковић, *Говори Косовског Поморавља* (*гласови и облици*), СДЗб, књ. LXXI, 2024, 1–264.

1.2.2. Прилози мањег обима:

Миливој Павловић, *О становништву и говору Јајца и околине*, СДЗб, књ. III, 1927, 95–112.

Милош Московљевић, *Говор острва Корчуле*, СДЗб, књ. XI, 1950, 153–223.

Берислав Николић, *Колубарски говор*, СДЗб, књ. XVIII, 1969, 1–71.

Павле Ивић, *Белешке о биограчићком говору*, СДЗб, књ. XXIV, 125–176.

Драган Павлица, *О говору околине Удбине*, СДЗб, књ. XXX, 1984, 357–424.

Првослав Радић, *Цртице о говору села Мрче у куршумлијском крају*, СДЗб, књ. XXXVI, 1990, 1–74.

1.3. Описи одређених језичких нивоа

1.3.1. Акценатски ниво

1.3.1.1. Монографије:

Михаило Стевановић, *Систем акцентуације у пиперском говору*, СДЗб, књ. X, 1940, 67–184.

Јован Вуковић, *Акценат говора Пиве и Дробњака*, СДЗб, књ. X, 1940, 185–417.

Игрутин Стевовић, *Шумадијски говор у Гружи с особитим осврто м на акценте*, СДЗб, књ. XVIII, 1969, 401–635.

Милија Станић, *Ускочки акценат*, СДЗб, књ. XXVIII, 1982, 63–191.

Љиљана Недељков, *Прозодијске особине говора села Каћа*, СДЗб, књ. XXX, 1984, 267–356.

Милан Драгичевић, *Акценти ријечи у говору Срба Лапачког поља*, СДЗб, књ. LVI, 2009, 277–371.

Алесандра Лончар Раичевић, *Акценатски систем говора Златибора*, СДЗб, књ. LXV/1, 2018, 477–636.

1.3.1.2. Прилози мањег обима:

Милош Московљевић, *Акценти именица и придева у поцерском говору*, СДЗб, књ. II, 1911, 307–369.

Глиша Елезовић, *Извештај са дијалектолошког путовања од Вучитрна до Пећи*, СДЗб, књ. II, 1911, 464–473.

Гојко Ружичић, *Акценатски систем пљеваљског говора*, СДЗб, књ. III, 1927, 113–176.

Радослав Павловић, *Облици деклинације и конјугације у говору подручја Раче Крагујевачке* (*с посебним осврtом на акценат*), СДЗб, књ. XXVIII, 1982, 7–61.

Јелица Јокановић Михајлов, *Природа узлазних акцената у прогресивнијим штокавским говорима*, СДЗб, књ. XXIX, 1983, 295–338.

Миљана Чопа, *Дистрибуција дугоузлазног акцента у говору Ћуприје*, СДЗб, књ. LXIX, 2022, 281–309.

Славољуб Марковић, *О акценту придева у ијекавским говорима западне Србије*, СДЗб, књ. LXIX, 2022, 333–346.

1.3.2. Фонетски ниво

1.3.2.1. Монографије:

Милан Драгичевић, *Рефлекси јата у данашњим личким говорима*, СДЗб, књ. XXVI, 1980, 147–233.

Радосав Ђуровић, *Рефлекси јата у околини Прибоја*, СДЗб, књ. 1980, 235–319.

Слободан Реметић, *О незамењеном јату и икавизмима у говорима северозападне Србије*, СДЗб, књ. XXVII, 1981, 7–105.

Павле Ивић – Жарко Бошњаковић – Гордана Драгин, *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта*: *УВОД и ФОНЕТИЗАМ*, СДЗб, књ. XL, 1994, 419.

Жарко Бошњаковић, *Фонетске особине говора источне Шумадије*, СДЗб, књ. LV, 2008, 1–321.

Драгомир Козомара, *Фонетске особине говора Бастаса*, СДЗб, књ. LXIX, 2022, 1–102.

Сузана Пешевић Стојановић, *Фонетске особине говора Масловара код Котор Вароши*, СДЗб, књ. LXX/1, 2023, 747–857.

1.3.2.2. Прилози мањег обима:

Gliša Elezović, *Glasovne osobine arbanaškog dijalekta Debra i njegove okoline*, СДЗб, књ. XI, 1950, 225–300.

Марија Шпис, *Фонолошки опис говора Парага*, СДЗб, књ. XXXVII, 1991, 549–620.

Слађана Цукут, *Распрострањеност група* -јт- *и* -јд- *у српским говорима околине Шипова*, СДЗб, књ. LXVII, 2020, 529–536.

1.3.3. Фонетски и морфолошки ниво

1.3.3.1. Монографије

Драгомир Козомара, *Фонетске и морфолошке особине српских посавских говора између Врбаса и Укрине*, СДЗб, књ. LXIII, 2016, 579–733.

1.3.3.2. Прилози мањег обима

Милан Драгичевић, *О говору Срба Бање Врућице* (*фонетске и морфолошке особине*), СДЗб, књ. LIV, 2007, 323–401.

1.3.4. Морфолошки ниво

1.3.4.1. Монографије:

Драган Павлица, *Творба именица у говору Срба југоисточне Лике*, СДЗб, књ. LIII, 2006, 1–187.

Драгана Радовановић, *Морфолошке особености говора средње Колубаре*, СДЗб, књ. LIII, 2006, 189–374.

Жарко Бошњаковић, *Морфолошке особине говора источне Шумадије*, СДЗб, књ. LV, 2012, 1–381.

Бојана Вељовић Поповић, *Морфолошке одлике глаголских облика говора Тутина, Новог Пазара и Сјенице*, СДЗб, књ. LXVIII, 2021, 159–604.

1.3.4.2. Прилози мањег обима

Софија Ракић-Милојковић, *Основе морфолошког система говора Доње Мутнице*, СДЗб, књ. XXXVI, 1990, 75–118.

1.3.5. Лексичко-семантички ниво

1.3.5.1. Монографије:

Тања Милосављевић, *Лексика српског призренског говора*, СДЗб, књ. LXIV, 2017, 1–601.

1.3.5.2. Прилози мањег обима:

Мирјана Илић, *Тле и тело у светлу искуства с бојама у говору старопланинског краја*, СДЗб, књ. LXIII, 2016, 839–855.

Биљана Савић, *Лексика плетарства* (*на основу грађе из Великог Блашка код Бањалуке*), СДЗб, књ. LXIX, 2022, 311–331.

1.3.6. Морфолошки и синтаксички ниво

1.3.6.1. Монографије

Павле Ивић – Жарко Бошњаковић – Гордана Драгин, *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта*, друга књига: МОРФОЛОГИЈА, СИНТАКСА, ЗАКЉУЧЦИ, ТЕКСТОВИ, СДЗб, књ. XLIII, 1997, 585.

1.3.7. Синтаксички ниво

1.3.7.1. Монографије:

Радоје Симић, *Синтакса левачког говора* I. *Употреба падежних облика*, СДЗб, књ. XXVI, 1980, 1–146.

Марина Јуришић, *Синтакса падежа Горње Пчиње* (*Одредбене функције*), СДЗб, књ. LXI, 2014, 367–534.

Бојана Вељовић Поповић, *Синтакса глаголских облика у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице*, СДЗб, књ. LXV/1, 2018, 1–476.

1.3.7.2. Прилози мањег обима:

Радмила Жугић, *Генитивне предлошко-падежне синтагме просторне и месне семантике у говору јабланичког краја с предлозима*: *ОКО*, *ПОРЕД*/ *СПОРЕД*, *ПОЗА*, *ВИШЕ*/ *ПОВИШЕ*/ *ИЗВИШЕ*, *ВРЗ*, СДЗб, књ. LIV, 2007, 549–568.

1.4. Речници

1.4.1. Општи дијалекатски речници

1.4.1.1. Монографије:

Глиша Елезовић, *Речник косовско-метохиског дијалекта*, св. 1, СДЗб, књ. IV, 1932, 477.

Глиша Елезовић, *Речник косовско-метохиског дијалекта*, св. 2, СДЗб, књ. VI, 1935, 587.

Миодраг Марковић, *Речник народног говора у Црној Реци*, СДЗб, књ. XXXII, 1986, 243–500.

Јакша Динић, *Речник тимочког говора*, СДЗб, књ. XXXIV, 1958, 7–335.

Миле Томић, *Речник радимског говора*, СДЗб, књ. XXXV, 1989, 1–174.

Рада Стијовић, *Из лексике Васојевића*, СДЗб, књ. XXXVI, 1990, 119–380.

Јакша Динић, *Речник тимочког говора* (*други додатак*), СДЗб, књ. XXXVIII, 1992, 379–586.

Миодраг Марковић, *Речник народног говора у Црној Реци*, СДЗб, књ. XXXIX, 1993, 149–398.

Драго Ћупић – Жељко Ћупић, *Речник говора Загарача*, СДЗб, књ. XLIV, 1997, 3–574. + *Ономастика Загарача*, 575–615.

Михаило Бојанић – Растислава Тривунац, *Рјечник дубровачког говора*, СДЗб, књ. XLIX, 2002, 458.

Светозар Гаговић, *Из лекске Пиве* (*село Безује*), СДЗб, књ. LI, 2004, 1–312.

Властимир Јовановић, *Речник села Каменице код Ниша*, СДЗб, књ. LI, 2004, 313–688.

Радмила Жугић, *Речник говора јабланичког краја*, СДЗб, књ. LII, 2005, 470.

Властимир Јовановић, *Додатак* Речнику села Каменице код Ниша, СДЗб, књ. LIV, 2007, 403–520.

Радосав Стојановић, *Црнотравски речник*, СДЗб, књ. LVII, 2010, 1060.

Драгољуб Петровић – Јелена Капустина, *Из лексике Качера*, СДЗб, књ. LVIII, 2011, 1–336.

Драгољуб Петровић – Ивана Ћелић – Јелена Капустина, *Речник Куча*, СДЗб, књ. LX, 2013, 1–461.

Милош Бојиновић, *Рјечник гламочког говора*, СДЗб, књ. LXII, 2015, 1–246.

Сања Зобеница, *Из лексике источне Лике* (*Доњи Лапац и Јошан*), СДЗб, књ. LXIII, 2016, 735–838.

Драгољуб Златковић, *Допуна* Речнику пиротског говора, СДЗб, књ. LXIV, 2017, 603–993.

Милош Бојиновић, *Додатак* Рјечнику гламочког говора, СДЗб, књ. LXV/1, 2018, 915–1059.

Љубисав Ћирић, *Речник говора Лужнице*, СДЗб, књ. LXV/2, 2018, 1166.

Драгољуб Петровић – Јелена Капустина, *Речник Драгачева*, СДЗб, књ. LXVI/2, 2019, 7–635.

Јакша Динић, *Допуне* Тимочком дијалекатском речнику, СДЗб, књ. LXVI/2, 2019, 741–880.

Милош Бојиновић, *Други додатак* Рјечнику гламочког говора, СДЗб, књ. LXVII, 2020, 1–122.

Драгољуб Златковић, *Друга допуна* Речнику пиротског говора, СДЗб, књ. LXVII, 2020, 123–297.

Љубисав Ћирић, *Допуна* Речнику говора Лужнице, СДЗб, књ. LXVIII, 2021, 605–771.

Драгољуб Златковић, *Трећа допуна* Речнику пиротског говора, СДЗб, књ. LXIX, 2022, 103–280.

Недељко Богдановић, *Мали речник села Бучума*, СДЗб, књ. LXX/1, 2023, 369–634.

Драгољуб Петровић – Ивана Ћелић – Јелена Капустина, *Речник Куча*: *допуне*, СДЗб, књ. LXX/1, 2023, 635–746.

Миленко Заилац, *Рјечник говора Срба у селима око Пакраца*, СДЗб, књ. LXXI, 2024, 265–594.

Драгољуб Златковић, *Четврта допуна* Речнику пиротског говора, СДЗб, књ. LXXI, 2024, 595–679.

Тања Милосављевић – Радивоје Младеновић, *Речник призренског говора* (*на грађи „Збирке речи из Призрена Димитрија Чемерикића" и грађи Радивоја Младеновића*). *Први део* (А–М), СДЗб, књ. LXXII, 2025, 1–465.

1.4.1.2. Речнички прилози мањег обима:

Маринко Станојевић, *Прилози речнику тимочког говора*, СДЗб, књ. III, 1927, 177–194.

Јакша Динић, *Додатак* Речнику тимочког говора, СДЗб, књ. XXXVI, 1990, 381–422.

1.4.2. Терминолошки речници

1.4.2.1. Монографије:

Гордана Драгин, *Ратарска и повртарска терминологија Шајкашке*, СДЗб, књ. XXXVII, 1991, 621–708.

Софија Ракић-Милојковић, *Пастирска терминологија Кривовирског Тимока*, СДЗб, књ. XXXIX, 1993, 11–148.

Марија Шпис-Ћулум, *Фитонимија југозападне Бачке*, СДЗб, књ. XLI, 1995, 397–490.

Милета Букумирић, *Терминологија куће и покућства у северној Метохији*, СДЗб, књ. LIII, 2006, 375–548.

Недељко Богдановић, *Земљописна и њој сродна лексика југоисточне Србије*, СДЗб, књ. LV, 2008, 429–518.

Саво Пујић, *Херцеговачка пчеларска лексика* (*на општесловенској осно-*

ви), СДЗб, књ. LX, 2013, 463–801.

Недељко Богдановић, *Антропографски речник југоисточне Србије*, СДЗб, књ. LXIII, 2016, 1–276.

Ана Савић-Грујић, *Антропографска лексика у говорима сврљишког краја – лингвогеографски приступ*, СДЗб, књ. LXIV/2, 2017, 1–307.

Недељко Богдановић, *Пастирски речник југоисточне Србије*, СДЗб, књ. LXVI/2, 2019, 637–739.

Јакша Динић, *Речи и изрази традиционалне исхране становништва књажевачког краја*, СДЗб, књ. LXVII, 2020, 299–412.

1.4.2.2. Речнички прилози мањег обима:

Џевад Јахић, *Ловачка лексика и фразеологија у рогатичком крају*, СДЗб, књ. XXIX, 1983, 339–403.

Жарко Бошњаковић, *Из ратарске терминологије Срема*, СДЗб, књ. XXXVII, 1991, 709–740.

Недељко Богдановић, *Змијски речник југоисточне Србије*, СДЗб, књ. LIV, 2007, 521–547.

Биљана Савић, *Народна медицинска лексика Великог Блашка* (*код Бањалуке*), СДЗб, књ. LXIV, 2017, 995–1066.

Јелена Глишић, *Лексика народне медицине у тимочко-лужничким говорима*, СДЗб, књ. LXIV/2, 2017, 309–370.

Драгана Новаков, *Народни називи јела и пића у говору Томашевца*, СДЗб, књ. LXIX, 2022, 347–374.

1.4.3. Фразеолошки речници

1.4.3.1. Монографије:

Драгољуб Златковић, *Пословице и поређења у пиротском говору*, СДЗб, књ. XXXIV, 1988, 337–683.

Драгољуб Златковић, *Фразеологија страха и наде у пиротском говору*, СДЗб, књ. XXXV, 1989, 175–457.

Драгољуб Златковић, *Фразеологија омаловажавања у пиротском говору*, СДЗб, књ. XXXVI, 1990, 423–740.

1.5. Упитници

Софија Ракић-Милојковић, *Синтаксички упитник за говоре косовско-ресавске и призренско-тимочке дијалекатске зоне*, СДЗб, књ. XLI, 1995, 521–570.

Недељко Богдановић, *Инвентар морфолошке проблематике призренско-тимочких говора*, СДЗб, књ. XLVII, 2000, 309–335.

1.6. Дијалекатска грађа (акцентовани дијалекатски текстови)

1.6.1. Монографије:

Невенка Секулић, *Збирка дијалекатских текстова из Војводине*, СДЗб, књ. XXVII, 1981, 107–306.

Слободан Реметић, *Текстови из говора источнобосанских Ера*, СДЗб, књ. LIX, 2012, 485–639.

1.6.2. Прилози мањег обима:

Слободан Реметић, *Дијалекатски текстови из Жабара код Тополе*, СДЗб, књ. XXXII, 1986, 501–549.

1.7. Библиографије

1.7.1. Монографске библиографске публикације:

Бранкица Марковић, *Ка индексирању дијалекатских текстова публикованих у Републици Србији*, СДЗб, књ. LXVII, 2020, 413–528.

1.7.2. Библиографски прилози мањег обима:

Љиљана Недељков – Бранкица Марковић, *Дијалекатска лексикографија штокавског наречја* (од 1818. до 2014. године) – *Библиографија*, СДЗб, књ. LXII, 2015, 247–326.

Бранкица Марковић, *Сто десет година* Српског дијалектолошког зборника (1905–2015) – *Библиографија*, СДЗб, књ. LXII, 2015, 327–349.

1.8. Прегледне студије/ прилози

1.8.1. Монографије:

Александар Белић, *О дијалекатском материјалу Олафа Броха у књизи Die Dialekte des südlichsten Serbiens*, СДЗб, књ. II, 1911, 1–104.

Бранко Милетић, *Изговор српскохрватских гласова*, СДЗб, књ. V, 1933, 160.

Асим Пецо, *Консонантизам босанскохерцеговачких говора*, СДЗб, књ. XLVIII, 2001, 607–696.

Гордана Штасни – Жарко Бошњаковић, *Персоналне атрибутивне именице мотивисане соматизмима у стандардном српском језику и његовим дијалектима*, СДЗб, књ. LXV/1, 2018, 637–914.

Жарко Бошњаковић – Гордана Штасни, *Турцизми с просторним значењем у контексту балканских језика и њихових дијалеката*, СДЗб, књ. LXX/2, 2023, 482.

1.8.2. Монографске студије:

Бранкица Марковић, *Дијалекатска лексикографија у Црној Гори од Вукова Рјечника* (1852) *до данашњих дана*, СДЗб, књ. LXVIII, 2021, 773–829.

1.8.3. Прилози мањег обима:

Фран Илешић, „*Безјак*" *и* „*безјаци*", СДЗб, књ. III, 1927, 71–93.

Асим Пецо, *Треће лице множине презента глагола типа* носити*,* волети *и* држати *у говорима штокавског наречја*, СДЗб, књ. XLI, 1995, 491–520.

Бранкица Марковић, *Српски дијалектолошки зборник између своја два јубилеја* (1905–2015–2025), СДЗб, књ. LXXII, 2025, 467–499.

1.9. Описи језика писаца

1.9.1.Монографије:

Владан Јовановић, *Гаврило Стефановић Венцловић*, СДЗб, књ. II, 1911, 105–306.

Светозар Марковић, *Језик Ивана Анчића* (*босанског писца XVII века*), СДЗб, књ. XIII, 1958, 147.

Највише има монографских описа говора (укупно 58). Од тога су 52 монографије и 6 прилога мањег обима. Највише описа говора је са терена Х-К дијалекта[5] (18), затим са простора П-Т дијалекатске области (16), са терена З-С дијалекта (7), са терена К-Р дијалекта (6), са терена Ш-В дијалекта (5) и са простора С-В и млађег икавског дијалекта по два.

Нешто мање има дијалекатских речника (укупно 54). Од тога, највише је општих дијалекатских речника (укупно 35, 33 монографије и 2 речничка прилога мањег обима). Терминолошких речника има укупно 16 (10 монографија и 6 речничких прилога мањег обима). Три су фразеолошка речника, и сва три су монографског типа. Дијалекатских речника општег типа има

[5] О класификацији по дијалектима за све прилоге објављене у *Српском дијалектолошком зборнику* в. детаљно у Марковић 2015, 2025.

највише са терена П-Т дијалекатске области (укупно 17), затим са терена Х-К дијалекта (8), са терена К-Р дијалекта (5), са терена З-С дијалекта (4), са терена Ш-В дијалекта (1), док их са терена С-В дијалекта нема ниједан. Терминолошких речника исто има највише са простора П-Т дијалекатске области (7), затим са терена Ш-В дијалекта (4), са терена Х-К дијалекта (3), са терена К-Р дијалекта (2), док их са терена С-В и З-С дијалекта нема. Фразеолошких речника има најмање (укупно три), и сва три су са терена П-Т дијалекатске области.

На трећем месту по бројности су описи одређених језичких нивоа, којих има укупно 39. Највише су описани акценатски (у 14 прилога) и фонетски ниво (у 10 прилога). Морфолошки ниво обрађен је у пет прилога, синтаксички у четири, док је најмање описан лексичко-семантички ниво (у три прилога). У неколико прилога описана су по два нивоа – фонетски и морфолошки (у две монографије) и морфолошки и синтаксички ниво (у једној монографији). Гледано по дијалектима, овде је ситуација следећа: највише прилога је са терена Х-К дијалекта (15), затим са терена Ш-В дијалекта (8), са простора П-Т дијалекатске области и К-Р дијалекта по четири, са терена С-В и З-С дијалекта по три прилога и један прилог који припада албанским дијалектима.

Закључак

У протеклих 120 година у часопису *Српски дијалектолошки зборник* објављено је укупно 177 прилога. Од тога је 137 монографија и 40 прилога мањег обима.

Са простора штокавског наречја објављена су 163 прилога, са простора чакавског наречја три, са терена западномакедонског дијалекта два и један прилог који припада албанским дијалектима.

Највише су испитани П-Т дијалекатска област (укупно 53 прилога), затим Х-К дијалекат (укупно 46 прилога), Ш-В дијалекат (20 прилога), К-Р дијалекат (18 прилога), З-С дијалекат (15 прилога), док су остали дијалекти слабије истражени, што показује број прилога са тих терена – С-В дијалекат (седам прилога), млађи икавски (два прилога), западномакедонски дијалекат (два прилога) и један прилог који припада албанским дијалектима.

Овакав синтетички преглед свих прилога објављених у протеклих 120 година на страницама *Српског дијалектолошког зборника* даје нам јасан увид у то шта је све из области дијалектологије урађено до сада и у ком правцу би требало усмерити будућа дијалектолошка истраживања.

Литература

Белић 1905: А. Белић, Дијалекти источне и јужне Србије. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, књ. I, 715.

Марковић 2015: Б. Марковић, Сто десет година *Српског дијалектолошког зборника*, Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, књ. LXVII, 327–349.

Марковић 2025: Б. Марковић, Српски дијалектолошки зборник између своја два јубилеја (1905–2015–2025), Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, књ. LXXII, 467–499.

Реметић 2007: С. Реметић, Шездесет година дијалектологије у Институту за српски језик САНУ, У: *Шездесет година Института за српски језик САНУ*: зборник радова I/ ур. Срето Танасић, Београд: Институт за српски језик САНУ, 179–193.

Brankica Đ. Marković

ONE HUNDRED AND TWENTY YEARS OF DIALECTOLOGY IN THE PAGES OF THE *SERBIAN DIALECTOLOGICAL JOURNAL*

Summary

In 2025, 120 years marked the publications of the first dialectological study by Aleksandar Belić – *Dialects of Estern and Southern Serbia* – in the first issue of the *Serbian Dialectological Journal*, published back in 1905. Over this long period, numerous dialectolological monographs and dictionaries, studies, as well as shorther papers, have beeen published. In honour of this great jubilee, this paper provides an overview of everything that has apperead in the pages of this prestigious journal from its first issue to the present day, based on the three criteria: (1) the type of material, (2) the scope of the material, and (3) the dialects covered.

Key words: Serbian language, dialectology, jubilee, *Serbian Dialectological Journal*, overview.

Драгана М. Милић[1]
Универзитет у Нишу
Одељење за историју[2]

УДК 271.222-523(497.113 Месић)
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.16

НАЈСТАРИЈА ПИСАНА ИСТОРИЈА ПОСВЕЋЕНА МАНАСТИРУ МЕСИЋ

Манастир Месић, посвећен Светом Јовану Претечи (Крститељу), смештен је у подножју Вршачког брега, у српском делу Баната. Најстарију историју посвећену манастиру написао је архимандрит Месића, Викентије Љуштина на крају 18. века. Ова кратка повест је основа за изучавање историје манастира Месић. Циљ рада је да кроз анализу дела Викентија Љуштине представи значај који оно има и покаже како је његов садржај извршио утицај на истраживаче који су писали о Месићу. Љуштина је своје дело саставио у специфичним условима, током црквене реформе у Хабзбуршкој монархији у другој половини 18. века, када је дошло до редукције српских православних манастира у Банату. Намера аутора била је да покаже древност манастира и његов историјски развитак, чиме је истицао његов легитимитет и право на опстанак. Како је подручје Баната у суседству Дунава било узнемиравано сталним војним активностима од 15. до краја 18. века, многи манастири су пљачкани и рушени, тако да нису сачували оснивачке повеље. Месић је страдао више пута па су историјски извори из најраније прошлости манастира заувек изгубљени. Због тога је пажња посвећена предању које је неговано у манастирском братству и народу. Љуштина је као први аутор писане историје манастира Месић пренео податке из предања, по коме је манастир подигнут у средњем веку.

Кључне речи: Банат, манастир Месић, Викентије Љуштина, средњи век, 18. век, историја, предање.

Манастир Месић, посвећен Светом Јовану Претечи (Крститељу), налази се на десетак километара источно од Вршца, у подножју Вршачког брега, у српском делу Баната (Зеремски, 1907: 150; Јовановић, 2000: 13; Рацков, 2002: 5, 29). Назив је добио по потоку Месић, који тече у близини манастира. На основу *Решења Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе НРС бр. 292/49* од 10. марта 1949. године, манастир је утврђен за непокретно културно добро – споменик културе, а након *Одлуке о категоризацији* која је објављена у Службеном гласнику РС бр. 16 од 3. децембра 1990. године, уписан је у регистар непокретних културних добара од изузетног значаја који се води у Заводу за заштиту споменика културе

Панчево и у централни регистар који се води у Републичком заводу за заштиту споменика културе Београд.[3]

Манастирска црква, посвећена Рођењу Светог Јована Претече, скромних је димензија и данашњи изглед је добила крајем 18. века. Њена архитектура се одликује синтезом моравског и рашког стила, док је под утицајем барока претрпела додатне промене.[4] Приликом археолошких истраживања 1970. године, утврђено је постојање старијег слоја темеља, на којима је саграђена новија црква (Рацков, 2002: 127–129). Међутим, није поуздано утврђено из ког периода потиче старији слој. Сличност у архитектури и стилу повезује се са фрушкогорским манастирима и другим храмовима саграђеним крајем 15. и у првој половини 16. века. Пошто су грађени скромно у тешким условима, временом су пропадали или страдали у војним сукобима, тако да су по правилу обнављани током 18. века, што је случај и са Месићем (Јовановић, 2000: 15; Рацков, 2002: 29, 33, 35–36). Бројне обнове су утицале на изглед манастирске цркве и других објеката у комплексу. Због тога је дошло до спајања и смењивања различитих архитектонских стилова и сликарских техника. Фреске манастирске цркве настале су у више наврата и разликују се три стила.[5] Најстарије сачувано фрескосликарство се датује у крај 16. или почетак 17. века (Рацков, 2002: 43–45).

Остаци најстаријег слоја живописа и темеља цркве Светог Јована Претече не откривају прецизно старост манастира, тако да се на основу материјалних извора не може установити када је основан. Писани извори који помињу манастир Месић пружају непотпуне податке о периоду пре прве половине 18. века. Пошто се налази на подручју које је углавном током аустро–турских ратова било прво на удару, манастир и његова архива су често страдали, те документи нису сачувани. Може се рећи да је нови период у историји манастира Месић почео 1718. године, када је Банат постао део Хабзбуршке монархије (Васин, Нинковић, 2022: 42; Поповић, 2024: 287).[6] Током 1720. године банатска епархија је подређена Београдској митрополији (в. Поповић, 2024: 285–296). Од тада је манастир обновљен и има више података о њему. После 1690. године у њему је била резиденција вршачког епископа, а после укидања манастира Шемљуг и Средиште, њихови монаси су прешли у Месић (Зеремски, 1907: 151–152, 154; Зиројевић, 1984: 133; Рацков, 2002: 23).

Због недостатка историјских извора није могуће утврдити када је манастир подигнут. У предању, које је преношено у манастирском братству и народу, сачуване су приче о најранијој прошлости манастира. Будући да су преношене усменим путем и да се не могу проверити у доступним историјским изворима, њихова веродостојност се доводи у питање. О оснивању манастира има више верзија народног предања. Најстарије се ослања на мисионарски рад Ћирила и Методија и ширење хришћанства у

пределу Ердеља и Баната (Јовановић, 2000: 15; Рацков, 2002: 13, 15). Њихова делатност је оставила трага и крајем 10. или почетком 11. века је основан манастир посвећен Рођењу Светог Јована Претече у Морисени (Чанаду) према грчком обреду.[7] Према предању, у првој половини 11. века, по налогу папе, манастир су преузели латински монаси. Грчки монаси су протерани, после чега се насељавају у јужном делу Баната, где оснивају манастир Месић (Јовановић, 2000: 15; Рацков, 2002: 15).

Према наредној верзији, манастир је током 1225. године основао хиландарски монах Арсеније Богдановић, кога је Свети Сава рукоположио за свештеника и произвео за игумана Месића (Љуштина, 1798б: 6–7; Зеремски, 1907: 151; Рацков, 2002: 15–17). Светом Сави се приписује ктиторство над неколико банатских манастира, што је последица ширења његовог култа међу српским народом који је живео на овом простору. Међутим, не постоје поуздани писани извори који би потврдили предање.

Култ сремских Бранковића је у Месићу снажнији, тако да је заступљенија верзија предања по којој су они изградили или обновили манастир.[8] Ктиторска делатност се приписује деспотима Ђорђу и Јовану Бранковићу, или само деспоту Јовану (Љуштина, 1798б: 5; Зеремски, 1907: 151; Зиројевић, 1984: 132; Јовановић, 2000: 13; Рацков, 2002: 18–19). Ова верзија предања је широко прихваћена и у њеној основи се налазе реалне историјске претпоставке, мада ниједан сачувани историјски извор пре 18. века не доводи у везу сремске Бранковиће са манастиром Месић. Једна од могућих претпоставки је да је деспот Јован посветио храм Светом Јовану, као свом заштитнику (Зеремски, 1907: 151; Јовановић, 2000: 14; Рацков, 2002: 19). Начин изградње цркве такође показује сличност са храмовима насталим крајем 15. и почетком 16. века. У прилог томе сведочи постојање Вршачке епископије и многобројно српско становништво које је населило јужне делове Баната, нарочито после пада Српске Деспотовине под турску власт 20. јуна 1459. године (Зеремски, 1907: 35, 151; ИСН II, 1982: 314–329, 373–388, 431–478; Крстић, 2022: 49–60). Живопис се такође узима као потврда ктиторства сремских Бранковића. Наиме, у поткуполном простору, на ступцима, насликани су портрети деспота Стефана, Ђорђа и Јована и мајке Ангелине. Ове фреске су настале приликом обнове 1743. године, али се сматра да је тада поновљен старији живопис (Јовановић, 2000: 14; Рацков, 2002: 46).

Деспоти Ђорђе (1486–1497/8) и Јован (1493–1502) били су синови слепог деспота Стефана Бранковића и Ангелине, који су на позив угарског краља Матије Корвина (1458–1490) дошли у Срем 1486. године (Dinić

[7] Mitropolia Banatului.ro, Manastirea Morisena, https://mitropolia–banatului.ro/manastirea–morisena/, 25. 7. 2025.

[8] О сремским Бранковићима видети: Dinić Knežević, 1975: 5–47. О њиховој потенцијалној ктиторској делатности у Банату и утицају народног предања видети: Милић, 2025: 227–242.

Knežević, 1975: 20, 29, ИСН II, 1982: 455; Микавица, Лемајић, Васин, Нинковић, 2016: 21). Деспоти су као вазали угарског краља били у обавези да учествују у војним походима које је он водио. Били су предводници и заштитници српског народа који је живео на њиховим поседима. Деспот Ђорђе се замонашио између августа 1497. године и јула 1499. године, па је као монах Максим заступао културне и верске интересе православних Срба (Dinić Knežević, 1975: 35, 39; ИСН II, 1982: 455, 447). Деспот Ђурађ Бранковић (1427–1456) је као вазал угарског краља Жигмунда Луксембуршког (1387–1437) добио Вршац са околним поседима пре 1431. године (Крстић, 2011: 195–196). Пошто су били његови потомци, лако се прихвата да су и они имали поседе у том крају, о чему нема података у историјским изворима.

Деспот Ђурађ Бранковић је држао Вршац до 1440. године, када му је одузет. Након тога, око овог града је настао спор између Бранковића и Хуњадија, те је прелазио у посед једне и друге породице наизменично.[9] Познато је да је српски деспот добио дозволу од папе Николе V (1447–1455) да подигне девет манастира за православне монахе на својим поседима у Угарској (ИСН II, 1982: 444; Крстић, 2011: 205). Да ли је манастир Месић био један од њих, није могуће установити. Након пада Српске Деспотовине, угарски краљ Матија Корвин је вратио Вршац под своју контролу, а 1472. године га је даровао Петру Доцију, бившем капетану Београда, заповеднику дунавске флоте, тамишком жупану и јајачком бану (Крстић, 2011: 206). У поседу овог великаша се највероватније налазио до његове смрти 1494. године. Неизвесно је шта се потом дешавало са Вршцем и коме је предат на управу, јер се ретко помиње у историјским изворима (Крстић, 2011: 210). Не може се довести у везу са деспотом Јованом Бранковићем, јер нема података да је њему у посед предат Вршац. Због тога се не може у потпуности прихватити народно предање према коме је он ктитор манастира Месић.

У сачуваним историјским изворима манастир Месић се први пут поуздано помиње у турском катастарском попису из 1566/7. године, када је у њему боравио један монах (Зиројевић, 1984: 132). У наредним катастарским пописима из 1569–1579. године наведени су село Месић (Meszity (Estivac) falu) и манастир Месић посвећен Светом Јовану (Szveti Ján Varadina) у коме живи пет монаха, укључујући игумана (Зиројевић, 1984: 132; Engel, 1996: 89). У *Катастигу Пећке патријаршије* из 1660. и 1666. године помиње се као **монастыр Месић, храм светаго пророка предтече крьстителꙗ Іоанна** (Матић, 1931: 450; Рацков, 2002: 21). Подаци о манастиру су учесталији од прве половине 18. века, када је Пожаревачким миром 1718. године завршен рат између Хабзбуршке монархије и Османског царства, а Банат доспео под хабзбуршку власт (Рацков, 2002: 22; Микавица, Лемајић, Васин, Нинковић, 2016: 190–191; Васин, Нинковић, 2022: 42–43; Поповић, 2024: 287).

Манастир Месић је у 18. веку током аустро–турских ратова три

[9] О Вршцу у позном средњем веку и поседима деспота Ђурђа видети: Крстић, 2011: 193–212.

пута пустошен, а потом обнављан. Због честих похара манастира које је чинила турска војска, није сачувана оснивачка повеља, ни документи којима су била утврђена имовинска права над поседима (Медаковић, 1974: 211; Јовановић, 2000: 8–10). Монаси су манастирска имовинска права заснивали на народном предању и причама које су се односиле на старост манастира и његове ктиторе. Међутим, пошто нису имали документацију која би те приче потврдила, било је нужно да власт приликом сређивања управног подручја утврди међе манастирских поседа (Јовановић, 2000: 54). Ово питање је нарочито било актуелно у другој половини 18. века, када је спроведена црквена реформа царице Марије Терезије (1740–1780). Реформа се односила, како на православне, тако и на римокатоличке манастире, а спроведена је са циљем да се уведе дисциплина, евидентирају поседи и отклоне запустели манастири који нису доприносили економији царства (Васин, Нинковић, 2022: 121–125). Тако је под надзором Илирске дворске депутације извршено неколико пописа српских манастира у Карловачкој митрополији током 60–их и 70–их година (Точанац Радовић, 2018: 166–167). После првих пописа, царица је донела одлуку, објављену у Регуламенту 1770. године, да сви манастири који немају царску привилегију, односно они који нису основани са одобрењем владара и који немају довољно земље за издржавање монаха буду затворени и укинути (Медаковић, 1974: 213–214; Точанац Радовић, 2018: 167). Након тога је уследило затварање манастира које је власт у Бечу проценењила као сувишне због малог броја монаха, упитног имовинског стања и њихове међусобне близине. Реформа је посебно погодила манастире у Банату.[10] Тако је одлучено да се 1777. године Шемљуг и Средиште укину и припоје Месићу (Зеремски, 1907: 153–154; Рацков, 2002: 23). Због побуне Срба у Вршцу, ова одлука је спроведена 1778. године (Рацков, 2002: 23; Точанац Радовић, 2018: 173; Васин, Нинковић, 2022: 130).

Да би манастири одржали свој статус, били су им неопходни докази о власништву над имањем. Државна власт је издавала нове документе и регулисала правни и имовински статус манастира. Међутим, ситуација на терену није ишла у прилог српским манастирима јер нису могли да докажу своја имовинска права па су се позивали на традицију и уверење да су основани у средњем веку када су добили поседе од српских средњовековних владара. То је изазивало сумњу код аутријских власти и често су настајали спорови. У таквој ситуацији настале су прве писане историје посвећене Месићу и Златици, са циљем да представе прошлост манастира и дају легитимитет њиховом опстанку (Медаковић, 1974: 216; Јовановић, 2000: 53; Љуштина, 2023: 11). Викентије Љуштина се као старешина манастира Месић старао да сачува његова материјална и културна добра, што је и

[10] О црквеној реформи царице Марије Терезије и редукцији српских манастира у Карловачкој митрополији видети: Точанац Радовић, 2014; Васин, Нинковић, 2022: 119–155.

показао у својим делима.

Кратка историја Месића, која представља прво писано историјско дело о овом манастиру објављена је у Будиму на самом крају 18. века. На насловној страни није наведено име аутора, него покровитеља, угледног вршачког грађанина, господина Димитрија Аси Марковића (**„Напечатана иждивенїемъ Благороднагѡ Господина Димитрїаѡ Аси–Марковича, жителѧ Вершачкагѡ и С. Комїтата Темишварскагѡ Присѣдателѧ”**) (Љуштина, 1798б). Да се ради о месићком архимандриту Викентију Љуштини, који је написао слично дело посвећено манастиру Златици, установљено је у првој половини 20. века (в. Љуштина, 1798а; Руварац, 1924: 252–254; Ђорић, 1935: 397–404).[11] Име аутора је установљено на основу писма које је Љуштина послао 21. марта 1799. године митрополиту Стевану Стратимировићу, а са њим и своја „Описанија Монастиреј Епархии сеја вершачкија” на проверу и исправљање недостатака (Руварац, 1924: 252–253; Медаковић, 1974: 216). У питању су свакако дела посвећена Златици и Месићу. Осим тога, у „Протоколу Засједанија Сабора Братскога в обштежитељном Манастирје Месичје” из 1798. године архимандрит Љуштина је забележио да је написао повест Месића и Златице (Рацков, 2002: 9).

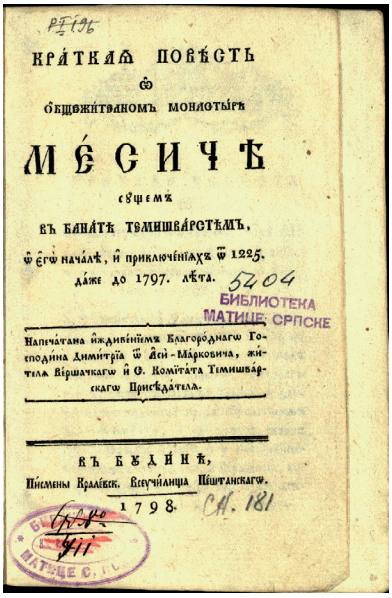
КРА́ТКАѦ ПОВѢ́СТЬ
ѿ
ОБЩЕЖИ́ТЕЛНОМЪ МОНАСТЫ́РѢ
МЕ́СИЧѢ
СУ́ЩЕМЪ
ВЪ БАНА́ТѢ ТЕМИШВА́РСТѢМЪ,
ѿ ЕГѠ НАЧА́ЛѢ, И ПРИКЛЮЧЕ́НІѦХЪ ѿ 1225.
ДА́ЖЕ ДО 1797. ЛѢ́ТА.
Напеча́тана и҆ждиве́нїемъ Благоро́днагѡ Господи́на Дими́трїа ѿ А҆си-Ма́рковича, жи́телѧ Ве́ршачкагѡ и҆ С. Комїта́та Темишва́рскагѡ Присѣда́телѧ.
ВЪ БУДИ́НѢ,
Пи́смены Кралѐвск. Всеучи́лища Пе́штанскагѡ.
1798.

Сл. 1 Насловна страна дела Викентија Љуштине посвећеног манастиру Месић (Дигитална БМС, https://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/347, 17. 6. 2025)

[11] Аутора је утврдио прота Димитрије Руварац, али је Павел Јозеф Шафарик претпостављао да се ради о Викентију Љуштини, што је прихватио и Стојан Новаковић (Руварац, 1924: 252; Михаиловић, 1964: 317).

Викентије Љуштина или Луштина (**Вїкентїй Лустина**) је био архимандрит Месића и познат је као аутор првих монографија банатских манастира и као један од најближих сарадника епископа вршачког Јосифа Јовановића Шакабенте (1786–1805) (Зеремски, 1907: 155; Ђорић, 1935: 403; Рацков, 2002: 37; Ераковић, 2011: 720). Пореклом је из насеља Медак код Госпића у Лици, а рођен је 6/17. фебруара 1761. године као син Јованке (Оклобџије) и свештеника Јована Љуштине (Ђорић, 1935: 399; Ераковић, 2011: 719). Према предању, његово презиме води порекло од реке Љуште поред Дебра, одакле су се његови преци преселили у Лику (Ђорић, 1935: 397). Школовање је започео у родном месту, а наставио у манастиру Гомирје, где се замонашио 1783. године. Архимандриту Гомирја, Јоаникију (Јовану) Милојевићу, посветио је своје прво дело под насловом „Граматика италијанскаја ради употребленија илирическија јуности" (**„Грамматїка италїанская : ради употребленїя иллирическїя юности, собранна Вїкентїемъ Лустина"**), из 1794. године (Љуштина, 1794; Ђорић, 1935: 398; Михаиловић, 1964: 279; Ераковић, 2011: 719). У посвети се Љуштина захвалио архимандриту Јоаникију Милојевићу за образовање и васпитање које му је пружио као и другим сиромашним младићима.[12] У *Предисловију* овог дела забележио је да је граматику италијанског језика, која представља први такав приручник код Јужних Словена, односно илирског рода, како је наведено, написао из захвалности према свом учитељу и на корист народу (Љуштина, 1794: 5–12; Ђорић, 1935: 398).

Након замонашења, рукоположен је за ђакона од стране епископа горњокарловачког Петра Петровића, након чега је отишао у Трст и службовао је у цркви Светог Спиридона. После неколико година, рукоположио га је за презвитера–јеромонаха епископ вршачки Јосиф Јовановић Шакабента у Бечу 1790. године, после чега одлази у Шопрон за пароха и катихету (Руварац, 1924: 253; Ђорић, 1935: 399). У Вршачку епархију је отишао 1795. године по позиву епископа Шакабенте, а наредне, 1796. године изабран је за архимандрита манастира Месић. Умро је 18/30. априла 1805. године и сахрањен је у Месићу (Ђорић, 1935: 404; Рацков, 2002: 12; Ераковић, 2011: 719–720). У Месићу се чува збирка портрета црквених великодостојника који су оставили значајни траг у историји манастира. Међу њима се налази и портрет архимандрита Викентија Љуштине, који је насликао игуман Војловице Јоаникије Миљковић (Милковић) између 1796. и 1805. године у барокном стилу (Рацков, 2002: 88–89).

[12] Архимандрит је у посвети именован као Јоаникије Милошевић, што вероватно представља штампарску грешку (Љуштина, 1794: 3; Руварац, 1924: 254).

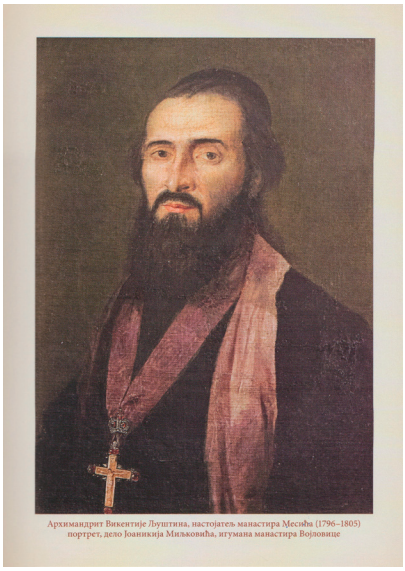

Сл. 2 Портрет архимандрита Викентија Љуштине (Љуштина, 2023: 5)

Биографски подаци о Љуштини познати су из његових списа и манастирских докумената који се чувају у архиву Месића (Ђорић, 1935: 398). Документи сведоче о његовој способности управљања манастиром и настојању да очува поседе и привилегије. Сматрали су га веома образованим човеком, који је знао грчки, латински, италијански, француски, немачки, мађарски и румунски језик. Епископу Шакабенти је помагао у обављању свакодневних послова, проводио је време у раду црквеног суда у Вршцу и бринуо се о српским ђацима који су живели и учили у вршачком Алумнеуму (Ђорић, 1935: 403–404; Ераковић, 2011: 719–720). За време свог службовања у Вршачкој епархији, написао је две кратке књиге о историји Месића и Златице. Оне се карактеришу као прве и најстарије монографије ових манастира (Медаковић, 1974: 207–259; Јовановић, 2000: 52; Рацков, 2002: 9–11).

Прва објављена историја манастира Месић са насловим „Кратка повест о општежитељном манастиру Месић који се налази у Темишварском Банату, о његовом настанку и догађајима од 1225. све до 1797. године” (**„Краткаѧ повѣсть ѡ общежителномъ монастырѣ Месичѣ сꙋщемь въ Банатѣ Темишварстѣмъ, ѡ єгѡ началѣ, и приключенїѧхъ ѡ 1225. даже до 1797. лѣта”**) штампана је у Будиму 1798. године о трошку угледног вршачког грађанина, господина Димитрија Аси Марковића (Љуштина, 1798б; Руварац, 1924: 252).[13] Написана је ћирилицом на црквенословенском језику, а садржи

[13] Прва историја манастира Златица са насловим „Кратка повест о општежитељном манастиру Златици који се налази у влашко–илирској регименти; о његовом зачетку и догађајима од 1225. све до 1797. године” (**„Краткаѧ повѣсть ѡ общежителномъ монастырѣ Златицѣ во Валахо–**

укупно 19 страна (Михаиловић, 1964: 317). Оригинално издање се чува у Библиотеци Матице српске и у дигиталном облику доступно је на сајту „Дигитална БМС".[14] Фототипско издање са преводом на савремени српски језик овог дела објављено је „у сусрет осамстотој годишњици од оснивања манастира Месића, по предању (1225)" у издању Епархије банатске (Љуштина, 2023: 10). Поред краћег текста приређивача, ово издање садржи бројне фотографије манастира и портрет Викентија Љуштине. Његов значај се огледа у томе што садржи превод дела на савремени српски језик.

Дело Викентија Љуштине обухвата период од 1225. до 1797. године. На почетку, Љуштина објашњава порекло имена манастира и преноси податке о времену његовог оснивања и ктиторима. Назив Месић потиче од потока чији се извор налази у манастирској шуми испод црног врха, а који тече близу манастира и кроз Вршац. Порекло назива је од деловања Месеца на промене нивоа воде у извору, што су становници овог краја сматрали чудом, због чега су долазили да се моле за исцељење од болести (Љуштина, 1798б: 3–4; Љуштина, 2023: 39). Због месечних промена је овај извор, а потом манастир и село, понео име Месечник, али се ипак усталио име Месић. Приликом записивања ових редова који потичу из народних прича, Љуштина је показао научно разумевање за појаве које је народ сматрао чудесним. Утицај Месеца на **„приливъ и шливъ морѧ"**, односно на плиму и осеку су доказивали научници **„ѳнзїцы"**, са чиме је аутор овог дела био упознат (Љуштина, 1798б: 4). Уз објашњење имена, описује у каквом се стању налази окружење манастира; како је прокопан канал испод Вршца због чега је Вршачко језеро пресушило, па се на том месту налазе виногради, оранице и ливаде и како је све мање воде у извору па се осећа оскудица у манастиру (Љуштина, 1798б: 3–5; Љуштина, 2023: 39–40).

О најранијој историји манастира је написао следеће: **„Начало сегѡ Монастыра Месича, возписѵется ЦАРЕМЬ и ДЕСПОТШМЬ Сербскимъ, такоже вѣхъ прочихъ Сербскихъ у Іллирікѣ Монастырей, который снабдѣнъ бысть дарователными и потвердителными Грамматами ѡ ЦАРЕЙ и КНАЗЕЙ Сербскихъ къ сохраненїю вѣчномѣ принадлежащыхъ емѣ ѡрымыхъ и сѣнокосныхъ земль, Вертоградшвъ, Шѳмъ, и прочам, которым Привилегїи чрезъ тажкам военїм, и нападенїм Тѵрецкаем, наипаче въ Банатѣ бывшихъ частихъ приключенїахъ сгорѣла сѵть, и погѵбишасм"** (Љуштина, 1798б: 5). Без прецизно утврђеног временског оквира, Љуштина бележи да се према веровању оснивање Месића приписује царевима и деспотима српским, као и свих других манастира у Илирику, који су снабдевени даровним и потврдним

илѵрической регїментѣ сѵщемь, ѡ егѡ началѣ, и приключенїахъ ѡ 1225. даже до 1797. лѣта") је такође штампана у Будиму 1798. године, али под покровитељством угледног вршачког грађанина и сенатора, господина Константина Спајића (**„Напечатана иждивенїемъ Благороднагѡ Господина Кѡнстантина Спаича жителм Вершачкагѡ и Сенатора"**) (Љуштина, 1798а; Руварац, 1924: 252).

[14] Дигитална БМС, https://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/347, 17. 6. 2025.

повељама царева и кнезова српских, ради вечног чувања земље, винограда и шума које им припадају, а које су услед тешких ратова, турских напада, који су били чести у Банату, изгореле и нестале (Љуштина, 2023: 40).

Овакав почетак сведочи о намери аутора да истакне старину и важност манастира, како би подигао његов углед и уверио аустријске власти да потврде манастирске привилегије. У том циљу су великим словима у тексту истакнуте титуле српских средњовековних владара, који су по веровању даровали поседе и привилегије манастиру. Међутим, повеље нису сачуване због честих турских напада, па је било тешко доказати имовинска права. Љуштина истицањем да су повеље Месића изгореле током ратова заступа интересе манастира пред захтевима царских комисија, које су захтевале писане доказе о манастирском поседу, његовом пореклу и времену настанка (Медаковић, 1974: 218–219).

Као материјалне доказе о старости манастира, Љуштина истиче цркву Светог Јована, којој је „по мишљењу мудрих архитеката више од четири стотине година" (Љуштина, 2023: 40). Након ових вести, аутор преноси предање о самом оснивању манастира Месић: **„По дрꙋгопредателномꙋ сказыванїю братїѧхъ ꙗкѡже и прочихъ жителей Банатскихъ, Свѧщенникѡвъ, и мірѧнъ повѣствꙋетсѧ; да нѣкїй Монахъ именемъ Арсенїй Богдановичъ родомъ изъ Сербїй изъ свѧтыѧ Аѳонскїѧ горы изъ Монастырѧ Хилендарѧ пришедшїй, Монастырь сей Месичь ѡсновалъ, съ дозволенїемъ Царей Сербскихъ, коемꙋ и потвердителны Прївїлегїи тѣмиже Сербскими Царми милостивѣйше даровашасѧ, и стымъ Саввою Архїепіскопомъ Сербскимъ во Сщенника рꙋкоположенъ, и во Игꙋмена сегѡ Монастырѧ произведенъ єже все бысть около лѣта 1225."** (Љуштина, 1798б: 6–7). Дакле, манастир је око 1225. године основао монах Хиландара Арсеније Богдановић, родом из Србије, са дозволом српских царева, који су даровали све потребне привилегије манастиру. Архиепископ Сава је Арсенија рукоположио за свештеника и игумана манастира Месић. Ово предање су вековима чували братство манастира и становништво Баната, како свештеници, тако и мирјани. Ово указује на јаку светосавску традицију, неговање успомене на средњовековну српску државност и значај манастира Хиландара на подручју које није било у саставу српске државе у средњем веку. Свест о државности и национални идентитет код Срба који су мигрирали на подручје северно од Дунава, опстали су вековима после пада Српске Деспотовине под турску власт захваљујући неговању успомене на средњовековну српску државу.

Период турске власти у Банату описан је као доба страдања. При заузимању Баната 1552. године, Турци су опљачкали и спалили манастир, младе монахе одвели у ропство, а старе убили (Крстић, 2011: 211; Љуштина, 2023: 40).[15] Тада су уништена **„писма, протоколи и Прївїлегїи"** (Љуштина, 1798б: 7). Иако су за време турске управе били тешки услови живота, монаси су успели да обнове манастир. Међутим, када су током аустро–турског рата 1716. године Турци изгнани из Баната, манастир је поново спаљен, а монаси одведени у ропство, од

[15] О борбама у Банату средином 16. века видети: Микавица, Лемајић, Васин, Нинковић, 2016: 73–76.

којих су само тројица откупљена (Микавица, Лемајић, Васин, Нинковић, 2016: 185–186; Љуштина, 2023: 40–41). После овог страдања, манастир је обновљен залагањем крушедолског јеромонаха Мојсеја Стефановића, који је постао игуман Месића. Он је 1743. године путовао у Русију да тражи помоћ и донео је књиге, иконе, фелоне, литијске хоругве (барјаке) и писмену Грамату царице Јелисавете по којој манастир сваке године треба да добије 300 рубаља. Грамату је однео епископ вршачки Викентије Поповић **„на прочтенїе и пресмотренїе”**, али је никада није вратио, а Љуштина претпоставља да се налази у манастиру Шишатовац (Љуштина, 1798б: 8–9; Љуштина, 2023: 41).

Даље следи опис манастирског комплекса и имања. Од осам камених домова (зграда) који су се налазили око цркве, четири су разорена. Једна страна ћелија је сазидана 1763. године „по новој архитектури”, што је вероватно барокни стил. Манастирска црква је средње висине, потпуно живописана и изграђена у древности, а њен престони празник је **„Рождество Честнаго славнаго Пророка и Предтечи Іоанна”** (Љуштина, 1798б: 10). Цркву је реновирао, проширио и дозидао звоник епископ Јосиф Јовановић Шакабента, а трудом и настојањем архимандрита Мојсија Васиљевића и братства 1793. године (Љуштина, 2023: 41).

Љуштина се још једном осврнуо на тешку прошлост манастира написавши да су једини сачувани писани трагови документи настали после 1769. године, када је одржан Сабор **„Народа Іллирическаго“** и уредбе или регуламенти о уређењу манастира (Љуштина, 1798б: 11). Он је сигурно на основу сачуваних докумената из манастирске архиве сачинио преглед догађаја везаних за редукцију манастира између 1769. и 1777. године (Љуштина, 1798б: 11; Медаковић, 1974: 220).

Посебна пажња је посвећена новијој историји манастира Месић и црквеној реформи Марије Терезије, која је погодила манастире у Банату, о којој је већ било речи. Љуштина је детаљно описао проблеме и спор који је манастир водио са царском влашћу. То се огледало у смањењу поседа и одузимању онога што је царска комисија сматрала сувишним за манастир. Спор се 1797. године водио са Камером (Државном управом из Вршца) око шуме, због чега су послати службеници да поново премере манастирске поседе (Љуштина, 1798б: 12–14; Љуштина, 2023: 41–42). Овај догађај је вероватно имао пресудан утицај на Љуштину да напише и објави књигу (Медаковић, 1974: 218).

На крају помиње последњи аустро–турски рат у 18. веку (1787–1791) у коме је манастир поново страдао. Током 1788. године братија се разбежала због страха од уласка турске војске у Банат. После повратка, монаси су затекли опустошен манастир који **„и до днешнаго дне въ первое состоянїе привестися не можетъ”** (Љуштина, 1798б: 18; Љуштина, 2023: 44). Дело завршава објашњењем да су старешине манастира били увек игумани, а приликом редукције манастира **ЄѦ ВЕЛИЧЕСТВО милостивѣйше учредити благоизволили сѫть да Началникъ сегw Монастыря Месича за всегда**

Архїмандритъ бѫдетъ”(Љуштина, 1798б: 19). На самом крају наведена су имена архимандрита Месића: Јован Фелдварије из Сент Андреје, Мојсије Васиљевић из Карловца, Викентије Љуштина из Лике из места Медак (Љуштина, 1798б: 19; Љуштина, 2023: 44). У овом сачуваном издању, руком су дописана имена још два архимандрита: Синесија Радивојевића из Сент Андреје, који је на тој позицији био до 1829. године када се преселио у манастир Гргетег и Арсенија Јовановића Шакабенте (Љуштина, 1798б: 19; Љуштина, 2023: 44).

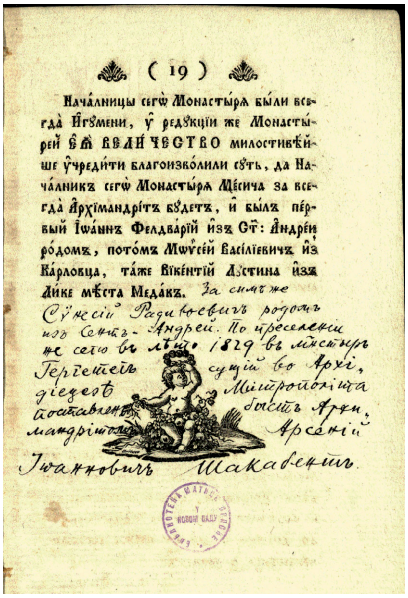
(19)

Нача́лницы сегѡ Монасты́ря бы́ли всегда́ Игу́мени, у́ редакціи же Монасты́рей бы́ло́ ЧЕСТЬЮ милостивѣ́йше у́чредити благоизво́лили сѣ́ть, да Нача́льникъ сегѡ Монасты́ря Ме́сича за всегда́ Архїмандри́тъ бу́детъ, и бы́лъ пе́рвый Іва́нъ Фелдва́рій и́зъ Сѣ́: Андре́я ро́домъ, пото́мъ Мѡѷсе́й Васи́лiевичъ и́зъ Ка́рлокца, та́же Ви́кентій Ля́стина и́зъ Ли́ке ме́ста Меда́ка. За симъ же Сѹ́несій Радиковичъ родомъ изъ Сентъ-Андрей. По преселени не сего бы лѣ́тѣ. 1829 въ монастырь Гергетегъ сущій во Архїепископіи Митрополитства Бывшъ Архїмандритомъ Арсе́нїй Іоанновичъ Шакабентъ

Сл. 3 Последња страна Кратке историје манастира Месић (Дигитална БМС, https://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/347, 17. 6. 2025)

Кратку историју манастира Месић архимандрит Викентије Љуштина написао је на крају 18. века, са циљем да прикаже континуитет његовог постојања од средњег века. Најпре је представио старину манастира, која није доказива услед непостојања повеља и других докумената због константних ратова у прошлости. Затим је описао проблеме и спор који је манастир водио са властима око земљишних поседа и права на својину. Пошто манастир није поседовао правне доказе, који су били неопходни у уређеној администрацији, постојала је опасност да се оспори и умањи посед. Као архимандрит, одлично је разумео ситуацију и потребу за писаним доказима о пореклу имовине. Због тога је у његовим делима о Месићу и Златици заступљена идеја о континуитету од средњег века и позивање на старе привилегије које су манастирима даровали српски средњовековни владари. Осим тога, у делу се може препознати научни стил, односно критички однос према подацима које уноси у текст. Иако користи информације које су преношене усменим путем,

наглашава да је у питању народно предање које анализира уз наглашавање да се ради о јединим изворима из најраније прошлости манастира. Са друге стране, приметно је да о догађајима који су му савремени пише на основу докумената који се чувају у манастирској архиви (Медаковић, 1974: 221, 224).

Након овог дела, повећало се интересовање Срба за описивање манастира Карловачке митрополије. Дела Викентија Љуштине су покренула интересовање код других аутора који су издавали историјске описе манастира у чему се огледа значај Кратке историје Манастира Месића и Кратке историје манастира Златице (Медаковић, 1974: 224). Љуштина је написао дело које има карактеристике монографије јер показује критички однос према историји. Иако је настало са циљем да одбрани привилегијални положај српског народа и манастирске имовине, он је тежио да укаже на проблеме и докаже права која је манастир Месић имао. Ова кратка повест је основа и полазиште за изучавање историје манастира Месић, а Викентије Љуштина први аутор и зачетник писања оваквих историјских дела о манастирима Карловачке митрополије.

Извори

Љуштина, 1794: В. Љуштина, **Грамматїка италїанская : ради употребленїя иллурическїя юности, собранна Вїкентїемъ Љустина, въ Вѣннѣ: При Стефанѣ благородномъ отъ Новаковичъ**. https://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/820 Приступљено 17. 6. 2025.

Љуштина, 1798а: В. Љуштина, **Краткаѧ повѣсть ѡ общежителномъ монастырѣ Златицѣ во Валахо–иллурической регїментѣ сѫщемь, ѡ егѡ началѣ, и приключенїяхъ ѡ 1225. даже до 1797. лѣта, въ Бѹдинѣ: Писмены Кралевск. Всеоучилища Пештанскагѡ**. https://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/334 Приступљено 17. 6. 2025.

Љуштина, 1798б: В. Љуштина, **Краткаѧ повѣсть ѡ общежителномъ монастырѣ Месичѣ сѫщемь въ Банатѣ Темишварстѣмъ, ѡ егѡ началѣ, и приключенїяхъ ѡ 1225. даже до 1797. лѣта, въ Бѹдинѣ: Писмены Кралевск. Всеоучилища Пештанскагѡ.** https://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/347 Приступљено 17. 6. 2025.

Љуштина, 2023: В. Љуштина, *Кратка историја општежитељног манастира Месића 1225–1797*, фототипско издање, уредник протојерej–ставрофор Жељко Стојић, Вршац: Епархијски управни одбор Српске православне Епархије банатске.

Матић, 1931: С. Матић, Катастиг пећки из 1660–1666, *Гласник Историског друштва у Новом Саду,* 4/3, Нови Сад : Историско друштво; Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија, 447–455.

Литература

Васин, Нинковић, 2022: Г. Васин, Н. Нинковић, *Историја Карловачке митрополије*. 1. изд. Том 22. Нови Сад: Прометеј; Радио–телевизија Војводине.

Ђорић, 1935: Д. Ђорић, Викентије Љуштина, архимандрит манастира Месића од 1796 до 1805, *Гласник Историског друштва у Новом Саду,* 8/3, Нови Сад : Историско друштво; Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија, 397–404.

Ераковић, 2011: Р. Ераковић, Љуштина Викентије, у: *Српски биографски речник,* V, уредник Чедомир Попов, Нови Сад: Матица српска, 719–720.

Завод за заштиту споменика културе Панчево, Споменици културе, Манастир Месић. https://www.zzskpancevo.org/nepokretna–kulturna–dobra/манастир–месић/, Приступљено 20. 7. 2025.

Зеремски, 1907: И. Зеремски, *Српски манастири у Банату, њихов постанак, прошлост и одношај према Румунима*, Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија.

Зиројевић, 1984: О. Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршје до 1683 године*, Београд.

Информациони систем непокретних културних добара, Манастир Месић, https://nasledje.gov.rs/index.cfm/spomenici/pregled_spomenika?spomenik_id=45105, Приступљено 20. 7. 2025.

ИСН II, 1982: *Историја српског народа* (ИСН) II, уредник Сима Ћирковић, Београд: Српска књижевна задруга.

Јовановић, 2000: М. Јовановић, *Српски манастири у Банату*, Београд: Драганић; Нови Сад: Покрајински завод за заштиту споменика (Библиотека: Наслеђе).

Крстић, 2011: А. Крстић, Вршац у средњем веку. II део: од почетка 15. до средине 16. столећа. Београд: *Историјски часопис,* 60, 193–212.

Крстић, 2022: А. Крстић, Срби у Банату током 15. и 16. века: историографски резултати и могућности за будућа истраживања. Кикинда: *Attendite : гласник Историјског архива у Кикинди,* 18, 49–60.

Медаковић, 1974: Д. Медаковић, Прве штампане монографије српских манастира (1798–1859), у: *Зборник за ликовне уметности 10*. Нови Сад: Матица српска – Одељење за ликовне уметности, 207–259.

Микавица, Лемајић, Васин, Нинковић, 2016: Д. Микавица, Н. Лемајић, Г. Васин, Н. Нинковић, *Срби у Хабзбуршкој монархији: 1526–1918. 1, Од Мохачке битке до Благовештенског сабора: 1526–1861*. Нови Сад: Прометеј; Радио–телевизија Војводине.

Милић, 2025: Д. Милић, Сремски Бранковићи и српски манастири у Банату. Темишвар – Ниш: *Исходишта / Originations*, 11, 227–242.

Михаиловић, 1964: Г. Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*, Београд: Народна библиотека СР Србије.

Поповић, 2024: А. М. Поповић, Јурисдикција над православним епархијама у Банату у првој половини XVIII века (1690–1739), Темишвар – Ниш:

Исходишта / Originations, 10, 285–296.

Рацков, 2002: Д. Рацков, *Манастир Месић*, Београд: Драганић; Нови Сад: Покрајински завод за заштиту споменика (Библиотека: Наслеђе).

Руварац, 1924: Д. Руварац, Ко је писац „Кратких повјести" манастира Месића и Златице?, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор,* IV, Београд: Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 252–254.

Точанац Радовић, 2014: И. Точанац Радовић, *Реформа Српске православне цркве у Хабзбуршкој монархији за време владавине Марије Терезије и Јосифа II (1740–1790)*, докторска дисертација, Београд : Универзитет у Београду, Филозофски факултет.

Точанац Радовић, 2018: И. Точанац Радовић, Укидање српских манастира у време терезијанске црквене реформе, у: *Из ризница фрушкогорских манастира : зборник*, уредници Ненад Лемајић и други, Сремска Митровица : Историјски архив „Срем", 165–180.

***

Dinić Knežević, 1975: D. Dinić Knežević, Sremski Brankovići. Novi Sad: *Istraživanja*, 4, 5–47.

Engel, 1996: P. Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák törökkori települései (1554–1579)*, Szeged: Csongrád Megyei Levéltár, Officina Nyomda.

Mitropolia Banatului.ro, Manastirea Morisena. https://mitropolia–banatului.ro/manastirea–morisena/, Приступљено 25. 7. 2025.

Dragana M. Milić

LE PLUS ANCIEN RÉCIT HISTORIQUE ÉCRIT DU MONASTÈRE DE MESIĆ

Résumé

Le monastère de Mesić, dédié à Saint Jean–Baptiste, est situé près de Vršac, dans le Banat serbe. L'archimandrite Vichentie Lustina a écrit le récit historique le plus ancien du monastère de Mesić à la fin du XVIIIe siècle. Cette courte œuvre est cruciale pour l'étude de l'histoire du ce monastère. Le but de cet article est d'examiner l'œuvre de Vichentie Lustina afin de souligner son importance et d'illustrer comment son contenu a impacté les chercheurs ayant écrit sur Mesić. Lustina a rédigé son œuvre dans des circonstances particulières, lors de la réforme de l'Église sous la monarchie des Habsbourg à la fin du XVIIIe siècle, période durant laquelle les monastères orthodoxes serbes du Banat étaient en déclin. L'intention de l'auteur était de souligner l'ancienneté du monastère et son histoire, affirmant ainsi sa légitimité et son droit à perdurer. Mesić a subi de nombreuses pertes, entraînant ainsi la perte irréversible des sources historiques de l'ancienne période

du monastère. C’est pourquoi une attention spécifique est accordée à la tradition orale qui s’est formée au sein de la confrérie du monastère et de la communauté. Lustina, en tant que premier rédacteur d’un récit historique du monastère de Mesić, a relayé des informations provenant de la tradition, indiquant que le monastère a été fondé durant le Moyen Âge.

Mots clés : Banat, monastère de Mesić, Vichentie Lustina, Moyen Âge, XVIIIe siècle, histoire, légende.

Катарина С. Милојковић[1]
Универзитет у Нишу
Иновациони центар[2]

УДК 398.3(=163.41)(498)
821.163.41:398(498)
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.17

ОБРЕД, РЕЧ, РИТУАЛ: БАЈАЊА У КУЛТУРНОМ КОНТЕКСТУ СРБА И КАРАШЕВАКА

Рад *Обред, реч и ритуал: бајања у културном контексту Срба и Карашевака* бави се народним бајањима код Карашевака, са посебним осврtом на басме против злих сила и некрштених бића, која се анализирају у компаративном односу са сродним праксама код Срба. Циљ је интердисциплинарним и компаративним приступом испитати сличности и разлике у схватањима народне медицине, магије, гатања и веровања. У фокусу је идентификација основних елемената бајања и интерпретација самих басми са становишта структуре, интертекстуалних слојева, језичких и стилских особености, симболике и функције унутар ритуала. Посебна пажња посвећена је ритуалној семиотици и перформативним аспектима бајања, укључујући поимање времена и простора као лиминалних категорија које условљавају делотворност обреда. На основу анализе издвајају се заједничке карактеристике бајања код Срба и Карашевака, али и наглашене разлике у реализацији ритуалних радњи и симболичком слоју басми, што осветљава специфичности оба културна система.

Кључне речи: Карашеваци, басме, бајања, обреди, народна традиција, Срби у Румунији, фолклор

Увод

Овај рад пружа компаративну анализу басми усмерених против злих духова и некрштених бића, које представљају један од најархаичнијих слојева магијског и вербалног фолклора. Истраживање се заснива на упоредном увиду у два корпуса: српске басме из антологије Љубинка Раденковића (*Народне басме и бајања*, 1986) и карашевске басме из монографије Ивана Бирте (*Карашевци (Народне умотворине са етнолошким осврtом),* 1993). У раду су анализиране басме против злих сила и некрштених бића као специфична група бајања. Анализа оба корпуса открива њихово заједничко наслеђе, али и особености и разлике условљене локалном топографијом, демонологијом и степеном укључености хришћанских веровања у традиционални магијски контекст.

[1] kalemilenkovic7@gmail.com; katarina.milenkovic@icun.ni.ac.rs

[2] Истраживање спроведено у раду финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије. Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2025. години број 451-03-136/2025-03/200371.

Карашевска словенска етничка енклава у југозападном делу румунског Баната обухвата седам насеља: Карашево, Клокотић, Лупак, Равник, Нермић, Јабалче и Водник (Радан, Ускату, 2018: 268). Карашевци се, према језичким, обичајним и фолклорним одликама, сврставају међу Србе (Радан, 2016: 194), а њихова етногенеза представља сложен процес мешања аутохтоног словенског становништва са српским досељеницима и румунским банатским живљем (Радан, 2016: 182). Народна веровања, обичаји и фолклор чине важан елемент очувања етничког идентитета, иако су урбанизација и модернизација довеле до нестанка појединих облика духовне културе, нарочито бајања и врачања (Радан, 2004: 116-120).

Бајање представља синкретичку форму на граници уметничког, магијског и медицинског дискурса: басме као „говорне ритмичке формуле за исцељење [су] пуне тајанствене симболичне сликовитости, понекад неразумљиве" (Ђаповић, 2008: 228), док његова жанровска и смислотворна сложеност проистиче из спајања вербалног и невербалног — текста и строго одређеног ритуалног контекста (Божовић, 2012: 395). Централни принцип лежи у комбинацији изречених формула и ритуалних чинова које оне активирају: реч и радња су комплементарни, а покретачка снага је воља субјекта која, кроз веровање у моћ речи или имена, активира посебан језички систем са развијеним семантичким односима (Божовић, 2012: 394). Као организована и тајновита обредна пракса, бајање захтева „зналце" који користе специјализоване басме у оквиру народне медицине, које су засноване на древном веровању у магију речи и њихову исцељујућу моћ (Živković, 1986: 69)

Басме усмерене против злих сила, натприродних бића и некрштених чине специфичну групу у оквиру овог жанра усмене књижевности. Оне садрже препознатљиве, заједничке елементе, а функција им је превасходно терапеутска или социјална, усмерена ка превазилажењу болести, нарушених међуљудских односа или поновном укључивању појединца у заједницу. У овом случају, примарна сврха басми није лечење у ужем смислу, већ заштита појединца и колектива од разноврсних демонских утицаја и сила које нарушавају космички и друштвени поредак. Бајања из ове групе карактерише тематска и структурна разнородност, будући да су усмерена на различите облике злих и нечистих сила.

Бајање од злих духова и некрштених бића код Карашевака

У оквиру карашевског корпуса јављају се текстови против хала (халоштина), издата и вампира, приликом чега је вампир често означен као *мурења*, *соћа, стригоња* и *острогоња* (у мушком облику), односно, *мурињица* и *соћоња* (у женском облику), што представља неке од локалних (караше-

вачких) назива за ову категорију демонских бића. С обзиром на то да је адресат ових бајања натприродног карактера и њихова композиција одражава специфичне ритуалне и симболичке обрасце.

Један од најчешћих мотива и поступака јесте сечење нечисте силе, које се изводи како на вербалном тако и на ритуалном нивоу. У тексту се појављују речи које означавају хладно оружје (нож, сабља, срп, секира)[3], док се у ритуалној пракси, у симболичком смислу, њиховом употребом реализује поступак уклањања злих утицаја: „S nožam te koljem, / Sabljom te sečem" (Birta, 1993: 264) Оваква структура, заснована на магијско-имитативном принципу, повезује вербални чин са физичким гестом ради успостављања симболичке контроле над болешћу или демоном. Како наводи Раденковић, „Изношењем предмета за 'сечење и бодење' бајалица исказује своју намеру да болест истера из болесника силом, а ту намеру, иначе, саопштава обично и вербално." (Раденковић, 1996: 146)

Други доминантан поступак јесте протеривање нечистих сила у воду. У текстовима се помиње општи појам воде, често означене епитетима *мутна*, *мртва* или *црна*, али и конкретне топографске референце као што су река, море, односно Дунав (Дунај) и Црно или Црвено море. Симболичко значење овог поступка произлази из чињенице да је вода у традиционалној култури схватана као граница између светова, али и као медијум повратка демонских сила у њима својствену, хтонску сферу. Раденковић (1996: 183) потврђује ову функцију, дефинишући воду као „повољног посредника у протеривању демонске силе у 'њен свет'".

Црно и црвено море као простор у који се протерују демонска бића у појединим басмама назначени су и као епитети који указују на боју, а не на специфичну топографску одредницу. У неким примерима даје се прецизан опис воде у коју се протерују нечисте силе:

„Terim da proterim
U črno i červeno more:
Gde potli ne poju,
Gde sikire ne siku,
Gde su trave nezgažene,
Gde su vode nenačete,
Gde nikakva kršćana duša ne govori."
(Birta, 1993: 265)

Структура ових бајања најчешће подразумева почетни каталог нечистих сила које могу нанети штету човеку[4]. У њему се најчешће наводе разли-

[3] Од издвојених девет басми, у њих седам се помиње или користи неко од наведених сечива.

[4] Каталог може бити дат на два начина: или набрајањем различитих злих духова и нечастивих сила или именовањем једне врсте злих духова (најчешће мурања или издат) и њиховом карактеризацијом бојама, старошћу, пореклом итд.)

чити називи за вампире и *издате*[5], али и друге натприродне силе: хале, духове означене својим обликом или пореклом (*сапрњак*[6]*, сикирњак*[7]*, јелењак*[8]*, шумњак*[9]*, шумњача*[10], као и различите нечисте силе за које се неретко наводе и мушки и женски облици:

„Svi muronji,
Svi strigonji,
Svi šumnjaci,
Sve šumnjače,
Svi vrazje,
Sve vražice,
Svi soće,
Sve soćinje."
(Birta, 1993: 266)

Хришћански оквир у овим басмама је минималан: у само две се помињу Бог и Богородица, док се у пет текстова јавља завршна реч *Амен! (да тако буде)*. Наведено указује на обредну аутономију и архаичније слојеве народне магије, у којима је главни механизам заштите протеривање и раздвајање, а не посредовање Божје моћи. Наведено представља значајну разлику у односу на басме против урока и разних болести, у којима је хришћанска интервенција конститутивни део магијског поступка.

Композиционо, бајања углавном следе устаљени облик: уводни каталог злих сила; чин сечења или протеривања у воду (или комбинацију оба мотива); формула жеље за здравље и прочишћење болесника; закључни део у којем се, ређе, призивају Бог или Богородица, наглашава да је болесник крштен, или се текст завршава речју *Амен!* У појединим басмама (нпр. 645 и 648) на крају се наводи и име бајалице или болесника, што указује на индивидуализацију ритуалног чина.

Формула која представља жељу да болесник буде здрав и весео: „чист као сребро, лак као перо" много је фреквентнија у басмама из осталих група, али се у овој групи појављује у басмама 646, 648, 650, приликом чега се доследно налази у другом делу басме или на самом крају, а има различите варијанте:

„Da ovej človik ostane čist,
Čist kako čisto srebro,

[5] Издат – „вид нечистог духа" (Birta, 1993: 410).

[6] Сапрњак – „Нечисто шумско страшило у облику српа" (Birta, 1993: 427).

[7] Сикирњак – „Нечисто шумско страшило у облику секире" (Birta, 1993: 428).

[8] Јелењак – „Застрашујуће шумско биће у облику јелена" (Birta, 1993: 411).

[9] Шумњак – „Зло шумско чудовиште које узима разне облике да би после заласка Сунца залутале особе привукло у шуму" (Birta, 1993: 431).

[10] Шумњача – „Зла шумска вила" (Birta, 1993: 431).

Da ostane lek,
Lek kako leko pero”
(Birta, 1993: 265);

„Mi da ostanemo
Čisti kako srebro,
Lъki kako pero”
(Birta, 1993: 266);

„Da ostane Mara
I čeljad,
I dom
Čisti kako srebro,
Lъki kako pero”
(Birta, 1993: 266).

Издвојене формуле имају функцију затварања магијског простора и симболички означавају повратак поремећене равнотеже: телесне, духовне и космичке.

У засебном поглављу књиге, Иван Бирта износи низ напомена и појашњења везаних за текстуру и контекст бајања: поједине басме или њихови делови се понављају три или девет пута; начин изговарања формула у овој групи бајања није експлицитно назначен, док се контекст разликује у зависности од природе нечисте силе на коју је бајање усмерено. Бирта истиче значај биљног света у бајањима и врачањима, те наглашава да су „разне биљке не само неопходни већ и обавезни реквизити” (Birta, 1993: 35) Међу апотропејским средствима доминира бели лук, нарочито у текстовима против вампира, где има функцију одбијања и очишћења. Веселин Чајкановић примећује да је бели лук „најуниверзалнији апотропојан у биљном царству, и један од најјачих уопште” (Чајкановић, 2022: 11) и да се од њега боје све нечастиве силе (Чајкановић, 2022: 11). Поред белог лука у бајањима против злих духова и некрштених бића често се користе и тамјан и кокошији измет, што се може оправдати њиховим карактеристичним јаким мирисима: „Нечиста сила се у бајањима могла терати и средствима љутог мириса и смрада, таквим као што су: бели лук, запаљени тамјан, људска и животињска поган и сл.” (Раденковић, 1996: 151) Уз наведено, као средства којим се бајалица служи у ритуалу бајања, издвајају се и барут и животињско сало. Ритуал се може изводити у кући болесника или на гробљу (нпр. басме бр. 652 и 653), а бајање се у пракси може понављати ако први покушај не даје очекивани ефекат.

Бајање од злих духова и некрштених бића код Срба

Демонска бића у српским басмама су хаотичне и деструктивне силе које првенствено изазивају болести, страх и несреће, нарушавајући живот поје-

динца. Њихово постојање одражава древне представе о натприродном свету, спајајући локална веровања са ширим словенским и индоевропским парадигмама. Поред вештица, ала и мора, које су распрострањене и у другим словенским и европским културама, у српским басмама препознајемо и низ демонских фигура својствених српском фолклорном наслеђу или пак ширем словенском митолошком корпусу. Пандемонијум присутан у нашим народним басмама чине и *нежид*[11],*живак*[12], *бабице*[13], *ноћничине*[14], *устрел*[15], *суђенице*[16], *рудица*[17] итд. Издвојена бића имају специфичне улоге у систему народних веровања, а основна функција басми усмерених против ових сила била је да предупреде, одврате или неутралишу њихово негативно дејство, што их чини важним механизмом колективне заштите и одразом социјалне и космичке равнотеже.

Басме често садрже синкретички спој локалних демонолошких представа и хришћанских утицаја, приликом чега се хришћански свеци појављују као специјализовани заштитници. Нпр., Свети Тома се доследно позива против вештица, а Свети Петар против рудице, док се Богородица јавља као помагач у борби против ала и бабица, које у корпусу показују слабију интеграцију хришћанских мотива у поређењу са басмама из других подгрупа. Поједине басме се завршавају и речју *Амин*, а у неким се појављују неразумљиве (чаробне) речи, што указује на коегзистенцију хришћанских и магијских пракси у процесу бајања. У басмама против злих сила, као што су оне против вештица и мора, често се користи формула бескрајног пребројавања (бројања песка, звезда, лишћа), које служи као знак дистанце и показује немогућност успостављања савеза с натприродним антагонистима.

Нечисте силе се у овим басмама често прогоне у воду, најчешће у реку (Мораву или Дунав); у појединим варијантама сама река добија епитете који наглашавају њену застрашујућу природу (нпр. *мутна, крвава*), чиме се простор воде означава као примарно место отпуштања или транслокације натприродне опасности. Нечисте силе се протерују и у (Калинску) гору, што означава просторно и семантичко одвајање демона од људске заједнице:

„Там петли не пју,
Там љуђе не вреве,
Там деца не рову,
Там козе не врешту,
Там девојћа од брата дете добила”
(Раденковић, 1986: 103).

У описима ових радњи често се јавља зелена боја (змије, ливаде и борови), која има значајну симболичку вредност. Према тумачењу Љубинка Раденковића, „у народним бајањима зелено је, најшире гледано, атрибут природе (сировог) и атрибут отвореног простора у коме се креће нечиста сила и где она господари”. (Раденковић, 1996 b: 304)

Српске басме против злих сила и некрштених бића имају изузетно развијену фабулу и неретко садрже формулу истеривања болести из различи-

тих делова тела. Одликује их наглашена наративност и дијалошка форма:

„Идите одатле виле и вештице!
Оне њега богом братимиле:
- Немој нас хватати
и живе главе сећи,
ми ћемо теби бити верне љубимице
и миле сестрице.”
(Раденковић, 1986: 47)

Каталошка структура посебно је уочљива у басмама против ала, попитога и попијотине[18] приликом чега се је учестало набрајање карактеристика, односно специфичних типова ових бића. Углавном се експлицитно именују болесници, а понегде и бајачи, што указује на персонализовани карактер извођења ритуалне праксе.

У малом броју басми налазимо жељу да болесник буде „чист као сребро, лак као перо”, уз различите допуне. Знатно чешћа је формула „Усту, уступи(те)!”, која се углавном налази на крају текста и представља претњу злим силама и налог за њихово удаљавање од оболелог. У неким басмама јавља се чудан јунак с необичним атрибутима, што наглашава оностраност и служи као семантички маркер који раздваја људско и натприродно, омогућавајући артикулацију трансцендентних значења у наративу.

Поједине басмама укључују мотив три квочке с пилићима, који симболизују хтонске и демоне снаге, и нумерички елементи: „девет синова, девет снаха и девет унучића“, што обезбеђује магијску заштиту и колективну подршку болеснику. Број девет је у магијској пракси и текстовима специфичне намене посебно заступљен, а када се носиоци догађаја појављују у множини, често су у групама од три или девет (Самарџија, 2020: 92, 96). Та нумеричка фреквенција истиче симболичку важност броја девет, који „може повезати са свим појмовима живог и неживог света” (Самарџија, 2020: 96). У бајању против ускоба налазимо и бројчану формулу 77 девојака, што се може сматрати појачаним видом броја 7, који састоји „од тријаде, као вертикалног израза простора и тетраде као хоризонталног плана Васељене, [те се сматра] бројем макрокозма”. (Раденковић, 1996 b: 336-338). У овим басмама доследно се позивају више сфере, уз помоћ симболичких елемената (стуба од воска и гласа који се до неба чује) чиме се успоставља веза са Богородицом.

У издвојеним текстовима приметно је умиљавање демонским бићима, којима се бајалица често додворава храном, односно, „покушава даривањем да их придобије”. (Раденковић, 1996: 146) Породична и полна идентификација демона, ради умиљавања и спречавања погубног дејства злих сила, налази одраз у формулама које каталошки дефинишу улоге према старосној и

[18] Попит и попијотина – *болести које се добијају након сусрета са злом силом* (Раденковић, 1986: 417)

полној припадности и породичним односима: отац, мајка, брат, снаха (снаа) (Раденковић, 1986: 99-100).

Љубинко Раденковић посебно описује порекло и карактеристике злих сила, као и контекст и текстуру бајања (Раденковић, 1986). Басме се углавном изговарају тихо, шапатом, понекад пропраћене зевањем, на одређеним местима (код огњишта, испод плота, на отвореном) и у одређено време (углавном рано јутро). Најчешћа средства у бајањима против злих сила су нож (црнокорац), секира и метла, приликом чега нож са црним корицама има посебну симболичку моћ због материјала, облика и боје (Раденковић, 1996: 147). Аутор указује на тростепеност претње коју реализују нож, секира и метла: избости − исећи − измести, приликом чега метла заузима специфичну ритуалну улогу у терању, чишћењу и уништавању нечисте силе (Раденковић, 1996: 149-150).

Тамјан се користи као важан ритуални инструмент: његов дим ствара вертикалну осу и симболички означава „другу страну ритуалног простора" (Раденковић, 1996 b: 214), а јак мирис делује као апотропојан против злих духова, од којих беже бабице, демони мрака и вештице (Чајкановић, 2022: 174). Сличну функцију има и босиљак, који мирисом повезује земаљско и небеско, а пошто се у ритуалним поступцима најчешће кваси водом, и подземно. На тај начин остварује осу сличну оној коју прави дим тамјана, чиме тера нечисту силу из простора (Раденковић, 1996 b: 214).

Закључак

Басме усмерене против злих духова и некрштених бића представљају један од најархаичнијих слојева магијског и вербалног фолклора, у којем се јасно одражавају основне космичке представе, веровања и ритуални модели традиционалне културе. Упоредни увид у српске и карашевске текстове показује да оба корпуса деле заједничку структуралну матрицу, засновану на три кључна поступка: вербално-магијско раздвајање (сечење), просторно премештање (протеривање) и обнову равнотеже (очишћење и благослов). Ипак, разлике у симболичким акцентима, локалној топографији и степену христијанизације откривају различите нивое интеграције архаичних и хришћанских елемената.

1. И у српским и у карашевским басмама адресати бајања су зла и нечиста бића, која оличавају деструктивне и хтонске силе. Док се у карашевском корпусу најчешће помињу *мурође*, *издати*, *вампири* и *хале*, у српским басмама је спектар демонолошких фигура значајно је шири: *вештице, але, море, живце, бабице, ноћничине, устрели, суђенице* и друга бића. Ова

разлика указује на то да је карашевски систем веровања усмерен на индивидуалне демонске нападе и заштиту тела, док српске басме развијају сложенију космологију у којој демони нарушавају здравље појединца и урушавају социјалну и космичку равнотежу. Међутим, морамо имати у виду и квантитативну неуједначеност корпуса, будући да је антологија српских басми садржи далеко већи број текстова.

1.1. Иако у оба корпуса срећемо термин *издат*, природа овог феномена се значајно разликује: код Карашевака је експлицитно дефинисан као демонско биће, док се код Срба примарно означава као болест[19], која се у контексту бајаличке традиције имплицитно повезује са демонским обележјима, али се не издваја као засебна категорија злог духа.

2. И у српским и у карашевским басмама вода и гора функционишу као простори депозиције демонских сила, али уз различите симболичке нијансе. Карашевске бајалице најчешће упућују зло у Дунав и Црно (Црвено) море, што се може повезати са локалном топографијом. С друге стране, у српским басмама вода је најчешће описана као мутна или крвава, а као одредиште се често јавља и Морава, што одражава ближу локалну топографију. Вода, као архетипски медијум контакта са хтонским силама, у датом контексту симболизује место „повратка" демона у њихов изворни простор.

У српским текстовима јавља се и (Калинова) гора као простор протеривања, односно, митолошки локус изолације и разграничења светова. Раденковић истиче да је једно од главних обележја такве митолошке планине „одсуство гласа, пре свега одсуство гласа петла и пса" (Раденковић, 1996 b: 66), чиме се симболички укида звучни сегмент живота. У том контексту, „гора у коју се терају болести често је представљена као свет са супротним обележјима од овог света ('преврнути свет'). Мотив безгласја јавља се и у карашевским текстовима у описима „безгласне воде" (Birta, 1993: 265). Учесталост овог мотива указује на дубоко укорењену свест о звуку као граници између живота и не-живота. Како истиче Ђаповић (2008: 243) одсуство звука и просторне одреднице попут „где се ништа не чује" представљају симболичко формулисање ништавила у које се усмерава зло. Безвучност тако постаје метафизички знак одсуства живота, а изгнанством болести у тишину остварује њено укидање у онтолошком смислу (Ђаповић, 2008: 243).

3. У оба корпуса магијски чин почива на миметичком принципу: вербална радња („сечење", „терање") кореспондира са реалним ритуалним гестом. У карашевским басмама доминира мотив сечења демонских бића ножем, сабљом, српом или секиром, што означава раздвајање људског и де-

[19] „Када дође до изненадних грчева у стомаку, таква болест се назива издат" (Раденковић, 1986: 392).

монског простора. И у српском корпусу налазимо сличне мотиве, али са изразитијом употребом бројева и каталога (девет сабљи, девет ножева), којима се постиже апотропејска и ритуално-ритмичка функција. Самарџија истиче да бројеви у фолклору имају нумеричку, симболичку и стилску вредност, која се у ритуалним праксама додатно наглашава (2020: 24).

4. Најизразитија разлика односи се на степен интеграције хришћанских елемената. Карашевске басме показују виши степен архаичности: Бог и Богородица помињу спорадично, мада се текстови се најчешће завршавају речју *Амен*. Тежиште је на непосредној ритуалној радњи, што указује на већу обредну аутономију и мању зависност од хришћанских оквира. У српским басмама хришћански светитељи активно учествују у радњи, приликом чега поједини свеци (нпр. Свети Тома, Свети Петар, Свети Јован, Марија Магдалена) постају специјализовани заштитници од одређених категорија демона. Наведено упућује на синкретизам паганских и хришћанских модела, приликом чега се хришћанска интервенција уклапа у традиционалну магијску структуру као додатни ниво сакралног посредовања.

5. Каталошке и бројчане формуле (бројање непребројивог, девет ножева, девет сабљи) се јављају у оба корпуса као механизми којима се постиже ритуална уравнотеженост. Карашевски текстови су ритмичнији и ближи обредном исказу, док српске басме показују развијенију наративност и дијалошку структуру. Понављање имена болесника и бајалице истиче индивидуализацију ритуала и персонализује магијски чин, наглашавајући непосредну везу између извођача и адресата бајања. Завршне формуле попут „чист као сребро, лак као перо" чешће су у карашевским текстовима, где имају стабилну ритуалну функцију, док је у српској традицији учестала формула „Усту, уступи(те)!", коју нисмо пронашли у карашевском корпусу.

6. Оба корпуса бележе податке о начину извођења бајања, као и појашњења која се односе на природу злих духова и нечистих сила. У српској традицији текстови се изговарају шапатом или кроз зевање, уз јасне просторне и временске одреднице (огњиште, плот, поље; рано јутро, „између првих и других петлова"). У карашевским бајањима чешће је вишеструко понављање текста (три или девет пута), док су ритуална средства разноврснија, мада у оба корпуса доминирају секире и ножеви као предмети који симболички представљају чин сечења и протеривања злих сила.

Литература

Извори:

Раденковић, 1986: Љ. Раденковић, *Народне басме и бајања*. Ниш, Приштина, Крагујевац: ИРО Градина, НИРО Јединство, НИРО Светлост.

Birta, 1993: I. Birta, *Karaševci (Narodne umotvorine sa etnološkim osvrtom)*. Bukurešt: Romcart.

Коришћена литература:

Божовић, 2012: И. Божовић, „Бајалачка традиција у Русији". *Зборник радова Филозофског факултета Recueil de travaux de la faculté de philosophie = buletin i punimeve të fakultetit filozofik*, књ. 42/1, 393-404.

Ђаповић, 2008: Л. Ђаповић, „Бежи бољко где певац не пева: не-живот и ништавило у нашим народним басмама". *Гласник Етнографског института САН = Bulletin de l'Institut etnographique*, књ. 56, св. 1, 213-230.

Кулишић, 1970: Ш. Кулишић, *Српски митолошки речник*. Београд: Нолит.

Радан, 2004: М. Радан, „Између традиционалне и савремене народне културе: узроци и последице процеса преосмишљавања традиционалне народне културе у Карашевској етничкој заједници". *Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области*, 115-121.

Радан, 2016: М. Радан, „О карашевским и алмашким обичајима и обредима. Компаративна студија". *Исходишта/Originations*, 179-197.

Радан, Ускату, 2018: М. Радан, М.-Р. Р. Ускату, „Реликти паганског порекла у карашевским верским обредима". *Исходишта/Originations*, 267-292.

Раденковић, 1996: Љ. Раденковић, *Народна бајања код Јужних Словена*. Београд: Просвета.

Раденковић, 1996b: Љ. Раденковић, *Симболика света у народној магији Јужних Словена*. Ниш: Просвета.

Самарџија, 2020: С. Самарџија, *Бројеви у српском фолклору*. Београд: Албатрос Плус.

Толстој, Раденковић, 2001: С. Толстој, Љ. Раденковић, *Српска митологија - енциклопедијски речник*. Београд: ZEPTER BOOK WORLD.

Чајкановић, 2022: В. Чајкановић, *Речник српских народних веровања о биљкама*. Ниш: Талија.

Carić, 1897: A. Carić, „Rudica, kćer Poganice: Narodno verovanje na otocima Hvaru i Braču". *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, 330-332.

Živković, 1986: D.Živković, *Rečnik književnih termina*. Beograd: Nolit.

Katarina Milojković

RITE, WORD, RITUAL: FOLK INCANTATIONS (OR SPELLS) IN THE CULTURAL CONTEXT

OF SERBS AND KRASHOVANI

The paper Rite, Word, and Ritual: Folk Incantations in the Cultural Context of Serbs and Krashovani deals with folk incantations (bajanja) among the Krashovani, with a special focus on spells (basme) against evil forces and unbaptized beings, which are analyzed in a comparative relation to similar practices among Serbs. The goal is to use an interdisciplinary and comparative approach to examine the similarities and differences in the understanding of folk medicine, magic, divination, and beliefs. The focus is on the identification of the basic elements of the folk incantations and the interpretation of the spells themselves from the standpoint of structure, intertextual layers, linguistic and stylistic features, symbolism, and function within the ritual. Particular attention is paid to ritual semiotics and performative aspects of the folk incantations, including the perception of time and space as liminal categories that condition the efficacy of the rite Based on this analysis, both the shared characteristics of folk incantations among Serbs and Krashovani and the key differences in the performance of ritual actions and the symbolic layers of the spells are identified. These distinctions illuminate the specific features of each cultural system.

Keywords: Krashovani, folk tales, spellcasting, rituals, folk tradition, Serbs in Romania, folklore

Тања З. Милосављевић[1]
Институт за српски језик САНУ Београд[2]
УДК 811.163.41`282.3`373
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.18

ЛЕКОВИТО БИЉЕ У ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКОЈ ЛИНГВОКУЛТУРИ

(на примеру лексикографског описа лингвокултуреме *ајдучка трава*)

Полазећи од актуелне лингвистичке парадигме, антропоцентризма, и у оквиру ње оформљених нових дисциплина – когнитивистике и лингвокултурологије, у раду ћемо покушати да одговоримо на питање да ли је и у којој мери дијалекатска лексика поуздан извор реконструисања традиционалне културе народа. Наша досадашња истраживања потврђују тезу да су дијалекатски речници енциклопедије материјалне и духовне културе и релевантни документи искуства, вредносних оријентира, погледа на свет и менталитета носилаца говора. Посредством конкретних примера преузетих из лексикона призренско-тимочких говора српског језика, испитаћемо лингвокултурну маркираност лексема са интегралним значењем „лековита трава", које семантичким компонентама ʾсвојствоʼ и ʾпримена' одражавају специфичности поимања стварности, наивног сазнања, народног веровања и духовне традиције југоисточне српске говорне заједнице и одредити њихов лингвокултурни статус. Пратећи тенденције савремене словенске дијалектолошке теорије и праксе, даћемо основне смернице модела интерпретације лековитог биља и покушати да један од репрезентативних фитонима у призренско-тимочкој лингвокултури – *ајдучка трава* представимо као јединицу дијалекатског лингвокултуролошког речника. Циљ истраживања је утврђивање степена културне конотираности овог фрагмента дијалекатске слике света и тумачење његових елемената као кодова традиционалне духовне културе призренско-тимочке језичке личности.

Кључне речи: призренско-тимочки говори, лингвокултурологија, концепт лековито биље, хајдучка трава.

1. *Фитонимска слика света*. Полазећи од антропоцентристичког приступа, актуелног у лингвистици последњих деценија, начелно ћемо представити фрагмент дијалекатске слике света који припада концептосфери духовне традиционалне културе – фитоминску слику света, и то слој који се односи на концепт лековито биље и у оквиру датог концепта предложити микроконцепцију лексикографског описа лингвокултуреме *ајдучка трава*. Термин фитонимска слика света, као део националне језичке слике света,

[1] tanja77nis@gmail.com

[2] Овај рад финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-66/2024-03/200174 који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

описује укупност представа, знања, вредности о биљном свету и етнокултурне информације садржане у називима биљака и фитонимским метафорама, одражавајући особености поимања стварности и културне традиције народа (Ягумова, 2008; Гафиятова, 2010; Николаевич, 2016; Кипнес, 2019; Колесина, Склярова, 2021).

2. *Фитонимски (биљни код) традиционалне културе*. Комплекс елемената који обједињују народну фитонимску лексику, фолклорне и дијалекатске текстове о биљкама и њихову употребу у обредима и народној медицини у науци је означен термином *биљни код традиционалне културе*. Лечење биљем је универзални облик лечења у народној медицини свих народа кроз историју, а улога биљака одређена је присуством јединственог биљног кода у свакој култури, јер су саставни део материјалног и духовног традиционалног живота, што оправдава појачано научно интересовање за овај фрагмент стварности последњих деценија, посебно у интердисциплинарним областима, каква су лексичко-семантичка, когнитивно-ономасиолошка, етнолингвистичка, лингвокултуролошка истраживања и лексикографска описивања (Колосова, 2003, 2012, Knežević, 2004; Норманская, 2006; Чајкановић, 2009; Tasić, 2012; Абукаева, Глизерина, Рубцова, 2013; Раденкович, 2014; Аллафи, Тугушева, 2014; Ермакова, 2014; Макаријоска, 2014; Яковлева, 2015; Романенко, 2016; Омашева, 2017; Розина, 2020; Козлова, 2020; Aleksandrović, Prtljaga, Đorđev, 2021; Уразметова, Рябцова, 2023; Веретенникова, 2024).

3. *Лингвистичка истраживања биљног кода*. Значај овог сегмента стварности у традиционалној култури словенских народа потврђује прва књига зборника *Кодови словенских култура* (1996) посвећена управо биљкама, као и низ зборника о биљкама у контексту словенске и српске етнологије, фолклористике и етнолингвистике: *Биље у традиционалној култури Срба: приручник фолклорне ботанике* (2013, 2014), *Гора љиљанова (биљни свет у традиционалној култури Срба)* (2016), *Гора божурова (биљни свет у традиционалној култури Словена)* (2017), *Гора калинова (биљни свет у традиционалној култури Словена)* (2019). Радови у наведеним зборницима, претежно етнолингвистички оријентисани, као и досадашња компаративна, етимолошка, историјскојезичка, фразеолошка, лингвокултуролошка испитивања показују да фитонимске јединице одражавају културно, историјско, географско, друштвено и свакодневно искуство говорника једног језика или дијалекта (Лома, 1996; Бјелетић, 1996; Раденковић, 1996; Сикимић, 2014, 2016; Мршевић-Радовић, 2016; Карановић, Дражић, 2016; Ћирковић, 2017; Штасни, 2016, 2019).

Крајем прошлог века домаћа дијалектологија ослањала се на структурно-семантички опис фитонимске лексике и терминологије: *Ратарска и*

повртарска терминологија Шајкашке (Драгин 1991), *Фитонимија југозападне Бачке (коровска флора)* (Шпис Ћулум, 1995), *Јужноморавска повртарска лексика* (Марковић, 1997). Дијалектологија XXI века усмерена је на проучавање народних говора као одраза народне културе, тј. културе свакодневног живота и традиционалне (фолклорне) културе (А. Плотњикова), и као одраза културних дијалеката (Н. Толстој) са етнолингвистичког становишта, као и на проучавање дијалекатске језичке слике света и израду дијалекатских речника лингвокултуролошког типа – у оквиру дијалекатске лингвокултурологије, где концептосфера ФЛОРА има статус лингвокултурног феномена и високо је рангирана у систему ентитета традиционалне духовне културе, о чему сведоче истраживања спроведена на дијалекатској грађи (Коновалова, 2000; Арянова, 2006; Сикимић, 2014; Горофянюк, 2017; Николова, 2019, 2020; Ратковић, 2021, 2022).

4. *Етнолингвистички / лингвокултуролошки речници фитонима*. Као носиоци културних информација и значајни елементи народне културне традиције, фитоними су обавезан инвентар словенских етнолингвистичких речника (в. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*; *Словенска митологија. Енциклопедијски речник*), али и грађа специјализованих, тематских националних и регионалних лексикона етнолингвистичке и лингвокултуролошке оријентације (в. *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. 2 Rośliny, z. 4 Zioła; *Словарь народных названий растений Урала*; *Словарь фитонимов Среднего Приобья*; *Проект этнолингвистического словаря „Мир, отраженный в народных названиях растений”*). Изузетан резултат у овом домену представља други том *Речника стереотипа и симбола* Ј. Бармињског посвећен биљкама, где су систематизоване информације о њиховом именовању, симболици и практичној примени, допуњене антрополошко-културолошким значењима описаних биљака. Лексикографске одреднице реконструишу језичку слику житарица, поврћа, зачина и индустријског биља, цвећа, лековитог биља, воћака и четинара, листопадног дрвећа, жбуња и полужбуња, с фокусом на њихову симболику и стереотипне представе у пољској традиционалној култури. Опис речничке јединице садржи народне називе и податаке о врсти, пореклу, изгледу и својствима, локацијама на којима расту, о практичној, магијској и лековитој употреби биљака, засноване на језичком материјалу из различитих извора – стандардних, дијалекатских, етимолошких и фразеолошких речника, лингвистичких атласа, фолклорних текстова, етнографских записа (Jaros, 2021: 174).

Посебан допринос развоју дијалекатске лексикографије у Русији представља рад томске дијалекатске лингвокултуролошке школе[3], у чијем је ок-

[3] Руски центар дијалекатске лингвокултуролошке лексикографије је тзв. Томска дијалектолошка школа, где се 1991. појавила идеја о изради дијалекатских речника културолошке усмерености. Основе дијалекатске лексикографије поставила је током 90-их година О. И. Бли-

риљу, између осталог, објављен тротомни *Словарь фитонимов Среднего Приобья* (Арянова, 2006) и разрађен пројекат етнолингвистичког речника *Мир, отраженный в народных названиях растений* (Розина, 2020). Томски дијалекатски лингвокултуролошки речници, поред мноштва дијалекатских варијанти назива биљака, њихових семантизација, етнолигвистичких података који илуструју богат слој традиционалне културе сагледан кроз призму флоре, садрже и лингвокултуролошки, односно етнолингвистички коментар, који постаје један од најважнијих параметара речника који описује међуоднос језика и културе (Розина, 2020: 39). Ова компонента речничког чланка открива додатна културна значења акумулирана у семантици метафоричких фитонима и карактерише културну позадину са којом биљни свет ступа у интеракцију, осветљавајући биљни код у свим аспектима стварности, митологије и фолклора. Термин *лингвокултуролошки коментар* у лексикографију уводи Т. Б. Банкова (1998), сматрајући да је усредсређивање на културну компоненту у семантици речи, њено детаљно приказивање, а затим интерпретација стварног функционисања лексеме у комуникативном акту – примарни задатак речника који представља конкретну лингвокултуру (Банкова, 2018: 78).

Значајан подстрек нашој теми и расветљавању овог сегмента призренско-тимочке лингвокултуре налазимо у идеји Б. Сикимић о антрополошко-лингвистичком речнику лековитог биља Књажевца и околине (Сикимић, 2014).

5. *Лековито биље у призренско-тимочкој лингвокултури.* Терминологија лековитих биљака језички је израз когнитивних активности човека јер садржи концептуалне информације – који део људског знања о биљци је уграђен у њен назив и које карактеристике чине основу номинације.[4] Систем мотивационих ознака фитонима одражава друштвене ставове према одређеној биљној врсти, повезујући их са когнитивним ознакама учитаним у следеће кодове: визуелни код (облик, боја, величина, морфологија): *дволиста чемерика, жлти равньц, жута рада, бела рада, подбел, зељис-биље, млеч, подбел, црни глог, враниловка*; густаторни код: *медуника, нељута чемерика*; ароматични код: *цревмуж, цремуж, чубрица*; просторни код: *див цоцан, морач, подубица*; астрономски код: *месечњак, месечина*; соматски код: *сукрвич-*

нова у својим радовима, истичући предности речничког представљања народне културе и значај лингвокултуролошких речника различитих жанрова за истраживања материјалне и духовне културе неке говорне заједнице. По њеном мишљењу, дијалекатски лингвокултуролошки речник треба да садржи максималну количину материјала, да представља различите сфере народне културе, да тумачење насловне речи – речи-концепта комбинује језичке и енциклопедијске аспекте њене семантизације. Ове формулације спроведене су у речнику *Словарь образных слов и выражений народного говора* из 1997, а касније разрађене и методолошки унапређене у предлогу структуре лингвокултуролошког речника и речнику сибирских фигуративних речи (Блинова, 2010, 2014).

[4] „Веровања о дрвећу и биљкама припадају најширем комплексу културе" (Штасни, 2016: 122).

на трава, срчанац, срчаник, копитњак; фитонимски: *подубица*; зоонимски код: *влча јаблка, коњсћи босиљак*, *коњсћи здравац, мишићина, мишја опаш, мишјакиња, мачкољуб, матичњак, маточина*; антропоморфни код: *ајдучка трава, ајдучица, дедини груди, мајчина душица, бабина душица, мајчина трава, бабина трава, душиче, овчарсћи босиљак, овчарска душићина*; емоционални код (осећања, оцена): *страшљивка, страшничје, бесник*; религиозно/митолошком код: *богородичина трава, свети-јованова трава, ивањско цвеће, кантаријон, кантарија, расковник, пелин, пелен, пелинчьк, селен, велигденче, рашчин.* Културалне ознаке засноване на практичном искуству фиксиране су у здравствено-медицинском коду: *здравац, грозничавка, трава за грозницу, трава од змије, трава од крва, трава от посека, трава од живци, трава од прободи, трава од стра, трава од уроци, чај за грло, лишавац, повратић, жлтеница*, док митолошко-магијском коду припадају елементи који референцирају на љубав: *копнеж, обртен, обртен-омилтен*[5]. Асоцијативни ниво попуњавају метафоре: *мртвакос, растављач, растављче, растављче, смькнеж, смьцањка/смьцаљка, добродовка, тодовка/отодовка, стежа, равуника*.

Категоријални знак ’лековито биље’ језгрена је концептуална ознака, у овим говорима вербализована лексемом *трáва/трáве,* чешће *трáвка/трáвке*, које у парадигматској структури концепта имају статус хиперонима: *Да набéрем свекојáке трáве; Свé бéре нúке трáвке* (Пр); *Знáм, мáјћа ми бéреше свáкакве лековúте трáвће* (Л); *Свé знáје које трáвке за штó мóгу да помóгну, сáмо гу питај; Тýри óблогу од трáвке на тúја óток да сплáсне; Одúл по дóктури да се излекýје, ал га излекувáл Тóдор Рисúмкин с неквé трáвке* (ЦТ); *Берém ја од цвáкакве трáвке, лекóвне, и за љýди и за сточúцу* (J); *Бáба берé нéке трáвке за лéк* (Н). Траве које се користе у народној медицини карактеришу се као *лековúте, лекóвне*: *Берé некаквý горчúву трáву, али велú да је лековúта кат се свáри* (Л); *Тój ти је млóго лекóвна травá, за свáки бóлес.* (Л).

Лековито биље сакупља се у одређено време, када су, по веровању, његова лековита својства најинтензивнија, и то око Ђурђевдана и Јовандана (СМЕР: 174, 219; СМР: 130; 158–159; Раденковић, 2015: 39).[6] Верски

[5] Биљке *копнеж* (Aristolochia clematitis) и *обртен* (Teucrium chamaedrys) у народним веровањима југоисточне Србије имају магичну моћ повезану са љубавном симболиком. Углавном су их брале девојке на Ђурђевдан с намером да придобију наклоност младића који им се допада, да побуде у њима чежњу и љубавну патњу, односно да их „преокрену на љубав” (Младеновић Мирац, 2016: 83). Како би покренуле осећања и усмериле ток љубави у жељеном правцу, девојке су ове биљке брале уочи празника (Ђурђевдана, Јовандана), стављале их под јастук, плеле у венчиће, стављале у воду за умивање или близу прага куће вољене особе.

[6] „Код Јужних Словена Ђурђевдан је први у низу празника на које се практиковало сакупљање лековитих трава и осталих корисних биљака, којима су приписивана магијска својства; те траве су чували ради лечења, њима су хранили стоку, украшавали куће и све домаће грађевина с апотропејским циљевима” (СМЕР: 174).

празник Свети Јован летњи у народу је познат и као Биљобер: *На Свети Јова́н Биљобе́р и́демо по по́ље да бере́мо лековите́ тра́вће, па ји навр́жемо на врзо́љће, и обе́симо пот шу́пу да се су́ше* (Л). Као један од најважнијих момената ђурђевданског комплекса је обредно сакупљање биљака које се традиционално изводи на Ђурђевдан пре свитања. Према етнографским описима цвеће и растиње се брало најчешће на Биљани петак, петак пред Ђурђевдан јер, по веровању, многе биљке ноћу уочи овога дана стичу лековитост (Раденковић, 2015: 39). У лесковачком крају, девојке и младе жене су брале биље на Ђурђевски четвртак јер се сматрало да су тада убране биљке најлековитије (Раденковић, 2015: 39). Осим ритуалног брања у циљу здравља и напретка људи и стоке, сакупљање лековитих трава и лечење њима занимање је травара, веома популарних у традиционалном друштву: *При́чају за некаквó́г трава́ра и[з] Сврљи́г да мо́же сва́ку бо́лес да излéчи с тра́вће* (Л), *Ти́ја трава́р је мло́го љу́ђи курталисáл од ра́зне бо́љће* (Л); *За све́ и́ма ле́к, са́мо тре́бе да потума́раш по до́ктури, али и по траварú који́ зна́ју ко́ја тра́ва от какво́ ле́чи, па и по ба́бе које́ зна́ју да ба́ју* (Л). Примери из говора сликовито илуструју позитиван однос према традиционалним методама лечења и веровање у исцелитељску и магијску моћ биљака, међу којима је најфреквентнија *жута трава* којом се у Призрену именује „лековита трава чији су корен и цвет жути и користе се за исхрану стоке, и као лек против жутице" (Пр), у Јабланици реферише на кантарион (*Ко́рисна је та́ј жу́та трава́ за све́ бо́љке; Смьца́ька гу ви́камо онуј жу́ту тра́ву, она́ е од цве́, смьца́ кьква́ би́ло ра́не* Ј), у неким говорима на хајдучку траву.

6. *Хајдучка трава – лингвокултуролошки лексикографски опис*. Хајдучка трава регистрована је у свим призренско-тимочким речницима под називом *ајду́чка тра́ва/трава́*, али се јавља и под другим именима, што је индикатор разноврсног народног перцептивног и искуственог сазнања у вези са овом биљком, што је сврстава у ред културно маркираних лексема. У потенцијалном лингвокултуролошком речнику фитонима, јединица *хајдучка трава* могла би се описати по следећем структурном моделу:

Насловна реч
варијанте ©
латински назив ●
етимологија○
семантичка дефиниција ■
илустрација ▲
енциклопедијски коментар >
лингвокултуролошки опис *
експресивна / симболичка вредност ±
асоцијативност ~
експресивна / симболичка вредност ±

Насловна реч је општепознати назив биљке на испитиваном терену, испод којег се наводе све забележене народне номинативне варијанте и латински назив. Лингвистичке информације обухватају и етимолошку белешку и семантичку дефиницију, изведену на основу значењских одређења у дијалекатским речницима. Интерпретативну зону чине илустрације, преузете из речника којима се потврђује функционална вредност наведених фитонима у народним говорима; енциклопедијски коментар, где се наводе научне чињенице о изгледу, својствима и распрострањености биљке, као и подаци о њеној употреби у народној медицини; лингвокултуролошки опис који садржи коментар о особеностима народног поимања фитонима, метафоричким и културно конотираним значења (специфичне карактеристике, лековита и магијска дејства биљке, прототипичне ситуације коришћења). Асоцијативност се успоставља на основу практичног искуства и стереотипних представа које говорници формирају у вези са реалијом, и реконструишу се, заједно са експресивном и симболичком вредношћу, у складу са чињеницама из речничке, фолклорне и етнографске грађе.

ајдýчка трáва / ајдýчка травá

© ајдýчћи мéлен, ајдýчица, бéли рáван, жýти рáван, равньць, равнéж, равунúка/раунúка, равунúка травá, бéла равунúка, жýта равунúка, трáва од посéка, месéчњак/мéсечњак, бéли месéчњак, жлтти месéчњак, месéчина, јáлова мéсечина, мéсечњаче, стоженúк, столúсник, жýта трáва, горчúва трáва, мúшја óпаш, мúшји рéп, мишћéина.

● Achillea millefolium, Achillea Clypealata

○ Латински назив за хајдучку траву има двоструку мотивацију. Прва реч у називу потиче од мита о старогрчком херојy Ахилу који је ову биљку користио за зарастање рана и спречавање крварења својих војника. Други део имена мотивисан је изгледом биљке и односи се на њене перасте, ситно раздељене листове (лат. *millefolium* „хиљаду листова”). Етимологија народног назива доводи се у везу са хајдуцима, који су овом биљком у планинама видали ране.

■ „бот. вишегодишња коровска зељаста биљка из фам. Compositae, бела хајдучка трава Achillea Millefolium, жута хајдучка трава Achillea Clypealata, месечина, равуника, стоженик.”

▲ *Úма једнá трáва којá се зовé ајдýчка трава, и прúчају да су с њý ајдýци лечúли ране* (Л); *Од кáшљицу помага ајдýчка трава* (Бучум); *Свáри му ајдýч’ку трáву и дáј му да пúје* (Пр); *Па да ми свáриш од онýј горчљúву ајдýчку трáву да пием* (ЦТ); *Мúша óпаш или ајдýчка травá, с њý су ајдýци лечúли рáне; Мúшју óпаш тýрамо на рáну, ка овцá црвјóше, а ајдýчка травá је дрýго; Нúскуту ајдýчку трáву зовéмо мúшји рéп; Ајдýчка травá, зовéмо у мишћéина; Мúша óпаш, бéл цвéт и сúтни лúстове, за от-кáшљицу* (Пи); *Горчú ко трáва месéчњак; Берéмо за чáј и бéли и жлтти месечњак; Жльти месéчњак је за мушкáрци, а бéли*

за же́не (Л); *Же́не отидо́ше да бе́рев ме́сечњак за под гру́ди* (ЈС); *Месе́чњак или жу́та ајду́чка трава́ је ни́ска, а бе́ла је висока́, и́мају и́сто и́ме; Ра́ван је лекови́т, и́ма жлт цве́т голе́м и расте́ по сте́не; Од равње́ц ва́римо ча́ј за апети́т; Го́ре у каме́њакат расте́ равне́ж, па си набра́; Равне́ж или месе́чњак, и́сто је; Равуни́ка трава́ расте́ са́мо у ка́мен* (Пи); *Деда-е увек пил чај од равунику; По Чемерник расту бела и жута равуника, жута-е полековна* (ЦТ); *Сас бе́ли ра́ван ле́чимо и ра́не* (ЈС); *Исе́кло л'и ти се де́те? Ту́ри му једње́к тра́ву од посе́ка* (П); *И́ма гу у на́ш крушка́рник она́ј жу́та тра́ва от поцечо́тине* (Ј); *Бере́ некаквý горчи́ву тра́ву, али вели́ да је лекови́та кат се сва́ри* (Л).

> Хајдучка трава, Achillea millefolium, вишегодишња је зељаста биљка из породице *Asteraceae* (главочика), рода *Achillea*, висине од 20 до 80 цм, са малим перасто распоређеним листовима и белим, жућкастим или светлоружичастим цветовима сакупљеним у штитасте цвасти. Цвета током лета. Има јак ароматичан мирис и горак укус. Распрострањена је од низије до планинских предела (до 1800 м), расте на ливадама, пашњацима, поред путева и шума. Садржи етерична уља, танин, флавоноиде, алкалоиде, витамин К. Има широк спектар примене, делује противупално, антисептично (дезинфикује ране), адстрингентно (скупља ткиво, смањује крварење), антиспазмодично (опушта грчеве), дигестивно (стимулише варење, апетит), хемостатско (зауставља крварење), диуретичко (поспешује излучивање мокраће), регулише менструални циклус. Користи се за испирање рана, као мелем за зарастање посекотина, огреботина, у купкама за хемороиде и кожне болести, као облога за проширене вене и отоке; као чај, од листова и цветова, против проблема са варењем, надимањем, чиревима и менструалних болова; као сируп за јачање организма (Симоновић, 1959; Žikić, Tobić i dr., 2014).

Хајдучка трава заузима истакнуто место у српској народној медицини. Посебно велика лековита моћ приписује се биљкама сакупљеним у периоду између Успења Пресвете Богородице (28. август) и Рођења Пресвете Богородице (21. септембар), тј. у периоду Међудневице. Употребљава се за лечење многих болести, нарочито против туберкулозе (суве болести) и као мелем за ране. Помешана са мокраћом, зауставља крв, помешана са зејтином пије се против шкрофула (упале линфних жлезда код деце), помешана са ракијом пије се против грознице (уз бајалицу која се девет пута изговара). Користи се у случајевима опште слабости организма, стомачних тегоба, болова у грудима, зубобоље (Чајкановић, 2009: 109).

* Доминанта синонимског реда *ајдучка трава* и на призренско-тимочком лингвокултурном ареалу подржава легенду о настанку народног назива ове биљке: *И́ма једна́ трáва која́ се зове́ ајду́чка трава, и при́чају да су с њу́ ајду́ци лечи́ли ране*; *Ми́ша о́паш или ајду́чка трава́, с њу́ су ајду́ци лечи́ли ра́не*; *Сас бе́ли ра́ван ле́чимо и ра́не*. Културно-историјска информација садржана је у називу *ајдучица* и експлицирана у сложеном имену *ај-*

дучћи мелен, где други члан реферира на прототипичан начин на који су је хајдуци користили – као мелем за видање рана. Когнитивни знак ’рана’ примарно је концептуално обележје хајдучке траве у домену дејства, јер се она у свести носилаца говора прототипично везује за исцељивање посекотина, што се директно испољава у називима *трава од посека, трава од посечо́тине*: *Исе́кло л’и ти се де́те? Ту́ри му једньќ тра́ву од посе́ка*; *И́ма гу у на́ш крушка́рник она́ј жу́та тра́ва от поцечо́тине*. Према запису из Призрена лишће се истуца између два камена белутка, па се натопи у ракију и тако превија на посекотину (није препоручљиво да се за туцање употреби друга врста камена, вероватно зато што се мекше врсте камена круне и дробе, што може да изазове инфекцију). На ране се ставља и изгњечено зелено лишће пржено на зејтину и охлађено. У призренској култури лечења цвет хајдучке траве користи се као чај против болова у стомаку, прехладе, несанице и против болести зване *страшица*, за бољи апетит пије се незаслађен. Говорне секвенце из дијалекатских речника илуструју традицију конзумирања чаја од хајдучке траве на овом простору: *Сва́ри му ајду́ч’ку тра́ву и да́ј му да пи́је*; *Дедa-е увек пил чај од равунику,* при чему је посебно истакнута је њена делотворност у сузбијању респираторних инфекција, односно кашља: *Од ка́шљицу помага ајду́чка трава*; *Ми́шја о́паш, бе́л цве́т и си́тни ли́стове, за от-ка́шљицу*.

Једна од доминантних особина хајдучке траве је горак укус (*Па да ми сва́риш од ону́ј горчљи́ву ајду́чку тра́ву да пием; Бере́ некакву́ горчи́ву тра́ву, али вели́ да је лекови́та кат се сва́ри*), па је у имену *горка трава* учитана чулна спознаја реалије, која се когнитивно даље прерађује на нивоу стереотипног мишљења. Механизмом стереотипизације у језичкој свести говорника формирао се еталон горчине изражен поређењем *горчи́ ко тра́ва месе́чњак*, где је хајдучка трава компаратум и носилац експресивне фразеолошке семантике.

Народно веровање у лековита својства хајдучке траве, универзалност њене примене и моћ да поправна, исправи, смири и физичке и душевне тегобе језички се манифестује у метафоричким називима *бели раван, жути раван*, *равньц, равнеж, равуника/рауника, равуника трава, бела равуника, жута равуника*. Хајдучка трава се у народу поима као биљка која „равни” (< прасл. **ravьn*), тј. која успоставља равнотежу организма, која враћа биолошки и психолошки баланс и с обзиром на непосредно искуство и сазнање о њеном благотворном дејству и широкој примени дијалекатска језичка личност користи различите творбене механизме да истакне њен значај. Перцептивни когнитивни знак ’боја’ учествује у дистинкцији између беле (Achillea Millefolium) и жуте подврсте (Achillea Clypealata) хајдучке траве које се расту на овим просторима, а које се осим по објективним обележјима (боја, висина, станиште), разликују и по дејству. Карактеристична за подручју југоисточне Србије је жута хајдучка трава (*жута трава, жута равуника, жлти месечњак*), која углавном расте на

стеновитом тлу и за коју се сматра да је лековитија од беле (*По Чемерник расту бела и жута равуника, жута-е полековна*). Народ јој приписује изванредна лековита својства – обнавља снагу, даје енергију, подстиче апетит, јача тело, због чега је првенствено намењена мушкарцима (*Жльѝти месе́чњак је за мушка́рци, а бе́ли за же́не*). Бела хајдучка трава (*бе́ла равуни́ка, бе́ли месе́чњак, мишја опаш)* специјалну ефикасност остварује у традиционалном лечењу „женских" болести, а посебно је учинковита у третирању спољашњих рана и код људи и код стоке (*Сас бе́ли ра́ван ле́чимо и ра́не*).

Диференцијација према боји и намени испољава се у творбеним синонимима *месечњак/месечњак, бели месечњак, жлти месечњак, месечина, јалова месечина, ме́сечњаче,* чија се лингвокултурна компонента очитава у астрономском коду. Асоцијација са месецом заснива се на народном веровању у магично деловање месечине на лековитост биљака, што има потврду у научној чињеници да месечина утиче на активнији проток биљних сокова, а самим тим и на интензивирање лековитих супстанци. Наивна спознаја стварности конзервирана је у језику и традицији, како у народним именима за хајдучку траву, тако и у обичају брања лековитих трава током ноћи или пред свитање. Тумачење у кључу митолошког мишљења наводи на културно конотирана значења, посебно у вези са белом, односно јаловом месечином, која асоцира са женском плодношћу. Хајдучка трава се у етнофармацији користи као средство за регулисање месечног циклуса, што месец доводи у непосредну везу са женским принципом и сиболиком плодности, чиме је прожето и учешће жена у традиционалном сакупљању биља.

Метафоричка трансформација продуктивни је механизам креације именовања ове биљке у призренско-тимочким говорима. У зоонимском коду тумаче се фитонимске метафоре *мишја опаш, мишји реп, мишће́на*, где је објективни когнитивни знак 'облик' индикатор сличности између два ентитета на основу аналогије у природи – листови хајдучке траве, уски, дуги, перјасти, ситно усечени, изгледом подсећају на мишји реп. Изгледом биљке мотивисани су и називи *столисник* и *стоженик*, који фиксирају маркантне морфолошке одлике хајдучке траве – лист (мноштво листова) и цваст (конусасти облик). С обзиром на семиотички статус и значајну улогу у народној медицини, могуће је да је дијалектизам *стоженик* вербални репрезент концептуализације хајдучке траве као стожера, стуба народног биљног лечења.

> ~ хајдуци, рана, мелем, крв, жуто, бело, мушко, женско, лековитост, природа, плодност, здравље, снага, отпорност, храброст, заштита, очување живота
> ± еталон горчине; симбол здравља, обнове, плодности, рађања.

7. *Закључак*. Пратећи тенденције савремене словенске дијалектолошке теорије и праксе, назначили смо основне смернице модела интерпретације лековитог биља у призренско-тимочкој лингвокултури и покушали да, на примеру фитонима *ајдучка трава* представимо модел организације одред-

нице у дијалекатском лингвокултуролошком речнику. Идеаја о лингвокултуролошком опису културно маркираних фитонима и израда лингвокултуролошког речника има за циљ утврђивање степена културне конотираности овог фрамента дијалекатске слике света и идентификовање његових елемената као кодова традиционалне културе. На примеру лексикографског описа лингвокултуреме *ајдучка трава* у призренско-тимочким говорима показали смо једну од могућности лингвокултуролошке интерпретације концепта лековито биље као културно значајног фрагмента дијалекатске језичке слике света, који у великој мери одражава народно знање, колективно искуство и етнопсихологију носилаца говора. Перцептивна спознаја окружења и традиционални поглед на свет уграђени су у формалну и значењску структуру дијалекатских лексичких варијанти назива за описану биљку, којима су истакнута ботаничка обележја али и медицинска знања и веровања, обликована географским карактеристикама југоисточне Србије, животним искуством и културном традицијом призренско-тимочке језичке личности.

Литература

Абукаева, Глизерина, Рубцова, 2013. Л. Абукаева, Л. Глизерина, О. Рубцова. Семантическая характеристика названий лекарственных растений в разносистемных языках (на материале русского, латинского, марийского и немецкого языков). *Вестник Удмуртского университета. Серия «История и филология»*, 1/32, 2, 47–55. https://cyberleninka.ru/article/n/semanticheskaya-harakteristika-nazvaniy-lekarstvennyh-rasteniy-v-raznosistemnyh-yazykah-na-materiale-russkogo-latinskogo-mariyskogo-i [29. 5. 2025]

Ајдаџић, 1996. Д. Ајдаџић (ур), *Кодови словенских култура. Биљке*, 1. Београд: Клио.

Аллафи, Тугашева, 2014. Принципы номинации родовых названий лекарственных растений. *Историческая и социально-образовательная мысль*, 6, 6, 2. 41–45. https://cyberleninka.ru/article/n/printsipy-nominatsii-rodovyh-nazvaniy-lekarstvennyh-rasteniy [30. 5. 2025]

Арянова, 2006. В. Г. Арянова, *Словарь фитонимов Среднего Приобья*. Томск: Изд-во гос. пед. ун-та.

Банкова 2019. Т. Б. Банкова. Об особенностях толкования лексических единиц в диалектном лингвокультурологическом словаре. *Вопросы лексикографии*. № 16. Томск: Национальный исследовательский Томский государственный университет, 77–91.

Бјелетић, 1996: М. Бјелетић, Од девет брата крв (фитоними и термини сродства), у: *Кодови словенских култура*, књ. 1. Београд: Клио, 89–101.

Веретенникова, 2024. Ю. А. Веретенникова, Семантическое поле «растения» в русском языке. *Вестник науки,* 6 (75), 5, 542–550. https://cyberleninka.ru/article/n/semanticheskoe-pole-rasteniya-kak-obekt-izucheniya-v-russkom-yazyke [29. 5. 2025]

Гафиятова, 2010. Э. В. Гафиятова, Фитонимическая языковая картина мира (на материале татарского и английского языков). *Вестник ЧГПУ*, 4, 230–240. https://cyberleninka.ru/article/n/fitonimicheskaya-yazykovaya-kartina-mira-na-materiale-tatarskogo-i-angliyskogo-yazykov [29. 5. 2025]

Горофянюк, 2017. И. В. Горофянюк. Подольские названия растений в славянском контексте: этнолингвистический аспект. *Acta Linguistica Petropolitana. Труды института лингвистических исследований*. Санкт-Петербург: Федеральное государственное бюджетное учреждение науки «Институт лингвистических исследований РАН». https://cyberleninka.ru/article/n/podolskie-nazvaniya-rasteniy-v-slavyanskom-kontekste-etnolingvisticheskiy-aspekt [29.5. 2025]

Драгин, 1991. Г. Драгин, Ратарска и повртарска терминологија Шајкашке. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, 37, 623–708.

Ермакова, 2014. Т. Г. Ермакова, Номинации растений в русском и сербском языке (этнолингвистический аспект). *Вестник Сургутского государственного педагогического университета*, 5 (32), 193–197. https://cyberleninka.ru/article/n/nominatsii-rasteniy-v-russkom-i-serbskom-yazyke-etnolingvisticheskiy-aspekt [30.5. 2025]

Исаев, 2016. Ю. Н. Исаев, *Фитонимическая картина мира в разноструктурных языках*. Автореф. дисс, https://www.dissercat.com/content/fitonimicheskaya-kartina-mira-v-raznostrukturnykh-yazykakh [29. 5. 2022]

Карановић, 2014. З. Карановић (ур.), *Биље у традиционалној култури Срба: приручник фолклорне ботанике.* Књ. II. Нови Сад: Филозофски факултет.

Карановић, 2017. З. Карановић (ур.), *Гора божурова (биљни свет у традиционалној култури Словена)*. Београд: Удружење фолклориста Србије, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић".

Карановић, 2019. З. Карановић (ур.), *Гора калинова (биљни свет у традиционалној култури Словена).* Београд, Vilnius: Удружење фолклориста Србије, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић", Lietuvių kalbos instituto.

Карановић, Дражић, 2013. З. Карановић, Ј. Дражић (ур.), *Гора љиљанова (биљни свет у традиционалној култури Срба)*. Београд: Удружење фолклориста Србије, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић".

Карановић, Јокић (2013). З. Карановић, Ј. Јокић (ур.), *Биље у традиционалној култури Срба: приручник фолклорне ботанике*. Нови Сад: Филозофски факултет.

Кипнес 2019. Л. В. Кипнес, *Символизация фитонимов в русской картине мира*. Автореф. дисс. http://elib.rshu.ru/files_books/pdf/rid_e8ca2a2befb5425991f712f23257e97f.pdf

Козлова, 2020. А. Козлова, Знания о растительном мире в языковой картине мира русского народа. *Slavica Iuvenum*, XXI. https://doi.org/10.15452/SLAVICAIUVENUM.XXI.10 [28. 5. 2025]

Колесина, Склярова, 2021. А. В. Колесина, Н. Г. Склярова. Фитонимическая картина мира как часть языковой картины мира, в: *Молодежный научный форум: сб. ст. по материалам CXV студ. междунар. науч.-практ. конф. (Москва, 08 февр. 2021 г.)*, 5 (115). Москва: Международный центр науки и образования, 73–75.

Колосова, 2009. В. Б. Колосова, *Лексика и символика славянской народной ботаники. Этнолингвистический аспект*. Москва: Индрик.

Коновалова, 2000. Н. И. Коновалова, *Словарь народных растений Урала*. Екатеринбург: Уральский гос. педагог. Университет.

Лома, 1996. А. Лома, Два словенска назива за црну тополу и Аполон као божански огањ, у: *Кодови словенских култура*, књ. 1. Београд: Клио, 23–30.

Макаријоска, 2014. Л. Макаријоска, *Лексиката на македонската традиционална култура*. Скопје.

Марковић, 1997. Ј. Марковић, *Јужноморавска повртарска лексика.* Ниш: Филозофски факултет.

Младеновић Мирац 2016. М. Младеновић Мирац. *Ђурђевдански обичаји из власотиначког краја и околине*. Власотинце.

Мршевић-Радовић, 2016. Д. Мршевић-Радовић, Мирише као ружа, у: *Теме језикословне у србистици кроз дијахронију и синхронију* (зборник у част Љиљани Суботић). Нови Сад: Филозофски факултет, 223–230.

Николова, 2019. Н. Николова, *Лечебната сила на билките от врачанския край в българската лингвокултура*. https://kartanavremeto-vratsa.org/story/1515/219 [1. 6. 2025]

Николова, 2020. Н. Николова, Лечебни растения в етнолингвистичния речник на българската народна медицина (Лингвокултурологичен анализ). Пловдив: *Славянски диалози*, Год. XVII, Кн 25, 45–56.

Омашева. 2017. Ж. М. Омашева, Названия лекарственных травянистых растений в русском и казахском языках: мотивационно-словообразовательный и лингвокультурный аспекты. Автореф. дисс. file:///C:/Users/Dell/Downloads/yyyyyyy_yyyyyyyyyyy_1.pdf [2. 6. 2025]

Раденковић 1996. Љ. Раденковић, Биљке у моделу света, у: *Кодови словенских култура*, књ. 1. Београд: Клио.

Раденкович 2014. Л. Раденкович, Чудотворные растения: некоторые славянские параллели. Калининград: *Слово.ру: Балтийский акцент*, 5, 1, 2014 37–48.

Ратковић, 2021. Д. Ратковић, Фитонимски пејоративни називи за човека у пиротском говору (лингвокултуролошки аспект). Vilnius: Slavistica Vilnensis, 66, 2, 109–124.

Ратковић, 2022. Д. Ратковић, Ботаничка лексика и терминологија лаудативног значења у именовању човека у пиротском говору. Београд: Фолклористика, 7, 1, 67–90.

Розина, 2020. А. С. Розина, Проект этнолингвистического словаря «Мир, отраженный в народных названиях растений». *Вестник Томского государственного университета*, 457, 34–45. file:///C:/Users/Dell/Downloads/proekt-etnolingvisticheskogo-slovarya-mir-otrazhennyy-v-narodnyh-nazvaniyah-rasteniy.pdf [2. 6. 2025]

Романенко, 2016. М. А. Романенко, Семантическое и деривационное пространство лексико-семантического поля «Лекарственные растения». https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/162576/1/romanenko_Lang_practice_2016_vfinal.pdf [30. 5. 2022]

Сикимић, 2014: Б. Сикимић, Антрополошко-лингвистички речник лековитог биља: Књажевац и околина, у: *Биље у традиционалној култури Срба. Приручник фолклорне ботанике* II. Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 125–143.

Сикимић, 2016. Б. Сикимић. Дрво без корена: дендроними у српским и јужнословенским загонеткама, у: *Гора љиљанова (биљни свет у традиционалној култури Срба)*. Београд: Удружење фолклориста Србије, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић", 81–94.

Симоновић, 1959: Д. Симоновић, *Ботанички речник имена биљака*. Београд: Издавачка установа САНУ.

Софрић 1990. П. Софрић. *Главније биље у народном веровању и предању код нас Срба*. Београд: БИГЗ, 1990.

Толстой 1995–2012. Н. И. Толстойю *Славянские древности. Этнолингвистический словарь.* 1–5. Москва: Международные отношенияю

Уразметова, Рябцова, 2023. А. В. Уразметова, Н. И. Рябцова, Символические фитофразеологизмы как результат репрезентации языковой картины мира. Russian Linguistic Bulletin, 9 (45) 1–13. file:///C:/Users/Dell/Downloads/simvolicheskie-fitofrazeologizmy-kak-rezultat-reprezentatsii-yazykovoy-kartiny-mira.pdf [22. 6. 2025]

Ћирковић, 2017. С. Ћирковић, Лековито биље као елемент традицијске културе у околини Књажевца, у: Гора божурова (биљни свет у традиционалној култури Словена). Београд: Удружење фолклориста Србије – Универзитетска библиотека „Светозар Марковић", 199–210.

Чајкановић, 2009. *Речник српских народних веровања о биљкама*. Београд: Учитељски факултет.

Шасни, 2016. Г. Штасни, Језичка слика света у српском „биљном" именослову, у: *Гора љиљанова (Биљни свет у традиционалној култури Срба)*. Београд: Удружење фолклориста Србије, Универзитетска „Светозар Марковић", 121–133.

Шпис-Ћулум, 1995. М. Шпис-Ћулум, *Фитонимија југозападне Бачке (коровска флора).* Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, 41.

Ягумова, 2008. Н. Ш. Ягумова, *Фитонимическое пространство в языковой картине мира: словообразовательный и мотивационный аспекты: на материале английского и адыгейского языков*. Автореф. дисс. https://www.dissercat.com/content/fitonimicheskoe-prostranstvo-v-yazykovoi-kartine-mira-slovoobrazovatelnyi-i-motivatsionnyi-a [5. 9. 2025]

Яковлева, 2015. Г. П. Яковлева, *Большой энциклопедический словарь лекарственных растений*. Санкт-Петербург: СпецЛит.

Aleksandrović, Prtljaga, Đorđev, 2021. M. Aleksandrović, J. Prtljaga, I .Đorđev, Simbolika bilja u srpskoj i romskoj nematerijalnoj baštini. Beograd: *Research in Pedagogy*, 11, 1, 311–327.

Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska, 2019. J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska. *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. 2 Rośliny, z. 4 Zioła. Lublin: Wydawnictwo UMCS.

Jaros, 2021. I. Jaros. *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. 2. Rośliny, cz. 3. Kwiaty (ss. 295) i cz. 4. Zioła (ss. 494), koncepcja całości i redakcja Jerzy Bartmiński, z-ca redaktora Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2019. *Papers in Linguistics*, *23*(1).

Knežević, 2004. S. Knežević, Lekovito bilje i vegetacija u narodnim shvatanjima. Zaječar: *Timočki medicinski glasnik*, 29, 1, 44–48.

Tasić, 2012. S. Tasić, Etnobotanika u zemljama Jugoistočne Evrope i zapadnog Balkana – tradicionalna upotreba autohtonih biljaka. Beograd: *Lekovite sirovine*, 32, 71–81.

Žikić, Tobić i dr., 2014. S. Žigić, G. Žikić, D. Tobić, Enciklopedija lekovitog bilja i pečuraka. Pirot: Pi-Press Books.

Извори

Бучум: Н. Богдановић, *Мали речник говора Бучума*. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, књ. 70/1. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2023.

Ј: Р. Жугић. Речник говора јабланичког краја. *Српски дијалектолошки зборник,* књ. 52. Београд: Институт за српски језик, 2005.

Ј : М. Златановић, *Речник говора јужне Србије*. Врање: Врањске књиге, 2008.

Л: Љ. Ћирић. Речник говора Лужнице. *Српски дијалектолошки зборник,* књ. 65/2. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2018.

Н: В. Јовановић, Речник села Каменице код Ниша. *Српски дијалектолошки зборник*, књ. 51. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2004.

Пи: Д. Златковић, *Речник пиротског говора,* 1−2. Београд: Службени гласник, 2014.

Пр: Д. Чемерикић, *Збирка речи из Призрена*. http://www.prepis.org/

Т: Ј. Динић, Речник тимочког говора. *Српски дијалектолошки зборник*, књ. 34. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1988.

Т: Ј. Динић, Речник тимочког говора (други додатак). *Српски дијалектолошки зборник*, књ. 38. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1992.

Т: Љ. Рајковић Кожељац, *Речник тимочког говора*. Неготин: Књижевно издавачко друштво Лексика, 2014.

ЦТ: Р. Стојановић. Црнотравски речник. *Српски дијалектолошки зборник*, књ. 57. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2010.

Tanja Z. Milosavljevic

MEDICINAL HERBS IN THE PRIZREN–TIMOK LINGUOCULTURE

Summary

Within the framework of the contemporary anthropocentric paradigm in linguistics, and the disciplines that have emerged from it—cognitive linguistics and linguoculturology—this paper addresses the question of whether, and to what extent, dialectal vocabulary constitutes a reliable source for the reconstruction of traditional culture. Previous research has demonstrated that dialectal dictionaries serve not only as repositories of lexical material but also as encyclopedias of material and spiritual culture, providing significant evidence of collective experience, systems of value, worldviews, and the mentality embedded in dialectal linguistic identity. Drawing on examples from the lexicon of the Prizren–Timok dialects of Serbian, the analysis focuses on the linguocultural markedness of lexemes with the integral meaning "medicinal herb." Through their semantic components—*properties* and *applications*—these lexemes reflect specific modes of conceptualizing reality, naïve knowledge, folk beliefs, and the spiritual traditions of the Southeastern Serbian speech community. The study further situates these items within a broader areal context in order to assess their linguocultural status. The overall objective is to determine the degree of cultural connotation present in this fragment of the dialectal worldview and to interpret its lexical units as semiotic codes of traditional culture. Using the example of the lexicographic description of the linguocultureme *ajdučka trava* in the Prizren–Timok dialects, we have demonstrated one of the possible linguoculturological interpretations of the concept **MEDICINAL PLANTS** as a culturally significant fragment of the dialectal linguistic worldview, which largely reflects folk knowledge, collective experience, and the ethnopsychology of the dialectal linguistic personality.

Keywords: Prizren–Timok dialects, linguoculturology, medicinal herbs.

Милица М. Михајловић[1]
Филозофски факултет у Нишу
Докторске академске студије филологије
УДК 811.163.41`282.3
398.94https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.19

НАРОДНА КЛЕТВА У ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКОЈ ОБЛАСТИ: ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ АСПЕКТ

У потрази за правдом, у жељи да се освети, у вери да ће непријатеља стићи казна за учињено зло, издајство или неправду, народ је створио клетву – кратку, експресивну говорну творевину. У раду се на основу грађе из збирке *Српске народне клетве* Миливоја Р. Јовановића настоји утврдити дијалекатско порекло народних умотворина које је аутор забележио у југоисточној Србији. Анализи су подвргнуте клетве (411) које садрже обележја својствена призренско-тимочкој дијалекатској области. Циљ рада је да се расветле њихове језичке особине на нивоу фонетике, морфологије, лексике и синтаксе и да се тиме одреди њихова просторна распрострањеност и фреквентност у оквиру призренско-тимочке области. Иако се показало да је разноврсност тимочко-лужничких дијалекатских црта у испитиваном материјалу већа, призренско--јужноморавске карактеристике далеко су фреквентније, те овај дијалекат призренско-тимочке области преузима преимућство, што нас доводи до закључка да највећи број народних клетви у нашој грађи долази управо са тог подручја. Сврљишко-заплањске одлике присутне су у најмањој мери.

Кључне речи: клетве, народне умотворине, дијалекатске одлике, призренско-тимочка дијалекатска област.

Увод

Од Давидових *Псалама*:

„И заволе *проклетство*, и доћи ће му;
и не хтеде благослов, и удаљиће се од њега.
И обуче *проклетство* као одело,
и уђе као вода у утробу његову,
и као уље у кости његове.
Нека му буде као *одећа коју ће оденути*,
и као *појас којим ће заувек опасати се*. ”

(*Псалтир*, Псалам 109)

преко Лазареве клетве:

[1] milica.m.mmihajlovic@gmail.com

„Ко не дође на бој на Косово —
од руке му ништа не родило:
ни у пољу бјелица пшеница,
ни у брду винова лозица!"

(Стефановић Караџић 2006: 46)

до данашњих дана, клетва је дубоко уткана у дух српског народа. Миливоје Р. Јовановић (2012: 199) истиче да клетва датира од памтивека, да има своје место у хришћанској религији, али и да је своју функцију у народу имала и пре ње. У потрази за правдом, у жељи да се освети, у вери да ће непријатеља стићи казна за учињено зло, издајство или неправду, народ је створио ову кратку, експресивну говорну творевину.

Речник књижевних термина (1986: 35) дефинише клетве као „архаичне народне говорне творевине, некад у саставу 'црне', негативне магије, које се јављају у свим облицима усмене књижевности, а заснивају се на веровању да ће се изречено неизоставно испунити". Л. Ђаповић (2009: 9–4) поделила их је на нехотичне, колективне и условне, а њихов језик оценила као свакодневни, једноставан и директан, али много чешће поетичан, пун сликовите имагинације, језгровит (Ђаповић, 2009: 16).

Клетве се изричу непосредно, у првом или другом лицу, или посредно, у трећем. У народу је уврежено мишљење да је најтежа родитељска клетва, пре свега мајчина, а одмах затим следе и клетва кума и остављене девојке. Њихова тематска основа је различита: смрт и губитак – губитак деце, супружника, потомства; болест и страдање; просјаштво; социјална пропаст; изопштење; карма. Једно им је заједничко – то су искази мотивисани гневом, експресивни и немилосрдни, конструисани тако да се попут отровне стреле забадају у срца уклетника. Сежу, према веровањима, и до деветог колена, попут тихе сенке која прати целу лозу. Друштвена заједница данас тежи рационалном начину размишљања и у том процесу често бира да одбаци традиционална веровања, али чини се да изречене клетве и даље уносе нелагоду и тиху бојазан да ће се кад-тад испунити. У мистичности којом су обавијене лежи и наша заинтересованост и жеља да на ове исказе бацимо светлост са језичког становишта.

Корпус

У раду се на основу грађе из збирке *Српске народне клетве* Миливоја Р. Јовановића настоји утврдити дијалекатско порекло народних умотворина које је аутор забележио у југоисточној Србији. Како је В. Лазаревић (2013: 397) у свом приказу ове књиге истакао, ово је „једина и прва књига, која је хиљадама примера илустровала свет клетви и проклетства у српском народу

централне и југоисточне Србије". Било је збирки српских народних клетви и у прошлости (Кнежевић, 1957; Марковић, 2000; Баришић Јоковић 2007), али ни у једној се пажња није поклонила искључиво клетвама са наведеног подручја. Мали број радова који се бави проучавањем клетви анализира оне из народне књижевности, нарочито поезије (Ајдачић, 1992; Ђаповић, 2009; Радојевић Секуловић, 2016), приступајући им са књижевног аспекта, али нема језичких анализа.

За потребе овог рада анализирано је укупно 411 клетви[2]. У књизи која нам је послужила као корпус за ову анализу није назначено на ком подручју су забележене. Како знамо да је аутор грађу прикупљао на простору централне и југоисточне Србије, осим клетви из ПТ дијалекатске области, у збирци има и оних које долазе са подручја ШВ и КР дијалекта, али овог пута пажња ће бити посвећена само клетвама које садрже одлике дијалеката ПТ говорне зоне. Циљ рада је да се расветле њихове језичке особине на нивоу фонетике, морфологије, лексике и синтаксе и да се тиме одреди њихова просторна распрострањеност и феквентност у оквиру ПТ дијалекатске области.

Анализа

Фонетика

Полугласник је у клетвама обележен апострофом и присутан само у примерима: *од с'г до век*, *у јед'н гроб да тури*. Ипак, чешћи су примери са вокализацијом: *кад* (12)[3], *тад* (2), *таг* (2). Вокал *е* на месту полугласника забележен је у примерима: *стемни* (*да бог даде да ви се стемни*), *осемне* (*да не осемне*). Полугласника нема у речима и суфиксима страног порекла типа *газдилук*.

У анализираним клетвама налазимо различите рефлексе **вокалног *л***: *-лу* (*зађи слунце*, *слунце те не видело*, *слунце те не огрејало*; *слуза те моја стигла*) и *-ль* (*сл'нце га никад не огрејало*). Забележене су и форме са превојем код основа **vlьk-* (*> вук-*): *ране да влачиш*, *па да се влачиш*, али и *пцета те по пут вукла*. Различити рефлекси вокалног *л* у клетвама потврђују њихово призренско-јужноморавско (*-лу*) и сврљишко-заплањско (*-ль*) порекло.

Контракција вокала извршена је у следећим примерима (*ко < као*): *ко питије да се тресеш*, *ко колир од шију*, *ко вук у кљусу*, *ко труп*, *к'о прошљаци за залог хлеб*; али: *као шушљак на ливаду*, *као бесно куче*.

Када је у питању **редукција вокала**, има примера синкопе (*на вам да се не врћеш*), аферезе (*да си скршиш*, *бес те ватил*, *болес' га ватила*, *болка*

[2] Клетве са П-Т дијалекатским цртама чине трећину укупног броја клетви у збирци која је послужила као грађа.

[3] У раду ће број додатних понављања истих примера бити навођен на овај начин.

га црна ватила, *гору ватил*; *да фатиш свет*; *гушобоља те фатија*) и апокопе (*ал' ће дође Бог*; *нит' њега да на'раниш*; *нит' друго да са'раниш*; *такој нек си те стигне*; *ако ти сас мен, мен' да кунеш, што мен мисли; сас теб да прави*; *прек кућу коло водил*; *не мож узнеш; на там да идеш, на вам да се не врћеш*).

Примећен је и **покретни вокал *е***: *Бог све види одозгоре*/*чукнуло га одозгор*.

Рефлекс назала задњег реда у инфинитивној основи глагола III Белићеве врсте је најчешће *-ну-*: *па те не врнуја*, *зло те не заминуло*, *уста ти се извернула на тил*, *дабогда леб не једнула*, *у гроб се обрнуја*, *главу си откинуја*, *гроб ти се превернуја*, *земља те притиснула*, *пукнуја гром из ведро небо*, *пукнуја, дабогда*, *на земљу не станула*, *чукнуло га одозгор*. Неколико је примера без овог рефлекса: *пукја, дабогда, што си то рекја, слуза те моја стигла*, *стигла га половина*. Ови примери показују да, када је реч о овој фонетској појави, у највећем броју клетви нема македонског утицаја који је очекиван у најјужнијим деловима П-Ј дијалекта, те да оне потичу из централних и североисточних делова П-Т области.

Глас *ј* јавља се као партикула код прилога (*туј да си ископа*, *туј, куде је преорал*, *од синовити што су туј*, *туј че ји закопаш, туј да пукнеш*; *такој право ишеја*, *такој здраво*, *такој нек си те стигне*, *такој бог сас теб да прави*), показних заменица (*овај камен*; *ако ви је тој малко*, *тој што је набрал*; *од тој што за мене орати*, *тој њему бог да си дадне*, *туј кућу пустињак да направим*; *тој паре*, *у тој дреје и да се развенчаш*; *тај деца што остану*) и упитно-односних заменица (*кој си*, *кој год ми што мисли*, *кој лаже*, *кој ме куне*, *кој ме мрзи* (10)). У четири примера заменице и прилози су без партикуле: *ама ни то да немаш*, *то на твога да се врати*, *што си то рекја*, *тако бог нека те исправи*, *тако да си прав и здрав*. Забележено је и **секундарно *ј***: *трцјес те стреле*, *мује да збираш*, *чували ги од мује*.

Финално *л* присутно је у именицама: *мој леб и сол*, *сол да лиже* (2); *орел ве однеја*; придевима: *гол по свет да одиш*, *да се цел век слуша с њега*, *у бел свет да идеш*, *цел живот грбав да идеш*. Именица *ђаво* два пута се јавља без финалног *л*, а четири пута има облик *ђавол*. Овај глас се задржао на крају речи у радном глаголском придеву мушког рода и иде у прилог тимочко-лужничком пореклу клетви: *акнул*, *се ваљал*, *ватил* (3), *венчал*, *водил* (2), *врнул се*, *дигал се*, *доодил*, *занемел*, *затрл*, *извадил* (2), *си изел*, *искарал*, *исушил*, *набрал*, *наградил*, *најел* се, *направил*, *наситил*, *одил*, *однел*, *попарил*, *попил*, *правил*, *прегризал*, *си пресекал*, је *преорал*, *просил*, *смирил* се, *судил*, *раштумил*, *убил*, *угасил*, *угушил* се, *узел*, *украл*, *улезал*, *урасал* (2), *уселил*. У великом броју примера јавља се и наставак *-ја*, карактеристичан за призренско-јужноморавске говоре: *бегаја*, *бија*, се *врнуја*, *говорија*, *дочекаја* (4), *загугучија се*, *се закитија*, *закопаја*, *избоја*, *извадија*, *извртеја*, *изгореја*, *изеја* (5), *имаја*, *исправија*, *исцедија*, *ишеја*, *липсаја*, *напија*, *напија* се (2), *немаја*,

обрнуја, *однеја* (2), *оклопија*, *онемеаја*, *опустеја*, *откинуја*, *отишеја*, *отпаја*, *патија*, *преапаја*, *преврнуја*, *позобаја*, *померија*, *попарија*, *поразија*, *пробоја*, *прогледаја*, *пропеваја*, *процветаја*, *пукја*, *пукнуја* (2), *пуктосаја*, *раседнуја*, *распраја*, *распрштеја* (2), *рекја*, *родија*, *убија*, *ударија*, *узеја*, *утепаја* (5), *се уснуја*, *усправија*, *фатија*. У неколицини примера *л* је прешло у *о*: *си казао*, *не родио*, *немао*, *не видео*, *не имао*. Појава облика радног глаголског придева мушког рода са наставком карактеристичним за стандардни језик у дијалекатском реченичном окружењу[4] указује на диглосивно понашање говорника са којим се неретко срећемо у испитиваном материјалу.

Глас *х* често испада, и то у иницијалној позицији: *за леб да се не тешиш*, *леб не једнула*, *мој леб и сол*, *леб да не изеде*, *за леб да се не сети*, *леб да не туриш у уста*, *сам леб да не можеш да узнеш*, *леб те утепаја* (4), *по свет да оди*, *по свет да одиш*, *бележен да одиш*, *по свет да одиш*, *бос по трње да одиш*, *ћорав по свет да одиш, по пут да одиш, гол по свет да одиш*, *да одиш*, *мује да збираш куде одиш*, *да оћеш*, *ћорав одил*, *па да се рани*, *па с крадено да се раниш*, *пак да се раниш*; а затим и у медијалној позицији: (у групи *-хв-*) марен те *уфатија, вртоглавица те уватила*, *голем те болес уватија*; *по путишта поодила*, *дом не доодил*, *нит' њега да на'раниш*, *нит 'друго да са'раниш*, *да те саранив*, *да ти певав на сарану*, *ћаволи те узја'али*, *живога те саранили*, *ко питије да се тресеш*, *рука да му усане*; и у једном примеру у финалној позицији: *гус гра ти се накусали.* У само неколико примера овај глас је опстао: *за залог хлеб*, *утепаја те хлеб*, *у ноге и руке ухватија*.

У иницијалној позицији долази до **африкатизације у групи *пс* > *пц*** (*пцета те разнела*, *пцета те по пут вукла*, али *липсаја ти плавоња)*, а у медијалној **у групи до дисимилативне измене *зм* > *зн*** (*снагу да ти одузне*, *сам леб да не можеш да узнеш*, *који узне дунђерски алат*).

Група *-ст-* у једном примеру је опстала: *па те не пустила*, док је у два аналошки прешла у *-шт*: *па га не пуштила*, *па га никад не пуштила*.

Сугласничке групе *-ст* и *-зд* **упрошћавају се у финалној позицији**: *гус гра ти се накусали*, *ти гроз' не родио*, *болес'* га ватил.

Група *-хв-* своди се на *в* или *ф*: *бес те ватил*, *црна га болес' уватила*, *гушобоља те фатија*, *да фатиш свет*, *марен те уфатија*, али у једном примеру и опстаје: *у ноге и руке ухватија*.

Од сугласничких промена забележена је и **замена сугласника *ф* гласом *в***: *исврљила из гроб*, *по тебе врљила*, *трлема те стревила*.

Присутне су и промене карактеристичне за ТЛ дијалекат:

- **замена гласова *ђ* и *ћ* гласовима *џ* и *ч***: *како вилата трулеје и риавеје*, *с мужа да трулејеш и риавејеш*, *тој че ји закопаш*, *за деца свече*, *черко, имам, имам*, *черку у вал да не туриш*;

[4] *Никад аир (среће) не видео! Никада свртку не имао! Вуци те однели што си ми то казао! Дабогда ти гроз'не родио у виноград, ни клас у њиву, па немао ни капку винце, ни парче леба!*

- **палатализација гласова *к* и *г* испред *е* и *и*:** *да се заћити из нашето градинче*, *ега ти отпадале руће и ноће*, *женће му на главу појале*, *ноће да ти се осуше*, *у муће ти душа испадала*.
- ***к* се палатализује и у примерима**: *мајћа ти над главу извивала*, *од твоје болће*;
- у неколико примера **одступа се од новог јотовања**: *само за здравје Бога молила*, *нема ју најдеш*, *у гробје те откарали*.

Морфологија

Забележене су **именице са преобликовањем на *-ка*:** *болка га црна ватила*, *бољка да те удари*, *бољћа те изела*, *боцке у огњиште*, *немао ни капку винце*, *коска с коску*, *коске ти се разнизале*, *коске ти у амбис пропале*, *кучики ти коске развукували*, *коске сабирала* (2), *дете у љуљку*, *мамка те немала*, *мамка те ударила*, *немка ве изела*, *немка да те занеми*, *немка те снемала*, *пипка ве изела, пипка ве однела, ранке те изеле, семка ти се затрла, сас сламку да се потпираш*, *сламка да ти је тешка*, да не нађеш *свртку*, *стрвка не чула, ступка не видела*.

Једна именица на *-ка* има дијалекатски наставак ***-е* у вокативу**: *Мајке*, *мајке*, *мачке те изеле*, али се јављају и именице на *-ка* са стандардним вокативом: *Мирка*, *мирку да немаш*.

Издвајају се и:

- **збирне именице**: *Цигање кову по кућу*, *звериње те растргло и појело*;
- **именице прве врсте које у номинативу множине** имају облике без проширења: *вуци те развлачили*, *вуци те изели*, *вуци те однели што си ми то казао*, *вуци те одрали*;
- **именице треће врсте које имају множинске** облике на *-а* и *-ики*: *на гробишта да идеш*; *кучики те растргли*, *кучики ти коске развукували*, *кучики ти се најели*, *кучики ти се у уста насрали*;
- **деминутиви са суфиксом *-че*:** *из нашето градинче*, *јединче из колевку не дигло*, *кад се за комаче леб пружиш*, *савила се у клупче*, *у клупче мајка коске да ти збере*, *големото унуче у пети сандук*, *црвче те изело на гледец*.

У творби именица, бројева, придева и заменица јавља се **постпозитивни члан**, особина својствена ТЛ говорима*: воденицата до крај меље*, *вилата трулеје*, *направил на децата*, *с кушћуту пут пресекал*, *по синовити што су туј*; *че умре и четвртата*; *големото унуче у пети сандук*, *најмилото унуче*, *рицотога за Београд*, *из нашето градинче.*

У испитиваном материјалу забележени су **енклитички облици личних заменицама** који упућују на припадност клетви различитим дијалектима П-Т области:

а) П-Ј дијалекат:

3. л. јд. датив: *шамија ву опустела*;
акузатив: *да гу не завршиш*;

2. л. мн. датив: *да ви се стемни*, *Бог ви у кућу не улезо*, *ако ви је тој малко*, *нема да ви да дадем;*
акузатив: *курјак ве изеја*, *немка ве изела*, *орел ве однеја*, *пипка ве изела*, *пипка ве однела*, *црна ве земља изела*;
3. л. мн. акузатив: *да ги Бог убије*, *нож ги распраја у џигерицу*, *од зелене мије ги чували*, *чували ги од мује.*

б) Т-Л дијалекат:
3. л. јд. акузатив: *ако ју мазиш*, *нема ју најдеш*;
3. л. мн. акузатив: *туј че ји закопаш*, *дабогда ји у један гроб закопали.*

У једном примеру потврђен је и **пуни облик заменице женског рода** у локативу: *нека ковев по њума*. Јављају се и **облици *мен*** и ***теб***: како ти сас *мен*, такој бог сас *теб* да прави, *мен'* да кунеш, што *мен* мисли.

Посебно место у анализираном материјалу заузима **заменички облик *си*** који се појављује у великом броју примера[5]: *главу да си скршиш*, *главу си закопаја*, *главу си откинуја*, *гроб туј да си ископа и прво дете да си закопа*, *гробови си, сине, направил*, *да си закопаш најмилото унуче*, *да си купи за деца свече*, *мртво дете да си у корито окупаш*, *кад си видиш тил*, *такој нек си те стигне*, *на главу нек си види*, *нек си њега стигне*, *на главу да си видиш*, *над главу да си закука*, *па си дом не нашло*, *у главу да си викаш*, *што мен мисли да си га стигне*, *тој њему бог да си дадне*, *што си мисли*, *на своју главу да си мисли.*

Футур први гради се по принципу *ће/че + презент*: *ће дође Бог*, *ће се сандук о твоју крстачу искрши*; *че умре и четвртата*, *че ји закопаш*.[6]

Наставак у **3. л. мн. презента** је *-в*, те потврђује јужноморавско порекло највећег броја клетви: *да му изникнев коприве*, *на ражањ да те испечев*, *нека ковев по њума*, *да ти ницав, кад мене носив*, *главу да ти откинев*, *да ти певав на сарану*, *вране гнезда да правив*, *да притрчив и да ти га искључев*, *да се саплићав*, *да те саранив*, *на ребра да ти свирив*, *се сплетев.* Међутим, има и примера са наставцима *-у*, *-е* и *-ју: кову по кућу*, *ноће да ти се осуше*, *тај деца што остану*, *да оде по свет*, *у иглу да те удену*, *црни барјаци да се вију*[7]

[5] Будући да етички датив са собом носи емоционалну нијансу, не чуди податак да је ово једна од најдоминантнијих језичких појава забележених у анализираном материјалу.

[6] У наведеним примерима још једном се виде диференцијалне (фонетске) особине Т-Л и П-Ј говора.

[7] *Туј че ји закопаш куде си ми с кушћуту пут пресекал, па црни барјаци да се вију! У иглу да те удену, сас сламку да се потпираш и скламка да ти је тешка!*

Радни глаголски придев мушког рода има наставке *-ја*, *-л* и *-о*[8].

Компаратив и **суперлатив** се граде по принципу ***нај/по + позитив***: *да ти помре све најмило*, *нека ти најмило цркне*, *нека га стигне полоше.*

У неким клетвама **прилог *куде*** јавља се у значењу *куда*: *куде да идеш*, *куде прва пара на мојега татка прошла*, *мује да збираш куде одиш*; а у некима у значењу *где*: *куде сеснеш*, *да се не дигнеш*; *куде ступнеш*, *туј да пукнеш.*

Синтакса

Падежни систем је поједностављен – акузатив врши функцију општег падежа:

ОП у служби генитива: *до крај меље*, *од с'г до век*, *без очи да останеш*, *ништа од газдилук*, *немао ни капку винце*, *преко кућу коло водил*, *јединче из колевку*, *крв из очи*, *исврљила из гроб*, *искарал га Бог из дроњци*, *ја из кућу*, *од твоје бољће*, *утепала с невиђену страну*, *без глас да седиш*, *синуло из ведро небо*, *гром из ведро небо*, *до лактови отпадале*, *за залог хлеб*, *од зелене мије ги чували*, *од проклетију да не побегнеш*;

ОП у служби датива: *кој мене зло мисли*, *што мен мисли*;

ОП у служби инструментала: *с мужа да трулејеш и рђавејеш*, *како с мене правиш*, *како ти сас мен*, *сас теб да прави*, *под гушу му ницале*, *коска с коску*, *купци ти над главу*, *над главу извивала*, *с орла да живиш*, *са алал га не изеја*, *сас Исар да живиш*, *сас љуте ране да се бориш*;

ОП у служби локатива: *по свет водиле*, *по свет бележен да одиш*, *ћорав по свет да одиш*, *бос по свет одил*, *по трње да одиш*, *по путишта поодила*, *гол по свет да одиш*, *кову по кућу*, *да се удавиш у ракију*, *трепкаш као вук у кљусу*, *на кантар да ти се мери*, *певав на сарану*, *да си у корито окупаш*, *у двор да ти ницав*, *по свет водил*, *на главу нек си види*, *месо ти се на коске скапало*, *на дрвене (ноге) ишеја*, *на ражањ да те испечев*, *на ребра да ти свирив*, *дете у љуљку*, *по бел свет да идеш*, *по пут вукла*, *по свет просил*, *у гроб се обрнуја, у грцман ти се извело*, *по туђе куће да идеш*, *у гроб се померија*, *шамија ти изгорела на главу.*

ОП множине у неколицини примера једнак је номинативу: *Бели венци на главу не турила! Зелени венци не дочекала! Сва деца у јед'н гроб да тури!*

Забележени су и примери **аналитичке деклинације**:

аналитички генитив: *пара на мојега татка*, *крстачу на мужа*;

аналитички датив[9]: *направил на децата*, *на мога сина мислиш*, *то на*

[8] В. примере који су наведени код финалног *л*.

[9] Два су примера синтетичког датива: *теке њему крв*, *њему бог да си дадне.*

твога да се врати, *на своју главу да си мисли*;

аналитички инструментал*: газда ти се с реп закитија*, *с кушћуту пут пресекал*, *и да се подичиш с њега*, *па с крадено да се раниш*, *са прсти да зборши*, *па с тојагу да пипаш*, *сас сламку да се потпираш*, *с црну китку да се закитиш*, *сас клетве да се лечиш*, *да се цел век слуша с њега*, *па да се крстиш од мене с две руке*, *с анџар те изболи*, *с тривоњ да закољеш*.

Удвајање објекта забележено је у само једном примеру: *Арам да му је мој леб и сол што га је пуктосаја!*

Именице некадашње *-ĭ-* промене **конгруирају** у мушком и женском роду: *Болес' га ватил! Голем те болес уватија! Црна га болес' уватила, па га никад не пуштила!* У једном примеру именица женског рода конгруира као именица мушког рода: *Гушобоља те фатија!*

Када сагледамо све клетве, можемо издвојити неколико доминантних структура:

- *дабогда да* / *дабогда* + крњи перфекат: *Дабогда да крадеш, па с крадено да се раниш! Језик дабогда преапаја!*
- *да* + презент: *Да исћоравејеш!*
- *нек(а)* + презент: *Пуста кућа да ти остане, па Цигани нека ковев по њума!*
- крњи перфекат: *Липсаја ти плавоња! Патија, па у свет бегаја! Убија га марен!*

Лексика

Лексика је, очекивано, махом **дијалекатска**: *белци*, *гламња*[10], *грџман*, *дреје*[11], *дрољци*, *јефтика*, *живак*, *љулька*, *марен*, *мује*, *несврта*, *пипка, пијење*, *поганци*[12], *појутрина*[13], *проклетија*, *расказ*, *свртка*[14], *свртиште*, *татка*, *тил*[15], *трлема*[16], *трпија*[17], *ћоравија*, *чума*[18], *шушљак*[19]; *вијеш*[20], *врнеш*, *занемејеш*, *збираш*, *зборши*, *исћоравејеш*, *мунеш*, *про-*

[10] мањи комад дрвета који гори

[11] одећа, хаљина

[12] мишеви

[13] излазак на гроб првог јутра после сахране покојника

[14] кућа, стан

[15] потиљак

[16] заразна болест

[17] неизлечива болест

[18] женски демон, колера

[19] ољуштени листови с кукурузног клипа

[20] плачем, обично гласно

зборuш, *разбираш*, *свртиш*, *ступнеш*, *трепкаш*, *туриш*; *искарал*[21], *раштумил*[22], *преапаја*[23], *утепаја; врљила*, *заврзла*, *исврљила*, *печила*, *претрупила*[24], *ражљебила*[25], *сабирала*, *скапала*, *снемала*[26], *турила*[27]; *заминуло*, *утепало*; *даде*, *изеде*, *замине*, *заврека*, *закрека*, *збере*, *стиза*, *орати*[28], *тури*, *цуне*[29]; *врзали*, *докарали*[30], *потепали се*[31], *развукували*, *утепали*, *откарали*, *турили*; *бандрљив*, *убав*; *ега*[32]; *отуд*; *малко*.

Од стране лексике издвајају се **турцизми**[33] (*авлија*, *аир*[34] (3), *ала*, *алал*, *анџар*, *ама* (4), *арам* (2), *башка*, *белај*, *дувар*, *Исар*, *море* (2), *сараџа*[35], *џерима*[36], *шамија*[37] (3)) и један **грцизам** (*<u>Аратос</u> ти било*! *<u>Аратос</u> ти и такав живот!)*.

Стил

Језик клетви је сликовит, те обилује стилским фигурама: епитетима (*Црн ти век бија!)*, метафорама (*Слуза те моја стигла!)*, поређењима *(Како право зборија, такој право ишеја!)*, метонимијама (*Уз колено, дабогда, не усправија!)*, иронијом (*Смеј се, смеј се, уста ти се ражљебила!)*, хиперболама *(Гроб ти се уснуја триста аршина!)*.

---

[21] истерао

[22] распао

[23] угризао се за усне

[24] пресекла

[25] нацерила

[26] уништила

[27] ставила

[28] говори

[29] пољуби

[30] дотерали

[31] побију се, потуку се

[32] речца за изражавање жеље, клетве и сл.

[33] Уочили смо присуство турског суфикса у примерима *газдилук* и *богатлук*.

[34] (тур. *hayir*) срећа; корист

[35] (тур. *siraca* – врста коњске болести) рак, злоћудно, малигно обољење ткива

[36] (тур. *cerime* – глоба ; кривица) стока од које се нема користи; стока која чини штету

[37] (перс.) (тур. *şame*) танка марама којом жене повезују главу, повезача

Закључак

Српске народне клетве пред нама су више од деценије, али је интересовање за њихову језичку анализу ипак изостајало. Но, из нашег искуства се показало да су поуздан извор за проучавање дијалекатских карактеристика.

Узимајући у обзир све забележене дијалекатске црте анализираних народних клетви, конструисан је следећи графички приказ:

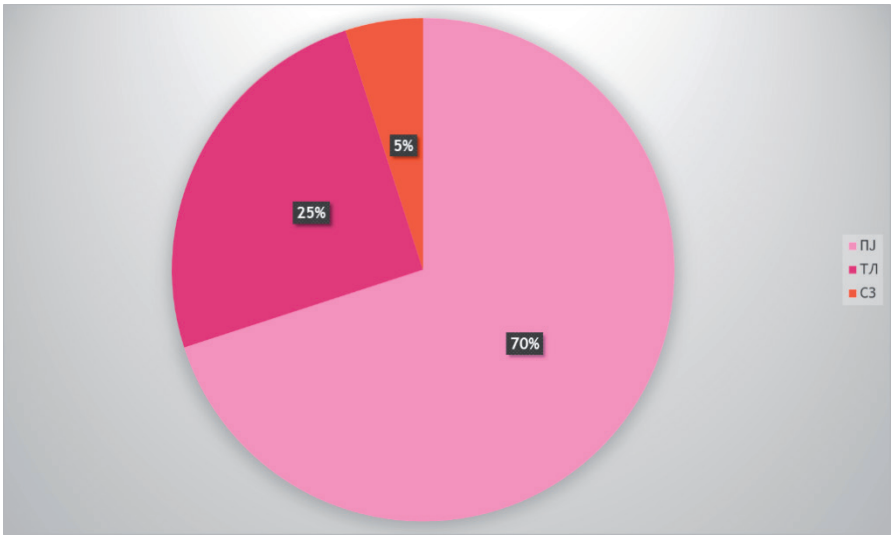

Графикон 1. Приказ заступљености карактеристика дијалеката П-Т дијалекатске области у анализираним клетвама

Како дискусија показује, а графикон потврђује, иако је разноврност Т-Л дијалекатских црта већа (замена гласова *ђ* и *ћ* гласовима *џ* и *ч*, палатализација гласова *к* и *г* испред *е* и *и*, палатализација гласа *к* у примерима типа *мајћа*, *бољче*, одступање од новог јотовања, *-л* у радном глаголском придеву мушког рода, енклитички облици личних заменица, постпозитивни члан), П-Ј карактеристике (рефлекс *-лу*, *-ја* у радном глаголском придеву мушког рода, фреквентнији дијалекатски енклитички облици личних заменица, *-в* у 3. лицу множине презента) далеко су фреквентније, те овај дијалекат П-Т области преузима преимућство у анализираној грађи, што нас доводи до закључка да највећи број народних клетви долази управо са тог подручја. Сврљишко-заплањске одлике присутне су у најмањој мери.

Ваља напоменути и једну запажену, али не и неочекивану појаву, а то је диглосија (потврђују је и примери у фуснотама). Њено присуство може имати више разлога: изговарање клетве у афекту – емоционални набој не мари за стандард; утемељеност клетви у датом, народном облику, уз преобликовање појединих, мање маркантних црта; тежња ка употреби

језички убојитијих, моћнијих (народних) облика... Како увек са диглосијом бива, не можемо са сигурношћу тврдити зашто и како се она јавља, нарочито када нисмо довољно упућени у контекст прикупљања материјала на терену, али не можемо пренебрегнути њено присуство и у овој грађи.

Бројна су стилска изражајна средства која у корелацији са дијалекатским цртама повећавају ефективност клетвеног израза. Израз тако постаје аутентичан и експресиван, а дијалекат је у служби емоционалне убедљивости. Ове речи изговорене стандардним језиком изгубиле би на сликовитости, уверљивости и народној аутентичности. Клетва изречена на дијалекту снажније и дубље погађа – то више није само реч, већ врисак душе.

Извор

Јовановић, 2013: М. Јовановић, *Српске народне клетве*. Сврљиг: Центар за туризам, културу и спорт.

Литература

Ајдачић, 1992: Д. Ајдачић, *Клетва у контексту жанрова усмене књижевности*. Београд: Институт за књижевност и уметност.

Баришић Јоковић, 2007: В. Баришић Јоковић, *Речи које убијају: антологија клетви*. Нови Сад: Артпринт.

Ђаповић, 2009: Л. Ђаповић, *Смрт и оностраност у клетвама*. Београд: Етнографски институт САНУ.

Јовановић, 2012: М. Јовановић, Српске народне клетве. Сврљиг – Књажевац: *Бдење*: Часопис за књижевност, уметност и културну баштину, бр. 34, година XI, 199–209.

Кнежевић 1957: М. Кнежевић, *Антологија народних умотворина*. Нови Сад: Матица српска; Београд: Српска књижевна задруга.

Лазаревић, 2013: В. Лазаревић, Српске клетве као напад и одбрана. Приштина – Лепосавић: *Баштина*, св. 35, 397–402.

Марковић, 2000: Р. Марковић, *Српске народне клетве и заклетве*. Београд: А. Аврамовић.

Радојевић Секуловић: С. Радојевић Секуловић. *Урок, благослов и клетва у лирско-епској народној поезији*: докторска дисертација. https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/6029, 7. 10. 2025.

Стефановић Караџић, 2006: В. Стефановић Караџић, *Српске народне пјесме*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Škreb i dr. 1986: *Rečnik književnih termina* (Ur. odbor Zdenko Škreb i dr.) Beograd: Nolit. https://svetosavlje.org/psaltir/109/

Milica M. Mihajlović

THE FOLK CURSE IN THE PRIZREN–TIMOK AREA: A DIALECTOLOGICAL PERSPECTIVE

Summary

In the pursuit of justice, in the desire for revenge, in the belief that the enemy will be punished for the evil, betrayal, or injustice committed, the people created the curse – a short, expressive oral form. This paper, based on material from the collection *Serbian Folk Curses* by Milivoje R. Jovanović, seeks to determine the dialectal origin of these folk creations recorded by the author in central and southeastern Serbia. The analysis encompasses 411 curses that contain features characteristic of the Prizren–Timok dialect area. The aim of the paper is to elucidate their linguistic features at the levels of phonetics, morphology, lexicon, and syntax, and thereby to determine their geographical distribution within the Prizren–Timok area. Particular attention is also given to their content and manner of expression.

Key words: curses, folk creations, dialectal features, Prizren–Timok dialect area.

Eusebiu I. Narai[1]
Université Ouest de Timisoara
UDK 94(498.5:=135.1)"1933.11/.12":327(4-12)
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.20

ASPECTS DE L'ACTIVITÉ DE LA PETITE ENTENTE AU DERNIER TRIMESTRE DE 1933, REFLÉTÉS DANS LES PAGES DU QUOTIDIEN BANATIEN «L'OUEST». ÉTUDE DE CAS: LES MOIS NOVEMBRE ET DECEMBRE 1933

Les *raisons* qui m'ont conduit à choisir ce thème étaient assez nombreuses: le contexte extérieur marqué par le renforcement des positions de l'Italie fasciste, de l'Allemagne nationale-socialiste et du Japon militariste, mais aussi par l'isolationnisme promu par les États-Unis; les effets différés de la Grande Crise économique sur les relations internationales; l'implication de la France dans la formation de nouvelles alliances régionales, qui prôneraient le maintien du statu quo territorial; l'abandon du «Directoire» européen des quatre Grandes Puissances (Allemagne, Italie, France et Grande-Bretagne); l'affaiblissement du rôle joué par la Société des Nations, etc.

En novembre-décembre 1933, le quotidien du Banat *«L'Ouest»* a relaté, dans ses pages, entre autres: les négociations roumano-bulgares au plus haut niveau; la visite à Belgrade du grand voïvode Michel, prince héritier de Roumanie, à son retour de Suisse; les liens particuliers roumano-tchécoslovaques, sur le plan culturel, économique et politique; l'élévation du roi de Yougoslavie, Alexandre Ier, au rang de maréchal roumain, en signe d'amitié, etc.

Mots-clé: Petite Entente, Entente balkanique, révisionnisme, relations culturelles, conventions commerciales, <L'Ouest>, Sever Bocu

Ce document vise à clarifier les positions adoptées par la Petite Entente face aux tendances révisionnistes et revanchardes qui se sont manifestées dans différentes régions d'Europe et du monde, ainsi qu'à clarifier son rôle dans l'établissement d'une nouvelle alliance à caractère régional, l'Entente Balkanique, fermement déterminée à maintenir les frontières définies lors de la Conférence de paix de Paris de 1919-1920 et à préserver la paix.

Pour atteindre cet objectif, nous avons utilisé trois *méthodes de travail*: ***description, analyse*** et ***étude de cas***.

Les informations utilisées proviennent de sources publiées, et notamment d'articles de presse.[2]

[1] eusebiu.narai@e-uvt.ro

[2] Le quotidien du Banat «*L'Ouest*», fondé par l'homme politique et figure culturelle Sever Bocu, a paru pendant 16 ans (1930-1945), avec certaines intermittences déterminées par l'intrusion du

***

Hagen Schulze saisit également le déclin du continent européen, pleinement manifesté durant l'entre-deux-guerres: „L'Europe avait été baignée dans le bain de sang de la Première Guerre mondiale, et au lieu de l'ancien système étatique cohérent et équilibré, une multitude d'États nationaus s'était formée, divisés en diverses alliances, pactes et accords; la Société des Nations à Genève apparaissait aux perdants de la Première Guerre mondiale, en particulier à l'Allemagne et à l'Union soviétique, deux parias parmi les autres peuples, comme un instrument de puissance des Étas vainqueurs. Il n'y avait pas de frontière où des malentendus ne surgiraient; l'idée de revanche, de révision du traité de Paris de 1919, était présente non seulement dans l'esprit des perdants, mais aussi de certains vainqueurs, qui s'estimaient lésés; la guerre mondiale était suspendue, mais elle n'était pas encore terminée". (Schulze, 2003, 271-272)

L'Union soviétique, fondée par Lénine en décembre 1922, s'était engagée sur la voie du socialisme et s'était isolée sur la scène internationale. Le nouveau dirigeant, Staline, prônait lui aussi initialement la «construction du socialisme dans un seul pays», s'appuyant sur une politique d'industrialisation agressive destinée à consolider l'État soviétique, qui, le moment venu, occuperait une position dominante sur la scène internationale.

Selon John R. Barber, „les méthodes de Staline ont rapidement révélé son intention d'exercer un contrôle absolu sur l'État, l'économie et tous les autres aspects de la vie". Le même historien a noté qu' „en 1933, à la fin du premier plan quinquennal, Staline avait gagné de nombreux admirateurs au sein du parti et dans tout le pays, malgré toutes les souffrances imposées par l'industrialisation". On ne puvait pas en dire autant des campagnes, où la collectivisation avait détruit de nombreuses vies et de nombreux destins. (Barber, [1998], 357, 361-362)

Barber tente d'expliquer, de manière compréhensible par tous, l'attrait dont jouissaient les régimes fascistes ou dictatoriaux de droitre auprès de larges pans de la population: „Les fascistes et autres dictatures de droite conservaient leur large soutien populaire par divers moyens. Ils protégeaient les privilèges et les biens des classes dirigeantes dans les villages et les villes, garantissant ainsi leur loyauté. Les classes moyennes et ouvrières ne bénéficiaient pas d'une situation économique aussi florissante, mais les fascistes offraient bien plus pour gagner leur soutien: de vastes structures militaires créatrices d'emplois et d'un sentiment de puissance, un nationalisme fanatique destiné à les captiver, et l'image d'un leader à l'aura divine". (Barber, [1998], 399)

Au nord et au nord-.ouest du *vieux continent*, mais aussi en son centre (Tchécoslovaquie), des régimes démocratiques avaient néanmoins été maintenus. (Barber, [1998], 399)

Nicolae Ciachir affirme que „l'arrivée au pouvoir d'Hitler (janvier 1933), mais surtout le retrait de l'Allemagne de la Société des Nations (qu'elle a rejointe

facteur politique, dans la ville située sur les rives de la rivière Bega.

en 1925) et de la Conférence internationale du désarmement de Genève (octobre 1933), combinés aux tentatives de Mussolini de réviser les frontières établies par le système de paix de Versailles, ont déstabilisé la Roumanie et ses alliés au sein de la Petite Entente". (Ciachir, 1998, 228-229)

Jean Carpentier et François Lebrun décrivent l'impact extraordinaire de la Grande Crise économique sur tous les États du *vieux continent*: „À l'échelle européenne, même si, de manière variable selon les pays et à des rythmes différents, l'économie a été littéralement détruite. Jamais auparavant, une crise n'avait eu des effets d'une telle ampleur. Personne n'était véritablement à l'abri. Les conséquences sociales ont été effrayantes, du fait de la durée et de l'intensité de la vague de chômage. Il était impossible, dans ces conditions, que la vie interne des États et les relations internationales ne soient pas profondément perturbées". (Carpentier/Lebrun (coord.), 2006, 340)

Serge Berstein et Pierre Milza soutiennent que „le monde de la fin des années 1930 se trouve compoartimenté en zones monétaires et commerciales qui deviennent progressivement des blocs rivaux engagés dans une véritable guerre économique". (Berstein/Milza (éd.), vol. I, 1998, 236)

Les deux auteurs mentionnés ci-dessus évoquent la fin de la sécurité collective et l'émergence de nouvelles tensions internationales, sur fond de Grande Dépression: „La crise économique, qui secoue le monde depuis 1929, contribue à consolider les antagonismes entre les nations. Tandis que la France et la Grande-Bretagne se replient sur leurs empires respectifs et que les États-Unis s'isolent, l'Allemagne, l'Italie et le Japon se préparent à la guerre, considérée comme leur seule issue. Face aux tendances révisionnistes et expansionnistes des États fascistes, les démocraties réagissent avec une neutralité qui s'explique par l'attachement de l'opinion publique aux idées pacifistes". (Berstein/Milza (éd.), vol. I, 1998, 340)

La question du désarmement fut, sans conteste, la plus controversée de tout l'entre-deux-guerres. Environ deux mois après avoir définitivement quitté la Société des Nations, le gouvernement allemand adressa, le 18 décembre 1933, au cabinet français, par l'intermédiaire de son ambassadeur à Berlin, un ***mémorandum*** contenant diverses propositions relatives au désarmement. Ce mémorandum appelait, de nouveau, à „l'égalité complète des droits en matière d'armement et à l'interdiction, pour les autres puissances, de dépasser le niveau d'armement existant à cette époque", unde diversion imaginée par Adolf Hitler pour détourner l'attention des chancelleries occidentales de la politique de réarmement massif du Troisième Reich. (Bărbulescu/Cloşcă, 1982, 235, 244)

Le traité d'amitié turco-yougoslave, paraphé le 27 novembre 1933, s'inscrit, sans aucun doute, dans la tentative d'établir un système de sécurité collective. (Bărbulescu/Cloşcă, 1982, 246, 249)

Du 4 au 11 novembre 1933 se tint également ***la quatrième Conférence balkanique***, à laquelle participèrent les représentants des six États de la péninsule

balkanique (Albanie, Bulgarie, Grèce, Yougoslavie, Roumanie et Turquie). Lors de cette conférence, l'envoyé bulgare vota, aves toutefois de nombreuses réserves, en faveur de l'avant-projet de pacte multilatéral balkanique. (Bărbulescu/Cloşcă, 1982, 256)

Selon Eliza Campus, „l'entre-deux-guerres peut donc être inscrit dans la chronique de l'histoire universelle comme la période où de nombreux pays, petits et moyens, se sont battus pour l'institutionnalisation et l'application des principes de sécurité; comme la période où les grandes puissances occidentales, acceptant formellement les principes de sécurité et leur institutionnalisation, ont simultanément toléré des violations commises au nom de la force, violations qui ont conduit, étape par étape, à l'affaiblissement, puis à l'annulation temporaire, des principes de sécurité internationale". (Campus, 1980, 417)

Après le départ de l'Allemagne nationale-socialiste de la Société des Nations, à l'automne et même à l'hiver 1933, les services de presse et de propagande des pays révisionnistes et revanchards travaillèrent à plein régime. La Hongrie horthyste lança également une campagne virulente contre la Petite Entente. Selon Eliza Campus, le cabinet berlinois „accusait la Petite Entente d'avoir conclu des accords économiques secrets au détriment de l'Allemagne, ce qui aurait nui au commerce de cet État avec l'ensemble du bassin du Danube". (Campus, 1997, 144-145)

Campus rappelle également la rencontre de Košice (République tchécoslovaque), le 11 décembre 1933, entre Nicolae Titulescu et Eduard Beneš, au cours de laquelle les ministres des Affaires étrangères roumain et tchécoslovaque „analysèrent, pour la première fois, la situation de la Société des Nations, constamment attaquée par les États révisionnistes" et conclurent à la nécessité de défendre, à tout prix, l'article 19 du Pacte de la Société des Nations, qui prévoyait le maintien des frontières existantes. De même, Titulescu assura son homologue de Prague que la Roumanie n'accepterait jamais, en aucun cas, la séparation d'un quelconque „morceau de terre" du territoire de l'État tchécoslovaque. (Campus, 1997, 145)

À la même occasion, „Titulescu et Beneš décidèrent également d'accélérer la normalisation des relations diplomatiques avec l'URSS", sur proposition de la France (qui voyait dans le „grand voisin de l'Est" de notre pays le seul obstacle à l'expansionnisme allemand), mais aussi par conviction personnelle. (Campus, 1997, 148)

***

Tout en s'efforçant d'apaiser les conflits sociaux, sans obtenir de résultats notables, le cabinet Vaida-Voievod obtenait de bien meilleurs résultats en matière de politique étrangère. À cet égard, il convient de mentionner „le voyage diplomatique entrepris par Nicolae Titulescu (ministre des Affaires étrangères à partir d'octobre 1932 – *n.n.*) en octobre-novembre 1933, à Belgrade, Sofia,

Ankara, Athènes, puis de nouveau Belgrade, qui prépara le terrain pour la signature du Pacte d'Entente Balkanique, le 9 février 1934". (Scurtu, 1994, 207)

En raison de l'aggravation du conflit au sein du Parti National Paysan, alimenté, dans l'ombre, par le Roi Charles (Carol) II et ses acolytes, conflit entre deux groupes clairement définis, Maniu et Vaida, Iuliu Maniu a établi plusieurs *normes de conduite*, telles que: „aucune approche de Vaida; aucun contact avec la gouvernement, qui ne représentait pas le Parti National Paysan; aucune approbation, même indirecte, des méthodes et pratiques de gouvernance utilisées par Vaida; aucune discussion avec le chef du parti jusqu'à ce qu'il passe dans l'opposition". (Scurtu, 1994, 218)

Après des manifestations répétées des libéraux et une audience avec le Roi Carol II, le matin du 7 novembre 1933, qui laissa entendre à Vaida que le gouvernement qu'il dirigeait ne bénéficiait plus de sa confiance, auxquelles s'ajoutèrent les consultations menées auprès du Bureau du Parti National Paysan et des ministres, le 9 novembre, le Premier ministre (Alexandru Vaida-Voievod) „présenta la démission du gouvernement au souverain, suggérant la formation d'un cabinet neutre issu d'élections". (Scurtu, 1994, 223-224)

Confrontée aux effets de la Grande Dépression, la Roumanie tentait de nouvelles solutions politiques. Le 14 novembre, le gouvernement d'I.G. Duca entrait en fonction, marquant le retour des libéraux au pouvoir, tandis que les national-paysans, qui avaient dirigé le pays de novembre 1928 à avril 1931 et de mai 1932 à novembre 1933, traversaient une crise d'identité, „éteinte" par l'élection d'Ion Mihalache à la présidence du Parti National Paysan, le 21 novembre, suite à la demission d'Alexandru Vaida-Voievod. Vaida avait renoncé à son amitié avec Iuliu Maniu, à la demande du roi, et était devenu le „parrain" de la Garde de Fer, adoptant un discours politique antisémite. (Popoiu, 2017; Scurtu/ Buzatu, 1999)

Malheureusement, le règne de Duca fut de courte durée, compte tenu de son intolérance envers les forces d'extrême droite, et la fin du président du PNL fut très violente. Le discours prononcé par le Premier ministre roumain à la radio, le 6 décembre, peut être considéré comme son testament politique. Trois jours plus tard, par décision du Conseil des ministres, la Garde de Fer fut déclarée illégale, incapable de participer, sous aucun autre nom, ni au sein d'aucune autre alliance, aux élections législatives du 20 décembre, remportées par les libéraux. La revanche des légionnaires ne se fit pas attendre: un groupe de trois membres de la Garde de Fer assassina I.G. Duca à la gare de Sinaia, le soir du 29 décembre, profitant de la convocation du Premier ministre roumain par le Roi Carol II à sa résidence d'hiver, pour lui présenter les résultats des élections. Nommé Premier ministre le 30 décembre, Constantin Angelescu déchaînera une féroce persécution contre les légionnaires dans tout le pays. (Stănescu, 2015; Rădulescu-Zoner (coord.), 2000)

***

Ioan Munteanu est convaincu que „la vie de Sever Bocu s'identifiait, jusqu'à se confondre avec le destin, avec les bouleversements du peuple roumain de la première moitié du XXe siècle, un destin auquel il croyait sans réserve". (Munteanu, 1999, 7)

Président de l'Union des volontaires roumains de la Première Guerre mondiale (à partir de 1922), ministre du Banat, sans portefeuille, dans le premier cabinet dirigé par Iuliu Maniu (10 novembre 1928-6 juin 1930), président de l'organisation nationale-paysanne du département de Timiş-Torontal, vice-président du Parti National Paysan pour la Transylvanie et le Banat (depuis décembre 1936), Sever Bocu s'est également imposé comme publiciste, d'abord aux journaux d'Arad *«La Tribuna du peuple» («Tribuna poporului»)* et *«La Tribune» («Tribuna»)*, puis au Parti National Roumain non-officiel *«La Roumanie» («România»)*, puis comme fondateur du quotidien banatien *«L'Ouest» («Vestul»)* de Timişoara (publié, avec quelques syncopes, entre 1930 et 1945, et dont au moins un numéro paraîtrait en 1946, selon certaines sources). Il y exprimait ses convictions démocratiques, reconnaissant, plus tard, les erreurs d'appréciation de la personnalité de certains dirigeants autoritaires ou totalitaires, mais aussi de certains partis ou mouvements qui ont miné la démocratie roumaine, comme le Mouvement légionnaire, par exmple. (Munteanu, 1999, 18-19, 21, 31, 73)

***

À la fin d'octobre 1933, l'assaut diplomatique roumain sur Sofia, capitale de la Bulgarie, se poursuit. Dans son numéro du 1er novembre 1933, *L'Ouest* relate en détail la rencontre entre le Roi Carol II de Roumanie et le Roi Boris de Bulgarie. La rencontre des deux souverains a été présentée en détail, en termes élogieux: „hier (31 octobre 1933 – *n.n.*), à 10 heures précises, le Roi Boris de Bulgarie est monté à bord du vaisseau spatial <Chernomore> et s'est dirigé vers la côte roumaine... le vaisseau spatial bulgare a accosté à côté du yacht <Étienne le Grand>... Le Roi Boris est monté à bord du yacht roumain, à bord duquel il a été accueilli par le Roi Carol, ainsi que par les ministres présents, dirigés par MM. Vaida[3] et Titulescu[4]... Le Roi Boris était accompagné de M. Muşanoff[5], du général Paneff[6], du colonel Panoff[7] et de Gaicef[8]... La rencontre des deux rois a été aussi cordiale que possible... Le Roi Boris de Bulgarie était vêtu de l'uniforme d'un général d'infanterie, et le Roi Carol de l'uniforme d'un amiral". (*L'Ouest*, Timişoara, an IV, n° 942, mercredi, 1er novembre 1933, p. 4)

[3] Président du Conseil des ministres de la Roumanie.

[4] Ministre roumain des Affaires étrangères.

[5] Le président du Conseil des ministres bulgare.

[6] Le commandant de la garnison de Rusciuc.

[7] Aide de camp du Roi Boris III.

[8] Conseiller royal bulgare.

On remarque l'attrait des deux souverains pour les uniformes militaires, mais aussi leur volonté de discuter de questions de la plus haute importance, compte tenu du rang élevé des personnes qui les accompagnaient.

L'Ouest décrit, ensuite, ***l'arrivée à Giurgiu***: „Sur le quai de la gara de Ramadan se trouvaient les notables de la ville… le maire offrit au Roi Boris le traditionnel pain salé… Le Roi Boris répondit en français, remerciant pour l'accueil et exprimant, en même temps, son espoir qu'à l'avenir, «la Bulgarie et la Roumanie vivront en harmonie»… Le Roi Boris, accompagné du Roi Carol (II – *n.n.*), passa la revue d'honneur, tandis que la fanfare jouait l'hymne royal bulgare <Sumli Maritza>". (*L'Ouest*, Timişoara, an IV, n° 942, mercredi, 1er novembre 1933, p. 4)

Le débarquement à Rusciuc fut également rapporté: „Le port de Rusciuc, bondé de navires, était bondé de gens venus acclamer longuement les rois Carol et Boris… le maire de Rusciuc présenta le traditionnel pain salé… après quoi les deux souverains passèrent en revue une compagnie du 16e régiment bulgare… l'hymne national roumain fut chanté, tandis que la foule acclamait frénétiquement… les souverains se rendirent dans la salle de réception, où ils rencontrèrent les notables de la ville; puis, ils parcoururent la rue principale du port, entourés – à chaque pas – par l'immense public qui avait brisé les cordons de police… Notre souverain fut profondément ému par cette manifestation". (*L'Ouest*, Timişoara, an IV, n° 942, mercredi, 1er novembre 1933, p. 4)

Le départ sur le yacht <Étienne le Grand> fut également évoqué: „Après le défilé de la compagnie d'honneur, les deux souverains, arrivés au port, embarquèrent sur le yacht <Étienne le Grand>, qui quitta le port en remontant le Danube… jusqu'à la disparition du navire, la foule sur le quai ne cessa d'acclamer et de crier". (*L'Ouest*, Timişoara, an IV, n° 942, mercredi, 1er novembre 1933, p. 4)

Ces manifestations d'effusion de la part de larges couches sociales bulgares peuvent être comprises dans le contexte de la perception du Roi Carol II comme le «chef» d'une fédération balkanique indépendante des Grandes Puissances européennes, et comme le principal médiateur des relations roumano-bulgares, tendues en raison du conflit autour du Quadrilatère.

Presque immédiatement, malheureusement, des spéculations concernant la vie amoureuse du souverain roumain commencèrent à circuler. Du journal *Le Calendrier (Calendarul)*[9], le quotidien banatien publia un article évoquant la possibilité d'un remariage prochain du Roi Carol II: „Dans les cercles diplomatiques, il est affirmé que la rencontre sur le Danube entre le Roi Carol et le Roi Boris revêt un caractère familial important. Le souverain de Roumanie doit se remarier avec la sœur du Roi Boris, la princesse Eudoxie, et il semblerait

[9] Quotidien publié du 25 janvier au 23 mars 1932 et du 8 juin 1932 au 31 décembre 1933, à Bucarest, sous la coordination de Nichifor Crainic. Il avait une tendance nationaliste, oscillant entre le Mouvement légionnaire et la Ligue de défense nationale-chrétienne (dirigée par A.C. Cuza). (www.aluiann.wordpress.com/2011/07/21/calendarul-1932-1933/, consulté le 24/09/2024)

qu'hier, outre l'échange de vues politiques entre les deux souverains, la question de ce mariage ait été évoquée. Il s'ensuivrait, donc, qu'avec le consentement du Roi Boris, chef de la maison régnante bulgare, le Roi Carol déposerait la demande officielle d'obtenir la main de la princesse Eudoxie. Nous rapportons la nouvelle telle qu'elle nous est parvenue, comme suffisamment sérieuse, bien qu'elle ne nous ait pas été officiellement confirmée". (*L'Ouest*, Timişoara, an IV, n° 942, mercredi, 1er novembre 1933, p. 4)

Alors que le texte de la convention entre les deux ex-époux, Carol et Elena, princesse de Grèce, était largement connu de l'ensemble de la presse roumaine, la liaison du Roi de Roumanie avec Elena Lupescu ne laissait penser, du moins à l'époque, à un futur mariage. C'est pourquoi les spéculations étaient à l'ordre du jour. Un mariage, destiné à «lier» deux pays entre lesquels régnait une animosité récente, pouvait être bienvenu. Certes, il y a de nombreuses années, une rumeur avait circulé concernant un possible mariage entre le prince Charles[10] et l'une des filles du dernier tsar de Russie, Nicolas II, et cette rumeur contenait, sans aucun doute, une part de vérité. Son oncle paternel[11], Charles Ier, commençait à envisager une possible alliance avec la Russie d'un œil différent, se sentant, dans une certaine mesure, sous la pression – permanente – de l'empereur allemand Guillaume (Wilhelm) II. Ce dernier avait une vision du monde, et de l'Europe en particulier, radicalement différente de celle de son prédécesseur, Guillaume Ier.

Les résultats de la rencontre entre les souverains roumain[12] et bulgare[13] furent présentés dans le numéro du 2 novembre 1933, du quotidien banatien. Le Premier ministre bulgare[14] était fermement convaincu que cette rencontre ,,serait, sans aucun doute, utile aux deux peuples". Le Premier ministre roumain[15] la jugea ,,très cordiale et sincère", s'étant déroulée dans une ,,atmosphère d'amitié, de bonne volonté et de sincérité". Dans une déclaration faite à cette occasion, le Roi Boris espérait des résultats notables de cette rencontre. (*L'Ouest*, Timişoara, an IV, n° 943, jeudi, 2 novembre 1933, p. 4)

Le communiqué officiel, rendu public, soulignait que ,,les deux gouvernements se sont déclarés disposés à résoudre, dans les meilleurs délais, les questions en suspens entre leurs pays et ont exprimé leur désir de collaborer, dans un esprit d'amitié cordiale, à la consolidation de la paix". (*L'Ouest*, Timişoara, an IV, n° 943, jeudi, 2 novembre 1933, p. 4)

Un échange de décorations roumano-bulgares a également eu lieu: ,,Le Roi Carol a décoré le Roi Boris de Bulgarie du collier de l'ordre de Carol Ier... Le

[10] Le futur Roi Charles (Carol) II de Roumanie.

[11] Ferdinand Ier.

[12] Charles (Carol) II.

[13] Boris III.

[14] Musanoff.

[15] Vaïda-Voïvode.

Premier ministre Muşanoff a été décoré de la grand-croix de l'Étoile de Roumanie et M. Robeff de la Couronne de Roumanie; de nombreux officiers supérieurs bulgares ont également été décorés... Le Roi Boris a décerné au Roi Carol (II – *n.n.*) le collier de l'ordre de Méthode et Cyrille et à M. Vaida-Voevod la croix de l'ordre d'Alexandre". (*L'Ouest*, Timişoara, an IV, n° 943, jeudi, 2 novembre 1933, p. 4)

Dans son numéro du 3 novembre 1933, *L'Ouest* a attiré l'attention de ses lecteurs sur les commentaires de la presse étrangère concernant l'importance de la rencontre entre les souverains de Roumanie et de Bulgarie. Selon le correspondant du <*Manchester Guardian*> à Vienne, „... outre la question des minorités dans les États respectifs, la possibilité de construire un pont sur le Danube a également été évoquée... une autre rencontre a été décidée, à laquelle le Roi de Yougoslavie participera également". (*L'Ouest*, Timişoara, an IV, n° 944, vendredi, 3 novembre 1933, p. 4)

Le *Morning Post* a souligné „... le grand enthousiasme avec lequel les Roumains et les Bulgares ont accueilli la rencontre des souverains", la qualifiant d'événement majeur pour la politique de l'Europe du Sud". (*L'Ouest*, Timişoara, an IV, n° 944, vendredi, 3 novembre 1933, p. 4)

De même, le journal *Times* a souligné „... la rencontre et l'enthousiasme manifestés par la population", le correspondant de cette publication soulignant que „l'accueil réservé au Roi Boris était empreint d'une sincérité et d'un enthousiasme particuliers". (*L'Ouest*, Timişoara, an IV, n° 944, vendredi, 3 novembre 1933, p. 4)

En revanche, le journal allemand *Berliner Tageblatt* fournit plus de détails: „... lors de cette rencontre particulièrement cordiale entre les monarques des deux pays, les questions politiques concernant les Balkans ont été abordées, favorisant le rapprochement et la collaboration; la question des minorités, l'intensification des relations économiques, le développement des moyens de communication et une série d'autres sujets d'intérêt pour les deux pays voisins ont également été abordés". (*L'Ouest*, Timişoara, an IV, n° 944, vendredi, 3 novembre 1933, p. 4)

D'autres journaux allemands (*Deutsche Allgemeine Zeitung, Vossische Zeitung, Berliner Boersenzeitung, Koelnisch Zeitung*) ont indiqué que la rencontre entre les rois de Roumanie et de Bulgarie servirait l'idée de pacification des Balkans. (*L'Ouest*, Timişoara, an IV, n° 944, vendredi, 3 novembre 1933, p. 4)

Il est à noter que la presse allemande a accordé une attention particulière à ces visites de courtoisie, qui auraient pu déterminer un rapprochement roumano-bulgare et une «brèche» dans le projet de Berlin de créer un «front» d'États révisionnistes, au centre et au sud-est du «vieux continent», qui soutiendrait la politique du Troisième Reich.

Le même numéro du quotidien de Timişoara mentionnait l'arrivée à Belgrade du grand voïvode Michel (Mihai), prince héritier de Roumanie, à son retour de Suisse, invité par la famille royale yougoslave, et, après une courte escale, la poursuite de son voyage vers Bucarest. Ces relations privilégiées entre

les deux États voisins et alliés se maintiendraient au moins jusqu'au printemps 1934, mais l'assassinat du roi Alexandre Ier allait entraîner une réorientation de la politique étrangère yougoslave et une première «fissure» au sein de la Petite Entente. (*L'Ouest*, Timişoara, an IV, n° 944, vendredi, 3 novembre 1933, p. 4)

Dans un article sur la Tchécoslovaquie, quinze ans après sa fondation le journal de Timişoara évoquait diverses personnalités tchécoslovaques, parmi lesquelles le professeur de philosophie Dr. Thomas G. Masaryk[16], l'astronome et poète Dr. Milan Rastislav Stefanik[17] et le diplomate Eduard Beneš[18]. Il citait également une série de personnalités ayant témoigné de l'amitié roumano-tchécoslovaque: le président Thomas Garrigue Masaryk, l'abbé Metodiu Zavoral[19], Hertvik Jarnik[20], Jindřiška Hušková-Flajšhansová[21] – de Tchécoslovaquie; Take

[16] Le fondateur de l'État tchécoslovaque, président du 14 novembre 1918 au 14 décembre 1935, considéré comme le «président libérateur» et un véritable symbole de la démocratie dans le monde (www.ro.wikipedia.org/wiki/Tomáš_Garrigue_Masaryk, consulté le 24/09/2024)

[17] Le premier ministre de la Guerre de Tchécoslovaquie.

[18] En réalité, Edvard Beneš (1884-1948) – ministre des Affaires étrangères (1918-1935), Premier ministre de Tchécoslovaquie (1921-1922), président de la Tchécoslovaquie (1935-1938, 1945-1948). (www.ro.wikipedia.org/wiki/Edvard_Beneš, consulté le 24/09/2024)

[19] Abbé de Strahov, prêtre catholique et homme politique tchèque, il fonda un hôpital monastique pendant la Première Guerre mondiale, où les soldats roumains blessés en Transylvanie furent accueillis en priorité, grâce à l'intervention du professeur Jan Urban Jarnik. Après la proclamation de l'indépendance de la Tchécoslovaquie en novembre 1918, M. Zavoral fut député (1918-1920) et sénateur (1920-1924). Il participa également activement au développement des relations culturelles tchécoslovaques-roumaines durant l'entre-deux-guerres. Parmi les fondateurs de l'Institut tchécoslovaque-roumain de Prague (dont il fut également le premier président), Zavoral fut élu membre honoraire (étranger) de l'Académie roumaine et reçut de nombreuses décorations roumaines. (www.ro.wikipedia.org/wiki/Metoděj_Jan_Zavoral, consulté le 24/09/2024)

[20] Fils du regretté philologue roumain Urban Jarnik (philologue, romaniste et albanologue tchèque, membre honoraire de l'Académie roumaine depuis 1919, participant aux négociations pour l'établissement des relations diplomatiques entre la Tchécoslovaquie et la Roumanie) (www.ro.wikipedia.org/wiki/Jan_Urban_Jarnik, consulté le 24/09/2024), Hertvik Otto Jarnik était un linguiste, philologue romaniste et traducteur tchèque, qui enseignait à l'Université Masaryk de Brno. H.O. Jarnik a donné, à partir de 1924, des cours de langue roumaine, complétés par des interprétations de textes, introduisant l'étude de la langue roumaine au sein de l'université susmentionnée. Grâce à son engagement en faveur de la promotion de la culture roumaine, Hertvik Jarnik fut élu membre correspondant de la section littéraire et artistique de l'ASTRA lors de la session plénière de Sibiu, le 15 juillet 1921. Fondateur et président de l'Association tchécoslovaque-roumaine de Brno (une organisation créée en 1928, branche de l'Institut tchécoslovaque-roumain), il fut responsable de l'organisation d'actions culturelles et scientifiques visant à promouvoir la culture roumaine en Tchécoslovaquie. Il fut décoré de l'Ordre de la Couronne de Roumanie avec le grade de Chevalier. (www.ro.wikipedia.org/wiki/Hertvik_Jarnik, consulté le 24/09/2024)

[21] Également connue sous le nom de Jindra Hušková (1898-1980), elle était une philologue, bibliothécaire, enseignante, critique de théâtre, écrivaine et traductrice tchèque. Elle a également publié en slovaque et en roumain. Entre 1921 et 1952, elle a travaillé comme bibliothécaire. Dans les années 1920 et 1930, elle a écrit des critiques de théâtre. Elle a également enseigné la langue et la littérature roumaines à l'Université Comenius de Bratislava pendant près de cinq décennies

Ionescu[22], Andrei Bârseanu[23] – de Roumanie. (*L'Ouest*, Timişoara, an IV, n° 944, vendredi, 3 novembre 1933, p. 4)

Ce fut une nouvelle preuve des relations culturelles étroites entre la Roumanie et la Tchécoslovaquie, qui existaient depuis la seconde moitié du XIXe siècle et se sont intensifiées au cours des premières décennies du XXe siècle.

Dans le numéro du 4 novembre 1933, les journalistes de *L'Ouest* rapportèrent une manifestation de l'amitié roumano-tchécoslovaque: le dévoilement d'***une plaque commémorative*** en l'honneur de deux régiments roumains de Transylvanie, les 2e et 51e, des régions de Braşov et de Cluj, présents à Prague lors des événements du 28 au 30 octobre 1918. À cette occasion, les lecteurs apprirent que, durant ces trois jours, „les soldats roumains organisèrent une résistance passive aux ordres austro-hongrois et empêchèrent une effusion de sang, au cours de laquelle les Tchécoslovaques prirent le contrôle des postes". (*L'Ouest*, Timişoara, an IV, n° 945, samedi, 4 novembre 1933, p. 1)

Il ne faut pas négliger le rôle très important du premier président tchécoslovaque, Thomas G. Masaryk, dans le soutien de la cause des nationalités au sein de la monarchie austro-hongroise, dans le sens de l'obtention de leur indépendance ou de leur adhésion aux États nationaux existants.

Les lecteurs ont également été informés que, le 3 novembre 1933, ***la nouvelle convention commerciale roumano-tchécoslovaque*** a été signée, en présence du chef de la diplomatie roumaine, Nicolae Titulescu, et du ministre tchécoslovaque à Bucarest, Jan Şeba, et est entrée en vigueur immédiatement. Sur la base de cette convention, la Roumanie était autorisée à exporter, notamment, vers la Tchécoslovaquie: du blé, du maïs, des œufs, des pommes, des porcs, des produits pétroliers et du gypse. La Tchécoslovaquie s'est également engagée à exporter, vers notre pays, divers types de marchandises, tels que: des textiles,

(1922-1971). À ce titre, elle a introduit l'étude de la langue et de la littérature roumaines à cette université et a apporté une contribution essentielle au développement des relations culturelles roumano-tchécoslovaques et à la connaissance de la littérature roumaine en Slovaquie. Elle a écrit de nombreuses études sur la littérature roumaine et a traduit de la prose, de la littérature pour enfants et adolescents, ainsi que des pièces de théâtre en tchèque et en slovaque. (www.ro.wikipedia.org/wiki/Jindřiška_Hušková-Flajšhansová, consulté le 24/09/2024)

[22] Take Ionescu (1858, Ploieşti – 1922, Rome) était un homme politique, avocat et journaliste roumain, plusieurs fois ministre (Instruction publique et Culte – 1891-1898, Finances – 1904-1907, Affaires étrangères – 1912-1914). Il fut Premier ministre de Roumanie (17 décembre 1921-19 janvier 1922). Fervent partisan de l'entrée de la Roumanie dans la Première Guerre mondiale, aux côtés de l'Entente. En tant que ministre des Affaires étrangères, son nom fut associé à la signature de la paix de Bucarest (1913), à la fin de la Seconde Guerre balkanique, ainsi qu'à la fondation de la Petite Entente, en 1921. (www.ro.wikipedia.org/wiki/Take_Ionescu, consulté le 24/09/2024)

[23] Andrei Bârseanu (1858-1922) était un folkloriste roumain, directeur de l'ASTRA de 1911 à 1922, vice-président de l'Académie roumaine à partir de 1912, vice-président du Grand Conseil national, puis du Conseil de gouvernement de Sibiu. Avec Jan Urban Jarnik, passionné de folklore roumain, il a compilé respectivement les recueils «Cinquante chants de Noël» et «Chants et cris de Transylvanie». (www.ro.wikipedia.org/wiki/Andrei_Bârseanu, consulté le 24/09/2024)

de la verrerie, de la porcelaine, des gants de cuir, du fer et des produits en fer, des machines et des produits chimiques. Ainsi, les conditions étaient créées pour l'entrée en vigueur de la convention de compensation, paraphée entre les deux pays. Le rapport entre les importations tchécoslovaques et roumaines était de 100 à 125. Ceci démontrait, une fois de plus, l'interdépendance entre les économies des deux pays, ainsi que leurs profils très différents, mais aussi les relations privilégiées entre les deux États voisins et alliés. (*L'Ouest*, Timişoara, an IV, n° 945, samedi, 4 novembre 1933, p. 1)

D'autres questions en suspens dans les relations commerciales roumano-tchécoslovaques étaient également sur le point d'être résolues au début de novembre 1933. Ainsi, le quota de porcs à transporter en Tchécoslovaquie, en novembre 1933, fut fixé à 7.000 têtes; un quota de réserve de 3.500 têtes et un quota de 5.300 têtes pour l'industrie furent également établis. Quant au quota attribué à la Roumanie, récemment discuté à Bucarest, il devrait être fixé à 9.000 têtes d'ici la fin de l'année en cours; „outre l'importation de porcs, celle de volaille sera également réglementée". (*L'Ouest*, Timişoara, an IV, n° 947, mardi, 7 novembre 1933, p. 3)

Par conséquent, la nouvelle convention commerciale roumano-tchécoslovaque a permis la négociation et la renégociation des quotas d'exportation roumains pour deux «produits» sensibles, les porcs et la volaille, sans toutefois porter atteinte aux intérêts fondamentaux des agriculteurs tchécoslovaques.

Le 14 novembre 1933, une réunion de l'Union céréalière se tint à Prague. À cette occasion, la possibilité d'importer 3.000 wagons de blé de Roumanie en Tchécoslovaquie fut discutée, conformément aux dispositions de l'accord économique roumano-tchécoslovaque. Le président de l'Union fut autorisé à discuter de tous les détails de l'exportation de blé avec le gouvernement de Bucarest et les exportateurs roumains. De même, l'importation, en Tchécoslovaquie, de 1.000 wagons de maïs fourrager, en provenance de Roumanie et de Yougoslavie, fut autorisée. (*L'Ouest*, Timişoara, an IV, n° 953, mercredi, 15 novembre 1933, p. 3)

Ainsi, fin 1933, les relations commerciales s'intensifièrent au sein de la Petite Entente, dans le cadre des efforts visant à surmonter les effets de la crise économique, la Yougoslavie et la Roumanie[24] étant plus gravement touchées que la Tchécoslovaquie, pays doté d'une industrie relativement forte.

Les relations culturelles tchécoslovaques-roumaines se développaient également constamment. À cet égard, le quotidien *L'Ouest* du dimanche, 12 novembre 1933, rapporte que plusieurs militaires, diplomates et personnalités culturelles roumaines furent décorés par le président de la République tchécoslovaque, Thomas G. Masaryk: les généraux Comănescu et Ilasievici, ainsi que Laptow[25], reçurent l'Ordre du Lion blanc de 2e classe; les colonels Zwiedinek

[24] États à économie essentiellement agraire.

[25] Membre de la Légation roumaine à Londres.

et Condiescu, auxquels s'ajouta Otescu[26], reçurent l'Ordre du Lion blanc de 3e classe; le compositeur et folkloriste Constantin Brăiloiu[27], ainsi que le professeur Constantin I. Nottara[28], reçurent l'Ordre du Lion blanc[29] de 4e classe. (*L'Ouest*, Timişoara, an IV, n° 951, dimanche, 12 novembre 1933, p. 4)

Ces relations, nées de siècles plus tôt, avaient pris une forme de plus en plus marquée vers le milieu du XIXe siècle et s'étaient intensifiées dans le contexte d'un destin commun, celui des Roumains, des Tchèques et des Slovaques, au sein de l'Empire des Habsbourg, puis de l'Autriche-Hongrie. La politique de magyarisation forcée avait, sans doute, contribué au «resserrement des rangs», mais aussi à l'incapacité des milieux viennois à procéder à une véritable fédéralisation de l'empire.

Dans son numéro du 16 novembre 1933, *L'Ouest* informait ses fidèles lecteurs de la dissolution du Parti National-Socialiste Allemand en Tchécoslovaquie, dont le siège se trouvait dans les Sudètes, une région où la population était majoritairement allemande et largement naziisée. À cette occasion, les motivations du gouvernement de Prague pour cette décision étaient également présentées: „L'activité du P.N.S.G. menace l'unité et la sécurité de l'État tchécoslovaque". Ces motivations reposaient sur des observations concrètes concernant les fréquentes visites du chef de cette formation à Berlin, où il s'entretenait longuement avec les principaux dirigeants nazis. La dissolution de cette formation politique entraîna la perte des mandats parlementaires des nationaux-socialistes allemands en République tchécoslovaque (huit mandats à la Chambre des députés et quatre mandats au Sénat), l'impossibilité, pour le P.N.S.G., de présenter des candidatures aux nouvelles élections et la liquidation des actifs du parti au profit de l'État tchécoslovaque. (*L'Ouest*, Timişoara, an IV, n° 954, jeudi, 16 novembre 1933, p. 4)

Ce parti reprendra, cependant, son activité quelques années plus tard, en 1938, jouant un rôle décisif dans la crise des Sudètes et dans l'intégration de cette région au Troisième Reich, suite à la Conférence de Munich. De plus, la «résolution» de cette crise dans un «cercle fermé», formé de deux États totalitaires (l'Italie fasciste et l'Allemagne nationale-socialiste) et de deux pays à régime

[26] Directeur du Conservatoire de Bucarest.

[27] Directeur de l'Académie de musique d'église.

[28] Professeur au Conservatoire dramatique de Bucarest.

[29] L'ordre, composé du Lion blanc, symbole de la République tchécoslovaque, et de la devise «*Pravda vitězi*» («*La vérité triomphera*»), a été créé par la loi du 10 avril 1920, pour l'abolition des ordres de chevalerie. En voici une description brève, mais pertinente: „L'ordre reprend la Croix de l'Aristocratie de Bohême, sous la forme d'une étoile à cinq branches, chaque branche se terminant par trois pointes. Elles peuvent être en or ou en argent, émaillées de rouge, avec, au centre, un Lion Blanc (couronné, dans le premier type), rampant, à gauche, portant l'insigne à double croix de la République tchèque. Au revers, les lettres CRS; au centre du médaillon, sur fond émaillé rouge, entourées de la devise, et sur chaque branche, les insignes représentant les provinces. L'insigne est surmonté d'une couronne de feuilles, pour le titre civil, et barré d'épées croisées, pour le titre militaire. L'ensemble de l'ordre est suspendu par un ruban rouge à rayures blanches, bordé de rouge". (www.ro.wikipedia.org/wiki/Ordinul_Leului_Alb, consulté le 24/09/2024)

démocratique (la France et la Grande-Bretagne), posa la première pierre de la dissolution de l'État tchécoslovaque.

Le même numéro du quotidien de Timişoara exposait également les raisons de l'élévation du roi de Yougoslavie, Alexandre Ier, au rang de maréchal roumain: „Lors de la campagne de 1913 (Seconde Guerre balkanique – *n.n.*) et de la Grande Guerre (Première Guerre mondiale – *n.n.*), il fit preuve de qualités militaires extraordinaires, combattant pour la cause commune; il aida ainsi la Roumanie et contribua à consolider la fraternité d'armes des deux armées, serbe et roumaine, manifestée sur le sol roumain par l'action remarquable de la division serbe en Dobroudja (automne 1916)". (*L'Ouest*, Timişoara, an IV, n° 954, jeudi, 16 novembre 1933, p. 4)

Malheureusement, l'aide promise par la Russie tsariste, fondée sur la Convention militaire conclue entre la Roumanie et l'Entente, dans son ensemble, début août 1916, arriva trop tard et se révéla insuffisante, mais la contribution des forces armées serbes ne fut pas oubliée. Fin 1918, le différend entre la Roumanie et le Royaume serbo-croate-slovène, au sujet du Banat, était dû, en grande partie, aux promesses de l'Entente aux deux pays, mais aussi au refus des États-Unis de reconnaître tout traité paraphé avant leur entrée en guerre, au printemps 1917.

***

L'«assaut» du fascisme et de l'autoritarisme, sur le continent européen, a atteint de nouveaux sommets en novembre-décembre 1933. L'imposition de la dictature nazie en Allemagne a, sans aucun doute, représenté un modèle politique pour d'autres États du monde, mais aussi une résurgence du révisionnisme et du revanchisme.

Seuls les pays d'Europe du Nord et du Nord-Ouest, mais aussi l'État tchécoslovaque, situé au centre du «vieux continent», résistèrent «obstinément». Encore fonctionnelle, du moins en apparence, la démocratie roumaine, visiblement affaiblie après la Restauration (8 juin 1930), reçut son premier «coup» avec l'assassinat du président du Conseil des ministres, I.G. Duca, sur le quai de la gare de Sinaia (29 décembre 1933), par une équipe de légionnaires, et, surtout, avec l'imposition d'un nouveau gouvernement dirigé par le «jeune» libéral Gheorghe Tătărescu, qui préféra gouverner par décrets-lois et contourner le Parlement.

L'Allemagne et l'Italie agissaient, de plus en plus fréquemment, de concert, pour modifier les frontières établies à la fin de la Grande Guerre (sans encore d'accord concernant l'Autriche), en promouvant une politique d'armement rapide.

Les effets de la Grande Crise économique ont également contribué, de manière décisive à la modification des systèmes politiques et à l'adoption d'une option pacifiste dans les relations internationales. De plus en plus d'historiens et de diplomates constataient, avec regret, la fin du système de sécurité collective.

Dans ce contexte international, la Roumanie s'efforçait, par l'intermédiaire de ses émissaires, de consolider ses relations au sein de la Petite Entente et de jouer un rôle moteur dans la création d'une nouvelle alliance balkanique, destinée

à défendre le statu-quo territorial et à préserver la paix aux niveaux européen et mondial. Ces efforts ont, d'ailleurs, été décrits, analysés et commentés par la rédaction du journal de Timişoara *L'Ouest*.

Les excès du régime national-socialiste en Allemagne allaient également déterminer un premier geste des États-Unis pour sortir de l'isolationnisme, en établissant des relations diplomatiques officielles avec l'Union soviétique.

Bien qu'Hitler et Mussolini rivalisaient de déclarations pacifistes, les germes de la guerre étaient déjà plantés.

Références

Barber, [1998]: John R. Barber, *Histoire de l'Europe moderne*, trad.: Daniela Truţia. Bucarest: Maison d'édition Lider.

Bărbulescu/Cloşcă, 1982: Petre Bărbulescu, Ionel Cloşcă, *Repères chronologiques internationaux (1914-1945)*. Bucarest: Maison d'édition scientifique et encyclopédique.

Berstein/Milza (dir.), 1998: Serge Berstein, Pierre Milza (dir.), *Histoire du XXe siècle*, vol. 1 (*La fin du «monde européen» (1900-1945)*), trad.: Marius Ioan. Bucarest: Éditions All.

Campus, 1980: Eliza Campus, *De la politique étrangère de la Roumanie (1913-1947)*. Bucarest: Éditions Politique.

Campus, 1997: Eliza Campus, *La Petite Compréhension*, 2e édition. Bucarest: Éditions de l'Académie roumaine.

Carpentier/Lebrun (dir.), 2006: Jean Carpentier, François Lebrun (dir.), *Histoire de l'Europe*, trad.: Sándor Skultéty, Mariana Băluţă-Skultéty. Bucarest: Éditions Humanitas.

Ciachir, 1998: Nicolae Ciachir, *Histoire politique de l'Europe de Napoléon à Staline*, 2e édition. Bucarest. Éditions Oscar Print.

Munteanu, 1999: Ioan Munteanu, *Sever Bocu: 1874-1951*. Timişoara: Maison d'édition Mirton.

Popoiu, 2017: Ioan Popoiu, *Les États de l'Europe du Sud-Est (1804-1999)*. Bucarest: Maison d'édition Pro Universitaria.

Rădulescu-Zoner (coord.), 2000: Şerban Rădulescu-Zoner (coord.), *Histoire du Parti National Libéral*. Bucarest: Maison d'édition BIC ALL.

Schulze, 2003: Hagen Schulze, *État et nation dans l'histoire européenne*, trad. (coord.): Hans Neumann. Jassy: Maison d'édition Polirom.

Scurtu, 1994: Ioan Scurtu, *Histoire du Parti National-Paysan*, 2e édition, révisée et ajoutée. Bucarest: Maison d'édition encyclopédique.

Scurtu/Buzatu, 1999: Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Histoire des Roumains au XXe siècle*. Bucarest: Maison d'édition Paideia.

Stănescu, 2015: Eugen Stănescu, *Ion Gheorghe Duca – un homme sous son temps*. Ploieşti: Maison d'édition Karta-Graphic.

(L'Ouest), Timisoara, 1933.
www.aluiann.wordpress.com/2011/07/21/calendarul-1932-1933/.
www.ro.wikipedia.org/wiki/Andrei_Bârseanu.
www.ro.wikipedia.org/wiki/Edvard_Beneš.
www.ro.wikipedia.org/wiki/Hertvik_Jarnik.
www.ro.wikipedia.org/wiki/Jan_Urban_Jarnik.
www.ro.wikipedia.org/wiki/Jindřiška_Hušková-Flajšhansová.
www.ro.wikipedia.org/wiki/Metoděj_Jan_Zavoral.
www.ro.wikipedia.org/wiki/Ordinul_Leului_Alb.
www.ro.wikipedia.org/wiki/Take_Ionescu.
www.ro.wikipedia.org/wiki/Tomáš_Garrigue_Masaryk.

Eusebiu I. Narai

ASPECTS OF THE ACTIVITY OF THE LITTLE UNDERSTANDING IN THE LAST QUARTER OF 1933, REFLECTED IN THE PAGES OF THE BANATIAN DAILY *THE WEST*. CASE STUDY: NOVEMBER AND DECEMBER 1933

Summary

The *reasons* that led me to choose this theme were quite numerous: the external context marked by the strengthening of the positions of fascist Italy, National Socialist Germany and militaristic Japan, but also by the isolationism promoted by the United States; the delayed effects of the Great Economic Crisis on international relations; France's involvement in the formation of new regional alliances, which would advocate for maintaining the territorial status quo; the abandonment of the European „Directorate" of the four Great Powers (Germany, Italy, France and Great Britain); the weakening of the role played by the League of Nations, etc.
In November-December 1933, the Banat daily newspaper *The West* captured, in its pages, among other things: the Romanian-Bulgarian negotiations at the highest level; the visit to Belgrade by Grand Voivode Michael, the crown prince of Romania, upon his return from Switzerland; the special Romanian-Czechoslovak ties, in cultural, economic and political terms; the elevation of the King of Yugoslavia, Alexander I, to the rank of Romanian Marshal, as a sign of friendship, etc.

Keywords: Little Entente, Balkan Entente, revisionism, cultural relations, trade conventions, <West>, Sever Bocu

Александар М. Новаковић[1]
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за србистику

УДК 37.091.64:811.163.41(734.7)
811.163.41'243
378.4(734.7)
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.21

СТАТУС СРПСКОГ ЈЕЗИКА У УЏБЕНИКУ *НАШ ЈЕЗИК* АМЕРИЧКОГ УНИВЕРЗИТЕТА КОЛУМБИЈА

У раду се анализира садржај уџбеника *Наш језик: дигитални ресурси за учење основа бошњачког, хрватског и српског језика*, који је дизајниран и објављен на Универзитету Колумбија у Сједињеним Америчким Државама. Истраживање је усмерено на начин представљања српског језика у односу на његове политичке варијанте – хрватски и бошњачки. Коришћењем дескриптивне методе анализира се и испитује у којој мери уџбеник одступа од лингвистичких и историјских чињеница у корист политички мотивисаних тумачења. Посебна пажња посвећена је начину представљања фундаменталних питања српског језика – његовог историјског развитка, именовања, географског простирања, заступљености ћирилице, односно екавског и ијекавског изговора. Резултати истраживања показују да се уџбеником подстиче вештачко раздвајање једног језика, чиме се промовише идеолошки приступ учењу и настави, уместо научно утемељене лингвистичке перспективе. Рад указује на потребу критичког преиспитивања наставног материјала који се користи у иностраним образовним институцијама, посебно када се бави осетљивим питањима националног и језичког идентитета.

Кључне речи: српски језик, бошњачки језик, хрватски језик, политика, уџбеник *Наш језик*, ћирилица, екавски и ијекавски изговор

Увод

Друштвено-политичка дешавања с краја XX века утицала су да српски језик буде преименован, политичким путем, у српски, хрватски, бошњачки и, најзад, црногорски језик. Иако је језик Срба, Хрвата, Бошњака и Црногораца, у лингвистичком смислу, један језик, дошло је до појаве каква није забележена нигде у свету: „У времену 19, нарочито 20. вијека, а што се преноси и на 21. вијек, политичко-идеолошки пројекти усмјерени против српског језичког идентитета довели су до ситуације којој паралела нема у савременим цивилизацијским токовима" (Стојановић, 2019: 71). За разлику од енглеског, немачког, шпанског и португалског језика, који се користе са својим именима на различитим територијама, српски језик се остварује

[1] aleksandar.novakovic@filfak.ni.ac.rs

и под несрпским. Од једног „лингвистичког језика" (српског) креирано је више „политичких језика" са несрпским именима. Тежећи разобличавању политичко мотивисаног деловања квазилингвиста, Милош Ковачевић (2015: 15) издваја три релевантна критеријума за одређивање језичког идентитета, од којих су два чисто лингвистичка – структурни, генетски и комуникативни. Под њима се подразумевају структура датог језика, процеси постанка језика из основице и мера разумљивости језика говорницима „другог" језика. Зато се природно и логично поставља питање како је дошло до стварања више имена за један лингвистички језик. Одговор лежи у државним, националним и верским критеријумима, који су у одређеном периоду одговарали политици и идеологији. Разарање српског језичког простора реализовано је под окриљем националних покрета који су тежили ка потпуном затварању српског језика у границе Србије кроз коришћење чак осам политичких критеријума за одбрану својих назовијезика (в. Ковачевић, 2013: 148).

У контексту наставе на иностраним универзитетима, почео се користити термин БХС језик [бошњачки-хрватски-српски],[2] скројен у Дејтону и Хагу.[3] „Ова скраћеница, формирана према абецедном редослиједу, замјењује ранији назив *српскохрватски*" (Дешић, 2011: 188). Њена употреба је мотивисана економичношћу функционисања образовних установа; јефтиније је ангажовати једног предавача или преводиоца него три особе. Ипак, морамо имати у виду да се нипошто не сме искључити (ни) политичка мотивисаност, која, осим привидног помирења завађених народа, прекраја историјски развитак српског језика стављањем несрпских назива на прво, друго, односно треће место. Термин се посебно почео користити на иностраним универзитетима, на којима је пре политичких дешавања у бившој Југославији, српски језик „био на другом месту, одмах иза руског језика, који је с правом имао примат (Брборић, 2018: 22). Дакле, постојало је велико интересовање за учењем српског као страног језика, и то у преко тридесет земаља (Банаух Бјелановић, 2007: 244). Нажалост, стварањем политичких језика почиње се мењати слика о лекторатима на иностраним универзитетима. „Многи су преименовани, неки су угашени, а они који су остали суочавају се са великим бројем проблема (небрига надлежних установа, недостатак наставних средстава, нерегулисано питање плаћања лектора и сл.), опстајући захваљујући ентузијазму ангажованих лектора (Новаковић, 2023: 208–209).[4] Нажалост, „ниједна државна уста-

[2] У новије време се појављује и термин БХМС [бошњачки-хрватски-монтенегрински-српски].

[3] „Најприје у заносу југословенства, а потом на таласу братства и јединства, српски књижевни језик добио је, уз српски пристанак, сложеничко име српскохрватски, не због тога што је он (етно)лингвистички и хрватски, него због тога што су га као свој књижевни језик […] *приграли* и Хрвати" (Ковачевић, 2013: 145).

[4] Говорећи о тенденцијама развоја српског језика, Предраг Пипер (2014: 98) издваја гашење лектората српског језика који су „претворени у лекторате хрватског језика или лекторате БХС језика (бошњачко-хрватско-српски)".

нова нема цјеловите податке ни о броју ни о дистрибуцији лектората српског језика" (Крајишник, 2014: 219). У таквим „неповољним" условима, примат су добили лектората наведених политичких језика или лектората чија су имена оличена у горенаведеном термину *БХ(М)С*.

Методолошке поставке истраживања

Предмет и циљ истраживања

Питање односа српског, бошњачког и хрватског језика посебно постаје интересантно у контексту наставе српског као страног језика. Предраг Пипер (2014: 105) сматра да коришћење скраћенице БХС [бошњачко-хрватско-српски] представља покушај „обнављања неке врсте лабавог језичког заједништва". Међутим, иако систем српског језика представља „надсистем његовим варијантама које су у новонасталим државама добиле национална имена и статус службених језика" (Бабић, 2022: 40), коришћење скраћенице настале у академским и административним круговима западних земаља у пракси представља политичко средство чије је деловање усмерено ка одржавотворењу појединих интересних група. Његова употреба је у супротности са свим лингвистичким критеријумима диференцирања језика и, наравно, историјским развитком српског језика. Важно место у експанзији коришћења овог термина имали су западноевропски и амерички универзитети, који су, осим именовања катедри и предмета, предано радили на креирању и објављивању уџбеничког материјала, који су постали средство за ширење политичке идеје о постојању тројезика. „Посве је јасно да су разлози лежали не у љубави према славенским језицима, него у политичким напорима да се и у вријеме највећих подјела између Истока и Запада пронађе начин да Запад има дојам да контролира Исток" (Николић, 2013: 29). Анализа уџбеничке продукције током XX века, а посебно у периоду након Другог светског рата, показује да постоји континуитет у њиховом објављивању, као и да њихов број није занемарљив. Готово свака катедра на иностраним универзитетима припремила је и објавила наставни материјал за потребе реализације сопствених курсева. У њима су, сходно својим настојањима и интересима, пружали тумачења фундаменталних питања српског језика и њему сродних политичких варијанти. Један од најновијих уџбеника јесте *Наш језик: дигитални ресурси за учење основа бошњачког, хрватског и српског језика*[5] америчког Универзитета Колумбија, објављен 2021. године. О уџбенику је, са становишта визуелно-графичког и дидактичко методичког обликовања раније писано (в. Новаковић, 2025). Међутим, уџбеник је веома интересантан у погледу начина предста-

[5] Назив уџбеника на на српски језик превео је са енглеског аутор овога рада у складу са Одлуком 26 Одобра за стандардизацију српског језика (http://skr.rs/zffZ). Уџбеник је доступан у електронском облику на следећој веб-адреси: https://bcs.lrc.columbia.edu.

вљања односа трију наведених језика. Стога је предмет овога рада садржинска анализа уџбеника *Наш језик*, са циљем стварања јасније слике о начинима представљања лингвистичких и историјских чињеница о српском језику и његовим политичким варијантама.

Задаци истраживања

У складу са дефинисаним предметом и циљем истраживања издвојили смо следеће истраживачке задатке:

1. Сагледати садржај наведеног уџбеника у вези са питањем односа српског језика према политичким варијантама – бошњачким и хрватским.
2. Оценити у којој мери анализирани уџбеник одступа од лингвистичких критеријума и историјских чињеница у корист политички мотивисаних тумачења.

Методе и грађа истраживања

У складу са дефинисаним предметом, циљем и постављеним задацима истраживања користили смо дескриптивну методу. Грађу за истраживање чинио је уџбеник *Наш језик* америчког Универзитета Колумбија (из Њујорка), креиран и публикован у периоду од 2018. до 2021. године. Истраживање је спроведено током маја 2025. године.

Статус српског језика у уџбенику *Наш језик*

Уџбеник *Наш језик: дигитални ресурси за учење основа бошњачког, хрватског и српског језика* (енг. *Naš jezik: Digital Learning Resource for Elementary Bosnian, Croatian, and Serbian*) објављен је на Департману за словенске језике Универзитета Колумбија у Њујорку.[6] Намењен је изучавању српског језика (и њихових политичких варијанти) на почетном А2 нивоу.[7] У изради и публиковању уџбеника учествовао је читав тим: Александар Бошковић, лектор Департмана – супервизор, Милица Иличић – састављач наставног материјала, Сандра Злотрг – лектор, Ивана Адамовић, Ивана Радовановић – графички дизајнери, односно Селма Асотић, Ђиво Ђуровић, Биљана Милановић и Сандра Злотрг – креатори аудио-записа.[8] Уџбеник је обликован на тај начин да подржи реализацију хибридне наставе. Доступан

[6] Универзитет постоји од 1754. године. Славистика се на њему изучава од 5. маја 1915. године. Први професор био је Џон Дајнли Принс (Микош, 2016: 101).

[7] Српски језик се, према информацијама на званичном веб-сајту, изучава од 1917. године.

[8] Објављивање уџбеника подржано је кроз три узастопна гранта за иновације, који су додељивани у периоду од 2018. до 2021. године.

је у електронском облику на званичној веб-адреси: https://bcs.lrc.columbia.edu. Према речима аутора/састављача, уџбеник је усмерен ка представљању садржаја неопходних за развијање компетенција за коришћење тројезика „у изворном језичком крајолику". Кроз читав уџбеник можемо пратити начин на који се сагледава статус српског језика и његових политичких варијанти.[9] Сам назив уџбеника представља веома комплексну структуру. С једне стране, састоји се од еуфемистичког назива „наш језик" и, с друге стране, одреднице „дигитални ресурси за учење основа бошњачког, хрватског и српског језика", у којој се, коришћењем абецедног реда језика, одступа од научних чињеница о историјском развитку српског језика.[10] Занемаривање лингвистичких критеријума сведочи у прилог чињеници о несумњивим политичким настојањима да се, између осталог и на овај начин, одређене групе одржавотворе. У предговору овог уџбеника аутори указују на историјска дешавања која су довела до стварања више држава и њихових језика, које аутори именују као „босански, хрватски и српски". Међутим, супротно историјским чињеницама и сазнањима, случајно или намерно се изоставља постојање Републике Српске: „Након распада Југославије током деведесетих година државе наследнице Босна и Херцеговина, Хрватска и Србија усвојиле су свака другачији стандард језика који је раније био познат као српскохрватски". Милош Ковачевић (2013: 134) сматра да је замена српског имена Вуков(ск)ог књижевног језика српскохрватским у каснијим временима коришћено као алиби појединим групама да „у форми пронађу и непостојећу садржину" у виду хрватског, бошњачког (па и у новије време, црногорског) језика.[11] Инсистирањем на издвајању хрватског, а касније бошњачког језика, у већем броју приручника, рачунајући и анализирани, доказује се да проглашење посебних језика има своје оправдање и одговараjуће утемељење у науци и настави. Ипак, аутори уџбеника признају да

[9] „Ни на почетку своје стандардизације српски језик није био језик који је створен само за Србију, него је то био језик који је Вук Стеф. Караџић стандардизовао за све Србе *без разлике вјерозакона и мјеста становања*. […] Тако данас Вуков(ски) српски језик као књижевни језик не употребљавају само Срби, него и Хрвати, Црногорци и Муслимани (који себе национално преименоваше у послљедњем десетљећу XX вијека у Бошњаке. Српски Вуков(ски) књижевни језик тако је књижевни језик и Срба, и Хрвата, и Црногораца, и Муслимана (Бошњака), и употребљава се не само у Србији и Републици Српској него и у Црној Гори, Хрватској и Федерацији Босне и Херцеговине" (Ковачевић, 2003: 7).

[10] Милош Ковачевић (2017: 14) истиче да се у социолингвистици српски језик мора имати два значења: „он је хипероним и кохипоним терминима *хрватски*, *бошњачки/босански* и *црногорски језик*. Као хипероним, он једини има статус лингвистичког језика, док су сви остали само политички језици (језици само по имену), а према лингвистичким критеријумима, то су искључиво варијанте српског језика".

[11] „По сили историјске неминовности ми морамо признати да је хрватски језик у ствари део српскога књижевно-језичкога корпуса, јер Срби у Хрватској употребљавају само тај израз као свој сопствени. – То заправо не може ништа друго значити него да је српски књижевни језик континуант српскохрватскога у пуном његовом обиму" (Симић, 2013: 15).

„разлике у граматици и речнику нису довољно значајне да спрече међусобно разумевање", због чега се наведени језици предају у једној учионици и у мешовитој групи ученика који желе да науче било који од ова три језика. У самом уџбенику варијанте су обележене различитом бојом, односно симболом: „Визуелна диференцијација нам омогућава да представљамо говорнике свих званичних стандарда који међусобно разговарају, одражавајући реалност беспрекорне комуникације преко политичких граница". Тако је српска варијанта у текстовима лекција обележена плавим троуглом, хрватска црвеним квадратом, а бошњачка жутим кругом (в. фотографију 1).

Фотографија 1. *Визуелно-графичко обележавање језика у анализираном уџбенику*

Разлике међу њима у самом уџбенику нису јасно ни прецизно дефинисане, јер је, како Милош Ковачевић (2015: 68) показује, узимајући у обзир лингвистичке доказе, хрватски и бошњачки су „само друго име српскога језика".[12] Некада се диференцирају облици речи – *Ко*, *Шта* (С, Б) и *Тко*, *Што* (Х), каткад екавски и (и)јекавски изговор – *дечак*, *дете*, *леп* (С), *дјечак*, *дијете*, *лијеп* (Б, Х), мада има случајева и да се диференцирају према правописним правилима – *сто* (С, Б) и *стол* (Х). Међутим, није јасно којим критеријумима су се аутори водили када су одређивали да се лексеме *плоча*, *сретна*, *благдани*, *животописи* и др. користе у бошњачком и хрватском, а лексеме *табла*, *срећна*, *празници*, *биографије* и сл. у српском и бошњачком. Узмимо као пример лексему *благдан*, за коју Петар Башић (2022: 30) тврди да је „у српском језику у религијској упоради нема", а која се у *Речнику српског језика* Матице српске одређује као „празнични дан, празник; крсно име, слава" (стр. 86). Сходно томе, можемо

поставити питање „у чему је разлика између ијекавске варијанте српског, хрватског и бошњачког језика?. Са сигурношћу можемо тврдити да се наведене речи тзв. бошњачког и хрватског језика користе међу Србима са обе стране Дрине, због чега се наведена диференцијација не може сматрати ваљаном, а поступак аутора анализираног уџбеника усмерен ка расрбљавању имена језика. Уз, то, како се може објаснити то што аутори уџбеника лексеме лак, кафа везују за бошњачки језик када је Фатима Пелесић-Муминовић раније истакла да се у „босанском" користе облици *лахак*, *кахва*? Говорећи о тенденциозном истицању разлика између варијанти, Иван Клајн (1996: 39) указује да су и у ретким научним студијама током XX века преувеличаване разлике „неки пут тенденциозно, а још чешће због неједнаког познавања […] варијаната". Сличног мишљења је и Милош Ковачевић (2003: 35–37) који указује на намере тзв. хрватских и бошњачких лингвиста који поједине речи олако проглашавају српским.[13] Велики део текстова је остао немаркиран под изговором да се може „универзално користити", при чему се под универзалним коришћењем језика подразумева успостављање несметане комуникације међу припадницима различитих стандарда. Разлике између бошњачке, хрватске и српске варијанте се у уџбенику, према речима аутора, означавају у складу са стандардизованом граматиком и речником званично признатим у земљама у којима се користе. Нажалост, аутори чине огроман хибрис у самом уџбенику, одвајајући српски језик од чињениног стања ствари, односно од ијекавског изговора и знатно шире географске распрострањености:[14] „Већина наших студената који желе да уче српски намеравају да путују, раде или студирају у Србији, где ће се од њих очекивати само екавска варијанта. Због тога су све речи на ијекавском у читавом уџбенику означене искључиво као бошњачке и хрватске". Наведена констатација не само да је погрешна, већ директно искључује државотворност Републике Српске, у којој се користи српски језик и ијекавски изговор, о чему постоји кратка (за)белешка у предговору: „Наиме, стандардни српски језик препознаје и екавски и ијекавски дијалекат, при чему се овај други широко говори у Републици Српској". Александар Новаковић (2025) сматра да „овакав приступ у представљању садржаја и обликовању несумњиво води ка прекрајању историје и распарчавању територије, језика, традиције, историје и уопште културног наслеђа". Милош Ковачевић (2012: 382–383) ијекавицу узима као једну од најинхерентнијих језичких особина српског језика. У самом уџбенику Република Српска је припојена Босни и Херцеговини, без истицања јасних државних граница. Другим речима, избрисана је са географске карте Европе, при чему је

[13] Милош Ковачевић (2003: 36) посебно указује на пример плагијата Фатиме Пелесић-Муминовић, која је написала и у Зеници штампала 1997. године као своје уџбеник *Босанског језика за странце*, плагирајући, уз промену неколико лексема) уџбеник *Српскохрватски језик I* Зоре Вукадиновић и Јелене Јовановић (Институт за стране језике, 1979). Иван Клајн (1998: 17) наведени уџбеник оцењује као „ретко безочан случај плагијата". За више информација о уџбенику погледати у: Клајн, Иван (1998). О једном „лахко" написаном уџбенику. *Језик данас*, 7, 17–19.

[14] Аутори и сами признају да су „неки компромиси били неопходни ради постизања јасноће".

у деветој лекцији уџбеника „Моја земља" изостављен податак да у Републици Српској живе Срби који говоре српским језиком, као што у Хрватској живе Хрвати и Хрватице, у Србији Срби и Српкиње, у Босни и Херцеговини Босанци и Босанке, а у Македонији Македонци и Македонке (в. фотографију 2). Интересантно је да аутори ниједног тренутка не помињу Републику Српску као земљу у којој се налазе географски локалитети приказани на пратећим фотографијама – Вишеград, Требиње, Кравице, већ се у опису помиње искључиво Босна и Херцеговина.[15] Уз наведено, иако се именују и помињу престонице држава – Београд, Загреб и Сарајево, нигде се у уџбенику не помиње Бања Лука, као средиште Републике Српске.

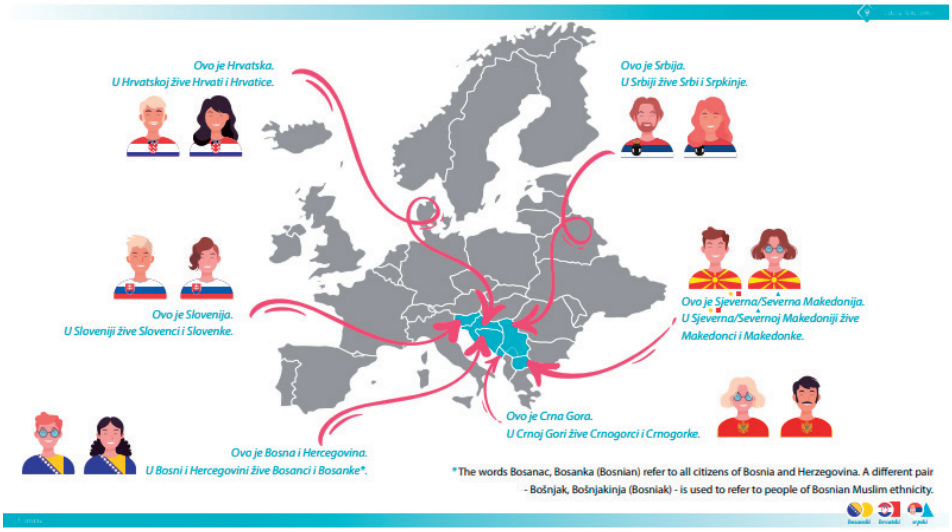

Фотографија 2. *Спорна карта у анализираном уџбенику*

Једно од фундаменталних питања српског језика јесте и питање места ћириличког писма и његовог односа према латиничком. Још у доба заједништва и тзв. српскохрватског језика говорено је о важности изучавања ћириличког и латиничког писма, јер странци могу „доживјети прави типографски шок при сусрету с нашом двоазбучном штампом" (Дабић, 1986: 128). Зато аутори уџбеника ове врсте настоје да користе паралелно оба писма, што је пракса која се примењује деценијама уназад (в. Игњатић, 1984: 81). Иако се, наизглед, паралелно користе и ћириличко и латиничко писмо, латиничко доминира у његовом већем делу. Ћириличко писмо и његова употреба у анализираном уџбенику је маргинализовано; процентуално гледано, у лекцијама проценат заступљености ћириличког писма варира од 5 до 20 процената, што показује да се као основно писмо користи латиница, а да ћирилица никако нема равноправно место.[16] У анализираном уџбенику се ћириличко писмо ис-

[16] „Иако је ћирилица једино српско национално писмо, иако она Србе прати од почетака

кључиво везује за српски стандардни језик, док се латиничко везује за тзв. хрватски и бошњачки. Притом, ћириличко писмо се не представља као културна вредност или темељна компонента српског језика, већ као техничка вештина коју треба познавати. Дакле, недостаје историјски, културни или нормативни контекст њеног коришћења. Ипак, чињенично стање ствари показује да се у свакој лекцији уџбеника користи ћириличко писмо (в. фотографију 3).

Фотографија 3. *Коришћење ћириличког писма у одређеним деловима лекција*

Ћирилица је у анализираном уџбенику употребљена махом декларативно, са функциојом да формално обележи српски стандард, али не и да се заиста учи, чита и пише као живо писмо. Анализа садржаја уџбеника показује да се ученицима шаље порука да је латиница универзална норма, а ћирилица само изузетак. Таквим приступом аутори подстичу пасивно препознавање ћирилице, али не активно овладавање. Тако се, примера ради, ученици упознају са ћириличким писмом већ у првој лекцији, у којој је дат напоредни приказ ћириличког и латиничког писма са задатком преписивања изабраних речи са ћирилице на латиницу. Ћириличко писмо се користи за средство за представљање краћих текстова и давања задатака репродуктивног типа. Тек кат-кад се од ученика очекује да га користи за писање краћих или дужих састава. Такође, иако је веома добро познато да „ништа толико не потврђује ни Србе ни српски карактер српскога језика колико његово матично ћирилично писмо” (Бабић, 2015: 81), нигде се анализираном уџбенику

писмености до данас, у посљедњем стољећу она код Срба бива све више потискивана латиницом, и све чешће њом замјењивана” (Ковачевић, 2017: 32).

ћириличко писмо не везује за Републику Српску и Србе који живе на просторима западно од Дрине. Ово није усамљени случај затирања ћириличког писма у нововековној српској историји на наведеним просторима: „Стотине и стотине хиљада примерака књига штампаних ћирилицом уништене су у рату деведесетих година, највише у Хрватској и на Косову и Метохији" (Пипер, 2014: 14).

Закључак

Анализа уџбеника *Наш језик: Дигитални ресурси за учење основа бошњачког, хрватског и српског језика*, који је објављен у оквиру Департмана за словенске језике Универзитета Колумбија, указује на низ проблематичних аспеката који превазилазе методичке и педагошке оквире и улазе у домен лингвистичке неутемељености и политички обојеног приступа. Уџбеник, иако наизглед намењен учењу језика на А2 нивоу, представља конструкцију у којој се под плаштом мултистандардности, дигиталне отворености и интеркултуралности спроводи лингвистичко раздвајање једног истог језика на више варијанти, чиме се негира његова суштинска јединственост и историјско-структурна целина. Посебно је проблематично то што се српски језик у овом уџбенику представља сведено – искључиво кроз екавски изговор – чиме се у великој мери занемарују ијекавска варијанта. Иако аутори декларативно признају постојање више стандарда и могућност говорника да се међусобно разумеју, самим визуелним и текстуалним разграничењем уџбеник не само да потенцира разлике, већ и отвара простор за политичку инструментализацију језика. Иако се тврдње о међусобној разумљивости варијанти појављују као образложење за заједничку наставу, уџбеник, парадоксално, врши систематско разграничење, без јасних научних и лингвистичких критеријума. Даље, уџбеник изоставља политичке и културне чињенице, попут постојања Републике Српске као територијалне и државотворне целине српског народа, занемарујући постојање српског језика на просторима западно од Дрине. Оваквим поступком уџбеник не само да замагљује реалне историјске и друштвене чињенице већ директно утиче на формирање искривљене слике код странаца који га користе за учење. Илустрације, графички симболи и географске карте се користе не да појасне, већ да утичу на мишљење и размишљање ученика – што представља суптилан, али јасан чин језичког и идентитетског инжењеринга. Поред тога, ћирилица је у уџбенику маргинализована и сведена на декор или куриозитет, а не на равноправан писмени систем српског језика. Иако се формално помиње и повремено користи у задацима, она се не третира као писмо које треба активно усвојити и практиковати, већ више као визуелни симбол српског стандарда. Оваквим приступом ученици усвајају латиницу

као једино функционално и потребно писмо, док ћирилицу задржавају у пасивном препознавању – чиме се индиректно доприноси њеном додатном маргинализовању у образовном процесу. Сумирајући све наведено, може се закључити да *Наш језик* није само уџбеник језика, већ и пример модерне политичке интервенције у језичку политику, представљене кроз медиј наставе. Иако технички и методички уређен, овај материјал одражава шире тенденције институционалног расрбљавања језика и културе, прикривеног иза модела дигиталног учења. Дакле, овај уџбеник представља симптом дубљих друштвених процеса у којима се лингвистичка наука све чешће подређује политичким агендама. У том контексту, критички осврт на овакве материјале није само питање језичке струке, већ и одговорност према очувању културног и националног идентитета. Управо зато, неопходно је да наставници, лингвисти и институције образовања остану свесни своје улоге у заштити стандардног српског језика и његовог пуног израза у свим његовим облицима – укључујући и ћирилицу, екавски и ијекавски изговор, као и богато културно наслеђе које тај језик са собом носи.

Литература

Бабић, 2015: M. Babić, Bosanski problemi srpskog jezika u Bosni i Hercegovini. Užice: *Uzdanica*, XII, 77–85.

Бабић, 2022: М. Бабић, О идентитету српског језика, у: М. Ковачевић, Д. Бабић и И. Чутура (ур.), *Идентитетске промене: српски језик и књижевност у доба транзиције*. Крагујевац: Универзитет у Крагујевцу, 39–47.

Банаух-Бјелановић, 2007: Б. Банаух-Бјеланови, Положај српског језика као страног у земљи и иностранству, у: М. Дешић (ур.), *Српски као страни језик у теорији и пракси*. Београд: Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, 243–245.

Башић, 2022: P. Bašić, Još o blagdanu i prazniku. Zagreb: *Jezik*, *69* (1), 30–32.

Брборић, 1996: Б. Брборић, Предисторија и социолингвистички аспекти, у: М. Радовановић (ред.), *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Службени гласник, 17–36.

Брборић, 2018: В. Брборић, Будућност лектората српског језика са освртом на прошлост и садашњост. Београд: *МСЦ, Саопштења*, *48* (2), 21–30.

Дабић, 1986: B. Dabić, Neka pitanja iz nastave srpskohrvatskog jezika u slovenskim zemljama, u: P. Vučković (ur.), *Naučni skup „Nastava srpskohrvatskog jezika kao stranog"*. Beograd: Institut za strane jezike, 127–131.

Дешић, 2011: М. Дешић, Српски језик као страни у БХС контексту, у: В. Крајишник (ур.), *Сриски као страни језику теорији и иракси II*. Београд: Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, 187–195.

Игњатић, 1986: Z. Ignjatić, Specijalizovani tečajevi srpskohrvatskog jezika za strane

studente, u: P. Vučković (ur.), *Naučni skup „Nastava srpskohrvatskog jezika kao stranog"*. Beograd: Institut za strane jezike, 113–116.

Клајн, 1996: И. Клајн, Лексика, у: М. Радовановић (ред.), *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Службени гласник, 37–86.

Клајн, 1998: И. Клајн, О једном „лакко" написаном уџбенику. Београд: *Језик данас*, *7*, 17–19.

Ковачевић, 2003: М. Ковачевић, *Српски језик и српски језици*. Београд: СКЗ, БИГЗ.

Ковачевић, 2012: М. Ковачевић, Србистика и статус тзв. босанског језика, у: Б. Тошовић, A. Wonisch (ур.), *Српски погледи на односе између српског, хрватског и бошњачког језика*. Грац, Београд: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, Београдска књига, 369−384.

Ковачевић, 2013: М. Ковачевић, Однос српског и српскохрватског књижевног језика, у: Б. Тошовић, A. Wonisch (ур.), *Српски погледи на односе између српског, хрватског и бошњачког језика*. Грац, Београд: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, Београдска књига, 131–143.

Ковачевић, 2013: М. Ковачевић, Српски језик и његове варијанте, у: Б. Тошовић, A. Wonisch (ур.), *Српски погледи на односе између српског, хрватског и бошњачког језика*. Грац, Београд: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, Београдска књига, 145–152.

Ковачевић, 2015: М. Ковачевић, *Српски језик између лингвистике и политике*. Бања Лука: Друштво наставника српског језика и књижевности Републике Српске.

Ковачевић, 2017: М. Ковачевић, *Српски језик под лупом науке*. Београд: Службени гласник.

Крајишник, 2014: В. Крајишник, Лекторати српског језика, у: С. Танасић (ур.), *Српски језик и актуелна питања језичке политике*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 217–226.

Микош, 2016: M. Mikoś, Polish language and literature at Columbia University in New York: Early history (1915–1948), *The Polish Review*, *61*(3), 99–107.

Николић, 2013: D. Nikolić, Slavistika bez vizije. *Vijenac: novine Matice hrvatske za književnost, umjetnost i znanost*, 512.

Новаковић, 2023: А. Новаковић, Слика лектората за српски језик у онлајн-медијима. Ниш: *Исходишта*, 9, 207–222.

Новаковић, 2025: А. Новаковић, Уџбеник *Наш језик* њујоршког Универзитета Колумбија у настави српског као страног језика. Ужице: *Узданица*, 22, 281–293.

Пипер, 2014: П. Пипер, *Лингвистичка славистика*. Београд: Славистичко друштво Србије.

Симић, 2013: Р. Симић, Српски књижевни језик према хрватском, у: Б. Тошовић, A. Wonisch (ур.), *Српски погледи на односе између српског, хрватског и бошњачког језика*. Грац, Београд: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, Београдска књига, 13–18.

Стојановић, 2019: Ј. Стојановић, У одбрану српског језика и „српских језика”: научни и стручни допринос Милоша Ковачевића. Београд: *Српски језик: студије српске и словенске*, *24* (1), 71–86.

Извор

Бошковић и др., 2021: A. Bošković, M. Iličić, S. Zlotrg, I. Adamović, I. Radovanović, S. Asotić, Đ. Đurović, B. Milanović, (n.d.). *Naš jezik: Digital learning resource for elementary Bosnian – Croatian – Serbian*. Columbia University: Language Resource Center. https://bcs.lrc.columbia.edu

Aleksandar M. Novaković

THE STATUS OF THE SERBIAN LANGUAGE IN THE TEXTBOOK *NAŠ JEZIK* OF COLUMBIA UNIVERSITY

Summary

This paper analyzes the content of the textbook *Naš jezik: Digital Learning Resource for Elementary Bosnian, Croatian, and Serbian*, which was designed and published at Columbia University in the United States. The research focuses on how the Serbian language is presented in relation to its political variants – Croatian and Bosnian. Using the descriptive method, the study examines the extent to which the textbook deviates from linguistic and historical facts in favor of politically motivated interpretations. Special attention is given to the presentation of fundamental issues concerning the Serbian language – its historical development, naming, geographical distribution, the use of the Cyrillic script, and the Ekavian and Ijekavian pronunciations. The results of the research show that the textbook encourages the artificial separation of what is essentially one language, thereby promoting an ideological approach to learning and teaching instead of a scientifically grounded linguistic perspective. The paper highlights the need for a critical re-evaluation of teaching materials used in foreign educational institutions, especially when they deal with sensitive issues of national and linguistic identity.

Keywords: Serbian language, Bosnian language, Croatian language, politics, *Naš jezik* textbook, Cyrillic, Ekavian and Ijekavian pronunciation

Алекса Поповић[1]
Универзитет у Нишу[2]
Филозофски факултет
Департман за историју

УДК 908(497.11)“17/18“
94(497.11)“17/18“
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.22

PASSO AUGUSTO - ЦРТИЦА ИЗ ИСТОРИЈСКЕ ГЕОГРАФИЈЕ XVIII ВЕКА

Историја српског народа XVIII века обележена је аустро-турским ратовима. Тежње Хабзбуршке Монархије да се прошири на Подунавље и Балкан, у овом периоду делимично су и остварене. Приликом продора у унутрашњост Балкана, Монархија је настојала да заокружи своје стечевине у географском, стратешком и економском смислу. На основу изворне грађе и релевантне литературе, на овом месту је размотрено питање стратешког значаја везе између Ниша и Видина у периоду аустро-турских ратова XVII- XVIII века. У овом смислу, посебан значај има кланац који извори називају *Passo Augusto.* Контрола овог кланца биће од највећег стратешког значаја и у обновљеној српској држави.

Кључне речи: Српски народ, историјска географија, аустро-турски ратови, Османско Царство, Хабзбуршка Монархија, XVIII век.

*

Контрола територије у историјском развитку људског друштва имала је значајну, често формативну, улогу. Значај одређене територије, нарочито одређених географских тачака, са променом популације, демографским променама или са променом центра одређене историјске области, привредне осноове и др., могу да добију значај који нису имале, или да исти изгубе (Mills, 2013: 701-713). Током аустро-турских ратова у периоду XVI-XVIII века, чије је поприште најчешће било на српском етничком простору, преламали су се геополитички интереси две царевине које су тежиле контроли Панонијe и Балкана. Након што је иницијатива прешла у руке бечког двора током Великог бечког рата, све су израженије тежње Хабзбуршке Монархије да под своју власт стави унутрашњост Балканског полуострва и слив Дунава. Ова тежња Хабзбуршке Монархије није остварена у потпуности, јер је у већини случајева, Хабзбуршка Монарија у рат улазила са војском средњег квалитета, нестабилно финансираном и често вођеном равнодуш-

[1] aleksa.popovic@filfak.ni.ac.rs.

[2] Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-137/2025-03/ 200165).

ним генералима, те је ретко када противницима задавала снажне ударце (Ves Mičel, 2022: 29). У овом смислу, од пресудног значаја било је успостављање контроле над Београдом, Нишом и Видином. На стратешком путу између Ниша и Видина постојала је незаобилазна тачка - *Passo Augusto,* на западним обронцима Старе планине (Kanitz, 1882: 369).

Према опису који је донео Феликс Каниц, *Passo Augusto* формирају истурени висови који ограђују Књажевачку висораван. Пролаз је прилично узан и дуг је око петнаест минута хода (~4км). Пут за Зајечар води у превој близу реке Тимок, а касније у долину која се шири ка северу, преко села Вратарнице, „поред клисуре „Задњег камена", преко тимочког моста" и села Грљана на другој страни. Код моста се од главног пута одваја други пут који иде на исток. Он заобилази последње Старе планине, 1195 метара високу Вршку чуку, преко ње. Превој Вршка чука је северно од *Passo Augusto*, а Тимок лево (тј. западно, А.П.). Пут који води од села Извор близу десне обале, прелази преко потока Топлик и улази у Вратарничку клисуру. Стратешки значај овог места препознали су још Римљани, а у аустро-турском рату је имао посебан значај. Посед овог кланца обезбеђује најлакшу везу између Тимока и Дунава. Одавде, од Ниша, преко Зајечара и Неготина, води најподеснији пут до Видина. Преко Кадибогаза су водили помоћни путеви, али су они били од мале користи за војску, јер су их могле проћи само мање јединице (Kanitz, 1868: 315).[3]

Непосредна ратна територија током 1688. године постало је Понишавље и долина Тимока. Гроф Баденски је 6. септембра 1689. године патријарху Арсенију III послао писмо и проглас за Албанију, Босну и Херцеговину, којима је ултимативно захтевао сврставање уз Беч, или ће бити третирани као Турци (ИСН III-1: 512; Микавица, 2011: 15-16, нап. 18-20; Поповић, 2024, 117-127). Освајање Ниша 22-24 септемра је Баденски извео уз помоћ и подршку Срба, које је изузетно похвалио. Ка Видину је хабзбуршка војска током 1689. године напредовала из правца Смедерева (AT-OeStA/KA FA AFA HR Akten, Karton 195, 10.4, fol. 757; №14, fol. 67). На карти се на приближном месту где је убифициран *Passo Augusto* налази уписано „Passo".[4] Након Битке код Качаника 2. јануара 1690. године, османска војска је напредовала ка северу и повратила део територија које је изгубила током рата. Привремено је успостављена линија раздвајања Пирот - Стрелац – Лесковац (ИСН III-1: 513; Веселиновић, 1960: 110-111; ССЗиН 1905, №5282, pp.94). Након османске офанзиве, 1690. године се велики део народа иселио из Понишавља.[5]

[3] Управо због тога што је кнежевина Србија држала овај кланац, Митхад-паша је изградио пут од Ниша преко превоја Свети Никола до Лома и Видина (Kanitz, 1909: 54; 367-368).

[4] Mappa che dimonstra la Strada Nova sul Monte hemo al lungho del Danubio, AT-OeStA/KA FA AFA HR Akten, Karton 195, Litt. B., одсечак K., карта 3.

[5] Генерал Баденски је, супротно ставу већине осталих генерала, у јесен 1689. године предлагао

Главнина османске војске, са великим везиром Мустафа-пашом Ћуприлићем је стила до близу Драгомана 7. августа 1690. године. Сутрадан је наставила ка Цариброду, а 9. августа почела освајање Пирота. Трупе су чинили јаничари, спахије, силахдари и покрајинске војске Сиваса, Анадолије и Сирије, као и одреди Курда из Дијарбекира и Туркмена. Поред тога, била је присутна и пратња великог везира. Никола Самарџић преноси извештај са терена, који је примио француски амасадор. Према овом извештају, Пирот је бранило 230 Немаца (Самарџић, 1992: 171), док Татјана Катић наводи Силахдарову хронику, према којој је било 160 Немаца, 160 Мађара и тридесетак хајдука (Катић, 2007: 149, нап. 21-22). Пред Муса-пашину Паланку је османка артиљерија стигла 11. августа, а 12. августа 1689. године стигла је и остала османска војска. Паланка је већ била евакуисана, а османску војску је сачекао одред Катана Мустафа-бега, који је из Пирота пратио Шекендорфову војску до Паланке. Ниш је напуштен у зору 9. септембра 1690. године, према споразуму Штаремберга са османским сераскером, великим везиром Мустафа-пашом Ћуприлићем. Баденски је у другој половини октобра 1689. године овојио Видин (Катић, 2007: 152).

Током наредног Аустро-турског рата (1716-1718), главнокомандујући хабзбуршке војске, председник Дворског ратног савета, кнез Евгеније Савојски је са дејствима почео у јулу и продирао право ка Београду, али је након битке код Петроварадина, кренуо за Темишвар, који је освојио 13. октобра 1716. године. Порта је Флајхмана пустила из затвора и омогућила му да се евакуише. На позив Порте Британији и Холандији као гарантима Карловачког мира, лорд Едвард Вортли Монтегју је изашао са предлогом *status quo ante bellum*. Карло VI је прихватио мир чим се Хабзбуршкој монархији препусти оно што је заузела, али и Београд, који је, заузела нешто касније, 16. августа 1717. године. Освајање Београда је, вероватно, најзначајнији догађај у аустро-турским односима XVIII века, јер је контрола Београда значила и контролу дубине територије и дунавске обале. По Флајхмановом извештају је услов за хабзбуршку контролу Балкана био посед Београда. Талман, који је сада био чинонвик Дворског ратног савета, саветовао је продор до Видина и Софије и заузимање Македоније, уз преузимање суверенитета над Дунавским кнежевинама. У том случају би и Никопољ и Рушчук ушли у састав Хабзбуршке Монархије. Савојски је прецизирао план за продор на југ до линије од Видина до Солуна, а одатле до Драча и обалски појас Дунава од Видина до Никопоља (Roider, 1982: 50-52).

Иако је Хабзбуршка Монарија однела победу, питање је било колико је победа ризична, границе стабилне и да ли ће у предвидљивом року поново посегнути за протеривањем Османског Царства. Отворено је остало

заузимање одбрамбене линије, уместо даљег продора. Након 1690. године, нападнута на два фронта и погођена кугом, хабзбушрка војска се није могла одржати на целом запоседнутом простору. (ИСН III-1, 529-531; Рокаи, и др., 2002: , 300-304).

питање за обе стране - шта даље, имајући у виду јачање Русије. Порта је држала Никпољ, Видин, Ниш, Сарајево и Бањалуку, на шта је Савојски одмах упозорио, наводећи да „држава“ неће имати мира док не преузме Видин и Ниш, као и да су освајања недовршена и да нема разлога превеликој радости. Рат 1716-1718 је показао да је Хабзбуршка Монархија способна да освоји Балкан ако се у Европи осигура дипломатским путем. Приватни савет је разматрао питања освајања, али је питање колико би то било у интересу Монархије, најпре из логистичких разлога. Евгеније Савојски је изнео цару мишљење да би се тешко одржавала провинција која би садржала и Видин и Ниш. Капетан Ото Фридрих фон Ебшелвиц је, насупрот томе, у извештају Савојском 1720. године изнео став да је по хабзбуршке интересе најбоље било прво заузети Видин и Ниш, како би се одсекла Босна, а потом успоставити контролу над Дунавом, а у перспективи чак и Дњестра (AT-OeStA/HHStA StAbt Türkei I, Karton 184, fol. 158; Roider, 1982: 57, нап 71).

Карло VI је и поред свог упорног истицања права на шпански престо, 1725. године удао своје ћерке за синове шпанске краљице Елизабете Фарнезе. То је произвело страх у Европи да ће систем из Утрехта бити нарушен и Британија и Француска су склопиле савез са Пруском у Херенхаузену. До 1731. године су се око два блока склапали савези и мењале стране. Османско Царство у ово време није представљало опасност по Монархију, јер је било заузето ратом са Персијом. Избијање Руско-турског рата 1735. године је довело у питање и држање Хабзбуршке Монархије према Порти, стављајући на испит како Пожаревачки мировни уговор, тако и савезни уговор са Русијом из 1726. године. Више због страха од претераног ширења Русије но због строгог придржавања савеза, Беч је од 1736. године вршио припреме за рат са Османским Царством. Од почетка 1737. године српске старешине са простора Османског Царства су биле спремне да подигну устанак након ступања хабзбуршке војске у рат. Међутим, почетак рата обележен је „класичном“ ситуацијом у историји аустро-турских ратова. Хабзбуршка страна је очекивала да ће српски народ подићи устанак и на себе преузети главни терет ратовања, док су устаници очекивали да хабзбуршка војска нанесе кључни пораз османским снагама, будући да је народ био у страху од њихове реакције (Roider, 1982: 57-58; Гавриловић, 1992: 249-254; Бронза, 2012: 235).

Споразум о заједничком деловању Хабзбуршке Монархије и Русије склопљен је 9. јануара 1737. године. Папа Климент XII је подржао Хабзбуршку Монархију новчаном сумом у висини петогодишњег папског пореза са наследних аустријских земаља. Рајхстаг је одобрио три милиона гулдена, а поједине земље су послале новац или опрему. Хабзбуршке финансије су се изузетно поправиле, а ратно расположење је било огромно усвим земљама. Основни њен проблем био је недостатак командног кадра. Након смрти Савојског, априла 1736. године, једини генерал који је уживао угле био је

Фридрих Хајнрих фон Зекендорф, али је и он на почетку рата имао 63 године. Није био присталица споразумевања и договора са другим официрима, на чему је, опет, цар инсистирао. Зекендорф је наредио напад на Видин и захтевао да све јединице извршавају сва његова наређења. Међутим, након заузећа Ниша, није наставио продор, већ је упркос војној оспособљености, одлучио да чека османски напад. Преговори Русије, Хабзбуршке Монархије и Османског Царства почели су 1737. године у Немирову у Пољској. Беч је и даље расипао своје снаге (Roider, 1982: 77-79).

Потцењивање Османског Царства круцијални је пропуст Хабзбуршке Монархије. С пролећа 1737. године је хабзбуршка команда журно састављала ратни план, у основи заснован на ранијем - главна јака војска и слабија крила. Кључни задатак био је освајање Ниша и Видина. Из Ердеља је требало надирати ка Влашкој и Молдавији. Хабзбуршка војска је имала ~120.000 војника (80.000 пешака и 36.000 коњаника), слабије вођених од 1716. а истог броја, док су османске снаге биле бројније но 1716. године и боље организоване и опремљене. У почетку се догодила класична ситуација: хабзбуршке власти су очекивале да устаници изнесу рат, а устаници да војска разбије османску силу, па да се они прикључе. Јожеф, син Ференца Ракоција, проглашен је у Цариграду за угарског краља и кнеза Ердеља, јануара 1738. У османском продору, влашке румунске јединице су уништавале немачка насеља у Банату и Малој Влашкој (Бронза, 2012: 218-221, 235-241).

Циљ хабзбуршке војске 1737. био је да се продре што дубље у Балканско полуострво и освоји „Турску Србију“, Влашку до Браиле, Молдавију до Прута и северну Албанију до ушћа Дрима. Припреме за рат су почеле 1736. године. На главном, нишком правцу, напредовала је војска под командом Фридриха Хајнриха фон Секендорфа (Schmettau, 1786: 1-14; Akşan, 2013: 101-118; Hochedlinger, 2003: 212-217; ИСН IV-1: 146-162; Ђорђевић, 2023: 127-130). Од Ниша ка Видину је наступало укупно 430 пешака и 270 коњаника, у лето 1737. године. У операцијама за освајање Ниша, Видина, Пирота и Софије 1737. године, неопходно је било заузети превоје на Старој Планини, нарочито у рејону Гургусовца („…von der Danubio an bis Gogochowacz…“; AT-OeStA/KA FA AFA HR Akten, Karton 471, №8, 106 ½d). Према спецификацији шанаца и паланки које је на овом простору држала хабзбуршка војска у поменуто време, или се су се налазили на непосредном ратном подручју (*Specifikation, deren sammentlichen auf hintenn Grentzen wings innumb befindenen Schantzen und Palankenen mit denen Communikationen*).[6] У спецификацији хабзбушрких снага од Ниша до Видина из октобра 1737. године, која се односила на лето 1737. године, стоји да у месту *Passo Augusto* или Клисура („Passo Augusto oder Clisura“) налази 130 пешака и 70 коњаника

[6] Хабзбуршка војска освојила је Ниш 23. јула, а османска војска га повратила 16. октобра 1737. године. Предајом Ниша 20. октобра 1737. године, ратне операције су за ту сезону практично завршене. (Samardžić, Abramović, 2013: 45; Костић, 1938: 191).

(AT-OeStA/KA FA AFA HR Akten, Karton 483, 13-2c, fol. 403; Поповић, 2023: 33-44).

До освајања Ниша, који је био једна од најснажнијих османских тврђава на Балкану, рат се углавном сводио на ситније сукобе и мање окршаје. Од овог тренутка рат постаје далеко интензивнији. На југу је избио устанак српског народа, а на правцу од Ниша ка Софији се могу пратити упоредо дејства царске војске и народни устанак. Освајање Ниша 28. јула, Пирота 31. јула и Мустафа-пашине Паланке 1. августа 1737. године и тежња да се освоји Софија, обележили су лето 1737. године у Понишављу. Османска контраофанзива је планирана као садејство на три правца: нишком, тимочком и новопазарском и остварила је потпуни успех. Још у току лета, османска војска је успела да се консолидује и искористи предности које је имала над хабзбуршким снагама, предвођеним слабим командантима и у првом реду ослоњеним на народни устанак. Након капитулације Ниша 18. октобра, хабзбуршка војска се повукла ка Београду, где је командант Ниша, Никола Доксат де Морез, због предаје града осуђен на смрт и погубљен, а маршал Секендорф смењен и на његово место постављен маршал Филипи. Приликом противофанзиве, у одмазди османских снага је страдало 140 од 200 села пиротског кадилука (Јоцић, 2014: 157-158, нап. 500). Од септембра је хабзбуршка војска на бојном пољу стајала слабо, те се од тада у војним круговима у Бечу већ почело рачунати са османским продорима у Славонију, Срем и Банат, до којих је дошло у лето 1738. године. У јесен 1737. године одлучено је да се постојећи шанци ојачају и изграде нови, а да се што више ојачају хабзбуршка утврђења у Београду, Петроварадину, Рачи, Броду и Градишкој (Гавриловић, 1979: 214-215).

Након што је османска војска 30. септембра 1737. године масивним контранападом одбијена код Радујевца, на Тимоку је Кевенхилер уз знатне губитке напредовао до Брзе Паланке. Османске снаге напале су баварски батаљон на превоју *Passo Augusto*. Након два сата отпора су остали само гренадири капетана Брукхауса и стражарско место. Шметау наводи да је 9. октобра 1737. године баварски батаљон пострадао искључиво грешком, јер није на време добио повучен са главнином хабзбуршке војске, односно, заборављен је у главном штабу. Након овога је маршал Секендорф одлучио да војску концентрише око Орљаве. Пад *Passo Augusto* је, уз вести о паду осталих места, негативно деловао на морал хабзбуршке војске. Запажање генерала Шметауа је да се *Passo Augusto* може држати са сто људи (Kanitz, 1909: 504). Неколико дана пре пада хабзбуршког положаја *Passo Augusto*, мајор Бомон (Mayor de Beaumont) је из хабзбуршкој команди 26. септембра 1737. године писао о свом тешком положају и недостатку војске, нарочито хусара који би обављали извиђачке задатке и држали straже и предстраже на овом упоришту. Посебно је нагласио да није испоштовано наређење маршала Секендорфа да се одред у *Passo Augusto* појача довољним бројем

хусара и топова. Поред тоа, изнео је и да је „синоћ око поноћи“ („…Avant hier vers minuit…“) кроз логор прошао османски ухода, на кога је стража пуцала, након што није одговорио на команду да стане и побегао је у шуму (AT-OeStA/KA FA AFA HR Akten 483, №4, $^{a}/_{6}$, fol. 403-404).

Мајор Бомон је послао 25. септембра једног од локалних сељака, које је (у својству позадинских служби, А.П.) држао на путу за Вражогрнце да га детаљније обавести о стању у селима. Исти се вратио и донео вести да се османске снаге приближавају и да сви сељаци беже из села. Капетан Гургусовца обавестио је Бомона да се османске снаге налазе на три лиге[7] удаљености. На то је мајор наредио стање приправности у логору. Добио је и писмо од маршала Кевенхилера где га маршал обавештава да постоје индиције да ће одред у *Passo Augusto* бити нападнут са обе стране и да су се знатне османске снаге улогориле између њих (Кевенхилера и Бомона, А.П.) како би спречила маршала Кевенхилера да пошаље појачања. Додатна отежавајућа околност за одред мајора Бомона је и лоша исхрана, која се састоји само од „бедног двопека“ („…du miserable bisscuit…“) и чињенице да у логору има више од 150 оболелих. Сâм мајор је у време када пише, под температуром и у кревету, јер је претрпео повреде главе након што је дан раније на њега пало дрво. Ипак, истиче да ће се и у таквом стању бранити, упркос што са тешком муком сада пише из кревета. Мајор Бомон истиче да, ако је положај који држи толико значајан као што се говори, морао да буде другачије утврђен. Запажа да је немогуће да се, према Кевенхилеровом упутству, повуче у случају окружења, јер је кретање војске могуће само једним јединим путем, који је стешњен између високих непроходних планина са обе стране (AT-OeStA/KA FA AFA HR Akten 483, №4, $^{a}/_{6}$, fol. 403-404). Кевенхилер је успео да потисне османске снаге, али је постало немогуће да се повуче најрађим путем, преко *Passo Augusto,* јер би ризиковао да његова јединица буде уништена. Стога је био приморан да се повуче преко Мајданпека, не знајући тада да ли је то безбедно и повољно или не. Ако османски одред који је заузео *Passo Augusto* не буде дошао у Ниш, највећа је вероватноћа да је прешао у Ражањ, како би пресекао комуникације и снабдевање хабзбуршке војске (SHD). У току османске офанзиве септембра 1737. године, Пирот је заузет након предаје хабзбуршког гарнизона, као и редут у Јохар бањи (Badajowar). У османске руке пали су и Мустафа-пашина Паланка на југу, Гургусовац, значајни кланац на Тимоку (Timok-Defilee), Passo-Augusto и Соко бања на северу (Kanitz, ,1909: 142-143, 367-368).

Након овог, деветог, аустро-турског рата, Хабзбуршка Монархија више није успела да продре у централно подручје Балканског полуострва. Током последњег Аустро-турског рата, 1788-1790, Хабзбуршка Монархија се ослањала првенствено на фрајкоре, а краткотрајни продор у дубину територије у околини Београда није донео трајних резултата у хабзбуршку корист. Како

[7] 1 лига (lieu) = 13.200 стопа краљевских (pieds du roi) ~ 4.288 метара.

је 1737-1739 године заустављен хабзбуршки продор на османски Балкан, а са доласком Марије Терезије на власт 1740. године приоритет спољне политике Беча окренут ка Апенинском полуострву, све до путовања Феликса Каница у седмој деценији XIX века не наилази се на поуздане географске вести о источним српским крајевима. Са наступањем епохе пароброда и железнице и усмерењем Аустрије ка дунавској извозној трговини и упливом у привреду Кнежевине Србије, питања Ђердапа и изградње железнице добија поново на значају у бечким владајућим круговима. За стратешку контролу везе Ниша са Подунављем је од кључне важности била контрола оба ова пута, како се ова веза не би прекинула уколико би снаге супротстављене силе заузеле један од ова два пута. Међународни односи и процес српског националног ослобођења у XIX веку довели су и до поновног пораста значаја источних и југоисточних крајева српског етничког простора (Kanitz, 1909: 354; Костић, 1970: 124).

Извори и литература

Архивска грађа

AT-OeStA/KA FA AFA HR Akten: Österreichische Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Feldakten, Alte Feldakten, Hauptreihe, Akten 195, 471, 483.

AT-OeStA/HHStA StAbt Türkei I: Österreichische Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Staatsabtheilung Türkei I**,** Karton 184.

SHD: Sachisches Hauptstaatsarchiv Dresden, 4.-ten Teil. Mitte 17. Jahrhundert – 1831., Defension des H. Gen. Feld Wachtmeisters v. Doxat, gewesenen Commendantes der Vestung Nissa (1738), sine paginatio.

Објављени извори

Гавриловић, 1992: С. Гавриловић, *Писмо студеничког архимандрита Василија генералу Марулију од 8. марта 1737. године*, Историјски часопис 39/1992, 249-254.

ССЗиН, 1905: *Стари српски записи и натписи*, (прир. Стојановић, Љубомир), књига III, Београд: Српска краљевска академија.

Schmettau, 1786: Comte de Schmettau, général à l'Armée du Roi de Prssie, *Mémoires sécrets de la Guerre de Hongrie, pendant les campagnes de 1737, 1738. et 1739. Avec du réflections critique*, Francfort: La compagnie les libraires.

Литература

Akşan, 2013: Aksan, Virginia H., *Ottoman Wars 1700-1870: An Empire Beseigned*, London - New York: Longman - Pearson.

Бронза, 2012: Бронза, Боро, *Аустријска политика према простору Босне и Херцеговине* 1699-1788, Бања Лука: Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци.

Ves Mičel, 2022: Ves Mičel, Aron, *Velika strategija Habzburške Monarhije*, Beograd: Službeni glasnik.

Веселиновић, 1960: Веселиновић, Рајко, *Војводина, Србија и Македонија у другој половини XVII века. Привреда, друштво и народни покрет,* Нови Сад: Матица српска.

Гавриловић, 1979: С. Гавриловић, *Срем од краја XVII до средине XVIII века,* Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду.

Ђорђевић, 2023: Ђорђевић, Милош, *Немачки поглед на Србију у 18. веку*, Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу.

ИСН III-1: Група аутора, *Историја српског народа*, III-1 (ур. Самарџић, Радован), *Срби под туђинском влашћу 1537-1699*, Београд: Српска књижевна задруга.

ИСН IV-1: Група аутора, *Историја српског народа*, IV-1, (ур. Гавриловић, Славко), *Срби у XVIII веку*, Београд: Српска књижевна задруга.

Јоцић, 2014: Јоцић, Живота, *Белопаланачка насеља у писаним изворима до 1877. године*, Београд: Народна библиотека „Вук Караџић“ Бела Паланка.

Kanitz, 1868: Felix Philip Kanitz, *Serbien: Historisch-ethnographische Reissestudien aus den Jahren1859-1868. Mit 40 Illustrationen und eine Karte im Texte*, Leipzig: Verlagsbuchhandlung von Hermann Fries.

Kanitz, 1882: Felix Kanitz, *Donau-Bulgarien und der Balkan*, Band III, Leipzig: Verlagsbuchhandlung von Hermann Fries.

Kanitz, 1909: Felix Phillip Kanitz, Das *Königreich Serbien und das Serbenvolk. Von der Römerzeit bis zur Gegenwart*, Band 2., *Land und Bevölkerung*, Leipzig: Verlag von Bernh. Meyer.

Катић, 2007: Катић, Татјана, Османско освајање Пирота и Беле Паланке 1690., *Белопаланачки зборник,* 3, 147-160.

Костић, 1970: Костић, Михајло, *Белопаланачка котлина. Друштвеногеографска проучавања*, Београд: Географски институт „Јован Цвијић“.

Костић, 1938: Костић, Мита, Станиша Марковић-Млатишума: оберкапетан крагујевачки, *Гласник Скопског научног друштва,* 19, 173-209.

Микавица, 2011: Миквица, Дејан, *Српско питање на угарском сабору 1690-1918*, Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду.

Mills, 2013: Sarah Mills, Cultural-Historical Geographies of the Archive: Fragment, Objects and Ghests, *Geography Compass*, 7(10), 701-713.

Поповић, 2024: Поповић, Алекса, Помен „Маџара“ у једном натпису Темског манастира из 1692. године, *Лесковачки зборник. Издање Народног музеја*, 64-1, 117-127.

Поповић, 2023: Поповић, Алекса, Два документа о рату у Понишављу 1737. године, *Белопаланачки зборник,* 19, 33-44.

Радовић, 2024: Радовић, Данијел, „Добронамерни“ путописац у служби империјалне силе. Феликс Каниц, Путовање по јужној Србији и северној Бугарској 1864., Београд: Институт за јавне политике, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 2023, 91, *Српске студије,* 15, 453-457.

Roider, 1982: Roider, Karl, *Austria's Eastern Question 1700-1790*, Princeton: Princeton University Press.

Рокаи и др., 2002: Рокаи, Петер, Ђере, Золтан, Пал, Тибор, Касаш, Александар, *Историја Мађара*, Београд: CLIO.

Самарџић, 1992: Самарџић, Никола, *Француска и Турска (1687-1691),* Београд: Историјски институт САНУ.

Samardžić, Abramović, 2013: Samardžić, Nikola, Abramović, Vladimir, Švajcarac u Beogradu. Nikola Doksat de Morez, *Limes plus*, 2, *Stranci u Beogradu*, 41-50.

Hochedlinger, 2003: Hochendlinger, Michael, *Austria's War of Emergence. War, State and Society in the Habsburg Monarchy 1683-1797*, Longman.

Aleksa Popović

PASSO AUGUSTO - UNE NOTE DE LA GÉOGRAPHIE HISTORIQUE DU XVIIIème SIÈCLE

L'histoire du peuple serbe au XVIIIème siècle fut marquée par les guerres austro-turques. Les aspirations de la Monarchie Habsbourgeoise à s'étendre dans la région du Danube et dans les Balkans furent partiellement réalisées durant cette période. En pénétrant à l'intérieur des Balkans, la Monarchie cherchait à consolider ses acquis géographiques, stratégiques et économiques. Basé sur les matériaux originaux et la littérature pertinente, cet article aborde l'importance stratégique de la liaison entre Niš et Vidin pendant les guerres austro-turques des XVIIème et XVIIIème siècles. À cet égard, la gorge que les sources appellent *Passo Augusto* revêt une importance particulière. Son contrôle sera également d'une importance stratégique capitale pour Serbie restaurée.

Mots-clés : le peuple serbe, la géographie historique, les guerres austro-turques, l'Empire Ottoman, la Monarchie Habsbourgeoise, XVIIIème siècle.

Слободанка С. Пртија[1]
Универезитет у Бањој Луци
Филозофски факултет

УДК 811.163.41`373.45
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.23

ЛАТИНИЗМИ У ЈЕЗИКУ ШТАМПЕ НЕКАД И САД

Латинизми представљају једну од најзначајнијих група позајмљеница у српском језику. Многе ријечи латинског поријекла често нису ушле у српски језик директно, већ посредно, преко других језика, а најчешће су то били романски језици те њемачки и енглески језик. Циљ нашег истраживања јесте да на основу изабраног узорка истражимо употребу латинизама у језику штампе на простору Босне и Херцеговине прије 40 година и сада. Као узорак узећемо бањалучке дневне новине *Глас* из септембра 1985. и исте дневне новине из септембра 2025, преименоване 2003. у *Глас Српске*. Упоређујући број латинизама у дневној штампи на одабраним узорцима, истражићемо у колико су се мјери латинизми употребљавали раније, а колико се користе данас, и у којим су областима (друштво, политика, економија, култура и спорт) заступљенији. Исто тако, оцијенићемо да ли је промјеном друштвених околности и с развојем технологија дошло и до употребе већег броја латинизама у језику штампе, с обзиром на то да терминологија у домену технологија, политике или економије у великој мјери потиче из енглеског језика, који садржи висок проценат ријечи латинског поријекла.

Кључне ријечи: латинизми, језик штампе, *Глас*, *Глас Српске*.

Увод

Многи су разлози промјене лексике једног језика. До ње је често долазило усљед миграција и директног додира једног језика с другим. Стога је било природно да језици у контакту преузимају једни од других ријечи и значења.[2] Стране ријечи улазе у други језик у великој мјери због недостатка одговарајућих лексема из одређене области, јер језик прималац у свом корпусу нема термин који би означио нове појаве и ствари с којима је дошао у додир. Ово усвајање нових ријечи у знатној мјери богати и развија и језик и његовог говорника. Наиме, „стварањем нових речи најчешће се именују нови појмови, па увећавањем броја речи у свом лексичком фонду, човек увећава и број нових појмова у свом мишљењу" (Драгићевић, 2018: 194).

[1] slobodanka.prtija@ff.unibl.org

[2] Поред прилагођавања на фонолошком и морфолошком нивоу, страна ријеч пролази и семантичку адаптацију и у том процесу може мијењати своје значење. Ријеч ће вјероватно модификовати значење ако је прошла пут кроз језик посредник или кроз више њих (Филиповић, 1986: 154.)

Путеви настајања лексике српског језика, и временски и просторно, били су различити. На овом мјесту кратко ћемо се осврнути на то које све групе ријечи, преузете из страних језика, постоје у корпусу српског језика. Како наводи Љиљана Црепајац (1991: 187), лексика из другог језика може се преузимати алоглотским или идиоглотским средствима. Видови преузимања алоглотским средствима јесу *позајмљенице*, ријечи преузете из страних језика, које су се фонетски и морфолошки прилагодиле и постале дио српског језика. Већина ових позајмљеница припада лексичкој сфери свакодневног живота и углавном је преузимана током ранијих периода развоја језика. У ову групу спадају и *туђице*, ријечи које су, за разлику од позајмљеница, у већој или мањој мјери, сачувале фонетски облик оригинала, прилагођавајући се у морфолошком погледу језику примаоцу. Поред позајмљеница и туђица, лексика страног језика могла се преузимати и идиоглотским средствима. Најважнији видови овог преузимања јесу *преведенице* и *семантичке позајмљенице*. Преведенице представљају, мање или више, успјешне преводе страних ријечи, које су више у духу језика на који се преводе.[3] Многе од ових ријечи, настајале вијековима као преводи с грчког и латинског, постале су неодвојиви дио српског језика (Црепајац 1991: 188). Позајмљенице које, поред основног значења у једном језику, добијају ново, најчешће специфично значење у другом језику, задржавајући притом, у највећем броју случајева, и своје основно значење, Црепајац (1978: 75–76) назива семантичким позајмљеницама. Ријечи са таквим позајмљеним значењем бројне су и у српском[4] и у европским језицима. Иако су путеви њиховог настајања били различити и у времену и у простору, оне су створиле заједничку европску културну лексику и заједничке научне и стручне терминологије. Наиме, „пошто је у развоју европске вербалне културе, у поређењу с другим језицима, постојао доминантан утицај старогрчког, латинског и новолатинског језика, то је сасвим разумљиво што су у савременим европским језицима најбројнији интернационализми који се етимолошки везују за поменуте класичне језике и наведени неокласични језик” (Миновић, 1983: 21).

Ријечи латинског поријекла

Латински језик, као, уосталом, и грчки, био је многим језицима главни извор за позајмљивање ријечи и термина.[5] Латински је био специфичан и по томе што је у великој мјери преводио грчке ријечи, па су ове преведенице

[3] Преведенице с латинског језика јесу: *падеж* (casus), *приједлог* (praepositio), *рукопис* (manuscriptum) итд.

[4] Семантичке позајмљенице из латинског језика јесу, нпр.: *акт*, *аукција*, *колоквијум*, *кредит*, *промовисати* итд.

[5] Употреба латинизама, заједно с грецизмима, раширена је у свим европским језицима, па се они наводе и под именом интернационализми.

касније преузимали и други европски језици. Стога се дешавало да многе ријечи и термини латинског поријекла често нису ушли у српски језик директно из латинског, већ преко неког језика посредника. Најчешћи посредници при уласку латинских ријечи у српски језик били су романски језици те њемачки и енглески језик. Према томе, многи латинизми улазе у ширу употребу тек с промијењеним или проширеним значењем стеченим у овим модерним језицима (Клајн: 1996: 44).[6]

Један од разлога зашто су ријечи латинског поријекла, које су долазиле у контакт са српским, било непосредно или посредно преко других језика, без тешкоћа улазиле и прилагођавале се српском језичком систему јесте то што латински има фонолошку структуру сличну српском – музикалан је и мелодичан јер у њему већи значај имају самогласници него сугласници. Стога су се латинске ријечи брзо уклапале у српски језик и лако задржавале у свакодневном говору.

Све до половине 19. вијека латински је, као службени језик, био присутан на европском тлу и на нашим просторима и у великој мјери је директно утицао на националне језике (Дабић, 1979: 17). Иако данас латински језик, заједно с грчким, припада класичним језицима и њиме се нико не служи у свакодневној комуникацији, он ипак у другачијем облику остаје активан, тиме што утиче на друге језике, попуњава њихове лексичке празнине, мијења их и убацује се у њихов језички систем.[7] Иван Клајн (1996: 42), који је истраживао лексеме у периоду од 1945. до 1995. године, тврди да је српски језик послије Другог свјетског рата остао широко отворен према лексичким утицајима са стране. Док турцизми нису били више актуелни, а германизми се дјелимично повлаче пред домаћим изразима, „интернационализми грчког и латинског порекла претежно у области науке, технике, политике и културе, сада као и раније чине једну од најважнијих струја позајмљеница у српском језику" (Клајн, 1996: 43).

Поред изворних латинских ријечи, које понекад остају у истом или сличном облику, данас све више у језик улазе и нове ријечи – неологизми или изведенице створене на латинским основама (нпр. *реинвестирати*, *укалкулисати* итд.). Како Рајна Драгићевић (2018: 237) напомиње, „нове речи (неологизми) и нова значења постојећих речи дају посебно обележје лексичком фонду. Из деценије у деценију број нових речи, како у српском,

[6] Нпр. *асоцијација* (раније само психолошки термин, сада и у изворном значењу 'удружење', према енгл. и фр.), *консензус* (почев од седамдесетих година чест термин и у домаћој и у међународној политици), *кредибилитет* (са енгл. значењем 'убедљивост, углед, ауторитативност') итд. У неким случајевима српска употреба одступа од латинске и међународне: ријеч *позиција* у годинама послије 1990. добија значење (непознато у другим језицима) 'странка на власти', тј. употребљава се као антоним од *опозиција* (Клајн: 1996: 44).

[7] Како Богдан Дабић (1979: 17) 70-их година напомиње, латински језик у то вријеме остаје присутан и даље – у култури и књижевности. Наиме, постаје главни извор европеизама у нашем научном и књижевном језику, углавном код образованог слоја друштва.

тако и у већини других језика, све се више увећава. Ова појава у вези је са развојем науке и технике, али и са глобализацијом."

У временима када долази до убрзаног развоја технологија и ширења масовних медија мијењају се и начини позајмљивања ријечи из једног у други језик. Притом, постојала је све већа потреба да се што брже и лакше именују нови појмови, идеје и ствари. Како Рудолф Филиповић (1986: 50) још 80-их година прошлог вијека примјећује, посредник при преузимању нових ријечи може бити неки језик, али све чешће ту улогу имају масовни медији, који бивају много ефикаснији посредници од једног језика.

Медији као посредници

Као што смо горе напоменули, додир двају језика у контакту може бити остварен директно или преко посредника. Будући да је посљедњих деценија енглески језик постао lingua franca и да се њиме одржава међународна комуникација на многим пољима, за посљедицу имамо то да су многе ријечи латинског поријекла ушле у друге језике, па и у српски, преко енглеског језика, који у великом проценту садржи ријечи из латинског или ријечи формиране од елемената који потичу из латинског и грчког језика (Деркин, 2014: 6; 25).

Будући да технолошки и научни развој тече све брже, било је неопходно именовати нове појмове и ствари новим ријечима. Показало се да је позајмљивање из другог језика било најбржи пут да се они именују, јер је за стварање домаћих ријечи, тј. преведеница, и за њихово прихватање у широј јавности требало више времена. У овом позајмљивању нових термина нарочито долази до изражаја енглески језик и утицај медија, који су најзаслужнији за брзо ширење ових ријечи и њихово продирање у све области писане и говорне комуникације (Панић Кавгић, 2006: 19; 21).

Глобализација и брз проток информација знатно су утицали и на језички контакт, што је најуочљивије у случају енглеског језика, који је постао највећи језик давалац, између осталог захваљујући и развоју медија (Томовић, 2024: 19). Наиме, дошло је до одређених процеса уједначавања у савременом животу у околностима интернационалних токова: на плану науке, технике, културе, спорта и сл. Миливоје Миновић (1983: 21) закључује да су те околности, уз околност постојања грчког и латинског језика као извора, омогућавале бржу интернационализацију појединих језичких средстава. То је, свакако, преко енглеског језика и масовних медија, утицало и на српски језик и његову лексику.[8] Према томе, најбржи начин интернационализације

[8] Иван Клајн (1996: 44–45) примјећује да англицизми, као свуда у свијету, послије 1945. године пристижу све бржим темпом те да из енглеског долазе многи привидни латинизми: *контактирати*, *лимитирати*, *опција*, прилог и узвик *супер*, *фрустрирати* итд.

лексичког фонда, а тиме и уласка латинизама у српски језик данас, јесте управо преко масовних медија, као што су интернет, телевизија, радио и штампане новине.

Латинизми у штампаним новинама

У наредним редовима настојаћемо на узорку одабраних дневних новина утврдити који су латинизми били присутни у језику штампе прије 40 година и сада, 2025. године, и у којем су се обиму они употребљавали. У раду је анализирана грађа дневних новина *Глас*, односно *Глас Српске*.[9] Као узорке компаративне анализе употребе латинизама у језику дневне штампе прије 40 година и сада изабрали смо дневне новине *Глас* од 9, 10. и 13. септембра 1985. године, те *Глас Српске* од 9, 10. и 13/14. септембра 2025. године. У сваком броју дневних новина обрадили смо садржај из различитих области, као што су: политика, економија, култура, спорт и друштво.[10]

Уочили смо да су у готово свим рубрикама присутни латинизми, али се они у неким областима употребљавају више него у другим. Усљед бројности латинизама у изабраним бројевима новина, због ограничености простора, неће бити могуће навести појединачно све латинизме, али ћемо пратити учесталост одређених облика и појаву нових ријечи у данашњем времену.

Као илустративне примјере издвојићемо оне реченице у којима се налази већи број латинизама и гдје се види контекст у којем су они употријебљени.

Глас, 1985.

Примјер 1. (економија)

„Не*квалификована* радна снага,... те слаба радна и технолошка *дисциплина* нису обећавали успјех. *Реализација* плана остваривана је са 40 одсто,... Уз

[9] Први број *Гласа* изашао је као орган НОП-а за Босанску Крајину у Жупици крај Дрвара, 31. јула 1943. године. Од септембра 1953. излази као орган ССРН под називом *Бањалучке новине*, а од новембра 1955. под називом *Крајишке новине*. Поново под називом *Глас* излази од 13. маја 1963. године, а од 8. фебруара 1983. излази као дневне новине. Од 15. септембра 1992. године, одлуком Народне скупштине РС, излази под именом *Глас српски*, а 5. маја 2003. преименован је у *Глас Српске*.

[10] Према садржају одређених рубрика у дневним новинама издвојили смо горенаведене области. У дневним новинама из 1985. године странице су подијељене на сљедеће рубрике: актуелности, Босанска Крајина, земља, свијет, хроника, култура, фељтон, спорт, огласи, кроз Бањалуку и панорама. У дневним новинама *Глас Српске* из 2025. године означене су сљедеће рубрике: вијести дана, бизнис, хроника, регион, Србија, свијет, Бањалука, култура, арт бокс, огласи, мозаик и спорт.

помоћ друштвено-политичких *организација* кренули смо у *акцију*, заоштрили радну *дисциплину* и почели борбу за *квалитет* и већу *продуктивност*, каже Бранко Ђеропојац, *директор* Фабрике *конфекције*" (*Глас*, 9. 9. 1985, стр. 4).

У овом примјеру, као и у наредним, налазимо низ именица са завршетком на *-ција* (лат. *-tio*), које су задржале уобичајену творбу са суфиксом *-ија*, иако су многе од њих ушле у српски преко енглеског облика на *-tion*;[11]

Примјер 2. (политика)

Наслов текста: „*Акценти* из завршног *документа министарске конференције* несврстаних." Латинизми у тексту: *актуелан*, *акциони*, *афирмисати*, *верзија*, *дефинисан*, *документ*, *иницијатива*, *кандидатура*, *консензус*, *конструктивност*, *пасус декларације*, *редакција*, *секретар* итд. (*Глас*, 9. 9. 1985, стр. 6);

Примјер 3. (друштво)

„На свечаности, којој су присуствовали представници друштвено-политичких *организација*[12] општине, *Факултетско-медицинског центра* Бањалука, Сарајевске *армијске* области, говорио је пуковник *примаријус др* Драган Зец, управник Гарнизонске *амбуланте*. Он је, између осталог, истакао да *реконструисани* и *адаптирани објекат* сада располаже *комплетном примарном медицинском*, стоматолошком и дијагностичко-*специјалистичком* здравственом заштитом" (*Глас*, 9. 9. 1985, стр. 14);

Примјер 4. (друштво)

Најмање 17 лица – 16 полицајаца и један *цивил*, повријеђено је у *атентату* који се јутрос догодио у Мадриду на Тргу *Аргентина*... Послије *експлозије* дошло је до пуцњаве између полицајаца и *терориста* (*Глас*, 10. 9. 1985, стр. 8);

Примјер 5. (економија)

„И посљедње анализе о *инвестицијама* и изворима финансирања могу добро показати да се на овом терену *лоцирају објекти* мањег *капацитета*, који неће најс*игурније* обезбјеђивати већу *акумулативну* и *репродуктивну* способност привреде и укупан *квалитетнији* развој *регије*. Заостаје се у односу на *Републику* и по величини *инвестиција* и по њиховим *структурама*" (*Глас*, 13. 9. 1985, стр. 4);

[11] Енглески, њемачки и француски језик, позајмљујући латинске ријечи на *-tio*, *-tionis*, преузимали су у већој мјери њихову основу на *-tion* (енг. *action*, *organisation*, *realization*; фр. *organisation*, *réalisation* и њем. *Konfektion*).

[12] Нлат. *organisatio* (Вујаклија, 1996/97: 620); Клајн и Шипка (2008: 868) биљеже да је ријеч ушла у српски преко глагола (фр. *organiser* од срлат. *organisare*). Треба напоменути да је *organisatio* изведено од лат. *organum*, које је преузето грч. *ὄργανον* (оруђе, справа) (Дивковић, 1980: 740, уп. Вујаклија, 1996/97: 620).

Примјер 6. (култура)

„*Организација* неколико *традиционалних* књижевних *манифестација* које се одржавају у Босанској крајини пала је на испиту... *Организатору* Књижевних сусрета на Козари, дакле, један велики *минус*" (*Глас*, 13. 9. 1985, стр. 8);

Латинизми у тексту: *генерално реновирање*, *квалитет*, *револуција*, *традиција*.

У одабраним узорцима дневних новина из 1985. године уочили смо да се латинизми јављају у различитим областима (друштво, политика, економија, култура и спорт), али не у истој мјери. Наиме, како видимо из наведених примјера, они доминирају у области економије, политике и друштва, док су, према овом узорку из 1985. године, мање заступљени у области културе и спорта. У сљедећим редовима навешћемо више пута употријебљене латинизме, разврстане по областима: **економија** – *агенција*, *администрација*, *акциони*, *анутитет*, *инвестиција*, *индустрија*, *инспекција*, *интеграција*, *капацитет*, *квалитет*, *конкуренција*, *монетарни фонд*, *пројекат*, *реалан*, *рекламација*, *реконструкција*, *сектор*, *функција* итд.; **политика** – *генерални секретар*, *глобални фактор*, *декларација*, *кандидат*, *коалиција*, *комисија*, *комунизам*, *консензус*, *конструктивност*, *конфронтација*, *кооперација*, *министарска конференција*, *опозиција*, *партија*, *позиција*, *радикалан*, *референдум*, *социјалист*, *Социјалистичка Федеративна Република*, *тенденциозан*, *функционер* итд.; **друштво** – *авион*, *адаптирати*, *активност*, *апеловати*, *дезинфекција*, *делегација*, *делинквенција*, *депонија*, *директор*, *експлозија*, *екстремистички*, *интенција*, *интервенција*, *капетан*, *клијент*, *колекција*, *констатовати*, *криминал*, *ликвидација*, *локализовати*, *медицински*, *милиција*, *милиционер*, *операција*, *оптимизам*, *реаговати*, *реализовати*, *регија*, *регион*, *социјални*, *стабилан*, *статус*, *субверзиван*, *терористичка акција*, *транспорт*, *унија* итд.; **култура** – *актер*, *аматер*, *аматерски*, *аплауз публике*, *диригент*, *доминирати*, *инспирисан*, *колонија*, *комуна*, *креација*, *култура*, *лауреат*, *манифестација*, *просперитет*, *револуција*, *реформа*, *секција*, *скулптура*, *традиција* итд.; **спорт** – *арбитар*, *ефикасан*, *интервенција*, *квалификације*, *национална селекција*, *реаговање*, *репрезентација*, *селектор*, *сениор*, *сигнал*, *ситуација*, *тријумф*, *финале* итд.

Глас Српске, 2025.

Примјер 1. (економија)

„У погледу услова одобравања *кредита* становништву у другом *кварталу*, *провизије* и накнаде имале су нето *ефекат* пооштравања, *максимални* износ *кредита* нето *ефекат* ублажавања" (*Глас Српске*, 9. 9. 2025, стр. 7);

Примјер 2. (политика)

„Ствара се *мултиполарни* свијет, а заговорници *глобализма* се тога плаше. Мислим да ни овај нови балкански савез није *ад-хок* направљен. Он је *резултат* већих *глобалних* потреса... У *пројекцијама* западних сила српски *фактор* на Балкану је одувијек доживљаван и третиран као проруски" (*Глас Српске*, 9. 9. 2025, стр. 5);

Примјер 3. (друштво)

„Ријеч је о *апликацији* 'Xuex'... ствар је *функционисала релативно* једноставно. Базирало се на њиховој *апликацији* за тржиште криптов*алутама*, а добијали смо *сигнале* прослијеђене од *професора* и њихове *асистенткиње*, истакао је анонимни свједок" (*Глас Српске*, 9. 9. 2025, стр. 10);

Примјер 4. (спорт)

„...он је такође део наше *репрезентације*. Кецмановић је *капитен* тима, последњих пет година игра стандардно у Дејвис купу и има *солидне резултате*, Хамад такође игра добро у *националном* тиму што га *мотивише*" (*Глас Српске*, 10. 9. 2025, стр. 55);

Примјер 5. (култура)

„Филм истражује духове *религије* и испразне идоле *поп културе*, умешавши искривљену будистичку филозофију, *нихилистичку* космологију и оштре критике времена преплављеног *медијима*. Њено путовање *кулминира* гротескним *спектаклом* ријалити телев*изије* смештеним у *санаторијуму*, чија *фигура* представља најчистији симбол *културног* пропадања" (*Глас Српске*, 13/14. 9. 2025, стр. 15);[13]

Примјер 6. (друштво)

„Прошле године земља је заузела 80. мјесто од 180 држава на *индексу корупције организације* „*Транспаренси интернешенел*",[14] који рангира земље према *перципираном* нивоу *корупције* у јавном *сектору*" (*Глас Српске*, 13/14. 9. 2025, стр. 12).

У анализираној грађи дневних новина из 2025. године видимо да се јављају нови латинизми, које нисмо налазили у новинама из 1985. године. Они су углавном везани за оне области које тада нису биле довољно развијене, нити су биле у експанзији као данас.

Поред уобичајених термина, карактеристичних за одређене области, које смо нашли и у новинама из 1985. године, у дневним новинама из 2025.

[13] Поред бројних латинизама, у овом кратком пасусу налазимо и извјестан број грецизама: *идол*, *космологија*, *критика*, *симбол*, префиксоид *теле-* и *филозофија*.

[14] Ријечи Transparency International јесу латинизми у енглеском језику.

године уочавамо и оне ријечи које су ријетко или никако забиљежене у новинама прије 40 година. Неки од тих латинизама у анализираном узорку штампе из 2025. године јесу нпр.: **економија** – *адаптирати*, *амбициозан*, *аспект*, *донатор*, *донирати*, *инвеститор*, *инвестициони фонд*, *иновативан*, *институција*, *капиталан*, *квартал*, *комора*, *консолидација*, *мандатар*, *опција*, *провизија*, *пројекција*, *промовисање*, *проценат*, *ревизија*, *редуктор*, *руралан*, *солвентност*, *специјализација*, *спонзор*, *фиксан* итд.; **политика** – *агресија*, *апсурдан*, *билатералан*, *виртуелан*, *глобалан*, *глобализам*, *демонстрант*, *интервенисати*, *кандидовати*, *канцелар*, *конвенција*, *конзуларан*, *контроверзан*, *корупција*, *мигрант*, *мултиполаран*, *опозиција*, *петиција*, *постконфликтан*, *провоцирати*, *реакција*, *стабилност*, *сукцесија*, *транспарентан*, *формација*, *церемонија* итд.; **друштво** – *акт*, *апеловати*, *апликација*, *асоцирати*, *бонус*, *вирус*, *дигитализација*, *доквалификација*, *документаран*, *донаторски*, *едукација*, *иницијатива*, *инспектор*, *информација*, *комерцијалист*, *комуникација*, *конститутиван*, *креативац*, *курс*, *легитимитет*, *мисија*, *мобилан*, *мултилокалан*, *популаран*, *преквалификација*, *промоција*, *ревизија*, *референдум*, *санкције*, *специјалист*, *супер*, *укалкулисати*, *унија*, *фокус*, *фрустрација*, *функција*, *цензус*, *цивилизован* итд.; **култура** – *адаптација*, *активизам*, *албум*, *аплауз*, *ветеран*, *виртуелан*, *дигиталан*, *емотиван*, *ефекат*, *класик*, *композиција*, *кредо*, *креирање*, *легендаран*, *нумера*, *оригинал*, *поп култура*, *потенцијал*, *публицитет*, *ретроспекција*, *рецензија*, *серија*, *соло пројекат*, *статус култних класика*, *ултра формат*, *фокусирати* итд.; **спорт** – *амбиција*, *асистенција*, *асистирати*, *дивизија*, *елиминација*, *ефикасан*, *јуниорски*, *концентрисан*, *мотивација*, *офанзиван*, *офанзивац*, *пенал*, *позиција*, *селектор*, *сениорски*, *спектакл*, *титула*, *трансфер*, *финале* итд.

Када упоредимо латинизме из дневних новина из 1985. године с онима које биљежимо у одабраним новинама из 2025. године, уочавамо да сви они, без обзира на то да ли су посредно или непосредно ушли у српски језик, имају исту творбу и на исти начин се прилагођавају српском језичком систему. Као што видимо из примјера, на латинској основи налазимо очекиване творбене елементе – суфиксе (*-ација*, *-изација*, *-ација*, *-абилан*, *-ант*, *-ент* итд.),[15] који су се користили како би се ријечи латинског поријекла лакше прилагодиле језичким правилима српског језика.

Закључак

Анализирајући дневне новине *Глас* и *Глас Српске* из 1985. односно 2025. године, уочили смо да се многи латинизми јављају у различитим облицима. Њихов највећи број чине глаголске именице на *-ција*, у облику блис-

[15] О суфиксима и суфиксоидима в. Клајн и Шипка, 2008: 48–53.

ком свом латинском извору (нпр. *акција*, *инспекција*, *секција*, *традиција* итд.) или у нешто измијењеном облику, са српским суфиксима, као што су: *актер*, *амбуланта*, *легитимитет*, *популарност*, *промовисање*, *реновирање*, *фактор* итд. Велики број латинизама појављује се у облику глагола (нпр. *апеловати*, *аплицирати*, *дислоцирати*, *кулминирати*, *спекулисати*, *фокусирати*, *формализовати* итд.), затим у облику придјева (нпр. *апсолутан*, *виртуелан*, *евидентан*, *легалан*, *мултиполаран*, *популаран*, *формалан*[16] итд.). Неке латинизме понекад је тешко препознати, јер гласовно веома личе на српске ријечи (нпр. *позитиван*, *приватан*, *пробати*, *стабилан* итд.), а неки имају више значења или се користе у другачијем смислу него у латинском језику.[17]

На основу анализе одабране грађе у дневним новинама прије 40 година можемо видјети да су латинизми најчешће употребљавани у области политике и економије, а нешто мање у области друштва. Вијести из културе и спорта не садрже у великој мјери ријечи латинског поријекла. У анализираним бројевима дневних новина из 2025. године налазимо већи број латинизама у оним областима које су везане за савремено доба, као што су информационо-комуникационе технологије, економија, политика и (поп) култура. У овим примјерима новина из 2025. године уочили смо велики број ријечи које су у српски ушле из енглеског језика, али су латинског поријекла.[18] Развојем технологија и под великим утицајем медија на проток информација ове ријечи лако улазе у српски језик и морфолошки се прилагођавају његовом творбеном систему. Будући да средства информисања брзо преносе

[16] Латински придјеви треће деклинације на *-alis* (нпр. *legalis*) и *-aris* (нпр. *popularis*) српском језику су се прилагођавали углавном додавањем завршетака *-алан* (нпр. *легалан*) и *-аран* (нпр. *популаран*). Изузетак су, на примјер, облици *виртуелан* или *актуелан*, који су у српски ушли преко француског (*actuel*) или њемачког (*aktuell*). У западној варијанти прихваћени су облици *виртуалан* и *актуалан*, преузети директно из латинског језика.

[17] Као илустративне примјере латинизама с више значења навешћемо сљедеће: *капацитет* (лат. *capacitas*) 1. запремина, пространост, количина смештајног простора, носивост; 2. способност да се учини, изради, прихвати или преради нешто; 3. физ. количина електрицитета, топлоте или информација коју неки уређај може да прими у себе; 4. (мн.) погони, постројења и зграде који служе за индустријску производњу и прераду; 5. фиг. човек великих способности, признати стручњак (Клајн и Шипка, 2008: 583); *промовисати* (лат. *promovere*) унапредити, доћи на виши степен; на универзитетима: доделити коме титулу доктора наука, унапредити кога у више научно звање; 2. свечано обележити објављивање нове књиге, диска, појаву новог производа и сл. (Клајн и Шипка, 2008: 1005); *функција* (лат. *functus*, према *fungi* 'вршити, служити') 1. а. делатност, задатак, обавеза, дужност; посао, рад; б. служба, звање, положај; 2. биол. специфични рад органа, рад организма уопште; 3. сврха, намена, циљ; 4. мат. зависна промењива величина, која се мења зависно од мењања друге величине (Клајн и Шипка, 2008: 1369).

[18] Иако неки такве позајмљенице сматрају англицизмима, ближи смо ипак мишљењу да оне припадају групи латинизама, јер је њихова етимологија латинског поријекла. О томе је писао и Рудолф Филиповић (1986: 192), у вријеме када су енглеске ријечи (латинског поријекла) све више почеле улазити у друге језике.

преузете лексеме и посредују у њиховом прихватању и ширењу, многи такви латинизми већ се употребљавају и у свакодневном говору и међу широм популацијом. Стога можемо закључити да одређени латинизми, везани директно за области развијене и свеприсутне у данашње вријеме, изостају у новинама прије 40 година.

Примијетили смо, такође, да су у текстовима из 2025. године, који садрже интервјуе одређених особа, више присутни латинизми, иако би у неким случајевима они могли бити замијењени постојећом домаћом ријечју. То може бити, како Тврtко Прћић (2011: 157) уочава за употребу англицизама, и статусна употреба за којом постоји субјективна потреба, јер неки људи вјерују „да је повремено или стално коришћење таквих речи у говору и писању модерније, отменије и елегантније". Ове његове ријечи свакако би се могле односити и на претјерану употребу латинизама, како у говорном тако и у писаном облику, па чак и онда када говорник није свјестан изворног значења латинизма који користи у свом говору или писању. Поред тога, примјетно је да се понекад предност даје ријечима страног поријекла, те да медији радије употребљавају латинизме умјесто одговарајућих домаћих ријечи.[19] Ако оне у одређеним областима већ не постоје, чини се да је онда било лакше и брже преузети туђу ријеч и прилагодити је морфолошкој структури српског језика него стварати нове преведенице.

Повећан број латинизама у нашем узорку дневних новина из 2025. године објашњавамо тиме да је енглески језик, који је постао доминантан посљедњих деценија, знатно утицао на друге језике. С обзиром на то да он у свом корпусу садржи висок проценат ријечи латинског поријекла, било је неминовно да ти латинизми, уз његову посредничку улогу, уђу и у лексику српског језика. Тај утицај највише се примјећује у области економије, науке, културе, публицистике, информатике, јавног информисања, поп културе итд. Тако латински и ријечи стваране на латинским темељима попуњавају празнину у областима које се брзо развијају у савременом добу. Таква ситуација плодно је тло за преузимање низа латинизама, као што су: *апликација*,[20] *глобализација*, *дигитализација*, *мултиполаран* итд. Ови лати-

[19] Латинизми могу обогатити језик, пружајући већу јасноћу и прецизност. Међутим, они се често користе и тамо гдје нема потребе, јер у српском језику постоје синоними или прикладне ријечи, које довољно јасно исказују жељену мисао (нпр. *финализирати* = довршити, *дигнитет* = достојанство, *интенција* = намјера, *лимитиран* = ограничен, *кориговати* = исправити итд.). Употреба латинизама, и поред одговарајућих домаћих ријечи, може бити оправдана када се они користе као стилско средство.

[20] Као примјер проширења значења неке ријечи, како би се попунила лексичка потреба усљед развоја одређене области, навешћемо ријеч *апликација*. У *Великом речнику страних речи и израза* из 2008. године налазимо, поред ранијег, и друго допуњено значење: *апликација*[1], -ē ж. (лат. *applicatio*) 1. примена, практична употреба; 2. наношење, намештање, утискивање (тканине, боје, украса и сл.); нашивени или уметнути вез; 3. мед. наношење неког лека на кожу или слузокожу; облога, завој. *Апликација*[2], -ē ж. (енгл. *application*) 1. адм. молба, пријава на конкурс; 2. рач. наменски компјутерски програм (Клајн и Шипка, 2008: 139–

низми, преузети посредно преко енглеског језика, постају општеприхваћени у многим језицима као интернационализми, јер омогућавају лакшу комуникацију и разумијевање одређене терминологије. Неопходност да се информација пренесе што брже узроковала је појаву све већег броја ових латинизама, које препознају и разумију многи народи широм свијета. Наиме, због овог лакшег и бржег разумијевања језицима није остављено много времена да осмисле свој превод присутног (енглеског) латинизма, па се он једноставно преузима. Овај процес уласка латинизама у наш језик вјероватно ће се наставити и вријеме ће показати који од њих ће на дуже стазе о(п)стати у српском језику.

Извори

Глас, број 4502, година XLII, датум издања 9. 9. 1983.

Глас, број 4503, година XLII, датум издања 10. 9. 1983.

Глас, број 4505, година XLII, датум издања 13. 9. 1983.

Глас Српске, број 16.869, година LXXXIII, датум издања 9. 9. 2025.

Глас Српске, број 16.871, година LXXXIII, датум издања 10. 9. 2025.

Глас Српске, број 16.873, година LXXXIII, датум издања 13/14. 9. 2025.

Литература

Вујаклија, 1996/97: М. Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*. Београд: Просвета.

Драгићевић, 2018: Р. Драгићевић, *Српска лексика у прошлости и данас*. Нови Сад: Матица српска.

Клајн, 1996: И. Клајн, Лексика, у: *Српски језик на крају века* (редактор М. Радовановић). Београд: Институт за српски језик · Службени гласник, 37–87.

Клајн и Шипка, 2008: И. Клајн и М. Шипка, *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј.

Миновић, 1983: М. Миновић, Интернационалне тенденције у развоју савременог српскохрватског књижевног језика. Сарајево: *Књижевни језик*, 12/1, 19–34.

Црепајац, 1991: Љ. Црепајац, Грчко исходиште и путеви грчке реторичке и поетичке терминологије, у: *Зборник Филозофског факултета*. Београд: Филозофски факултет, 187–196.

140). У *Лексикону страних речи и израза* Милана Вујаклије из 1996/97. године не налазимо забиљежено ово друго, ново значење ријечи *апликација* (в. Вујаклија, 1996/97: 64).

***

Crepajac, 1978: Lj. Crepajac, Prilog proučavanju grčkih semantičkih pozajmljenica i prevedenica u srpskohrvatskom. Skopje: *Živa antika*, 28 1–2, 75–84.

Dabić, 1979: B. Dabić, Latinski elementi u srpskohrvatskom književnom jeziku. Sarajevo: *Književni jezik*, VIII, 3, 17–29.

Divković, 1980: M. Divković, *Latinsko-hrvatski rječnik*. Treće reprint izdanje. Zagreb: Naprijed.

Durkin, 2014: P. Durkin, *Borrowed Words*. *A History Loanwords in English*. Oxford: Oxford University Press.

Filipović, 1986: R. Filipović, *Teorija jezika u kontaktu*. *Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. Zagreb: JAZU, Školska knjiga.

Panić Kavgić, 2006: O. Panić Kavgić, *Koliko razumemo nove anglicizme*. E-izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Prćić, 2011: T. Prćić, *Engleski u srpskom*. E-izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Tomović, 2024: N. Tomović, *Jezici u kontaktu*: *engleski i srpski*. Beograd: Filološki fakultet.

Slobodanka Prtija

LATIN LOANWORDS IN THE LANGUAGE OF THE PRESS: THEN AND NOW

Summary

Latin loanwords are one of the most important groups of borrowed words in the Serbian language. Many words of Latin origin entered Serbian not directly, but indirectly, primarily through Romance languages and German and English. The aim of this research was to examine, based on a sample, the use of Latinate words in the language of the press in Bosnia and Herzegovina 40 years ago and today. The sample includes issues of the *Glas* daily from September 1985, and issues of *Glas Srpske* from September 2025. By comparing the number of Latinate words in selected samples from the daily press, this paper examined the extent to which Latin-derived words were used in the past, how frequently they are used today, and in which domains – such as society, politics, the economy, culture and sports – they were most prevalent. The research also confirmed that societal changes and technological developments have led to an increased use of Latinate vocabulary in the language of the press, given that terminology in the fields of technology, politics and economics largely originates from the English language, which has a large percentage of words of Latin origin.

Keywords: Latin loanwords, language of the press, *Glas*, *Glas Srpske*.

Михај. Н. Радан[1]
Западни универзитет у Темишвару[2]
Филолошки, историјски, филозофски и теолошки факултет
Центар за научна истраживања културе Срба у Румунији

УДК 398.332(=163.41)(498.5)
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.24

КРСНА СЛАВА У КАРАШЕВАКА - СЛАВЕЊЕ, СВЕТИЉ или СВЕТАЦ

Основни подаци о Карашевцима и њиховим насељима, као и најосновније карактеристике кућне славе код Срба дати су сажето у уводном делу рада. У наставку је приказан ток карашевске кућне славе и анализирани су њени најважнији и најсвечанији обредни моменти, коришћени реквизити, здравице и славска терминологија. Анализом карашевске кућне славе наметнула су се три основна закључка, наиме: 1. Архаичност славе са конзервисаним претхришћанским елементима у обредима; 2. Српско порекло Карашевака и 3. Карашевци су у средњем веку били православне вероисповести.

Кључне речи: Карашевци, кућна слава, најважнији моменти славског обреда, архаичност обреда, вероисповест у прошлости и данас

1. Малу словенску етничку енклаву, чији су житељи познати под именом *Карашевци* или, како их најчешће други називају, *Крашовани*, данас чине седам насеља у долини реке Караша у југозападном планинском делу румунског Баната, у Караш-Северинској жупанији. Та насеља су: *Карáшево* (Caráșova[3]) – највеће и најстарије карашевско насеље први пут забележно у документима **1333**. године, *Јáбалч'е* (Iabálcea) – **1564**. године, *Лýпак* (Lúpac) – **1598**, *Клокóтич'* и *Рáвник* (Clócotici, Ráfnic) – **1690-1700**, *Нéрмић'* и *Вóдник* (Nérmed, Vódnic) – **1723**. (Радан, 2015: 32-37).

Карашевке одликују изразите специфичне особине које им дефинишу идентитет: архаични говори, архаични и добро конзервисани обичаји, специфична народна ношња, католичка вероисповест прожета елементима православља, особен менталитет и посебна свест о националном пореклу. Те су особине још у XIX веку привукле пажњу истраживача, у првом реду лингвиста и етнографа, која не јењава до данас. Објављени су бројни научни радови, међу којима чак четири лингвистичке (Petrovici, 1935; Радан, 2015; Томић, 2007; Lațchici, 2014) и две етнолошке (Birta, 1993; Radan Uscatu, 2014) монографије, у којима су изнесене разне хипотезе о пореклу Карашевака и њихових говора. Тако су Карашевци током времена сматрани Бугарима, Србима, Хрватима, Чесима, остатком „најстаријег словенског слоја у Банату“, словенско-румунском смесом са албанском пенетрацијом, посебном словенском етничком заједницом (в. Радан, 2015: 80-82). Те

различите тезе унеле су још веће заблуде о пореклу овог живља.

У научно најутемељенијим лингвистичким и етнолошким радовима, солидним аргументима доказано је српско порекло карашевске енклаве, односно да су карашевски говори најархајичнији српски говори екавског типа (Petrovici, 1935: 221-224; Радан, 2015: 57-82, 253-268). Једно од таквих непобитних аргумената јесте и *крсна слава* у Карашевака, која јесте предмет овог рада.

2. Позната је чињеница да је *кућна слава* обележје српског народа и, као такву, имају је без изузетка православни Срби, али и понеки католици и муслимани највероватније српског порекла. Осим њих, *славу* делимично налазимо код Македонаца, Бугара, код неких католичких Албанаца и православних Румуна (североисточна Србија, Банат – Алмашка долина) (в. Радан, 2004: 38; Petrovici, 1935b: 40), што је без сумње резултат српског утицаја на народе који живе у непосредном суседству са Србима. Први помен прослављања славе код српског народа забележен је у једном запису византијског хроничара Јована Скилице из 15. августа 1018. године, у којем се помиње српски владар Ивац, господар српске територије у околини Охрида, који је прослављао своју славу а неки византијски велможа хтео је да искористи тај моменат како би га изненадио и заробио или убио.

3. Грађа за овај рад прикупљана је током задњих тридесетак година, а снимљене су у Карашеву и две кућне славе – *Св. Микóла*, 06. децембра 2020. године, у кући свечара Петра Фране (надимак Карабáш), односно *Св. Мáртин*, 13. новембра 2023. године, у породици Петра Њагула (надимак Јова), са циљем да се направи документарни филм.

4. Карашевци, иако су данас католичке вероисповести, имају од давнина крсну славу која се у карашевским говорима назива ***слáвење, слáвиње,*** а синонимни називи су ***светúљ*** и ***свéтац***. Слава јесте светковина дома и целога рода, она је у Срба, како В. Чајкановић тврди, најзначајнији породични празник, који је по свечаности прослављања равноправан са Божићем и Ускрсом (Чајкановић, 2: 473-474; Скарић, 1985: 287-288; в. и Радан, 2004: 38; Срп. сл. - 11). Слави се у част светитеља покровитеља или кућног заштитника. О слави Вук Ст. Караџић је забележио да „*сваки Србин има по један дан у години којега он слави, и то се зове крсно име*, *свети* и *благдан*“ (#MuzejVukaiDositeja #NarodnimuzejSrbije #slava #dalisteznali).

4.1. Скоро сви светитељи које Карашевци данас прослављају као кућне

заштитнике (*патро́не, патрао́не*) припадају *православном светачнику* што јесте још једна од бројних индиција о првобитној православној вероисповести овог живља. Исто као у Срба, према броју свечарских домова −318, *Св. Мико́ла* /тј. Св. Никола/ налази се на првом месту (Срп. сл., 2013: 22), следе потом *Мијо́љдан* или *Св. Ми́љa* /Михољдан/ (195), *Св. Ма́ртин* / Св. Мрата/ (136), *Св. Ара́нђ'ел* или *Ра́нђ'ел* /Аранђ'еловдан/ (60), *Св. Мари́ја Ма́ла* /Рођење Пресвете Богородице/ (58), *Св. Ђ'у́рђ'* или *Ђ'у́рђ'евдан* (51), *Крсто́вдан* (50), *Св. Лу́ка* (41) итд. Треба нагласити да свака породица има обавезно једног светитеља заштитника, а бројне су породице које имају два, чак и три кућна заштитника (чињеница позната као прислављање) (в. Радан, Ускату, 2012), исто као и код Срба православаца. Ова чињеница сведочи о томе колико је крсна слава ***дубоко укорењена*** у обичајној традицији Карашевака.

4.2. Све до седамдесетих година прошлога века прослављало се три дана, али се након тога, постепено, славска гозба свела на два, а у задње време на један дан. На жалост, због конкретних објективних прилика, пре свега – рад и боравак у иностранству – доста је породица током последње две деценије престала да одржава кућне славе. Истовремено, из истих разлога, примећено је драстично упрошћавање славских обреда и ритуала.

4.3. Припреме за славу почињале су пар седмица уочи славе, које су се састојале у набавци неопходних намирница, меса, пића и осталих потрепштина. Интензивне припреме почињале су два дана уочи *све́ца* када су жене из куће свечара, којима су помагале ближе рођаке и комшинице, припремале разна јела: *су́пу от ризáнци* (у прошлости припремала се *ч'о́рба*), *паприка́ш* (најчешће овчји, али и телећи), *промпи́ри пот цáстам* (К, Ј) / *крампи́ри пот ць'стам* (вршником) (оКГ), *печ'е́ња* (печење), славски *колáч' от шини́ч'ног бра́шна* и, у прошлости, *малáј* (проја, хлеб од кукурузног брашна). Све до недавно прављени су традиционални колачи – тзв. *тру́пци* (К, Ј) или *дьлги* (Кл) и *тигáњци*, а после 1960. године праве и *то́ртањи* (торте) и разноврсни *мешпáјци* (ситни колачи каквих има у посластичарницама); у задње време многи не праве више икакве колаче већ их купују/наручују из посластичарница.

За крсну славу коље се разна ***жи́вина*** – *кокóшка, пѐтал, кокáн* или *кóкна* (ћуран, ћурка), *ре́цка* или *ре́цоњ* (патка, патак), *гусáк* или *гу́ска*, и ***ма́ра***: *óвца / óван, јáгње, сви́ња* (ређе *прáсе*), *те́ле*. За славе које се празнују у време вишедневних постова обавезно су припремана само посна јела, али у задње две-три деценије многи свечари то више не поштују.

4.4. Све до седамдесетих-осамдесетих година прошлога века *сла́вење* се прослављало тако што су обавезно приређиване обично три или најмање

две славске трпезе: прва је приређивана *нанаве́ч'ер*, тј. увече уочи свеца; друга – звана *ру́ч'ак* или *на́плани* – јесте трпеза која се служи у подне на дан славе, и трећа, *веч'е́ра* – увече на дан прослављаног свеца. Све до шездесетих година прошлога века приређивана је и четврта трпеза, у суженом кругу (најближа родбина) звана – *поро́си* /*поро́се, порошња́к*/ - дан после славског дана. На жалост, у задње две-три деценије слава се свела на једну славску трпезу (ручак или вечеру), а у порасту је број домаћинстава који су одустали прослављати своју кућну славу.

4.5. Све до почетка XXI века кућна слава прослављала се на следећи начин (в. Радан, 2004: 40-44):

Увече уочи свеца, приређивана је прва славска гозба. У вечерњим сатима пре смркавања, неко из куће свечара, обично неки дечак, девојчица или млађа особа, полази *да зве́* (позове) *ро́дове, комши́је и пајта́ши на сла́вење* . Гости су позивани онолико пута колико се славских трпеза приређују. У сумрак, почињу пристизати *го́шћ'е* који наздрављују славу домаћину. Ако се приређује ручак на дан светитеља – гости пристижу у подневним сатима. Домаћин, глава породице, гологлав, све време стоји и дочекује госте чашом пуном ракијом (в. Радан, 2004: 42, фуснота 12). Званице су до недавно обично доносиле деци из дома свечара мале поклоне – јабуке, орахе, крушке, суве шљиве, а данас доносе сокове, јужно воће, чоколаде и друге слаткише. Након реципрочног здрављења, домаћин нуди госта чашом ракије и смешта га за *со́фру* на којој је постављен славски *кола́ч'* [4], *пече́њка* и остало кувано месо, разни колачи, *гр̓нац ракијом* (и/или *ви́нам*), данас *фла́шка ракијом*. Док се чека долазак свих гостију, домаћин разговара са придошлим званицама и стално их нуди пићем (в. Чајкановић, 2: 477; Зечевић, 1985: 133; Врчевић, 1985: 35 - фуснота 10). Најзад, кад се све званице окупе, домаћин напуни већу чашу ракијом и додаје је првом госту до себе, који, након што *погл̓не* (гуне, попије један гутљај), додаје је следећем госту, тако да чаша кружи око стола од госта до госта док не стигне поново до домаћина који је поново пуни и прослеђује опет гостима уз крађу здравицу типа: „*Примне́те ову́ ч'а́шку ракије у сла́ву и зафа́лност Све́тому О́цу Мико́ли* !“[5] (тј. ономе свецу који се прославља). Почев од осамдесетих година прошлога века, домаћин испред сваке званице стави једну чашу пуну ракијом, те после сваке крађе здравице сваки пије из своје чаше. Након више испијања, у собу улази дечак или девојчица с упаљеном свећом гласно изговарајући*: Фа́љен И'сус*! Тада сви устају и скупа одговарају: *У ве́ке фа́љен*! или *У'вик фа́љен*! Домаћин тада напуни једну чашу и започиње увод у главну здравицу: *До̑сат смо пи́ли седе́ћ'и, о́т̑сат ћ'е́мо пу́(с)ти / ла́мо да пије́мо*/ *бане́ћ'и* (стојећи)!, након чега следи здравица, напијање у

[4] Некада округао, мешен и печен у кућној пећи, данас најчешће купљен из неке пекаре.

[5] Ове здравице могли би назвати „уводним“ које претходе главној здравици.

славу, тако звано *намéњáње.* Незамишљиво је слављење крсног имена без здравица. Те здравице су до половине XX века биле опширне и поетски осмишљене, изговаране су торжествено, с надахнућем. Јоца Ћосић је 1926. године објавио здравицу са осам славских чаша (Ћосић, 1926: 148-149). Данас су те здравице много упрошћене, једноставније, краће.

Све до недавно, за време здравица вршен је обред *дигувáња у слáву* (дизања у славу) и сечење славског колача. После здравица и ритуала који их прате, свечари и званице стојећи гласно моле *Оч'éнаш*, потом седају за сто на који домаћица и њене помоћнице куварице постављају најпре супу – *ризáнци*, после *паприкáш*, *перишóре* (К, Ј) / *сáрме* (оКГ), *печéњку* са кромпиром испеченим под сачом и, на крају, колаче. Уз јело, домаћин наставља нудити госте да се послуже, пуни чашу ракијом која стално кружи око стола (данас пуни чашу сваког госта).

Све до шездесетих година прошлога века, док се већина мештана бавила земљорадњом и сточарством, после вечере сви присутни су разговарали и веселили се, певали и свирали до у јутарње сате. Тог весеља више нема задњих деценија јер се живот Карашевака из темеља променио. Већина је била запослена у решичким творницама, радили су у три смене, па није се више могло веселити до касно у ноћ, јер су у раним јутарњим сатима многи морали ићи на посао. Ситуација се још више погоршала након што су после 1990. године радно способни масовно отишли на рад у иностранство. То су основни разлози што су се задњих деценија славске гозбе свеле на само једну славску трпезу, а славски обреди и ритуали су се драстично кондензовали или заборављени.

Одмах након стављања колача на сто, домаћица и њене помоћнице ужурбано припремају за сваког госта такозвани *тањúр* у који стављају скоро од сваког јела помало, који ће сваки гост понети за своје укућане. Овај обичај да се гостима при испраћају даје попутница сачуван је до данас у Срба (Срп. сл., 2013: 15; Радан, 2004: 43).

4.6. Најважнији и најсвечанији моменти карашевске славе јесу: 1. Дочек и дворење гостију; 2. Уношење тамјана и паљење славске свеће; 3. *Намењáње* и *дигувáње у слáву*; 4. Сечење славског колача и 5. Молитва.

Непосредно пре изговарања здравица, домаћица уноси на ватраљу жар (*кáбус* /К, Ј/ – *жьк* /оКГ/ *на ожéгу* „жар на ватраљу“) који се посипа тамјаном, зрнцима жита и ракијом (данас само тамјаном) (Радан, 2004: 46). Све до недавно, за време изрицања здравица вршиле су се три важне обредне радње: подизање *у слáву* славског колача, спуштање ка земљи пуне чаше ракијом и сечење колача. Ова три важна и најсвечанија славска обреда данас се понекад само узгред спомињу (али не врше се ефективно) или и не спомињу више, што је једна од последица драстичног упрошћавања славског ритуала.

Још пре доласка гостију па све до после молитве, понешто од свих припремљених јела постављана су на славску *со́фру*, а најбитнији је славски колач; све то је домаћин са својим званицама подизао увис, *у сла́ву*, у моменту када се изговори следећи фрагмент здравице: *Ч'у́ј Бо́же до́бар гла́с,/ Да́ј Бо́же до́бар ч'а́с, / Кола́ч'и да ду́гнемо, / Раки́ју да спу́стимо / Ко́ј мęси́л и го́твал, / Да го́тва за дӯго и за мло́го*! (Радан, 2004: 47). Данас се те обредне радње ретко или уопште више не врше. Свим овим радњама желело се да се путем имитативне магије дочара аграрна плодност и, уопште, благостање (в. Зечевић, 1985: 145; Влаховић, 1996: 199-200). Према интерпретацији више казивача, дизање славског колача у славу симболизује раст усева и добар род, а спуштање чаше пуне ракијом да *сли́ве* тако роде да им се *ч'е́пље* (гране) савијају до земље. Према појединим записима, али и казивању старијих људи, у првим деценијама XX века одмах након *дизања у славу* резан је славски колач. Колач би домаћин свечар расекао на четири дела, увио га потом у белу мараму или пешкир и полио ракијом (Радан, 2000: 48). И овим обредним ритуалом поливања аграрног порекла желело се да се посредством имитативне магије изазове влажност, киша неопходна за родност поља. Резање колача ножем, својствено обично католицима, али и једном делу православних Срба, садржи и елементе старе вере са магијском садржином такође аграрног порекла којој је хришћанска религија дала ново значење. Овај ритуал је много изгубио од свог значаја данас јер у задње време он не представља више главну славску жртвену свечаност, а и ретко се обавља.

Све те радње указују на то да је карашевска слава архаичан обред са јако испољеним аграрним обележјем чије корене треба тражити у претхришћанском периоду. Већина истраживача сматра да је крсна слава сложен прастари обред из многобожачког периода првобитно посвећен сећању и прослављању митског претка, предалеког крвног сродника, зачетника рода. Тог давног обоженог митског претка су редовно призивали и гостили да би придобили његову благонаклоност с циљем да заштите дом и породицу потомака. Данашњи славски обреди су, дакле, у суштини паганског, које је православна хришћанска црква прихватила и прилагодила хришћанским нормама и претворила их у хришћански празник уношењем бројних једнобожачких елемената. Тако, радње као *дигува́ње у сла́ву* и *сечење колача* садрже у себи и елементе црквеног порекла (в. Грујић, 1985: 436-439).

4.7. Од реквизита на карашевској слави коришћени су *све́ћ'а* – која је замена за некадашњу ватру са огњишта*, та́мњан, кола́ч'* (и *мала́ј* „врста хлеба од кукурузног брашна, проја“). Нема кољива и уља. Објашњење за одсуство кољива на карашевској слави можда се може објаснити чињеницом да је оно код православних Срба Српска православна црква у

прописе за регулисање славског обреда унела у новије време (в. нпр. С с, 2017: 15). Ти каснији прописи донети после покатоличавања Карашевака нису више утицали на њих. Није било кољива, али је на славској трпези све до недвно било жита, које је обредни принос старији од хлебова. Наиме, све до осамдесетих година прошлога века славска свећа на славском столу стављана је у посуду са житом. Осим тога, жито је коришћено и у чину посипања жара зрневљима жита, што симболизује жртвовање жита које је касније замењено крсним колачем. Одсуство уља може се објаснити тако што у католика не постоји пракса употребе кандила са уљем које да гори испод иконе. Трећи реквизит – *светúца*, тј. славска икона, није обавезни реквизит, тако да је нека домаћинства имају, а друга не, што је иначе случај и код неких православних Срба.

4.8. *Намењáње* јесте, у ствари, скуп неколико здравица, односно напитница (в. Радан, 2004: 49). Пошто католички свештеници из карашевских насеља не учествују у прослављању кућног свеца, здравице изриче домаћин или неки виђенији и томе вичнији гост. Свака чаша са ракијом, а било их је од 5 до чак 9, била је намењена најпре Господу Богу, потом су редом по значењу помињани и другим светитељи, обавезно и прослављани светитељ заштитник. Једна од тих славских чаша намењена је *Свéтој Присвéтлој Слáви* попраћена дизањем колача у славу. Исти обред – подизање пресвете – врши се до данас на Косову и Старој Србији. Миленко С. Филиповић (1985: 167) тврди да „*тамо где се обред са колачем обавља без свештеника, колач се подиже*“, а Ј. Живојновић (1907, II: 51) је запазио да је карашевска слава „*повучена сасвим у дом и без сваке црквене функције*“, што се види и из чињенице да се ништа од славских приноса – колач, ракија, жито – не носи у цркву. Интересантно је, такође, што те здравице садрже нехришћанске елементе који су прежитак из давног многобожачког периода. Тако је у здравици коју је забележио Јоца Ћосић (Ћосић, 1926) једна чаша посвећена сунцу и месецу, а у једној другој *Свéтој земљúци,* те *Свéтој Уродúји, Светој Поломúји,* и *Свéтој Заштитúји* (в. Радан, 2015: 271). Једна од чаша, обично последња, намењена је за покој душа умрлих предака и сродника из породице свечара (Радан, 2005: 94; С с, 2017: 22).

4.9. Већина карашевске славске терминологије идентична је или је веома слична терминологији из јужних и источних српских области, што је приметио и Ј. Ердељановић који каже да је коришћена карашевска терминологија „*чисто српска*“ (Ердељановић, 1925: 297-298). Тако, термин *слáвење* налазимо у црноречком говору са истим значењем (Марковић, 1993: 347), а *свéтац* у југоисточним крајевима (Петровић, 1996: 19). Истичемо и велике сличности карашевских славских термина са истим у другим српским крајевима: *светúљ* (Карашевци) – *свети* (јужна Србија),

нанавéч'ер (Карашевци) – *навечер* (Црна Река) са значењем „вечера уочи славе“, *слýжимо свéцу*, *благосúљам* (Карашевци) – *служба, благосиљати* (јужна Србија) (Грујић, 1985: 474, 449).

5. Почев од Св. Саве Српска православна црква је континуирано спроводила промене ради обликовања и усаглашавања народних обичаја и веровања са хришћанским схватањима. Тако је интервенцијом цркве прастаро обожавање предака преточено у хришћански кућни обред. Сви култни предмети (крст, тамјан, свећа), обреди и молитве које данас препознајемо као хришћанско, православно и светосавско обележје, у ствари су симболи и радње многобожачког религијског система много старијег од хришћанства. Ти су симболи били уграђени у нови хришћански религијски систем вредности.

6. Као што је речено на почетку, изнесене су током времена различите теорије о етничком пореклу Карашевака, те да су најозбиљнија, научно утемељена лингвистичка и етнолошка истраживања без сумње установила да су Карашевци *српског порекла*. Један од најјачих аргумената, осим њихових говора, јесте чињеница да имају кућну славу која је у суштини иста као код православних Срба. Поред непобитних лингвистичких чињеница, бројне су и оне етнолошког и верског карактера, које су од друге половине XIX века истицали разни истраживачи. Оне су веома важне за разоткривање не само етничког порекла, већ и за одгонетање верске припадности овог живља у средњем веку.

6.1. Износимо, у наставку, поједине забелешке истраживача.

У својој студији о Бугарима из јужне Угарске, Геза Цирбус је описао више карашевских обичаја, међу којима и крсну славу, чији назив је правилно забележио: *славење* (Czirbusz, XIV: 238). Описујући обичаје, Цирбус истиче да „*поред својих католичких празника Карашевци празнују још и оне [празнике] православне цркве*“ и да „*губе скоро половину од радног времена са својим црквеним и световним (румунским[6]) празницима*“, што га наводи да на крају студије закључи да су „*Карашевци некада заиста припадали делу православне цркве, но фрањевци и исусовци су их од ове обратили у католичанство, али задржали су празнике и старе обичаје православне цркве, које чувају заједно са католичким*“ (Czirbusz, XIII: 44, 49/50).

Краће приказе карашевске славе дали су у првој половини XX века Јован Живојновић, Трајан Симу, Јоца Ћосић, Јован Ердељановић, Грга

[6] „румунским“ заправо значи *православним*.

Ћорић и други (в. Радан, 2004: 35-38).

Врло кратак опис карашевске славе дао је 1926. Јоца Ћосић – *Слава у Крашована*, у којем је посебно вредна записана здравица – *намењáње* (Ћосић, 1926).

Трајан Симу истиче сујеверје Карашевака и да веома држе и пазе на своје старинске обичаје прослављајући све православне празнике (Simu, 1924: 483; Simu, 1939: 113, 119).

Јован Ердељановић у својој студији *Трагови најстаријег словенског слоја у Банату* из 1925. године, такође примећује да Карашевци празнују и православне празнике и да су још у XVII веку држали православни календар. Ердељљановић истиче да су им обичаји „*сасвим оригинални, специјално њихови*“ (Ердељановић,1925: 293-300).

Виктор Туфеску у студији о Карашевцима закључује да се католичанство учвршћује у карашевској енклави тек у XVIII веку, те да на верском плану Карашевци испољавају неку своју специфичност која се састоји и у томе што је њихово католичанство „*још увек прожето православним или чак богомилским елементима*“ (Tufescu, 1941: 513-517).

Контрактуални учитељ из Хрватске који је у међуратном периоду службовао у Клокотичу, Грга Ћорић, за разлику од неких својих колега земљака (в. Радан, 2004: 37), поштено и објективно износи 1937. године своје мишљење о етничком пореклу Карашевака: „*Ја стојим на тврдњи да су они наши људи, који су по свему ближи Србима него Хрватима*“ те да „*говоре нашим језиком и то екавски*“, а о крсној слави пише следеће: „*Као најближи обичај који их веже нашим народом, напосе са Србима, је «слава». Слава је иста као код Срба у Србији*“ (Ćorić, 1937: 1).

У задњим деценијама XX и у првим деценијама XXI века појављују се темељне научне студије Ивана Бирте (1993), Миље Н. Радана и Миљане-Радмиле Ускату (Радан, Ускату, 2012; Радан, 2023), у којима је детаљно анализирана карашевска слава.

7. Приказ карашевске славе, као и сажето изнесене чињенице о Карашевцима у разним написима током задњих 150 година, представљају праве индиције на основу којих се без двојбе могу извести следећи основни закључци:

а) Карашевци су са етничке тачке гледишта Срби;

б) Карашевци су у средњем веку били православне вероисповести;

в) Карашевска слава садржи архаичне обредне елементе, поједини од њих специфични само карашевској слави;

г) Бројне карактеристике карашевске славе типичне су за кућну славу православних Срба, као што су: тродневно трајање славског обреда, идентична или слична славска терминологија као у Срба, најважнији и

најсвечанији славски моменти, већина ритуала и обредних реквизита – све су то непобитни докази да су Карашевци Срби и да су у средњем веку били православне вероисповести.

Литература

Влаховић, 1996: П. Влаховић, „Слава (празник) у североисточној Србији“, у *Етно-културолошки ЗБОРНИК*, II. Сврљиг: стр. 196-201.

Врчевић, 1985: В. Врчевић, „Крсно име“, у зборнику *О крсном имену*. Београд: Просвета – Баштина.

Грујић, 1985: Р. Грујић, „Црквени елементи кућне славе“*,* у зборнику *О крсном имену*. Београд: Просвета – Баштина.

Ердељановић, 1925: Ј. Ердељановић, Трагови најстаријег словенског слоја у Банату. Praha: *Niederlův sbornik*, стр. 275-308.

Живојновић, 1907: Ј. Живојновић, Крашовани (Карашани, Карашавци). Белешке, народни обичаји и примери језика. Нови Сад: *Летопис Матице српске*, LXXXIII, том 242, фасц. II, стр. 42-67.

Зечевић, 1985: С. Зечевић, „Празник“ (слава) у североисточној Србији“, у зборнику *О крсном имену*. Београд: Просвета – Баштина.

Марковић, 1993: М. Марковић, Речник народног говора у Црној Реци. Београд: *Српски дијалекатски зборник*, XXXIX.

Петровић, 1996: С. Петровић, Магијско-митолошки смисао славског обредног хлеба „баба“ у Источној Србији. Београд: *Гласник Етнографског института САНУ*, XLV.

Радан, 1999/2000: М. Н. Радан, Чербул или Мошуље (Мошули) – карашевски поклоадни обичај. Нови Сад: *Рад Музеја Војводине*, 41/42, стр. 85-91.

Радан, 2004. М. Н. Радан, *У походе тајновитом Карашу. Етнолошке и фолклористичке студије.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Радан, Ускату, 2012: М. Н. Радан, М-Р. Ускату, Нови прилог карашевској крсној слави. Нови Сад: *Темишварском зборник*, 6. Матица српска -Темишварски одбор, стр. 91-141.

Радан, 2015: М. Н. Радан, *Фонетика и фонологија карашевских говора данас. Прилог проучавању српских говора у Румунији*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду - Институт за српски језик САНУ, Београд - Матица српска, Нови Сад, 2015.

Радан, 2023: М. Н. Радан, Поједине индиције о православној вери Карашевака у средњем веку. Темишвар-Ниш: *Исходишта / Originations,* 9, стр. 269-295.

Скарић, 1985: В. Скарић, „Постанак крснога имена“, у зборнику *О крсном имену*. Београд: Просвета – Баштина.

Срп. сл., 2013: *Српске славе* : *чувари огњишта* (Приредила: Невенка Недељковић)

4. издање. Beograd: Mladinska knjiga.

С с, 2017: *Српске славе. Верски празници, народни обичаји*, Друго издање (Приредиле и уредиле: Милена Митровић, Јасмина Милашиновић). Београд: Партенон.

Томић, 2007: М. Томић, *Карашевци и њихов језик (Caraşovenii şi limba lor*). Bucureşti: Cartea Universitară.

Ћосић, 1926: Ј. Ћосић, „Слава у Крашована“, у *Гласник*, год. VI, бр.19 / 1. октобра 1926. Темишвар: стр. 148-149.

М. С. Филиповић, 1985: М. С. Филиповић, „Слава, служба или крсно име у писаним изворима до краја 18. века“, у зборнику *О крсном имену*. Београд: Просвета – Баштина.

Чајкановић, 2: В. Чајкановић, *Студије из српске религије и фолклора 1925-1942*, књ. друга. Београд: Српска књижевна задруга - Београдски издавачко-графички завод Просвета - Партенон М.А.М, 1994.

Birta, 1993: I. Birta, *Karaševci (Narodne umotvorine sa etnološkim osvrtom)*. Bukurešt: [S.C. Romcart S.A.].

Czirbusz, XII, XIII, XIV: G. Czirbusz, *A Délmagyarországi Bolgárok etnologiai magánrajza*, Temesvár, 1882, према преводу Ив. А. Георгова „Јужноунгарскитѣ българе“, објављеном у *Периодическо списание на българското книжовно дружество въ Срѣдецъ*, књижка XII, 1884, стр. 65-73; књижка XIII, 1885, стр. 31-50; књижка XIV, 1885, стр. 230-255.

Ćorić, 1937: G. Ćorić, „O Krašovanima“, у *Темишварски весник*, год. V, бр. 253, 21. март 1937. Темишвар: стр. 1.

Laţchici, 2014: M. Laţchici, *Graiul din Lupac în contextul raporturilor lingvistice (sud)slavo-române*. Editura Universităţii din Bucureşti.

Petrovici, 1935: E. Petrovici, *Graiul caraşovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*. Bucureşti: Monitorul oficial şi Imprimeriile statului IMPRIMERIA NAŢIONALĂ.

Petrovici, 1935b: E. Petrovici, Folklor din Valea Almăjului (Banat). Bucureşti: *Anuarul Arhivei de Folklor*, III. стр. 25-158.

Radan Uscatu, 2014: M-R. Uscatu Radan, *Botezul, nunta şi funeraliile la caraşoveni*. Timişoara: Editura Universităţii de Vest.

Simu, 1924: T. Simu, „Caraşova şi Craşovenii. Schiţă istorico-etnografică“, у *Arhivele Olteniei*, Anul III, No. 11, ianuarie-februarie 1924, стр. 477-485.

Simu, 1939: T. Simu, *Originea craşovenilor. Studiu istoric şi etnografic.* Lugoj: Tipografia ”Corvin”.

Tufescu, 1941: V. Tufescu, O măruntă populaţie balcanică în Banat: Craşovenii. Bucureşti: *Balcania*, IV, стр. 503-529.

Електронски извори

#MuzejVukaiDositeja #NarodnimuzejSrbije #slava #dalisteznali

Скраћенице

В – Во́дник
Ј – Ја́балч’е
К – Кара́шево
Кл – Клоко́тич’
Л – Лу́пак
Н – Не́рмић’
Р – Ра́вник
оКГ – остали карашевски говори

Mihai N. Radan

THE PATRON OF THE HOUSE – SLAVA – AMONG THE CARASHOVEANS

Summary

Basic information about the Carashoveans and their settlements, as well as the most important characteristics of the Serbian custom of saint patron of the house or ‘slava’ is placed in the introduction of this paper. The following presents the course of the Carashovean home ‘slava’ and analyzes its most important and solemn moments of the ritual, the props used, toasts, and ‘slava’ terminology. The analysis of Carashovean home ‘slava’ has led to three basic conclusions, namely: 1. The archaic nature of the custom of ‘slava’ with preserved pre-Christian elements in the rituals; 2. The Serbian origin of the Carashoveans; and 3. The Carashoveans were Orthodox in the Middle Ages.

Keywords: Carashoveans (Karaševci), home ‘slava’, the most important moments of the ‘slava’ ritual, archaic nature of the ritual, religion in the past and today.

Слободан Н. Реметић[1]
Филозофски факултет Универзитета у Нишу
Академија наука и умјетности Републике Српске
Институт за српски језик САНУ
УДК 811.163.41`282(091)
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.25

СТО ДВАДЕСЕТ ГОДИНА СРПСКЕ ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈЕ

У реферату се говори о досадашњим остварењима, актуелним приликама и будућим задацима српске дијалектологије, као научне дисциплине утемељене почетком XX столећа, у коме су остварени крупни резултати, понајчешће објављивани у Српском дијалектолошком зборнику, часопису покренутом 1905. године Белићевом магистралном монографијом *Дијалекти источне и јужне Србије*. У раду се објашњавају разлози неравномерности у степену испитаности српског дијалекатског комплекса, непријатне баштине, која се, срећом, од почетка овога столећа најзад значајно ублажава. Указује се и на најважније задатке струке у наредном периоду: израда *Српског дијалектолошког атласа*; уклањање преосталих белина са српске дијалекатске мапе; испитивање и снимање говора избеглица и интерно расељених лица; прикупљање и обрада дијалекатске лексике и ономастичке грађе; наставак рада на међународним пројектима из области лингвистичке географије.

Кључне речи: српска дијалектологија, Српски дијалектолошки атлас, белине на дијалекатској мапи, дијалекатска интерференција.

1. Мало која грана лингвистичке србистике се може похвалити да је имала среће као дијалектологија, чији се прави научни почетак веже за 1905. годину, када је култном Белићевом монографијом *Дијалекти источне и јужне Србије* покренут Српски дијалектолошки зборник, најстарији језички часопис Српске краљевске академије, и када је у Санкт Петербургу, на руском језику, из истих руку добијена *Дијалектолошка карта српског језика*. Први кораци српске дијалектологије, као и много чега другог вежу се за име Вука Стефановића Караџића, који је, узгред, записујући народно књижевно благо, бележио и језичке особине. Великан из Тршића је у неколико махова и писао о српским дијалектима, полако усавршавајући њихову класификацију. Историја се постарала да дијалектологија непосредно након Вука, у данима размаха науке о језику код Срба и Хрвата у ери непосредно након Вука практично остане по страни, јер Ђура Даничић и Ватрослав Јагић, двојица највећих језикословаца свога времена, а то је друга половина XIX столећа, нису били дијалектолози. Пропуштено ће бити богато и пребогато компензовано на самом почетку двадесетог столећа, златног века српске дијалектологије, када на сцену ступају два истинска великана: млађани Александар

Белић, „централна личност наше дијалектолошке науке“ (Ивић, 1956: 9), водећи српски лингвиста прве половине XX столећа, и већ зрели и учени Дубровчанин, Милан Решетар, један од највећих српских филолога, истински ауторитет у више језичких дисциплина. Својевремено сам, пишући поводом сличном данашњем, рекао: „Ако је сусрет Страхињића Бана и Стариша дервиша „на обали до воде Ситнице“ најлепши људски сусрет у књижевности, онда је сусрет Милана Решетара и Александра Белића најплодотворнији сусрет у једној важној језичкој дисциплини. Прва декада XX века памти се по њиховој континуираној, плодотворној размени мишљења око озбиљних питања српске и хрватске дијалектологије, по академском, господском сучељавању различитих погледа на статус, порекло, еволуцију чињеничког стања. Флексибилност двојице научних ауторитета, оверена спремношћу да се, у контексту неспорних аргумената у рукама друге стране, напусте раније заступана гледишта, водила је сталним, неретко крупним помацима у науци о народним говорима“ (Реметић, 2017: 86). Најпозванији у Европи свога времена да о томе суди написао је пре непуних седам деценија „да су концепције у науци о класификацији наших дијалеката еволуирале од 1905. до 1910. више него у целом ранијем или целом каснијем периоду“ (Ивић, 1956: 40). О значају дијалектологије као научне језичке дисциплине довољно говори податак да су двојица највећих српских језикословаца XX века, Александар Белић и Павле Ивић, били дијалектолози и историчари језика, неприкосновени ауторитети двеју научних области које су само условно делили. С придруженим ученим Дубровчанином изнети суд додатно добија на уверљивости. Није тешко одгонетнути зашто су се највећи језикословци које смо имали тако штедро бавили народном речју. Највећима је било јасно да су дијалекти неисцрпна ризница података који осветљавају историју језика, етноисторију, лингвистичку типологију, историју културних и социјалних утицаја, најкраће речено – душу сваког народа, те су за њихово систематско истраживање дијалектолозима захвални стручњаци из домена других научних дисциплина. „Дијалекти су“, по речима Павла Ивића, „најбогатија збирка података о прошлости нашег народног живота“. Та богата сведочанства „се увек заиста односе на живот народне масе (а не на судбину појединих личности или на случајно осветљене епизоде)“ (Ивић, 1962: 209). Овде је умесно поменути ону сцену из Москве непосредно након свршетка Другог светског рата на вест о повратку грофовске породице Толстој у руску престоницу, дословце опустелу сулудим чисткама стаљинистичког режима. Понети том вешћу, млади московски лингвисти похитали су да са Самуилом Борисовичем Бернштејном, једним од ретких научника који су поштеђени погрома, поделе радост због доласка некога ко зна српски језик. „Знати један језик значи знати његову историју и дијалектологију. Никита Илич то не зна, он не зна српски“ – саслушали су отрежњујући коментар научног ауторитета (Реметић, 2016: 259). Александар Белић, Павле Ивић и Милан

Решетар су, срећом, добро знали српски језик, као и њихови бројни ђаци и следбеници, и захваљујући управо њима „двадесети век с правом би се могао назвати златним веком српске научне дијалектологије. Из најмање три разлога. Као прво, почетком овог столећа дошло је до дефинитивног утемељења ове научне дисциплине у српској лингвистици, и то у оној форми која је у пуној мери значила адекватан „прикључак" најсавременијим истраживачким стремљењима тога ранга посматраним у европским и светским размерама. Као друго, у неговању и развоју ове дисциплине током целог XX века узимали су учешћа, у већој или мањој мери, најпознатији наши лингвистички посленици тога времена. И као треће, остварени резултати – и квантитетом и квалитетом – увелико надмашују оно што је у наведеном раздобљу остварено код нас у главнини других србистичких и уопште лингвистичких дисциплина" (Драгичевић, Реметић, 2001: 143).

2. Опредељење највећих које смо имали да научне каријере вежу првенствено за размрсивање чворова српско-хрватског дијалекатског комплекса, што су чинили и неки угледни странци, проистиче из изазова структуре, да не кажем атрактивности тога дијалекатског мозаика. Уосталом, сасвим је изричит најбољи кога је Европа у то доба имала: „Дијалекти су, уза све друго, и чисто лингвистички документи. Они поучавају поред осталог о две капиталне ствари: какви све односи могу постојати у свету језичких система, и какве се све промене могу одиграти у том свету. Није наша заслуга, али је ипак факат да се у обе перспективе наши дијалекти сврставају међу најинтересантније у Европи. Можда баш због горке прошлости наших тако разједињених народа ти су дијалекти досегли ступањ структуралне диференцијације какав се другде не јавља, и мало има језичких области тако инструктивних за општу лингвистику као што је српскохрватска. Привлачност наше тематике је утолико већа што се лавовски део разлика тиче тако суптилног феномена као што је акцентуација. Можда у читавој осталој Европи узетој скупа нема толико разнородних акценатских система као на земљишту ове четири наше српскохрватске републике" (Ивић, 1962: 209). То прозодијско богатство као да је неки усуд нас Срба. Сетимо се како је чакавски неоакут Белићу донео светску славу. „Његова расправа *Заметки по чакавским говорам*, објављена у часопису Известија Руске царске академије наука за 1909. годину, привукла је велику пажњу у славистичким круговима и одиграла је велику улогу у коначном уочавању (чакавског) неоакута као фонолошки самосталне јединице, од огромног значаја за компаративну словенску акцентологију" (Ивић, 2009: 84). Десиће се да нама управо тај неоакут дословце веже руке у раду на најважнијем задатку српске дијалектологије (о томе у т. 11).

Српски и хрватски дијалекатски комплекс привлачио је, не случајно и стране истраживаче. Када је реч о говорном мозаику овога региона, довољ-

но се подсетити имена: Олаф Брок, Ронел Александер, Пол Луј Тома, Андреј Собољев. Диљем наведеног комплекса успешно су се огледали стручњаци из Пољске, Холандије, Русије и других земаља.

3. У двадесетом, уистину златном веку српске дијалектологије, постигнути су резултати вредни поштовања:

а) Скинуте су многе белине са српске дијалекатске карте.

б) Објављени су вредни прилози из дијалекатске лексикографије, у чему, као и у другим сегментима језичке структуре, предњачи П-Т дијалекатска област (са петнаестак дијалекатских речника, односно збирки речи из народа), коју прате Црна Гора (са десетак историјских дела географски и дијалекатски „добро распоређених“) и северна српска покрајина (са десетотомним *Речником српских говора Војводине*, обједињеним у измењеном и допуњеном издању Матице српске 2019. године у четири импозантна тома).

в) Нашироко и успешно, а у последњем кварталу прошлог столећа више него успешно су кренула ономастичка истраживања. Било је то у организацији Одбора за ономастику САНУ под руководством академика Ивића и његовог најближег сарадника, његове десне руке у целом подухвату, професора Светозара Стијовића, највише чијом заслугом је направљен истински интелектуални подвиг. У наведеном периоду прикупљена је комплетна ономастичка грађа на тлу јужне покрајине, у већем делу призренско-тимочке дијалекатске области у границама Републике Србије, као и на знатном делу Црне Горе. У домену ономастичких истраживања највише заостају западне српске земље с изузетком немањићког Хума,

г) Са респектом се у свету науке говори о доприносу српских дијалектолога у раду на међународним подухватима из домена лингвистичке географије. Деценијама су посебно ангажовани на изради *Општесловенског лингвистичког атласа (ОЛА),* веома су се истакли у раду на практично завршеном *Општекарпатском дијалектолошком атласу (ОКДА)*, а успешно су сарађивали и на гигантском подухвату *Европски лингвистички атлас (АЛЕ)*. Вишедеценијско ангажовање хронично недовољног кадровског потенцијала на међународним подухватима неминовно се негативно одразило на домаће послове из домена тако важне језичке дисциплине.

д) Започет је рад на *Српскохрватском/Хрватскосрпском дијалектолошком атласу*, заједничком пројекту којему историја, из добро познатих разлога, посебно није била наклоњена (о томе у т. 14).

ђ) У XX веку нису изостали ни други прилози из делокруга обраде народне речи.

4. У времену иза нас дело наших великих претходника обогатило је општелингвистичку доктрину, ширило видике и размицало границе науке о језику. Већ смо поменули Белићев допринос компаративној словенској акцентологији, а довољно је присетити се Ивићевих култних расправа *Основни аспекти структуре дијалекатске диференцијације*; *Покушај структуралне класификације дијалекатских разлика у словенској језичкој области; О структуралном методу у дијалектологији. На примеру јужнословенских дијалеката; Значај структуралних карактеристика за опис и класификацију дијалеката; О специфичном карактеру дијалекатске разуђености српскохрватске језичке области; Значај лингвистичке географије за упоредно и историјско проучавање јужнословенских језика и њихових односа према осталим словенским језицима; Хијерархија сродства међу језичким и дијалекатским типовима на словенском југу; Основне карактеристике распореда изоглоса на јужнословенском језичком простору* (Ивић, 2018: 88–110; 174–194; 195–204; 205–220; 221–228; 231–255; 302–331; 332–357). Свет је прихватио и високо респектује белићевску и ивићевску дијалектолошку школу. А на домаћем терену ће монументална Белићева студија *Дијалекти источне и јужне Србије* „и по количини сабраног материјала, и по прецизности бележења, и по дубини његове интерпретације“ бити „ретко домашен узор“ каснијим истраживачима, како пре две и по деценије написа Драгољуб Петровић, научна институција у домену дијалектологије, који о тој дидактичкој страни Белићеве студије лаконски рече: „После Белића, наиме, лако се било бавити дијалектологијом, јер је он за свако истраживање имао макар глобалан оквир, смернице у којима се оно може обављати, као и резултате који се могу очекивати као изненађење“ (Петровић, 2001: 244). У протеклом периоду решена су многа питања из домена историјске дијалектологије, укључујући и предмиграциону слику српског и хрватског дијалекатског мозаика. Данашњим истраживачима посао олакшава и чињеница што на располагању имају и драгоцене, у различито време публиковане, квестионаре са инвентарима фонетске (Ивић, 1962–1963), прозодијске (Николић, 1966–1967), морфолошке (Ивић, 1992; Богдановић, 2000), синтаксичке (Ивић, 1963; Ракић-Милојковић, 1995) проблематике.

5. Најважнија остварења српских дијалектолога објављивана су у Српском дијалектолошком зборнику, јединственом часопису тога типа код Словена, најстаријем језичком гласилу Српске краљевске академије покренутом магистралном Белићевом монографијом *Дијалекти источне и јужне Србије* године 1905. Зборник је донео десетине узорно описаних главних (фонолошких, морфолошких, акценатских, знатно мање синтаксичких) сис-

тема појединих говора или говорних зона. Прилози штампани у Српском дијалектолошком зборнику по правилу су рађени у духу већ помињане белићевске и ивићевске дијалектолошке школе. Захваљујући напору Бранкице Марковић имамо на столу прецизан преглед досад објављених радова у Зборнику, разврстаних и по дијалектима. За ову прилику само податак да је у протеклих 120 година објављено 155 прилога, од чега се њих 50 односи на призренско-тимочку дијалекатску област, 44 обрађују проблематику херцеговачко-крајишког, 21 шумадијско-војвођанског, 18 косовско-ресавског, 15 зетско-сјеничког и 7 смедеревско-вршачког дијалекта. Огромну већину чине монографски описи појединих говора или дијалекатски речници, уз неколико допуна већ објављеним речницима. Пре десет година (17. новембра 2015) на Трибини Библиотеке САНУ обележено је сто десет година Српског дијалектолошког зборника. Обележавање великог јубилеја Зборника репризирано је у Огранку САНУ у Нишу. Речи изговорене том пригодом објављене су у едицији Трибина Библиотеке САНУ, Година IV, број 4, 2016, стр. 245–259. Тридесетог септембра ове године на Трибини Библиотеке САНУ обележено је 120 година Зборника, што ће данас под истим кровом, као и пре десет година, речима главног уредника гласила бити репризирано. Вредни дијалектолошки радови деценијама се објављују и код других, често врло угледних издавача. Уз Институт за српски језик САНУ, Матицу српску, факултете на којима се изучава српски језик и предаје дијалектологија српског језика ваља имати у виду и локална гласила у којима се објављују прилози о језику ужег завичаја. Прија подсећање на дела која од заборава отимају терминологију материјалне културе објављена пре свега у новосадској, нишкој и бањалучкој средини. У сваком случају досад објављеним у домену дијалектологије могу се поносити не само наши дијалектолози него и србистика, па и српска наука узета у целини.

6. Добро је познато да степен испитаности српског дијалекатског комплекса карактерише неуједначеност, објашњива, Србима углавном ненаклоњеном историјом, и то како ранијег тако и новијег времена. У заостајању у области ове научне дисциплине незахвални барјак су дуго носиле јужна српска покрајина и две западне републике некадашње нам заједничке државе. Историја се постарала да у време већ чувених Белићевих испитивања говорне слике источне и јужне Србије света српска земља, колевка српске духовности и државности, као и двају српских дијалеката, буде у саставу Турске империје. Дуго су истраживања косовске и метохијске области била у несразмери са значајем таквих прегнућа, било је и неуспешних корака, који су практично замагљивали право стање ствари (Барјактаревић, 1979). Да се историја поигравала са дијалекатским мозаиком јужне покрајине, довољно сведочи судбина говора царске престонице. Од године 1905. оперише

се појмовима призренско-тимочки дијалекат, призренско-јужноморавски говорни, дијалекатски тип и слично, а требало је да прође равно деведесет година од почетка Белићевих историјских истраживања да неко пође и у Призрен са истим задатком и да наука добије озбиљнију представу о говору царскога града. И то се, најзад, десило (Реметић, 1996), након чега су, пре свега на темељу богате „Збирке речи из Призрена", коју је отачаству даривао ђенерал Димитрије Чемерикић, урађене и објављене две сјајне докторске дисертације (Петровић, 2012; Милосављевић, 2017). За прави преокрет у испитивању говорне слике Космета најзаслужнија су двојица истраживача, који су се у већ зрелим годинама више него успешно винули у свет науке. Косовско-ресавски дијалекатски део Метохије и струку задужио је прерано преминули Милета Букумирић. Остављајући по страни његове вредне прилоге из домена ономастике, довољно је поменути два сјајна дела из „чисте дијалектологије": *Говори северне Метохије* (Букумирић, 2003) и *Речник говора северне Метохије* (Букумирић, 2012). Вредним прилозима најновије време обележили су и други истраживачи, а понајвише Голуб Јашовић. Призренско-јужноморавски дијалекатски део Покрајине био је још боље среће. Међу посленицима који су се огледали на том пољу свакако предњачи Радивоје Младеновић, који је објавио деведесетак радова, међу којима и пет монографија (Младеновић, 2001; Младеновић, 2010; Младеновић, 2013; Младеновић, 2019; Младеновић, 2023), први део шесте, коауторске је у штампи, а рад на четирима је у току. Пре осам година сам написао да „част струке у оквиру призренско-јужноморавског говорног подручја, у правом смислу те речи, најуспешније бране Биљана Сикимић и Радивоје Младеновић, колегиница Сикимић заснивањем научних пројеката и окупљањем вредних сарадника, међу којима се посебно истиче управо колега Младеновић, по рођењу Призренац" (Реметић, 2017: 97). У оквиру пројекта Изучавање словенских говора Косова и Метохије снимљено је око 400 сати грађе и у оквиру Балканолошког института САНУ објављена два зборника радова: *Избегличко Косово*, Лицеум, Крагујевац 2008; *Живот у енклави*, Лицеум, Крагујевац 2010. У сваком случају, доскорашњи заостатак на тлу Покрајине је ствар прошлости, а истраживања на том простору дословце бујају. О учинку српских лингвиста на проучавању говора јужне покрајине довољно сведочи податак да је тај труд окићен са пет награда „Павле Ивић", односно „Павле и Милка Ивић", престижним признањем Славистичког друштва Србије.

Друга такорећи запуштеност територије двеју западних република донедавне заједничке државе проистекла је највећим делом из организационе структуре, из (кон)федеративног уређења „братске заједнице свих народа и народности", и о томе је већ писано (Реметић, 1999: 278–279; Драгичевић, Реметић, 2001: 152, 153). У домаћим научним институцијама, нарочито у Хрватској, није придаван већи значај испитивању српских говора, а „мешање са стране" у тако осетљивој проблематици, каква је управо језич-

ка, није било пожељно. Старији се сећају политичке хајке поводом објављивања књиге Драгољуба Петровића *Говор Баније и Кордуна* (Петровић, 1978), којом је помутио „идеалне братске односе“ у том делу Хрватске, књиге у којој су цитиране испосвести унесрећених старица и стараца чије су породице дословце нестале у усташким зверствима почетком Другог светског рата. Озбиљнији позитивни помаци у истраживању западних српских области почињу у последњем кварталу прошлог века, чему у најновије време значајно доприносе сарадници Студијске групе за српски језик и књижевност Филолошког факултета у Бањој Луци (Бојиновић, 2015; Бојиновић, 2018; Бојиновић, 2020; Далмација, 2004: Далмација, 2017; Дешић, 1976; Драгичевић, 1980; Драгичевић, 1986; Драгичевић, 2007; Драгичевић, 2009; Ђукановић, 1983; Ђуровић, 1992; Зобеница, 2016; Козомара, 2016; Козомара, 2022; Павлица, 1984; Павлица, 2006; Петровић, 1973; Петровић, 1978; Пешевић Стојановић, 2023; Рамић, 1999; Савић, 2017; Симић, 1978; З. Симић, 2018; Црњак, 2006; Црњак, 2011; Цукут, 2021). У строгом временском лимиту у домену помака о досадашњим сазнањима о приликама у већ испитиваним зонама само подсећање да најновија истраживања наговештавају давање посебног поддијалекатског статуса подручју ибарског слива. На то упућују новија темељна испитивања говора Тутина, Новог Пазара и Сјенице (Вељовић, 2018; Вељовић Поповић, 2021).

7. Довољно је већ писано (Реметић, 2017 и тамо нав. лит.) да смо се, и како смо се, крајем прошлог века ослободили истинског питонског загрљаја, који је званично трајао целих сто година, загрљаја наметнутог и прекинутог вољом друге стране, којим чином је и укинута лажна, практично никад ни постојећа истинска српско-хрватска језичка заједница. Много тога се мења, па и дијалектологија српскохрватску визуру замењује српском. У последњој деценији златног века наше дијалектологије први ауторитет струке у наставцима дарује своју последњу синтетску расправу *Српски дијалекти и њихова класификација*, која се године 2009. објављује и као целовито издање. У контексту свеколиких нових разграничења у тој студији из поља проучавања српске дијалектологије „излазе говори Хрвата и муслимана Бошњака. Излазак кајкавског и чакавског наречја из тог поља чини ирелевантним за српску дијалектологију и појам штокавског наречја: сви су српски говори штокавски“. У студији се образлаже и „чисто дијалектолошки разлог против схватања о „српскохрватској“ дијалекатској заједници. То схватање, наиме никад није ни почивало на правим дијалектолошким мерилима, него на политичким или, ако хоћете, социолингвистичким“ (Ивић, 2009: 6).

8. У постхумно објављеној Ивићевој студији читају се и извесне новине у номенклатури и класификацији српских дијалекатских јединица. Ау-

тор уверљиво, ивићевски образлаже преименовање источнохерцеговачког у херцеговачко-крајишки дијалекат, као и јасно рашчлањивање призренско-тимочке дијалекатске области на три засебне дијалекатске јединице: призренско-јужноморавски дијалекат, сврљишко-заплањски дијалекат, тимочко-лужнички дијалекат. Пошто се показало да Сјеница нема новију акцентуацију, враћен је Белићев термин зетско-сјенички дијалекат. У служби упрошћавања класификације и номенклатуре Ивић говоре са незамењеним јатом везује за сродне екавске, а оне са двојном заменом јата (ијекавско-екавски) везује за оближње ијекавске. У последњој синтетској студији научног великана размишља се о терминолошким паровима типа: *небалканизирани : балканизирани*; *структурално конзервативни дијалекти : структурално иновативни (или измењени, или револуционарни или сл.) дијалекти,* с тим да се конзервативност приписује „новоштокавским“ идиомима, а иновативност онима другима, супротно, дакле, досадашњој устаљеној пракси која је те говоре као „новије“ или „млађе“ супротстављала „средњоштокавским“ (или сл.) говорима југоисточне Србије.

9. У златном веку српске дијалектологије и првој четврти овога столећа урађено је доста, постигнути су крупни резултати, али се историја постарала и неке обавезе у аманет пренела данашњој генерацији српских дијалектолога. Сви су они својевремено обухваћени географски и тематски свеобухватним дугорочним пројектом „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора“, заједничким подухватом САНУ и њеног Института за српски језик. У пројекат се утапа свака народна реч на простору од северне Македоније и Враке код Скадра до Арада у Румунији и насеља северно од Будимпеште и од западне Бугарске до Беле Крајине у Словенији и Пероја у Истри. Пројектом су обједињени најважнији како дугорочни тако и средњорочни и краткорочни задаци српске дијалектологије, дакле и они на којима су већ постигнути запажени резултати, а околности су изнедриле и неке нове обавезе. Пре осам година изречене су „похвала и нада поводом заснивања историјских подухвата у другим срединама, од којих само да поменемо: Лексиколошка истраживања југоисточне Србије у Нишу, затим Типолошко проучавање српских говора на југоистоку Србије, пројекат касније утопљен у заједнички подухват САНУ и њеног Института за српски језик“ (Реметић, 2017: 96). Историјски пројекти се, са невеликим изгледима за успех, заснивају и при АНУРС-у у Бањој Луци. Све обавезе пројекта Дијалектолошка истраживања српског језичког простора наследио је однедавно Дијалектолошки одсек Института за српски језик САНУ. Од задатака које је историја оставила данашњој генерацији српских дијалектолога најургентнија су три, утврђивање: а) ареала фонолошке индивидуалности старога гласа јат; б) територије простирања копаоничког неоакута и в) ареала префонологизације некадашњег вокалског квантитета у вокалски квалитет

(различита судбина некадашњих дугих и кратких вокала О и Е) на простору призренско-јужноморавског дијалекта. Треба утврдити размере уплива кратког акута у прозодијски систем српских говора источне Босне. Решавање ових проблема води редиговању карата Првог лексичког тома Српског дијалектолошког атласа и објављивању резултата рада на најважнијем задатку српске дијалектологије. О тим задацима већ је довољно у више наврата писано, а овом приликом само кратак осврт на задатке српске дијалектологије са нагласком на оне најургентније, неодложне ако смо намерни да испунимо најважнију обавезу националне научне дисциплине.

10. Добро је познато да је трошна ћуприја на Колубари спречила Павла Ивића да „у току екскурзије извршене заједно с асистентом Александром Младеновићем и групом студената“ по ужој Србији октобра 1959. године (Ивић, 1959: 397) провери наводе Берислава Николића о чувању „незамењеног јата“ у Словцу (Реметић, 2017: 90–91). Двадесетак година касније биће на тлу северозападне Србије откривена и углавном оивичена широка зона чувања фонолошке индивидуалности јата (Реметић, 1981), чиме су решени неки крупни проблеми историјске дијалектологије. Конструкције типа *ни́сам де̣́те*; *по̄жу́тӣле* и *бре̣̏за* и *тре̣̏шња*; *долѐтӣјо бе̣̂лӣ го̏лӯб* стављају тачку на дискусију о пореклу икавизама шумадијско-војвођанског типа и пореклу самог дијалекта. То су завршни докази да су Решетар и Ивић били у праву тврдећи да су они настали фонетским развојем и аналошким угледањем унутар самог дијалекта, да нису унети са стране. Јасно је и да се Белићево полустолетно истрајавање на упливу икаваца из источне Босне заснивало на погрешној перцепцији. А оно мало правих икаваца у деловима Азбуковице лако је објашњено сасвим провидном погрешном перцепцијом. Јекавски досељеници су, као и Белић, Цвијић, Московљевић и још неки, незамењено јат, затворено *е* „чули“ као *и* (Реметић, 1981: 96; Ивић, 1991: 106). Дрина се показује као граница јатоваца и ијекаваца, а међу задацима на територији Србије пренетим у трећи миленијум прецизирање ареала овога архаизма најмање је проблематичан и захтеван.

11. Чакавски акут је Александру Белићу, а тиме и српској дијалектологији, донео велико признање, Белићев најбољи ученик је објаснио како је његовом учитељу промакла иста појава у Александровачкој жупи, а да је он није „чуо“.[2] Белићев ученик је пре три деценије утврдио „да у области источно и

[2] „У време истраживања Александра Белића на земљишту косовско-ресавског дијалекта акут је свакако био у живљој употреби него данас и његова слика на терену морала је бити разговетнија. Стога би данас некога могло зачудити то што Белић посетивши Жупу није схватио да се тамо изговара неоакут. Међутим, 1907. године, када је Белић тамо био, тај акценат још није био јасно идентификован у науци. Било је стога логично да се дуги узлазни акценат који је Белић тада тамо слушао схвати као штокавски ´. Већ следећег лета, 1908.

североисточно од Копаоника постоји ареал дуг најмање 40 километара у ваздушној линији у којем неоакут није изједначен са дугим силазним акцентом. На северу тај ареал допире готово до саме Западне Мораве на сектору између Трстеника и Крушевца, а на југу он се простире бар до Мерђеза и Мрча западно од Куршумлије“ (Ивић, 1994: 245). Убрзо ће се показати да је стварност много озбиљнија, да овај прозодијски архаизам има знатно, неупоредиво шири ареал, да је потврђен „у Топлици, касније забележен у говору Студенице, а његови трагови остали у ˛ерским˝ и у новоштокавским зонама преко Западне Мораве и Рудника до Колубаре, а према северозападу макар до падина Златибора и Подриња до Лознице“ (Петровић, 2025: 401; в. и тамо нав. лит). У шумадијском у Качеру акут је оверен и експерименталним путем и табеларно приказане тонске линије ликова *девђјка* и *спашйва* (Петровић, Гудурић, 2008: 423–425). Његови трагови уочљиви су и на јатовском подручју северозападне Србије (Петровић-Савић, 2020). У свом последњем раду *Неоакут у говорима југозападне Србије* Драгољуб Петровић, који се овим проблемом годинама бавио, слушањем уступљених снимака локалних говора нашао је основ „за тврдњу да је акут сачуван од сјеничке околине до делова Ибарског Колашина“ (Петровић, 2025: 402). На основу богатог искуства у бављењу овом темом Петровић се пита да ли ће линија чувања акута „ићи севернije и од Букуље или и од Космаја“, а „засад се зна да ће она ићи севернije од Рудника“ (Петровић, 2025: 404). Прецизирање ареала ове појаве, о којој су и други писали (Радић, 2010; Радовановић, Николић, 2022) уистину је озбиљан и тежак задатак.

12. Американка Ронел Александер је најзаслужнија за уочавање префонологизације некадашњег квантитета у вокалски квалитет (различита судбина наглашених некадашњих дугих и кратких вокала Е и О) на тлу призренско-јужноморавског дијалекта. На основу њених текстова снимљених у

године, Белић се окренуо ка проучавању чакавских говора. Његова расправа *Заметки по чакавским говорам*, објављена у часопису Известија Руске царске академије наука за 1909. годину, привукла је велику пажњу у славистичким круговима и одиграла је велику улогу у коначном уочавању (чакавског) неоакута као фонолошки самосталне јединице, од огромног значаја за компаративну словенску акцентологију. Акценатска слика говора Новог далеко је јаснија од оне у Жупи. Тамо постоје свега два дуга акцента, а не три као у Жупи, а изговор акута није факултативан. Осим тога, у Жупи и оближњим крајевима слику замагљује појава дугог узлазног акцента место исконски дугог силазног у једносложним рчима као *гра́д* или *зу́б*. То је створило утисак о аналошкој природи феномена: према *ђа́ка* и *ђа́к*, а према овоме и *гра́д*, па онда и *гра́димо* према инфинитиву *гра́дит*, императиву *гра́ди* итд. Све је то сметало Белићу да уочи да већина категорија са дугим узлазним акцентом место ˆ у жупском говору одговара чакавском акуту. Уосталом, понесен врло успешним истраживањем чакавских говора, Белић се није вратио на косовско-ресавски терен и задовољио се објашњењем које је раније био нашао, без покушаја да се поново удуби у проблем. Каснији истраживачи се, опет, нису усуђивали да изађу експлицитно с идејом са се на ˛Белићевом˝ терену у Србији изговара и „Белићев˝ акут, а да га он није уочио. Толики је био ауторитет великана српске лингвистике“ (Ивић, 2009: 84–85).

Грачаници код Приштине године 1971. (Ивић, Александер, 1974) утврђено је „да су у говору тога села дуги акцентовани вокали *е* и *о* дали затворене вокале *е* и *о*, док су одговарајући кратки вокали дали отворено *ɛ* и *ɔ*, и једно и друго често праћено факултативном дифтонгизацијом“ (Ивић, Реметић, 1990: 163). Касније теренска истраживања доносе потврде појаве, са дифтонгизацијом и без дифтонгизације и сл., диљем територије овог дијалекта: од Подриме, где је изразита (Ivić, Remetić, 1981), околине Новог Брда, Липљана, Косовске Митровице, Витине до Алексиначког Поморавља (Богдановић, 1987: 68–78; Стијовић, 2010; Стијовић, 2011). Појава карактерише и врло особени говор Малог Извора у Црној Реци, у основи несумњиво призренско-тимочког типа, који је претрпео снажан утицај суседних идиома (Марковић, 1986: 247). На територији призренско-јужноморавског дијалекта смештено је 96 пунктова Српског дијалектолошког атласа. Ове појаве – боје леопардове коже, сасвим је извесно, нема на компактним подручјима северне Македоније, Сиринићке жупе, Призренског Подгора и још неких делова Косова и Метохије. Широко је подручје на коме је неопходна провера грађе прикупљене у време када се за појаву није знало. До завршног свеобухватног суда пут не може бити ни кратак, ни брз, ни лак.

Осећам се обавезним и у овој прилици подсетити на више пута понављане Ивићеве речи да је добро што нисмо урадили национални атлас, чиме је избегнута „велика бламажа“.

13. Већ сам писао да се по начелу „да не крива ни тамо ни амо“ на ионако оптерећена плећа српских дијалектолога наслонила још једна мука, још један проблем, који на сцену поново изводи источну Босну, а како ствари стоје, и бар део северозападне Србије. У ранијим радовима лично сам писао о још једној последици дијалекатске интерференције, о траговима старога кратког акута, највероватније изједначеног са краткоузлазним акцентом, у говору православног живља доспелог несумњиво из иноверног окружења носилаца источнобосанског дијалекатског типа, чији један део, као што је познато, има шесточлани прозодијски систем. Реч је о потврдама типа: *шȕма, врàна, кȕћа, брàћа*, за коју се зна још од краја XIX века, о појави коју су у говору тамошњих католика и муслимана уочили многи истраживачи од Ђуре Шурмина, преко Милана Решетара, Далибора Брозовића, Наиле Ваљевац до Џевада Јахића ... али се нису упуштали у питање порекла појаве. Цела ствар је разјашњена (Реметић, 2004; Реметић, 2009а: 445–452) и зна се да је у говору муслимана кладањског краја, а изгледа и код католика и муслимана носилаца источнобосанског дијалекта и у неким другим крајевима очувана опозиција двају кратких акцената, да се чува кратки акут. Тај, у литератури звани „хиперузлазни или секундарни узлазни акценат“ у примерима типа *јàрац, пȕшка* бележен је и у говору православаца. Бележио га је Џевад Јахић

„i u srpskim govorima u rogatičkom kraju i na Glasincu“ (Jahić, 2002: 188), а Веселина Ђуркин на падинама Мајевице, у говору Угљевика и Забрђа, где се, „уз уобичајене акценатске ликове типа *кȕћа, шȕма, ӣрѐђа, ӣа̀ре, лȍжӣшӣе, ӣӥлећāр, кȍӣлић, сӣȕблина, дȍлāф* срећу (нарочито у старијих говорних представника Забрђа) *кȕћа, шȕма, ӣрѐђа, ӣа̀ре, лȍжӣшӣе, ӣӥлећāр, кȍӣлић, сӣȕблина, дȍлāф* и слично, што указује да су у прозодијском систему овога говора присутни изразити трагови чувања кратког акута“ (Ђуркин, 2006: 13). Лично сам непоколебљиво потврде које наводе Ђуркин и Јахић у говору православног живља књижио на рачун интерференције, чврсто убеђен да је кратки акут из говора иноверних комшија код њих прошао mutatis mutandis као незамењени јат у говору ијекаваца придошлих у Азбуковицу. Они су га напросто „чули“ као краткоузлазни акценат, што се већ десило и озбиљним научницима формата Милана Решетара и Далибора Брозовића. Цела ствар је, међутим, додатно закомпликована недавним открићем трагова кратког акута на тлу северозападне Србије (Петровић-Савић, 2021), што не искључује могућност да се моје тумачење појаве код босанских Срба покаже као погрешна упрошћена пројекција. Мирјана Петровић-Савић је врло поуздан слухиста и на постојање бар трагова овог прозодијског архаизма на тлу Србије не сме се сумњати. То налаже утврђивање фонолошког статуса те акценатске вредности у области Угљевика и другим источнобосанским крајевима насељеним православцима. Битно је да појава постоји, што изискује проверу има ли је и у неком од петнаестак пунктова Српског дијалектолошког атласа, у селима у којима су православци у свакодневном контакту са иноверним чуварима овога прозодијског архаизма. Својевремено сам написао: „Ова појединост иде уз раме онима трима, јасно идентификованим у време најбољег познаваоца српског дијалекатског комплекса и одређивање њеног ареала спада у ред предуслова изрицања коначних судова о српском говорном мозаику“ (Реметић, 2017: 93).

14. Добро се зна да савремена дијалектологија у свету језичке атласе сматра својим централним инструментом; „они данас спадају у ризницу фундаменталних тековина културе цивилизованих народа“ (Ивић, 1962: 210). Мало је послова у домену науке о језику којима је историја била толико ненаклоњена као раду на атласу српских дијалеката. Можда је у овој прилици најупутније цитирати нешто дужи инсерт из мога рада *Српска дијалектологија јуче, данас и сутра*, објављеног пре осам година у Јужнословенском филологу: „У досадашњем раду на атласу српских дијалеката преламале су се, између осталог, сенке свих Југославија и остављали отисци свих друштвених и кадровских прилика и неприлика на овим просторима. Подухват под именом Српскохрватски/Хрватскосрпски дијалектолошки атлас заснован је 1959. године, када је Миливоје Павловић израдио лексич-

ки, а Берислав Николић акценатски упитник“ (Реметић, 2017: 101; Реметић, 2007: 188). Убрзо су урађени и остали делови целовитог упитника општесрпскохрватске физиономије, а први упитници Атласа у Србији попуњени су у неколико пунктова већ далеке 1963. године. „Озбиљне обавезе на међународним лингвистичким атласима[3] водиле су застоју на домаћем задатку. Никада није направљена целовита мрежа Атласа, а касније ће се показати да ни грађа прикупљена на терену у многим случајевима није поуздана. Историјски догађаји крајем XX века уништили су перспективу израде Српскохрватског дијалектолошког атласа, али су донели нове потешкоће око израде атласа српских народних говора, посебно око испитивања локалних говорних идиома у двема западним републикама заједничке нам државе, чији смо распад дочекали са подацима за Атлас прикупљеним у око 70% пунктова на тлу Србије и Црне Горе. Са простора Хрватске нисмо имали дословце ништа, јер су подаци из неколика обрађена пункта туђа својина. У крајње отежаним условима кренуло се на пословима око израде Српског дијалектолошког атласа. Урађена је мрежа Атласа, коју чини 800 пунктова. Мрежа је на Космету, у БиХ и Хрватској, из сасвим прозирних разлога, гушћа од налога тамошње говорне разуђености. У мрежу су укључени српски говори у Албанији, Македонији, Румунији, Мађарској и Словенији (Бела Крајина). За простор БиХ ексцерпирана је српска грађа прикупљена за *Босанскохерцеговачки дијалектолошки атлас* у оквиру пројекта *Босанско-херцеговачки дијалекатски комплекс – синхронијска дескрипција и однос према стандардном језику*. Подаци из пунктова у Хрватској у наше време прикупљају се поглавито у раду са избеглицама. Политичка клима у тој земљи не обећава класични, уобичајени начин извршавања задатка на терену тамо где још има српске популације. Ипак, непријатно заостајање на прибирању грађе у српским говорима на тлу Хрватске требало би, бар за потребе првих лексичких томова, да буде превазиђено у догледно време“ (Реметић, 2017: 101–102). И одмах да кажем да су изневерене наде у прикупљању грађе из говора на тлу Хрватске, а за мале помаке заслужне су Рада Стијовић и прерано преминула Душанка Илић (р. Живанић).

Добро је познато и писано с каквим је све проблемима скопчан рад на Атласу. Његов Упитник својевремено рађен с намером да дочарава стварност и чакавског и кајкавског наречја, лишен је информација важних за изоштравање слике и прецизирања изоглоса на искључиво српској дијалекатској карти. Упитник је умесно поређен са српском азбуком пре Мркаљеве реформе: на једној страни вишак, а на другој мањак, недостатак питања. Показало се да грађа, у полустолетном раздобљу прикупљана у говору трију генерација, пати од разних недостатака, да је често непоуздана, неретко – практично неупотребљива, што изискује додатна истраживања и провере на терену.

[3] И у наредном периоду се планира учешће српских дијалектолога у раду на *Општесловенском лингвистичком атласу* и *Лингвистичком атласу Европе*.

У контексту већ елабориpаних проблема српски дијалектолози су се опредељили за обраду и картографисање грађе лексичке провенијенције. Од четири планирана тома за први су углавном урађени нацрти планираних карата. Чека се још грађа из бар неколико пунктова са подручја Хрватске и нешто из осталих зона, како би се приступило завршном редиговању садржаја Првог тома Атласа. Коначно редиговање подразумева разрешавање оних трију, односно четирију раније неуочаваних проблема, појава у српским говорима.

На досадашњи рад на Српском дијалектолошком атласу треба гледати и у контексту чињенице да је од његовог почетка до данас ова држава четири пута мењала име, да уместо почетног једног, „јединственог“, данас имамо четири језика, односно „језика“. Зов науке и научних принципа објашњавају зашто су у „мрежу *Српског дијалектолошког атласа* укључена родна места и(ли) завичаји Рада Томова, Марка Миљанова, Стјепана Митрова Љубише, Ћамила Сијарића, Јована Вуковића, Радомира Алексића, Митра Пешикана“, зашто „су у мрежи задржани сви пунктови зетско-сјеничког дијалекта, без обзира на конфесионалну или националну припадност, односно опредељеност њихових житеља“ (Реметић, 2017: 103).

15. Пред данашњом генерацијом дијалектолога је и задатак уклањања преосталих белина практично у свим српским дијалектима, а оне су већ таксативно набројане и на озбиљној адреси објављене. Навео их је најбољи којега је струка имала у својој последњој синтетској студији, а понешто је, у служби прецизирања обавезе српских дијалектолога, додао његов ученик и најближи сарадник више од двадесет и шест година (Реметић, 2017: 96–97). Ако остане на снази данашњи систем вредновања научног рада, такозваног бодовања и стицања услова не само за напредовање него и за опстанак у струци, онда је овим пословима безнадежно пресуђено, уз танку наду и уздање у учинак пензионера.

16. Међу ургентним задацима у оквиру већ помињаног пројекта Дијалектолошка истраживања српског језичког простора високо је котирано снимање говора избеглица и интерно расељених лица. На том пољу актуелна генерација српских дијалектолога, ангажованих на Пројекту и на српским универзитетима, није положила испит. Из искуства знам да је тај задатак практично већ обесмишљен, а лично, и поред близу хиљаду сати снимљеног говора избеглица на подручју Босне, често реализованог у породичној организацији, тражим одговор на питање колика је у томе великом, неопростивом промашају струке моја лична кривица.

17. У трајне задатке струке спада наставак ономастичких истраживања, као и прикупљање и обрада дијалекатске лексике. Када је реч о овоме

другом задатку, вишедеценијско искуство поручује да поглед треба упрети у аматере ентузијасте, решене да се одуже завичају, и у пензионисане професионалце из струке.

18. Желим да своје скромно слово приводим крају у што ведрijем тону, у искреној нади да долазе ведрији дани, који ће донети прекид садашње несумњиве, неспорне летаргије у области важне језичке дисциплине националног значаја, дисциплине која, по природи ствари, најмање трпи чекање, оклевање и одлагање извршења задатка. Мислим да имамо чврсте основе за такву наду. Деценијама смо указивали на хроничну недовољност кадровских капацитета за озбиљне језичке, дакле и дијалектолошке научне подухвате. Данас у Дијалектолошком одсеку Института за српски језик САНУ и на девет катедара за српски језик има знатно више дијалектолога но што их је било у целој Југославији када сам ја слушао предавања професора Ивића. Ако сам добро обавештен, међу полазницима на докторским студијама из србистике у Србији није мали број опредељених за дијалектологију. Охрабрују информације о броју одбрањених мастер и дипломских радова. Све то као да најављује још једно златно доба српске дијалектологије. Изнето ми даје зелено светло за убеђење да је постојећи и долазећи научни потенцијал кадар да се, између осталог, покаже на неколико поља:

а) Најургентније је да се организује посао око одређивања ареала оних трију, односно четирију фонолошких раније неуочених појава, да се, конкретније речено, провери стварност у пунктовима Српског дијалектолошког атласа, после чега би научна јавност брзо добила његов први том. Наду за успех гајим на чињеници да у Дијалектолошком одсеку и на катедрама српског језика има стручњака дораслих изазовима на пољу осетљиве акустичке, фонетске материје и проблематике.

б) Младе сараднике, нарочито почетнике у послу, треба слати изван завичајног окружења, што у младим годинама треба да чине и њихови ментори. Да се прва, пресудна, најважнија научна звања не стичу описом матерњег идиома, који се, иначе, зна. Ментори да са кандидатима поступају како је то Павле Ивић чинио са Драгољубом Петровићем и Слободаном Реметићем. Да је тако рађено, не би они, накнадно уочени, а толико пута помињани проблеми, чекали истраживаче. Завичају се, по неписаном кодексу инстинктивног права, враћати под старе дане, како учинише и двојица најбољих из струке које сам лично упознао: Павле Ивић и Драгољуб Петровић. И њихов ученик у деветој деценији ових дана приводи крају рад на рукопису речника већ бившега говора завичаја изгорелог у последњем рату. Сматрам упутним цитирање речи изговорених пре девет година: „Да су прва, пресудна, најважнија научна звања стицана путем Ивићевог размишљања, не би

се могло десити, примера ради, да сто и нешто година након Белићеве *Дијалектолошке карте српског језика*, објављене у Санкт Петербургу 1905. године, понегде у програмима предмета *Акцентологија* и *Дијалектологија* стоји да косовско-ресавски дијалекат има два акцента“ (Реметић, 2017: 105).

в) Већ је речено „да у пословима прикупљања усменога језичког блага, живе народне речи на терену, ни из далека нису искоришћене све расположиве могућности, при чему се у први план пробијају студентски потенцијали. Неки данашњи наставници дијалектологије у једној генерацији имају студената колико је Павле Ивић имао у току целе наставне каријере“ (Реметић, 2017: 105). Да се васпостави стара добра пракса објављивања студентских радова. Понављам апел „колегама од компетенције да, на уштрб личног комодитета а за рачун опште ползе, прискоче у помоћ ентузијастима, аматерима приносницима без одговарајуће лингвистичке спреме“ (Реметић, 2017: 106). Да су се данас активни српски дијалектолози иоле владали по узору на своје професоре, при чему имам у виду њихов рад са студентима и агилним ентузијастима аматерима, српска дијалектолошка карта имала би дефинитивни лик.

19. На самом крају можда најважније, реч-две о предуслову остварења свих изнетих жеља и нада. Водеће националне научне и културне институције: Српска академија наука и уметности, Матица српска и универзитети да својим ауторитетом учине све да се уклони данашњи систем вредновања научног рада, који дословце блокира рад на свим капиталним пројектима националног значаја. Ако се то не учини, остаће не само белине на српској дијалекатској карти него ћемо нацију оставити без националног атласа, речника и других капиталних дела, без „ризнице фундаменталних тековина културе цивилизованих народа“, како рече неприкосновени ауторитет (Ивић, 1962: 210).

Литература

Барјактаревић, 1979: Д. Барјактаревић, *Говор Срба у Метохији.* Приштина: Јединство.

Белић, 1905: А. Белић, Дијалекти источне и јужне Србије. *Српски дијалектолошки зборник* I, I–CXII + 1–715. (са двема картама).

Богдановић, 1987: Н. Богдановић, Говор Алексиначког Поморавља. *Српски дијалектолошки зборник* XXXIII, 7–302.

Богдановић, 2000: Н. Богдановић, Инвентар морфолошке проблематике призренско-тимочких говора. *Српски дијалектолошки зборник* XLVII, 309–335.

Бојиновић, 2015: М. Бојиновић, Рјечник гламочког говора. *Српски дијалектолошки зборник* LXII, 1–246.

Бојиновић, 2018: М. Бојиновић, Додатак Рјечнику гламочког говора. *Српски дијалектолошки зборник* LXV/1, 915–1059.

Бојиновић, 2020: М. Бојиновић, Други додатак Рјечнику гламочког говора. *Српски дијалектолошки зборник* LXVII, 1–122.

Букумирић, 2003: М. Букумирић, Говори северне Метохије. *Српски дијалектолошки зборник* L.

Букумирић, 2012: М. Букумирић, *Речник говора северне Метохије.* Монографије 15, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Вељовић, 2018: Б. Вељовић, Синтакса глаголских облика у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице. *Српски дијалектолошки зборник* LXV/1, 1–476.

Вељовић Поповић, 2021: Б. Вељовић Поповић, Морфолошке одлике глаголских облика говора Тутина, Новог Пазара и Сјенице. *Српски дијалектолошки зборник* LXVIII, 159–604.

Далмација, 2004: С. Далмација, *Рјечник говора Поткозарја.* Бања Лука: Глас српски.

Далмација, 2017: С. Далмација, *Рјечник говора Срба западне Босне.* Бања Лука: Матица српска. Друштво чланова Матице српске у Републици Српској.

Дешић, 1976: М. Дешић, Западнобосански ијекавски говори. *Српски дијалектолошки зборник* XXI.

Драгичевић, 1980: М. Драгичевић, Рефлекси јата у данашњим личким говорима. *Српски дијалектолошки зборник* XXI, 147–232 + карта.

Драгичевић, 1986: М. Драгичевић, Говор личких јекаваца. *Српски дијалектолошки зборник* XXXII, 7–238 + три карте.

Драгичевић, 2007: М. Драгичевић, О говору Срба Бање Врућице крај Теслића I (фонетске и морфолошке особине). *Српски дијалектолошки зборник* LIV, 323–401.

Драгичевић, 2009: М. Драгичевић, Акценат ријечи у говору Срба Лапачког поља. *Српски дијалектолошки зборник* LVI, 277–371.

Драгичевић, Реметић, 2001: М. Драгичевић и С. Реметић, Српска дијалектологија на почетку XXI века, у: *Зборнику радова са научног скупа „Филозофско-филолошке науке на почетку 21. вијека – проблеми и правци развоја“*. Бања Лука: Филозофски факултет у Бањој Луци, 143–158.

Ђукановић, 1983: П. Ђукановић, Говор села Горње Цапарде (код Зворника). *Српски дијалектолошки зборник* XXIX, 191–294.

Ђуркин, 2006: В. Ђуркин, *Лексика Угљевика и Забрђа.* Сомбор: Универзитет у Новом Саду, Педагошки факултет у Сомбору.

Ђуровић, 1992: Р. Ђуровић, Прелазни говори јужне Босне и високе Херцеговине. *Српски дијалектолошки зборник* XXXVIII, 1–378 (са 17 карата).

Зобеница, 2016: С. Зобеница, Из лексике источне Лике (Доњи Лапац и Јошан). *Српски дијалектолошки зборник* LXIII, 735–838.

Ивић, 1956: П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје.* Нови Сад: Матица српска.

Ивић, 1959: П. Ивић, Извештај о дијалектолошкој екскурзији по ужој Србији октобра 1959. Нови Сад: *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, IV, 397–400.

Ивић, 1962: П. Ивић, Дијалектологија један наш културни проблем. Нови Сад: *Летопис Матице српске*, 389/3, 175–180.

Ивић, 1962–1963: П. Ивић, Инвентар фонетске проблематике штокавских говора. Нови Сад: *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, VII, 195–212.

Ивић, 1991: П. Ивић, *Изабрани огледи III. Из српскохрватске дијалектологије.* Ниш: Просвета.

Ивић, 1992: П. Ивић, Инвентар морфолошке проблематике штокавских говора. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXXV/1, 195–212.

Ивић, 1994: П. Ивић, Неоакут на падинама Копаоника. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXXVII, 239–246.

Ивић, 2009: П. Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација*. (Приредио: Слободан Реметић). Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Ивић, 2018: П. Ивић, *Целокупна дела* X/2*. *Расправе студије и чланци. 2. О дијалектологији*. (Приредио: Слободан Реметић). Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Ивић, Александер, 1974: П. Ивич и Р. Александер, Реонологизация колечества гласного в качество в одном юго-восточном сербском говоре. *Общесловянский лингвистический атлас, Материялы и исследования.* Москва: Издательство Наука, 18–21.

Ивић, Реметић, 1980: П. Ивић, С. Реметић, Рефлекси вокала е и о у говорима призренско-јужноморавског дијалекта на земљишту косовске покрајине, у: *Косовско-метохијски зборник* 1, Београд: Српска академија наука и уметности, 163–172 + карта.

Ивић, 1963: М. Ивић, Репертоар синтаксичке проблематике у српскохрватским дијалектима. *Зборник за филологију и лингвистику* VI, 13–31.

Козомара, 2016: Д. Козомара, Фонетске и морфолошке особине српских посавских говора између Врбаса и Укрине. *Српски дијалектолошки зборник* LXIII, 579–733.

Козомара, 2023: Д. Козомара, Фонетске особине говора Бастаса. *Српски дијалектолошки зборник* LXIX, 1–102.

Марковић, 1986: М. Марковић, Речник народног говора у Црној Реци. *Српски дијалектолошки зборник* XXXII, 243–500.

Милосављевић, 2017: Т. Милосављевић, Лексика српског призренског говора. *Српски дијалектолошки зборник* LXIV, 1–602.

Младеновић, 2001: Р. Младеновић, Говор шарпланинске жупе Гора. *Српски дијалектолошки зборник* XLVIII, 1–606.

Младеновић, 2010: Р. Младеновић, *Заменице у говорима југозападног дела Косова и Метохије.* Монографије 12, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Младеновић, 2013: Р. Младеновић, *Говор јужнокосовског села Гатње.* Монографије 18, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Младеновић, 2019: Р. Младеновић, Говор северношарпланинске жупе Сиринић. *Српски дијалектолошки зборник* LXVI/1.

Младеновић, 2023: Р. Младеновић, Говор села Врбичане крај Призрена. *Српски дијалектолошки зборник* LXX/1, 1–368.

Николић, 1966–1967: Б. Николић, Упитник за испитивање акцента у штокавским говорима. *Јужнословенски филолог* XXVII/1–2, 307–336.

Павлица, 1984: Д. Павлица, О говору околице Удбине. *Српски дијалектолошки зборник* XXX, 7–265.

Павлица, 2006: Д. Павлица, Творба именица у говору Срба југоисточне Лике. *Српски дијалектолошки зборник* LIII, 1–187.

Петровић, 1973: Д. Петровић, *О говору Змијања*. Библиотека Зборника за филологију и лингвистику. Нови Сад: Матица српска. Књижевно одељење.

Петровић, 1978: Д. Петровић, *Говор Баније и Кордуна.* Нови Сад: Матица српска – Загреб: Просвјета.

Петровић, 2001: Д. Петровић, Дијалектолошка истраживања Александра Белића (Поводом изласка из штампе његових Изабраних дела). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLIV/1–2, 237–245.

Петровић, 2025: Д. Петровић, Неоакут у говорима југозападне Србије, у: *Зборнику са Међународне научне конференције „Српски језик и српска књижевност од средњег века до данас“.* Нови Пазар: Државни универзитет у Новом Пазару, 401–407.

Петровић, Гудурић, 2008: Д. Петровић и С. Гудурић, Неоакут на северном подножју Рудника, у: *Зборнику Института за српски језик САНУ I. Посвећен др Драгу Ћупићу поводом 75-годишњице живота*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 419–428.

Петровић, 2012: С. Петровић, *Турцизми у српском призренском говору.* Монографије 16, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Петровић-Савић, 2020: М. Петровић-Савић, О траговима неоакута у говорима северозападне Србије. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LXIII/1, 131–139.

Петровић-Савић, 2021: М. Петровић-Савић, Трагови кратког акута у говорима северозападне Србије. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LXIV/2, 141–148.

Пешевић Стојановић, 2023: С. Пешевић Стојановић, Фонетске особине говора Масловара код Котор Вароша. *Српски дијалектолошки зборник* LXX/1, 747–857.

Радић, 2010: П. Радић, О траговима старосрпског акута у говорима Косова и Метохије – путевима једног научног открића у Срба, у: *Косово и Метохија у*

цивилизацијским токовима, књига 1: *Језик и народна традиција*, Косовска Митровица, 229–242.

Радовановић, Николић, 2022: Д. Радовановић и Ј. Николић, Акут у говорима косовско-ресавског дијалекта (скица географског распореда). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LXV/1, 77–94.

Ракић-Милојковић, 1995: С. Ракић-Милојковић, Синтаксички упитник за говоре косовско-ресавске и призренско-тимочке дијалекатске зоне. *Српски дијалектолошки зборник* XLI, 521–570.

Рамић, 1999: Н. Рамић, Ливањско-дувањски говорни тип. *Српски дијалектолошки зборник* XLVI, 263–426.

Реметић, 1981: С. Реметић, О незамењеном јату и икавизмима у говорима северозападне Србије. *Српски дијалектолошки зборник* XXVII, 7–105 (са картом).

Реметић, 1996: С. Реметић, Српски призренски говор I (гласови и облици). *Српски дијалектолошки зборник* XLII, 319–614.

Реметић, 1999: С. Реметић, Српски дијалекатски комплекс – степен досадашње испитаности и даљи задаци, у: *Српски духовни простор*. Зборник радова са научног скупа. Бања Лука – Српско Сарајево (Академија наука и умјетности Републике Српске. Научни скупови, 1, Одјељење друштвених наука, 1), 275–283.

Реметић, 2004: С. Реметић, О шесточланом прозодијском систему у говору Кладња и околине, у: *Зборнику радова са трећег међународног скупа „Живот и дело академика Павла Ивића*“. Суботица – Нови Сад – Београд, 651–659.

Реметић, 2007: С. Реметић, Шездесет година дијалектологије у Институту за српски језик, у: *Шездесет година Института за српски језик САНУ*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 179–193.

Реметић, 2009: С. Реметић, Босански српски говори у свјетлу дијалекатске интерференције (лингвистички и социолингвистички аспект). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LII/1, 149–178.

Реметић, 2009а: С. Реметић, Прозодијске одлике босанско-херцеговачког говора. *Годишњак за српски језик и књижевност* XXII/9. Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 437–454.

Реметић, 2016: С. Реметић, *О уређивању Српског дијалектолошког зборника*. Трибина Библиотеке САНУ. Година IV, број 4, 254–259 (реч изговорена на обележавању Сто десет година Српског дијалектолошког зборника на Трибини Библиотеке САНУ 17. новембра 2015. године).

Реметић, 2017: С. Реметић, Српска дијалектологија јуче, данас и сутра. *Јужнословенски филолог* LXXIII, 3–4, 85–112.

Савић, 2017: Б. Савић, Народна медицинска лексика Великог Блашка (код Бањалуке). *Српски дијалектолошки зборник* LXIV, 995–1066.

Симић, 1978: М. Симић, Говор села Обади у босанском Подрињу. *Српски дија-*

лектолошки зборник XXIV, 1–124.

Симић, 2018: З. Симић, *Синтакса падежа у говору романијског платоа: метафоризација простора.* Библиотека Јужнословенског филолога. Нова серија. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Стијовић, 2010: Р. Стијовић, Прилог утврђивању границе префонологизације наглашених е и о у призренско-јужноморавским говорима на територији Косова и Метохије, у: *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима*, књига 1: *Језик и народна традиција*, Косовска Митровица, 519–540.

Стијовић, 2011: Р. Стијовић, Још неколико напомена о префонолизацији у призренско-јужноморавским говорима на територији Косова и Метохије, у: *Косовско-метохијски зборник* 4, Београд: Српска академија наука и уметности, 149–157.

Црњак, 2006: Д. Црњак, *Терминологија куће и покућства у Лијевчу пољу и Жупи.* Бања Лука: Филозофски факултет, Библиотека Монографије.

Црњак, 2011: Д. Црњак, *Пастирска лексика лакташког краја.* Бањалука: Универзитет у Бањалуци. Филолошки факултет.

Цукут, 2021: С. Цукут, Српски говори Шипова. *Српски дијалектолошки зборник* LXVIII, 1–158.

Ivić, Remetić, 1981: P. Ivić i S. Remetić, Orahovac (OLA 84). *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Općeslovenskim lingvističkim atlasom*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Posebna izdanja, knjiga LV. Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 9, 579–585.

Jahić, 2002: Dž. Jahić, Ijekavskoštakavski govori istočne Bosne. *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik* VIII, 7–235 + Karta istraživanih punktova.

Slobodan N. Remetić

ONE HUNDRED AND TWENTY YEARS OF SERBIAN DIALECTOLOGY

Summary

This paper surveys the achievements to date, the current state of affairs, and the future tasks of Serbian dialectology. Although the beginnings of this scholarly discipline are associated with the work of Vuk Stefanović Karadžić, it was institutionally founded at the beginning of the twentieth century—a period marked by major accomplishments, most of which were published in the *Serbian Dialectological Miscellany*, a prestigious journal launched in 1905 by the Serbian Royal Academy with the seminal monograph by Aleksandar Belić, *Dialects of Eastern and Southern Serbia*. The early twentieth century—the golden age of Serbian dialectology—was

shaped above all by Milan Rešetar and Aleksandar Belić, whose exchange of views led to a more profound evolution in the classification of Serbian dialects between 1905 and 1910 than occurred in the entire preceding or subsequent periods.
While the twentieth century witnessed significant scholarly advances, a range of complex and extensive tasks, owing to various historical circumstances, were deferred to the third millennium. In order to reach definitive conclusions on key issues within the field, it is necessary to establish the areal distribution of certain phonological features across the territory of Serbia and eastern Bosnia, including important details that went unnoticed in earlier research. This constitutes a prerequisite for the final editing and publication of the first volume of the *Serbian Dialectological Atlas*. The paper discusses the numerous difficulties encountered in the work on the atlas of Serbian vernaculars, problems largely arising from historical circumstances traditionally unfavorable to the Serbian people.
The paper also draws attention to the uneven degree to which the Serbian dialectal mosaic has been investigated—an inconvenience that, fortunately, has been radically reduced in recent decades. It further recalls the fact that not all professional capacities have been sufficiently or adequately mobilized in the collection of vernacular linguistic heritage, a reliable witness to linguistic and national identity. Finally, the paper warns that the prevailing criteria for evaluating scholarly work have had a detrimental impact on large-scale research endeavors of national importance. Unless leading scientific institutions take organized and resolute action, using their authority to eliminate this unfortunate anachronism, Serbia risks remaining without a national linguistic atlas, dictionary, and other foundational works—without the "treasury of fundamental cultural achievements of civilized nations."

Keywords: Serbian dialectology, *Serbian Dialectological Atlas*, blank areas on the dialect map, dialectal interference.

Ана Р. Савић-Грујић[1]
Институт за српски језик САНУ, Београд[2]
УДК 398.332(=163.41):811.163.41’373
811.163.41’28
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.26

ПРИЛОГ ОПИСУ ЛЕКСИКЕ ГОДИШЊИХ ОБИЧАЈА У ГОВОРИМА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

Апстракт. У раду се с лексичко-семантичког становишта анализира одабрани фонд лексике народних обичаја годишњег (календарског) циклуса у говорима југоисточне Србије, ексцерпиран из бројних дијалекатских речника којима је ово говорно подручје покривено. Корпус чине лексичке јединице које у дефиницији, семантичком опису или контексту употребе садрже одредницу *обичај* или се односе на спровођење обичаја, односно на обредне, ритуалне и традиционалне праксе повезане с појединим празницима у оквиру годишњег (календарског) циклуса.

Циљ истраживања није идентификација свих лексема које се односе на народне обичаје, већ анализа издвојених лексичких јединица. Лексичко-семантичка анализа овог корпуса допринеће не само научној валоризацији језичких чињеница и осветљавању улоге дијалекатске лексике у очувању нематеријалне културне баштине већ и реконструкцији слике традиционалних обичаја као језичког и културног сведочанства једног времена које је данас готово напуштено и сведено на домен језичког памћења.

Кључне речи: српски језик, југоисточна Србија, призренско-тимочка дијалекатска област, лексика народних обичаја годишњег (календарског) циклуса.

Увод

У години у којој се обележава значајан јубилеј – 120 година од почетка систематског дијалектолошког проучавања српског језика, утемељеног на истраживачкој визији и преданој научној посвећености Александра Белића, аутора капиталног дела *Дијалекти источне и јужне Србије* (1905), указује се посебна потреба за истицањем значаја истраживања и очувања дијалекатске лексике као дела нематеријалног културног наслеђа. Полазећи од запажања Павла Ивића (1990: 207, 208) да дијалекти ишчезавају упоредо с традиционалним облицима живота, али да се њихов стварни губитак огледа пре свега у њиховој недовољној документованости, у овом раду анализира се издвојена лексика народних обичаја забележена у дијалекатским речни-

[1] anasavic81@gmail.com

[2] Овај рад финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-136/2025-03/ 200174 који је склопљен с Институтом за српски језик САНУ.

цима и сродним лексикографским изворима с простора југоисточне Србије[3], с циљем њеног потпунијег описа, прецизнијег тумачења и утврђивања њеног језичког и културног значаја.

Савремене друштвене и културне промене, условљене процесима модернизације, урбанизације и глобализације, довеле су до дубоких и далекосежних трансформација у структури традиционалних руралних заједница, као и у начину живота руралног становништва. С постепеним нестајањем традиционалних облика привређивања ишчезавају и народни обичаји и обредне праксе, што се неминовно одражава и на опстанак дијалеката, пре свега на њихов лексички ниво. Наиме, лексика као најосетљивији сегмент језичког система нарочито је подложна друштвеним, културним и технолошким променама, те с нестанком појединих елемената традиционалног живота, нестају и лексичке јединице које су служиле за њихово именовање и описивање. На тај начин губи се не само значајан део језичког већ и ширег културног наслеђа одређене заједнице. Да је свест о процесима нестајања присутна у колективном искуству говорника, потврђују и бројни дијалекатски искази забележени у лексикографским изворима с подручја призренско-тимочке дијалекатске области: – *Сви̇ о̀бичаји*, *свѐ ма̀нуто* (Златковић, 2017: 784); – *Свѐ почѐ да се напу̀шта*, *и село̀*, *и обича̀ји*, *и ста̀р живо̀т* (Ћирић, 2018: 529); – *На̀род се прека̀рује*, *села̀ пустѐју*, *ста̀ри о̀бичаји се забора̀вљају*, *ората̀ ни се почѐ гу̀би* (Ћирић, 2018: 785). Критички однос говорника према савременом стању и изостанку организованих напора усмерених ка очувању традиције јасно се огледа у исказу: – *На̀род се ти̇ка, ората̀ се ти̇ка*, *обича̀ји се ти̇кају*, *а ни̇кој ни̇шта не предузи̇ма да то̀ј зауста̀ви* (Ћирић, 2018: 1022).

Богата лексикографска грађа сведочи да се обичајна пракса на подручју југоисточне Србије заснивала на сложеном прожимању паганских и хришћанских елемената и да је функционисала као систем неписаних правила којима су се током векова регулисали живот, међуљудски односи и облици понашања у оквиру сеоских заједница. Наиме, „обичаји су у прошлости били нека врста закона, а настајали су услед потребе друштвене заједнице за њима“ (Ивановић Баришић, 2007: 22). У савременим условима, у којима је обичајна пракса у великој мери ишчезла или је сведена на фрагментарне облике: – *Смању̀ју се љу̀ди на село̀*, *па се намању̀ју и обича̀ји*, *а понећи̇ се сасви̇м и заборави̇ли* (Ћирић, 2018: 516), лексика којом су народни обичаји именовани и описивани остаје незаменљив извор сазнања о традицији, менталитету и вредносном систему одређене заједнице. У том смислу, лексикографска грађа пружа поуздану научну основу за реконструкцију народних обичаја као једног од кључних сегмената традиционалне културе, будући да обичаји обједињују веровања, норме понашања и колективна искуства заједнице. Као устаљени облици друштвене праксе, они имају значај-

[3] Списак свих коришћених извора дат је на крају рада.

ну регулативну, симболичку и интегративну функцију, а језик, као носилац културног памћења, омогућава научно утемељено сагледавање и интерпретацију традиционалних културних образаца чак и онда када више нису део живе праксе.

Имајући у виду бројност и разноврсност народних обичаја, предмет истраживања у овом раду ограничен је на лексички фонд који се односи на издвојене обичаје годишњег (календарског) циклуса. Обичаји животног циклуса (рођење, свадба, смрт и пратеће обредне праксе), иако изузетно значајни за проучавање традиционалног начина живота, остају изван оквира ове анализе, будући да њихова лексика захтева засебан и методолошки другачије конципиран истраживачки приступ. Наиме, примери који се односе на обичаје животног циклуса биће сагледани само у оној мери у којој доприносе потпунијем разумевању основног значења и функционалног опсега појединих лексема.

Дакле, корпус за ово истраживање чине лексичке јединице које у дефиницији, семантичком опису или датом илустративном материјалу садрже одредницу *обичај* или се односе на спровођење обичаја, односно на обредне, ритуалне и традиционалне праксе повезане са празницима у оквиру годишњег (календарског) циклуса. Истраживање се заснива на комбинованом ономасиолошком и семасиолошком приступу. Ономасиолошки приступ подразумева полазак од појма обичај у његовој календарској реализацији, односно од празника и обреда годишњег циклуса као културног феномена, те праћење њихове лексичке реализације у говорима призренско-тимочке дијалекатске области, док се семасиолошком анализом испитује значење појединачних лексема, њихов културолошки садржај и функција у оквиру обичајног система.

Циљ истраживања није идентификација свих лексичких јединица које се односе на обичаје календарског циклуса – што би, с обзиром на обим грађе и фрагментарност извора, било и методолошки неоправдано – већ систематизација и анализа издвојене лексичке грађе. Имајући у виду да „бројност и разноврсност обичаја, уз чињеницу да се међусобно преплићу, отежава успостављање њихове ваљане класификације“ (Ивановић Баришић, https://www.pojmovnik.etno-institut.co.rs/o/obicaji.php), у овом раду се не тежи строгом типолошком разврставању ексцерпиране лексичке грађе. Уместо тога, обичаји су сагледани као устаљени облици понашања који су појединца и заједницу усмеравали на начин деловања у одређеним ситуацијама и регулисали поштовање постојећих норми и правила понашања током празника. Такав приступ омогућава да се одабрани део лексике која се односи на народне обичаје посматра у њиховој функционалној и културној условљености, а не искључиво у оквиру формалне класификације. Стога, дати преглед не представља покушај коначне класификације обичаја према унапред утврђеним категоријама, већ доприноси јаснијем сагледавању структуре тради-

ционалне обичајне културе призренско-тимочког ареала и њеног језичког израза, као важног сегмента колективног културног памћења.

Лексичко-семантичка анализа

Анализа лексичке грађе започиње разматрањем именичких и глаголских лексема које се могу посматрати као опште, те се могу јавити у различитим сегментима традиционалне културе, укључујући и обичаје животног циклуса. Међутим, у оквиру овог рада оне се сагледавају искључиво у контексту празничних обичаја и обредних радњи везаних за годишњи (календарски) циклус.

Обичај, у значењу начин живота, рада или понашања који се традицијом усталио, али и устаљено понашање о верским празницима, у говорима призренско-тимочке дијалекатске области изражава се акценатским варијантама *о̀бичај*/*обича̀ј*: – *Тека̀ оста̀ло от стари̇нство*, *о̀бичај такѝв* (Ћирић, 2018: 988). У тимочком крају забележен је и творбени облик *обичи̇ја*: – *Таква̀ е код њи̇ обичи̇ја* (Динић 2008: 489).

Широм говорног подручја у синонимном значењу употребљава се турцизам *адѐт*, којим се означава правило понашања или навика која се усталила у некој средини: – *Тако̀ј од цта̀ри љу̀ди оста̀ло*, *такѝв је адѐт* (Жугић, 2005: 3); – *Код њи̇ су дру̀ђи адѐти* (Динић, 2008: 2); – *Јо̀ш си чу̀вамо ста̀ри адѐти* (Стојановић, 2010: 24); – *Оста̀ло адѐт да се за Бѝдњу вѐчер мѐсе дѐвет лѐба* (Златковић I, 2014: 34).

Поред наведених, за именовање традицијом утврђеног начина понашања, живота или рада јављају се и друге лексеме истог или блиског значења. Лексема *зија́вет* означава обичај који је уобичајен у одређеној средини: – *Тькѝв је та̀м код њи̇ зија̀вет* (Динић, 2008: 254) и синонимна је лексеми *по̀ношај*: – *Ра̀зни на̀роди*, *ра̀зни по̀ношаји* (Динић, 2008: 614).

И лексема *мариве́т* употребљава се у значењу подразумеваног правила понашања унутар заједнице: – *Куд на̀с је тькѝв маривѐт* (Јовановић, 2004: 465).

У истом значењу, као устаљени начин поступања у одређеној средини, јавља се и лексема *руве́т*: – *Код на̀с е такѝв рувѐт* (Динић, 2008: 732).

Лексема *за́вет* дефинисана је као обичај који се преноси с колена на колено и који подразумева обавезу поштовања: – *За̀вети мо̀ра да се по̀штују* (Динић, 2019: 782), док њена фонетска варијанта *за̀ват* садржи додатну семантичку компоненту ‘старински’, чиме се посебно истиче њена временска укорењеност: – *Ти̇ја е за̀ват код на̀с од панти̇век* (Динић, 2008: 196).

Значајан део лексичког фонда везаног за традиционалне обичаје чине глаголске лексеме које означавају извршавање обредних радњи, празновање, као и однос патријархалних говорника према обичајима.

Обављање одређених обичајних радњи примарно се исказује глаголском лексемом *врши*: – *Тӯј се вршѐ рàзни адѐти* (Ћирић, 2018: 104). Лексикографска грађа показује да се ова лексема превасходно употребљава у контексту сложених обреда, при чему подразумева низ устаљених поступака који се изводе према строго утврђеном редоследу.

У синонимном значењу употребљава се и глаголска лексема *чӣни*/*учӣни*: – *Учӣнимо тӣја о̀бичај онàм на Кр̀с* (Ћирић, 2018: 627), као и синтагма *о̀бави рѐд*: – *Обавӣмо и тàј рѐд* (Богдановић, 2023: 547), где лексема *ред* има значење устаљеног обичајног чина, чиме се истиче нормативна страна традиционалног понашања.

На посебан труд и пажњу око спровођења обичаја указује глаголска лексема *салатисује се*: – *Текà су се стàри салатӣсували*, *изводӣли о̀бичај* (Златковић, 2017: 883). Ова лексема се у пиротском крају дефинише као ’изводи обичај’, док је додатна значењска нијанса о појачаном залагању и посвећености потврђена у *Црнотравском речнику*, где се наводи у значењу ’труди се око нечега’ (Стојановић, 2010: 831).

Прослављање традиционалних верских или породичних празника у складу с утврђеним нормама патријархалног друштва исказује се глаголским лексемама: *празнује*/*празњује*: – *Влàсовдьн празнӯјемо свӣ рабаџӣје у грàд* (Златковић I, 2014: 86); – *Онà си је ватӣла прѐват*, *па сьг мо̀ра да прàзњује Мрàту* (Богдановић, 2023: 753), као и *препразнује*/*препразњује*: – *Трӣ дьна Велӣгден*, *ӯбаво препрàзнувамо и одмо̀римо се*; – *Свӣ си прàзници препрàзњувала* (Златковић II, 2014: 253).

Посебно место у обичајној лексици заузима глаголска лексема *подлàзи*, којом се означава прва, ритуално значајна посета дому уочи божићних празника. Ова радња има изразиту магијско-заштитну функцију, јер се верује да онај ко први уђе у кућу доноси срећу и благостање домаћинству: – *Тӣ да нӣ подлàзиш*, *тѐб је добрà по̀длаз* (Златковић II, 2014: 151).

Глаголска лексема *вѐрује се* употребљава се у значењу поштовања виших сила и устаљених обичајних норми, при чему је наглашена колективна традиционална свест патријархалне заједнице о њиховој обавезности. Ова глаголска лексема обухвата како религиозну тако и обичајну компоненту духовног живота заједнице: – *Мло̀го се верувàло напрѐд*, *и по̀штували се рàзни о̀бичаји* (Ћирић, 2018: 83). Уз овај глагол јавља се и глаголска именица *верување*, којом се именује систем уверења и страхова повезаних с непоштовањем традиције, односно уверење да би одступање од обичаја могло имати негативне последице: – *Ако не по̀штујемо*, *мислӣли смо да мо̀же нешто̀ ло̀ше да ни се дѐси, такво̀ смо вѐрување имàли* (Ћирић, 2018: 83). Дати дијалекатски записи указују и на повезаност глаголске лексеме *верује се* с глаголском лексемом *поштује*. Наиме, док семантички садржај лексеме *верује се* садржи информацију о колективној религиозности и уверењу о делотворности и нужности обичаја, у семантичком садржају лексеме *поштује*

садржана је информација о практичној примени обичаја у циљу очувања вредносних система традиционалне заједнице.

У блиској семантичкој вези с обичајним нормама исказаним претходно анализираним глаголским лексемама, као и с именичком лексемом *вȅрување*, јесу лексема *прéват* и истозначна изведеница *преватȉк*. Њима се означава повреда обичајне забране, односно извршење радње која је према традиционалним веровањима недопустива у време празника. Ове лексеме јасно указују на нормативни карактер обичајног система, у којем поштовање правила није ствар избора, већ обавезе, а њихово кршење повлачи низ последица, које се најчешће манифестују у виду болести, личне и породичне несреће или појаве опасних животиња, нечастивих сила и временских непогода: – *Мо̀ра да је по прéват*, *преватȉла сам нешто̀*, *па сам ји (змије) цȅло лѐто вицевȁла*; – *Мѐн се јȁвља по преватȉк*, *ако нешто̀ превȁтим*, *ел шњѐвам, ел срѐтнем (змију)*, *мо̀ра нешто̀ да бу̏де* (Богдановић, 2023: 573, 574).

Повреда обичајних и празничних норми исказује се и лексемом *баксу̏штине*, којом се именују кобни, несрећни догађаји, настали као последица непоштовања утврђених обичајних правила: – *Што̀ не бѐјо до̀ма за бȕдњу вечѐру после су ме би̏ле баксу̏штине цȅлу го̀дину* (Златковић, 2022: 110). Семантички, ова лексема се заснива на узрочно-последичној вези између људског поступања и натприродног санкционисања. Наиме, она сведочи о дубоко укорењеном нормативном систему у традиционалној култури, у којем обичај није препорука већ обавеза, а његово кршење неизоставно повлачи негативне последице.

Посебан део лексичког фонда у вези с обичајима годишњег (календарског) циклуса чине називи празника, односно временски издвојени дани обележени строгим нормама понашања и обичајно-обредном праксом.[4]

У говорима призренско-тимочког дијалекатског подручја усталили су се бројни општи називи за празничне дане, који не именују конкретну светковину, већ истичу њен статус, значај и функционалну вредност у колективној свести патријархалне заједнице. Прецизном значењу издвојених лексема доприносе контексти употребе забележени на терену, који садрже бројне информације о обичајима током празничних дана.

У тимочком крају, у значењу верски празник, без ширег контекста како би се могла схватити мотивисаност именовања, забележен је назив *го̀дет* (Рајковић Кожељац 2014: 74). У истом значењу су широм говорног подручја потврђене фонетске варијанте *светȉц* (Стојановић, 2010: 839), *свѐтак* (Богдановић, Радоман Цветићанин, 2022: 291).

[4] Бројност забележених назива, њихова варијантност, као и семантичка и функционална слојевитост, превазилазе оквире анализе предвиђене овим радом. Стога се лексика празничних именовања, било општих или појединачних, разматра само у мери неопходној за разумевање општег система обичаја годишњег циклуса, док њена потпунија и систематичнија анализа захтева засебан рад, посвећен искључиво празничној номинацији и њеним лингвокултуролошким одразима.

Већину посведочених општих назива чине двочлане синтагматске конструкције, сачињене од именице *дан* и различитих придева који указују на особености празничних дана.

Лексема *бо̀жи да̀н* / *бо̀жи дӣн* означава празнични дан који се у традиционалној свести доживљава као дан дарован од бога, односно као време посебне сакралне вредности. Такав дан је јасно издвојен из свакодневице строгом обавезом поштовања обичајних норми. Дијалекатски запис показује да се овај дан концептуализује пре свега кроз поштовање поштеде у раду, што представља основно обележје светковине: – *Данӣс је бо̀жи дӣн*, *данӣс се не рабо̀ти* (Стојановић, 2010: 70).[5]

Лексемом *голѐм дӣн* / *голѐми да̀н* наглашава се значај празничног дана, а илустративни материјал истиче потпуну забрану рада као основно обележје таквог дана: – *На голѐми дӣн се не рабо̀ти ни у ру̏ке ни у њиву̏* (Стојановић, 2010: 138); – *Дьнӣс је голѐм дӣн*, *ни̏шта се не рабо̀ти* (Златковић I, 2014: 118).

Блиска семантика реализује се и употребом синтагми *знамени̏т дӣн* и *зна̀н дӣн*: – *На Свети-Јова̀н*, *на знамени̏т дӣн смо се жени̏ли*; – *Роди̏л се на Вели̏гден*, *зна̀н дӣн*, *срѐћа га пра̀ти* (Златковић I, 2014: 313). Илустративни материјал сведочи да се празнични дан концептуализује као друштвено и културно препознатљива временска тачка, често повезана са пресудним животним догађајима.

Посебну семантичку групу чине називи *обро̀чан дӣн* / *обро̀чит дӣн.* Они су мотивисани лексемом *оброк*, у значењу сеоска заветина или дан неког свеца које је неко лице изабрало за свој празник. Овде се празнични дан одређује као време обавезног поштовања обичајних прописа, нарочито у вези с исхраном и ограничавањем радних активности. Теренски записи указују на јасну везу између празника и организације живота у оквиру руралне заједнице: – *Бѐло бра̀шно чу̏вамо са̀мо за обро̀чни дни̏*; – *Да несу̏*, *тека̀*, *обро̀чни дни̏*, *сеља̀ци би исирца̀ли од ра̀боту* (Динић, 2008: 493).

Мотивација именовања *ћи̏сел дӣн / ћиса̀ли дни̏* није јасна, али илустративни материјал показује да се употребљава за означавање празничних дана који су повезани с одређеним црквеним празницима и колективним одласцима на света места: – *Ју̏тре је Преобра̀жење*, *ћи̏сел дӣн*, *че и̏демо у Су̏ково на манасти̏рат* (Златковић II, 2014: 500); – *Овӣј си дрѐје причува̏ем са̀мо за ћи̏сали дни̏* (Динић, 2008: 837)

Поред синтагматских конструкција, у грађи су потврђене и блискозначне сложенице, попут *бла̀гдан*/*бла̀гден*, *добардьн*/*добардан* и *звандьн*. Дати дијалекатски контекст указује на значај празника, који се поред забране рада, огледа и у посебној припреми за свечаност и званично окупљање: –

[5] Бавећи се персонификацијом празника у словенској народној култури, С. Толстој истиче да је именовање појма *празник* мотивисано једном од његових основних значењских компоненти „празан, испражњен, без посла, слободан од рада“ (Толстая, 2004: 21).

На бла̀гдан да се премѐниш, *обри̏чиш*, *почи̏шаш*, *да бу̀деш у̀бав да се у тѐбе заглѐдају дево̀јке* (Стојановић, 2010: 65); – *На бла̀гдан се не и̏де у по̀ље*, *тѣ̀г се одма̀рају и љу̀ђи и сто̀ка* (Ћирић, 2018: 49); – *Једва̀ чѐкамо бла̀гден*, *да јѐднемо чи̏с лѐб*, *и да се омр̀симо* (Ћирић, 2018: 426); – *Кьд се о̀н премѐни на до̀бардан*, *па излѐзне пред о̀пштину*, *и̏ма кво̀ да ви̏диш* (Динић, 2008: 138); – *Тѐја дрѐје си чу̀вам за до̀бардьн* (Златковић I, 2014: 156); – *Че ми до̀јдете на зва̀ндьн* (Златковић I, 2014: 299).

Осим општих назива, који празнични дан одређују према његовој вредносној и функционалној димензији, анализирани лексички фонд обухвата и бројне појединачне називе верских светковина, чија анализа омогућава потпунији увид у структуру календарског циклуса: – *У на̀ше сало̀ се пра̀зњују: Ђу̀рђовдан*, *Тро̀јца и Пробра̀жење* (Динић, 2008: 638), као и анализу различитих обичајно-обредних радњи које су са њима повезане: – *На Мрти̏њци жѐне не предѐв*, *не плетѐв*, *не везѐв и свѐ кудѐље*, *вртѐна и и̏гле сакри̏јев да се сто̀ка не бодѐ и да љу̀ди слогу̀јев у ку̀ћу* (Жугић, 2005: 202); – *На Ереми̏ју се уда̀ра с ма̀ше по лопа̀тицу и и̏де око ку̀ћу, по авли̏ју*, *и ви̏ка: „Ереми̏ја у по̀ље*, *бѐште зми̏је у мо̀ре!“* (Стојановић, 2010: 211); – *Оста̀л о̀бичај от стари̏ну да се на Бла̀ђи пѐтак но̀се крсти̏ по по̀ље* (Ћирић, 2018: 988); – *Уочи Јереми̏ју се ста̀вља чѐшаљ под ка̀мен и на та̀ј пра̀зник се чѐшљаш да не би виђа̀о онѐ* (Богдановић, Радоман Цветићанин, 2022: 149–150).[6] Дијалекатски речници призренско-тимочког говорног подручја садрже исцрпну грађу о именима верских празника, при чему се у теренским записима често наводе и драгоцени етнокултуролошки подаци о начину њиховог обележавања, прописаним и забрањеним активностима, обредним радњама и веровањима.[7] Такође, лексеме које именују празнике указују и на

[6] О разноврсности народних именовања верских празника писала је Н. Миланов, истичући њихову мотивисаност званичним именима празника, али и „веровањима, обичајима, празноверицама, временским приликама“ (Миланов, 2024: 313).

[7] Овде се посебно истиче *Речник Алексиначког Поморавља* (Богдановић, Радоман Цветићанин, 2022), у коме се уз многе одреднице наводе обимна и аутентична казивања информатора. Једно од таквих казивања забележено је у вези са бадњаком, као централним обредним елементом у прослављању Бадњег дана и Божића: – *У ба̀дњак се и̏шло у̀јутро ра̀но. И̏шли дѐца и најста̀ри̏ји у ку̀ћу, домаћи̏н. Понѐсу ма̀ло раки̏ју и кола̀чи. И̏де та̀та напрѐд и но̀си секи̏ру и као ће да прѐти том др̀вету да бу̀де до̀бро по̀родици тој, ако не бу̀де ће га исечѐ. И кад бу̀де на трѐће др̀во, два̀ запрѐти и трећѐ као да му др̀во одгова̀ра да све бу̀де на̀јбоље и о̀нда га исечѐ у̀косо и она̀ј и̏вер кад исечѐ. Е сад та̀ј и̏вер се чу̀ва за го̀дину да̀на, све до следѐће го̀дине. Ста̀ви се би̏ло где у ку̀ћу. Ма̀ма га оставља̀ла на да̀ску код огњи̏ште – др̀мозине, таквè си̏тне ства̀ри да су ти при ру̀ку. Ба̀дњак се оста̀ви и̏спред вра̀та, а кад бу̀де да за̀ђе су̀нце, ма̀ма та̀ти да но̀ву кошу̀љу да обучѐ оно̀ др̀во са ону̀ кошу̀љу и иза̀ђемо ми дѐца и та̀та иде напрѐд а ми по њѐга и та̀та ви̏че: Га̀здарице, домаћи̏це, ево и̏ду го̀сти, а ми пију̀чемо по њѐга; ма̀ма у си̏то куку̀руз, жи̏то, ора̀си, бомбо̀не, му̀шмуле... о̀на ба̀ца на̀ма кад ула̀зимо уну̀тра. И о̀нда сла̀му но̀си та̀та и расту̀ра по ку̀ћу и прѐд шпо̀рет. Сѐднемо ми, а та̀та у̀зне ба̀дњак при кра̀ју ва̀тре, дѐбљи кра̀ј, а шу̀шка ова̀мо стоји̏. И сѐднемо ми пред шпо̀рет, и онда опа̀нци на вр̀х пр̀сти... и ба̀цамо опа̀нке* (Богдановић, Радоман Цветићанин, 2022: 50–51). Оваква сведочанства омогућавају целовитије сагледавање функције празника

нераскидиву повезаност обичаја са природним појавама, пољопривредом и сточарством: – *Горѐшњацити сви̇ пра̀зњују*, *од о̀гањ се пра̀зњује* (Златковић I, 2014: 122); – *На Џу̀рџовдьн се ту̀ри вень̀ц на овцу̀ која̀ се пр̀ва премузѐ*, *и на ја̀гње којѐ се пр̀во ојагњи̇ло ту̀ј го̀дину* (Ћирић, 2018: 1142); – *Уо̀чи Ђу̀рђевдан донѐсе се из доли̇ну песь̀к и води̇ца. Ју̀тредан се то̀ј да̀је на коко̀шке и ба̀је*: „*Као песь̀к – ја̀јца*, *као плѐва – пи̇лики*“ (Богдановић, 2019: 665).[8]

Лексика за именовање празника у оквиру годишњег циклуса показује да посебну групу чине лексеме које означавају празничне обредне радње, које сведоче о многим ритуалним обичајима усмереним ка обезбеђивању здравља, плодности, повољних животних услова и заштите заједнице. Оваква именовања су бројна, а у вези с некима забележени су драгоцени записи. *Колѐда*: – *Ма̀ла колѐда је на И̇гњатов дь̀н*, *а голѐма колѐда на Бь̀дњи дь̀н*; *но̀симо шу̀мку и појѐмо*, *а да̀вају ни орѐси*, *во̀чће*, *пару̀* (Златковић, 2014: 381); – *За колѐду се збѐреоше по̀млада деца̀*, *а и̇ма и некоја̀ вѐч момчети̇ја*, *јенџь̀к преко грби̇ну*, *кри̇вак у ру̀ће*, *и от ку̀ћу на ку̀ћу*, *ора̀те*, *џако̀ле*, *смеју̀ се*, *ка̀д улѐзну прет ку̀ћу ть̀пчу с но̀ђе*, *чу̀кају с тоја̀ђе*, *о̀кају*, *тро̀пну на вра̀та*, *улѐзну и благоси̇љају*: *Ко̀кац*, *ко̀кац*, *колѐдо*, *да се ро̀ди пчени̇ца… а ми̇ им да̀вамо коврждањи̇*, *орѐси*, *во̀чће*, *ја̀буће*, *који̇ какво̀ и̇ма* (Ћирић, 2018: 387). Обичај играња и певања групе девојака по кућама на Лазареву суботу назива се *ла̀зарице*: – *Соберѐмо се дѐвет дево̀јке*, *и и̇демо по села̀ у ла̀зарицу* (Ћирић, 2018: 422); *Ла̀зарће по̀јду по село̀ па поју̀ прет сва̀ку ку̀ћу* (Богдановић, 2023: 506). О Покладама се чини *ла̀мкање*/*ло̀мкање*, *клоца̀ње* и тада се *ла̀мка*/*ло̀мка*, односно устима се хвата јаје које виси на концу: – *Ламка̀сте ли јајцѐ за покла̀де* (Стојановић, 2010: 413); – *Јајцѐ ли̇да*, *а ми̇ га с у̀ста ла̀мкамо ко̀ј че га ува̀ти* (Богдановић, 2023: 506).

Закључак

Лексичко-семантичка анализа издвојених назива у вези с обичајима годишњег (календарског) циклуса у говорима призренско-тимочке дијалекатске области показала је да језик представља поуздан извор за реконструкцију традиционалне духовне културе. Ограничење истраживања на одабрани лексички фонд везан за обичаје годишњег циклуса показало се методолошки оправданим, будући да је омогућило јасније сагледавање њихове структуре, функције и културног значаја.

и са њима повезаних обичаја у традиционалној култури, показујући да празнични дани нису само временске одреднице, већ сложени културни модели који утичу на организацију живота, друштвених односа и система вредности унутар руралне патријархалне заједнице.

[8] У вези с овим посебно су значајни радови Н. Богдановића *Из прошлости овчарства* (Богдановић, 2020) и *Из пастирског језичког фолклора југоисточне Србије* (Богдановић, 2024), као и Т. Милосављевић *Пастирска лексика призренско-тимочких говора у пастирском фолклору* (Милосављевић, 2024).

Полазећи од чињенице да се „проучавањем лексичког нивоа, првенствено семантике и структуре тематске лексике, водећи рачуна о просторним и временским чиниоцима који утичу на језик, представља култура једне језичке заједнице“ (Недељков, 2009: 190), може се закључити да анализирана лексика пружа веродостојне податке о томе да се обичај у призренско-тимочким говорима не схвата искључиво као устаљена обредна пракса везана за одређени верски празник, већ као темељни регулатор живота традиционалне руралне заједнице. Богатство синонимних именичких и глаголских лексема које се односе на појам *обичај* указује да обичаји имају снажну нормативну и магијско-заштитну функцију, као и функцију очувања колективног идентитета.

Све узев, лексика обичаја календарског циклуса представља важан сегмент нематеријалног културног наслеђа, те њено систематско бележење, анализа и тумачење не доприносе само науци о језику, већ и очувању културног памћења и разумевању традиционалних вредносних образаца који су у прошлости обликовали живот патријархалне руралне заједнице.

Литература

Белић, 1905: А. Белић, Дијалекти источне и јужне Србије. *Српски дијалектолошки зборник* I, I–CXII + 1–715.

Богдановић, 2020: Н. Богдановић, Из прошлости овчарства. У: Недељко Богдановић (ур.). *Пастирска лексика југоисточне Србије*. Ниш: Српска академија наука и уметности Огранак САНУ у Нишу, 37–48.

Богдановић, 2024: Н. Богдановић, Из пастирског језичког фолклора југоисточне Србије. У: Недељко Богдановић (ур.). *Пастирска лексика призренско-тимочких говора.* Ниш: Српска академија наука и уметности Огранак САНУ у Нишу – Београд: Институт за српски језик САНУ, 217–233.

Ивановић Баришић, 2007: М. Ивановић Баришић, *Календарски празници и обичаји у подавалским селима*. Посебна издања, књ. 59. Београд: Српска академија наука и уметности и Етнографски институт САНУ.

Ивановић Баришић, Милина, Обичаји. *Етнолошко-антрополошки појмовник српске културе*. https://www.pojmovnik.etno-institut.co.rs/o/obicaji.php. 28. 11. 2025.

Ивић, 1990: П. Ивић, *О језику некадашњем и садашњем*. Београд: БИГЗ – Приштина: Јединство.

Миланов, 2024: Н. Миланов, О народним еортонимима у српском језику и њиховим паралелама у другим словенским језицима. *Slavica Slovaca*, vol. 59, no. 2, Bratislava, 304–314.

Милосављевић, 2024: Т. Милосављевић, Пастирска лексика призренско-тимочких говора у пастирском фолклору. У: Недељко Богдановић (ур.). *Пастир-*

ска лексика призренско-тимочких говора. Ниш: Српска академија наука и уметности Огранак САНУ у Нишу – Београд: Институт за српски језик САНУ, 185–216.

Недељков, 2009: Љ. Недељков, Општи принципи истраживања лексике традиционалне материјалне културе. *Гласник Етнографског института САНУ* LVI, 189–200.

Толстая, 2004: С. М. Толстая, Персонификация праздников в славянской народной культуре. В: О. В. Белова (отв. ред.). *Праздник – обряд – ритуал в славянской и еврейской культурной традиции*. Выпуск 15. Москва: Институт славяноведения РАН, 21–33.

Извори

Богдановић, 2019: Н. Богдановић, Пастирски речник југоисточне Србије. *Српски дијалектолошки зборник* LXVI/2, 638–739.

Богдановић, 2023: Богдановић, Недељко, Мали речник села Бучума. *Српски дијалектолошки зборник* LXX/1, 369–634.

Богдановић, Радоман Цветићанин, 2022: Н. Богдановић, Недељко и М. Радоман Цветићанин, *Речник Алексиначког Поморавља*. Алексинац: Центар за културу и уметност Алексинац.

Динић, 2008: Ј. Динић, *Тимочки дијалекатски речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Живковић, 1987: Н. Живковић, *Речник пиротског говора*. Пирот: Музеј Понишавља.

Жугић, 2005: Р. Жугић, Речник говора јабланичког краја. *Српски дијалектолошки зборник* LII, 1–470.

Златановић, 1998: М. Златановић, *Речник говора јужне Србије.* Врање: Учитељски факултет.

Златановић, 2011: М. Златановић, *Речник говора југа Србије*. Врање: Аурора.

Златковић, 2014 I: Д. Златковић, *Речник пиротског говора 1*. Београд: Службени гласник.

Златковић, 2014 II: Д. Златковић, *Речник пиротског говора 2*. Београд: Службени гласник.

Златковић, 2017: Д. Златковић, Допуна речнику пиротског говора. *Српски дијалектолошки зборник* LXIV, 603–993.

Златковић, 2020: Д. Златковић, Друга допуна речнику пиротског говора. *Српски дијалектолошки зборник* LXVII, 123–297.

Златковић, 2022: Д. Златковић, Трећа допуна речнику пиротског говора. *Српски дијалектолошки зборник* LXIX, 103–280.

Јовановић, 2004: Јовановић, Властимир. Речник села Каменице. *Српски дијалектолошки зборник* LI, 313–688.

Јовановић, 2007: Јовановић, Властимир. Додатак Речнику села Каменице код Ниша. *Српски дијалектолошки зборник* LIV, 403–520.

Рајковић Кожељац, 2014: Рајковић Кожељац, Љубиша. *Речник тимочког говора*. Неготин: Књижевно-издавачко друштво Лексика.

Стојановић, 2010: Р. Стојановић, Црнотравски речник. *Српски дијалектолошки зборник* LVII, 9–1060.

Ћирић, 2018: Љ. Ћирић, Речник говора Лужнице. *Српски дијалектолошки зборник* LXV, 1–1166.

Ana Savić-Grujić

THE LEXICON OF ANNUAL CUSTOMS IN THE DIALECTS OF SOUTHEASTERN SERBIA

Summary

From a lexical-semantic perspective, this study analyzes the vocabulary of folk customs associated with the annual (calendar) cycle in the speech of southeastern Serbia, excerpted from numerous dialectal dictionaries covering this linguistic area. The corpus consists of lexical units that, in their definition, semantic description, or context of use, include the term "custom" or unambiguously pertain to ritual, ceremonial, and traditional practices related to the holidays and customs of the calendar cycle.

The aim of the research is not to identify all lexemes related to folk customs, but rather to systematize and analyze the selected lexical units. The lexical-semantic analysis of this corpus will contribute not only to the scholarly valorization of linguistic phenomena and the illumination of the role of dialectal vocabulary in the preservation of intangible cultural heritage, but also to the reconstruction of the picture of traditional customs as a form of linguistic and cultural testimony of a time that has now largely fallen into disuse and is preserved mainly within the domain of linguistic memory.

Keywords: Serbian language; Southeastern Serbia; Prizren-Timok dialectal area; Lexicon of annual (calendar) folk customs.

Сандра Г. Савић[1]
Институт за српски језик САНУ[2]

УДК 811.163.41`282.3`373.2
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.27

ИЗ ОНОМАСТИКЕ ЗАПЛАЊА – ЖЕНСКА ЛИЧНА ИМЕНА С КРАЈА 19. ВЕКА

У овом раду представљен је систем женских личних имена у једном делу Заплања, с краја 19. века. База истраживања односи се на четири села из поменуте географске области, а то су Гаре, Горњи Душник, Доњи Душник и Копривница. Грађа за ово истраживање ексцерпирана је из *Регистра матичне књиге рођених*, који се чува у Општини Гаџин Хан. Антропоними су разврстани према пореклу на хришћанска, словенска имена и остала имена. На тај начин указано је и на њихову бројност и учесталост. У другом делу рада фокус је био на семантичкој анализи ексцерпираног материјала с циљем да се укаже на богатство и разноврсност антропонимског система Заплања с краја 19. века. Овај податак од великог је значаја с обзиром на то да је данас ова област слабо насељена, а број становника за само нешто више од 100 година опао је чак пет пута, на шта указују подаци према попису из 2022. године.

Кључне речи: Заплање, ономастика, антропонимија, женска лична имена, порекло имена, семантичка анализа.

1. Увод

Предмет овог научног рада представља систем женских личних имена забележених у четири пункта са територије Заплања, и то у последње две деценије деветнаестог века. Грађа за истраживање ексцерпирана је из *Регистра матичне књиге рођених*, који се чува у Архиву Општине Гаџин Хан, и броји око 130 различитих женских имена. За потребе анализе бележена је и учесталост женских антропонима, те њихова потврда износи нешто више од 560 личних женских имена. Наш циљ био је да, на примеру ексцерпираног материјала, представимо и семантички анализирамо лична женска имена с краја 19. века, тачније из периода од 1880. до 1900. године. Разлог за бављење овом тематиком из домена ономастике лежи у томе да антропонимијски систем Заплања досада није темељно истражен. Посвећена су му само два рада, један се тиче семантичко-мотивационе анализе личних надимака у Гаџином Хану (Савић, 2024), док се други рад односи на

[1] sandrasavic0302@gmail.com

[2] Овај рад финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-136/2025-03/ 200174 године, који је склопљен с Институтом за српски језик САНУ.

мушка лична имена у четири заплањска села с краја 19. века, сагледана из два аспекта – порекло имена и семантичка анализа имена која су словенског порекла (Савић, 2025). Зато сматрамо да је од велике важности указати на антропонимију овог дела Заплања, управо с циљем да се укаже на порекло и семантику назива, како би се, у неким даљим анализама, могла направити паралела о личним именима која су сада актуелна са именима која су била надевана пре стотинак година.

Села, чија је грађа део ове језичке анализе, јесу Горњи Душник, Доњи Душник, Гаре и Краставче. Припадају географској и административној регији под називом Заплање, а тачније, смештена су у Горњем Заплању.[3]

2. Анализа грађе

Име је, по примарној речничкој дефиницији, „лични назив човеков који званично добије по рођењу и који с презименом представља пуну ознаку идентитета“ (РСАНУ, 1971: 704). Лексемом *име* се, у дијалекатским речницима са простора призренско-тимочке дијалекатске области, означава не само лично име које се даје одмах по рођењу, посебан назив животиње или географске области већ и име које је млада надевала млађим члановима супругове породице (Динић, 2008: 291; Златковић, 2014 I: 333; Ћирић, 2018: 314).[4]

Лично име је, како истиче Р. Жугић, индивидуални језички знак „по коме се новорођено лице диференцира од осталих чланова породичне и људске заједнице. Пуно лично име је административно, званично име особе које се уписује у црквену или општинску књигу рођених“ (Жугић, 2016: 97). Лична имена су, према речима Ј. Радић, стварна и давана као израз пожељних особина, пре свега моралних врлина и постигнућа, која се „задају“ субјекту који се именује. Стога је улога личног имена да класира лице на „мушко“, односно „женско“, а затим и „да снагом свог значења учини да оно стаса у особу која ће сопствено ЛИ носити као стварну одредбу“ (Радић, 2018: 303–304). Такође ћемо напоменути да је за лично име карактеристична непосредна номинација, односно, да се лице са личним или рођеним именом именује директно, а не преко имена другог лица (Марojевић, 1984: 83).

Како су мушка лична имена из поменутих пунктова већ обрађена у првом прилогу,[5] у овом раду акценат је на женским личним именима из истог

[3] О Заплању в. више у Симоновић, 1982.

[4] С тим у вези, јавља се и глаголска лексема *имѐнтује* са значењем ’казује име, именује’ (Стојановић, 2010: 316; Златковић, 2014 I: 333; Ћирић, 2018: 314). Уп. и *и̏ме по ми̏лос* са значењем име од миља (из милоште), хипокористик (Кожељац, 2014: 189).

[5] Сандра Савић, „Из ономастике Заплања – мушка лична имена“. *Годишњак за српски језик*, 23, 325–340.

географског и временског оквира. На тај начин обједињене се слика система личних имена у Заплању на конкретном узорку који је условљен просторним и временским факторима.[6]

2.1. Женска лична имена према пореклу

Наш језик је, како сматра Љ. Ћирић, понео из општесловенске језичке заједнице одређени антропонимијски систем, односно ономастикон.[7] „Тај ономастикон састојао се најпре из мушких и женских личних имена, која су могла да буду пуна и краћа, или хипокористична; затим из имена по оцу (патронима) за мушкарце, и имена по мужу за жене“ (Ћирић, 1997: 326).

Према мишљењу Љ. Ћирића (1997: 328), основни систем мушких и женских личних имена српског становништва представљају имена словенског порекла, која су у већини, као и имена хришћанског или календарског порекла, којих има мање у систему.[8] Асим Пецо, осврћући се на националну, религијску и територијалну подељеност која је пратила Словене по доласку на Балкан, издваја четири ономастичка слоја у српској антропонимији: 1. словенска имена, 2. хришћанска имена, 3. муслиманска имена и 4. хибридна имена (Пецо, 1987: 263).

Према пореклу, женска лична имена, која овом приликом улазе у нашу анализу, биће разврстана на словенска имена, хришћанска и на остала имена.

2.1.1. Хришћанска женска имена несловенског порекла

Женска лична имена хришћанског порекла у нашем материјалу су: *Агнија*, *Алексија*, *Анђелија*, *Анка*, *Босилка*/*Босиљка*,[9] *Василија*, *Васка*, *Винка*,[10] *Гина*, *Гмитра*, *Дика*,[11] *Динка*, *Ђурђа*, *Елена*, *Елиза*, *Зојка*, *Ивана*, *Иконија*, *Јанка*, *Јевросима*,[12] *Јелена*, *Јелинка*, *Јелисавета*, *Јелица*, *Јованка*, *Јулијана*,

[6] На крају самог истраживања налази се *Регистар мушких личних имена*. Поред сваког имена забележена је његова учесталост у материјалу, као и скраћенице села у којима је лично име посведочено (Га – Гаре, ГД – Горњи Душник, ДД – Доњи Душник, Кр – Краставче).

[7] Слично запажање налазимо и код А. Пеца, где аутор истиче да су наши преци, у 6. и 7. веку, дошавши на Балкан, са собом понели и имена наслеђена из старог завичаја која су имала и општесловенски карактер (Пецо, 1987: 263).

[8] М. Грковић (2004: 44) сматра да су „прасловенска лична имена била наслеђе из индоевропског ономастикона. Словени су добро сачували све категорије имена наслеђене из индоевропске заједнице, како у погледу грађења тако и у погледу значења“.

[9] За име *Босиљка* М. Грковић (1977: 225) наводи да је у питању царски назив цвећа узет за лично име.

[10] *Винка* је женски облик према мушком имену *Винко*, које је латинског порекла (Грковић, 1977: 53).

[11] Хипокористик *Дика* потиче од личних имена *Димитрија*, *Дмитра* и сл. (Грковић, 1977: 242).

[12] Према речима М. Грковић (1977: 251), *Јевросима* је варијанта имена *Еуфросина*, грчког је

Јулка, *Ката*, *Катарина*, *Костадинка*, *Крстина*,[13] *Круна*, *Лена*,[14] *Магдалена*, *Марија*, *Марица*, *Митра*, *Наста*, *Настасија*, *Наталија*, *Николета*, *Николка*, *Павлија*, *Параскева*, *Парашкева*, *Перса*, *Персида*,[15] *Петкана*, *Петра*, *Петрија*, *Ристена*,[16] *Роксанда*, *Савета*, *Саветка*, *Савка*, *Сика*, *Софија*, *Стевана*, *Стевка*, *Таска*, *Тодора*, *Трена*, *Трендавила*, *Хрисандија*,[17] *Христина*.

У овој категорији налазе се претежно библијска или календарска имена примљена преко грчког језика (Поломац, 2011: 37). Категорију календарских имена М. Шћепановић, позивајући се на ономастичку литературу, даље дели на грчка, латинска, хебрејска и арамејска имена (Шћепановић, 1997: 30).

Посебност система женских имена хришћанског порекла, према речима В. Поломца, огледа се у великом броју хипокористичких форми (Поломац, 2011: 37). Могу се посебно издвојити и хибридна имена која представљају хипокористична имена настала од основе хришћанског имена и домаћег суфикса (Стошић 2025: 90), попут антропонима *Васка*, *Гина*, *Динка*, *Зојка*, *Јанка*, *Јелинка*, *Костадинка*, *Марица*, *Николка*, *Петра*, *Саветка*, *Савка*, *Таска*, *Трендавила*. Код оваквих образовања уочавамо да се на основу личног имена, која припада категорији библијских или календарских имена, додаје суфикс словенског порекла, и то *-а*, *-ка*, *-ила*, *-ица* и др.

2.1.2. Словенска женска лична имена

У женска имена словенског порекла спадају следећа: *Благојка*, *Богдана*, *Божика*, *Божинка*, *Велика*, *Вида*, *Видосава*, *Вукадинка*, *Вукана*, *Вукосава*, *Господинка*, *Даница*, *Дарина*, *Даринка*, *Дјевица*,[18] *Доста*, *Драга*, *Драгана*, *Драгиња*, *Еглика*, *Живана*, *Живка*, *Загорка*, *Звезда*, *Злата*, *Зорка*, *Јеглика*, *Косара*, *Лепосава*, *Лепосија*, *Љубица*, *Милана*, *Милева*, *Милика*, *Милица*, *Милка*, *Милкана*, *Милуника*, *Младена*, *Рада*, *Радосава*, *Ружица*, *Славка*,

порекла са значењем весеље, радост.

[13] Говорећи о овом женском имену, М. Грковић позива се на име *Христина*, које је грчког порекла (Грковић, 1977: 268, 319).

[14] С обзиром на то да је име *Лена* хипокористик имена као што су *Јелена*, *Милена*, овај антропоним може бити и хришћанског и словенског порекла.

[15] Код овог имена етноним је узет за лично име, па се може срести и облик *Персијанка* (Грковић, 1977: 292).

[16] За имена попут *Ристена*, М. Грковић упућује на лично име *Риста* које потиче од облика *Христа* (*Христина*) (Грковић, 1977: 299).

[17] Фонолошком систему говора Заплања фонема *х* није позната. Она се у овом крају из свих позиција изгубила у 18. веку (Марковић, 2000: 73). Примери у којима се чува консонант *х* новији су и дошли су административним путем, те нису народни.

[18] М. Грковић (1977: 241) за антропоним *Девица* подвлачи да је код овог имена атрибут Богородице узет за лично име. Не можемо са сигурношћу утврдити због чега је облик забележен ијекавицом, претпостављамо да је у питању утицај црквеног календара.

Спасенија, *Спаска*, *Сребрна*, *Стамена*, *Стана*, *Станија*, *Станика*, *Станка*, *Стара*, *Стоја*, *Стојадинка*, *Стојанка*, *Стојка*, *Цана*, *Цвета*.

У оквиру ове семантичке групе поменућемо неколико женских имена која, несумњиво, имају хришћанску мотивацију, односно представљају преводе грчких имена или настају од назива хришћанских празника. Таква су лична имена *Богдана*, *Божика*, *Божинка*, *Господинка*, *Спасенија* и *Спаска*.

2.1.3. Остала имена

И у оквиру женских имена, као и код мушких антропонима, издвојили смо категорију осталих имена, која се могу тумачити двојако. Такво је женско име *Кошута*, за које В. Поломац и сарадници истичу да припада категорији словенских самотворних женских имена мотивисана зоонимом (Поломац и др., 2018: 36). У оквиру ове етимолошке групе, ово име сврстава и Ј. Стошић бавећи се антропонимијом забележеном у тефтерима са простора југоисточне Србије (Стошић, 2025: 91).

Лично име *Зујица* изведено је од антропонима *Зумбулка*, који је турског порекла (Грковић, 1977: 255).

Овде смо уврстили и имена *Руса*, *Русанда* и *Руска* јер се могу тумачити двојако – као имена настала од придева *руса*, са значењем румена, црвена, али и као хипокористици имена *Русалија*, које је настало по називу пролећних ритуалних игара, од латинског назива *rosalia* (Грковић, 1977: 300–301).

2.2. Женска лична имена према значењу

Како наводи М. Грковић, значење српских личних имена, када се посматра од најранијих времена до данас, везано је за прасловенски ономастикон, а дубље гледано и за индоевропски. С тим у вези, значења личних имена нису везана само за индоевропско значење целог ономастикона већ и за универзална значења која се препознају међу именима целог света (Грковић, 2004: 45). „Не може се заобићи чињеница да је код свих народа света име сматрано за неодвојив део човека и да се помоћу њега може нанети свако зло ономе чије име знају зле силе. Исто тако, веровало се да ће значење речи од којих је створено име моћи да буде заштита или, пак, да ће име донети новорођенчету особину која се налази у речи узетој за основу“, сматра М. Грковић (2004: 45).[19]

Грађа којом располажемо даје нам увид у широк дијапазон женских личних имена чија су значења разноврсна, у зависности од тога одакле вуку мотивацију. С тим у вези, ови антропоними могу настати према називима биљака, животиња, природних појава, могу бити имена са основом *бог*-, као

[19] Асим Пецо подвлачи да постоји једна особина која је врло важна и значајна за нашу антропонимију, а то је да су скоро сва имена словенског порекла и творбено и семантички објашњива. Управо је то један од разлога зашто су се изворна словенска имена одржала кроз векове у антропонимији (Пецо, 1987: 276).

и имена у чијој је структури препознатљив одређени апстрактни појам. Велики број антропонима настао је према придевима, чиме се указује на везу између значења самих описних придева, попут *драг*, *леп*, *мио*, *млад*, *стамен* и др. и онога коме је име наденуто.

2.2.1. Лична имена по називима животиња

Лична имена настала према називима за животиње, посебно она која садрже зооним *вук*, имају профилактичку улогу.[20] Оваква имена су, према речима П. Шимуновића, настала под утицајем магије и религије као апотропеји, с намером да особу којој су придружена чувају од злих сила (Шимуновић, 2009: 143).

У нашем корпусу такви су антропоними *Вукадинка*, *Вукана* и *Вукосава*.

2.2.2. Лична имена по биљкама, према речима М. Грковић, својом разноврсношћу и бројношћу чине једну од највећих категорија словенског ономастикона јер култ дрвећа и биљака спада у најстарије култове (Грковић, 1983: 37). У материјалу којим располажемо за потребе овог истраживања забележени су антропоними *Еглика*, *Јеглика*, *Ружица* и *Цвета*.

2.2.3. Имена према називима за природне појаве настала су због веровања у живу везу између човека и природе око њега, која је за примитивног човека била попут живог организма.

У нашој грађи лична имена која указују на страхопоштовање и обожавање природе и природних појава јесу *Даница*, *Звезда* и *Зорка*. По речима М. Шћепановића, женско лично име Даница је, према мишљењу већине истраживача, потекло од назива за јутарњу звезду (Венера), који је узет за лично име (Шћепановић, 1997: 40).

2.2.4. Имена по металима нису многобројна у нашој грађи. Оно што запажамо, јесте чињеница да су у питању имена од племенитих метала, као што су *Злата* и *Сребрна*.

2.2.5. Теофорна имена и имена из словенског пантеона:

Са основом *бог-* у свом називу у нашем материјалу забележена су имена *Богдана*,[21] *Божика*, *Божинка*.

С обзиром на то да антропоним *Девица* представља атрибут Богородице узет за лично име (Грковић 1977: 241), овом семантичком низу придружи-

[20] Профилактичка лична имена надевана су с намером да се силе зла одбију тако што ће бити преварене или застрашене, а могу бити сачињена од, како истиче Ј. Радић, јединица које значе не-људска бића (животиње) или од елемената где се носилац личног имена представља као непожељно биће (Радић, 2018: 304).

[21] Н. Родић истиче да је ово теофорично име, како мушко тако и женско, веома често код јужнословенских народа, нарочито код Срба, Бугара и Македонаца (Родић, 1979: 75). Према његовом мишљењу, најисправније је да се име *Богдан*, па и женски лик овог имена, изводи као славизирани облик грчког имена, односно као калк од делова *бог* и *дати* (Родић, 1979: 79).

ли смо и забележено женско лично име *Дјевица*.[22] Такође, и име *Господинка*, која потиче од назива празника *Велика* и *Мала Госпојина*, који су посвећени *Богородици*, део је антропонимијског система истраживане области.

У овом семантичком низу налази се и женско име *Загорка*, за које М. Грковић (1977: 254) наводи да је највероватније у питању име нижег женског божанства словенског пантеона које је узето за лично. Према њеним речима, женска имена нижих божанстава старе словенске религије „много су бројнија од имена великих богова и чешће су улазила у антропонимијски систем народних имена“ (Грковић, 1983: 41).

2.2.5. Имена од апстрактних појмова садрже апелативе којима се реферише на апстрактне појмове, попут именица *дар*, *слава*, *спас* и сл. У нашем материјалу похрањена су имена: *Дарина*, *Даринка*, *Славка*, *Спасенија*, *Спаска*.

2.2.6. Имена од описних придева давана су с намером да се значење које је садржано у придеву пренесе на носиоце имена с вером да ће доминантне семе из семантичког склопа придева бити одражаване на унутрашње и спољашње особине онога чије је име формирано на основу те лексичке јединице.

У нашој грађи забележени су антропоними са описним придевима позитивне конотације, као што су: *благ*, *велик*, *драг*, *жив*, *леп*, *љуб*, *мио*, *млад*, *рад*, *стамен* и *стар*.

благ: *Благојка*;
велик: *Велика*;
драг: *Драга*, *Драгана*, *Драгиња*;
жив: *Живана*,[23] *Живка*;
леп: *Лепосава*, *Лепосија*;
љуб: *Љубица*;
мио: *Милана*, *Милева*, *Милица*, *Милика*, *Милка*, *Милкана*, *Милуника*;
млад: *Младена*;
рад: *Рада*, *Радосава*;
стамен: *Стамена*;
стар: *Стара*.

2.2.7. Заштитна имена

Заштитна имена у нашем материјалу јесу она имена настала од глагола *стати* и *стојати*: *Стана*, *Станија*, *Станика*, *Станка*, *Цана* (као хипокористик имена *Стана*); *Стоја*, *Стојадинка*, *Стојанка*, *Стојка*.

[22] Откуд ијекавски облик у овом антропониму, не можемо са сигурношћу утврдити. Претпостављамо да је у питању утицај цркве и црквених књига.

[23] Д. Стефановић име *Живана* доводи у везу и са именом божанства, тачније са словенском богињом живота (Стефановић, 2019: 111).

2.2.8. Имена са глаголом у основи

У анализираном корпусу забележена су женска лична имена у чијој се основи препознају одређени глаголи: *видети* и *достати*.

У грађи којом располажемо приликом овог истраживања издвојили су се антропоними *Вида*, *Видосава* од глагола *видети* и *Доста* од глагола *достати*; име *Доста* доводи се у везу са глаголом *достати* у значењу 'заслужити нешто, бити нечега достојан, вредан, заслужан' (РСАНУ, 1966: 594).

С друге стране, наилазимо и на другачије тумачење овог антропонима. Наиме, М. Гочанин сматра да се име *Достана*, према веровању, давало детету у породицама са пуно женске деце, те се на тај начин исказивала жеља за мушким дететом (Гочанин, 2009: 129). Код поменутог антропонима препознајемо негативну конотацију изражену кроз намеру да се више не рађају женска деца. Као и код имена са основом од глагола *стати* (в. Савић, 2025: 332), вероватно су оваква имена имала и функцију да зауставе даље рађање деце (не само женске), јер, иако је смртност на једној страни доносила тугу и несрећу, било је, нажалост, и породица којима је прекомерно рађање претило глађу и сиромаштвом (Грковић, 1983: 43).

2.2.9. Анатомска лексика у именима

Имена која у свом називу садрже апелативе за делове тела данас су веома ретка, скоро ишчезла.[24] Само је тек понеко сведочанство у старијим записима и регистрима. М. Грковић истиче да се трагови оваквих антропонима могу пронаћи и у презименима и топонимима, те да су у почетку то највероватније били надимци (Грковић, 1983: 39).

У имену *Косара*, које је део истраживаног система, налази се именица *коса*, која означава пропратни део главе, а такође и представља један од симбола лепоте (Гочанин, 2009: 131).

3. Закључак

Издвајањем и класификацијом антропонимске грађе из једног дела заплањске области, првобитно мушких личних имена, а сада и женских, настојали смо да употпунимо ономастичку слику поменуте географске и административне територије. Грађа за наше истраживање ексцерпирана је из *Регистра матичне књиге рођених* и броји око 130 различитих женских имена, са нешто више од 560 потврда.

У првом делу рада грађа којом располажемо подељена је према по-

[24] Имена су мотивисана само видљивим, вањским органима, док се органи који се не виде нису узимали за мотивацију имена, сматра П. Шимуновић. Нека од оваквих имена имала су и опсцени призвук (Шимуновић, 2009: 153).

реклу женских личних имена. Антропоними су, вођени овим критеријумом, подељени на хришћанска лична имена, словенска лична имена и на остала имена. Компаративним приступом материјалу, утврдили смо да је број женских личних имена хришћанског порекла нешто већи од имена која су словенског порекла, као и број њихових потврда. Најфреквентнија лична имена хришћанског порекла су *Наталија*, са 23 потврде, *Перса*, са 16 потврда, *Динка*, са 13 потврда. Са 31 потврдом у корпусу, најучесталије женско име словенског порекла је *Милева*, затим следи лично име *Лепосава*, забележено 22 пута, као и имена *Драгиња*, са 13 потврда и *Стојадинка*, са 12 потврда.

Женска имена словенског порекла разврстана су у семантичке групе, чему је допринела њихова значењска прозирност. Антропоними, самим тим, могу бити мотивисани придевима, што се показало као веома продуктиван семантички тип (*Драга*, *Живка*, *Лепосава*, *Љубица*, *Милка*, *Рада* и др.). Велику продуктивност потврдили смо код имена која су била у функцији заштите новорођенчади од злих и нечастивих сила (*Стана*, *Стоја*, *Цана* и др.). Оваква имена, али и она имена која су зоонимског порекла (попут *Вукосава*) давана су деци с намером да оно што се налази у структури имена профилактички утиче на носиоце антропонима.

Антропонимски систем похрањен у радовима овакве врсте од великог је значаја. Он сведочи о једном минулом времену, чији се трагови преносе и данас, а чувају се у ономастикону истраживане области. Иако многа од ових имена више нису у живој употреби, она на један пластичан начин осликавају систем веровања и вредновања некадашњег човека, коме је име било од великог значаја и велике важности, како би умилостивио зле силе, али и профилактички утицао на бољи и благороднији живот.

С обзиром на све учесталије миграције и централизације сеоских насеља, све је мање становника у заплањским планинским селима. Многим од њих, у којима данас живи једва двадесетак житеља, прети потпуно изумирање. Стога је пред нама релевантан и дугорочан циљ сакупљања и чувања ономастикона (како антропонимије тако и топонимије), што остаје као опомена и наслеђе будућим генерацијама.

Табела 1: *Преглед ексцерпираних имена према пореклу*

Порекло имена	**Број имена**	**Проценат**	**Број потврда**	**Проценат**
Хришћанска имена	66	52%	282	50%
Словенска имена	58	45%	257	46%
Остала имена	4	3%	25	4%

Литература

Динић, 2008: Ј. Динић, *Тимочки дијалекатски речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Гочанин, 2009: М. Гочанин, О личним именима према мотивној лексеми у српском језику. *Межкультурная коммуникация* 10/2, 2009, 129–133.

Грковић, 1977: М. Грковић, *Речник личних имена код Срба*. Београд: Вук Караџић.

Грковић, 1983: М. Грковић, *Имена у Дечанским хрисовуљама*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду – Институт за јужнословенске језике.

Грковић, 2004: М. Грковић, Историјски пут српског именослова. Нови Сад: *Предавања из Историје језика. Лингвистичке свеске (4)*, 43–69.

Жугић, 2016: Р. Жугић, Лична имена у микротопонимији Јабланичког краја. Ниш: *Годишњак за српски језик*, XXLII, 95–113.

Златковић, 2014 I: Д. Златковић, *Речник пиротског говора*. Београд: Службени гласник.

Кожељац, 2014: Љ. Р. Кожељав, *Речник тимочког говора*. Неготин: Књижевно-издавачко друштво Лексика.

Марковић, 2000: Ј. Марковић, Говор Заплања. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XLII, 9–307.

Маројевић, 1984: Р. Маројевић, Словенски антропоними. Београд: *Ономатолошки прилози*, V, 183–195.

Пецо, 1987: А. Пецо, Један покушај систематизације наше антропонимије, у: *Зборник шесте југословенске ономастичке конференције*. Београд: Српска академија наука и уметности, 263–281.

Поломац, 2011: В. Поломац, Неколико напомена о систему личних имена у Крагујевцу у првој деценији XXI века. Београд: *Ономатолошки прилози*, XXI, 35–43.

Поломац и др., 2018: В. Поломац и др., Антропонимија горњег и средњег Понишавља у XVI веку (према дефтеру Софијског санџака из 1571. године). Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 61/2, 21–41.

Радић, 2018: Ј. Радић, Српска лична имена и феминистички погледи на језик, у: *Српска славистика* (колективна монографија, том 1). Београд: Савез славистичких друштава Србије, 303–315.

Родић, 1979: Н. Родић. О имену Богдан. Београд: *Ономатолошки прилози*, I, 75–80.

РСАНУ, 1959–: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Београд: САНУ.

Савић, 2024: С. Савић, Лични надимци заплањске варошице Гаџин Хан. Косовска Митровица: *Зборник Филозофског факултета*, LIV/1, 34–51.

Савић, 2025: С. Савић, Из ономастике Заплања – мушка лична имена. Ниш: *Годишњак за српски језик*, 23, 325–340.

Симоновић, 1982: Д. Симоновић, *Заплање*. Ниш – Београд: Градина – Народна књига – Етнографски институт САНУ.

Стефановић, 2019: Д. Стефановић, Мотивисаност личних имена у Доњем Љубешу код Алексинца. Лепосавић: *Баштина*, 49, 109–116.

Стојановић, 2010: Р. Стојановић, Црнотравски речник. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LVII, 1–1060.

Стошић, 2025: Ј. Стошић, *Тефтери са простора југоисточне Србије као извори за језичка истраживања*. Ниш: Филозофски факултет у Нишу.

Ћирић, 1997: Љ. Ћирић, Ономастика белопаланачког краја. Београд: *Ономатолошки прилози*, XIII, 37–338.

Ћирић, 2018: Љ. Ћирић, Речник говора Лужнице. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LXV/2, 1–1166.

Шимуновић, 2009: P. Šimunović, *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*. Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga.

Шћепановић, 1997: М. Шћепановић, *Именослов ваљевске Петнице*. Београд – Ваљево.

Sandra G. Savić

FROM THE ONOMASTICS OF ZAPLANJE – FEMALE PERSONAL NAMES FROM THE LATE 19TH CENTURY

Summary

The paper presents the system of female personal names in a part of Zaplanje, from the end of the 19th century. The research base refers to four villages from the mentioned geographical and administrative area – Gare, Gornji Dušnik, Donji Dušnik and Koprivnica. The material was excerpted from the *Birth Register*, kept in municipality of Gadžin Han. For the purposes of this research, anthroponyms were classified according to origin into Christian and Slavic names, which indicates their number and frequency. The second part of the paper provides a semantic analysis of the excerpted corpus with the aim of indicating the richness and diversity of the anthroponymic system of Zaplanje from the end of the 19th century. This data is of great importance considering that today this area is poorly populated, and that the population has decreased fivefold in just over 100 years.

Key words: Zaplanje, onomastics, anthroponymy, female personal names, origin of names, semantic analysis.

Регистар женских личних имена

А

Агнија 3х Га ГД
Алексија 3х ГД ГД Кр
Анђелија 2х ДД
Анка 2х ГД ДД

Б

Благојка 2х ГД Кр
Богдана ГД
Божика 2х ГД Кр
Божинка ДД
Босилка ГД
Босиљка 2х ГД Кр

В

Василија ДД
Васка 9х Га ГД ДД Кр
Велика 9х Га ГД ДД Кр
Вида 9х ГД ДД
Видосава 3х ГД
Винка ГД
Вукадинка ГД
Вукана 10х Га ГД ДД Кр
Вукосава 6х Га ГД

Г

Гина ГД
Гмитра 5х Га ГД ДД Кр
Господинка 5х Га ГД ДД Кр

Д

Даница 7х ГД Кр
Дарина Кр
Даринка 4х ГД ДД
Дика 2х ДД
Динка 13х Га ГД ДД Кр
Дјевица ГД
Доста 4х ГД
Драга 2х ГД Кр
Драгана ДД
Драгиња 13х ГД ДД Кр

Ђ

Ђурђа 12х Га ГД ДД Кр

Е

Еглика Кр
Елена Кр
Елиза Кр

Ж

Живана 2х Кр
Живка 4х ГД Кр

З

Загорка 4х ГД ДД Кр
Звезда ГД
Злата 2х ГД Кр
Зојка 10х ГД ДД Кр
Зорка 5х Га ГД ДД
Зујица ГД

И

Ивана ДД
Иконија ГД

Ј

Јанка 2х ДД Кр
Јевросима 3х ГД ДД
Јеглика 2х ДД Кр
Јелена Кр
Јелинка Кр
Јелисавета ДД
Јелица 7х Га ГД ДД Кр
Јованка 12х Га ГД Кр
Јулијана 6х ГД ДД Кр
Јулка 8х Га ГД ДД Кр

К

Ката ГД
Катарина 3х ГД
Косара ГД
Костадинка 12х Га ГД ДД Кр
Кошута 9х Га ДД Кр
Крстина 3х ГД ДД Кр
Круна 5х ГД ДД Кр

Л

Лена 4х ГД
Лепосава 22х Га ГД ДД Кр
Лепосија Кр

Љ

Љубица 9х Га ГД Кр

М

Магдалена 2х ГД ДД
Марија Кр
Марица ГД
Милана 2х ГД Кр
Милева 31х Га ГД ДД Кр
Милика 3х Га ГД ДД
Милица 8х ГД ДД Кр
Милка 3х ГД Кр
Милкана ГД
Милуника 4х ГД ДД Кр
Митра 6х ГД Кр
Младена 6х ГД ДД Кр

Н

Наста 2х ДД Кр
Настасија 8х Га ГД Кр
Наталија 23х Га ГД ДД Кр
Николета 7х Га ГД ДД
Николка 10х Га ГД Кр

П

Павлија 7х Га ДД Кр
Параскева 5х ГД ДД Кр
Парашкева ГД
Перса 16х Га ГД ДД Кр
Персида Кр
Петкана ДД
Петра 3х ГД Кр
Петрија 4х Га ГД Кр

Р

Рада ДД
Радосава 2х ДД Кр
Ристена ГД
Роксанда 7х Га ГД ДД Кр
Ружица ГД
Руса ДД
Русанда 4х ГД ДД Кр
Руска 10х Га ГД ДД Кр

С

Савета Кр
Саветка 8х Га ГД ДД Кр
Савка 4х Га ДД Кр
Сика Га
Славка ГД
Софија ГД
Спасенија ГД
Спаска 2х Га Кр
Сребрна ДД
Стамена 4х Га ГД
Стана 4х ГД Кр
Станија 4х Га ГД ДД Кр
Станика 2х ГД Кр
Станка 5х ГД Кр
Стара ГД
Стевана 3х ГД Кр
Стевка Кр
Стоја 2х Га Кр
Стојадинка 12х Га ГД ДД
Стојанка 8х Га ГД ДД Кр
Стојка ДД

Т

Таска Кр
Тодора 7х Га ГД ДД Кр
Трена Кр
Трендавила Кр

Х

Хрисандија ДД
Христина 6х Га ГД ДД Кр

Ц

Цана ДД
Цвета 8х Га ГД ДД Кр

Зоран М. Симић[1]
Институт за српски језик САНУ[2]
Београд

УДК 811.163.41`282.3(498)
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.28

ПРОНОМИНАЛНА РЕДУПЛИКАЦИЈА У СРПСКОМ ГОВОРУ ПОЉАДИЈЕ У РУМУНИЈИ

Спроведено истраживање заснива се на корпусу формираном на основу теренског истраживања обављеног у три насеља Пољадије у пограничном делу румунског Баната – Соколовац/Сакаловац (рум. Socol), Ланговет/Луговет (рум. Câmpia) и Златица (рум. Zlatița) – у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*. У раду ће на поменутом корпусу бити сагледан синтаксички феномен тзв. прономиналне редупликације – балканистичке иновације у аргументско-предикатским структурама која се манифестује удвајањем аргументских израза, најчешће директног и индиректног објекта, али и логичког (семантичког) субјекта. Будући да је на стање у српском говору Пољадије непосредан утицај имао румунски језик, регистроване примере удвајања наводимо према класификацији ове појаве у румунским граматикама – на случајеве (А) *репризе* (рум. *reluare*) и (Б) *антиципације* (рум. *anticipare*) реченичних аргумената помоћу заменичке енклитике у дативу, односно акузативу. Како бисмо имали што јаснији увид у обим ове појаве у говору Пољадије извршена је и ексцерпција одговарајућих неудвојених аргументских структура.

Кључне речи: српски језик, дијалектологија, балканистичке иновације, синтаксички балканизми, прономинална редупликација, Пољадија.

Уводне напомене

Прономинална редупликација је балканистичка иновација у аргументско-предикатским структурама која се манифестује удвајањем аргументских израза, најчешће директног и индиректног објекта уз прелазне глаголе, али и неправог објекта или логичког (семантичког) субјекта уз непрелазни рекцијски глагол. Наведене функције, исказане заменичком или именичком лексемом / синтагмом, удвајају се помоћу клитичких облика личне заменице.

С обзиром на то да се употреба ненаглашеног облика личне заменице уз наглашени сматра најважнијим синтаксичким балканизмом који се среће у говорима југоисточног Баната, ближе румунској граници (Ивић, 2018а: 289), сматрали смо потребним да се посебна пажња посвети прономиналној редупликацији у српском говору Пољадије, смештене у румунском Банату, с друге стране државне границе, говору који представља исти органски иди-

ом, познат као говор банатских Хера.[3] Периферни положај на мапи српских говора и снажна интерференција с румунским језиком објашњава појаву овог балканизма у испитиваном говору пољадијских села Соколовац/Сакаловац (С), Ланговет (Л) и Златица (Зл). Како наводи Павле Ивић, банатски балканизми, међу којима и прономинална редупликација, скорашњег су настанка, а затичемо их у ситуацији настајања, због чега ни ова појава нигде није постала обавезна, тако да исти појединци употребљавају често и наглашене облике личне заменице у дативу и акузативу без пратеће енклитике (Ивић, 2018а: 290).

Приликом изношења закључака о овом феномену у призренско-тимочким (П-Т) и косовско-ресавским (К-Р) говорима, а на основу анализе прегледане публиковане и личне теренске грађе, Софија Милорадовић дефинише четири категорије значајне на плану редупликације објекта које су послужиле за повлачење паралела са стањем у суседним језицима – припадницима балканског језичког савеза: (1) врста речи, (2) падеж, (3) граматички број, те (4) редослед употребе и контактност / дистантност посматраних форми (Милорадовић, 2021: 125).

Познато је да су релативно сложена правила редупликације у балканским језицима уопште, па тако и у румунском језику, који је непосредно утицао на присуство феномена удвајања у овом смедеревско-вршачком говору. На обавезност, факултативност или искљученост прономиналне редупликације у румунском језику утичу како синтаксички, тако и семантички и прагматички фактори (Guțu-Romalo, 1973; Демирај, 1994: 144, 145; Croitor, 2016: 62–64). Редупликација усмерава пажњу примаоца на одређени део поруке у сврху комуникативног динамизма, а прагматички условљене удвојене структуре постају граматикализоване у различитом степену у различитим балканским језицима па и у зависности од комплексности језичких контаката – вишејезички контакт је сложенији на северозападу Македоније него на североистоку Бугарске (Friedman, 1994).[4] Удвајање комплемента заменичком клитиком у балканским језицима, у суштини, није ништа друго до редундантна употреба лексичко-граматичких средстава у одређене семантичке сврхе (Демирај, 1994: 156).

У зависности од положаја реченичног аргумента у односу на глаголски предикат у румунском језику постоје два вида удвајања – *реприза/реплика* (рум. *reluare*), када се испред глагола налази аргумент који се понавља помоћу клитичког облика личне заменице у дативу, нпр. ***Ноий*** *ли* ***не*** *venea*

[3] Износећи одређене податке из материјала проф. Филиповића о појединачним херским селима, Ивић у два наврата наводи и примере из пољадијског села Златица (Ивић, 2018в: 256, 267).

[4] Правила редупликације за дакорумунски дијалекат и грчки језик више личе на она у бугарском језику, а за арумунски она важећа у македонском језику; процес граматикализације најдаље је отишао у албанском (нарочито тоскијском дијалекту) и македонском језику, те арумунском варијетету (Friedman 1994; Klimkowski, 2017: 67).

a crede; ***Copiilor le**-a plăcut jocul*, или у акузативу, нпр. ***Pe tine te**-au întrebat*; ***Pe dânsul** nu **l**-au găsit*; ***Viaţa** au trăit-**o***, и *антиципација* (рум. *anticipare*), када се иза глагола налази аргумент, а њега најављује кореферентни клитички облик личне заменице у дативу, нпр. ***Le**-a spus **lor***; *Spune-**mi** acuma tu **mie**...*, или акузативу, нпр. ***Mă** ocoleşte **pe mine***; *Întâi am văzut-**o pe ea***; *Poţi să-**l** întrebi **pe dânsul**, **I**-am văzut **pe ai voştri*** (Guțu-Romalo, 1973: 165–167, 177–179; GULR: 258, 260).

Реприза директног објекта је заједничка свим романским језицима и има синтаксичку функцију при маркираном, обрнутом реду речи, док се уз одређене рестрикције антиципација на нивоу стандардног језика јавља само у румунском и шпанском језику (Klimkowski, 2017: 65, 66). Антиципација је потврђена већ у првој половини старорумунског периода (1521–1641), али се с већом доследношћу јавља тек у другој половини овог периода, тј. од половине 17. века. Књижевна варијанта румунског језика 19. и 20. века доследније истиче репризу, док је антиципација комплемената (= директног и индиректног објекта) обавезна само у случају наглашене личне заменице (Исто, 67).

Анализа грађе

У расположивој грађи из говора пољадијских села налазимо потврде прономиналне редупликације свих поменутих реченичних аргумената, исказаних махом заменицом, а каткад и именицом или именичком синтагмом, и то у облику датива или акузатива.[5] Будући да је на стање у српском говору Пољадије непосредан утицај имао румунски језик, регистроване примере удвајања наводимо према најчешћој класификацији ове појаве у румунским синтаксичким изворима означене терминима *reluare* и *anticipare* – дакле, на претходно поменуте случајеве (А) *репризе* и (Б) *антиципације* реченичних аргумената помоћу заменичке енклитике у дативу, односно акузативу.

Најпре наводимо примере у којима налазимо ненаглашени облик заједно са наглашеним обликом датива личне заменице. Функција ових заменичких облика најчешће је индиректни објекат, али се срећу и остале функције датива као реченичког аргумента.

Дативски примери репризе (1.А) указују на то да се наглашени и ненаглашени облик личне заменице већином налазе у контактној позицији, док само у једном случају заменичке дативске облике раздваја реченички прилог. Уп.

(1.А)
(контактна позиција) а *мене ми* дао земњу С; јао боже, *мене ми* се осекле ноге Л; *мене ми* праили некако весеље С; па *мене ми* никако да подигну [пензију] Зл; *мене ми* симе Ђуровић Л; *њима им* дао новце,

капитал С.
(дистантна позиција) *тебе* сигурно *ти* пала шупа Зл.

Сасвим је обрнута ситуација код регистрованих примера антиципације енклитичког дативског облика (1.Б). Наиме, одговарајући наглашени облик личне заменице само је у једном примеру позициониран непосредно иза клитике, дакле, у контактној позицији. До дистантне позиције антиципираног заменичког дативског аргумента и заменичке клитике најчешће долази због положаја пуномзначног глагола (а) између клитике и пуне заменичке форме. Уз пуномзначни глагол у том положају срећемо интерполиран и везник *и* (б) или објекат (в), неретко је интерполиран и субјекат реченице (г), али и помоћни глагол (д). Уп.

(1.Б)
(контактна позиција) не треба *ју њој* Зл.
(дистантна позиција) (а) и мој отац *ми* дао *мене* земњу С; ко ће *ми* прави *мене* свадбу Л; *ми* каже *мене* Зл; он *ми* каже *мене* – толико кошта то Л; да *ти* кажем *тебе* С; *му* кажем *њему* – немој да бијеш, море Зл; *му* дам *њему* ту краву Л; ја *му* кажем *њему* Л; (б) треба да *ти* вратим и *тебе* Л; а ја још оћу да *му* дам и *њему* десет леја Зл; па *ју* дам и *њој* једну килу шећера Зл; (в) јел отац *ми* дао то *мене* још четрес седме године С; и оне *му* давале часове(,) *њему* С; (г) кад *ми* он *мене* узо новце [...] Зл; каже[м] *му* ја *њему* Л; дао *ју* бог *њојзи* здравља Зл; (д) е, бабо, како *ти* је *тебе* Зл; треба да видиш каква *ти* је глота *тебе* С; испричали оно што *нам* је *нама* драго С.

Како бисмо имали што јаснији увид у обим ове појаве у говору Пољадије извршена је и ексцерпција одговарајућих неудвојених аргументских структура.[6] Наглашени облик личне заменице у дативу без пратеће дативске енклитике бележимо и испред глагола (1. α) и иза глагола (1. β). Уп.

(1. α) *мене* не кажете да дођем на кафу Зл; *мене* било лепше С; а та њива што је он *мене* дао [...] С; *њему* дам новце да однесе Зл; *њему* даш фрталь плате Л; *њему* се суши ова кост, медува С; *њему* је прелио жуч С; *мене* је Свети Аранђео [слава], *њојзи* Петковача Л; кад се удала ова друга, и *њојзи* дао четири иљаде С; а *њима* је писао, њин син је био с моим братом С.
(1. β) он је умро и дали *мене* кућу Зл; па дајте и *мене* мало да пробам и ја то С; и што остане *мене* Зл; сад ме видите како сам – као: тешко *мене* С; потписао све да то је *мен* С; нека биде *њему* за душу С; хај, правиду и *нама* Л; не треба *нама* тај с Косова С; ти донесеш *нама* воде Л; кажем ја *њима* да изобичаједу Л; а ја кажем *њима* – бре, немој да

[6] Удвојене аргументске структуре су, углавном, у корелацији са употребом пуних заменичких форми другде на српском језичком простору (Ивић, 2018б: 380), а употреба тих пуних форми (у слободној, беспредлошкој структури), иначе, има емфатичку функцију.

јете толико... Л.

Утицај типа удвајања на контактност ~ дистантност удвојених заменичких форми одражава се и у случају акузативних аргумената, па се тако и овде контактна позиција доследније јавља када се репризира акузативна наглашена форма (2.А), а само је изузетно енклитичка форма дистанцирана. Овакав однос контактних и дистантних позиција слаже се са стањем утврђеним за П-Т и К-Р говоре. Наиме, чак у половини студија о П-Т говорима модел дистантне репризе (и датива и акузатива) није представљен, док га у К-Р материјалу по правилу нема (Милорадовић, 2021: 128). Уп.

(2.А)
(контактна позиција) *мене ме* подиго С; *мене ме* турили да певам на бину Зл; *мене ме* скинеш тамо Л; *мене ме* интересује више него тебе Л; *мене ме* ценили увек С; *њега га* волим јако Зл; овај комшија, Драган, тај. Он – *њега га* викали С; и *њега га* пуцали С; само *њу је* вичете Зл; него *њу је* пофтираду на кафу кад су у паузу Зл; а ја сам *њи и[х]* порасла Зл.
(дистантна позиција) он *мене* ни *ме* мано да идем да радим у колектив С; – па зар *тебе* идем да *те* бирам Зл.

Регистровани примери антиципације помоћу клитичког облика акузатива (2.Б), показују, као и код примера у дативу, да преовлађује дистантна позиција, а да се само по изузетку јавља контактност клитичке и акцентоване акузативне заменичке форме. Најчешће се у корпусу између двеју форми среће пунозначни глагол (а). Осим тога, налазимо да су заменичке форме раздвојене пунозначним глаголским предикатом и његовом прилошком одредбом (б), те семантичким језгром предикације (в). Уп.

(2.Б)
(контактна позиција) оставила *ме мене* саму тамо С.
(дистантна позиција) (а) *ме* питаду *мене* Зл; тај Л; дете њено, унуче, он *ме* пита *мене* да-л оћу за њега Зл; а шта ви *ме* судите *мене* Зл; да *ме* слушаш *мене* Л; то ми био кум, што *ме* крстио *мене* С; форт *ме* турали *мене* Зл; све *ме* тури *мене* Зл; па тај *те* рани *тебе*, ја ћу за годину дана да *те* избавим *тебе* С; јел одавде *га* турили у урмарирје [= ставили под истрагу] *њега* Зл; ја *га* волим *њега* Зл; (б) шта *је* вичете фур[т] *њу*, а мене не вичете Зл; (в) и што *га* брига *њега* Зл.

Паралелно са удвојеним акузативним конституентима забележени су и примери заменичког објекатског и субјекатског акузатива клитички неудвојеног. Наглашене заменичке форме налазимо у позицији и испред (2. α) и иза (2. β) глагола. Уп.

(2. α) па да, *мене* не вичеш Зл; а *мене* нико не виче Зл; ти *њега* тераш да ради Л; и *њега* су убили партизани С; *њега* је мајка оправила са

Србином С; *њега* је узео, седели су ту С; и *њега* су убили партизани С; па, реко, ја *њега* да бирам Зл; и он је тео *њу* да узме С; и *њу* су бацили код мене С; тели и *нас* да тераду С; а *нас* нису терали С; а *њи* истерали ту преко пута С; *њи* отерали у Бараган С; сам морала *њи* да оставим Зл. (2. β) слушај ти *мене* Л; а држава плаћа *њега* Л; да извучемо барем *њега* С; а да бирам *њега* нећу Зл; не слуша мој отац више *њу* Л; пита он *нас* – одакле сте ви Л; питаш ти *нас* откуд смо ми С; и ја почитам *њи* Зл.

Удвајање заменичког објекта представља распрострањенији вид редупликације у српским народним говорима, али он није једини: примери с тзв. копирањем именичког објекта могу се чути на терену више српских дијалеката, додуше, знатно ређе, а у косовско-ресавским говорима као изузетак (Милорадовић, 2009: 289–290; Милорадовић, 2021: 125). Ни грађа из клисурског говора није понудила много таквих примера (Симић, 2018: 326), али да се шири овај вид редупликације у српским говорима у Румунији истакнуто је при истраживању говора Рудне (Бошњаковић – Варереника, 2008: 272).

Сасвим ретко и у овом, смедеревско-вршачком, говору бележимо да је заменичком клитичком формом удвојен дативски или акузативни именички аргумент.

У свега два примера с антиципираном дативском клитиком кореферентан је именички облик у дативу. При томе, у другом примеру је регистрована нешто краћа говорна пауза испред именичког конституента, што би могао бити сигнал да је посреди десна дислокација, а не клитичко удвајање.[7] Уп.

после праву *му* повојницу *детету* С; да, мати *му* умрла(,) [?] *детету* Л.

Изузетак је у ексцерпираној грађи и акузатив именице удвојен заменичком клитиком као антиципацијом, односно, репризом директног објекта глаголске предикације. Сумњу у право клитичко удвајање изазива и овде могућа пауза, али и уметнути елемент који је између удвојених објекатских конституената и у кореференцијалном је односу с њима. Уп.

ја *га* питам *доктора*... С; а он *га* затворио(,) [?] *тога Жукова* С; – ондак *свекра*, *мојега деду*, *га* бациду на колечке С.

Од неличних заменица нашла су се три примера с показном заменицом у акузативу директног објекта удвојеног антиципираном клитиком у 3. лицу сингулара или плурала. Уп.

са-ће да *га* бије *овога* Зл; то у Русију је убио ове православне; Стаљин *и[х]* све убио *те* С; наш краљ *и[х]* примио *те* из Коронине С.

[7] У случају правог клитичког удвајања између клитике и кореферентне именице нема интонацијске „паузе“ која би их могла рашчланити у засебне интонацијске јединице (уп. Krapova – Guglielmo, 2008: 271; Милосављевић, 2018: [2]).

Спецификованост и истакнутост именичког конституента одлучујућа је за репризирање директног објекта у румунском језику, док његово антиципирање подразумева присуство граматикализованог предлога *ре* уз именички директни објекат (Croitor, 2016: 62–64), што је сигнал да објекатски денотат спада у категорију *људско ~ живо ~ индивидуализовано*, при чему је антиципација факултативног карактера (Klimkowski, 2017: 67). Забележени примери клитичког удвајања именичког конституента једне аргументске структуре показују да је задовољен услов да именица или именичка синтагма буде маркирана одређеном или неодређеном референцијалношћу,[8] и, наравно, да носи обележје *људско (+)*.

Резултати истраживања

За разлику од именичког типа редупликације који је само спорадично присутан, број забележених примера удвајања дативског и акузативног заменичког аргумента у говору Пољадије довољан је да нам пружи оквирну слику о статусу овог феномена у испитиваном говору и да покаже у којем односу стоје идентификовани појавни облици заменичког типа редупликације.

С обзиром на то да је ова појава у говору Пољадије настала интерференцијом с румунским језичким окружењем, бројчано је представљен однос удвајања дативског и акузативног заменичког аргумента према типу удвајања, релевантном у румунском језику. Осим броја примера репризе и антиципације заменичког аргумента у дативу и акузативу и броја примера у оба падежа заједно, наводимо и број примера изостанка репризе (с аргументом испред глагола), односно антиципације (аргумент је иза глагола), а међусобни однос између ових облика изгледа овако:

	датив	акузатив	укупно
примери репризе	7	14	21
примери антиципације	20	14	34
примери изостанка репризе (аргумент је испред глагола)	11	16	27
примери изостанка антиципације (аргумент је иза глагола)	29	8	37

(Табела 1)

Изнесени подаци указују да је у поређењу са репризом процес антиципације заменичког аргумента заступљенији, и то у случају антиципираног

[8] Теоријски преглед о категорији одређености и терминолошка решења у вези с њом на основу рецентније лингвистичке литературе в. Милосављевић, 2018: [6, 7].

дативског аргумента. Уједначен је број удвојених дативских и акузативних заменичких аргумената у пољадијској истраживаној грађи, док је расположива грађа из суседног клисурског говора указивала на предност акузативних удвојених структура над дативским (Симић 2018: 326, 327).[9]

Однос примера удвајања заменичког аргумента поступком репризе, односно антиципације и одговарајућих примера у којима заменички аргумент испред, односно иза глагола није удвојен, тј. изостаје реприза или антиципација, углавном потврђује раније поменута запажања да се у оваквим двојезичким срединама паралелно појављују и случајеви удвајања и они с његовим изостанком, и то редовно код истог информатора (Ивић, 2018а: 290). Дакле, и поред снажне и дуготрајне интерференције с румунским језиком, нису озбиљније потиснуте у други план примарне неудвојене структуре.

Подједнака заступљеност обеју структура у говору пољадијских села слаже се с резултатима раније спроведене анализе у говору клисурских села (Симић, 2018: 326). Прономинална редупликација је потврђена широм румунског Баната – од поморишких насеља на северу и Банатске Црне горе североисточно од Темишвара до Свинице на крајњем југу ове простране румунске територије настањене говорницима српског језика (Симић, 2013: 173, 174). Како досадашња истраживања удвајања заменичком клитиком на српском дијалекатском простору показују ова појава није ни у ком случају обавезна ни у П-Т говорима, али је распрострањена на целој тој области, као и у другим српским говорима језичке периферије и вишејезичких средина у којима има спорадични или факултативни карактер (Милорадовић, 2021: 120–124).

Неретко се у литератури која се бави проблематиком прономиналне редупликације истиче улога граматичког рода и лица заменичке форме. Наиме, за поједине балканске језике уочено је да се у процесу удвајања заменице за 1. и 2. лице, нарочито оне у сингулару, различито понашају (и под различитим синтаксичко-семантичким околностима) од личних заменица 3. лица. Тако се удвајање заменица за 1. и 2. лице издваја као далеко чешће и наводи да њима исказане удвојене структуре имају дужи историјски континуитет (Демирај, 1994: 140, 145, 148, 154, 156–159). С тим у вези, у табели 2 дајемо бројчани преглед удвојених и неудвојених облика датива и акузатива исказаних заменицом за 1. лице сингулара, 1. и 2. лице сингулара и плурала заједно, те број примера исказаних заменицом за 3. лице сингулара и плурала, уп.

	1. сг	**1. и 2. сг/пл.**	**3. сг/пл**	**сва лица**
удвојени датив (1)	11	17	10	27

[9] И посматрана теренска грађа из П-Т области говори у прилог мање-више уједначеног односа између броја примера с дативом и општим падежом у улози акузатива (Милорадовић, 2021: 126).

удвојени акузатив (2)	15	18	10	28
неудвојени датив (3)	14	18	22	40
неудвојени акузатив (4)	4	8	16	24
укупно удвојено (1+2)	26	35	20	55
укупно неудвојено (3+4)	18	26	38	64

(Табела 2)

Према расположивом материјалу из говора Пољадије, доминира употреба удвојене заменице првог лица сингулара, односно употреба прва два лица сингулара и плурала, над примерима удвајања заменице трећег лица сингулара и плурала. Такође, однос удвојених и неудвојених структура казује нам о превласти удвојене структуре исказане заменицом првог лица сингулара, односно заменицама прва два лица, с једне стране, и неудвојене структуре исказане заменицама трећег лица.

У анализи П-Т и К-Р говора истакнуто је да су примери за 1. и 2. лице сингулара личних заменица најбројнији, а могући разлог малобројности множинских облика личних заменица потражен је „у начину прикупљања теренске грађе: најчешће је у питању биперсонална релација испитивач – информатор и монолошко казивање информатора“ (Милорадовић, 2021: 126).

Закључне напомене

Будући да дијалекти на синхронијској равни рефлектују дијахронијски развој, постајемо сведоци процеса претварања српских периферних говора у структурално „балканске“, под непосредним утицајем румунског окружења, а тај процес почиње стварањем синтаксичких варијаната (Ивић, 2018г: 239), што показује и феномен прономиналне редупликације. Развој у погледу синтаксичке конфигуративности са SVO (субјекат – предикат – објекат) моделом као њеним кључним показатељем, с једне стране, и присуство слободног (прагматички регулисаног) реда речи као својства синтаксичке неконфигуративности, с друге стране (Павловић, 2011а; 2011б), повезују српски и румунски језик, чиме је олакшан продор аргументског удвајања.

У процесу преузимања овог феномена, међутим, имамо у виду и унутарјезичке факторе због којих контактно позиционирање предикатскофразних енклитика према личном глаголском облику, иначе својствено савременом румунском језику и балканском романитету уопште (Павловић, 2011а: 45, нап. 37), није у потпуности пресликано у периферним говорима српског језика. Наиме, уз структуралне промене у њима и типолошко приближавање у контакту са румунским језиком, постоји и битна улога фонологије српског језика. Фонологија је утицала на очуваност редоследа клитика у низу (Симић, 2013: 175, 176) и на већи избор ортотоничних катализатора који управљају

реченичном позиционираношћу енклитика (Павловић, 2011а: 35), што доводи до веће заступљености антиципације заменичког аргумента у српским периферним говорима него што је она присутна у румунском језику.

На постојање извесних ограничавајућих фактора за несметан продор одређених структура из другог, несродног језика (Милорадовић, 2006: 97) свакако треба рачунати приликом истраживања прономинална редупликација која и даље заокупљује пажњу многих лингвиста и остаје актуелна тема.

Литература

Бошњаковић – Варenика, 2008: Ж. Бошњаковић, С. Варenика, Напомене о морфосинтаксичким особинама српског говора села Рудне у Румунији. *Српски језик.* XIII/1–2: 261–279.

GULR: *Gramatica uzuală a limbii române*. Academia de Ştiinţe a Moldovei, Institutul de Lingvistică: Chişinău: Litero, 2000.

Guţu-Romalo, 1973: V. Guţu-Romalo, *Sintaxa limbii române. Problemele şi interpretări*. Bucureşti: Editura didactică şi pedagogică.

Демирај, 1994: Ш. Демирај, *Балканска лингвистика*, Скопје: Логос-А.

Ивић, 2018а: П. Ивић, *Расправе, студије, чланци*. *[Књ.] 2, О дијалектологији. [Део] 1*, Слободан Реметић (приређивач). Сремски Карловци–Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Ивић, 2018б: П. Ивић, *Расправе, студије, чланци*. *[Књ.] 2, О дијалектологији. [Део] 2*, Слободан Реметић (приређивач). Сремски Карловци–Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Ивић, 2018в: П. Ивић, *Расправе, студије, чланци*. *[Књ.] 2, О дијалектологији. [Део] 3*, Слободан Реметић (приређивач). Сремски Карловци–Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Ивић, 2018г: П. Ивић, *Расправе, студије, чланци*. *[Књ.] 2, О дијалектологији. [Део] 5*, Слободан Реметић (приређивач). Сремски Карловци–Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Klimkowski, 2017: T. Klimkowski, Anticiparea pronominala în română – originea şi evoluţia fenomenului, *Philologica Jassyensia*, an XIII, nr. 1 (25), 65–76.

Krapova – Guglielmo, 2008: I. Krapova, C. Guglielmo, Clitic reduplication constructions in Bulgarian, in: Dalila Kallulli and Liliane Tasmowski (eds.), *Clitic Doubling in the Balkan Languages*, 257–287, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Милорадовић, 2006: С. Милорадовић, Употреба падежних облика у говору Радимње и Параћинског Поморавља – једно поређење. *Probleme de filologie slavă*. XIV: 89–98.

Милорадовић, 2007: С. Милорадовић, Дијахрони и синхрони аспект аналитичких појава у српским народним говорима. *Зборник Матице српске за*

славистику. 71–72: 357–375.

Милорадовић, 2009: С. Милорадовић, *Статус објекатске редупликације у српским народним говорима*. Годишњак за српски језик и књижевност Филозофског факултета у Нишу. Година XXII. Број 9: 287–295.

Милорадовић, 2021: С. Милорадовић, Именска објекатска редупликација у српским народним говорима: статус, услови реализације и балкански контекст, *Прилози / Contributions* XLVI 1 [Посветени на акад. Зузана Тополињска по повод 90-годишнината од раѓањето во просторот на лингвистичката славистика и балканистика], Скопје: МАНУ, 119–135.

Милосављевић, 2018: С. Милосављевић, Особине клитичког удвајања у говору јабланичког краја, у: М. Ковачевић (ур.), *Савремена проучавања језика и књижевности: зборник радова са IX научног скупа младих филолога Србије, одржаног 8. априла 2017. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу*, књига 1, 41–52. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.

Павловић, 2011а: С. Павловић, Дистрибуција енклитика у старосрпским повељама и писмима XII и XIII века. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LIV/2: 31–52.

Павловић, 2011б: С. Павловић, Елементи неконфигуративне синтаксе у старим словенским писменостима. *Зборник Матице српске за славистику* 80: 47–62.

Симић, 2013: З. Симић, Прилог проучавању међујезичке интерференције (на примеру говора Банатске Црне Горе). *Јужнословенски филолог* LXIX: 429–441.

Симић, 2018: З. Симић, Над синтаксом говора Срба у неким селима Банатске Клисуре. *Исходишта* [Радови са IV међународног научног скупа *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима* одржаног 13–15. октобра 2017. године на Филозофском факултету Универзитета у Нишу]. Бр. 4: 323–340.

Friedman, 1994: V. A. Friedman, Variation and Gramaticalization in the Development of Balkanisms, *CLS 30 Papers from the 30th Regional Meeting of the Chicago Linguistics Society, Volume 2: The Parasession on Variation in Linguistic Theory,* Chicago: Chicago Linguistic Society, 101–115.

Croitor, 2016: B. Croitor, Dublarea sintactică în limba română din perspectivă tipologică, *Limba română*, LXIV, nr. 1, 61–112.

Zoran M. Simić

PRONOMINAL REDUPLICATION IN THE SERBIAN SPEECH OF POLJADIA IN ROMANIA

Summary

The research presented in this study is based on a corpus compiled through fieldwork conducted in three villages of the Poljadia region, located in the border area of the Romanian Banat: Sokolovac/Sakalovac (rom. Socol), Langovet/Lugovet (rom. Câmpia), and Zlatica (rom. Zlatița). The fieldwork was carried out within the framework of the project *Research on the Culture and History of Serbs in Romania*.

This paper examines the syntactic phenomenon of pronominal reduplication – a Balkan linguistic innovation in argument-predicate structures, which involves the duplication of argument expressions, most commonly of direct and indirect objects, but also of logical (semantic) subjects. Given the direct influence of the Romanian language on the Serbian speech in Poljadia, the reduplication patterns identified in the corpus are analyzed in accordance with the classification of this phenomenon in Romanian grammars. This includes two main types: (A) *reiteration* (rom. *reluare*) and (B) *anticipation* (rom. *anticipare*) of sentence arguments via a pronominal clitic in the dative or accusative case. In order to obtain a clearer picture of the scope of this phenomenon in the Poljadia speech, a comparative excerpting of corresponding non-reduplicated argument structures has also been carried out.

Keywords: Serbian language, dialectology, Balkan linguistic innovations, syntactic Balkanisms, pronominal reduplication, Poljadia.

Зоран Спасовски[1]
Институт македонског језика
„Крсте Мисирков” – Скопље

УДК 821.163.3`282.3`373.21
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.29

ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈА У ТОПОНИМИЈИ

У тексту се разматра могућност примене дијалектолошког приступа у испитивању топонима.
Текст почиње веома кратким уводом у дијалектологију, аспекте које она проучава, њене циљеве и методе истраживања и слично. Затим аутор прелази на питање дијалектологије у ономастици у ширем смислу, а у топонимији у ужем смислу. Прво се описује приступ, обим и материјал који би се истраживао на такав начин, а потом се говори о конкретним топонимским дијалектолошким зонама у македонском језику. Имајући у виду да аутор не располаже довољно релевантним примерима из српског језика, анализа се заснива на материјалу из ширег словенског ареала, а посебно из македонског језика.
Текст се завршава закључком да дијалектолошки приступ има примену у топономастици и да би његова примена могла довести до нових, пре свега ономастичких, али и закључака који би били значајни и за друге науке, као што су историја, ономастика, географија итд.

Кључне речи: дијалектологија, ономастика, топонимија, топонимиска острва/оазе, супстрат.

У досадашњим топономастичким истраживањима у оквиру балканских језика, као и у ширем словенском и општолингвистичком контексту, уочавају се углавном два правца у којима се крећу анализе. Први је ***ареални, географско-ономастички***, и у њему се пажња усмерава на географску распрострањеност одређених топонима, типова топонима, топономастичких основа, форманата и сл. На пример, уз његову помоћ сазнаје се о зонама распрострањености топонима из одређеног језика, о топонимима са мешаном двојезичном или вишејезичном структуром, о топонимима у којима је присутно деловање супстрата, о одређеним топономастичким типовима или формантима итд. Утврђивање тих зона распрострањености, пак, даље води ка релевантним научним закључцима који могу припадати не само лингвистици већ и другим наукама, као што су историја, археологија и сл. (Herzen, Herzen&Gordova, 2021).

Други је ***структурно-ономастички*** и он се не усредсређује толико на саму географску распрострањеност топономастичких јединица, већ више на њихову структуру, значење њихових топооснова, топоформаната, порекло топономастичких јединица, њихову функцију, реконструкцију, етимологију итд. (Корнева&Меняйлова, 2012).

[1] spasovski@imj.ukim.edu.mk

Овај рад усмерен је ка ***географско-ономастичком*** приступу. Настојаћемо да образложимо на који начин се, у оквиру тог приступа, дијалектолошка истраживања могу применити у ономастици, као и какве би користи могле проистећи из такве интердисциплинарне повезаности. Истовремено, настојаћемо да то илуструјемо кроз неколико примера из антропонимије и топонимије. Имајући у виду да, нажалост, не располажемо довољним подацима из српске дијалектологије и топонимије, примере смо били принуђени да заснујемо на општословенском и македонском језичком материјалу.

Ареални или ***географско-ономастички*** правац се, по природи свог усмерења, додирује са другим наукама и другим лингвистичким пољима, као што су, на пример, географија, историја, понекад и археологија, социологија и етнологија, затим социолингвистика, а у тим оквирима, разуме се, и дијалектологија. На пример, ако географска распрострањеност одређених топонима, типова топонима, топономастичких основа, форманата и сл. показује зоне дистрибуције топонима из одређеног језика, онда оне исто тако могу указивати и на зоне распрострањености одређених дијалекатских типова, дијалекатских изоглоса, образаца итд. у топонимији. Осим зона распрострањености, могу се испитивати и различите „топономастичке енклаве“ које припадају одређеном дијалекату, а налазе се унутар другог дијалекта, мешања дијалеката у топонимији, присуство топономастичких дијалекатских оаза унутар других дијалеката и сл.

На тај начин, имајући у виду да су носиоци језика и дијалеката говорници – људи, оваква истраживања истовремено би указала и на миграције и мешања говорника различитих дијалеката. На исти начин могло би се размотрати и о сличностима или разликама дијалекатских топономастичких црта из различитих говорних подручја – блиских или сасвим удаљених. Испитујући ово, могло би се истражити да ли су одређена насеља у прошлости била на другим местима, да ли су насеља која се налазе на различитим, а можда и удаљеним местима (у односу на шири словенски ареал, на пример) истог, сличног, блиског или различитог порекла и сл. Ово је боље представити на примерима.

Први пример биће из области антропонимије, и то у контексту дијалекатске расподеле патронимичког презименског типа на ****-it'ь***, који је, као што је познато, у различитим словенским језицима дао рефлексе ***-icz***, ***-ић***, ***-ић***, ***-ич***. Ови презименски типови су се, даље, развијали у облике ***-ич*** и ***-ович***, односно ***-icz***/***-ић***/***-ић***/***-ич*** и ***-ovicz***/***-evicz***/***-ović***/***-ević***/***-овић***/***-евић***/***-ович***/***-евич***. Дијалектна распределба овог типа у савременим словенским језицима је следећа.

Подручје слабије или потпуне одсутности употребе ***наставка –ић/-icz/-ич/-ић*** (обележено црвеном бојом).

Подручје редовне употребе наставка ***–ић/-icz/-ич/-ић*** (обележено зеленом бојом)

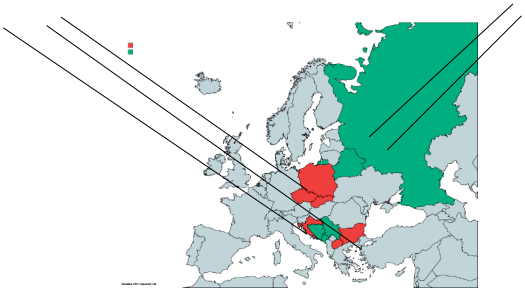

Дијалектне зоне према употреби наставка ***–ић/-icz/-ич/-ић*** (< ****-it'ь***).

(Спасовски 2025а: 355-356)

Зоне употребе овог презименског типа јасно раздвајају словенске језике у две, а можда чак и три групе: (1) језике у којима се овај тип презимена очувао у потпуности; (2) језике у којима је присутан, али у ограниченом обиму; и (3) језике у којима је потпуно ишчезао[2]. Ова картографска презентација отвара простор за даља истраживања у правцу разумевања разлога због којих се овај презименски тип очувао у појединим језицима, а изгубио у другим. Поставља се питање да ли је за то одговоран неки социолингвистички фактор, као што је постојање или одсуство аристократских слојева у одређеним словенским друштвима, и слично. Другим речима, оваква презентација иницира нове лингвистичке теме и истраживачке правце.

У контексту дијалектолошких истраживања топонима, релевантан и занимљив пример представља топономастика радовишког региона.

Наиме, радовишки говор се шире карактерише приличном разноликошћу: постоје четири групе села на том терену које су и географски распоређене у различите групе и састоје се од говорника различитих дијалеката. Прва група села се састоји од досељеника из тзв. шопских крајева, и она је лоцирана на највишим огранцима планине *Плачковица*. Тамо је говор ипак радовишки, али са примесама из ових говора, односно са примесама североисточних македонских или призренско-тимочких српских говора. Друга је турска и та села су распоређена на нижим огранцима исте планине. Трећа је пољска и то су села уз ток *Старе Реке*, а четврта је лакавичка група села, лоцирана на огранцима *Конечке Планине* и уз ток реке *Лакавица* (Спасовски, 2025б: 19–22).

[2] Треба напоменути да се ово наше разматрање односи искључиво на наведени презименички модел (онај на ****-it'ь***, чији су рефлекси у данашњим словенским језицима *-icz*, *-ић, -ић*, *-ич*). Разуме се, на посматраним подручјима постоје и други презименички модели (на *-ски*, *-ов/-ев*, *-ин, лично име + лично име* или *надимак без филијације*, *фамилијарни надимци који су преузели улогу презимена* и сл.), али они овде нису предмет нашег интересовања.

Пољска села су у прошлости била турска коњарска, а данас су насељена досељеницима из свих околних ближих и даљих крајева, па се тамо сусрећу онолико дијалеката колико има досељеника из различитих околних села – *беровских, струмичких* итд. Само у конечким селима постоји старо, аутохтоно становништво из тог краја, па се тамо чува најоригиналнији радовишки говор (на пр., сп. „Осим миграције типа село–град, забележена су и обимнија исељавања дела становништва, пре свега муслиманског, као и досељавање другог становништва, на пример етничке групе Шопа из Јужне Србије, Кривопаланачког и Кратовског краја, преко Светиниколског и Кочанског подручја. Ови досељеници чине компактну етничку оазу Шоплук (села Козбунар, Шипковица, Ново Село, Шаинташ, Вртешка, Штурово). Ова група је у значајној мери сачувала своје обичаје, колективне култове, ношњу и сопствени дијалекат ***(‚зборат ов‘уј, он‘уј)*** и др. - Бојковска 2003: 8–9 – прев. аут.). С обзиром на то да се истиче како је ова група насељена на месту некадашњих турских села, да су ниже смештена јуручка села, а још ниже коњарска, која су касније расељена и замењена досељеницима из разних околних крајева, од којих је сваки донео свој дијалект, док у најнижој, лакавичкој области није било таквих миграција и промена у структури становништва, основано је закључити да је најоригиналнији радовишки дијалекат сачуван управо у овом најјужнијем делу области, познатом као лакавички (долина реке Лакавице) (в. карту код Спасовски, 2025б: 21). Те исте дијалектне разлике огледају се и у топонимији лакавичког краја, која је пре свега архаичнија у односу на остале делове ове области (Спасовски, 2025б: 405–406).

Ипак, с изузетком већ наведеног, занимљиво је да се дијалекатске разлике које се могу уочити у говору појединаца и теренских група – посебно на подручју Старе Реке, где је забележено најинтензивније мешање становништва – главно нису одразиле на топонимију. Сви ти говорници различитих дијалеката који су дошли на то подручје, разумљиво, нису вршили интервенције у топонимији, већ су наставили да користе називе места онако како су их затекли. То указује на то да топонимија чува оригиналне, па чак и архаичније карактеристике радовишког говора, за разлику од говорног језика, у којем се, услед наведених разлога, могу уочити извесне примесе и разлике.

Упркос наведеном стању, које карактерише велика дијалекатска разноликост насупрот уједначеној топонимији, постоји једно село које се издваја као мала језичка оаза у региону. Реч је о селу *Смиланци*, чији топоними, за разлику од осталих у области, одражавају особине сасвим другачијег говора. Језичке карактеристике ових топонима не само да се разликују од осталих у региону, већ и од било ког другог говора који је на било који начин присутан у том крају. Јасно је да припадају другом, одвојеном дијалекатском систему.

Наиме, код њих је чешћа множина на ***-е***: *Јасик'аре, Мађ'аре, Чук'аре*. Чланска морфема за придеве у мушком роду долази у облику различитом од оног карактеристичног за тај терен, наиме на ***-ие***, а не на ***-јо*** као на целој осталој територији: *Кр'ивие Р'ит, Кум'итские Кл'а(д)енец, К'усие Сред'ок*. Акценат долази на крају речи: *К'онското Рăб'е, Кум'итска Ридин'а, М'арина Скал'а*, постоји преглас ***ја*** ≥ ***е*** у средини речи: *Пол'ената* итд. (Спасовски, 2025б: 376).

Све ово су топономастичке дијалектске карактеристике које указују на присуство различитог говора унутар другог датог говора, у овом случају у радовишком; а тиме указују и на одређену могућу микромиграцију унутар тог терена, или можда на неку другу непознату чињеницу коју треба испитати.

Коначно, из претходног описа може се закључити да значајан део становништва радовишког региона чине досељеници са различитих подручја. То су, пре свега, *Шопи* у највишим селима, *Турци* у нижим, као и досељеници са свих страна у пољским селима. Једино аутохтоно становништво представљају житељи лакавичких села, која се налазе у крајњем јужном делу области (в. Паликрушева 1984). Занимљиво је да се управо у овим селима старина огледа и у топономастици: најстарије топономастичке основе и обрасци присутни су управо у том делу.

На пример, то су основе ****lubъ*** и ****kopьcь*** у називима села *Лубница* и *Конче*, које се јављају и у ширем словенском ареалу (*Лубенице*, *Лубеник*, *Лубјанка*, *Лубник*, *Лубно* итд. – Трубачев XVI: 154–155; за ****kopьcь*** в. Трубачев XI: 5–6). Даље, ту су основе ****vorta*** и ****rada*** у називима села *Враштица* и *Горњи/Доњи Радеш* (в. Видоески 1999: 35; Skok III: 618; Лома 2013: 50; БЕР I: 183 за ****vorta***; и Васмер за ****rada***[3]), као и основа ****dědъ*** у називу села *Дедино* (в. Лома, 2013: 73).

С друге стране, као пример специфичних топономастичких образаца, може се навести образац на ***-мъ*** у називима села ***Бучин***, ***Дамјан*** и ***Тајм***(***иште***), задње у кичевском крају, који су сва стара рударска насеља. На основу тога може се претпоставити да је овај образац можда коришћен управо за именовање старих рударских насеља (в. Спасовски, 2025б: 73–74).

Представљање ових старих топономастичких основа и образаца на карти може, на пример, указати на локације најстаријих словенских насеља, као и на најстарије обрасце словенске топонимије.

У једном другом говору, наиме дебарском, топонимија прилично добро прати шаренило говора на том терену (Коробар, 1990: 255–260), и тачно нам указује на лоцираност различитих насеобина на том подручју и њихову припадност различитим етногеографским групама: *аутохтоно реканско становништво*, *говорници централног наречја*, *говорници дримкол-*

[3] рада | Этимологический онлайн-словарь Фасмера М. | ΛΓΩ, рада — Этимологический словарь Макса Фасмера, одредница III

ско-голобрдских говора, *македонско становништво из пограничних делова са Албанијом*, *словенско становништво из дубље унутрашњости Албаније*, *досељеници из Црне Горе* и из области *Гора*, *мијачко становништво* за које се претпоставља да је дошло из удаљенијих крајева данашње *Албаније* или *Грчке* (*Епир* или *Солунска област*) итд. Нпр. топонимија мијачког краја се јасно издваја од топонимије свих осталих подручја, укључујући и подручје *Горње Реке*, и тиме недвосмислено указује на посебност мијачке популације. Неколико примера који би то и показали били би име села Лаз***о***рополе на локалном говору, онда *А**ж**иеска Ливада* (< *А**ц**иеска*, с обзиром на то да у галичком говору не постоји ***ц*** као у осталим македонским говорима), *Качева Стр**о**га*, те *Стр**о**га* и *Ту́рски‿ Пот* (< *Страга*, *Пат* < **Strǫga,*Pǫtь*, са галичком променом ***ж > о,*** различито од већине македонских говора где је ***ж > а,*** итд.[4]

Међутим, овакве „оазе“ унутар датих дијалеката не морају бити присутне само као „оазе“ из другог дијалекта; могу постојати и у виду „оаза“ из другог језика. Такве језичке оазе могу се уочити у турским оазама које су присутне, на пример, у радовишком говору, затим у струмичком и дојранском говору, као и на више других места у Македонији (Спасовски, 2024: III).

Такве оазе постоје и на ширем балканском ареалу, на пример у бугарском језику као различите тјурско-говорне оазе у околини *Силистре*, *Разграда*, дуж централног тока реке *Арде*, у *Ђумурџини* и *Ксантију* (Стојков, 2006: 120) итд.

Најзад, овакве топономастичке црте нам омогућавају и праћење и бележење одређених изоглоса и њихово распрострањење у различитим дијалектима, слично као у дијалектологији. То ћемо показати на примеру из ширег словенског ареала: распрострањење фонетских варијација прасловенског суфикса ****-it'ъ*** у ширем словенском ареалу.

Овај суфикс у топономастичком смислу био је у употреби до XIV века (Иванова, 1973: 40), и с обзиром на то, природно је што га није могуће тражити у било ком говорном облику, већ само у траговима остављеним у језику земље, тј. у топонимији. Његова географска заступљеност простире се од *средње и јужне Албаније* на западу до *Бугарске* на истоку, и од поречја *Тимока* на северу до острва *Крит* на југу, а његове фонетске варијације у топонимији су: ***-ишта, -ишче, -ишча, -ишти, -ишчи*** и ***-ићи***.

Оне су распрострањене на следећи начин: на југу до *Крита* присутне су форме ***-ишта, -ишча, -ишти, -ишчи, -ићи***; на западу до средње и јужне Албаније налазе се форме ***-ишта, -ишти*** и ***-ићи***; а на северу до јужноморавских дијалеката српског језика присутне су ***-ићи*** и ***-ишти*** (Иванова, 1973: 37–40).

[4] Сви примери су узети из архиве Института македонског језика „Крсте Мисирков“, из атара насеља Галичник, како би се осигурала њихова веродостојност. Тим примерима се још може добавити, на пр., и *Д**о**брава*, опет са заменом ***ж*** > ***о***, из Лазаропоља, које је исто тако, мијачко село.

Означавање ових форми као дијалектних топономастичких изоглоса може нам показати и ареал у којем се простире овај топономастички модел, као и тачне локације топонима који га садрже, а тиме и прецизне локације прилично старих словенских насеобина на целом горе поменутом јужнословенском ареалу. Осим тога, можда и дијалектна стратификација словенских језика из времена када је овај суфикс био у употреби, итд.

С друге стране, ***ареални, географско-топономастички*** приступ у топономастичким истраживањима не пружа могућност само за примену дијалектологије у топонимији, већ и других лингвистичких грана. На пример, социолингвистике. Наиме, као што се могу испитивати мешања дијалеката у топонимима у граничним дијалекатским зонама у топономастици, тако се могу испитивати и мешања језика у топонимима присутним у граничним језичким зонама.

Такав пример имамо, на пример, на југу данашње Македоније, према граници са Грчком, где је уочљиво мешање словенских и грчких лексичких и структурних карактеристика у топонимији (на пр., *Беласица* < ***Ορ-βελος*** + ***-ица***, *Брегалница* < ***Βαργαλα*** + ***-ица***, *Струмица* < ***Α-στρα-ιυον*** + ***-ица***, *Валандово* < ***Αλαβανδα*** + *-ово*, *Паљурци* > ***Палео Хорео*** + ***-ци***, итд. (Илиевски, 1988: 510–511).

Ово нам показује степен мешања двеју култура у топонимији и уопште, као и присуство старијих насеобина и становништва, у зависности од језика који се у конкретном случају мешају.

Присуство старијих култура на одређеним подручјима, видљиво у топонимији, показује нам се и кроз супстратне форме уочљиве у топонимији датог терена, чиме се топонимија додирује не само са дијалектологијом и социолингвистиком, већ и са историјом и археологијом. Такво присуство нам се показује у различитим зонама ширег балканског ареала и указује на присуство старије културе, старијег народа и сл. у зонама у којима се јавља.

Такав супстрат је видљив, на пример, у романским именима места, где наставци ***-ov, eşti, -(j)ani*** у именима градова *Braşov*, *Ploeşti*, *Botoşani* итд. указују на старије словенско присуство. У Македонији, одређена имена места указују на грчко или предгрчко присуство, на пример у именима градова *Неготино* (< ***Antigona***), Дојран (< ***Тауријана***) итд.

Истраживања овог супстрата, по нашем мишљењу, могла би допринети историјским истраживањима тако што би допунила већ позната сазнања о старим културама, или можда указала на нове, до сада непознате, или их боље лоцирала, или понудила језичка сведочанства о језицима за које се сматра да су у потпуности ишчезли, итд.

На тај начин, покушали смо да покажемо како дијалектологија може имати корисну примену и у топонимији, и како топонимски материјал може бити искоришћен и за истраживања из различитих лингвистичких и научних области: дијалектологије, социолингвистике, историје, археологије и сл.

Литература

Бојковска, 2003: С. Бојковска, *Радовишкиот говор.* Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“. Видоески, 1999: Б. Видоески, *Географската терминологија во дијалектите на македонскиот јазик*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

Георгиев и др., 1971**:** В. И. Георгиев, И. Гълъбов, Й. Заимов, С. Илчев, *Български етимологичен речник. Том I (А–З)*. Софија: Издателство на БАН.

Иванова, 1973: О. Иванова, *Месните имиња со суфиксот -иште (-ишта) во македонската топонимија* (Магистерска работа). Скопје.

Илиевски, 1988**:** П. Хр. Илиевски, *Балканолошки лингвистички студии, со посебен осврт кон историскиот развој на македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Корнева, Меняйлова, 2012**:** В. В. Корнева, Д. Б. Меняйлова, Основные направления изучения топонимов. Воронеж: *Вестник Воронежского државног универзитета. Серија: Лингвистика и међкултурна комуникација*, XII, 2012, 5–10., Основные направления изучения топонимов

Коробар, 1990**:** М. Коробар-Белчева, *Топонимијата во Дебарско* (Докторска дисертација). Скопје.

Лома, 2013**:** А. Лома, *Топонимија Бањске Хрисовуље (Књига 2)*. Београд: Српска академија наука и уметности.

Паликрушева 1984 – Г. Паликрушева, Современите етнички процеси во радовишкиот Шоплук, Зборник од XXXI Конгрес на СФРЈ, Радовиш 1984, Скопје 1986.

Спасовски, 2024**:** З. Спасовски, *Турските морфолошко-лексички елементи во македонската топонимија*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Спасовски, 2025а**:** З. Спасовски*, Полско-македонски географски врски од X. в. и ономастиката и нејзиното учество во археологијата и историјата*, *Зборник на трудови од IX меѓународна научна конференција „Македонскиот јазик – извор на научни истражувања: 150 години од раѓањето на Крсте Мисирков, 80 години од кодификацијата на современиот македонски јазик“*. Скопје, 16–17 октомври 2024 г. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Спасовски, 2025б: З. Спасовски, *Топонимијата на Радовишко*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Стойков, 2006**:** С. Стойков, *Българска диалектология [Stoykov, S. Balgarska dialektologiya]*. Софија: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“.

Трубачев, XI**:** О. Н. Трубачёв, *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд (Вып. 11)*. Москва: Наука, 1984.

Трубачев, XVI**:** О. Н. Трубачёв, *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд (Вып. 16)*. Москва: Наука, 1990.

Herzen, Herzen&Gordova, 2021**:** A. Herzen, O. Herzen, J. Gordova, Russian School of Toponymical Cartography, y: *Proceedings of the International Cartographic Association*, Vol. 4, Article 44. Zurich: International Cartographic Association, 1–8. DOI: 10.5194/ica-proc-4-44-2021.

Skok, III**:** P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (Knjiga III: Poni2–Ž)*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1973.

Vasmer, 1953–1958**:** M. Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch (Bd. 1–3)*. Heidelberg: Carl Winter – Universitätsverlag, Vol. 1: A–D (1953), Vol. 2: E–M (1955), Vol. 3: N–S + Index (1958).

Zoran Spasovski

DIALECTOLOGY IN TOPONYMY

Summary

The paper explores the potential application of a dialectological approach in the study of toponyms. It begins with a concise introduction to dialectology – its scope, objectives, and research methods – before addressing its relevance within onomastics in a broader sense and toponymy in a more specific sense. The author outlines the methodological framework, scope, and types of material suitable for such analysis, followed by a discussion of dialectological zones in Macedonian toponymy, illustrated with examples.

Although the conference focuses on Serbian toponymy, this contribution adopts a wider perspective by presenting a new methodological approach applicable to onomastic research in general. Given that the author does not have sufficient relevant examples from Serbian, the analysis draws on material from the broader Slavic areal, with particular emphasis on Macedonian. This comparative dimension underscores the potential of dialectological analysis to enrich toponomastic studies beyond national boundaries.

The paper concludes that the dialectological approach is highly relevant to toponomastics and that its application may lead to new insights – primarily in onomastics, but also in related disciplines such as history, geography, and linguistics.

Keywords: dialectology, onomastics, toponymy, toponymic islands/oases, substrate.

Драгана В. Станковић[1]
Универзитет у Нишу
Педагошки факултет у Врању
Катедра за језике и књижевност

УДК 811.163.41'371(497.11 Врање)
821.163.41-84:398.1(497.11 Врање)
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.30

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА ДОБРОГ И ЛОШЕГ У ЈЕЗИЧКОЈ СЛИЦИ СВЕТА ВРАЊАНАЦА (НА МАТЕРИЈАЛУ *ВРАЊСКИХ ПОСЛОВИЦА* ХАЏИ ТОДОРА ДИМИТРИЈЕВИЋА)

Пословице представљају језичке творевине које у себи акумулирају, чувају и преносе културно и духовно искуство једне заједнице. Као део језичке слике света, оне одражавају начин на који заједница вреднује појаве, поступке и особине људи. У овом раду анализирани су концепти доброг и лошег у пословицама које је почетком 20. века сакупио и објавио Врањанац Хаџи Тодор Димитријевић, с циљем да се реконструишу обрасци вредновања и понашања Врањанаца тог времена. Лексичко-семантичком анализом утврђено је да се појмови доброг и лошег лексикализују у више семантичких домена: моралне и карактерне особине, поступци и понашање, интелектуалне и религијске вредности, социјалне улоге и односи. У језичкој слици света Врањанаца добро и лоше нису апстрактне категорије, већ су нераскидиво повезане са моралним, породичним, религиозним и социјалним вредностима. Добро се види као идеал, трајна вредност и божанска заштита, док се лоше поима као натприродна зла сила која ремети морални поредак и угрожава појединца. Овакав вредносни систем обликовао је обрасце понашања у складу са моралним и социјалним нормама и стереотипима врањске средине. Добијени резултати потврђују да пословице вербализују, чувају и преносе традиционални систем вредности и да језик функционише не само као средство комуникације већ и као репозиторијум културних образаца. С тим у вези, спроведено истраживање отвара могућност за поређење са другим језичким заједницама и њиховим фолклорним наслеђем.

Кључне речи: концепт доброг и лошег, језичка слика света, пословице, систем вредности, обрасци понашања.

1. Увод

Језик не функционише само као средство комуникације, већ и као носилац културних вредности, веровања, колективних знања и менталитета једне заједнице. Ову узајамну условљеност језика и културе Р. Бугарски

[1] gagat79@gmail.com

објашњава на следећи начин: „...naš doživljaj sveta je uslovljen kulturom, dok je ona sama uveliko profilisana jezikom. Sa svoje strane, kao preduslov i tvoritelj kulture, jezik se oblikuje upravo po meri njenih potreba i mogućnosti. Tako kultura i jezik u stalnom sadejstvu formiraju i menjaju svet u kojem žive ljudske zajednice, i sami se izgrađujući u tom procesu" (Bugarski, 2005: 17). Стога савремена лингвистика све већу пажњу посвећује односу језика и културе. Трагајући за „културом у језику" (Ристић, Лазић Коњик, 2020: 24), развиле су се етнолингвистика и лингвокултурологија, научне дисциплине које систематски проучавају везу између језика и културе и настоје да опишу, објасне и реконструишу начин на који говорници концептуализују свет. У фокусу њиховог истраживања јесу језичка слика света – систем колективних тумачења стварности уобличених у језику, и културни концепт – ментална представа која садржи стереотипе, вредносне судове и представе карактеристичне за дати културни простор.

Језичка слика света и културни концепти вербализују се језичким јединицама на различитим нивоима: лексичком, фразеолошком, афористичком, паремиолошком, етикецијском и паралингвистичком. Те јединице откривају културне вредности једне заједнице, те су културолошки врло информативне. Међу њима посебно место заузимају пословице – језичке творевине које акумулирају, чувају и преносе културно и духовно искуство заједнице. У многобројним дефиницијама пословица различитих истраживача, од Вука Караџића, једног од првих сакупљача и тумача, до Јелене Јовановић Симић, ауторке најцеловитије студије о овом жанру (2006), и истраживача после ње, истиче се њихов културолошки аспект. „Пословице су занимљиве као особена врста духовног израза који обухвата многе стране живота, и по томе спадају у веома важан слој културног и вербалног наслеђа. Ова област народног стваралаштва као да најнепосредније открива дух народа, његове обичаје и његов језик, једном речи, читав његов живот", наглашава Ј. Јовановић (2006: 58–59). Притом, пословице нису превасходно информацијске већ оцењивачке и прописујуће (Јовановић, 2006: 36). Оне коментаришу и вреднују појаве, поступке и особине људи, одражавајући систем вредности и пожељне облике понашања једне средине. У том смислу, евалуативни критеријуми за позитивну и негативну процену, условљени социокултурним контекстом и моралним кодексом заједнице, најјасније долазе до изражаја у пословицама.

Културолошка маркираност чини пословице поузданим етнолингвистичким и лингвокултуролошким материјалом за проучавање културних концепата и реконструкцију језичке слике света (Пејовић, 2014; Кончаревић, 2018), што потврђује и све већи број радова који анализирају различите религијске, моралне, породичне и социјалне вредности на материјалу пословица (Бог – Драгићевић, 2013; част – Бабовић, 2020; жена – Ристић, 2024; породица – Стефановић, 2012; родне улоге – Georgijev, 2020;

пријатељство – Ђукић, 2019; гостопримство – Милосављевић, 2019). Међутим, иако су српске народне пословице често предмет етнолингвистичких и лингвокултуролошких истраживања, досадашње анализе у највећој мери заснивају се на корпусу Вукових пословица, док у литератури не постоји посебан рад који би се систематски бавио анализом пословица других сакупљача, нити реконструкцијом концепата *добар* и *лош* на таквом материјалу.[2] У постојећим радовима вредносни судови се разматрају као важан део језичке слике света, али се концептуализација добра и зла не посматра кроз анализу конкретних лексема *добар/лош*, већ унутар појединачних културних представа. Наш рад настоји да попуни ову празнину анализом врањских пословица које је почетком 20. века сакупио и објавио Хаџи Тодор Димитријевић.[3] У складу са теоријским поставкама етнолингвистике и лингвокултурологије, предмет нашег рада јесу концепти доброг и лошег као засебни елементи језичке слике света у овим пословицама, с циљем да се реконструишу обрасци вредновања и понашања Врањанаца тог времена.

Пословице које је забележио Димитријевић фиксирају језичку стварност Врањанаца прве половине 20. века и откривају вредносни систем и норме понашања тог времена. Реконструкцију концепта доброг и лошег засновали смо на лексичко-семантичкој анализи пословица које садрже основне лексеме којима се у српском језику изражава вредносна процена – *добар/аран*, *лош* и значењски сродне лексеме (*зао*, *рђав)* у служби именице, придева и прилога. Као што истиче М. Ивић (2005), основни семантички слој лексеме *добар* подразумева значење „као што и треба да буде" – дакле, оно што је ваљано и позитивних особина. С тим у вези, лексеме *лош/зао/рђав* имају супротно значење. Врањске пословице ће нам открити по каквим критеријумима се Врањанци опредељују за позитивну или негативну оцену. Пословице са лексемом *добар* откривају концепте који се у врањској средини позитивно вреднују, док пословице са лексемом *лош* вербализују концепте с негативним конотацијама.

На основу сегмената стварности на које се односе, пословице су распоређене у следеће семантичке категорије: добро/лоше/зло као моралне категорије, традиционална веровања и религијски поглед на свет, особине, поступци и понашање, интелектуалне вредности, социјалне улоге и односи, углед и репутација.

У наставку рада биће представљени најкарактеристичнији примери пословица распоређени у наведене семантичке категорије.

---

[2] Према нашим сазнањима, једини нама доступан рад који се експлицитно бави концептима доброг и лошег јесте истраживање М. Вујовић (2024), засновано на материјалу фразеологизама српског језика с компонентама *добар/зао* и *добро/зло*.

[3] Збирку пословица под насловом *Врањске пословице, I део*, Тодор Димитријевић је објавио у Београду 1935. године. Збирка садржи око 4.000 пословица записаних на аутентичном врањском говору. Према речима М. Златановића, приређивача фототипског издања ове збирке (2006), Димитријевић је припремио и другу књигу врањских пословица, али је рукопис нестао за време Другог светског рата.

2. Концепти доброг и лошег у врањским пословицама – анализа грађе

Врањске пословице приказују сложен вредносни систем заједнице, у којем се кроз моралне категорије добра и зла и доброг/лошег човека, конкретне поступке, мисли и изговорене речи, интелектуалне особине, као и кроз религијска и традиционална веровања и социјалне улоге, обликује процена људског понашања и друштвене исправности и граде концепти доброг и лошег.

2.1. Добро и лоше/зло као моралне категорије

Добро се у *Речнику Матице српске* (2007) дефинише као ‘племенит поступак, племенито дело, доброта, врлина, позитивна особина’, док зло означава ‘оно што је рђаво и негативно у животу и друштву, рђава дела и поступке’. У врањским пословицама се ове моралне категорије сагледавају и процењују са различитих аспеката, чиме се открива њихово значајно место у вредносном систему Врањанаца.

Добро се лексикализује поименченим придевом *добро* и његовом дијалекатском варијантом *арно*, као и изведеницама *доброта* и *добруља*. У свим пословицама које концептуализују добро потврђује се вредносни суд да је добро врхунска морална вредност. Добро се представља као трајна вредност (*Добро може да се забави, а неће да се забрави*) и животни идеал (*Тражи добро и по небо и по земљу*). Добро обезбеђује успех и напредак у животу (*С добро најдалеко отидеш*). Стално се узвраћа и тако постаје темељ међуљудских односа (*Доброта с доброту се плаћа*). Потврђује се међу људима, али у неповољним ситуацијама (*Добро се у невољу познава*). Изнад је материјалних вредности и не може се купити парама (*Боље је добруља него многуља. Добро се с паре не докупује*). Добро је ретко и ограничено, зато свако добро треба ценити и бити задовољан њиме (*Две добра нигде нема. Два добра на једно место не стојив*). И најзад, пословице сведоче да чак и лош човек има свест о добру, али то није довољно без добрих поступака (*И ђавол знаје што је арно, ама зло чини*).

Супротно добру, зло, лексикализовано поименченим придевима *зло* и *лошо*, у пословицама се вреднује врло негативно. Представља се као деструктивна, трајна и дубоко неморална појава (*Лошо се не забравља. Зло на камен урезано ће се избрише, а из срца не може*). Нема безазленог зла, његове последице су увек негативне (*И малечак гре(х) је големо зло*). Најтеже последице оставља скривено зло (*Скријено зло је најлошо*). Зло долази од човека (*Од Бога добро, од људи зло*). Нераскидиво је повезано са људском природом, приказано као њена слабост (*Сви знајев што је лошо и па га чинив*), човек му не може одолети (*Дошја на гроб и од лошо не се двоји. Сас живот се растављa, а с лошо не*).

У великом броју пословица добро и зло се појављују у дијалектичком односу. То нису апсолутно раздвојене и изоловане категорије, већ се међу-

собно условљавају, зависе једно до другог, једно се често дефинише кроз друго, једно прелази у друго (*Нема добро без зло. Зло рађа и добро, а добро и зло*). Зло и добро се смењују, после зла мора доћи добро, зато треба бити стрпљив (*По лошо има и арно. Кад претрпиш лошо, ће дође добро*). Човек је извор и добра и зла и на њему је морална одговорност (*Људи правив добро, људи и зло*). Он својом мудрошћу може преобратити зло у добро (*Свако зло за добро (ако човек уме*)). Међутим, ако се добро учини у погрешно време или у неодговарајућим околностима може изазвати супротан ефекат и постати зло (*У невреме добро, готово зло*). Најзад, у низу пословица истиче се идеја да је зло често јаче и трајније од добра (*Још малко зло, па никад добро. Од зло добро да направиш, а од добро лошо сваки може. Тешко је да вратиш добро, а л'ко зло. Добро се враћа рамно, а зло повише. Добро се заборавља, лошо не*).

Дихотомија добра и зла у врањским пословицама показује како је организован морални свет Врањанаца: увек кроз пар супротстављених, али међусобно зависних појмова, који заједно граде потпуну слику живота.

2.2. Традиционална веровања и религијски поглед на свет

У појединим пословицама појмови *добро* и *зло* добијају религијско-симболички карактер. Добро се приписује Богу као извору правде и доброте (*Од Бога добро, од људи зло. Лошо нема ништа, а добро Бог ће даде*). Бог се представља као активан дародавац добра, што је у сагласности са резултатима анализе Вукових пословица Р. Драгићевић, која указује да је „један од најчешћих глагола који се у пословицама употребљава уз именицу Бог глагол *дати*" (Драгићевић, 2013: 76). Пословице *Нигде Бог два добра неје саставија. Сва добра на једно место Господ не дава* изражавају народно уверење о космичкој равнотежи између добра и зла. Према том уверењу, свет је устројен тако да се добро и зло равномерно распоређују, те нико не може имати сва добра без икаквог недостатка. Живот је увек мешавина доброг и лошег. Савршена, потпуна срећа не постоји. Истовремено, пословице упућују на идеју да је неопходно искусити зло или недостатак да би се истински разумела и вредновала доброта, благостање и врлина. Тако се у њима огледа не само реалистичан већ и дубље филозофски и етички поглед на свет, у коме је равнотежа основни принцип животног поретка.

Зло се у пословицама доводи у везу са ђаволом и његовим деловањем (*И ђавол знаје што је арно, ама зло чини*), при чему ђаво функционише као супротна, деструктивна сила у односу на божански принцип добра. Оваква концептуализација добра и зла у складу је са ширим религијским моделом вредновања, јер, како истиче Вујовић, „у највећем броју религија добро је све што је по вољи божанства, чињење добра даће добро људима пре и након смрти, док зло може бити казна, искушење или недостатак добра" (Вујовић, 2024: 56).

Неколико пословица са придевским лексемама *добар/аран* и *зао* открива веровање у судбину и натприродне узроке зла.

У пословици *Добра срећа добар пут иска* концепт доброг повезује се са срећом и честитим животом. У *Речнику Матице српске* (2007) једно од значења лексеме *срећа* јесте ‘судбина, ток догађаја који не зависе од човекове воље; стицај околности’, чиме се срећа схвата као виша, натприродна сила, нешто што није у потпуности под човековом контролом. Израз *бити на добром путу* значи ‘живети часно, поштено’, те *добар пут* симболизује исправан животни избор – поштење, рад и врлину. У пословици су ова два појма доведена у узрочно-последичну везу: верује се да срећа долази ономе ко изабере исправан животни правац – поштен рад, честито понашање и праведност. Тако се афирмише лична одговорност: иако срећа не зависи у потпуности од човека, он на њу ипак може утицати избором сопственог поступања.

Пословице *Да је клетва арна и у башчу би се садила* и *Зли очи да гу не видив* припадају слоју веровања у коме је зло схваћено као сила која може да се пренесе путем речи и погледа. У првој пословици, клетва се представља као изразито штетна и опасна – нешто што никако не може бити „арно”, иначе би се, као корисна ствар, узгајала. Оваква формулација наглашава уверење да изговорена реч има магијску моћ: она није пуки вербални чин, већ поступак који може изазвати зло. У другој пословици, „зли очи” упућују на распрострањено сујеверје о уроку[4] – веровање да завидан, злоћудан или „тежак” поглед може нанети штету. Моћ погледа ту је перципирана као спољашњи, магијски утицај који изазива зло.

Елемент традиционалног, архаичног веровања у наследност зла присутан је у пословици *Од зло семе да неје племе*. Према овој представи, моралне и карактерне особине преносе се генерацијски, „по крви”, па тако „зло семе” рађа „зло племе”. Порекло и наслеђе снажно одређују човека, а зло се схвата као урођена, трајна особина која се тешко мења и која наставља да делује кроз потомство.

У наведеним пословицама добро и зло се не исцрпљују само као моралне категорије, већ представљају религијске вредности које одражавају традиционалну слику света у којој је граница између материјалног и нематеријалног танана, па човекова добробит зависи од видљивих и невидљивих чинилаца. Отуда и вера у натприродне силе и моћ речи, погледа и порекла.

[4] Т. Ђорђевић истиче да је веровање у уроке древно и да га има у различитим религијама: „Таквог је веровања, ван сваке сумње, било међу свима народима који исповедају Мухамедову веру још пре но што су примили ислам, али је знатно појачано утицајем Арабљана, тек што су Арабљани успели да им наметну ислам и исламску културу. Међу семитским народима, старим Вавилоњанима, Јеврејима и Арабљанима, помени веровања у зле очи врло су стари” (Ђорђевић, 1938: 4 према Милановић, 2014: 391).

2.3. Особине, поступци и понашање

У пословицама се лексемама *добар, аран, лош* и *зао* у служби придева, именица и прилога вредносно оцењују различите људске особине и поступци, чиме се формулише јасан морални суд о понашању појединца.

Најопштија морална особина јесте бити добар или лош човек. У *Речнику Матице српске* (2007) нека од значења придева *добар* која се односе на човека јесу ‘човечан, хуман, племенит’ и ‘онај који се држи позитивних друштвених норми, морално исправан у понашању и поступцима према другима, узоран и ваљан’. У складу с тим, човекова морална вредност у пословицама мери се пре свега добротом, која се истиче као темељна морална категорија (*Арно си је к’д си је човек аран*). Насупрот томе, значење придева *лош* које се односи на човека, према формулацији у *Речнику*, јесте ‘онај који је у супротности са уобичајеним мерилима појма доброг’, чије се понашање и поступци противе утврђеним нормама, па се оцењује као „рђав” и „неваљао”. У пословицама се лош или зао човек представља као деструктивна личност која наноси штету другима (*Лош човек добро јутро да ти рекне, штету ће имаш. Трн нека те боцне, сал лош човек да ти не закачи*). Он је склон насилном понашању, љутњи и свађи (*К’д се лош наљути, и Бога иска за очи да фати. Два ручка се не карав тики два зли*). У њему се зло схвата као трајна и непоправљива одлика (*К’д видиш сатану, прекрсти се, али пред лошога човека ни крс(т) не помага. Лош човек к’д умре, т’г ће се смири. Кој је лош у Црвен Град, још је полош у Белград*). Зао човек је, уз то, лишен савести и страха од било каквог ауторитета (*К’д се лош наљути, и Бога иска за очи да фати. Лош човек и од ђавола се не боји*).

Док се добра особа именује искључиво синтагмом *добар/аран човек*, знатно већи број лексема употребљава се за номинализацију зле особе. Од придева *зао* изведене су именице *злотвор* и *злокера* (*У туђину злотвори се мирив. Кој је злокера, свуде га зло тера*). Зла особа означена је и домаћим лексемама *рђа* и *крвник* (*К’д се рђа приобуче, полоша је од зло куче. Пушти рђу на старину. С памет од непријатеља пријатеља ће направиш, а с будалство од брата крвника*), као и бројним турцизмима: *катил*, *сојсуз*, *сурунтија*, *душман* (*М’зга је катил, а жена покатил. Вода спије, а душман не спије. На Бога душу, а на душмани топуз. Стар пријатељ душман не биднује. Од сојсуза сој не бива. Сурунтијска и ајдучка кућа не биднује*). Тако богата лексичка номинација зле особе одражава културну свест о сложености и опасности зла, као и потребу да се оно јасно препозна, означи и изолује из заједнице.

Добар и лош човек су у пословицама јасно супротстављени (*Добри се двојив од лоши, а лоши од добри. Добар се радује к’д нађе поарнога од себе, а лош к’д нађе полошога. Ако си добар, ће викаш на зли, ако си лош, ће викаш на добри*). Лош човек често мрзи, завиди и напада доброг, док добар тежи исправности, учи из искуства и избегава злонамерне (*Увек лош поарнога мрзи. Добар се и од злога учи, а лош ни од доброга. Куде зли настанев, добри морав да бегав*).

Пословице о добром и лошем човеку обликују јасну вредносну опозицију у којој доброта представља меру човекове моралне исправности и друштвене прихватљивости, док се лоша или зла природа схвата као трајно, суштинско и тешко променљиво својство које нарушава поредак заједнице.

Многобројне пословице процењују који облици понашања су пожељни, а који непожељни у врањској заједници. Тако се позитивно вреднују доброчинство (*Чини добро, не кај се; чини зло, надај се! Јунак је који створи добро, а кукавица који створи зло*), савесност (*Твоја душа к'д те задушује*[5]*, арно је*), скромност (*Много да чиниш, а малко да тражиш, па ћеш добро да прођеш*), дарежљивост (*Давање је поарно од узимање*) и марљиво и савесно обављање посла (*Добро једи и добро работи*). Насупрот томе, негативно се оцењују поступци који нарушавају морални поредак: чињење зла (*Који лошо чини, никад добро неће види*), подржавање лоших људи (*Који лош чељад рани, ће га кунев*), делање из интереса (*Који за паре дава глас, полош је него пас*), инат као друштвено штетна особина (*Инат је најлош занајат*), немар и несавестан посао (*Лоша работа, голема срамота*) и задуживање (*Од злога длужника и коза без јаре*). Међу непожељним облицима понашања наводе се и пороци као извор животних проблема којим се ремети унутрашња стабилност заједнице (*Пијанство је од чуму полошо. Само од два зла може човек да се сачува: да се не жени и дуван да не пуши*).

Вреднујући поступке и понашање људи пословице обликују вредносни систем заједнице, усмеравајући појединца ка пожељним, а одвраћајући га од непожељних поступака.

Многобројне су пословице у којима се вреднује мисао и реч, чиме се указује на одговорност човека не само за своје поступке већ и за своје мисли и изговорене речи. Мисао, делање и говор су у тесној међусобној вези (*Добро мисли, та добро да кажеш. К'д и зло чиниш, добро збори*).

Онај који зло мисли подједнако је опасан по околину као и онај који чини зло, па се заједница од њега брани хлебом, симболом живота (*Који ти мисли зло, с комат по њега; леба ће га убије*). Насупрот лошој мисли, добра мисао вреди више од материјалног богатства (*Здравље и добра мисла вреди више него паре и богаство*).

Изговорена реч, вербализована лексемама *језик*, *реч*, *лакрдија*, може донети и добро и зло, може да рањава и лечи (*Језик прави и добро и лошо. Боље језик да прегризеш, него лошо да рекнеш. Лош језик све лошо направи*). Добра реч има непроцењиву вредност, чак већу и од доброг дела (*Добра реч је топлина у зиму, зла реч је слана у пролет. Много пут добра реч више вре-*

[5] Лексема *задушујем* у врањском говору има значење 'гушим' (Златановић, 2014). У пословици ова лексема метафоричким преносом добија секундарно значење којим се упућује на унутрашњи немир, савест – знак да нешто није у реду и да треба обратити пажњу на своје поступке, позив на преиспитивање и исправан живот. Тиме се наглашава човеков однос према сопственим поступцима – када човек није равнодушан према својим поступцима, није изгубио моралност.

ди него добро дело). Супротно томе, зла реч оставља трајне последице, чак теже од физичке повреде (*Вода све може да измије, сал лош језик не може. На мечку рана заздравела, али зла лакрдија не. Пипер апе за језик, а зла реч за срце. Зла рана завенује, а зла лакрдија (реч) не. Јед'н д'н лош тешко се прекарује, а лоша реч никад. Боље око да ти искочи, него рђав реч*). Посебно се осуђује рђава реч упућена ближњем (*Боље језик да си одсечеш, него на мајку рђав реч да рекнеш*). Због велике моћи речи неопходни су опрез и самоконтрола у говору (*У туђ реч много не веруј, а свој добро одмерује*!).

У врањским пословицама поступак, мисао и изговорена реч представљају меру човековог моралног лика, јер изражавају унутрашње вредности појединца и обликују односе у заједници.

2.4. Интелектуалне вредности

Поред моралних и карактерних, у пословицама се вреднују и интелектуална својства човека – пре свега памет и глупост. Добро је представљено као ствар разума, јер су мудар избор поступака и промишљено деловање неопходни за исправно понашање. Памет се види као извор доброте (*Поуман, поаран*) и предуслов успеха и добробити (*Чисто злато и паметан човек куде идев свуде добро прођев. Без памет и без паре нигде арно нема*). Насупрот томе, глупост, „будалство" је извор зла: зло се често чини управо из непромишљености (*Сво зло је у будалство*). Поред тога, у вредносној хијерархији врањских пословица памет увек има предност над глупошћу, чак и у односима пријатељства и непријатељства (*Боље је јед'н паметан душман, него сто пријатеља будале*).

Наведене пословице показују да се интелектуалне способности, нарочито памет и промишљеност, сматрају темељним условом исправног деловања и важним критеријумом вредносне процене човека.

2.5. Социјалне улоге и односи

Лексеме *добар/аран, лош, зао, рђав* нису ограничене искључиво на означавање моралних квалитета појединца. Уз именице које означавају социјалну улогу, овим евалуативним одредбама процењује се начин обављања прописаних дужности које се од појединца у датом положају очекују (Ивић, 2005: 7). Како истичу Требјашанин и Лаловић, „социјална улога означава очекивано, прописано или захтевано понашање особе на одређеном положају. Она обухвата свеукупност карактеристичног понашања, особина, емоција, ставова, вредности итд., које друштво очекује или захтева од особе која заузима одређени друштвени положај. Основна функција социјалне улоге јесте да регулише и контролише понашање људи на одређеном положају, како би друштво као целина складно функционисало" (Требјашанин, Лаловић, 2011: 124). На тај начин концепти доброг и лошег попримају и социјалну димензију.

Пословица *Боље добар слуга него рђав газда* показује да социјални статус сам по себи не доноси углед, напротив, он подразумева већу одговорност. Ако је та одговорност занемарена, виши положај постаје неважан. Рђав човек, ма са које друштвене позиције долазио, негативно је вреднован, а власт и моћ имају вредност само ако су праћене врлином. Тиме пословица истиче да је часније и вредније бити у подређеном положају ако се поступа исправно, него бити на власти и злоупотребљавати свој положај.

Важан параметар друштвеног вредновања појединца јесте и професија. У пословицама је посебно наглашена морална одговорност свештених лица, који као духовне вође имају снажан утицај на заједницу: ако су духовне вође лоше, народ се морално и духовно квари (*Народ се квари од лоши попови, а лојзе од лоши аргати*. *Ни доброга калуђера за пријатеља, ни злога за непријатеља*).

У патријархалном друштву, какво је било српско почетком 20. века, породица је имала изузетну важност – представљала је основни економски, социјални и морални стуб друштва и појединца. Односи чланова унутар породице били су хијерархизовани, а њихове улоге и обавезе прецизно дефинисане. У фокусу пословичке слике света јесу два члана породице – син и жена, што указује на њихов централни положај у систему породичних вредности. Очување и просперитет породице условљени су у највећој мери испуњавањем улога које су им додељене.

Син се у традиционалној култури посматра као наследник и чувар породичног иметка и традиције. Уколико не оствари ову улогу, он се вреднује негативно (*На лошога сина не остављај, јер ће прокара; аран сам ће си заради*). Лош син је представљен као неодговоран и неспособан да очува породично добро, док се, насупрот њему, добар син приказује као самосталан и вредан, способан да сопственим радом обезбеди иметак. Ипак, без обзира на моралну оцену, мајка је једина фигура која испољава безусловну љубав према мушком детету (*За мајку нема лош син*). Како истиче Т. Милосављевић (2017: 436), овај однос има и шири социокултурни значај: у патријархалном друштву рађањем мушког детета жена стиче већи углед и поштовање, чиме се њен положај унутар породице додатно учвршћује.

У врањским пословицама јасно се уочава патријархални модел културе, заступљен у српском друштву почетком 20. века, у којем се жена вреднује превасходно кроз свој однос према мушкарцу и домаћинству и нема самостални индетитет. Жена је одговорна за потомство, хармонију и очување домаћинства и, у складу са тим, добија улогу девојке за удају, невесте, супруге, мајке, домаћице, снахе и свекрве. Девојка се посматра као будућа супруга, јер „женско је створено због удаје; удаја је сврха, нада и циљ жене" (Ристић, 2024: 143), те се њене особине вреднују и процењују у складу са очекивањима брачне и породичне заједнице. Зато су њен карактер, репутација и способност да оствари своју брачну улогу значајнији од њене лепоте

и младости (*Арна мома на гледање, али зла на зобање. Добра девојка и у село се одава. Од злу девојку полоша невеста*). Добра супруга се означава као дика домаћинова, сермија (имовина) и Божји благослов, чиме јој се приписују економске (постаје својина свог мужа) и моралне вредности (*Добар коњ и добра жена, то је дика домаћинова. Човеку је добра жена сермија. Добра жена је од Бога благословена*). Супротно томе, лоша супруга се пореди са ватреном и воденом стихијом (*Бог да те чува од огањ, воду и од лошу жену! Од огањ, воду и злу жену чувај се*!), представља се као извор трајне несреће (*С лошу жену вечна мука. Чувај, Боже, од лошу срећу и од злу жену*) и као зло које је немогуће поправити или превазићи (*Злу земљу ће поправиш, а злу жену не можеш. Ако можеш ђемију (лађу) по суво да вучеш, те и лошу жену да водиш*). Таква жена је потенцијална опасност, од које се треба чувати, бежати или заштитити (*Фрљи капу и бегај од лошу жену. Чувај, Боже, од лошу срећу и од злу жену*). У патријархалном друштву, у коме породични односи почивају на строгој хијерархији, однос свекрве и снахе има негативне конотације. Свекрва контролише и процењује понашање снаје, док је снаха у подређеној позицији, изложена сталним критикама и неразумевањима, те је у очима свекрве често неспособна да испуни очекивања. Због тога се у пословицама обе фигуре квалификују као зле (*Љута како зла свекрва*. *Зла свекрва* на *позлу снају*).

Поред породичних, у пословицама се високо вреднују и социјалне улоге госта и пријатеља, чиме се потврђује култ пријатељства и гостопримства као трајна и препознатљива вредност српске традиционалне културе.

Лингвокултуролошка анализа концепта пријатељства, коју је спровела М. Ђукић (2019), показала је да се пријатељство у српској култури схвата као изразито позитиван, узајаман и дуготрајан социјални однос, заснован на љубави, узајамном помагању, поверењу и оданости, чији се квалитет потврђује временом. Овакво разумевање пријатељства јасно се одражава и у врањским пословицама, које истичу да пријатељство може бити јаче и значајније од крвног сродства (*Добар пријатељ од брата је помил*), као и да се истинско пријатељство не може обезбедити материјалним средствима (*Добар пријатељ с паре се не купује*). Посебно се наглашава вредност старог, временом провереног пријатељства, што потврђује пословица *Нов пут и стар пријатељ су добри*.

Бавећи се концептом гостопримства на речничком, дијалекатском и пословичком материјалу, Т. Милосављевић је утврдила да у језичком сазнању српског народа „улога госта подразумева унапред задате шаблоне владања и комуникације, а његове очекиване особине су скромност, пристојност, умереност и ненаметљивост" (Милосављевић, 2019б: 47). Добар гост није само добар по карактеру, већ и по томе што прихвата и поштује норме гостопримства. Једна од тих норми је да гост буде позван, најављен и очекиван. Званом госту указује се част и поштовање послужењем хране и пића (Милосавље-

вић, 2019б: 46). То потврђују и врањска пословица *Тиштена погача доброга госта чека*, у којој погача представља симбол гостопримства. Међутим, да би се госту указала част, потребно је да се он најави, како би се погача могла „истиштити", односно постепено охладити.

Пословичко вредновање доброг пријатеља и доброг госта упућује на значај заједништва и повезаности унутар колектива.

2.6. Углед и репутација

Углед и репутација припадају домену части као моралне категорије и културног концепта који у српском друштву има централну улогу у обликовању система вредности и нормативних модела понашања. Како истиче Т. Милосављевић, „концепт части је комплексни когнитивни конструкт, који се заснива на два принципа – спољашњем (социјалном) и унутрашњем (интимном). У социјалној сфери појам части рефлектује спољашњу регулацију односа наметнуту од стране заједнице, док на интимном плану одражава личну одговорност појединца према моралним нормама" (Милосављевић, 2019а: 272).

Углед и репутација у врањским пословицама вербализују се лексемама *име* и *глас*, које путем метафоричког преноса добијају значење мишљења које влада о некоме или нечему, став, јавну оцену о некоме.[6] У патријархалној заједници, у којој појединац свој друштвени идентитет гради унутар колектива, мишљење средине има пресудну улогу, јер управо колективни суд заједнице одређује друштвени положај појединца. Губитак угледа повлачи за собом санкције које се доживљавају као теже и трајније од физичке казне (*Боље очи да ти искочив, него лошо име*). Добар глас у пословицама поседује дуготрајно и колективно памћење – он „иде далеко", док се лош још упорније задржава у свести заједнице (*Добар глас иде далеко, а лош подалеко*).

Пословице о угледу и репутацији заокружују систем вредности врањске средине. Добар глас и часно име у заједници стичу се оним врлинама и поступцима који се у пословицама афирмишу као пожељни, те углед појединца настаје као синтеза његових моралних особина, понашања и начина на који остварује своје друштвене улоге – у породици, професији и широј заједници. На тај начин, пословице о имену и гласу надовезују се на шири систем вредновања, при чему углед и репутација постају завршни критеријум процене појединца унутар заједнице.

3. Закључак

У раду су, на материјалу *Врањских пословица* Хаџи Тодора Димитријевића, анализирани вредносни концепти доброг и лошег као засебни елементи језичке слике света. Спроведена лексичко-семантичка анализа

[6] О лексеми *глас* са наведеним значењем в. В. Јовановић, 2007: 39–40.

показала је да лексеме *добар/аран*, *лош*, *зао*, *рђав*, самостално или у синтагми, функционишу као евалуативи моралности, особина, поступака и вршења социјалних улога, чиме се осветљава стереотипна слика добра и зла у врањској језичкој заједници с почетка 20. века.

У језичкој слици света Врањанаца добро и лоше нису апстрактне категорије, већ су нераскидиво повезане са моралним, породичним, религиозним и социјалним вредностима. Добро се види као идеал, трајна вредност и божанска заштита, док се лоше поима као натприродна зла сила која ремети морални поредак и угрожава појединца и заједницу. Позитивно се вреднују добар човек, доброчинство, савесност, скромност, дарежљивост, марљиво и савесно обављање посла, добра мисао и реч, памет. Насупрот томе, негативно се оцењују особине и поступци који нарушавају морални поредак: лош човек, чињење зла, подржавање лоших људи, делање из интереса, инат, немар и несавестан посао, задуживање, пороци, лоша мисао и реч, глупост. Међу социјалним вредностима истиче се значај друштвеног статуса, професије, породице, нарочито сина и жене, као и важност госта, пријатеља и друштвеног угледа. Овакав вредносни систем обликовао је обрасце понашања у складу са моралним и социјалним нормама и стереотипима врањске средине с почетка 20. века.

Добијени резултати потврђују да пословице вербализују, чувају и преносе традиционални систем вредности и да језик функционише не само као средство комуникације већ и као репозиторијум културних образаца. С тим у вези, спроведено истраживање доприноси бољем разумевању локалне културне традиције и вредносног система Врањанаца и отвара могућност за поређење са другим језичким заједницама и њиховим фолклорним наслеђем.

Извор

Димитријевић, 2006: Т. Димитријевић, *Врањске пословице*. I део. Врање: Царство осмеха (Врање: Зенит) (Фототипско издање из 1935. године, уредник М. Златановић).

Литература

Бабовић, 2020: С. Бабовић, Концепт части у руском и српском језику. Јагодина: *Узданица*, XVII/2, 141–155.

Вујовић, 2024: М. Вујовић, Фразеологизми српског језика с компонентама *добар/зао* и *добро/зло*. Нови Сад: *Прилози проучавању језика*, 55, 55–88.

Драгићевић, 2013: Р. Драгићевић, Концепт Бога у српским народним пословицама, у: Ј. Грковић-Мејџор, К. Кончаревић (прир.), *Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, књига 5, Теолингвистичка проучавања словенских језика*. Београд: САНУ – Одељење језика и књижевности, 71–85.

Ђукић, 2019: М. Ђукић, Лингвокултуролошка анализа концепта ‘пријатељство’ у српском језику и српској култури, у: Д. Ајдачић (ур.), *О вредностима у српском језику 2: Зборник етнолингвистичких радова*. Београд: Алма, 60–95.

Златановић, 2014: М. Златановић, *Речник говора јужне Србије*. Врање: Учитељски факултет (Врање: Аурора).

Ивић, 2005: М. Ивић, Когнитивни и граматички аспекти евалуације изразом добар (-а, -о). Београд*: Лужнословенски филолог*, 61, 1–10.

Јовановић, 2006: Ј. Јовановић, *Синтакса и стилистика српских народних пословица* I, II. Београд: Јасен.

Јовановић, 2007: В. Јовановић, О неким изразима са лексемом *глас* у српском језику. Београд: *Наш језик*, XXXVIII/1-4, 35–42.

Милановић, 2014: С. Милановић, Фразеологизми с компонентом око: универзално и специфично. Београд: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 43/1, 385–393.

Милосављевић, 2017: Т. Милосављевић, Лексика српског призренског говора. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LXIV, 11–601.

Милосављевић, 2019а: Т. Милосављевић, Вербализација концепта част на језичкој слици света Куча, у: *Српско језичко и књижевно насљеђе на простору данашње Црне Горе. Српски језик и књижевност данас*. Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, 269–283 .

Милосављевић, 2019б: Т. Милосављевић, Концепт гостопримство у језичком сазнању српског народа (на примерима из Вукове грађе), у: *Савремени токови у науци о језику и књижевности, Тематски зборник радова, књ. 2*. Ниш: Наука и савремени универзитет 8, 43–57.

Пејовић, 2014: А. Пејовић, Паремије као део етнолингвистичког наслеђа. Београд: *Гласник Етнографског института САНУ*, LXII/2, 201–213.

Речник МС, 2007: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска.

Ристић, Лазић Коњик 2020: С. Ристић, И. Лазић Коњик, *Когнитивни правац у српској етнолингвистици – почеци развоја и актуелни проблеми*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Ристић 2024: Д. Ристић, Концептуализација жене у домену друштвеног статуса у српским народним пословицама. *Прилози проучавању језика*, 55, 139–154.

Стефановић 2012: М. Стефановић, *Језичка слика породице у руском и српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет.

Требјашанин, Лаловић, 2011: Ж. Требјашанин, З. Лаловић, *Појединац у групи*. Подгорица: Завод за уџбенике и наставна средства.

*

Bugarski, 2005: R. Bugarski, *Jezik i kultura*. Beograd: Čigoja štampa.

Georgijev, 2020. I. Georgijev, Tradicionalne rodne uloge u srpskim i španskim poslovicama o braku. Бања Лука: *Филолог*, 11 (21), 79–94.

Dragana Stanković

CONCEPTUALIZATION OF GOOD AND EVIL IN THE LINGUISTIC WORLDVIEW OF THE PEOPLE OF VRANJE (BASED ON THE PROVERBS OF HADŽI TODOR DIMITRIJEVIĆ)

Summary

Proverbs are linguistic creations that collect, preserve, and pass on the cultural and spiritual experiences of a community. As part of the linguistic worldview of a community, they reflect how the community evaluates phenomena, actions, and human characteristics. This study analyzes the concepts of good and evil in the proverbs collected and published in the early 20th century by Hadži Todor Dimitrijević from Vranje, intending to reconstruct the patterns of evaluation and behavior of people in Vranje at that time. The lexical-semantic analysis shows that the concepts of good and evil are lexicalized across several semantic domains: moral and character traits, actions and behavior, intellectual and religious values, social roles, and interpersonal relationships. In the linguistic worldview of the people of Vranje, good and evil are not abstract categories, but are inextricably linked to moral, familial, religious, and social values. Good is perceived as an ideal, a permanent value, and divine protection, while evil is understood as a supernatural, malevolent force that disrupts the moral order and endangers the individual. Such a value system shaped the patterns of behavior in accordance with the moral and social norms and stereotypes of the Vranje environment. This study demonstrates the function of proverbs in transmitting cultural values and conceptualizing language as a repository of cultural patterns, thereby providing a foundation for cross-cultural comparison with other linguistic communities and their folkloric heritage.

Keywords: concept of good and evil, linguistic worldview, proverbs, value system, behavioral patterns.

Душан Р. Стефановић[1]
Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет

УДК 811.163.41’373.232.1-055.2(497.115)
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.31

КА СЕМАНТИЧКОЈ ТИПОЛОГИЈИ ЖЕНСКИХ ЛИЧНИХ НАДИМАКА СА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

Предмет овог рада јесте приказ личних надимака жена са Косова и Метохије. Грађа за рад, на основу које су формиране семантичке групе, ексцерпирана је из *Речника личних надимака Срба са Косова и Метохије* Г. Јашовића, М. Дејановић и Д. Стефановића. У тренутку комплексних друштвено-политичких и историјских прилика на Косову и Метохији, оваквим радом и језичком анализом грађе досад ретко обрађиване ономастичке категорије, даје се слика статуса жене и њеног положаја у мултиетничкој средини, те њене позиције у контексту породичног и друштвеног миљеа.

Кључне речи: ономастика, антропонимија, женски лични надимци, *Речник личних надимака Срба са Косова и Метохије*.

1. Увод

Иако је, према инструкцијама Павла Ивића, а по оснивању Одбора за ономастику, простор Косова и Метохије последњих деценија XX века био приоритет у ономастичким истраживањима ипак се, сагледавањем ономастичке литературе и стања на терену, изазваног различитим друштвено-политичким и економским ситуацијама[2], може рећи да се потреба за пописивањем и анализом ономастичке грађе јавља и данас. С тим у вези, важно је истаћи да је у последње време, а под тим подразумевамо период од почетка XXI века до данас, објављено неколико важних ономастичких студија и речничких публикација. Последњи у низу, објављен у издању Филозофског факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, јесте *Речник личних надимака Срба са Косова и Метохије*[3] (2023) Г. Јашовића, М. Дејановић и Д. Стефановића. Поменути речник доноси нешто више од 8.000 личних надимака забележених у 400 села широм

[1] dusan93esn@gmail.com; dusan.stefanovic@pr.ac.rs

[2] У претходном периоду, простор Косова и Метохије заправо је „оквир различитих турбулентних друштвено-политичких и безбедносних криза, временом трансформисаних од отворених етничких сукоба, преко сукоба ниског интензитета, до тренутног/привидног стања мира” (Миловановић и Терзић, 2025: 215).

[3] Надаље: *Речник*.

Косова и Метохије, како раније објављених у различитим публикацијама тако и прикупљених на терену у периоду од 2014. до 2023. године.[4]

Овај рад представља прилог семантичкој анализи женских личних надимака са Косова и Метохије. Треба нагласити да је корпус поменутих надимачких имена невелики. Укупно је објављено њих око 300, што износи свега 3,75% од укупног броја регистрованих надимака. Основни разлози за анализу јесу приметно мања заступљеност женских личних надимака у грађи, али и присуство различитих језичких и културних образаца који сведоче о женској друштвеној улози и њиховом културном прожимању у селима широм Косова и Метохије.

Прикупљање личних надимака на Косову и Метохији показало се као јако сложен и вишеслојан процес, оптерећен специфичним друштвеним, политичким и културним околностима. Иако лични надимци чине важан сегмент унутрашње комуникације једне заједнице, приступ поузданом материјалу са терена често је ограничен неповерењем информатора, њиховим страхом од погрешне интерпретације или злоупотребе прикупљених података. Због надасве осетљивих међуетничких односа, миграционих кретања (и унутар микро простора) и промена у структури становништва, на терену се мора пажљиво и темељно градити однос са информаторима. Лични надимци су јако осетљива ономастичка категорија јер обично подразумевају личну и(ли) колективну идентификацију са особом која се именује и дуго се памте у нашем народу. Њихова употреба условљена је сложеном мрежом социјалних односа, често и хијерархијом унутар породице, али и механизмима укључивања или искључивања појединца из шире заједнице. Управо због тога се јако тешко долази до поузданих података. Потешкоће се јављају и „јер је записивач најчешће неко кога информатори не познају, па је доза неповерљивости присутна још на самом почетку обављања ових послова. Осим тога, жене, углавном, удајом мењају средину у којој су рођене, па обично прикривају свој надимак који носе од куће, из села из којег долазе. Такође, људи у руралним срединама ретко и да желе уопште да говоре о томе. Такву врсту разговора информатори сматрају нечасним послом" (Јашовић, 2016: 92). На терену се овај аспект осетљивости манифестује као једно од кључних методолошких ограничења. Истраживачи који прикупљају грађу у сеоским срединама широм Косова и Метохије сусрећу се са проблемом „навођења" информаторâ да уопште изговоре неки женски надимак. Томе сведочи и наше искуство, чије је присуство на терену често изазивало ограничења овог типа. Наиме, током прикупљања грађе за израду *Речника*, у више наврата дешавало се да на праг дома изађе жена, али разговор са њом често није (ни) могао бити настављен или остварен уколико се у њеном присуству није налазио мушки (и старији) члан породице. Ова пракса по-

[4] О важности поменутог речника видети Стефановић, 2024 и Стефановић и Јашовић, 2025, и тамо наведену литературу.

нављала се и у оним моментима када су домаћини били упознати са циљем истраживања, па чак и када је однос поверења претходно био успостављен. Сходно томе, може се извести закључак о релативно неповољном положају жена у традиционалним/патријархалним срединама, али и о ограничености њихове даље јавне и комуникацијске видљивости, што, у вези са нашим предметом истраживања, даље доводи до тога да жене ређе уопште и примају надимке. Уосталом, не смемо ни са задршком и по страни оставити то да су „етнички конфликт и његове дуготрајне последице оставили дубок траг на свакодневицу жена у Косовској Митровици (и на Косову и Метохији – прим. аут.), упркос томе што оне нису биле директно укључене у ратне сукобе" (Миловановић и Терзић, 2025: 215–216).

2. Претходна истраживања женских личних надимака у србистици

Један од принципа којим су се лингвисти или србисти у ономастичким истраживањима руководили приликом речничког уобличавања грађе јесте системско издвајање мушких од женских личних надимака. Захваљујући томе, јасно се да видети удео женских личних надимака у ономастичком систему одређеног предела (видети нпр. Ћупић, 1996; Џоговић, 1996; Жугић, 2002; Букумирић, 2015 итд.). У последње време, а под тиме подразумевамо деценију и по уназад, ономастичари приступају, поред речничког уобличавања грађе, и њеној анализи. Тако Г. Јашовић (2009: 26) од укупно 370 личних надимака у Угљару код Косова Поља бележи свега 50 женских и закључује да је женске личне надимке изразито тешко бележити на терену, а да у прилог томе говори веома мали број забележених надимака. У грађи из централног Косова, М. Букумирић (2015: 286–288) као најфреквентнију, када је реч о мотивацији женских личних надимака, издваја особину носиоца. М. Петровић-Савић, износећи ономастичку грађу из пунктова Бела Црква и Мојковић, истиче да „у неслужбеној комуникацији жене ређе од мушкараца добијају личне надимке, а и када их добију, у већини случајева мотивисани су надимком мужа, оца и у ретким случајевима брата" (Петровић-Савић, 2016: 64). Од укупно нешто мање од 300 личних надимака, Петровић-Савић бележи свега педесетак женских. Примера ради, у истраживању личних надимака ученика Пожаревачке гимназије (Јовановић, 2018), јасно је да је двоструко мање забележено женских од мушких и да је једна од фреквентнијих семантичких група заправо група личних надимака мотивисаних презименом, и то најчешће са мушким антропонимом у основи. У селу Доња Сабанта код Крагујевца, на микро простору, М. Обрадовић (2022: 205) не бележи надимке којима се именују женске особе. У истраживању реализованом у Доњем Љубешу код Алексинца, Д. Стефановић (2022: 54) доноси

укупно 160 личних надимака, од чега се 139 односи на особе мушког пола док се свега 21 надимак односи на особе женског пола. С. Савић (2024: 35) наводи да се данас посебно ретко говори о женским личним надимцима, те доноси из Гаџиног Хана свега 31 женски лични надимак, што представља 13,48% од укупно забележене грађе.

3. Семантичка анализа женских личних надимака са Косова и Метохије

На основу грађе ексцерпиране из *Речника* добили смо петнаест обимних семантичких група из којих би се могле издвојити и неке подгрупе. Приликом класификације полазило се од доминантних семантичких обележја уочених у грађи, што је омогућило систематичан и прегледан увид у анализирани корпус. Иако ексцерпирана грађа пружа знатно ширу слику, услед ограничености обима рада није било могуће укључити све женске личне надимке забележене у *Речнику*, па ни приказати све семантичке групе, већ смо се одлучили да посветимо посебну пажњу најобимнијима. Из тог разлога у анализу су и уврштени само они примери који се могу сматрати репрезентима за поједине семантичке групе, односно они који на најјаснији начин илуструју основне значењске карактеристике посматраних надимака.

Као једна од семантичких група са највише забележених примера издваја се група *Женски лични надимци мотивисани презименом*. Ови надимци жена нису надевени нити добијени према њеним индивидуалним особинама, већ искључиво према њеној породичној припадности. Тиме се недвосмислено показује традиционално/патријархално уређење заједнице. У оваквим моделима жена се именује посредно кроз мушког члана породице (оца или супруга, односно њихових презимена), а њен идентитет остаје у другом плану. То такође сведочи о ограниченом простору за њену индивидуалну идентификацију. Семантика ових надимака односи се на социјално позиционирање и тако се залази у домен лингвокултурологије. Неки од ексцерпираних женских личних надимака мотивисаних презименом јесу: *Аврамка* (< *Аврамовић*), *Бакић* (< *Бакић*), *Ђекна* (< *Ђекић*), *Комадара* (< *Комад*), *Огњановка* (< *Огњановић*), *Поповка* (< *Поповић*), *Радулка* (< *Радуловић*), *Тасићка* (< *Тасић*), *Томка* (< *Томић*) итд.

Посебно и врло важно место у систему ономастике на Косову и Метохији заузимају женски лични надимци мотивисани личним именом / надимком мушке особе. У овој и првој семантичкој групи, као доминанта, показује се припадност жене одређеном мушкарцу. За разлику од личних надимака мотивисаних презименом, који указују на шире породично порекло, овде долази до конкретизације односа и везивања за мушког члана породице који на неки начин ужива социјалну препознатљивост у заједници. Дакле,

у примерима овог типа такође се не истиче индивидуална идентификација жене већ искључиво њено повезивање са конкретним мушкарцем, „главом куће"/ домаћином, друштвено релевантним, што даље доводи до тога да се „утицај традиционалистичких норми у српском друштву на северу Косова и Метохије (али и на простору читаве покрајине – прим. аут.) доминантно манифестује у 21. веку" (Марјановић, 2024: 1126; видети и Сикимић, 2005: 92; Иванов, 2009: 162–163; Zlatanović, 2011; Марковић Савић, 2013: 333; Златановић, 2018). Тако надевање личних надимака женама овог типа експлицитно показује и потврђује јасно изражен патријархални модел заједнице према којем се идентитет жене гради и препознаје према мушкарцу. Сходно томе, социјална позиција жене бива условљена њеним породичним статусом. Женски лични надимци овог типа су: *Анђелкова*, *Бачкова*, *Буџина*, *Вампирова*, *Жуљкова Слађа*, *Зорка Мирчетова*, *Јовка*, *Каша*, *Кокотанова Зора*, *Љиља Певцова*, *Нена Муљина*, *Орда* итд.[5]

Једна од семантичких група са највише забележених примера је семантичка група *Женски лични надимци мотивисани физичким изгледом*. Надимци који припадају овој семантичкој групи имају мотивацију засновану на уочљивим спољашњим обележјима носилаца (попут висине, телесне конституције, боје косе итд.), уосталом „физички изглед јесте оно што се прво примети код појединца, те је тако мотивација надимака физичким изгледом појединца сасвим разумљива" (Стефановић, 2022: 53). Надимци овог типа настају најчешће као резултат непосредне перцепције и имају изразито дескриптивну функцију, те тако одражавају начин на који појединац бива доживљен унутар одређене заједнице. Њихова учесталост у корпусу указује на значај физичког изгледа као једног од доминантних фактора у процесу именовања. Репрезентативни надимци из анализираног корпуса који припадају овој семантичкој групи су: *Белка*, *Буљка*, *Буџка*, *Зекна*, *Локница*, *Ока*, *Пљоч'ка*, *Ситна*, *Ћопка*, *Фигура*, *Чакља* итд.

Како наводи М. Букумирић, лични надимци мотивисани пореклом или каквим етником или етнонимом означавају „народност, порекло или неку особину карактеристичну за одређену етничку заједницу или личност" (2015: 274). Они лични надимци који припадају овој семантичкој групи као примарни мотив имају порекло жене које се у традиционалној заједници / патријархалној средини сматра важним елементом њене социјалне идентификације. Уз то, лични надимци овог типа указују на „порекло појединца, реферишући на податак одакле се именовани доселио, где је рођен или где је радио" (Савић, 2022: 40). Женски лични надимци могу издвајати јединку из групе као ону која припада истом простору, али служе и као траг миграционих процеса и историјских кретања на Косову и Метохији. Жена се често, након удаје, одласком у нову средину именује према месту из ког

[5] У грађи којом располажемо приметно је неколико начина творбе женских личних надимака, али ће више речи о творбеним обрасцима бити у неком будућем истраживању.

потиче, те тако и након промене куће чува породичну припадност. Међутим, грађа којом располажемо показује да често долази и до *секундарне номинације*, када се жени додељује нов надимак мотивисан називом места у које се удала. Тиме жена добија нови социјални контекст. Свакако, оваквим видом именовања чува се колективно памћење о кретању, пореклу, али и начину уклапања у заједницу. Чињеница да се женама надевају надимци према месту у ком се удала додатно потврђује патријархални модел живљења на Косову и Метохији. Неки од женских личних надимака из наше грађе су: *Адановка*, *Божовка*, *Будрижанка*, *Бушанка*, *Грезимка*, *Далматинка*, *Дул'анка / Дул'ка*, *Зебинка*, *Косовка*, *Одовка*, *Пасјанка* итд.

Забележени су још и женски лични надимци мотивисани зоонимима (*Ака*, *Анаконда*, *Жаба*, *Зајка* и др.), женски лични надимци мотивисани именима, презименима или надимцима јавних личности (*Брена*, *Индира*, *Паја*, *Тања Савић*, *Ћана* и др.), женски лични надимци мотивисани занимањем (*Баљка*, *Биља фризерка*[6], *Даздарка*, *Фризерка*, *Шнајдерка* и др.), женски лични надимци мотивисани понашањем у друштву (*Бомбоњера*, *Бука*, *Бунда*, *Вашљивка*, *Вашљивче* и др.), женски лични надимци мотивисани именима фиктивних ликова (*Зевс*, *Олива*, *Памела*, *Штрумпфета* и др.), женски лични надимци мотивисани карактерном особином (*Аждаја*, *Алапача*, *Вештица*, *Пис* и др.), наслеђени женски лични надимци (*Века*, *Велика*, *Кашорка*, *Џема* и др.), женски лични надимци мотивисани говорном маном (*Бења*, *Бобица*, *Жвакла*, *Фрска* и др.), женски лични надимци мотивисани породичним статусом (*Макаца*, *Удовица* и др.), женски лични надимци мотивисани фитонимима (*Шептелија* и др.), женски лични надимци нејасне мотивације (*Беја*, *Бока кока*, *Вава*, *Зеза*, *Чадка*, *Чеврат* и др.)

Овом приликом желимо се још посебно дотаћи и семантичке групе коју чине женски лични надимци нејасне мотивације, а у коју смо сврстали оне личне надимке чије порекло / значење није било могуће утврдити на терену или за које није било поузданих информација у литератури која је коришћена приликом израде *Речника*. Ова семантичка група има значајну методолошку вредност, будући да указује на ограничења која постоје у теренском раду и показује значајну улогу информатора као посредника између језичке чињенице са терена и њене научне интерпретације. Зато је методолошки оправдано и важно током теренских истраживања прикупљати и бележити личне надимке чија мотивација није увек у потпуности јасна, будући да су и они саставни део ономастичког система. Њихово укључивање у корпус омогућава целовитији увид у структуру и обим анализиране грађе. Наравно, свакој даљој анализи надимака из ове семантичке групе треба приступити с опрезом.

[6] На терену се показало да су често у употреби облици који се састоје од личног имена и апелатива који означава занимање. Носиоци оваквог типа именовања у селима широм Косова и Метохије идентификују се искључиво путем ових сложених структура.

4. Закључак

На основу анализе ексцерпиране грађе из *Речника*, долазимо до закључка да лични надимци жена имају и те како социолингвистички идентитет и да на тај начин постају маркери етничке припадности или културне интеграције. Надимци жена одражавају динамику идентитета кроз типове именовања, функционишу као симбол интеграције или диференцијације, могу бити показатељ међукултурног дијалога, а свакако представљају важан сегмент нематеријалне културне баштине и значајан слој лексике једног језика. Ово истраживање показује да женски лични надимци у српским селима на Косову и Метохији често одражавају дубоко укорењене патријархалне обрасце. Идентификација једне жене уобичајено се одређује преко мушкарца, односно везује се за мушку фигуру из породице (мужа или оца).

Литература

Букумирић, 2015: М. Букумирић, *Ономастика централног Косова*. Београд: Српска академија наука и уметности.

Жугић, 2002: Р. Жугић, Лични надимци у околини Лебана и Лесковца. Београд: *Ономатолошки прилози*, XV, 201–214.

Златановић, 2018: С. Златановић, *Етничка идентификација на послератном подручју: српска заједница југоисточног Косова*. Београд: Етнографски институт САНУ.

Иванов, 2009: Ј. Иванов, Профил родних односа на Косову и Метохији: између „пожељног" и стварног. Ниш: *Годишњак за социологију*, V, 155–169.

Јашовић, 2009: Г. Јашовић, Лични надимци у Угљару код Косова Поља. Косовска Митровица: *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, XXXIX, 25–40.

Јашовић, 2016: Г. Јашовић, *Ономастика подјухорског села Својнова*. Својново · Косовска Митровица: Удружење за културу и уметност „Логос" · Филозофски факултет.

Јашовић и др., 2023: Г. Јашовић, М. Дејановић, Д. Стефановић, *Речник личних надимака Срба са Косова и Метохије*. Косовска Митровица: Филозофски факултет.

Јовановић, 2018: С. Јовановић, Лични надимци ученика Пожаревачке гимназије, у: *Милорад Ђорац – педагог и научни радник*. Косовска Митровица: Филозофски факултет, 113–129.

Марјановић, 2024: М. Марјановић, Традиционалистичко-идентитетски образац у наслеђивању код Срба на северу Косова и Метохије. Београд: *Социолошки преглед*, LVIII–4, 1114–1143. https://doi.org/10.5937/socpreg58-55080

Марковић Савић, 2013: О. Марковић Савић, Радни статус жена са северног Косова и Метохије. Косовска Митровица: *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, XLIII–2, 321–338.

Миловановић и Терзић, 2025: И. Миловановић и А. Терзић, Свакодневица жена у подељеном граду: пример Бошњакиња у Косовској Митровици. Београд: *Гласник Етнографског института САНУ*, LXXXIII–2, 213–238. https://doi.org/10.2298/GEI2502213M

Обрадовић, 2022: М. Обрадовић, Из ономастике села Доња Сабанта код Крагујевца. Крагујевац: *Липар*, 80, 201–214. https://doi.org/10.46793/LIPAR80.201O

Петровић-Савић, 2016: М. Петровић-Савић, Из ономастике Рађевине. Лични надимци два рађевска села: семантика и мотивација. Бања Лука: *Филолог*, VII–13, 58–74.

Савић, 2024: С. Савић, Лични надимци заплањске варошице Гаџин Хан. Косовска Митровица: *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, LIV–1, 33–51. https://doi.org/10.5937/zrffp54-44225

Сикимић, 2005: Б. Сикимић: Енклава Прилужје: конструкција локалног идентитета, у: *Живот у енклави*. Крагујевац: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Крагујевцу, 89–128.

Стефановић, 2022: Д. Стефановић, Лични надимци у Доњем Љубешу код Алексинца. Косовска Митровица: *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, LII–2, 47–59. https://doi.org/10.5937/zrffp52-32187

Стефановић, 2024: Д. Стефановић, *Речник личних надимака Срба са Косова и Метохије* као први речник личних надимака у србистици, у: *Лексикографски сусрети 1: Модерни речници у функцији просечнога корисника: стари проблеми, савремени правци и нови изазови*. Београд: Филолошки факултет, 253–259. https://doi.org/10.18485/lexicog_meet.2024.1.ch21

Стефановић и Јашовић, 2025: Д. Стефановић и Г. Јашовић, Прилог проучавању ономастике Косова и Метохије на примеру израде *Речника личних надимака Срба са Косова и Метохије*, у: *Историја, култура, идентитет*, св. 2. Косовска Митровица: Филозофски факултет, 231–241.

Ћупић, 1996: Ж. Ћупић, Антропонимија Бјелопавлића. Београд: *Ономатолошки прилози*, XII, 367–416.

Џоговић, 1996: А. Џоговић, Ономастика Горе. Београд: *Ономатолошки прилози*, XII, 33–366.

Zlatanović, 2011: S. Zlatanović, Family in the Post-War Context: The Serbian Community of Southeast Kosovo. Münster: *Ethnologia Balcanica*, 15, 227–250.

Душан Р. Стефанович

К СЕМАНТИЧЕСКОЙ ТИПОЛОГИИ ЖЕНСКИХ ЛИЧНЫХ ПРОЗВИЩ В КОСОВО И МЕТОХИИ

Предметом данной статьи является семантическое представление личных прозвищ женщин из определённой (многоэтнической) среды. Материалом для анализа, на основе которого были сформированы семантические группы, послужил *Словарь личных прозвищ сербов Косово и Метохии* авторов Голуба Яшовича, Милицы Деянович и Душана Стефановича. В условиях сложной социально-политической и исторической обстановки в Косово и Метохии данное исследование и лингвистический анализ материала, посвящённого до сих пор редко изучаемой ономастической категории, позволяют получить представление о статусе женщин и их положении в многоэтнической среде, а также об их положении в контексте семьи и социальной среды.

Ключевые слова: ономастика, антропонимия, женские личные прозвища, *Словарь личных прозвищ сербов Косово и Метохии*.

Татјана Трајковић[1]
Универзитет у Нишу[2]
Филозофски факултет
Департман за србистику

УДК 811.163.41`282 (497.11 НИШ)
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.32

ДИЈАЛЕКТОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА НА ФИЛОЗОФСКОМ ФАКУЛТЕТУ У НИШУ КАО ДОПРИНОС СРПСКОЈ ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈИ

У раду се даје преглед досадашњих истраживања на Филозофском факултету у Нишу из области дијалектологије. Ови радови су се реализовали у оквиру Групе за српски језик и књижевност, данашњег Департмана за србистику. Дипломске, мастерске, магистарске и докторске радове реализовали су студенти под менторством професора који су углавном били дијалектолози. Ови радови би се могли сврстати у неколико тематских група: 1. анализе фонетских и морфолошких дијалектизама, 2. лексичка истраживања, 3. истраживања из ареалне лингвистике; 4. истраживања из урбане дијалектологије; 5. ономастичка истраживања; 6. народно усмено стваралаштво. Неки од ових резултата истраживања објављени су и јавно доступни, а већи број није. Свакако је јасно да сви ови радови представљају одређени допринос развоју српске дијалектологије, те да је важно макар објавити њихову библиографију.

Кључне речи: српски језик, дијалектологија, 120 година српске дијалектологије, Филозофски факултет у Нишу.

1. Увод

У част јубилеју „120 година српске дијалектологије”, који смо обележили у оквирима Међународне конференције *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и периферним областима,* у овом прилогу даје се преглед доприноса дијалектолошким истраживањима кроз студентске радове. Давне 1905. г. наш велики филолог Александар Белић прокрчио је пут свим нашим будућим дијалектолозима објављивањем капиталног дела *Дијалекти источне и јужне Србије* у првом броју данас рено-

[1] tatjana.trajkovic@filfak.ni.ac.rs

[2] Рад је настао у оквиру пројеката *Српски језик и књижевност у фокусу 2025*, који се изводи на Филозофском факултету Универзитета у Нишу (бр. 423/1-3-01) и *Говорни и стандардни језик јавне комуникације у Нишу* (О-25-20) чији је координатор академик САНУ Љубинко Раденковић, а руководилац проф. др Марина Јањић.
Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-66/2025-03).

мираног часописа *Српског дијалектолошког зборника.* О дометима српске дијалектологије може се ценити кроз стотине објављених радова у домаћим и иностраним научним часописима и зборницима, као и кроз бројне дијалектолошке монографије. У сенци видљивих достигнућа учених дијалектолога остају истраживања студената обављана под менторством њихових професора а под окриљем многих високошколских научних и образовних институција. Њихов уложени труд ретко када је постојао шире доступан јер је само мањи број тих радова објављен. Студије српског језика и књижевности на Универзитету у Нишу трају готово четири деценије и у том дугом временском оквиру образују дипломиране филологе за српски језик и књижевност, односно филологе-србисте (в. Максимовић, Османовић, 2017: 459). За најдужи део наведеног периода трајања студија србистике важи да је тај студентски профил био изузетно атрактриван за студенте (в. Максимовић, Османовић, 2017: 459). Интересантно је да се за студије србистике на овом високообразовном седишту у Србији најчешће опредељују средњошколци из југоисточне Србије и то највише из Ниша, Лесковца, Прокупља, Врања, Пирота (в. Максимовић, Османовић, 2017: 460). Овај податак може бити у блиској вези са тумачењем значајног интересовања студената за истраживачке теме из области дијалектологије будући да је само подручје југоисточне Србије и иначе дијалектолошки привлачно (в. Реметић, 2007: 179). О говорима призренско-тимочке области као плодотворном дијалектолошком подручју како из угла извора тако и из угла ауторских остварења сведоче бројни аутори који су састављали библиографије, писали прегледне аналитичке и синтетичке радове о дијалектолошким доприносима инспирисаним овим подручјем, а неки од њих се могу пронаћи у следећим референцама: Ивић, 1994; Богдановић, Вукадиновић, Марковић, 1994; Марковић Ј. 1999; Реметић, 1999; Марковић Б. 2015; Јуришић, Марковић Ј. 2016.

Студентски дијалектолошки радови садрже грађу прикупљану на терену или ексцерпирану из различитих писаних извора, а која је анализирана у складу са неопходном истраживачком методологијом. Наравно, сви ти радови нису самостално рађени већ под будним оком ментора, те треба веровати у њихову научну релевантност. У том смислу је и постављен циљ овог истраживања - да се да пресек и преглед досадашњих дијалектолошких истраживања рађених на Филозофском факултету у Нишу како бисмо имали увид у урађено и како бисмо знали шта се још може урадити. Овакав податак био би од користи не само на статистичком и практичном плану, већ вероватно и шире, јер би многи постигнути резултати тих студентских радова могли да допринесу попуњавању празних поља досад необрађених тема.

Данашњи *Департман за србистику* у Нишу постоји од 1987. године када је основан као *Наставно-научна група за српскохрватски језик и југословенске књижевности*, а који је касније преименован у *Студијска група за српски језик и књижевност.* Дијалектолошки предмети одувек су имали посебно

место у наставном процесу на овој студијској групи пре свега због тога што су многи наши познати дијалектолози држали наставу на Филозофском факултету. Неки од њих су: Асим Пецо, Радоје Симић, Милорад Дешић, Милан Драгичевић, Петар Ђукановић, Зорка Кашић, Милосав Вукићевић, Недељко Богдановић, Слободан Реметић, Радосав Ђуровић, Вилотије Вукадиновић, Љубисав Ћирић, Јордана Марковић, Софија Милорадовић. Овакав наставни састав свакако је утицао на извесна усмеравања истраживачког фокуса, што се најбоље огледа у избору тема семинарских, дипломских, мастерских, магистарских и докторских радова.[3] Претраживањем доступног архивског материјала дошло се до списка наслова радова са сва три нивоа студија, имена студената, њихових ментора и времена одбране.[4] Преглед ових студентских постигнућа можда је мали за целокупну домаћу дијалектологију, али је ипак важан за увид у досадашњу обраду дијалектолошких тема, при чему треба посебно истаћи значај прикупљене дијалекатске грађе која би се могла уклопити и у друга дијалектолошка истраживања.

Овај преглед обухвата 227 наслова студентских радова са три[5] нивоа нивоа студија: дипломски, мастер, магистарски и докторски.[6] Из тих наслова могло се препознати шест тематских група у које би се радови сврстали. Ради се о ужим пољима која покривају различите дијалектолошке анализе:

1. анализа фонетских и морфолошких дијалектизама:
   1.1. народних говора неког места,
   1.2. у књижевном стваралаштву;
2. лексичка истраживања:
   2.1. народних говора неког краја,
   2.2. у књижевном стваралаштву;
3. истраживања из ареалне лингвистике;
4. истраживања из урбане дијалектологије;
5. ономастичка истраживања:
   5.1. неког краја,
   5.2. књижевног дела,
   5.3. ходонимије;
6. народно усмено стваралаштво.

[3] Детаљније о теми која се тиче наставе из дијалектолошких предмета у Нишу, Србији и у региону в. рад Т. Трајковић, *Настава дијалектологије на Филозофском факултету у Нишу. Лингвометодика бр. 2,* 2024. (у штампи).

[4] Велику захвалност дугујем колегиницама из студентских служби за основне, мастер и докторске студије: Александри Ристић, Сањи Крстић Јовановић и Лидији Станковић, без чије предусретљивости и помоћи овај рад не би могао бити написан.

[5] У старијем систему високог образовања то су били нивои носновних, магистарских и докторских студија, а у новом се то односи на основне, мастер и докторске студије.

[6] Овај број је вероватно и већи јер је преглед рађен само на основу доступног архивског материјала.

Дијалектолошке анализе на фонетском и морфолошком плану обухватале су најчешће живу грађу прикупљену на терену од аутентичних говорника неког места. Ова истраживања углавном су се односила на подручје призренско-тимочких говора. Материјал из књижевних дела такође је обрађиван из дијалектолошке перспективе и то се тицало књижевности на дијалекту, а то су дела у главнини писана на неком од призренско-тимочких говора. Лексичка истраживања односила су се на прикупљање лексике на одређеном подручју као и у неком књижевном делу, која се систематизовала и анализирала применом одговарајуће методе. Мањи број радова односи се на област ареалне лингвистике и урбане дијалектологије. Ономастичка истраживања такође су била захвална тема студентских завршних радова. Мада из ове области има радова и из деведесетих година, ове ономастичке анализе углавном се везују за новије доба. Ово се посебно односи на поља књижевне ономастике и ходонимије, којима се интензивније бавило тек у другој деценији 21. века.

2. Преглед студентских дијалектолошких радова

1. **Анализа фонетских и морфолошких дијалектизама**

1.1. Фонетски и морфолошки дијалектизми у говору неког краја

Студент	**Назив рада**	**Датум одбране**	**Ментор**
Наташа Стефановић	***Морфолошки опис говора села Балинца***	6. 7. 1994.	Недељко Богдановић
Ружица Митић	***Морфолошке одлике говора села Ваве***	6. 6. 1995.	Недељко Богдановић
Татјана Трајковић	***Гласовне одлике говора Бујановца***	2002.	Јордана Марковић
Тања Гроздановић	***Модалност и средства за њено изражавање у говору села Вољчинца***	9. 11. 2004.	Љубисав Ћирић
Веселинка Влашчић	***Морфолошке одлике говора села Чанад***	7. 12. 2005.	Јордана Марковић
Соња Цолић	***Фонетске одлике говора Доњег Крњина***	25. 2. 2005.	Јордана Марковић
Ксенија Михајловић	***Гласовне особине говора Градишта***	16. 6. 2005.	Јордана Марковић
Јелена Милошевић	***Фонетске одлике говора Горњег Вртогоша***	21. 6. 2005.	Јордана Марковић
Анита Радојевић	***Фонетске одлике говора Лазаревог Села***	7. 7. 2006.	Јордана Марковић
Ивана Ђорђевић	***Фонетске одлике говора села Ораовице (Црковничке)***	10. 7. 2006.	Љубисав Ћирић

Лидија Јеремић	***Говорне одлике села Сиња Глава***	27. 6. 2006.	Јордана Марковић
Ана Савић	***Фонолошки опис говора села Гулијана***	3. 11. 2006.	Слободан Реметић
Сандра Динић	***Говор Мерошине – фонетске одлике***	30. 10. 2007.	Јордана Марковић
Маја Цветковић	***Архаизми и иновације у говору села Крупца код Пирота***	6. 7. 2007.	Љубисав Ћирић
Маја Грујић	***Фонетске одлике говора села Блажева***	2007.	Љубисав Ћирић
Татјана Стефановић	***Фонетске одлике говора села Богојевца***	14. 7. 2008.	Јордана Марковић
Јелена Арсић	***Фонетске одлике говора Аребанасца***	17. 2. 2008.	Јордана Марковић
Јелена Петровић	***Фонетске одлике Доње Будриге***	1. 7. 2011.	Јордана Марковић
Милена Петровић	***Речи са деклинацијом у говору села Врела***	4. 5. 2009.	Јордана Марковић
Добрила Стефановић	***Фонетске одлике говора Трговишта***	23. 6. 2009.	Јордана Марковић
Љиљана Павловић	***Фонетске одлике говора Габровца***	21. 10. 2009.	Јордана Марковић
Драгана Ранђеловић	***Речи са деклинацијом у говору Кочана***	3. 6. 2009.	Јордана Марковић
Слађана Станишић	***Фонетске одлике говора Дреновца***	17. 3. 2010.	Јордана Марковић
Милан Стаменковић	***Морфолошке одлике говора села Бучје***	29. 12. 2010.	Јордана Марковић
Наташа Илић	***Фонетске одлике села Гагинца***	14. 1. 2011.	Јордана Марковић
Марија Дамњановић	***Фонетске одлике говора Ђуринца***	11. 5. 2011.	Јордана Марковић
Јелена Милошевић	***Фонетске одлике говора Тибужда***	22. 4. 2013.	Јордана Марковић
Ана Станковић	***Фонетске одлике говора Бербатова***	19. 11. 2013.	Јордана Марковић
Ивана Антић	***Морфолошке особине говора Врањске Бање***	28. 10. 2021.	Татјана Трајковић

1.2. Фонетски и морфолошки дијалектизми у усменом стваралаштву и књижевном делу

Студент	**Назив рада**	**Датум одбране**	**Ментор**
Драгана Вељковић	***Дијалектизми у „Ивковој слави” Стевана Сремца***	17. 11. 1993.	Слободан Реметић
Ирена Златковић	***Језик народних приповедака из Ресаве у записима Милоша Ивковића***	18. 10. 1996.	Недељко Богдановић

Марија Грубач	***Компаративна анализа структурних особина дијалекатског текста и текста стандардно (књижевног) језика***	5. 11. 1996.	Недељко Богдановић
Саша Костадиновић	***Језик главних ликова „Зоне Замфирове" Стевана Сремца***	9. 7. 2003.	Љубисав Ћирић
Јасмина Гмитровић	***Језик трговачког тефтера из 1854.***	12. 8. 2003.	Недељко Богдановић
Тања Милосављевић	***Говор Ниша у делу Јелене Димитријевић***	28. 5. 2004.	Љубисав Ћирић
Биљана Станковић	***Језик песама Старца Милије***	24. 6. 2004.	Љубисав Ћирић
Милица Станковић	***Језик „Зоне Замфирове" Стевана Сремца.***	23. 12. 2005.	Љубисав Ћирић
Ана Стевановић	***Језик „Ђул-Марикине прикажње" Јелене Димитријевић***	13. 10. 2006.	Љубисав Ћирић
Драгана Анђелковић	***Фонетске одлике лесковачког говора у „Подисарчанима" С. Димитријевића***	13. 12. 2006.	Јордана Марковић
Слађана Митровић	***Фонетске особине језика романа „Тен'ц" В. Јовић***	27. 2. 2007.	Јордана Марковић
Александра Ђорђевић	***Морфолошке одлике у „Подисарчанима" Саве Димитријевића***	3. 5. 2007.	Јордана Марковић
Јасмина Јовић	***Језик лирских народних песама југоисточне Србије (фонетске одлике)***	11. 3. 2008.	Јордана Марковић
Анита Тодосијевић	***Језик у поезији Мирослава Цере Михаиловића***	1. 7. 2008.	Љубисав Ћирић
Сања Стојановић	***Језик Лине тврђе од камена***	4. 7. 2008.	Јордана Марковић
Светлана Бркић	***Језик народних песама источне и јужне Србије***	16. 7. 2008.	Јордана Марковић
Миљан Ђуровић	***Фонетске одлике лесковачког говора у „Женским ћаскањима" З. Митић***	3. 3. 2009.	Јордана Марковић
Марина Тачић	***Фонетске особине епских народних песама***	22. 3. 2010.	Јордана Марковић
Ирена Коцић	***Фонетске особине Змајевих песама за децу***	17. 5. 2010.	Јордана Марковић
Марија Јовановић	***Фонетске одлике „Максима Црнојевића" Лазе Костића***	1. 7. 2010.	Јордана Марковић
Милица Лукић	***Фонетске одлике језика збирке песама Исц'втена стрњика***	22. 11. 2010.	Јордана Марковић
Марина Динић	***Фонетске одлике песама Ђуре Јакшића***	6. 12. 2010.	Јордана Марковић
Милена Мандић	***Фонетске особине језика књиге „Тошке из Лесковац и његове говоранције" Д. Каписазовића***	14. 1. 2011.	Јордана Марковић

Драгица Анђелковић	***Фонетске одлике језика „Добричких бисера” В. Милића***	28. 4. 2011.	Јордана Марковић
Драгана Митић	***Фонетске особине језика збирке анегдота „Нашинци” Томислава Г. Панајотовића***	28. 4. 2011.	Надежда Јовић
Марија Раденковић	***Фонетске одлике језика збирке „Ђул девојче”***	20. 8. 2011.	Јордана Марковић
Ана Пејић	***Фонетске особине говора јунака „Сперушканог цвета” Д. Милојковића***	2011.	Јордана Марковић
Данијела Николић	***Именице у роману „Лина тврђа од камена” Јована Петровића***	21. 11. 2011.	Јордана Марковић
Снежана Станковић	***Именице у „Разгледницама из старог Врања” Ч. М. Џоље***	23. 12. 2011.	Јордана Марковић
Бојана Тошић	***Морфолошке одлике збирке анегдота „Нашинци” Томислава Панајотовића***	12. 3. 2012.	Надежда Јовић
Вања Здравковић	***Језик главног јунака у „Чизмашима” Драгослава Михаиловића***	19. 3. 2012.	Надежда Јовић
Јелена Савићевић	***Фонетске одлике језика збирке „Баче поголеме од сокаци” С. Димитријевића***	11. 6. 2012.	Јордана Марковић
Вељко Раденковић	***Фонетске одлике језика књиге „Бате ће се жени” В. Ценића***	9. 7. 2012.	Јордана Марковић
Драгана Вујчић	***Фонетске особине језика драме „На огњишту” Драгослава Манића Форског***	22. 10. 2012.	Надежда Јовић
Јелена Карапанџић	***Именички систем у „Бате ће се жени” В. Ценића***	28. 11. 2012.	Јордана Марковић
Јелена Мадић	***Морфолошке карактеристике језика збирке „К’д с’м бија малечак” Боре Стефановића***	24. 12. 2012.	Надежда Јовић
Јелена Мирковић	***Морфолошке одлике у роману „Преображење” Виолете Јовић***	28. 1. 2013.	Надежда Јовић
Миљана Кењић	***Фонетске одлике језика у роману „Из опанак у ципелу”***	7. 10. 2013.	Надежда Јовић
Драгана Митић	***Именички систем „Сперушканом цвету” Д. Милојковић***	11. 3. 2013.	Јордана Марковић
Сања Вујић	***Фонетске одлике језика збирке „Купен пет’л” Драгана Радовића***	9. 9. 2013.	Јордана Марковић
Милена Витановић	***Фонетске одлике „Девојачког романа” Драге Гавриловић***	23. 10. 2013.	Надежда Јовић
Татјана Петковић	***Фонетске одлике језика драме „Јаглика” Тодора С. Чукаловића***	18. 12. 2013.	Надежда Јовић
Драгана Радовановић	***Фонетске одлике језика „Вересија нема и шлус”***	30. 6. 2014.	Јордана Марковић

Ивана Стошић	***Фонетске одлике дијалектизама у роману „Ветрови старе планине” Слободана Џунића***	2. 7. 2014.	Мирјана Илић
Светлана Ђокић	***Именички аугментативи и деминутиви у „Тимочком дијалекатском речнику” Јакша Динића***	2. 7. 2014.	Мирјана Илић
Марина Јанковић	***Речи са деклинацијом у „Епским народним песмама југоисточне Србије”***	13. 10. 2014.	Јордана Марковић
Наташа Стевановић	***Именички систем у роману „Грех” Драгослава Михаиловића***	23. 2. 2015.	Јордана Марковић
Милена Мицаковић	***Фонетске одлике језика „К'д сам бија малечак” Боре Стефановића***	6. 8. 2016.	Надежда Јовић
Милена Крстић	***Морфолошке одлике именских речи у роману „Баче поголеме од сокаци” Саве Димитријевића***	11. 8. 2016.	Надежда Јовић
Соња Човић	***Деклинациони систем у делу „Нећу татка да обрукам” Милета Костића***	15. 9. 2016.	Јордана Марковић
Даница Илић	***Фонетске одлике језика збирке „К'д с'м попораснуја” Б. Стефановића***	27. 9. 2016.	Јордана Марковић
Анита Станковић	***Фонетске одлике збирке песама „Планинска ората” Мирослава Младеновића Мирца***	28. 9. 2016.	Надежда Јовић
Маријана Милићевић	***Дијалекатске особине у прози „Гладно грне” Драгољуба Златковића.***	21. 12. 2016.	Надежда Јовић
Јасмина Станисављевић	***Фонетске одлике језика главних ликова у „Покондиреној тикви” Јована Стерије Поповића***	15. 1. 2018.	Надежда Јовић
Јулијана Јорданов	***Фонетске одлике романа „Немање” Виолете Јовић***	27. 2. 2020.	Надежда Јовић
Милена Мирић	***Фонетске особине у збирци песама „Врвина за небо“ Зорана Вулића***	28. 1. 2022.	Татјана Трајковић
Данијела Цветановић	***Фонетски дијалектизми у књизи „Дечак са виолином” Бранке Марковић***	8. 5. 2024.	Татјана Трајковић

2. Лексичка истраживања

Студент	**Назив рада**	**Датум одбране**	**Ментор**
Надежда Петровић	***Турцизми у пиротском говору***	26. 11. 1992.	Слободан Реметић
Соња Стевановић	***Турцизми у делу Боре Станковића***	17. 11. 1993.	Слободан Реметић

Јасмина Ристић	***Словенски елементи у лексици куће и покућства у говору Брстовца***	15. 3. 1995.	Слободан Реметић
Татјана Минчев	***Ткачка лексика пиротског краја***	13. 3. 1997.	Слободан Реметић
Марија Пејчић	***Метеоролошка лексика у говору Сврљига***	1. 9. 2004.	Недељко Богдановић
Јелена Глишић	***Лексика народне медицине у тимочко-лужничком говору***	13. 10. 2004.	Недељко Богдановић
Милица Цакић	***Турцизми у „Ивковој слави" Стевана Сремца***	2004.	Слободан Реметић
Маринела Соколов	***Народни називи за фитониме из Димитровграда и околине*** (мастер рад)	6. 6. 2016.	Мирјана Илић
Данијела Лековић	***Воденичарска лексика у јагодинском крају***	26. 9. 2003.	Недељко Богдановић
Миодраг Петковић	***Лексика кројачког заната***	26. 1. 2005.	Јордана Марковић
Милица Ивковић	***Лексика народне ношње југоисточне Србије***	16. 6. 2005.	Јордана Марковић
Наталија Динић	***Лексика нишког виногорја***	8. 7. 2005.	Љубисав Ћирић
Александра Вукадиновић	***Лексика славе и свадбе у говору Грделице***	28. 9. 2005.	Љубисав Ћирић
Миљана Спасић	***Кулинарска лексика села Булиновац код Књажевца***	19. 4. 2006.	Љубисав Ћирић
Јелена Станковић	***Лексика старих заната у лесковачком крају***	27. 6. 2006.	Љубисав Ћирић
Милица Милићевић	***Кулинарска лексика Горњег Матејевца***	7. 7. 2006.	Јордана Марковић
Драгана Младеновић	***Лексика одевања села Бучића***	25. 12. 2006.	Јордана Марковић
Драгана Нејковић	***Лексика пиротског ћилимарства***	29. 1. 2007.	Јордана Марковић
Светлана Димитров	***Ткачка лексика села Лукавице***	6. 3. 2007.	Јордана Марковић
Марија Васиљевић	***Лексика куће и покућства села Држине***	24. 4. 2007.	Јордана Марковић
Драгана Миленковић	***Лексика куће и покућства у селу Голема Њива***	3. 5. 2007.	Јордана Марковић

Данијела Врачар	***Виноградарска лексика книнског краја***	3. 5. 2007.	Слободан Реметић
Драгана Богојевић	***Турцизми у приповеткама Боре Станковића***	10. 5. 2007.	Јордана Марковић
Анкица Бреберина	***Лексика свадбе и свадбених обичаја у Ђинђуши***	29. 5. 2007.	Јордана Марковић
Бранкица Денић	***Ткачка лексика села Житорађа***	3. 7. 2007.	Јордана Марковић
Марија Ранчић	***Сточарска лексика села Шпај код Беле Паланке***	6. 7. 2007.	Слободан Реметић
Бранимир Девић	***Лексика одјевања и обувања села Радучића***	6. 7. 2007.	Слободан Реметић
Јелена Милошевић	***Ратарска лексика села Дебелице***	9. 10. 2007.	Слободан Реметић
Милена Стевановић	***Коларска лексика Брестовца***	1. 7. 2008.	Јордана Марковић
Милена Стојановић	***Антропографска лексика у Речнику тимочког говора Јакше Динића***	14. 7. 2008.	Јордана Марковић
Јелена Стојковић	***Воденичарска лексика јабланичког краја***	17. 12. 2008.	Јордана Марковић
Јелена Шијан	***Лексика пиротског ћилимарства***	29. 12. 2008.	Јордана Марковић
Жаклина Вукадиновић	***Лексика народне медицине у говору Грделице.***	25. 6. 2009.	Јордана Марковић
Тиана Павловић	***Лексика одевања Беле Паланке***	12. 5. 2009.	Јордана Марковић
Тијана Јоцић	***Лексика куће и покућства села Горње Гаре***	23. 11. 2009.	Јордана Марковић
Ивана Стефановић	***Лексика куће и покућства села Скробинца***	10. 5. 2010.	Јордана Марковић
Биљана Златковић	***Лексика куће и покућства села Горње Стопање***	28. 5. 2010.	Слободан Реметић
Јелена Милијић	***Лексика народне ношње села Балановца код Књажевца***	14. 7. 2010.	Љубисав Ћирић
Милена Јовановић	***Антропоморфна лексика Дољевца***	17. 9. 2010.	Јордана Марковић

Марина Миљковић	***Турцизми у „Речнику лесковачког говора" Бранислава Митровића***	28. 10. 2010.	Надежда Јовић
Милица Игић	***Турцизми у „Коштани" Боре Станковића***	10. 11. 2010.	Слободан Реметић
Надежда Маринковић	***Турцизми у „Речнику села Каменице код Ниша" Властимира Јовановића***	13. 12. 2010.	Надежда Јовић
Бранкица Мијић	***Лексика свадбе и свадбених обичаја у Сопоту***	22. 9. 2011.	Слободан Реметић
Ана Станковић	***Кулинарска лексика Власотинца***	13. 12. 2011.	Јордана Марковић
Данијела Ранчић	***Човек, његов изглед и особине у говору Грделице***	14. 2. 2011.	Јордана Марковић
Маја Миленовић	***Виноградарска лексика у Власотинцу***	28. 2. 2011.	Љубисав Ћирић
Александра Крстић	***Лексика народне ношње села Нашушковица***	28. 2. 2011.	Љубисав Ћирић
Биљана Пржита	***Лексички слојеви у „Нечистој крви"***	28. 2. 2011.	Јордана Марковић
Гордана Вулићевић	***Турцизми у приповеткама Боре Станковића***	28. 3. 2011.	Надежда Јовић
Марина Велинов	***Етнометеоролошка лексика Вучја***	4. 4. 2011.	Јордана Марковић
Миљана Николић	***Глаголи говорења у „Тимочком дијалектаском речнику" Јакше Динића***	1. 7. 2011.	Јордана Марковић
Ирена Богдановић	***Лексика у вези са ходом у „Тимочком дијалекатском речнику" Ј. Динића***	22. 2. 2012.	Јордана Марковић
Александра Манчић	***Кулинарска лексика Сопота***	4. 4. 2012.	Јордана Марковић
Јована Ранђеловић	***Лексика јела и пића села Моклишта***	25. 6. 2012.	Љубисав Ћирић
Јулијана Станковић	***Лексика свадбе и свадбених обичаја села Округлица***	25. 6. 2012.	Љубисав Ћирић
Биљана Димитријевић	***Лексика јела и пића у говору села Сурачева***	10. 7. 2012.	Љубисав Ћирић
Сања Рајковић	***Кулинарска лексика Дреновца***	8. 10. 2012.	Јордана Марковић

Светлана Радовановић	***Ратарска лексика у селу Здравињу код Крушевца***	4. 2. 2013.	Надежда Јовић
Душица Динчић	***Кулинарска лексика Сурдулице***	10. 12. 2013.	Јордана Марковић
Маја Живановић	***Виноградарска лексика Матејевца***	5. 2. 2014.	Јордана Марковић
Јована Микић	***Ткачка лексика Азбреснице***	23. 6. 2014.	Надежда Јовић
Александра Ранђеловић	***Лексички слојеви у Петријином венцу***	2. 6. 2014.	Надежда Јовић
Бранкица Илић	***Лексика свадбе и свадбених обичаја села Сурачева***	20. 10. 2014.	Надежда Јовић
Јелена Милошевић	***Терминологија куће и покућства у селу Риљац крај Трстеника***	27. 10. 2014.	Надежда Јовић
Јелена Стојиљковић	***Лексика свадбе и свадбених обичаја у селу Чубура***	1. 8. 2015.	Надежда Јовић
Сања Живковић	***Антропоморфна лексика у „Црнотравском речнику" Радосава Стојановића***	4. 8. 2015.	Јордана Марковић
Љиљана Стојковић	***Пчеларска лексика Свињарице***	13. 5. 2016.	Надежда Јовић
Милена Ватовић	***Лексички слојеви у роману „Чизмаши" Драгослава Михаиловића***	26. 9. 2016.	Надежда Јовић
Ивана Вуликић	***Лексика обичаја и веровања Књажевца и околине*** (мастер рад)	22. 11. 2016.	Мирјана Илић
Светлана Тасић	***Терминологија куће и покућства села Севце*** (мастер рад)	11. 9. 2017.	Јордана Марковић
Марија Јанковић	***Биљни свет у Црнотравском речнику Радосава Стојановића*** (мастер рад)	17. 10. 2017.	Јордана Марковић
Сандра Савић	***Лексика народне медицине у Гаџином Хану*** (мастер рад)	8. 10. 2018.	Јордана Марковић
Јована Петровић	***Животињски свет у Речнику говора Лужнице Љубисава Ћирића*** (мастер рад)	23. 9. 2020.	Татјана Трајковић
Маша Николић	***Лексика именовања женске особе у Антропографском речнику југоисточне Србије Недељка Богдановића*** (мастер рад)	10. 5. 2021.	Татјана Трајковић

3. Истраживања из ареалне лингвистике

Студент	Назив рада	Датум одбране	Ментор
Оливера Михајловић	***Дијалекатске границе преко Пусте реке***	28. 3. 2003.	Недељко Богдановић
Александра Митић	***Терминологија куће и покућства призренско-тимочких говора у светлу ареалне лингвистике***	29. 10. 2018.	Татјана Трајковић
Ана Анђелковић	***Ареали лексике одевања и обувања у призренско-тимочким говорима***	5. 12. 2018.	Татјана Трајковић
Александра Грујовић	***Ареали лексике соматизма у призренско-тимочким говорима***	14. 10. 2019.	Татјана Трајковић
Кристина Пејчић	***Ареали терминологије сродства у призренско-тимочким говорима***	28. 10. 2019.	Татјана Трајковић

4. Истраживања из урбане дијалектологије

Студент	Назив рада	Датум одбране	Ментор
Ивана Илић	***Акценат нишких медија***	26. 11. 2008.	Слободан Реметић
Снежана Антонијевић	***Елементи српског језика у говору Влаха села Брестовца код Бора***	5. 5. 2009.	Слободан Реметић
Маја Станковић	***Вредносни судови о призренско-тимочким говорима***	9. 6. 2010.	Бобан Арсенијевић
Милица Станојевић	***Развој говора код деце са освртом на народни говор***	27. 10. 2011.	Јордана Марковић
Милена Митић	***Утицај дијалекта на усвајање језика код деце***	22. 4. 2013.	Јордана Марковић
Милица Игрутиновић	***Нишки омладински жаргон***	13. 5. 2013.	Мирјана Илић
Милица Михајловић	***Жаргон младих са подручја призренско-тимочког дијалекта и настава српског језика***	9. 11. 2016.	Марина Јањић
Јована Станишић	***Говор петогодишњака пиротског вртића Бамби у светлу социолингвистике***	23. 9. 2019.	Јордана Марковић
Анђела Митић	***Говор села Стајковца - социолингвистички приступ***	21. 10. 2022.	Татјана Трајковић
Наталија Стојменовић	***Ставови студената филолошке оријентације према урбаном врањском варијетету - социофонетска перспектива***	13. 11. 2024.	Нина Судимац

Јована Миленковић	***Социолингвистичко поређење у говору младих и старих у тимочко-лужничком дијалекту***	22. 3. 2024.	Александра Лончар Раичевић

5. Ономастичка истраживања

5.1. Ономастичка истраживања неког краја

Студент	**Назив рада**	**Датум одбране**	**Ментор**
Јасмина Лукић	***Ономастика села Новог Ланишта код Јагодине***	18. 10. 1996.	Недељко Богдановић
Јелена Цветковић	***Структура и творба лесковачких надимака***	12. 3. 1997.	Недељко Богдановић
Михајло Игњатовић	***Топонимија Житног Потока и суседних села***	23. 12. 2005.	Слободан Реметић
Анкица Коцић	***Семантичка структура и лексилка творба ономастике Тимока***	10. 7. 2006.	Љубисав Ћирић
Милена Стојановић	***Семантичка структура и лексичка творба ономастичке грађе у књизи „Ономастика Заглавака" Јакше Динића***	23. 10. 2006.	Љубисав Ћирић
Велимир Илић	***Семантичка и структурно-творбена анализа српских и руских топонима.***	29. 12. 2006.	Јордана Марковић
Ана Маринковић	***Именослов села Лозан***	19. 12. 2007.	Јордана Марковић
Драгана Цвејић	***Семантичка структура и лексичка творба ономастике Заглавка***	17. 3. 2010.	Љубисав Ћирић
Иван Богдановић	***Антропонимија села Бучума у 19. и 20. веку***	20. 10. 2014.	Надежда Јовић
Александра Крстић	***Антропонимијски систем села Шарлинца***	28. 9. 2016.	Јордана Марковић
Марко Костић	***Микротопонимија Братмиловца, Бобишта и Ступнице***	21. 11. 2017.	Татјана Трајковић
Христина Лазаревић	***Антропонимија крушевачког краја на почетку 20. века***	17. 9. 2018.	Татјана Трајковић
Јована Стојковић	***Микротопонимија села Горњи Стајевац, Доњи Стајевац и Сурлица***	13. 5. 2019.	Татјана Трајковић
Бојана Станковић	***Микротопонимија села Леце и Дренце***	22. 2. 2022.	Татјана Трајковић

5.2. Ономастичка истраживања књижевног дела

Студент	Назив рада	Датум одбране	Ментор
Милена Момировић	***Антропонимијски систем српске народне епике***	30. 9. 2016.	Јордана Марковић
Сашка Стефановић	***Антропонимија у делима Бранислава Нушића***	23. 10. 2017.	Татјана Трајковић
Сандра Јовановић	***Антропонимија у приповеткама Милована Глишића***	29. 10. 2018	Татјана Трајковић
Марија Јоцић	***Антропонимија и топонимија у народним песмама о Марку Краљевићу***	17. 12. 2018.	Татјана Трајковић
Јелена Стаменковић	***Антропонимија и топонимија у романима Градимира Стојковића***	30. 10. 2019.	Татјана Трајковић
Станислава Ташковић	***Антропонимија у романима Драгослава Михаиловића***	29. 11. 2019.	Татјана Трајковић
Милица Јовановић	***Антропонимија у телевизијским серијама Синише Павића***	12. 11. 2020.	Татјана Трајковић
Биљана Стаменковић	***Антропонимија у романима Милована Витезовића***	8. 9. 2020.	Татјана Трајковић
Сашка Јовић	***Систем личних имена у роману Љубомир у Јелисијуму Милована Видаковића (1814, 1817)***	8. 12. 2020.	Ирена Цветковић Теофиловић
Марија Видојевић	***Антропонимија у романима Виолете Јовић***	16. 7. 2021.	Татјана Трајковић
Дајана Стојановић	***Антропонимија у роману Покошено поље Бранимира Ћосића***	6. 12. 2021.	Татјана Трајковић
Јована Марковић	***Антропонимија у драмама Душана Ковачевића***	12. 6. 2023.	Татјана Трајковић
Габријела Јевтић	***Антропонимија у роману „Ветрови зла" Бранислава Јанковића***	23. 9. 2024	Татјана Трајковић
Виолета Илић	***Ономастички слојеви у путописима Јелене Ј. Димитријевић***	7. 11. 2025.	Татјана Трајковић
Александра Хаџи-Пешић	***Антропонимија романа Аризани Ивана Ивановића***	27. 11. 2025.	Татјана Трајковић

5.3. Ономастичка истраживања ходонимије

Студент	Назив рада	Датум одбране	Ментор
Милица Јовановић	***Ходоними и агороними Крушевца***	9. 9. 2013.	Јордана Марковић

Анђела Андонов	***Ходоними Неготина***	27. 9. 2016.	Татјана Трајковић
Тамара Јанковић	***Ходоними Лесковца***	28. 9. 2016.	Татјана Трајковић
Марија Костадиновић	***Ходоними Врања***	12. 12. 2017.	Татјана Трајковић
Емилија Јовановић	***Ходоними Алексинца***	8. 10. 2018.	Татјана Трајковић
Маријана Полић	***Ходоними јужнобанатских села – компаративна анализа***	17. 11. 2025.	Татјана Трајковић

6. Радови из области усменог стваралаштва

Студент	**Назив рада**	**Датум одбране**	**Ментор**
Марина Вујући	***Ерлагенски рукопис и песме источне и јужне Србије (компаративна анализа)***	31. 10. 1996.	Радослав Раденковић
Благица Недељковић	***Народна веровања из сврљишког краја у односу на шира међународна истраживања Ц. Ц. Фрејзера у „Златној грани”***	7. 12. 1993.	Радослав Раденковић
Гордана Андрејић	***Обичаји, веровања и усмено стваралаштво села Сења***	17. 5. 2006.	Миливоје Јовановић
Александра Лукић	***Лирске народне песме са Косова и Метохије***	25. 6. 2008.	Миливоје Јовановић
Марија Врањанац	***Народне лирске песме крушевачког краја***	22. 10. 2008.	Миливоје Јовановић
Марија Миленковић	***Усмено стваралаштво врањског краја: теренска збирка и коментари***	2. 12. 2019.	Данијела Поповић Николић
Александра Младеновић	***Народна календарска обредност у околини Дољевца***	5. 10. 2021.	Кристина Митић
Тијана Тодоровић	***Фолклорно стваралаштво села Равни До и околине***	10. 10. 2022.	Данијела Поповић Николић
Милена Денић	***Форма, садржина и актери демонолошких предања – теренска грађа***	29. 11. 2022.	Данијела Поповић Николић
Вера Крстић	***Усмено стваралаштво Камбелевца***	11. 5. 2023.	Данијела Поповић Николић
Данијела Зајић	***Народна проза Прешевске казе (према Јовану Хаџи-Васиљевићу)***	10. 7. 2023.	Кристина Митић
Јелена Шајкић	***Усмена традиција села Буси̇ловац***	10. 11.2023.	Данијела Поповић Николић
Теодора Филиповић	***Фолклорно стваралаштво на простору Горњег Заплања***	21. 11.2024.	Данијела Поповић Николић

Николета Аранђеловић Ђорђевић	***Фолклорно стваралаштво села Обреж, Горњи Катун и Маскаре***	03. 12.2024.	Данијела Поповић Николић

Из ове класификације према ужој тематици издвајају се два рада која се тичу дијалеката али у наставном процесу:

Марина Николић, ***Спацијално значење косих падежа у настави српског језика на дијалекатском подручју.*** 11.12. 2018. Ментор: Марина Јањић.

Александра Томић, ***Примена проблемске наставе у интерпретацији заменица у средњим школама на подручју призренско-тимочког дијалекта.*** 30. 11. 2022. Ментор: Марина Јањић;

На данашњем Департману за србистику урађене су две магистарске тезе и четири докторске тезе из области дијалектологије и ономастике:

Татјана Трајковић, ***Микротопонимија прешевског краја***. 2008. Ментор: Слободан Реметић.

Тања Милосављевић, ***Говор села Присјана (Горњег и Доњег)***, 2009. Ментор: Љубисав Ћирић.

Јованка Радић, ***Топонимија Белице.*** 7. 10. 1999. Ментор: Недељко Богдановић.

Татјана Трајковић, ***Говор Прешева.*** 18. 12. 2015. Ментор: Јордана Марковић.

Нина Судимац, ***Акустички квалитет вокала у типично регионалним варијететима српског језика.*** 9. 10. 2021. Ментор: Александра Лончар Раичевић.

Сандра Савић, ***Микротопонимија Заплања - семантичко-творбени аспект.*** 10. 6. 2025. Ментор: Татјана Трајковић.

Преглед свих доступних завршних радова нишких студената србистике показао је да су се они, бавећи се дијалектологијом и ономастиком, најчешће посвећивали класичној дијалектолошкој обради фонетских и морфолошких карактеристика и на овом пољу урађено је 88 радова. Од овог броја много је више истраживања књижевног дијалекатског текста, чак 57 радова се тиме бави.

По заступљености следе лексичка истраживања на која се односи 76 радова којима је обухваћена различита тематска лексика (куће и покућства, ратарска, сточарска, виноградарска, ткачка, воденичарска, кројачка, ћилимарства, пчеларска, коларска, старих заната, народне ношње, јела и пића, обичаја и веровања, славе и свадбе, метеоролошка, народне медицине, антропографска), док се знатан број радова тиче турцизама у неком књижевном делу или у неком народном говору.

Радова из области ономастике има 35, а готово подједнако су заступљена бављења грађом са терена и оном у књижевном делу, У овој области превагу имају радови који се баве антропонимијом (19), док је 11 радова из ходонимије.

Најмањи је број радова из ареалне лингвистике (свега 5) и урбане дијалектологије (11 радова).

3. Закључак

Истраживање је показало да су студенти нишког универзитета били веома заинтересовани за дијалектолошке области, што су и реализовали кроз своје завршне радове. О значајнијој заступљености дијалектологије као „једне националне језичке дисциплине" (Реметић, 2013: 31) не само да сведоче бројни научни доприноси у виду објављених чланака, те докторске и магистарске тезе, већ и студентска достигнућа у виду мастер, дипломских, па и семинарских радова, те је у том смислу овај чланак мали допринос таквом закључивању. Јасно је да дијалектологија заузима истакнуто место као интересантна лингвистичка област за будуће младе кадрове, који су у њој препознали важну повезаност сопственог језика, дијалекта, идентитета и порекла са науком. Може се закључити да такав ентузијастички однос младих људи према овој лингвистичкој грани доводи до видљивих научних резултата, те би тај млади истраживачки дух требало даље усмеравати ка циљевима који су остали неостварени.

Квантитативна анализа показује да су истраживања најчешће била усмерена ка анализи фонетских и морфолошких дијалектизама неког народног говора и у књижевним делима писаним на дијалекту, као и лексичка истраживања на терену и у књижевним делима. Значајно су заступљена и ономастичка истраживања (антропонимија, топонимија, ходонимија). Ипак, преглед радова показује да постоји отворен простор за нове научне доприносе у области ареалне лингвистике и урбане дијалектологије.

Као један део закључка могла би се истаћи потреба да се овакви прегледи студентских радова из дијалектологије ураде и на другим високошколским установама у Србији и у региону, па и шире. Онда бисмо имали заокружену слику о тренутном стању постигнутих резултата, који би се могли придружити и бити од помоћи опсежнијим дијалектолошким истраживањима.

Литература

Богдановић, Вукадиновић, Марковић, 1994: Н. Богдановић, В. Вукадиновић, Ј. Марковић, *Библиографија призренско-тимочких говора.* Филозофски факултет у Нишу, Институт за српски језик САНУ Београд и Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката, Ниш, 11–54.

Ивић, 1994: П. Ивић, Дијалектолошка проучавања говора призренско-тимочке зоне. *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*. Ниш: Филозофски факултету Нишу, Београд: Институт за српски језик САНУ и Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 55–71.

Јуришић, Марковић, 2016: М. Јуришић, Ј. Марковић: Прилог библиографији призренско-тимочких говора од 1992. до 2014. године. У: Јордана Марковић (ур.), *Александар Белић – 110 година од појаве Српског дијалектолошког зборника*, Ниш: Филозофски факултет, 127–191.

Максимовић, Османовић, 2017: J. Maksimović, J. Osmanović. Tri decenije studija srpskog jezika i književnosti na Univerzitetu u Nišu: hronologija, stanje i perspektive. *Phililogia Mediana, br. 9.* Niš: Filozofski fakultet, 447-461.

Марковић Ј, 1999: Ј. Марковић, Сто година проучавања говора источне и јужне Србије. *Радови I,* Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитет у Нишу, Одсек за српски језик, 129–138.

Марковић Б, 2015: Б. Марковић, Сто десет година *Српског дијалектолошког зборника* (1905–2015) – библиографија. *Српски дијалектолошки зборник* LXII, 327–349.

Реметић, 1999: С. Реметић, Страни научници – проучаваоци јужносрбијанских говора. *Радови I,* Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитет у Нишу, Одсек за српски језик, 117–128.

Реметић, 2007: С. Реметић, Шездесет година дијалектологије у Институту за српски језик. У: Срето Танасић (ур.), *Шездесет година Института за српски језик САНУ. Зборник радова* I, Београд: Институт за српски језик САНУ, 179–193.

Реметић, 2013: С. Реметић, Сто година дијалектологије на страницама *Јужнословенског филолога. Јужнословенски филолог, LXIX,* 13–32.

Tatjana G. Trajković

DIALECTOLOGICAL RESEARCH AT THE FACULTY OF PHILOSOPHY IN NIŠ AS A CONTRIBUTION TO SERBIAN DIALECTOLOGY

Summary

The paper provides an overview of previous research at the Faculty of Philosophy in Niš in the field of dialectology. These works were carried out within the Group for Serbian Language and Literature, today's Department of Serbian Studies. Final theses in the form of diploma, master's and doctoral theses were carried out by students under the mentorship of professors who were mostly dialectologists. These works could be classified into several thematic groups: 1. analyses of phonetic and morphological dialectisms 2. lexical research 3. research in areal linguistics,

4. research in urban dialectology, 5. onomastic research, 6. folk literature. Some of these research results have been published and publicly available, while most have not. It is certainly clear that all of these works represent a contribution to the development of Serbian dialectology, and that it is important to at least publish their bibliography.

Keywords: Serbian language, dialectology, 120 years of Serbian dialectology, Faculty of Philosophy in Niš.

Ђорђина М. Трубарац Матић[1]
Етнографски институт САНУ, Београд[2]

УДК 393.95(=163.41)(498)
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.33

ПОЗИВАЊЕ МРТВИХ РОЂАКА ЗА ТРПЕЗУ: ОБРЕДНО-КАЛЕНДАРСКИ ОКВИР ОБИЧАЈА МЕЂУ СРБИМА У КЛИСУРИ (РУМУНИЈА)

Током теренских истраживања обављених у првој половини јула 2025. године у клисурским насељима Стара Молдава, Радимна, Српска Пожежна и Белобрешка (уз прибављање података о обичајима у Мачевићу), сакупљене су нове информације о обичају позивања мртвих сродника на празничну трпезу. О овом обичају је до сада говорено искључиво у контексту позивања мртвих сродника на славу, тј „свеца“ (обичај забележен међу српским живљем у клисурским и пољадисјким селима током теренских истраживања обављаних 2017. и 2019. године). Најновији теренски подаци указују на већи број празника (Божић, Васкрс, Спасовдан и Духове), као и породичних прослава (свадбе, крштења), на чија славља се позивају мртви чланови породице тако што се уочи празника / прославе одлази на појединачне гробове и експлицитно им се упућује вербални позив да се придруже прослави. Овај позив је праћен низом ритуалних радњи. У раду се прикупљени теренски подаци стављају у шири контекст веровања и обредних пракси забележених међу Србима.

Кључне речи: Срби у Румунији, Клисура, комуникација с мртвима, позивање мртвих на празничну трпезу и породичне прославе, култ предака.

У оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* (2016–2025) реализованог под руководством проф. др Михаја Радана, екипа Етнографског института САНУ је 2017. године боравила у клисурским селима Белобрешки, Дивичу и Старој Молдави, са задатком да прикупи податке о обичајима у вези са прославом породичне славе (свеца), циклуса божићних празника и свадбом. Том приликом је забележен обичај позивања умрлих сродника на породичну славу, о којем су две године касније добије-

[1] djordjina.trubarac@ei.sanu.ac.rs

[2] Овај рад је настао као резултат сарадње Етнографског института САНУ и Центра за научно истраживање културе Срба у Румунији. Теренска истраживања су обављена у оквиру рада на пројекту *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* (2016–2025) под руководством проф. др Михаја Радана. Финансијски и логистички су их Савез Срба у Румунији и Центар за научноистраживање културе Срба у Румунији. Прилог је настао као резултат рада у Етнографском институту САНУ који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС, а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2025. години број: 451-03-136/2025-03/ 200173, од 4. фебруара 2025.

ни подаци и у ареалу Пољадије (Румунија) током истраживања обављених у Соколовцу, Луговету и Златици. Теренска грађа о овом обичају је парцијално презентована и прелиминарно коментарисана у два рада објављена у Исходиштима (в. Трубарац Матић 2018, 2020), а детаљна анализа целокупне грађе сакупљене закључно с 2019. годином објављена је у монографији *Срби у Румунији II: етнолошка истраживања Божића, Крсне славе и свадбе* (Ивановић Баришић, Трубарац Матић, Богдановић, 2022). Ту се могу наћи транскриптки казивања 12 саговорника о овом обичају, као и њихова упоредна анализа (в. Трубарац Матић, 2022: 185–196).

Генерално, током ових теренских истраживања разговори су претежно вођени са саговорницима у поодмаклим годинама, те је у појединим сегментима разговора на задате теме прикупљање података могло било отежано услед „крхкости сећања“ (уп. Богдановић, 2021: 47). Ипак, у случају овог обичаја, нисам ниједном приметила да је проблем у изношењу података била колебљивост сећања, већ да се, у случају једног мушког саговорника, радило о непотпуним сазнањима о томе шта тачно жене пред навечерје славе раде на гробљу (уп. Трубарац Матић, 2022: 187), док се у случају значајног броја саговорница радило, или о већ редукованом облику обичаја који им је познат (уп. Аксић, 2018: 14-15), или о евидентној аутоцензури, тј. свесном прикривању, парцијалном изношењу података, избегавању да се они дају применом различитих стратегија (скретањем теме, релативизацијом значаја самог обичаја и сл.).[3] Аутоцензура је могла потицати како из свести о томе да је обичај осуђиван / забрањиван од стране свештенства и дела заједнице који следи црквене препоруке, тако и, потенцијално, услед несигурности у то да истраживач који долази из градске / академске / интелектуалне средине може да стекне негативан утисак у вези са саговорницом. Упркос уоченим препрекама, било је у сваком селу жена које су сасвим отворено и без устезања детаљно описале све појединости ритуалног позивања мртвих на прославу свеца, сматрајући то неопходном радњом која никако не би смела бити прескочена.[4]

Основни идеалтипски модел обичаја подразумева да најстарија женска особа из куће (домаћица, или, ако она није у могућности, нека друга жена из домаћинства),[5] дан пред славу, још за дана, оде на локално гробље носећи са собом по свећицу за сваког умрлог члана породице, црно вино и / или воду и жртвени дар у храни (мале обредне хлепчиће који су данас

[3] За детаљну анализу исказа и стратегија прикривања података од стране саговорница, в. Трубарац Матић 2022: 193–195. Индикативни би могли бити и други потенцијални разлози због којих обичај раније није био документован, о томе в. Трубарац Матић, 2022: 186–187.

[4] У вези са емском перцепцијом значаја овог обичаја в. Трубарац Матић, 2018: 375–376; 2022: 189, 196.

[5] По наводима саговорница, мушкарац може обавити овај обичај само онда ако у кући више није преостала ниједна женска особа, тј. из нужде (в. Трубарац Матић, 2022: 188).

најчешће замењени колачима или куповним слаткишима; дулешнице, оранхе, јабуке). Код сваког гроба она окади гроб, запали свећицу за умрлога, прелије гроб вином / водом, остави нешто од донете хране и, експлицитним обраћањем умрломе, обавештава га да је сутра слава и позове га да дође на прославу. Тако ради код сваког гроба.[6] По изласку са гробља, крај капије остави нешто хране за остале мртве (опционо[7]). У повратку даје дарове у храни и слаткишима деци или сиромасима на које наиђе успут, намењујући сваки за по једног од покојника који је претходно позиван на славу.

Као објашњење зашто се неким мртвима гроб прелива црним вином, а неким црним вином разблаженим с водом, или само водом, саговорнице су наводиле да то завити од тога да ли се навршило годину дана од смрти покнојника или не. У случају да се навршило, гроб је заливан вином, а уколико се радило о недавно умрломе, тј. умрломе од чије смрти није прошло годину дана, тај гроб је требало преливати водом или вином помешаним с водом. Логика варијабилности ове ритуалне радње црпи значење из симболичке везе између црног вина и крви, с једне стране, и веровања да крв има оживотворавајућу снагу, с друге, као и увреженог веровања да је до навршених годину дана од смрти статус умрлога још увек нестабилан, јер се период прелаза у други свет није сасвим завршио, те га с тога не треба „оживљавати“ течношћу која има животворну снагу у овоземаљској сфери (Трубарац Матић, 2022: 193).[8]

Одступања у казивањима саговорница забележено је и у вези са информацијом о кађењу гробова тамјаном – у Златици се практиковало, док у другим селима нисмо добили потврду да га је било, шта више, у Соколовцу је експлицитно негирано да се тада кади уз инсистирање да се кађење врши само током појутрице (намењивање хране умрлима које се врши дан након славе).[9]

Теренско истраживање у Клисури, јун 2025. године

У јуну 2025. године, екипа Етнографског института САНУ је спровела ново теренеско истраживање на територији Клисуре, у насељима Стара Молдава, Радимна и Српска Пожежена. С обзиром да је наш претходни бо-

[6] Уколико је умрли сахрањен на другом месту, онда се крај гроба неког од рођака сахрањеног на том гробљу позове и члан породице који је сахрањен негде другде.

[7] Овај податак смо забележили само у Златици, Пољадија, в. Трубарац Матић, 2022: 191–192.

[8] Сем описаног типа одступања у моделима преливања гроба, забележено је неподударање у вези са тиме каквим покретима се преливање врши. Први модел се поклапа с начином на који свештеници преливају гроб вином током сахране и помена, тј. исцртавајући њиме знак крста. Други се састоји у томе да се проливањем вина исцрта кружница око гроба (в. Трубарац Матић, 2022: 193).

[9] За казивања о овоме в. Трубарац Матић, 2022: 189–192, 195–196. О појутрици, в. *Исто*; 206–207, као и Трубарац Матић, 2018: 379–381.

равак у Клисури 2017. године био прво наше истраживање у тој регији, он је за циљ имао рекогнистицију терена и било је неопходно вратити се поново, овог пута, са знатно прецизнијим упитником и јаснијом идејом о томе које би теме било потребно продубити. Обичај позивања умрлих на свеца је био једна од тих тема, јер иако смо управо ту 2017. први пут документовали податке о њему, за обичај смо сазнали при крају свог боравка у Клисури, тако да је већина разговора вођених том приликом обављена без постављања питања о овом обичају. Овог пута, на сугестију колегинице Милине Ивановић Баришић с којом смо били на терену 2017. године, у упитник је уврштено питање да ли се иде на гробље пред Божић, јер га раније у нашем упитнику није било (уп. Ивановић Баришић, 2022: 141–145). Увођење питања о изласку на гробље на Бадњи дан отворило је врата сасвим новим сазнањима не само о обичају позивања мртвих на ручак, већ и о знатно проширеном броју календарских тачака годишњег обредног циклуса у којима се овај обичај врши, као и о обичајима животног циклуса чији је он саставни део.

Претходно је било забележено у Соколовцу (2019) казивање о обичају одласка на гробље на Бадњи дан и у Суботу пред Духове, али без описа дешавања на гробљу том приликом (уп. Ивановић Баришић, 2020: 103). Такође, у Старој Молдави је 2017. забележен обичај да се на Бадњи дан, поподне, иде на гробље, на које се носе грожђе и *бабице* на којима је утиснут *проскур*, а податак о изласку на гробље током Бадњег дана је заблежен и у Златици 2019, али поново без детаља у вези са тиме шта се на гробљу ради (уп. Ивановић Баришић, 2022: 29–30).

Овде ћу прелиминарно, у кратким цртама, изложити основне податке о овом обличају који су документовани током теренског истраживања у Клисури у јуну 2025. године.

У Старој Молдави смо разговарали са саговорницом (1944) с којом су вођени разговори и 2017. године, с тим што је она тада потврдила да зна за обичај изласка на гробље дан пред свеца када „неки“ позивају умрле на прославу, али је избегла да пружи више информација скрећући разговор у другом правцу, чиме је показала да не жели о томе да прича (в. транскрипте у Трубарац Матић, 2018: 377; 2022: 190, казивање 3). У јуну 2025. јој је постављено исто питање. Овог пута је била отворенија и без зазора је потврдила да и она сама практикује овај обичај, пруживши детаљан опис радњи које том приликом врши. Овде ћемо навести тек фрагменте:

> И ја то исто радим и даље је остало. [Како се то ради?] Па то је на *навечери*, уочи славе, свака кућа која слави славу, та иде на гробље увече, узме у котарче, ставим слаткиша, јабуке и шта има у кућу спремно (...) и ондак се прелије свака гробница, се упали свећица, се прочита једна молитва тамо... ко... ко шта зна, како зна (...) А многе жене читају *Оче наш.* Толико знају – то.

По њеном казивању, након молитве следи преливање гроба мешавином вина и воде, које се врши унакрст, а потом се каже:

Дођи, сутра ми слава, дођи на вечеру и дођи сутра на славу. То се каже свима мртвима, на име. То... то... то је остало и данас. Знам код моји, не знам код свакога посебно да л' свако, али... пуно је гробље и дечица из свог села се скупе и сви иду на гробље да им делиду. Понеседу и они котарче, па напуну котарче свега: *Дај мене, дај мене, дај мене...!* Тако ручице [показује испружене дланове]. И сад као да гледам и ја сам то била исто. [Кад сте били дете?] Јесте. То свако... Од гробнице, како која бака дође, ми бегамо на ту гробницу. Онда бегамо на другу и тако: *Дај мене, дај мене, дај мене...* То смо искали. (...) Правили се колачићи од хлеба. Правили се тако мали колачићи, правили (…) [Јесу ли се звали некако?] Не... *бабице*, ми смо звали... То су... *бабице*, тако су казивали, све те *бабице*. За гробље све што је било све се звале *бабице*, не хлеб. Хлеб је друго шта, а колач за славу се каже *колач*, *славски колач*, погача је *погача*, а ово су *бабице.*

Упитана о томе да ли се пред Божић иде на гробље, одговорила је потврдно, рекавши да се током Бадњег дана „обавезно" одлази на гробље и носе се исти предмети као и пред славу, с тим што се на Бадњи дан носе и гранчица од бадњака или од јелке – њима се заките крстови на гробовима. Крај сваког гроба се обаве идентичне радње као и пред славу и умрли се позове да празник прослави заједно са живима:

Окади се и каже: *Сутра је велики дан, Христос се родио...* назначиш... свака гробница који је мртав, ти назначиш да је то, да је то велико славље, да је то рођење Христово... и они треба да знају то, да се јавиш њима. [Па је л' га позовете на Бадње вече?] Јесте, ми смо... сви се сакупимо, сви на једно место и онда дођеду... кажемо да дођу и они на вечеру... Сутра идемо у цркву рано.

У овом казивању, саговорница у својој експликацији у вези са тиме зашто мртве треба обавестити о наступајућем Божићу потврђује раније уочено веровање да мртви немају увид у проток времена и у празнични календар (уп. Трубарац Матић, 2022: 194–195). Оно што свакако привлачи посебну пажњу је откривање саговорничиног убеђења да мртви заиста долазе на славу: *Јесте, ми смо... сви се сакупимо, сви на једно место и онда дођеду...* да би се потом у наставку поколебала и ублажила своје речи са *кажемо да дођу и они на вечеру*, а онда и променила тему речима: *Сутра идемо у цркву рано.*

У Радимни смо разговарале с једном саговорницом (1958), која је детаљно описала обичај како у савременом облику (када се дарују бомбоне и слатикиши), тако и у старијем, када су се на гробље носиле бабице, ораси и дулешнице. Формулу позивања умрлих износи редуковано: умрлима се *најáви / назнáчи*, да је сутра светак, али да *није добро да их вичеш, то не ваља*, тј. да их не треба позивати. Она признаје да их је раније позивала да дођу на ручак све док је једна жена, која ју је видела како позива своје умрле, није упозорила: *Јој, јој, то више никад да не кажеш, да их вичеш да дођеду они! Само да им кажеш да је сутра светак, а не да их вичеш да дођу*

код тебе!. За то пружа следеће објашњење: *Јер пре патили многи који су то радили, па дола́зили, пак онда лупа́ли на тава́не и правили неке врсте које да се плашиш, није добро да вичеш мртвога да дође кући*. Када је упитана да ли се тако нешто ради и пред Божић, одговорила је позитивно с назнаком да се ради на Бадњи дан, у Велику суботу, тј. дан пред Васкрс, као и пред Дове (Духови).

У Српским Пожеженима потврђено је да је ова пракса постојала (на основу саговорникових сећање из детињства), али данас је изобичајена. Једна саговорница, која се удајом преселила у ово село, а која је родом из Мачевића, описала је на који начин је овај обичај вршен у Мачевићу када је она у њему живела, а како је тврдила, уобичајен је и данас:

> У Мачевић се ишло. [Како је то изгледало?] Исто тако, носи се, па се тамо окади, којешта, ал' ни се тај дан на славу одлазило на гробље, него један дан пре, да, као да... тако су они рекли да позоведу мртве на славу. Стварно је то било у Мачевиће.

По речима ове саговорница, након што би се окадили гроб и храна, три пута би било изговорено *Христос воскресе из мертви*, након чега би уследио позив: *Сутра је светац, да дођете... то се увек радило.* Ова саговорница је рекла да се иста ствар радила у Мачевићу и пред свадбу: *И то се увек радило у Мачевић и пре свадбе, уочи свадбе иде се исто на гробље, каже се мртвима да се сутра жени тај и тај, исто се окаду...* На питање испред којих све празника се тако радило одговорила је: *Па кад је у кућу неки празник, тако неки велики празник у кућу*. Упитана да поименце наброји празнике када се мртви позивају, она је сем свеца навела свадбу неког од укућана, крштење детета из куће, као и дан пред Дове (Духове), Спасовдан и Васкрс:

> За Васкрс обавезно се ишло за Велику Субо́ту на гробље и на Велики Четвртак се ујутро палила ватра (...) на гробље, код нога, као да им угреју мало ноге, мртвима... сас бурјаном, обавезно бурјан се палио, штапови од бурјана.

Саговорници из Српских Пожежена су објашњавали ове обичаје као знак поштовања према мртвима.

Подаци да се умрли позивају и на свадбу, крштење и пред Спасовдан су добијени последњег дана истраживања, када су разговори у Радимни и Старој Молдави већ били обављени, те није било могућности да се постојање таквих пракси потврди у тим насељима. Ипак, интервјуисана је једна саговорница у Белобрешки, с којом је 2017. вођен опширнији разговор на тему изласка на гробље пред славу и постављено јој је питање о томе када се све мртви позивају да дођу на ручак / вечеру. Њен одговор је потврдио информацију из Мачевића да се мртви позивају на Бадњи дан, Велику Суботу, пред Спасовдан – с тим што је наведено да их на ручак треба звати у среду уочи Спасовдана – затим пред свадбу, пред крштење и пред Дове (Духове), чиме су информације о постојању овог обичаја потврђене и у Белобрешки.[10]

[10] На могуће рецидиве овог обичаја вршеног некада међу поморишким Србима могао би

Присуство предака током сва три дана прославе славе у моделу прославе свеца међу Србима у Клисури и Пољадији – за трпезом навечерја, затим током главног дана прославе свеца и сутрадан ујутро на појутрици, када се целокупна трпеза намењује мртвима (в. Трубарац Матић, 2022: 183–207), те њихово учествовање у прослави заједно са живима, указују на славу као на чворишну породичну прославу која имплицира окупљање чланова породице с обе стране постојања око заједничке трпезе, иако, још увек, с недовољно разјашњеном мотивацијом оваквог окупљања. Својевремено је Веселин Чајкановић изнео мишљење да народно веровање у то да је светитељ невидљиво присутан током прославе славе има своје корене у претхришћанском слоју, те да је пре фигуре хришћанског светитеља ту функцију имао предак-родоначелник (Чајкановић, 1994: I, 444).[11] Уколико бисмо ово мишљење прихватили као тачно, оно би свакако указивало на постојање култа предака инкорпорираног унутар славског обичаја, али не би само по себи објашњавало обичај позивања осталих умрлих чланова породице на славу, сем ако не би подразумевало *заједничко* окупљање око родоначелника и заједничко прослављање овог породичног празника.

Веселин Чајкановић је у неколико наврата – бавећи се обредима прелаза, конкретно, појединим српским свадбеним обичајима – указивао на фингирано или симболично присуство мртвих предака које он препознаје у одређеним обичајним дешавањима у којима преци долазе „да би узели учешће у једној породичној свечаности“ (Чајкановић, 1994: II, 197), током које бивају „намољени, или нагнани, да пристану на ново стање ствари, односно да приме новог члана у своју средину (...) млада невеста (...) бива представљена својим новим прецима“, а да би се то постигло „потребно је да преци о дану свадбе буду поред нас, другим речима: ми морамо учинити све што можемо да бисмо их, у најважнијим свадбеним моментима, привукли и прикупили“; као „најсигурније средство“ да се то постигне помиње управо жртву у јелу (за све цитате в. Чајкановић, 1994: II, 153–154).[12] Ова обредна логика налази потврду у обичају забележеном међу клисурским Србима да дан пред свадбу, одлазе на гробље и позивају своје умрле рођаке да се придруже свадбеној прослави, као и да им пред упућивање позива дарују жртве у храни. Иста обредна логика се може применити и код крштења детета, такође обреда прелаза, којим се, на правом месту, остварује улазак

да указује податак забележен у Нађфали да у суботу пред Духове жене носе крофне или просфоре на гробље и тамо их деле преко гробова за душу покојника (Чоботин, 2018: 407). Ипак, пошто се ту ради о задушној суботи, када су радње овог типа уобичајене на широком етнолошком простору насељеном Србима, тешко је потврдити да ли таква веза постоји.

[11] О траговима ових веровања који се могу наћи у славским песмама, в. Трубарац Матић, 2019а: 191–192.

[12] О староримском обичају који кореспондира с овим и са српским бацањем ораха у углове просторије за Бадње вече в. Чајкановић, 1994: II, 210–218.

новог члана у Цркву, али који има и социјалну функцију потврђивања уласка детета у заједницу и који је, у случају обичаја позивања умрлих рођака, свакако у себе интегрисао елементе и обредну логику неког претхришћанског обреда с истом функцијом.

Што се Божића тиче, опште је познато и прихваћено становиште да су српски божићни обичаји у себе уградили веома разгранату парадигму претхришћанских веровања и пракси, од којих они који се везују за Бадње вече указују на веровање у присуство предака у кући током те ноћи. Обичај излажења на гробље на Бадњи дан, уз уобичајене радње (кађење, преливање гроба, паљење свећица, остављање дарова у храни) забележено је и међу Србима у Србији (уп. Ивановић Баришић, 2007: 72).

Обичај излажења на гробље с жртвеним понудама у храни које се врши пред саму прославу Ускрса етнографски је забележено на ширем српском етничком простору. Тако су у селима Алексиначког Поморавља жене сасвим рано на Ускрс ишле на грбоље где „деле за душу покојника“, док се у граду ишло на гробље „одмах после поноћи“. На Велику Суботу је у банатскохерском селима мешен „колач за гробље“, а на гробље се ишло како тог дана тако и, што је опште распрострањено међу српским живљем, на други дан Васкрса. У хомољским селима се пре васкршњег ручка одлазило на гробље и ту су се делила јаја и колачи за душу умрлих.[13] Исти обичај је забележен међу поморишким Србима (Чоботин, 2018: 405). Други дан Васкрса, у народу познат као Побусани понедељак, у неким крајевима је имао назив Ускрс за мртве, а у Гружи се обавезно на тај дан излазило на гробље, јер се веровало да је тог дана „ускрс покојника“ (Недељковић, 1990: 253). Парадигми ових обичаја свакако припада и обичај позивање умрлих сродника на прославу Васкрса забележен међу клисурским Србима у Румунији, као и паљење ватри налагањем бурјана крај гробова, са стране где се налазе ноге покојника: *да им угрејy мало ноге, мртвима.* Иначе, бурјану (*sambucus ebulus*) се у народним веровањима приписује спасоносна снага, лековита природа, способност да заштити од уједа змије и од смрти (Чајкановић, 1994: IV, 52). Све наведено кореспондира с веровањем које је забележио Вук Врчевић, да „они који умру кроз три дана ускршњег празника улазе кроз отворена врата у рај, јер је пакао затворен“ (прем. Недељковић 1990: 252). Ово веровање би могло да објасни зашто клисурски Срби позивају умрле да уочи Васкрса изађу из својих гробова, јер имплицира да ће они мртви који су устали пред Васкрс (захваљујући својим живим сродницима који су их прво упозорили да је за то куцнуо час, а затим им и „загрејали ноге“ ватром од бурјана) имати на располагању три васкршња дана да се у свет мртвих врате кроз отворена врата раја, јер је су врата пакла тада затворена.

Коначно, поставља се питање функције позивања умрлих да дођу у посету живима за Спасовдан (врши се у среду пред овај празник) и за Дове

[13] Сви наведени подаци и цитати преузети прем. Недељковић, 1990: 250–251.

(у суботу пред Духове). У црквеном календару је субота пред Духове посвећена мртвима, јер тада падају Духовске задушнице, па остаје нејасно да ли је у овом случају дошло до инкорпорирања обичаја позивања мртвих у већ постојећи црквени календар задушних празника, или је у неком тренутку, у даљој прошлости, Црква фиксирала Духовске задушнице за од раније постојећи празник посвећен мртвима. У случају Спасовдана ствари су јасније, јер у црквеном календару не постоје задушнице које падају ни на овај празник, ни у среду која му претходи, те позивање умрлих указује на пројектовање обредног народног календара на црквени, те присуство претхришћанског слоја скривеног под окриљем овог хришћанског празника. У вези с тим би могло бити индикативно да је Миле Недељковић у шумадијским селима забележио праксу обележавања тзв. Спасовданских задушница, које су одржаване пре сванућа:

> На гробље су, иза поноћи, одлазиле породице које су се надале да ће на овај празник моћи да виде своје покојнике. Задушнице су неме – одлазило се, бивало на гробљу и враћало ћутећи. На гробовима су паљене свеће и стављане понуде, само не онако обилате као о другим (правим) задушницама и, уз крст или споменик, прислањано је огледало. Верује се да се у огледалу може појавити и видети покојник. Са гробља се одлазило у свитање, а пре изгрева сунца. (Недељковић, 1990: 229)

Закључна разматрања

Међу српским становништвом у Румунији које насељава села Дунавске клисуре постоји неколико презника из црквенонародног календара који су перципирани као „велики породични празници“ током којих чланови породице с обе стране постојања треба да буде на окупу и заједно их прославе. То су породична слава (светац), Божић, Васкрс, Спасовдан и Духови. Сем ових празника, у породичне прославе на које је потребно позвати мртве рођаке спадају и славља уприличена поводом свадби и крштења живих чланова породице, као најзначајнијих обреда прелаза кроз које они пролазе за живота, а за које се верује да је на њима потребно присуство умрлих чланова породице, који тада бивају „упознати с новим чланом“. Док се практиковање спасовданске варијанте обичаја потенцијално ослања на Спасовданске задушнице из народнообредног календара, а духовске на Духовске задушнице из црквеног календара, божићне се уклапају у бадњеданску парадигму обичаја везаних за добро документовано веровање да на тај дан преци долазе у госте живима. Позивање умрлих пред Васкрс вероватно се ослања и на веровање да умрли током три дана Васкршњих празника могу без препрека да се врате, јер су врата пакла тада затворена.

У неколико претходних наврата када сам писала о обичају позивања умрлих на свеца међу клисурским и пољадијским Србима (Трубарац Ма-

тић 2018, 2019б, 2022), тај обичај сам била склона да тумачим као елемент култа предака везаног за сам обичај прослављање славе (што се потврђује у забележеној експликацији да се то ради као знак поштовања према умрлима). Подаци који говоре о постојању истог обичаја пред крштење детета и пред свадбу бацају ново светло на овај обичај и говоре о једном специфичном доживљају суживота између живих и умрлих чланова породице, те о правилима и методама регулације њихових контаката на безбедан начин, о годишњем календару међусобних сусрета унутар породичне куће, те динамике окупљања чланова породице, како живих тако и умрлих, а која је везана за пријем нових чланова у породицу.

Литература

Аксић, 2018: Н. Аксић, Крсна слава као живи елемент традицијске културе Срба у Дунавској клисури (Румунија). Темишвар–Ниш: *Исходишта*, 4, 9–28.

Богдановић, 2021: Б. Богдановић, Срби у румунском делу Баната: етнографија теренског истраживања. Темишвар–Ниш: *Исходишта* 7: 35–49.

Ивановић Баришић, 2007: М. Ивановић Баришић, *Календарски празници и обичаји у подавалским селима.* Београд: Етнографски институт САНУ.

Ивановић Баришић, 2020: М. Ивановић Баришић, Божић код Срба у Соколовцу у Румунији. Темишвар–Ниш: *Исходишта* 6: 93–108.

Ивановић Баришић, 2022: М. Ивановић Баришић, Божићни циклус празника и обичаја код Срба у Банату – Румунија. У: Ивановић Баришић, Трубарац Матић, Богдановић, 2022: 5–145.

Ивановић Баришић, Трубарац Матић, Богдановић, 2022: М. Ивановић Баришић, Ђ. Трубарац Матић, Б. Богдановић, *Срби у Румунији II. Етнолошка истраживања Божића, крсне славе и свадбе.* Темишвар – Београд: Савез Срба у Румунији – Етнографски институт САНУ.

Недељковић, 1990: М. Недељковић, *Годишњи обичаји у Срба*, Београд: Вук Караџић.

Трубарац Матић 2018: Ђ. Трубарац Матић, Елементи култа предака у славским обичајима Срба из клисурских села румунског Баната (Белобрешка, Дивич, Стара Молдава). Темишвар–Ниш: *Исходишта*, 4: 373–383.

Трубарац Матић, 2019а: Ђ. Трубарац Матић, *У јеленовом колу. Мотив јелена у српској обредној лирици.* Београд: Етнографски институт САНУ.

Трубарац Матић, 2019б: Ђ. Трубарац Матић. Славски обичаји у румунском Поморишју (Чанад, Фенлак) и Банатској Црној Гори (Краљевац): резултати теренског рада обављеног у јулу 2018. године. Темишвар–Ниш: *Исходишта*, 5: 465–474.

Трубарац Матић, 2022: Ђ. Трубарац Матић. Славски обичаји међу Србима у румунском Банату. У: Ивановић Баришић, Трубарац Матић, Богдановић, 2022: 147–225.

Чоботин, 2018: Б. Чоботин, Елементи традицијске културе Срба у селима у долини Мориша: годишњи циклус. Темишвар–Ниш: *Исходишта*, 4: 401–411.

Djordjina Trubarac Matić

CALLING DECEASED RELATIVES TO THE FEAST: THE RITUAL-CALENDAR FRAMEWORK OF THE CUSTOM AMONG SERBS IN CLISURA (ROMANIA)

Summary

During the field research conducted in the first half of July 2025 in the settlements along the Romanian side of the Danube Gorge: Stara Moldava (Moldova Veche), Radimna, Srpska Požežna (Pojejena) and Belobreška (Belobreşca), new information was collected about the custom of inviting dead relatives to feasts. Apart from the mentioned villages, data has been collected about the same custom in the village of Mačević (Măceşti). This custom has so far been discussed exclusively in the context of inviting dead relatives to the *slava* feast (a custom recorded among Serbian population of the same area and in the villages of Poljadija during the field research conducted in 2017 and 2019). The latest field data indicate a greater number of feasts to which the dead family members are invited – apart from the *slava*, their graves are visited on the eve of Christmas, Easter, Ascension Day and Pentecost, as well as before the family celebrations on the occasions of weddings and baptisms. Specific ritual actions are performed at the graves and the dead are explicitly invited to join the upcoming feast. The collected field data are presented and commented within the broader context of beliefs and ritual practices documented among Serbs.

Keywords: Serbs in Romania, Danube Gorge, communication with the dead, inviting the dead family members to holiday feasts and family celebrations, the cult of ancestors.

Лидија В. Чолевић[1]
Универзитет у Букурешту[2]
Факултет за стране језике и књижевности
Департман за руску и словенску филологију

УДК 339.9.012
327:316.7
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.34

КОНТИНУИТЕТ КУЛТУРНЕ И ЕКОНОМСКЕ ДИПЛОМАТИЈЕ СРПСКО-РУМУНСКИ ОДНОСИ

Предмет рада је приказ раних и актуелних облика економске и културне дипломатије у оквиру српско-румунских односа. Великог удела у креирању културних и економских политика у историјском ходу имали су дипломатски представници династија Обреновића и Карађорђевића, а затим појединци који су у име нације или етичког питања покушавали да дају свој допринос. Током културне прошлости српско-румунски дипломатски односи добијали су потпору од стране амбасадора, књижевника-дипломата и културних радника који су службовали у Букурешту. Упоредо са најутицајнијим агентима културне и економске дипломатије динамизирању српско-румунских дипломатских и културних односа допринеле су и најзначајније институције од виталног и стратешког интереса за Србе у Букурешту. У име отварања према ширим културним перспективама данас велику улогу у заштити културно-историјског наслеђа треба да изнесе циљана елитна културна дипломатија. Телевизијски наративи као обрасци „меке моћи“ културне дипломатије у оквиру српске кинематографије представљају тренд у савременим оквирима креативне индустрије и геополитике. У распону од прве деценије XIX века до савременог доба можемо констатовати да је еволуција српско-румунских дипломатских односа, осим неколико изазова, забележила запажен прогрес који данас кулминира климом поверења и поштовања.

Кључне речи: Српско-румунски односи, економска дипломатија, мека моћ, културна дипломатија, кинематографија.

Синхронијско-дијахронијски хоризонт наше теме – личности, догађаје, домете српско-румунских дипломатских односа – проширили смо могућим токовима за креирање културних и економских политика. Од периода вазалне кнежевине Србије и преласка из турске управе у народну и европску, Краљевине Србије (од 1882) преко предратне Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (од 1918), Краљевине Југославије (од 1929), Федеративне Народне Републике Југославије (од 1945), Социјалистичке Федеративне

[1] lidija.colevic@lls.unibuc.ro

[2] Рад је настао у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* који спроводи Центар за научна истраживања културе Срба у Румунији.

Републике Југославије (од 1963), Савезне Републике Југославије (од 1992), Државне заједнице Србије и Црне Горе (од 2003), до нововековне Републике Србије (од 2006), можемо констатовати континуитет добросуседских односа

Погодан пример да стекнемо прве утиске о Румунији налазимо у Дипломатским списима из Букурешта 1937-1939 године, Јована Дучића:

> „Румунија је пре свега једна од најбогатијих европских земаља (има жито и петролеум) и најевропскија по свом друштву. Њен народ има урођеног политичког смисла и пуно фине латинске гипкости. Ово је показао у средњем веку; јер док су остали Балканци били под Турцима изгубили сваку успомену на какав правни систем, у Румунији су биле остале аутономије; и док су све балканске земље посељачене, у Румунији је, као и у једном делу Мађарске, и под Турцима остао био донекле трајан један сталеж, племство, који је сачувао традицију о држави, народној власти, и народној култури. И према Русији је овај народ показао завидан отпор пошто је кроз православље често покушавала да Румунију пословени. Кад је постала у XIX веку Румунија новом државом, узела је свог владара из једне од првих страних династија, а мали домаћи претенденти никад нису пошли да праве тешкоће за своју корист, него су били први да стану поред Круне и да чувају њене прерогативе и престиж. Ово је и пример патриотизма и пример мудрости. Они који лакомислено процењују, јер су сами лакомислени, овај народ, губе из памети његове етничке црте које представљају пре свега у политици фактор од којег се полази. У Румунији, чини ми се, ни корупција ни разврат нису већи него другде, али је зато морална дисциплина и урођени смисао за однос човека према човека на завидној висини. Ово је народ без завера и без превrата, па ипак је успео да створи и богатство и уметност већу од својих балканских суседа“ (Милошевић, 1991: 324-325).

Додатна истраживања српско-румунских односа задобијају нов смисао у раздобљу експанзије културне дипломатије у новој балканској култури. У фокусу наше пажње је „културна дипломатија“ (Nye 2004; Melissen 2005; Jessup 2020) која се одвија на свим нивоима као и јавна дипломатија. Она представља средство за успостављање односа са другим субјектима на билатералном и међународном нивоу. По дефиницији, културна дипломатија најбоље се може описати као ток акција које су утемељене на размени идеја, вредности, традиције и других аспеката културе или идентитета (филм, телевизијске серије, игра, плес, обичаји, обреди, традиционална музика, ручни рад, стари занати). Овакав модел представља окосницу унапређења друштвено-културне сарадње и промовисања националних интереса Уз елементе културе подстиче се „други“ на позитивне ставове, сарадњу и помоћ у промени политика или политичког окружења циљане нације. У променљивом међународном окружењу колаборативни модел јавне дипломатије доживео је трансформацију и њени захтеви прилично се не слажу са традиционалном дипломатском културом:

> „Јавна дипломатија у ширем смислу сматра се постмодерним алатом државничког умећа који генерише легитимитет и признаје да је у нашем глобализованом свету држава изгубила свој монопол над обрадом и ширењем информација. Јавна дипломатија препознаје да нове комуникационе технологије нуде невероватне могућности за интеракцију са широм јавношћу усвајањем мрежног приступа и употребом мултицентричног глобалног, међузависног система“ (Melissen 2005: 4).

Без намере да елиминише традиционалну дипломатију, културна дипломатија је може допунити дијалогом заснованим на бољем разумевању аутохтоне вредности једне државе и света у коме живимо. Као недовољно искоришћено средство малих народа/језика, „културна дипломатија“ у функцији је дисперзије „меке моћи“. У најширем смислу од „неопипљивих ресурса моћи“ као што су „култура, идеологија и институције“ (Nye 1992: 150-170) долазимо до активности недржавних актера, појединаца „који у име нације или етичког питања покушавају да дају свој допринос“. Ваља одмах истаћи да агенти за спровођење меке моћи могу бити припадници јавног сектора, приватног сектора или цивилног друштва.

Са становишта доминантних културних феномена (народа, културе, државе, дипломатије) канали за спровођење културне дипломатије данас су свакако најзначајније институције од виталног и стратешког интереса за Србе у Букурешту: Амбасада Републике Србије у Букурешту (1938)[3], Савез Срба у Румунији (1989), Одсек за српски језик (1949) на Универзитету у Букурешту, Лига румунско-српског пријатељства (1999) и медији, Радио и Телевизија (Чолевић, Неделку 2024: 36-50). Великог удела у приближавању српске културе у Румунији у историјском ходу имали су дипломатски представници, али и недржавни појединци Србије у Букурешту који су у румунску културу уносили одлике свога народног духа, историјске етике и стваралачке маште. Деловање појединаца као добар основ за разумевање њиховог времена је извор примера поучних за свако доба. Сви поменути канали за спровођење меке моћи заједно на конгруентан начин заступају исте интересе. У оквиру борбе за препознатљивост националног идентитета долази до изражаја „способност земље да структурира ситуацију тако да друге државе развијају преференције или дефинишу своје интересе у складу са њеним“ (Nye 1990: 168). Културна дипломатија такође има своју економску димензију и није „нов“ начин борбе за позиционирање на међународном тржишту. Пракса је показала да се обе, и културна, и економска дипломатија, одвијају у мрежном контексту.

Значајни домети културне дипломатије у првој четвртини XXI века на простору Балкана и Србије остварени су у склопу кинематографије као „меке моћи“. Инспиративан подстицај у промовисању (јужно)словенског и балканског миљеа кроз кинематографске тенденције је учешће у актуелном универзитетском пројекту „Black Tie Film“ / „Instances of cultural diplomacy

towards cultural exchange and inclusion in promoting Slavic films“ (2025/2026) у оквиру програма CIVIS Blended Intensive Programme (BIP). Полазећи од премесе да се мека моћ заснива „на привлачности, а не на принуди” (Nye 1990: 6), програм усваја низ интердисциплинарних и иновативних метода које се примењују у промовисању словенских филмова.

Утицај српског (југословенског) супстрата на уобличавање балканског етичког и културног идентитета огледа се у интегрисању културних медија у дипломатију. Филмске серије пружају дубље истраживање културних идентитета и без формалних дипломатских канала нуде непосредну везу која може изазвати снажне емоционалне реакције. Телевизијске серије показују на који начин геополитика функционише у оквиру појма геокритицизма. Из аспекта геокритике увиђамо како су различити примаоци повезани са просторима и местима која су за њих формативна у смислу њиховог идентитета и, уз то, како се њихово просторно искуство преводи у филмски дискурс и његову интерпретацију. И без нарочите стратегије, „мека моћ“ културне дипломатије кроз телевизијске серије у последњих неколико година остварује брендирање нације на глобалном тржишту. У овом смислу индикативни су телевизијски наративи: „Јужни ветар“, „Сенке над Балканом“ (Shadows over The Balkans, 2017), „Нобеловац“ (у 8 епизода 2024), „Александар од Југославије“ (2021), „Убице мог оца“ (Legacy, 2016), „Државни службеник“ (2019), „Беса“ (Blood Oath, 2020) и др. Другим речима, телевизијске серије у српској продукцији у последњих неколико година отвориле су широм врата новој епохи културне дипломатије.

Осим локалних митова и историјске фикције, телевизијске серије кроз књижевне/културне/историјске/антрополошке импликације у значајној мери редефинишу колективно памћење, духовно наслеђе и идентитет простора Балкана. Примера ради, имплементацијом вековних митова Балкана („црно сунце“, „украдено копље судбине“), у „Сенкама над Балканом“, режисер Драган Бјелогрлић створио је нову историјско-фикционалну парадигму. Регионалне и глобалне реакције на балканске феномене у оквиру кинематографије, у ствари, покренуле су платформу за дијалог која доприноси заједничком деловању балканских земаља у будућности.

Напослетку, дипломатски односи као интригантно поље дијалога два светионика православља, Букурешта и Београда, током два века, имали су такође важан утицај на динамику духовне историје Балкана. Обележавање јубилеја 100 година румунске Патријаршије крунисано је отварањем Храма спасења народа у Букурешту. Као што је Храм Светог Саве у Београду достојан духовне и националне српске историје, тако и ово највеће православно здање на свету представља духовни дом целе Румуније.

Наслеђе „економске и културне дипломатије“

и поглед на XIX век

Економска дипломатија носи у себи појам старог и новог. Појам старог везујемо за историју економске размене која је дугачка колико и историја дипломатских активности. Иако су постојале бројне везе из средњег века, више верске и културне природе, него политичке и економске, односи између Румуније и Србије материјализовани су тек почетком XIX века. У овој епохи индиковани су изазови османске доминације на Балкану, непризнавање и давање аутономног статуса овим државама, борба за стицање независности и смене династија. По дефиницији економска дипломатија усмерена је на промоцију трговине и инвестиција, привлачење технологије и подршку развоју (Rana 2000: 28). Концепт „економске дипломатије“ из логике остваривања економске моћи на румунском тлу међу првима применио је кнез Милош Обреновић (1780-1860). Као оријентир наслеђа „економске дипломатије“ из XIX века може послужити управо његов појачани интерес за тржишну политику Балкана. У овом периоду вазалне Кнежевине Србије издвојила се трговина сољу, стицање профита и нарастање пословних амбиција не само на румунској територији, већ и на читавом Балкану. У духу времена прелаз из турске управе у народну и европску у великој мери био је обележен трговинском политиком коју је водио у току своје две владавине Милош Обреновић (1815-1839 / 1858-1860). Балансирајући између државних интереса и личних амбиција, уз своје „локалне актере“ од угледа (Михаило Теодоровић Герман, Алекса Симић, Стојан Симић, Илија Гарашанин, Миша Анастасијевић, Хаџи Јануш и др.), Милош Обреновић склапа послове, купује терене у Влашкој, узима аренду и стиче огроман капитал невероватном брзином. Значајан траг присуства Милоша и Јеврема Обреновића у Влашкој су њихови поседи: у области Херашти (Herăști) и Манасији (Manasia). За време 1828/1829 трговина сољу добила је шире размере, те је склопљен Једренски мир (1829) којим је Србија званично добила право да увози со из Молдавије. Румунски извори потврђују да је „Милош Обреновић био званично једини увозник соли са десне обале Дунава и имао је слободан приступ обема румунским кнежевинама“ (Catana 2009: 16).

Устоличење Александра Гике (Alexandru D. Ghica, 1796-1862) за владара Влашке (1834-1842) подржано је од стране Турске и Русије коју је тада заступао генерал Павел Киселеф (Pavel Kiseleff 1788-1872). Овај догађај оставио је печат у иницијалним румунско-српским дипломатским приликама. Милош Обреновић и одани високи службеници Кнежеве канцеларије показали су интересовање за именовање влашког кнеза, као и молдавског кнеза, Михаила Стурдзе (Mihail Sturdza, 1834-1849) у Јашију.

Долазак српске делегације у Румунију 1834. године са циљем да честита именовање кнежева, имао је и другу сврху, упознавање са политичким и

привредним приликама у Румунији, чије су жито, шуме и петролејска поља били интересантни за трговинску размену. Ове су прилике довеле до потписивања трговинског споразума 1835. године. Издејствован од стране Милоша Обреновића и влашког кнеза Александру Гике, уговор о српско-влашкој трговини сољу правно је заживео 1836. године (Catana 2013: 118).

Симбол уздизања на скали економске и друштвене моћи била је „Књажевско српска агенција“ у Букурешту (1836-1918). Још увек вазална кнежевина Србија своје прво трговинско представништво које је вршило функцију „дипломатске мисије“ отворила је у Букурешту 17. фебруара 1836. године. „Књажевско српска агенција“ је са неколико прекида опстала са радом све до 1918. године. На чело Српске агенције у Букурешту (1836) постављен је Михаило Герман (1836-1837). Секретар је био Јован Гавриловић. Била је ово институција приватног карактера која се бавила унапређењем трговине и заштитом српског становништва у подунавским кнежевинама. Осим о дипломатским питањима за време мандата у Букурешту М. Герман је водио бригу и о кнежевим личним интересима, имањима, позајмицама које је давао влашким и молдавским кнежевима у трговинским разменама. Обављање конзуларних активности након Михаила Германа у Букурешту наставили су: агент Стојан Симић (1837-1841), агент Георгије Герман (1841-1843) и заменик агента Захарије Стампловски (1843-1851). Агенција је привремено прекинула са радом 1839. године када је дошло до промена на српском престолу. Активности су настављене у априлу 1841. године доласком кнеза Михаила Обреновића на српски престо. Тада је промењен статус Агенције, добила је званични назив „Књажевско српска агенција у књажевствима Валахији и Молдавији“ (1841-1863) и била је у надлежности Попечитељства иностраних дела Србије.. На згради Агенције били су истакнути српски грб и застава. Услед промена на влашком престолу дошло је до привременог затварања Агенције 1851. године. Поновно отварање уследило је у марту 1859. године и установљен је статус конзуларно-дипломатског представништва. За агента је постављен Коста Анастасијевић, а Васа Живковић за секретара. Средином 1863. године агенција је претворена у „Дипломатско заступништво Србије“, а први заступник био је Константин Магазиновић (1863-1869), а затим агент Коста Цукић (1869-1873)[4]. Одлуком румунске владе Брацијануа (Ion Brațianu) донет је закон о подизању дипломатских агенција на ранг посланства. Тако је Српско посланство у Букурешту почело са радом 1879. године.

Након смрти Милоша Обреновића 27. септембра 1860. године његов син Михаило и Илија Гарашанин наставили су политику придобијања

[4] Посланици у Букурешту до стварања *Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца* хронолошким редом били су: Милан А. Петронијевић, Љубомир Каљевић, Драгомир Рајовић, С. Ј. Маринковић, Стојан Бошковић, Михаило Кр. Георгијевић, Чедомиљ Мијатовић, Коста Н. Христић, Војислав Ивковић, Михаило Ђ. Милићевић, Милован Ђ. Миловановић, Милан Михаиловић, Миливоје Барјактаравић, Михајло Г. Ристић и Михаило Гавриловић.

европске дипломатије у циљу ослобођења српског народа од турске власти. Уједињење Влашке и Молдавије у заједничку државу Румунију одиграло се у децембру 1861. године. Нажалост, кнез Михаило Обреновић III је убијен у атентату 10. јуна 1868. године. Након његовог убиства малолетни Милан Обреновић (син Михаиловог брата од стрица и Румунке Марије Елене Катарџи) је са само четрнаест година проглашен за кнеза Србије.

Заклон од османске власти која је господарила путевима и тржиштима правили су заједничким корацима Срби и Румуни и удруженим снагама деловали на путу до аутономије, независности и консолидације држава. Своју независност Румунија је прогласила 21. маја 1877. године. Њена је независност међународно призната на Берлинском конгресу 1878. године. Постала је краљевина 14. марта 1881. године. Постигнут је договор са владом у Бечу и Карол I Хоенцолерн постао је краљ. Убрзо је наступило стицање независности Србије 1878. године. Закон о дипломатским заступништвима и конзулатима српским у иностранству ступио је на снагу 1879. године. Аустроугарска је пристала да Србија испрати кораке Румуније, односно да и српски кнез Милан Обреновић узме титулу „Краљевско Височанство“.

Српско-румунски династички / дипломатски домети у XX веку

Након завршетка Првог светског рата и стварањем заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца, као и коначним уједињењем Румуније, започела је нова етапа у развоју односа између две суседне земље. Представници Српског посланства у Букурешту били су најчешће везани за двор и владајуће политичке странке, а немали број потицао је из редова угледних интелектуалаца и професора са Велике школе, а касније Београдског универзитета[5].

Најпопуларнија родбинска веза између Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевине Румуније „брак столећа” између краља Ујединитеља, Александра I Карађорђевића и принцезе Марије Хоенцолерн-Зигмаринген (Hohenzollern-Sigmaringen) представљао је дипломатски чин од непроцењивог значаја на пољу унутрашње и спољне политике. Ова брачна заједница, благословена од стране Француске, омогућила је превазилажење непријатних несугласица између Београда и Букурешта око поделе Баната. Као културно-дипломатски инструмент, телевизијска серија од 15 епизода, *Александар од Југославије* заснована је на периоду српско-румунских односа

[5] Представници српског посланства у Букурешту до почетка II светског рата били су: посланик Павле Маринковић (1915-1919), отправник послова Ђорђе Настасијевић (од краја априла 1919), отправник послова Стеван К. Павловић старији, посланик Бошко Чолак-Антић, посланик Нинко Перић (1935-1936), посланик Драгомир Касидолац (од априла 1936. до маја 1937), посланик и први југословенски амбасадор Јован Дучић (1937-1940).

од 1918. до 1934. године. Геополитички односи Србије и Румуније обрађени су у овом серијалу кроз референтна стварна и имагинарна места која се кроз њу ишчитавају. Одраз кризе асиметричних/етничких односа унутар Краљевине Југославије која ће одредити њену судбину (Даковић, Миловановић 2022: 89) можемо пратити у серијалу *Сенке над Балканом*. У пролеће 1919. године, краљица Марија одлази на Париску мировну конференцију да се суочи са најмоћнијим лидерима света. Борбу за Велику Румунију краљице Марије везујемо за филмове: Краљица Марија од Румуније / Maria, Regina României (2019) и Марија, срце Румуније /Maria, inima României (2025). Истакнуту националну улогу у ширењу српско-румунског заједништва показује документарац о венчању Александра и Марије *Nunta de la Belgrad, 8 iunie 1922* који се чува у Музеју града Букурешта[6]. Историографски извори потврђују чињеницу да је Србија у XIX и XX веку имала три крунисане краљице: Наталију Обреновић, Драгу Обреновић и Марију Карађорђевић, од којих су две биле Румунке. И Наталија и Марија су прихватиле Србију као своју нову домовину уживајући огромно поштовање од стране српског народа (Catana, 2013: 22).

Културни односи са Румунијом ојачани су међуратним савезима и бројним симболичним гестовима, попут додељивања Александру чина маршала румунске војске. Румунија је имала 8 маршала, од којих је по хронолошком реду шести у низу био и једини страни државник, изузетна личност блиставе војне и државне каријере, Александар Карађорђевић. Високо признање и звање маршала завредио је годину дана пре атентата и његовог убиства у Марсеју 1934. године.

Готово најславнија имена српске књижевности, Јован Дучић, Иво Андрић, Милан Ракић, Милош Црњански, Растко Петровић, Бранислав Нушић, Бранко Лазаревић и др. као учесници у свету дипломатије и сведоци великих историјских догађаја постали су саставни део међународног политичког и дипломатског живота. Иако нису непосредно креирали спољну политику своје земље, ови агенти културне дипломатије су је спроводили те покушавали као и остали бројни српски државници и дипломате од Илије Гарашанина, Стојана Новаковића, Милована Миловановића или Николе Пашића да изборе Србији одговарајуће место на Балкану и у Европи. Милан Ракић, правник, песник и академик је на месту саветника посланства Краљевине Србије у Букурешту био у периоду од 1915. до 1917. године. Књижевник и дипломата Јован Дучић боравио је у Букурешту од 1937. до 1940. године. Бреме дипломатске мисије у оквиру нове краљевине на Балкану у чију мисао да буде идеал свим њеним народима није сумњао, припало је младом Иву Андрићу. За време његове мисије у румунској престоници од 1921. до 1922. године били су започели преговори о женидби Александра

[6] *Nunta de la Belgrad, 8 iunie 1922 / Венчање у Београду, 8. јуна 1922.* https://youtu.be/HkqZHbfWr84

Карађорђевића са румунском принцезом, тако да је био врло ангажован и по овом питању.

На састанку Савета Мале Антанте који је одржан на Бледу од 21. до 23. августа 1938. године донета је одлука да се Посланство Краљевине Југославије у Букурешту и Посланство Румуније у Београду дигну на степен амбасаде. Краљевим Указом Посланство у Букурешту уздигнуто је на ранг Амбасаде 22.12.1938. године. Указом од 6.1.1939. године Јован Дучић је именован за изванредног и опуномоћеног амбасадора Краљевине Југославије у Букурешту. Већ 13. фебруара 1939. предаће кредитиве у својству амбасадора румунском краљу Каролу II.

Амбасада није опстала дуго јер је у марту 1941. године Румунија вратила своју у ранг посланства, што је повлачило и деградирање Амбасаде Краљевине Југославије у Букурешту у Краљевско посланство. По Дучићевом одласку на челу Посланства Краљевине Југославије у Букурешту био је тадашњи саветник др Драгутин Кулмер, од 31. маја 1940. године до доласка шефа мисије Александра Авакумовића (1940-1941).

Током II светског рата, када су се Румунија и Југославија борile на супротним странама, наступили су озбиљни изазови. Избијање рата променило је заједнички угао посматрања дипломатских токова и билатералних односа[7].

Југословенско представништво у Румунији поново је започело активности 1944. године захваљујући Јосипу Брозу Титу. Тито је послао у Букурешт своје политичке присталице да представљају државу, најпре инжењера Николу Петровића, а затим Николу Груловића. Обојица су затекли несређено стање у Букурешту. Главна задужења односила су се на решавање питања југословенске емиграције, бивших ратних заробљеника и избеглица и њихово упућивање у јединице НОВЈ, као и побољшање трговинске размене. Формални почетак преговора о обнови дипломатских односа између Југославије и Румуније започео је у Букурешту 13. августа 1945. године, а окончан је 7. фебруара 1946. године[8].

Искушења румунско-српских дипломатских односа у периоду од 1948. до 1954. године превазиђена су уз превагу заједништва које је никло на принципима жеље за вођењем независне политике. Напомињемо да је

[7] Признавање НДХ (Независне државе Хрватске) од стране Румуније, напад на Југославију који је отпочео са територије Румуније 5. и 6. априла 1941. године, сукоб Југославије и Информбироа (када се Румунија определила да подржи Стаљина против Тита) изазвали су тензије на дипломатском нивоу.

[8] Први послератни амбасадор у Румунији и шеф дипломатско-конзуларног заступништва ФНРЈ у Букурешту био је професор Дане Медаковић (1946-1947). Већ следеће 1947. године, акредитиве румунском краљу Михају предао је дипломата Радоња Голубовић (1947-1948). Затим су дипломатску мисију наставили Радош Јовановић Сеља (1948-1950), отправник послова Љубомир Хрњак (1951-1952) и отправник послова Илија Топаловски-Аврам (1952-1953).

Југославија 1948. године отворила и војно изасланство, а први војни аташе у Румунији био је пуковник Милош Зекић. Године 1954. враћен је ранг Амбасаде југословенском представништву у Букурешту и хронолошким редом подсећамо на носиоце дипломатске мисије до данас[9].

Закључак

У XIX столећу круг економске дипломатије у оквиру српско-румунских односа отворио је кнез Милош Обреновић заједно са својим изасланицима који су имали статус посредника, најчешће када су у питању конзуларни послови и трговинска размена. И остали чланови династије Обреновића као важне политичке фигуре наставиле су да пружају садржај националној историји у другој половини XIX и почетком XX века. Ови рани облици економске дипломатије подстицали су утемељивање националне културе у времену када су Балкан и Србија улазили у постосманско доба. У XX веку у српско-румунским дипломатским односима доминира улога династије Карађорђевића. Кроз XX век Букурешт је био духовно и дипломатско надахнуће тројици књижевника, чланова краљевских мисија, Милану Ракићу, Иву Андрићу и Јовану Дучићу.

У име отварања према ширим културним перспективама данас велику улогу у заштити културно-историјског наслеђа треба да изнесе циљана елитна културна дипломатија која представља тренд у савременим дипломатским односима. Уз њену помоћ би се значајније подстакло неговање различитих аспеката културног идентитета које треба да води ка промовисању националних интереса. Српске телевизијске серије у последњих десетак година обезбедиле су публицитет, не само у регионалним, већ и у светским размерама.

Сусрет духовног наслеђа историјских, географских, економских, културних и геополитичких прилика у румунско-српским дипломатским односима огледа се у великој мери у блискости спољнополитичких ставова и билатералне сарадње[10]. У упоредној перспективи, у распону од

[10] На регионалном нивоу као сведочанство нераскидиве привредне сарадње светле хидроелектране Ђердап 1 (1964), Ђердап 2 (1985), а у плану је пројекат Реверзибилне хидроелектране (РХЕ) Ђердап 3. Званично непризнавање независности Косова и Метохије, јужне српске покрајине од стране Румуније (2008) додатно је учврстило ове односе. Румунија је постала чланица НАТО-а 2004. године, а чланица Европске уније 2007. године. Србија је започела преговоре о приступању ЕУ 2014. године. У међувремену, обе државе су постале део регионалних пројеката сарадње, у чијем средишту су поштовање граница, мањинских и људских права и заједничка борба против организованог криминала и тероризма. Обе земље су чланице ширих регионалних иницијатива: Пакта сарадње југоисточне Европе; Пакта стабилности југоисточне Европе; Средњоевропске иницијативе; Иницијативе за сарадњу у југоисточној Европи и Црноморске економске сарадње („1+17“ која обухвата сарадњу Кине са земљама Централне и Источне Европе, укључујући и Грчку, и пројекат „Један појас, један

прве деценије XIX века до савременог доба можемо констатовати да је еволуција српско-румунских дипломатских односа (осим неколико изазова) забележила запажен прогрес који данас кулминира климом поверења и поштовања.

Литература

Даковић, Миловановић, 2022: Н. Даковић, А. Миловановић, „Мека моћ Балкана. Мека моћ ТВ серија. Сенке над Балканом“, у: *Култура. Часопис за теорију и социологију културе и културну политику*. Београд: Завод за проучавање културног развитка бр. 173. 2022, стр. 83–95.

Делић, 2022: Ј. Делић (уредник), *Јован Дучић, песник и дипломата поводом сто педесет година од рођења*. Београд: Српска академија наука и уметности. https://dais.sanu.ac.rs/bitstream/id/59285/bitstream_59285.pdf сајт консултован 13.09.2025.

Дучић 1991: Ј. Дучић, *Дипломатски списи*, Београд: Просвета, 1991

Горданић 2020: Ј. Горданић, „Регулисање положаја припадника националних мањина у Румунији са посебним освртом на српску националну мањину“, у: *Култура Републике Србије и Срба у Румунији*, уредили Ненад А. Васић, Сандра Р. Давидовић. Београд: Институт за међународну политику и привреду, 2020.

Животић и Станојевић 2013: Д. Животић, Р. Станојевић, *Реторика и политика*, Београд: Јасен, 2013.

Катана 2009: В. Catana, *Relaţii româno-sârbe în perioada 1880-1913*, Craiova: Editura „Universitaria”, 2009.

Катана, 2013: В. Catana, *Relaţii româno-sârbe 1875–1913*, *Scurt istoric al reprezentanţelordiplomatice de la Belgrad şi Bucureşti ale României şi respectiv Serbiei / Rumunsko-srpski odnosi 1875-1913, Kratak pregled diplomatskih predstavnika Beograda i Bukurešta, odnosno Rumunije i Srbije*. Târgoviște: Ed. Cetatea de scaun.

Melissen 2005: J. Melissen, *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*, New York: Palgrave Macmillan. 2005.

Милошевић 2020: М. Милошевић (ур.). *Дипломатски списи Јована Дучића*. Вишеград: Андрићев институт, 2020.

Nye 2004: J. Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs. 2004.

Pigman 2014: G. Pigman, *Contemporary Diplomacy*, Cambridge: Polity Press. 2014.

пут“, копнено и поморско повезивање Кине са Европом), Стратегије подунавског региона и Крајовске групе. Потписан је Меморандум о разумевању у области транспорта унутрашњим пловним путевима између Румуније и Србије (2021); Споразум о повезивању ауто-пута Београд-Ватин (Република Србија) и ауто-пута Темишвар-Моравица (Румунија) између Владе Републике Србије и Владе Румуније 2022. године итд.

Rana 2000: K. Rana, *Inside diplomacy*. New Delhi: Manas Publications, 2000.

Рогач Мијатовић 2014: Љ. Рогач Мијатовић, *Културна дипломатија и идентитет Србије*. Београд: ФДУ, 2014.

Рогач Мијатовић 2022: Љ. Рогач Мијатовић, „Култура у спољним односима ЕУ. Ка новој парадигми културне дипломатије?“, у: *Култура. Часопис за теорију и социологију културе и културну политику. Београд: Завод за проучавање културног развитка*. бр. 173. Београд: ФДУ, 2022, стр. 9–20.

Симић, Живојиновић, Косовић 2013: D. Simić, D. Živojinović, N. Kosović, *Meka moć država*, Beograd: Udruženje za studije SAD u Srbiji, Centar za društvena istraživanja.

Синг 2018: J P. Singh, *British Council and cultural relations: betwixt idealism and instrumentality. Cultural Relations Collection*. British Council. 2018.

Стојанчевић 1998: В. Стојанчевић, *Српски народ у Старој Србији у Великој источној кризи 1876-1878*. Београд: Службени лист СРЈ, Балканолошки институт САНУ. 1998.

Тимотијевић 1980: С. Тимотијевић, „Књажевско српска агенција у Букурешту 1836-1918”, у: *Архивски преглед*, број 2, Београд, 1980.

Чолевић и Неделку 2024: Л. Чолевић, О. Неделку, *На трагу Срба у Букурешту / Pe urmele Sârbilor din Bucureşti*. Timişoara: Uniunea Sârbilor din România, 2024.

Čolević 2018: L. Čolević, „Srpski književnici i diplomatija“, у: *Romanoslavica*, vol. LIV, nr. 4, Bucureşti: Editura Universităţii, 2018, стр. 28–42.

Woolcock, Bayne 2013: S. Woolcock, and N. Bayne, „Economic Diplomacy“ in: Cooper, A. Heine, J. and Thakur R., *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy*, United Kingdom: Oxford University Press, 2013. https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199588862.013.0022 сајт консултован 13.10.2025.

*** „Black Tie Film“ / „Instances of cultural diplomacy towards cultural exchange and inclusion in promoting Slavic films“ (2025/2026). *CIVIS Blended Intensive Programme* (BIP). https://civis.eu/en/learn/civis-courses/black-tie-film-instances-of-cultural-diplomacy сајт консултован 10.09.2025.

Lidija V. Čolević

CULTURAL DIPLOMACY SERBIAN–ROMANIAN RELATIONS

This paper offers a critical examination of the early configurations of economic and cultural diplomacy that have informed the historical trajectory of Serbian–Romanian relations. Diplomatic envoys of the Obrenović and Karađorđević dynasties served as key architects in the articulation of cultural and economic policies, while later actors—whether motivated by national imperatives or ethical commitments—further contributed to the development of bilateral engagements. Throughout the longue durée of their cultural interaction, Serbian–Romanian diplomatic relations were sustained by ambassadors, writer-diplomats, and cultural practitioners active in Bucharest. Equally significant was the role of major institutions of strategic importance for the Serbian community in Bucharest, which assumed responsibility

for maintaining continuity and fostering cooperation. In the contemporary context, as both states orient themselves toward expanded cultural horizons, the preservation and promotion of cultural and historical heritage increasingly depend on a strategically calibrated and elite form of cultural diplomacy. Television narratives, functioning as modalities of "soft power" within Serbian cinematography, have emerged as influential instruments at the intersection of creative industries and geopolitics (Senke nad Balkanom / Shadows over the Balkans, 2017, Nobelovac/ The Nobel Laureate, Aleksandar od Jugoslavije / Alexander of Yugoslavia 2021, Queen Marie of Romania 2019) significantly contribute to the redefinition of collective memory, spiritual heritage, and the cultural identity of the Balkan region. Taken together, these agents articulate a coherent interpretative framework: From the early nineteenth century to the present, the evolution of Serbian–Romanian diplomatic relations—despite episodic challenges—has been marked by notable advancements, culminating today in a climate characterized by mutual trust, respect, and cultural resonance.

Keywords: Serbian-Romanian relations, Bucharest, soft power, economic diplomacy, cultural diplomacy, cinematography.

Maca Caran Andrejić[1]
Zapadni univerzitet u Temišvaru
Filološki, istorijski i teološki fakultet

Ianko Gubani[2]
Teoretska gimnazija „Jozef Gregor Tajovský” u Nadlaku

UDK 81’246.2(498.4:=163.41):316.774
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.35

СПОЉНИ ЈЕЗИЧКИ УТИЦАЈИ КАО ИНИЦИЈАТОР СРПСКО-РУМУНСКОГ БИЛИНГВИЗМА У РУМУНСКОМ БАНАТУ

Један од најзанимљивијих аспеката функционисања билингвалне језичке заједнице јесте присуство спољних језичких извора, који, по нашем мишљењу, играју значајну улогу у формирању и развоју билингвалних језичких компетенција. То се пре свега односи на свакодневни контакт са језичким садржајима масовних медија – телевизије, радија, штампе, часописа и књига – који су углавном произведени на румунском језику. У породицама са уравнотеженим типом српско-румунског билингвизма, иако у ограниченој мери, присутне су и књиге и часописи на српском језику издавани на територији Румуније. Циљ спроведеног истраживања био је да се утврди степен праћења средстава масовне комуникације у испитиваним породицама и да се идентификују фактори који утичу на избор језика медијских садржаја карактеристичних за њихово језичко окружење. Показатељи праћења медија и језичких преференција прикупљани су путем седам питања која су била упућена свим члановима домаћинства. Прва два питања фокусирала су се на праћење телевизијског и радио програма на српском и румунском језику. На њих се надовезивало питање усмерено на утврђивање језичких преференција приликом гледања информативних емисија. Четврто питање истраживало је мотивацију при избору језика уметничких текстова. Последња три питања била су посвећена штампаним медијима – испитивале су се језичке преференције и учесталост читања штампе на српском и румунском језику. Ова студија доприноси бољем разумевању начина на који спољашњи медији подржавају или ометају уравнотежен билингвизам и осветљава сложеност избора језика у вишејезичном окружењу.

***Кључне речи**: српска мањина у Румунији, комуникација, билингвизам, језички контакт, масовни медији, језичка преференција,*

[1] mata.andreici@e-uvt.ro

[2] janko.gubani@gmail.com

Избор језичког кода у коришћењу масовнокомуникационих средстава

Савремена модерна техника омогућава јавности широм света да прати телевизијске канале на различитим језицима. Тиме се у значајној мери подстиче светска двојезичност, односно вишејезичност, и развијају се димензије интеркултурне комуникације.

Међу медијске феномене који утичу на језичку заједницу убрајамо и радио. У истраживању је пажња посвећена степену праћења аудиовизуелних масовнокомуникационих средстава од стране српске мањине у Румунији. С обзиром на то да испитаници живе у национално мешовитој средини, где поједине националности имају прилично развијену мрежу масовнокомуникационих средстава која емитују на њиховом матерњем језику, сматрамо да је избор језичког кода при праћењу телевизије и радија условљен не само приступом националним медијским производима и атрактивношћу датог програма, већ и снажним утицајем карактера медијских производа већинске језичке заједнице.

Док праћење телевизијског и радио програма на српском језику има више повремени карактер, праћење на румунском језику има јасну тенденцију да иде од честог до свакодневног праћења.

Међугенерацијске разлике у медијским преференцијама и употреби језика

Највећи степен гледаности забележен је код средње (94,74%) и најмлађе (90,63%) генерације, а нешто ниже вредности код најстарије генерације — 71,88% испитаника.

Међу спољашње језичке изворе који утичу на језичку компетенцију билингвалне језичке заједнице спадају не само аудиовизуелни, већ и штампани масмедијски производи, као што су часописи, новине и уметничка књижевна дела. С обзиром на то да српска мањина која живи у Румунији, чији је интегрални део и наш истраживачки узорак, располаже богатим књижевним стваралаштвом домаћег порекла (на матерњем језику), занимало нас је за који језички код ће се определити наши испитаници при избору књижевног дела из светске (и не само светске) литературе. Језик на коме је написан уметнички текст игра важну улогу. С друге стране, морамо нагласити чињеницу да разлика у рецепцији стручних текстова и текстова уметничке књижевности не мора бити условљена степеном познавања српског, односно румунског (или неког другог) језика. У већини случајева она нема никакве везе са нивоом језичке компетенције, јер испитаници уметнички текст читају на одређеном језику

једноставно зато што им се свиђа, зато што то желе – дакле, реч је о свесном и индивидуалном избору.

При свеобухватном погледу на добијене резултате и њихову међугенерацијску конфронтацију са нагласком на избор језичког кода, забележили смо да је највећи проценат избора српског језика при читању уметничког дела управо код припадника најстарије генерације. Ситуација се мења у корист румунског језика код најмлађе генерације читалаца, где би се за румунски језик определило чак 59,37% испитаника, док би за књижевно дело на српском језику посегло свега 40,63% читалаца. При разматрању све три генерације, пропорционалан однос у питању избора језичког кода забележен је само код средње генерације, где би 50,00% испитаника најрадије читало књижевно дело на српском језику, а 50,00% читалаца на румунском језику.

Међу свим генерацијама испитаника забележили смо сличну тенденцију и када је реч о преференцији и избору језичког кода штампаних масовнокомуникационих средстава. На питање на ком језику читају новине и часописе, одговори се знатно разликују. Скоро половина (49,02%) од укупног броја испитаника чита штампу у једнаком односу на српском и румунском језику. Сличан однос преференција (са нешто мањим вредностима) забележен је код избора само румунског језика — 31,37% испитаника. Од целокупног истраживачког узорка, само 19,61% читалаца преферира искључиво часописе на српском језику.

Улога масовних медија у очувању језичке компетенције и ризик језичке супституције

У животу српских породица у Румунији масовнокомуникациона средства имају значајну улогу, јер обезбеђују језичко окружење у коме чланови породице имају могућност да одржавају свакодневни контакт са својим матерњим језиком. С друге стране, контакт са матерњим језиком је условљен, као што се види и из резултата истраживања, избором језика који се користи у медијима, а који зависи од више фактора, како то дефинише такозвани COD модел (Capacity + Opportunity + Desire) који су предложили Грин и Морнинг (2002, стр. 147; 2003, стр. 43–47). Према овом моделу, узимају се у обзир и постојање језичког знања, као и могућност и намера избора мањинског језика у датим условима. У контексту мањинске језичке заједнице, Т. Морнинг и Ч. Хазбанд (2007) додају да на избор језика масовнокомуникационих средстава утиче не само фактор познавања језика, већ и језички састав породице, структура језичког окружења, језичке компетенције већине, садржајна понуда локалних медија, као и доступност медијских производа који се издају у матици.

Резултати истраживања указују на више важних аспеката преференције језичког кода при праћењу масмедијских производа. С обзиром на

језичко окружење и језички састав породице, знатна већина учесника истраживања прати масовнокомуникациона средства како на румунском, тако и на српском језику, при чему само мали проценат испитаника преферира праћење медијских садржаја искључиво на српском језику. На однос између избора језичког кода при праћењу медијских садржаја и језичког окружења у коме корисник језика живи указују и бројни аутори, као што су Клеман и сарадници (2005), Винце (2010), као и Бурис и Ландари (2008), и други. Према нашем мишљењу, међу главне разлоге билингвалног избора масовнокомуникационих средстава спада не само језик датог медијског производа, већ и сам садржај, који је за корисника мањинског језика подједнако важан. Ова појава се нарочито потврдила у оквиру питања усмереног на преференције језичког кода при праћењу информативних емисија. Већина испитаника се сагласила да су информативне емисије на српском језику, које извештавају о актуелним дешавањима у Србији, важне, али мање значајне од оних које се односе на Румунију.

У случају аудиовизуелних масовнокомуникационих средстава улога српског језика је много значајнија него када је реч о штампаним медијима. На основу сопственог искуства из теренског истраживања констатујемо да је наведена појава управо условљена тиме што испитаници имају већи и лакши приступ аудиовизуелним медијима из Србије него што је то случај са штампаним медијима. Док је присуство српских новина и часописа из Србије, као и домаћих периодичних издања на српском језику, само спорадично, телевизијски програми су свакодневно доступни путем кабловске телевизије, односно интернета у случају радио-емисија.

И поред тога што је праћење телевизијског или радио програма на српском језику нешто смањено, оно може утицати не само на интеркултурну комуникацију и информисаност, већ и на развој језичких компетенција слушалаца, посебно код најмлађе генерације. С тим у вези, поставља се питање како телевизија и радио утичу на усвајање језика, односно на усавршавање у датом језику. Е. Еш-Хардинг и Ф. Рајли предлажу да се на ово питање гледа кроз призму два међусобно повезана аспекта: „Један је развој језичких способности детета, а други ширење културних знања. Када је реч о језичком развоју, телевизија може бити извор обогаћивања језика, али само уколико дете показује интересовање за одређене емисије и има мотивацију да их прати. Поред тога, неопходно је превазићи недостатке једносмерне комуникације. То је могуће постићи гледањем телевизије заједно са осталим члановима породице или са децом из комшилука. Тако се о програмима може разговарати и дискутовати“ (2008, стр. 206).

У појединим породицама ова стратегија развијања језичких компетенција већ је у пракси примењена. Већина родитеља доступне телевизијске програме сматра недовољно атрактивним за своју децу и подстиче их да гледају румунске програме. За ону децу која прате српске аудиовизуелне

медијске садржаје, телевизија представља једно од средстава помоћу којих уче да разумеју. Захваљујући чињеници да телевизија истовремено преноси звук и слику, дете много брже усваја не само звучни аспект језика, са којим се у нормативном облику у свом природном језичком окружењу не сусреће, већ упознаје и културне реалности типичне за српско окружење.

У случају испитаника који редовно и дугорочно прате медијске садржаје на румунском језику, може доћи, како на то упозорава Кормак (2007, стр. 64), чак и до потпуне језичке супституције, што за Србе у Румунији не би представљало добру језичку ни егзистенцијалну перспективу.

Закључак

Анализа преференција у потрошњи масовнокомуникационих садржаја код српске мањине у Румунији указује на претежно билингвално језичко понашање, условљено сложеном интеракцијом између доступности медија, атрактивности садржаја и специфичности социолингвистичког окружења у коме говорници живе. Резултати истраживања показују да избор језичког кода није искључиво условљен нивоом језичке компетенције, већ је у значајној мери одређен контекстуалним факторима, као што су структура породице, локална медијска понуда и функционална улога језика у свакодневном животу.

Међугенерацијске разлике уочене у истраживању указују на јасну тенденцију оријентације млађих генерација ка већинском језику, нарочито у конзумирању аудиовизуелних програма и књижевности, док најстарија генерација испољава израженију преференцију према српском језику. Средња генерација заузима уравнотежену позицију, одражавајући стабилан облик функционалног билингвизма. Ови налази упућују на постојање међугенерацијске динамике у употреби језика, са директним импликацијама по процес очувања матерњег језика.

Истраживање додатно потврђује кључну улогу аудиовизуелних масовнокомуникационих средстава у одржавању контакта са српским језиком, пре свега захваљујући повећаној доступности програма који потичу из Србије. Телевизија и радио се профилишу као релевантни инструменти не само у домену информисања и интеркултурне комуникације, већ и у развоју језичких компетенција, посебно код деце и младих. У том контексту, укљученост породице и активна употреба медијских садржаја могу пасивну медијску рецепцију трансформисати у значајан образовни ресурс.

Истовремено, резултати указују на ризик од језичке супституције у случајевима дуготрајне и искључиве изложености масовним медијима на већинском језику. Ова тенденција представља озбиљан изазов за будућност српског језика у Румунији и наглашава потребу за систематским стратегија-

ма подршке медијској употреби матерњег језика, како на институционалном, тако и на породичном нивоу.

Закључно, масовни медији представљају пресудан фактор у обликовању језичког понашања српске мањине у Румунији, са значајним утицајем на очување билингвизма и на перспективе континуитета матерњег језика. Резултати истраживања потврђују значај развоја и унапређивања доступности медијских производа на српском језику, као саставног дела напора усмерених ка очувању језичког и културног идентитета заједнице.

Литература

Bourhis – Landry, 2008: R. Y. Bourhis – R. Landry: Group Vitality, Cultural Autonomy and the Wellness of Language Minorities. In: *The Vitality of the English-speaking Communities of Quebec : From Community Decline to Revival.* Ed. R. Y. Bourhis. Quebec: CEETUM-Université de Montréal, s. 185 – 212.

Clément – Baker – Josephson – Noels, 2005: R. Clément – C. S. Baker – G. Josephson – K. Noels: Media Effects on Ethnic Identity among Linguistic Majorities and Minorities: A Longitudinal Study of a Bilingual Setting. In: *Human Communication Research*, 2005, XXXI, 3, p. 399 – 422.

Cormack, 2007: M. Cormack: The media and language maintenance. In: *Minority Language Media: Concepts, critiques and Case Studies*. Ed. M. Cormack – N. Hourigan. Clevedon: Multilingual Matters LTD, s. 52 – 68.

Esch-Harding – Riley, 2008: E. Esch-Harding – P. Riley, Bilingvní rodina (prel. P. Le Roach a A. Zavadilová). Praha: Portál.

Grin – Morning, 2002: F. Grin – T. Morning: Support for Minority Languages in Europe. Final Report. Brussels: European Commission.

Grin, 2003: F. Grin: Language Policy Evaluation and the European Charter for Regional or Minority Languages. Basingstoke: Palgrave-Macmillan UK.

Morning – Husband, 2007: T. Morning – Ch. Husband: The Contributions of Swedish-speaking Media in Finland to Linguistic Vitality. In: *International Journal of the Sociology of Language*, 2007, 187-188, p. 75 – 101.

Morning, 2007: T. Morning: Functional Completeness in Minority Language Media: In: *Minority Language Media: Concepts, critiques and Case Studies*. Ed. M. Cormack – N. Hourigan. Clevedon: Multilingual Matters LTD, 17 – 33.

Vincze, 2010: L. Vincze: Mediul lingvistic și utilizarea mass-mediei. In: *Limbă, identitate, multilingvism și politici educaționale*. Ed. I. Horváth – E. M. Tódor. Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale – Kriterion, 55 – 62.

Mata Taran Andreici
Ianko Gubani

EXTERNAL LINGUISTIC INFLUENCES AS A CATALYST FOR SERBIAN-ROMANIAN BILINGUALISM IN THE ROMANIAN BANAT

Summary

One of the most compelling aspects of bilingual language communities is the role of external linguistic sources in shaping and developing bilingual language competencies. In the case of the Serbian minority in the Romanian Banat, these external sources—primarily the language of mass media such as television, radio, newspapers, magazines, and books—play a crucial role. Most of these media sources are produced in Romanian, which significantly impacts the bilingual environment. Nevertheless, in households characterized by balanced Serbian-Romanian bilingualism, Serbian-language materials, including books and magazines published in Romania, are also present, albeit to a lesser extent.

The primary aim of the research was to assess the degree of media consumption in bilingual households and to identify the key factors influencing language selection in media content. The study focused on understanding how linguistic preferences are formed in the context of regular exposure to both Romanian and Serbian media. Data were collected using a questionnaire composed of seven questions, administered to all household members. The first two questions addressed the frequency of television and radio consumption in both Serbian and Romanian. A subsequent question explored language preferences specifically in the context of news programming. The fourth question focused on the motivations behind the choice of language for consuming artistic or literary texts. The final three questions examined the use of print media, particularly the frequency and language of newspaper and magazine reading in both Serbian and Romanian.

This study contributes to our understanding of how external media influences support or hinder balanced bilingualism and highlights the complexities of language choice in a multilingual environment.

Key words: Serbian minority in Romania, communication, bilingualism, language contact, mass media, language preference.

Дијана М. Црњак[1]
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет

Биљана М. Савић
Институт за српски језик САНУ, Београд[2]

УДК 821.163.41.08-31 Гароња С.
811.163.41'282'342.42
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.36

О КОНСОНАНТИЗМУ РОМАНА *ШАПАТИ МАЛЕ ВЛАШКЕ* СЛАВИЦЕ ГАРОЊЕ

На основу говора ликова у роману *Шапати Мале Влашке* Славице Гароње, у раду се даје преглед најважнијих особина консонантског система недовољно истраженог дијалекатског ареала западне Славоније, а добијени резултати пореде се са стањем у другим западнијим српским говорима, чиме се додатно прецизира мјесто овог говора у свјетлу херцеговачко-крајишког дијалекта као компактне говорне цјелине.

Кључне ријечи: херцеговачко-крајишки дијалекат, сјеверозападни огранак херцеговачко-крајишког дијалекта, говор Мале Влашке (западна Славонија), консонантизам, *Шапати Мале Влашке*, Славица Гароња.

1. Уводне напомене

1. У раду *О вокализму романа „Шапати Мале Влашке" Славице Гароње* дати су прелиминарни подаци о географском положају Мале Влашке и њеном становништву (о томе в. Црњак, Савић, 2025: 337–361), те се овдје, из практичних разлога, они неће детаљније наводити, осим што ћемо подсјетити да је ријеч о области која се простире по обронцима Папука и Псуња, а омеђена је општинама Пожега, Пакрац, Дарувар, Грубишно Поље, Подравска Слатина и Ораховица.

Циљ овога рада јесте анализа важнијих консонантских особина говора ликова у роману *Шапати Мале Влашке*,[3] како бисмо описом још једног сегмента говора западнославонске дијалекатске заједнице употпунили проучавање консонантског система српских говора у источној скупини сјеверозападног огранка херцеговачко-крајишког дијалекта (којем припада по акту-

[1] dijana.crnjak@flf.unibl.org

[2] Рад је финансирало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-136/2025-03/200174, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

[3] Овај роман, објављен 2022. године, дио је романескне трилогије о западнославонским Србима, а претходе му *Повратак у Аркадију* [2014] и *Парусија, гласови испод папрати* [2018].

елној класификацији)[4] и, поредећи их са досадашњим научним сазнањима о овом и њему блиским српским говорима,[5] одредили мјесто истраженог ареала у укупном стању које налазимо у наведеном дијалекту.

У средишту топлог, меланхоличног и надасве болног приповиједања Славице Гароње јесте њена бака Марија Ћурчија[6] (у роману са великим Б), у чијим казивањима, том живом извору језичких творевина (фразеологизама, изрека, пословица, метафора, стихова народних пјесама, шаљивих и поучних причица итд.), са својим радостима и тугама оживљава један *вјетром вијан*[7] народ – херојски, мученички, христоносан и крстоносан. Славица Гароња о Бакиним ријечима записује: „Јер свака од њих је драгуљ који светли из оног тамног вилајета, па колико се могло понети. Из једне велике љубави, из једне главе (моје Баке), оне су сада само шапати Мале Влашке, о нестајању" (Гароња, 2022: 311). У Бакиним бесцјењим шапатима преточеним у роман похрањен је дио непојамно великог *музеја ријечи*, а ријечи су често биле и једино што су *насилно ишчупани* славонски Срби 1992. понијели са својих вјековних огњишта.[8] Зато је овдје донесена језичка грађа толико драгоцјена за лингвистичка истраживања.

[4] Приликом одређивања изоглоса у оквиру сјеверозападног огранка херцеговачко-крајишког дијалекта, П. Ивић (1996) и М. Драгичевић (2001) издвајају његову западну (српски говори сјеверне Далмације, Лике, Кордуна и западнијих дијелова Баније и Босанске Крајине) и источну скупину (остали говори на простору западније од Врбаса, гдје спадају и говори сјевернije од Саве). В. више у Драгичевић 2001: 86–87. Говори овог огранка у науци се означавају и термином *западни српски говори*, под којим се подразумијевају сви српски говори западно од Дрине, а М. Драгичевић користи и термин *најзападнији српски говори* за говоре западно од ријеке Врбас (2001: 79).

[5] Досадашња истраживања говора западнославонских Срба обухватају неколико језичких прилога (Кашић, 1963; Секереш, 1972, 1976; Станековић, 1977–1978; Ивић, 2018). Од обимнијих србистичких радова издвајамо монографију *Говор Баније и Кордуна* Драгољуба Петровића (1978), будући да су ти крајеви територијално најближи Малој Влашкој.

[6] Марија Ћурчија (дјев. Бунчић), рођена 1911. у Каменском Вучијаку у западној Славонији, умрла у избјеглиштву 1996, сахрањена у селу Хртковци, у Срему.

[7] Алузија на књигу *Вјетром вијани – споменица Српског културног друштва Просвјета* (1971), у редакцији С. Кораћа, која говори о судбини Срба у Хрватској од почетка 20. вијека, преко Првог и Другог свјетског рата, до друге половине 20. вијека.

[8] „(Па ево, сад и њу, барем у духу, на овај начин, враћам натраг њеној кући из које је изашла, само са најлон кесом у рукама. Чак ни прслук пребачен преко кауча у кухињи није понела – увек је после за њим уздисала). Рекли су им 'само док прође борба, вратићете се', трпајући их у непрегледну, наивну колону, у ствари 'хумано пресељење' – договорено ко зна где и са ким, на неком 'зеленом столу', већ тог децембра деведесет прве. Без повратка. Отишла и она, не знајући да се овамо више никада неће вратити" (Гароња, 2022: 23).

2. Анализа грађе

2. Говор Мале Влашке карактерише консонантски систем у којем се налазе све оне фонемске јединице које познају и други западнији говори херцеговачко-крајишког дијалекта, при чему њихову артикулацију и дистрибуцију карактеришу неке посебности на које ћемо скренути пажњу грађом у наставку.

3. Као и у другим штокавским говорима, највише одступања од прилика у стандардном језику представља нестабилан статус сугласника *х*. Иако се овај глас понекад чује у говору Мале Влашке (нпр. *сиромахе*, *хајд*', *хаљине*, *харали*, *храст*, *Хрвати*, *шаховнице* итд.), неупоредиво је већи број примјера његовог губљења, супституисања неким другим гласом или замјењивања секундарним сугласницима у процесу неутралисања хијата (више о овоме в. Дешић, 1976: 131–138 и тамо наведену литературу).

3.1. О губљењу фрикатива *х* у свим позицијама у ријечи, између осталих, свједоче сљедећи примјери:

а) у иницијалној позицији: *ајде*, *ајмо*, *ајте*, у *арману*, без *екле*, *ермуника*, *ладну*, од тешког '*ода*, *одају*, '*одали*, *оће*, *ћеш*, *ранили*, '*растову*, *ришћански*, *рпа*;

б) у медијалној позицији: од *Вр'оваца*, о *гра'у*, *греота*, *гриота* (поред *грij*, в. т. 3.2.б),[9] *Ду'ови*, не *мане*, *на'оди*, *наране*, *њи'ов*, *њи'ове*, *њи'овим*, *њиовој*, у *ора'у*, *очу'а*, *пла'те*, *плеовани*, *про'одају*, *проодала*, *пустаија*, *сна*, *снау*, из *Шеоваца*;

в) у финалној позицији: ја *б*' онога, ми *б* изгин'ли, *бољије*, кад га *вић*о, на *вр*', *горије*, *гра*', *застадо*, *кру*', *лијепије*, *младије*, *нама*', *нашије*, код *њи*, на *њи*, од *њи*, из *овије* села, *одма*, *порадова*' *се*, *својије*, *сирома*, *сувије* итд.

3.2. На мјесту некадашњег *х* често се јавља *в* или *j*, а по изузетку и *к*: [10]

а) *Глувајта*, *глуву*, *дува*, *дуван*, *закували*, *кожув*, у *кожуву*, *крув*, *крува*, *круве*, *кувала*, *куварице*, *кират*, *марву*, за *мувом*, *надува*, *очув*, *провицу*, *руво*, *скуват*, *стреву*, *сува*, код *ува*;

б) не чини *грij*, пун *грија*, *дијали*, *пејар*, *проју*, *свију*, од *смија*,[11] *снаја*, *снаје*, *снаји*, *снајо*, са *снајом*, *снају*, *мађија*, *мађије*, *промаја*;

в) *х* > *к*: *сиромака*.

У неким формама зависних падежа именице *орах* јавља се аналошко *с*: *ораса*.

[9] Савић код Ј. Кљаић налази *греота* и *грота* (Савић, 2022: 38).

[10] При томе је у неким од примјера лексема са супституисаним консонантом стандардна варијанта, као нпр. *глув*, *кувати*, *куварица*, *мува*, *сув*, *уво* итд.

[11] Облике *грij* и *смij* биљежи и Секереш (1976: 197).

У Г/А мн. личне замјенице за 3. л. обично је *њи* уз приједлог или у функцији комуникативног наглашавања: код *њи*’; *њи*’ није грij одбити, али срећемо и примјере са веларом *х* (*њих* двоје). У позицији енклитичког облика *их* јављају се: *и*’ (ко да *и*’ је вода наплав’ла; био *и*’ пун амбар), *ји* (уб’ло *ји*’) и *их* (дођерамо *их*).[12]

Именица *снаха* потврђена је у облицима *сна* и *снаја*: *сна*’ је ишћерала; Возили *сна’у* у Београд; *Снаја* помузе краве. У истом значењу забиљежен је и хипокористични дериват *сната*: а стриц Саво ће мени: – Куда ш *снашо*?, с тим да му је семантика понекад другачија („удата млада жена”): Иде један партизан и каже ми: – Не иди овуда *снашо*.

4. За разлику од велара *х*, лабиодентал *ф* у нашој грађи заузима много стабилнију позицију,[13] и то углавном у ријечима страног поријекла које су у српски језик ушле у новије вријеме, што потврђују и сљедећи примјери:[14] *Јефтимија*, *кофа*, *нафајтат*, у *офанзиви*, у *офензиви*, *офарбано*, *офур’ћеш* се, *префолала*, *префуљат*, *сфурћеш* се, *телефон*, *тифус*, *тифусар*, *туфне*, *униформа*, *фајни*, у *фарбару*, *фата*, *фертун*, *фиђо*, *фишкал*, *Фрањо*, на *фронт*, у *фрулу*, *фурман*, *штофени*, у *штофу*.[15] Лексеме ономатопејског поријекла досљедно су са *ф*: *фиђука*, *фиђукат*.

Замјену *ф* > *в* потврђују лексеме: *валинка*, *вењер*, *Вилип*, *влаша*, *воринта*, *врајманка*, *вришке*, *вркнути*, *кава*, *потревити* и сл., док *ф* > *п* биљежимо у лексеми *подуменка*.[16]

У роману смо пронашли и примјере у којима се сугласник *ф*, у оквиру исте породице ријечи, у једним потврдама чува, а у другим замјењује са *в*:

- ткани *фертун*; задигне *вертун*; *вертунови*;
- *фали* им нешто, „*валинка*” – *фалинка*;
- Има њи ко Руса! – каже се за неку *вамилију*; јер се од њиове *фамилије* оженио;
- *офур’ћеш се*; *сфурћеш се*; Какви су, ко *повурене* коприве.

О још неким специфичностима које се тичу сугласника *х* и *ф* в. у т. 7.3.

[12] Исто налазимо у Савић, 2022: 39.

[13] То потврђују и новија истраживања западних српских говора (Драгичевић, 2007: 343–344; Драгичевић, 2008: 106; Драгичевић, 2010: 247–248; Драгичевић, 2014: 568–569; Козомара, 2016: 641–643 и Цукут, 2021: 57). В. и Савић, 2022: 39.

[14] Радови о западнијим српским говорима из седамдесетих и осамдесетих година прошлог вијека показују сличну слику (в. Петровић, 1973: 67–68; Петровић, 1978: 67; Дешић, 1976: 138–140; Драгичевић, 1986: 98–99).

[15] С. Гароња (2022: 30) записује да се Бака није „никада навикла на речи ван свог лексичког појмовника, којем је све прилагођавала”, што потврђује и досљедна употреба облика *сфижидер* умјесто стандардног *фрижидер*.

[16] На Банији и Кордуну је *подумјента* (Петровић, 1978: 67).

5. У вези са осталим фрикативима треба поменути сљедеће појединости:

а) *З* и *С* се једначи по мјесту творбе у ликовима *шљеме* и *Шњегав'ћ*;

б) Када се нађе на крају ријечи испред предњонепчаног сугласника којим почиње сљедећа ријеч, *с* се једначи по мјесту творбе, а у посљедњем примјеру и по звучности: *ш* њега, *ш* њим, *ш* њима, *ш* њиме, *ш* њом, *ш* чим, *ш* чиме, *Ишћерали* њега;

в) Фрикатив *ж* дио је гласовног низа који се губи у 2. л. једнине презента гл. *моћи*: Не *мош* боље; *Мош* метнит у џеп; Не *мош* нађ' и момчића и лончића; не *мо'ш* ничије сређе уруш't; Не *мош* прођ' од змија; Не *мош* уђ' у кућу. У вези са губљењем гласовних низова в. и т. 11.

6. Нашу пажњу заслужује и сонант *j*, чија артикулација зависи од гласовног окружења и од позиције у ријечи.[17]

6.1. У говору Мале Влашке потврђено је спорадично губљење иницијалног *j*, напоредо са примјерима гдје се овај сонант чува:[18]

а) у упитној форми *јел*:[19] Ел' ту звоно; *Јел*' знаш; *Јел*' не мореш ти без екле; *Јел*' не увати на почетку, увати на свршетку; *јел*' то истина;

б) у облицима глагола *јесам*: *Есам*; *Есам* ли погодла; *Ес*' повуко мачка за реп; *Ес*' ју дала; ваљд' нешт и '*ест* од тога истина; Ваљд' *ест*. Стражњи није видио, а предњи '*ест*; *Јес*' понијела сијечива; *Јес*' опрала пиле; *Јест*' дико.[20]

[17] Исто је и у другим сличним говорима. В. нпр. Петровић, 1973: 69–71; Дешић, 1976: 144–155; Пецо, 2001: 621; Драгичевић, 2007: 344; Козомара, 2016: 643–644 и Цукут, 2021: 49–51. М. Николић истиче да је та појава више условљена природом сонанта *j* „него припадношћу некога говора овоме или ономе дијалекту одн. овој или оној дијалекатској скупини" (Николић, 1991: 282).

[18] Д. Петровић уклањање иницијалног *j* налази само на Кордуну, не и на Банији (1978: 68). Примјери које наводи Б. Савић показују да грађа Ј. Кљаић у овом сегменту одступа од Петровићевих налаза (Савић, 2022: 40). М. Драгичевић сматра да узрок губљења „фонолошки релативно празног" *j* у иницијалној позицији треба тражити у нестабилној артикулацији сонанта *j* у интервокалској позицији и додаје да се „ово уклањање досљедније спроводи само у говорима сјевернодалматинских и личких јекаваца" (1986: 90). Код Дешића налазимо много потврда ове појаве, и то у крајевима који се граниче с Ликом (1976: 144–149). У вези с овим в. Драгичевић, 2001: 25–27 и Драгичевић, 2014: 563.

[19] С. Гароња упитну рјечцу *ли* пише састављено након енклитике *је*.

[20] Досљедно губљење иницијалног *j* у свим лицима презента помоћног глагола *јесам* забиљежено је и у Великој Барни, надомак Мале Влашке (Станековић, 1977–1978: 89), што се не уклапа у констатацију да је диференцијација сјеверозападног огранка херцеговачко-крајишког дијалекта препознатљива и по овој изоглоси. Наиме, Драгичевић (1986: 226) наводи да је стабилно чување иницијалног *j* у облицима броја *један* и глагола *јесам* својствено говорима источне скупине, а да је његово губљење у поменутим облицима одлика говора западне скупине.

Губљење је без изузетка изостало у облицима броја *један*.

6.2. Финално *ј* губи се:
а) у императиву: *Попи*’ гузо, *плат*’ гузо; *Уби* Боже;
б) у узвику *јој*: *Јо*, бајо; *Јо*, жене; *Јо*, вид; *Јо*, вић; *Јо*, как сте знали; *Јо*, Марија; *Јо*, мила Марија; *јо*, наш поп; *Јо*, некаде, кад би вићела неће динар – уплашла б’ се; *Јо*, прокриви се; *Јо*, то с’ они мени послали; *Јо*, ујаче итд.

6.3. Губљење интервокалног *ј* у нашој је грађи потврђено код прилога *свеједно*: *сведно* дика на ме очи шири; *Сведно* он ил’ стари Лука; *Сведно* су му кости проклињали.

6.4. У финалној групи *-ио* код глаголског придјева радног у овом и блиским говорима уобичајено је слабо прелазно *ј*.[21] Наводимо потврде са *-(и)јо* из наше грађе: да с’ *добавјо* мајку; да јој је *додијо*; Је л’ *долаз*’*јо* Милан; Бог вас *живијо*; занате *изучијо*; нешт би себ’ *направјо*; ко ј’ *попијо* ракију; *уватјо*, па боли зуб.

6.5. Након губљења вокала *и* у постакценатској позицији, у слогу који му претходи, у парадигми сљедеће лексеме досљедно се јавља секундарно *ј*, а ову појаву прати и обезвучавање дентала *з*: Жељна га ко *гујсца* поста; Не игра сукњица, већ пуна *гујс*’*ца*; Прилијепи се ’вако, ко сврaб *гујсце*; Стучаћеш *гујсци* зубе; Лупа се ногама у *гујсцу* итд.[22]
О јављању сонанта *ј* на мјесту фрикатива *х* в. т. 3.2.

7. Остале сугласнике одликује висока артикулациона стабилност, а о забиљеженим одступањима, која углавном карактеришу и остале говоре херцеговачко-крајишког дијалекта, рећи ћемо нешто више у сљедећим тачкама.

7.1. У овом роману потврђено је много сугласничких замјена: *б* > *п*: *ћикоперница*; *д* > *ћ*: ће *гоћ*, *каћгоћ* (поред *кад год*); *д* > *т*: *убунтана*; *ћ* > *ј*: *госпоја*, на Велику *Госпојину*; *ж* > *р*: *морем*, *мореш*, *море*, не *море*, *морете*, не *морете*;[23] *л* > *р*: *наварим* (поред: *навали* неко); *љ* > *л*: Сијали ’*елду*; *м* > *н*: *бромзат*; *м* > *ч*: *једноч*; *н* > *л*: Није *зламеније* (...), што поп дијете *зламенује*; *н* > *њ*: *печењка*; *п* > *б*: *брезиме*; *с* > *т*: *потла*;[24] *т* > *д*: *седер* (од *светер*); *ц* > *н*:

[21] У личким говорима овакво *ј* изразитије је артикулисано па се након аналошког дуљења вокала *о* ова група неријетко своди на *-јо* (према Драгичевић, 1986: 81). Аналошко дуљење *-о* често је и у банијским говорима (Петровић, 1978: 59).

[22] Исто је и на Банији (в. Петровић, 1978: 69 и Савић, 2022: 41–41), а сличну појаву налазимо и у посавским говорима између Врбаса и Укрине (Козомара, 2016: 644).

[23] Забиљежили смо и два примјера стандардне форме у негацији: *не могу* сиђет; ја *не могу*.

[24] Поред *потла*, Секереш (1972: 219, 237) наводи и потврде за *потлам*, *потле* и *потли*.

кртина; *ч* > *ћ*: *ђећко* (поред готово досљедног: *дечко*, *дечка*, *дечки*, *дечкић*, *дечкића*), *инаћа*, *оћибала* се, *ћикоперница*; *џ* > *ч*: *наранча*.

7.2. И јављање секундарних сугласника у складу је са општим стањем у осталим блиским српским говорима.[25] Међу секундарним сугласницима у грађи најчешће имамо сонанте:

– *в*: *вовда*;[26]
– *ј*: Падни *јероплане* с неба; Уб'ло *ју* из неба; куд ти, *туј* и ја;
– *р*: *брезобразне* пјесме (поред: пјевају, те *безобразне*; биле су и *без*[27] оца; једно *без* другог); *зјалендрат*, *лендровати* (поред: да сам *лендовала*);[28]
– *м*: *кумплерај*, *прамђед*, *трампам*.

7.3. У сљедећим примјерима приказана је судбина појединих сугласничких скупина:

-бд-: *обдан*;
-бн-: *обноћ*;
бр-: *протван*;
-вд-: *одавде* и *одавле*;
-вј-: *сјетовала*, *чојк*;[29]
(-)*гл-*: *пегљам*, *пегљали*; *циглом*;
-гм-: *бом'*, *боме*, *дабоме*;
(-)*гн*: у *гнијезду*, *гној*, *угнијездимо* се;
(-)*гњ-*: *гњида*; *јање*;
-дв-: *грудве*;
-двј-: *међед*;
-дм-: *одма*;
-дн-: *напане*, *пане*, *прн'т*; *прднит*;
-дхр-: *одран'ла*, *одран'т*;
-жд-: *морд*, *мард'*;
зн-: *знам*, *знадем*;
зр-: *зрак*, *зрака*;
(-)*кв-*: *вака*, *ваком*, *наки*, *никве*, *така*, *таки*; *квочемо*;
-кл-: без *екле*, са *екланом* чипком;
-кљ-: уз *пракљачу*;
кћ-: *ћер*, *ћери*, *ћи*;

[25] В. нпр. Петровић, 1973: 88; Дешић, 1976: 192; Секереш, 1976: 178, 182, 220.

[26] Овај облик наводи и Дешић (1976: 71).

[27] У говору Змијања досљедно је *брез* (Петровић, 1973: 88), а Савић (2022: 42) доноси примјере напоредне употребе облика *без* и *брез*.

[28] РМС (III: 186) биљежи облике *лендовати* и *леновати*.

[29] Поред овог облика, на Банији и Кордуну Петровић (1978: 60) је забиљежио и *чоек* и *чојак*.

-лњ-: *столњак*;
-љд-: *ваљд*’;
-мб-: *бомбонет*;
(-)*мн-*: *много*; за *тавницу*, *тавно*;
-мт-: *упамтила*;
-нг-: *штрањга*;[30]
-нз-: *пензија*;
-нј-: *ињекција*;
-нк-: *бункер*; *шењкат*, *шуњке*;
-нц-: *жгањац*, *жгањце*, *жгањаца*;
(-)*пљ-*: *опљачкано*;
(-)*пс-*: *опскрба*, *псује*;
пт-: *тица*, *тичје*, *тичијег* (рјеђе *птица*);
(-)*пч-*: *закопчам се*; *челе*;
пш-: *шен’ца*;
-рм: *жандар*;
-сл-: *благосов* (и *благословено*);
с-њ: *ш њега*, *ш њима*, *ш њиме* (и *с њим*);
-тл-: *метле*;
-ћн-: *сретан* (рјеђе *срећан*), *сретна*, *несретног*, *несретном*;
-фт-: *Јефтимија*;
(-)*хв-*: *вала* Богу, *ватат*, *доват*, *наваталu*, *приват’ла*, *увати*,[31] *у’ватла*, *фала* куме, мудри лудог *фали*, *фалим* те;
(-)*хл-*: *ладну*, *лаче*, *најладније*, *прелад’ла* се;
-хн-: *данем*;
(-)*хр-*: *раст* (рјеђе *храст*), ми га *ранимо*, *саран’ли*, *саранита*;
-чк-: *квочка*, *мачка*;
чл-: по *чланку*;
шк-: у *школу*;
шкљ-: *клеба*, *клебица*;
-шч: *башча*.

Групу *дс* у *двад(е)сет* карактерише редукција првог члана секвенце: за *двајест* чељади.

7.4. Када је ријеч о сугласничкој групи (-)*тк-*, поред: *Нетко* се миче; *Ништко* не излази; Данас *сватко* надут ко мјешина; Је л’ *тко* пито за мене, биљежимо и примјере без плозива *т*: *Ко* трче, тај и срче; Кад *неко* думи; *Нико* није зарајт’о *ко* је дао; *Свако* тражи нешт’ боље (уп. Станековић, 1977–1978: 90).

[30] Исто је и у Великој Барни (Станековић, 1977–1978: 90).

[31] Група *хв-* чува се у стиховима народне пјесме: Подигло се јато горских тића / Да *ухвати* Станисављевића; / У жандара јако мудра глава, / *Ухватише* Чаругу ђе спава.

7.5. Група *-гд-* очувана је у лексеми *нигда* (< -кьгда): *нигда* се дијелили нијесу; *нигда* се више вратили нијесу; *Нигда* га више није вид'ла.

8. Резултати новог и јекавског јотовања у основним карактеристикама компатибилни су са приликама које владају у сјеверозападној скупини херцеговачко-крајишког дијалекта.

8.1. Домашаји новог јотовања углавном не одступају од прилика у стандардном језику:

а) Јотовање сугласничких скупина *-јт-* и *-јд-* забиљежено је у примјерима: *дође*, *заобић*, *изађе*, *нађу*, *обићем*, *пође*, *прође*, *ућем*, *униће* итд.;

б) Јотовање је редовно у именицама на *-је*: *весеље*, *гробље*, *здравље*, од *прућа* итд.

8.2. Домашаји јекавског јотовања неупоредиво су мањи него у говорима на крајњем југоистоку херцеговачко-крајишког дијалекта (у вези с овим в. Петровић, 1978: 77–78):

а) Јекавским јотовањем обухваћени су сонанти *л* и *н*, који се редовно јотују, као и у књижевном језику: *доље*, *жељезничари*, *љето*, *мљекар*, *мљецкамо*, *његујте*, у *Њемачку*, на *сљепоочицама* и др.;

б) Забиљежили смо и примјере јотовања оклузива *д* и *т* у ограниченом броју лексичких јединица:

- *вићет*, *врijеђело*, *ће*,[32] *ћеде*, *ћеду*, *ћеља*, *кућељу*, *нађељат*, *неће*, *ниће*, *сваће*, *сићела*, *стићет* се;
- *дођерали*, *зажућела*, *ишћера*, *ишћерала*, *ишћерали*, *ишћерамо*, *леће*ла, *нађерат*, *оћерани*, *пођерали*, *прође*ра, *ћерали* (поред спорадичног *терам*),[33] *ћио*, *ућерали*.

Прилог *овдје* најчешће остаје непромијењен: *Овдје* дијете разговара дружину; *овдје* се свађају. Ипак, срећемо и облике *овд*' (*овд*' немам ће; Ето га *овд*'), *овде* (*овде* не мораш ни куват) и *вође* (Дошла *вође* у брда; да је *вође* на Спасовишту некада била црква). На надгробним споменицима досљедно је *овђе*: *Овђе* почива Пајо Југовић; *Овђе* почива Мијо Бунчић.

Придјев *дивљи* искључиво је у формама без јотовања: *дивјег* јарца.[34]

Обавезно је *дјевер*, *дјеверуше*, *дјевојка*, *дјеца*,[35] мада се у стиховима народне пјесме среће и облик *ћевојка*: Ће ја нађе за се пријатеља, / Ја не нађе за сина *ћевојку*;[36]

---

[32] *Гдје* је готово досљедно дало *ће*, али забиљежили смо и по један примјер с облицима *гдје* (*гдје* онај збјег стријељан) и *ди* (*ди* су папуче).

[33] Исто биљежи и Ивић (2018: 403) за говор Окучана.

[34] У приватној преписци С. Гарења присјетила се и стихова једне Бакине пјесме: „Какви с' оно *дивји* рози, / на њима се брајо вози".

[35] Једнако је и у Великом Грђевцу (Кашић, 1963: 156). С друге стране, Петровић (1973: 79; 1978: 76) и Дешић (1976: 124) биљеже нешто шире домашаје јотовања оклузива *д*.

[36] Фонетизам *ћевојка* среће се у Пожешкој котлини (Секереш, 1976: 184) и на Банији и

в) У грађи су потврђени и примјери јотовања лабијала: *живљет*,[37] *ислабљела*, а аналошки су, према подударању презентских облика на *-и*, добијени облици инфинитивне основе са (и)јекавским рефлексом јата: *журјет*, *звоњет*, *мишљела*, *учињет* се и сл.

9. Сугласничка група *шт*/*шћ*, настала од **st*' (**sk*') (о класификацији према овој изоглоси в. Вуковић, 1963: 23), у говору Мале Влашке има сличне рефлексе као у другим западнијим српским говорима (в. нпр. Петровић, 1973: 76–77; Петровић, 1978: 73; Дешић, 1976: 173–174):

а) Скупина *шт* забиљежена је у: *годиште*, са *граовишта*, на *дворишту*, *ште*, *крштене*, *огњиште*, *поиштем*, не *упуштам* се, *штап* итд. Група *шћ* потврђена је у сљедећим примјерима, као резултат подновљеног јотовања: *кршћен*,[38] *кршћење* (али: од *крштене* вјере, до правог *крштења*), *неразмјешћен*, у *опћини*,[39] *пушћај* војску, нису га сви *пушћали* у куће;[40]

б) Скупина *жд*/*жђ* није посвједочена ниједним примјером.

10. Преметање гласова, понекад праћено редукцијом и асимилацијом, потврђено је најчешће код прилога (дошла *вође* у брда; Ид' *отале*; *откале* тамо угљен; *Откле* си ти) и код именице *петролеј* (Там' купим *петриола*).

Досљедно је: *жлице*, *нокте*, *нокти*.

По једну потврду налазимо за *вазда* (Сједио *вазда* на слупчини) и *ваздан* (Рад'ле *ваздан*).

11. Као и у другим блиским говорима,[41] хаплолошко уопштавање уобичајено је код именице *кукуруз* и од ње изведених лексема*: куруз*, *куруза*, *курузе*, *курузни* и сл. Из метричких разлога, ова појава изостаје у стиховима: Баба Мара украла пурана, / Баба Сара, десетеро јаја, / Ерегуза, торбу *кукуруза*.

У појединим облицима ријечи и сантхијским везама потврђено је губљење гласовних низова, карактеристично за бржи темпо говора: *ви'ш*

Кордуну (Петровић, 1978: 76).

[37] Овај облик забиљежен је и у Великој Барни (Станековић, 1977–1978: 90).

[38] Фонетизам *кршћен* биљеже Секереш (1972: 217) у говору славонских Срба и Петровић (1978: 73) у говору Баније и Кордуна.

[39] Петровић (1978: 85) записује да је фонетизам *опћина* обичан и на Банији и Кордуну, мада је познато и *општина*. У Великој Барни досљедно је *опћина* (Станековић, 1977–1978: 90).

[40] Секвенцу *шћ* у глаголу *пуштати* и његовим изведеницама биљеже и: Пецо, 1964: 91–92; Петровић, 1973: 76–77, Петровић, 1978: 73; Дешић, 1976: 174; Станековић, 1977–1978: 89; Далмација, 1997: 77; Драгичевић, 2003: 309, Драгичевић, 2010: 249; Козомара, 2016: 79; Цукут, 2021: 67; Савић, 2022: 33 и др.

[41] В. нпр. Петровић, 1978: 84; Козомара, 2016: 658; Цукут, 2021: 68; Савић, 2022: 43 и др.

кол'ка крила има; *мет* у џеп; *неква* цимпоша; *нек'ва* сам тешка; *некви* ћаћин; по *нек'вом* ђеду; Питали *некву*; летим *озго*; *оздо* наложе; *ошла* б' и тамо; онда с' *ошли*; у Бездан *ошо*; *са ш* (од сад ћеш); *сјетовала*, ти *ш* итд.

3. Закључна разматрања

12. На основу овдје представљених консонантских особина и географског положаја Мале Влашке можемо констатовати припадност овог говора источној скупини сјеверозападног огранка херцеговачко-крајишког дијалекта (о томе исп. Драгичевић, 1986: 226–228 и Ивић, 1996: 146–147). Ипак, једна карактеристика повезује ове говоре с говорима западне скупине: губљење иницијалног *ј* у облицима глагола *јесам* (о овој и неким другим изоглосама в. у Драгичевић, 2001: 86–87).[42]

12.1. Остале овдје представљене дијалекатске особине показују да се консонантски систем говора Мале Влашке готово у потпуности ослања на заједничке особине већине говора херцеговачко-крајишког дијалекта, нарочито оних сјеверозападног огранка:

а) Фрикатив *х* најчешће се губи (нпр. *ајде*, *ладну*, *одају*, *ће*, *ришћански*; од *Вр'оваца*, *греота*, *Ду'ови*, не *мане*, *на'оди*, *њи'ов*, *очу'а*, *проодала*, *пустаија*, *сна*, из *Шеоваца*; *бољије*, кад га *вићо*, *гра'*, *кру'*, код *њи*, *одма*, *сирома* итд.) или се умјесто њега јављају други гласови (нпр. *дуван*, *закували*, *крув*, за *мувом*, *очув*, *провицу*, *руво*, *стреву*, *сува*, код *ува*; *дијали*, *маћија*, *пејар*, *промаја*, *пројy*, *снаја*; *сиромака*; *ораса* итд.);

б) Лабиодентал *ф* је дјелимично реинтегрисан у консонантски систем овог говора: нпр. *Јефтимија*, *кофа*, *нафајтат*, у *офанзиви*, *офарбано*, *префолала*, *префуљат*, *сфурћеш* се, *телефон*, *тифус*, *туфне*, *униформа*, *фајни*, у *фарбару*, *фата*, *фертун*, *фићо*, *фишкал*, *Фрањо*, на *фронт*, у *фрулу*, *фурман*, *штофени* итд. Замјену *ф* > *в* забиљежили смо у лексемама: *валинка*, *вењер*, *Вилип*, *влаша*, *воринта*, *врајманка*, *вришке*, *вркнути*, *кава*, *потревити* и сл., а *ф* > *п* у фонетизму *подуменка*;

в) Нестабилну артикулацију има и сонант *в*: *међед*, *чојк* итд.;

г) Јекавско јотовање обухвата већи број сугласника него стандардни језик (нпр. *вићет*, *врићело*, *ћеде*, *ћеља*, *кућељу*, *сићела*, *стићет* се, *ће*; *дошерали*, *зажућела*, *ишћера*, *лећела*, *ћерали*, *ћио* итд.), али у много мањем обиму од говора на крајњем југоистоку (овдје је досљедно *дјевер*, *дјеверуше*, *дјеца*, а облик *ћевојка* јавља се по изузетку);

[42] Бавећи се вокализмима у говору Мале Влашке, такође смо уочили једну особину својствену говорима западне скупине: „вокалска скупина *-ае-* у бројевима од 11 до 19 даје *-ај-* (једну муву уб'јеш, *дванајст* дођу у спровод итд.)" (Црњак, Савић, 2025: 358).

д) Рефлекси старе скупине **st'* (**sk'*) имали су развој у правцу штакавских говора (нпр. *годиште*, са *граовишта*, на *дворишту*, *иште*, *кршtене*, *огњиште*, *поиштем*, не *упуштам* се, *штап* итд.), а забиљежени шћакавизми претежно су резултат подновљеног јотовања (нпр. *кршћен*, *кршћење* [поред: од *кршtене* вјере, до правог *кршtења*]; *неразмјешћен*, у *опћини*, *пушћај* итд.);

ђ) Сонанти се јављају као секундарни гласови: *вовда*; *јероплан*, *ји*, *туј*; *кумплерај*; *брезобразне*, *прамђед*, *трампам* итд.;

е) Честа су губљења гласовних низова у сантхију (нпр. *ви'ш* кол'ка крила има, *мет* у џеп, *неква* цимпоша, *некви* ћаћин, летим *озго*, *оздо* наложе, *ошла* б' и тамо, онда с' *ошли*, у Бездан *ошо*, *са ш*, *сјетовала*, ти *ш* итд.) и губљења консонаната (нпр. *благосов*, *боме*, *клеба*, *напане*, *тица*, *ћер*, *челе*, *шен'ца*) итд.

12.2. *Шапати Мале Влашке* Славице Гароње веома су богат извор за проучавање свих језичких особина недовољно истраженог говорног подручја западне Славоније, стога се надамо да ће даље језичке анализе поменутог романа додатно дефинисати слику о овом говору.

Извор

Гароња, 2022: С. Гароња, *Шапати Мале Влашке*. Нови Сад: Прометеј.

Литература

Далмација, 1997: С. Далмација, *Ијекавски говори Поткозарја*. Бањалука: Народна и универзитетска библиотека „Петар Кочић".

Дешић, 1976: М. Дешић, Западнобосански ијекавски говори. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XXI, 1–316.

Драгичевић, 1986: М. Драгичевић, Говор личких јекаваца. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XXXII, 7–241.

Драгичевић, 2001: М. Драгичевић, Најзападнији српски говори данас. Бања Лука: *Зборник за српски језик, књижевност и умјетности*, I, 79–89.

Драгичевић, 2003: М. Драгичевић, О говору села Бранешци у околини Челинца. Београд: *Српски језик*, VIII/1–2, 303–314.

Драгичевић, 2007: М. Драгичевић, О говору Срба Бање Врућице крај Теслића I (фонетске и морфолошке особине). Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LIV, 323–401.

Драгичевић, 2008: М. Драгичевић, Белешке о говору села Кремне у западној Босни. Београд: *Српски језик*, XIII/1–2, 103–111.

Драгичевић, 2010: М. Драгичевић, Важније гласовне особине говора Срба из неких насеља у околини Дервенте у сјеверној Босни. Београд: *Јужнословенски филолог*, LXVI, 231–253.

Драгичевић, 2014: М. Драгичевић, О важнијим особинама сугласничког система говора јањских Срба из југозападне Босне. Београд: *Српски језик*, XIX, 561–576.

Ивић, 1996: П. Ивић, О језику, у: *Република Српска Крајина*. Топуско · Книн · Београд, 143–158.

Ивић, 2018: П. Ивић, Белешке о говору Окучана. *Расправе*, *студије*, *чланци* [књ. 2]. *О дијалектологији* [део 3] (Приредио: Слободан Реметић). [Едиција: Целокупна дела Павла Ивића, том X/2]. Сремски Карловци. Нови Сад, 402–408.

Кашић, 1963: Ј. Кашић, О јекавском говору Великог Грђевца, села југоисточно од Бјеловара. Нови Сад: *Зборник за филологију и лингвистику*, VI, 149–157.

Козомара, 2016: Д. Козомара, Фонетске и морфолошке особине српских посавских говора између Врбаса и Укрине. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LXIII, 1–153.

Николић, 1991: М. Николић, Говори србијанског Полимља. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XXXVII, 1–549.

Петровић, 1973: Д. Петровић, О говору Змијања. *Библиотека Зборника за филологију и лингвистику*. [Посебан отисак: *Зборник за филологију и лингвистику*, XIV/1–2 и XV/1–2]. Нови Сад: Матица српска.

Петровић, 1978: Д. Петровић, *Говор Баније и Кордуна*. Нови Сад · Загреб: Матица српска · Просвјета.

Пецо, 1964: А. Пецо, Говор источне Херцеговине. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XIV, 1–200.

Пецо, 2001: А. Пецо, Консонантизам босанскохерцеговачких говора. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XLVIII, 607–696.

РМС, 1969: *Речник српскохрватскога књижевног језика*. Књ. III. Нови Сад · Загреб: Матица српска · Матица хрватска.

Савић, 2022: Б. Савић, Вокализам и консонантизам у збирци пјесама „Са друге стране штреке” Ј. Кљаић. Бања Лука: *Филолог – часопис за језик, књижевност и културу*, XIII, бр. 25, 29–48.

Секереш, 1972: С. Секереш, Говор славонских Срба. Нови Сад: *Зборник за филологију и лингвистику*, XV/1, 211–240.

Секереш, 1976: С. Секереш, Говор Пожешке котлине. Нови Сад: *Зборник за филологију и лингвистику*, XIX/1, 173–248.

Станековић, 1977–1978: Г. Станековић, Неке особине гласовног система у говору села Велике Барне у општини Грубишно Поље. Нови Сад: *Прилози проучавању језика*, бр. 13–14, 81–91.

Црњак, Савић, 2025: Д. Црњак, Б. Савић, О вокализму романа „Шапати Мале Влашке” Славице Гароње, у: *Књижевност/ Књижевни рад Срба у Хрватској*. Зборник радова с међународног знанственог симпозија одржаног пово-

дом 30. годишњице смрти Станка Кораћа (ур. В. Карлић и Д. Маринковић). Филозофски факултет Свеучилишта у Загребу, ФФ-пресс, 337–361. https://openbooks.ffzg.unizg.hr/index.php/FFpress/catalog/book/202.Приступљено: 17. 12. 2025.

Цукут, 2021: С. Цукут, Српски говори Шипова. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LXVIII, 1–158.

*

Vuković, 1963: J. Vuković, Bosanski i hercegovački ijekavski govorni tipovi. Sarajevo: *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, sv. XVII, 17–28.

Dijana M. Crnjak
Biljana M. Savić

CONSONANTISM IN THE NOVEL „ŠAPATI MALE VLAŠKE” BY SLAVICA GARONJA

Summary

This paper analyses the consonant system in the Novel „Šapati Male Vlaške” by Slavica Garonja. The language in this literary work is a reflection of the West Slavonic idiom, which the writer deploys to preserve it from oblivion. The aim of this paper is to give an overview of the researched linguistic features, compare them with previous scientific knowledge about this and other western Serbian dialects, and complete the picture of the West Slavonic idiom, which is an integral part of the Herzegovinian-Krajina dialect.

Keywords: Herzegovinian-Krajina dialect, the north-western branch of the Herzegovinian–Krajina dialect, the Speech of Mala Vlaška (Western Slavonia), consonantism, *Šapati Male Vlaške*, Slavica Garonja.

Слађана М. Цукут[1]
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет
Катедра за србистику

УДК 811.163.41`373.21(497.6)
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.37

МИКРОТОПОНИМИ ШИПОВА КАО ОДРАЗ ГЛАСОВНИХ ДИЈАЛЕКАТСКИХ ОСОБИНА[2]

У раду су анализирани микротопоними Шипова, насеља у југозападном дијелу Републике Српске и западном дијелу Босне и Херцеговине, који представљају одраз гласовних дијалекатских особина овога краја. Иако нису досљедне, међусобне супституције вокала *а*, *е* и *о* формирале су гласовне ликове појединих микротопонима, а асимилациони и дисимилациони процеси унутар ријечи рефлектовали су се на локалне називе. Дијалекатске особине који су сачуване у микротопономастикону доносе нови поглед на распрострањеност појединих гласовних појава на овој територији.

Кључне ријечи: микротопонимија Шипова, гласовне особине српских говора Шипова, вокалске супституције, асимилациони и дисимилациони процеси.

1. Микротопоними представљају поуздано свједочанство о времену у коме су настали тако што чувају апелативна значења која су данас непозната савременим говорницима српског језика, а неријетко и мјештанима на територији на којој су забиљежена. Осим тога, топономастичка грађа садржи податке о дијалекатским особинама говора некога краја. Ти подаци понекад су прецизнији од оних који се могу добити на терену приликом дијалектолошких истраживања јер су микротопоними по правилу стар слој лексике који доноси важне податке о историјској фонетици и морфологији (Лома, 2013: 12). Премда микротопонимија не може бити извор за свеобухватна дијалектолошка испитивања нити се на корпусу локалних назива могу заснивати закључци о дијалекту неке територије, неспорно је да се локални говор одражава у микротопонимији, те да она може садржати податке које данас није могуће добити из других извора. Микротопонимија је посебно значајан извор за потврду неких дијалекатских особина које су пред нестанком, као и раније постављених изоглоса јер их данас није лако провјерити због промјена у језику, који је динамична структура, а ономастички слој по правилу је постојан (Crljenko, 1985: 99) и споро се мијења.

2. Поједини аутори су прије обраде ономастичке грађе[3] описали особине говора на испитиваној територији у виду исцрпне студије или краћег осврта (исп. нпр. Жугић, 2013, Frančić, 2003: 381). Будући да је дијалекатски опис српских говора Шипова већ представљен у монографији Цукут,

2021, у раду ће бити разматране дијалекатске особине које се одражавају у микротопонимима, што отвара простор за допуну закључака из поменуте дијалектолошке студије.

У питању је мали дио корпуса микротопонима издвојен приликом анализе топономастичке грађе[4] која је услиједила неколико година након објављивања монографског описа говора, тако да је добијен нови увид у распрострањеност појединих дијалекатских особина у микротопонимији. Грађа је прикупљана у оквиру теренских истраживања од 2015. до 2018. године за потребе израде дијалектолошке монографије о овим говорима, који припадају источнијој скупини сјеверозападног огранка херцеговачко-крајишког дијалекта[5], а након тога допуњавана је циљаним испитивањима све до краја 2024. године.

3. Поред непосредних теренских истраживања, приликом сакупљања микротопонима кориштени су катастарски пописи[6], који се одавно сматрају неизоставним изворима за испитивање локалних назива (Sekereš, 1973: 370, Frančić, 2003: 375) будући да су многи од њих данас непознати млађим нараштајима прије свега јер су ове терене још прије деведесетих година прошлог вијека захватили снажни депопулациони процеси, што је довело до тога да су поједина села данас потпуно напуштена, тако да овај слој лексике са својим значењима већ пада у заборав. Кориштење катастарских пописа има и своја ограничења. У овом раду огледају се прије свега у томе што микротопониме није биљежио испитивач са искуством теренских лингвистичких истраживања, тако да није сигурно да ли је гласовни лик неког микротопонима добро забиљежен у архивама, али је то накнадно провјеравано на терену. Осим тога, постоје поуздано забиљежени подаци о гласовним особинама српских говора Шипова, те се кориштењем других извора поред катастарске грађе може сакупити поуздана база за истраживање.

4. У семантичком погледу издвојени микротопоними су разноврсни. Мотивисани су конфигурацијом терена, изгледом и положајем тла, биљним

[4] Поред сваког микротопонима у раду наведене су ознаке пунктова у којима је сакупљена грађа: *Бȁбићи* (Ба), *Бе̏шњево* (Бе), *Бр̏до* (Бр), *Вȁган* (Ва), *Вȍдица* (Во), *Волáри* (Вл), *Врȁжић* (Вр), *Гр̏бавица* (Гр), *Дрȁгнић* (Др), *Дрȁгнић Пòдови* (ДП), *Кȍзила* (Ко), *Лȉповача* (Лип), *Лȕбово* (Луб), *Мȕјићи* (Му), *Нȁтпоље* (Нат), *Óлићи* (Ол), *Пљ̏ева* (Пљ), *Пòдобзȋр* (Под), *Прȉбе̄љци* (При), *Сарúћи* (Сар), *Сокȍлац* (Со), *Стр̀дјице* (Стр), *Стȗпна* (Ст), *Чȉфлук* (Чи).

[5] О изоглосама које раздвајају поддијалекте и огранке херцеговачко-крајишког дијалекта види у Ивић, 1985: 138 и Драгичевић, 1986: 228; 2001: 85–87.

[6] Пописе катастарских честица на територији Шипова за потребе овог истраживања Филолошком факултету у Бањој Луци уступила је Републичка управа за геодетске и имовинско-правне послове Републике Српске.

врстама карактеристичним за именоване терене, те различитим људским дјелатностима и траговима живота на неком простору. У топономастичкој грађи која је сакупљена углавном су се рефлектовале гласовне особине говора (исп. Jelenović, 1973: 158–159; Frančić, 2003: 382) од којих су поједине већ лексикализоване у микротопономији Шипова (премда степен лексикализације није лако одредити јер понекад опстаје више гласовних ликова исте ријечи), а односе се на вокалске супституције, рефлексе вокала јат, замјене сонаната и консонаната условљене различитим асимилационим и дисимилационим процесима, те судбину новог јотовања и старе групе *stj.

5. Помјереност артикулације вокала и њихове замјене другим вокалима представљају изразиту особину вокализма западних српских говора (Петровић, 1973: 31–43; Дешић, 1976: 34–54; Драгичевић, 1986: 45–54). Најчешће су биљежене међусобне замјене вокала *о*, *а*, и *е* у ванакценатској позицији, у првом слогу након акцентованог[7] и у сусједству сонаната (Рамић, 2004: 459–460). Узроци вокалских супституција могу бити асимилациони или дисимилациони процеси унутар ријечи, тј. гласовно прилагођавање сусједном слогу, или разједначавање од њега, али и неки други лингвистички и ванлингвистички фактори.

5. 1. У говорима Шипова затварање артикулације кратког вокала *а* понекад води до супституције ***а>е***[8] најчешће иза кратког акцентованог слога, што се одражава у фонетском лику микротопонимâ *По̀јетӣште* (Бе) и *Потпојѐта* (Ба)[9], добијених од општесловенског апелатива (Skok II: 696) са основним значењем ‘стаја’. У микротопонимији опстају и ликови без вокалских супституција: *Поја̀тӣште* (Ба, Гр), *Потпоја̀та* (Гр, Љу, Пл).

Иста супституција забиљежена је и у лику турцизма *А̀рмен* (Љу), који је означавао важан дио сваког мањег насеља или окућнице јер се ту одвијало „млаћење” жита. Много је фреквентнији лик *А̀рман* (Ба, Бе, Ва, Во, Вл, Гр, ДП, Лип, Луб, Љу, Нат, Пљ, Под, При, Сар, Стр, Ст, Чи). О гласовном лику микротопонима *гумно* в. т. 13. 3.

5.2. Отворенија артикулација вокала *е* резултирала је супституцијом ***е>а*** у лику микротопонима са придјевском основом *Бјѐљавина* (Му), по-

[7] Отворенији изговор вокала *е* у правцу вокала *а* регистрован према слушном утиску у говорима Шипова експериментално је провјерен у позицији уз сонанте. Релативно правилан распоред форманата упућује на глас *ə* (Цукут, 2021: 31–32), тј. на редукцију иза акцентованог слога.

[8] *баџа̀на^{е}к*, *јѐча^{е}м*, *пѝја^{е}н*, *пѝја^{е}ница*, *прѐга^{е}ча*, *сѝја^{е}лица*, *сѝја^{е}ло се*, *сѝја^{е}ти* / *пѝјевица*, *прѝјетељу*, *прѝјетӗљӑ* (Цукут, 2021: 25);

[9] Драгичевић је у Лици забиљежио лик *појета* (1986: 48).

ред којег опстају и различите форме изговорене без вокалске супституције *Бје̏љевина* (Ва), *Бје̏љевине* (ДП, Стр). Мотивисаност микротопонима бојом најчешће произлази из карактеристика пјесковитог или каменитог тла.[10]

Иста супституција забиљежена је и у лику микротопонима *Стр̀ажбаница* (Вр, Лип), уз који се реализује и лик *Стр̀ажбеница* (Вр, Сар, Стр). Основа овог микротопонима представља прасловенски војнички термин *storgb (Skok, III: 342–343), који је често биљежен у топономастичким истраживањима и означава ‘узвишење, брдо, врх’ за надзор терена, што је била намјена неких локалитета (Šprljan, 2018: 181; Jelenović, 1973: 198).

5.3. Затворенија артикулација вокала *а* у правцу *о* довела је до супституције ***а > о***, која је забиљежена и у другим крајевима (исп. Козомара, 2016: 617), а у испитиваном микротопономастикону потврђена је у лику *Вр̀точе* (Луб), који означава удубљење типично за крашке крајеве какав је и шиповачки, али је у два пункта забиљежен и лик *Вр̀таче* (Бе, Гр).

Апелативски микротопоним *Л̀ивада* (Пл, Ст, Чи), са деминутивном формом *Лива́дак* (Стр, Ст Бе, Ва, Вр, ДП, Луб), забиљежен је и у фонетској реализацији *Л̀ивода* (Стр), какву је регистровао још Решетар 1907. године (према Дешић, 1976: 35), а касније и други истраживачи западнијих штокавских говора.

Микротопоним *Кр̀иваје* (Ба) има и варијанту *Кр̀ивоја* (Лип), у којој се огледа вокалска замјена.

Иста супституција формирала је ликове микротопонимима *Р̀ожовȋште* (Лип) и *Р̀ожовина* (Под), код којих је супституисан вокал под акцентом, а уз њих опстају и ликови без супституција: *Р̀ажевȋшта* (Стр), *Р̀ажовȋште* (Луб), (Нат, Пл, Сар), *Р̀ажовȋшта* (Лип).

Поред микротопонимâ *Ом̀арика* (Пл), *О̏мȃр* (Гр, ДП, Ба, Ва, Вл, Пл, При, Ст, Чи), *Ом̀арић* (Вл, Пл, Ст), у значењу ‘ситна гора, смрчева, гај...’ (Skok, II: 555), забиљежен је и лик *Ом̀орић* (Пл).

5.4. Отворенији изговор вокала *о* у правцу вокала средњег реда *а* најчешће се у говорима Шипова такође јавља иза акцентованог слога и може довести до супституција ***о>а***[11], а исту појаву биљежили су и бројни други испитивачи (Пецо, 1964: 38; Петровић, 1973: 39; Дешић, 1976: 41; Драгичевић, 1986: 62; 2010: 235 и др.). Ова супституција регистрована је у распрострањеном девербалу *Пр̀оган* (Ба, Стр), који може бити и други дио двочланих микротопонима: *Вр̀анића пр̀оган* (Лип), *Л̀азукића пр̀оган* (Лип), *М̀иловачкȋ пр̀оган* (Лип), *Бр̏ђанскȋ пр̀оган* (Лип), али је забиљежена и ва-

[10] У другим крајевима основа придјева *бијел* у неком називу може указати на дуго задржавање снијега на одређеној територији (Цицмил-Реметић, 2013: 642).

[11] Нпр. *п̀аражак* (Цукут, 2021: 21).

ријанта *Прȍгон*[12] (Ва, Луб, Чи). Овај микротопоним раније је означавао пут или пролаз којим се гони стока (Crljenko, 1985: 10)[13] и веома је чест у микротопонимији других крајева (Jelenović, 1973: 261; Стојановић, 2010: 763; Ћирић, 2018: 832).

Ову супституцију одражава и лик *Њȉјавице* (Вл), забиљежен у истом пункту као и лик без супституције *Њȉјовица* (Вл), а употребљава се у значењу ‘туђа њива, њихова њива’.

Девербал *Склȁп* (Вл, Сар, Чи) јавља се уз ликове *Склȏп* (Бе, Пл, Чи) и *Склȏпови* (Чи), који имају значење ‘састав спој’ (РМС) и указују на облик и конфигурацију терена. Ова супституција може бити и аналошког поријекла према несвршеном виду *склапати*, а забиљежена је у оквиру акцентованог слога.

Врло распрострањен микротопоним *Кȏнопљȉште* (Ба, Ва, Нат, Пл, Во, Љу, При, Со, Стр, Вр, Лип, Луб, Гр, Ст, Чи) у значењу мјеста (на шта недвосмислено указује суфикс *-иште*), на којем се узгајала конопља за израду одјеће у многочланим породичним заједницама, које су се на неким дијеловима ове територије одржале до осамдесетих година прошлог вијека[14], забиљежен је и у фонетској варијанти са супституцијом: *Кȏнапљȉшта* (Под).

Код сложенице *Крȉводо̄* (При, Стр, Ва), којом се указује на положај терена, спојни вокал *о* може бити супституисан вокалом *а*: *Крȉвадо̄* (Стр).

5.5. Вокалске супституције у микротопонимима нису досљедне јер су у сваком пункту забиљежени и ликови без супституција. У односу на грађу забиљежену у монографији о српским говорима Шипова, гдје се вокалске супституције јављају у ванакценатским позицијама, у микротопонимији су регистроване и код вокала под акцентом.

6. Фонетски лик *Сатȕлија* (Пљ) одражава промјену ***у* > *а***, а у истом пункту забиљежен је и лик *Сутȕлија* (Пљ) са латинском основом *sanctus* (в. Šimunović, 2005: 123), која је дио синтагме са именом светитеља (lat. sanctus Elias, тј. Свети Илија) и често означава простор око старе цркве. На нашем подручју ова основа прилагођена је као формант *сут-* добијен фонетским путем након деназализације назала у < ǫ < an (Лома, 2001: 25). Овај микротопоним по своме је постању изразито стар и забиљежен је само у једном пункту на територији Шипова, али је прилично распрострањен, не само на

[12] Око Ровиња забиљежен је лик *Прегањ* (Crljenko, 1985: 108).

[13] Мјештани апелативом *прогон* данас називају било какав пролаз кроз шуму, дио територије којом се може превазићи нека баријера коју прави рељеф, или нпр. предио обрастао густом шумом са једним огољеним пролазом. Прогон може бити и резултат људског дјеловања на питомијем дијелу територије на којем га је могуће направити.

[14] Многи информатори чувају у живом сјећању процес израде одјеће – од сијања конопље преко њене примарне обраде до добијања нити за ткање – јер су активно учествовали у њему.

обалама Јадранског мора него и у унутрашњости штокавске територије. Да ли је овдје у питању најранији хришћански слој у микротопонимији или један од миграционих наноса који можда и не потиче од хагионима, не може се поуздано рећи будући да је територија Шипова била „прелазна област првог реда, у којој се укрштају миграциони путови" а многе породице су на ову територију у првом таласу миграција у V вијеку досељене из Санџака и из Херцеговине, али се не може прецизно утврдити да ли су дошли директно из старе постојбине јер су се миграције одвијале етапно (Скарић, 1918: 245). Нешто је познатији период другог таласа миграција од друге половине XVI вијека захваљујући турским пописним дефтерима, међутим, поријекло становништва у овом крају, као ни у другим дијеловима западне Босне, није сасвим разјашњено (Васић, 1963: 233–234). У неким крајевима овај назив представља оронимски апелатив којим се именују узвишења и врлети као нпр. у Црној Гори (Лома, 2001: 25–37) и врло често има различите фонетске реализације.[15] У микротопономастикону Шипова назив означава пашњак и шуму на узвишењу, тако да се вјероватно ради о апелативу са значењем врлети, узвишења и сл. јер на наведеним локалитетима мјештани не помињу постојање сакралне грађевине нити предање о томе.

7. Приликом теренских испитивања територије Шипова и код најстаријих информатора у спонтаном везаном говору забиљежени су ликови: *гр̏о̏б*, *гр̂о̂бље*, н̏а̀ *гр̄о̄бље*, ȕ *гр̄о̄бље*, *гр̂о̂бљу*, н̏а̀ *гр̄о̄бљу*, у *гр̂о̂бљу*, *гр̂о̂бља*, *н̀а̀ гроп*, а форме у којима се чувају трагови промјене ***ро>ре*** остале су само у сјећању млађих становника да су тако некада говорили њихови преци (в. Драгичевић, 2012: 175 и Цукут, 2021: 22). Ова промјена забиљежена је и у многим другим говорима, како херцеговачко-крајишким, тако и средњобосанским (Brozović, 1966: 134; 2007: 37). У микротопонимији Шипова сачували су се бројни називи са очуваном групом *ре*[16]: *Гр̂е̂бље* (Под, Љу), *С̏угреб* (Лип), *Н̀а̀дгр̄е̄бље* (Љу), *П̀о̀дгр̄е̄бље* (При, Сар, Вл), *З̀а̀гр̄е̄бље* (Вл, Љу), *Ч̀ѐд̄а̄ров гр̏ѐб* (Ба), *Ч̀а̀уш̄е̄в гр̏ѐб* (Чи), *Т̏урск̄о̄ гр̂е̂бље* (Љу), *Бијѐл̄о̄ гр̂е̂бље* (Бе), што представља директну допуну резултатима теренских дијалектолошких истраживања током којих није била забиљежена ниједна потврда промјене *ро>ре*, што показује да је микротопономастикон неког краја чувар дијалекатских особина које нестају. Овај говорни комплекс представља прелазни идиом јер заузима простор најисточнијег дијела западне Босне, а граничи се и са икавским говорима западне Херцеговине (Цукут, 2021: 14–15), дакле са становништвом других конфесија код којих је ова промјена досљедније биљежена.

[15] Лома из прегледа литературе наводи сљедеће: *сутулија*, *сунтулија*, *сунталија*, *сунтулије* (2001: 28).

[16] Основа је глагол **grebti* у значењу 'копати, згртати' (Лома 2013: 68–69).

8. У микротопономастикону Шипова замјене рефлекса некадашњег вокала јат (ѣ) одраз су стања које је потврђено у говорима на овој територији. Поред ијекавских рефлекса дугог и кратког јата забиљежени су поједини контактни икавизми и лексички ограничени екавизми[17].

8.1. Икавска замјена одражава се у лику аугментативне форме оронима *брије̏г* који гласи *Брѝжина* (Вл), али је доста распрострањенији екавизам *Брѐжина* (Луб, Му, Нат, Под, Стр, Чи).

Поред лика девербала *На́вје̏с* (Луб, Сар, Со, Стр, Чи) забиљежен је и икавизам *На́вис* (Вл) од глагола *висити* (Skok, III: 596–597)[18].

Општесловенски апелатив *стије̏на* (Skok, III: 334–335) потврђен је као основа икавизма *За̀стӣње* (Вл). Један од продуктивнијих префикса у првом дијелу микротопонима указује на то да се објекти именују посредно у односу на неки други објекат.

Икавизам је забиљежен и у двочланом микротопониму *Цвӣће до̑* (При).

8.2. Лексички ограничен екавизам у микротопонимији овога краја јесте форма радног гл. придјева глагола *горје̏ти*, која се јавља као први члан двочланих микротопонима и указује на девастацију или девегетацију неке парцеле: *Изго̀релӣ до̑* (Ва, Лип), *Изго̀рела̄ до̀лина* (Гр), *Прого̀релӗ до̀лине* (Пљ). Такав изговор приликом теренских дијалектолошких испитивања забиљежен је код најрепрезентативнијих информатора, док се код млађих чешће јављају икавизми (Цукут 2021: 42–44), тако да екавски рефлекс у овим ликовима по свему судећи наставља да живи још само у микротопонимији.

Једино као дио микротопономастикона опстају и екавизми *Зле́дак* (Стр), *Озле́дак* (Стр), (РМС: *злед* ‘озледа’, СЈ: *злиједити*, *злиједим*) будући да је такав екавизам приликом дијалектолошких испитивања забиљежен само једном у форми гл. пр. радног *озледио* (Цукут, 2021: 42), такође код врло репрезентативног информатора. Својим значењем може указати на неприступачан терен, неплодно земљиште и сл.

[17] Од нестандардних икавизама у српским говорима Шипова најраспрострањенији су контактни, који су ограничени на фреквентне ријечи *дид* и *дви* (Цукут, 2021: 43–44), за које се може рећи да су лексикализоване, а познате су и у другим ијекавским говорима на граници са сусједним икавским идиомима (Драгичевић, 2012: 173, Рамић 2010: 94).
Уобичајени су и неки лексички ограничени екавизми распрострањени у другим јекавским говорима (Пецо, 1966–1967: 288; Петровић, 1973: 51, 55; Дешић, 1976: 119; Драгичевић, 2007: 339; Козомара, 2016: 53).

[18] Исп. икавизам *зависе* са истом основом у Цукут, 2021: 43.

9. Резултати најновијих дијалектолошких испитивања говора сјеверозападног огранка херцеговачко-крајишког дијалекта показују да се велар *х* под утицајем посредника који шире норму стандардног језика донекле реинтегрисао у сугласнички систем (Драгичевић, 2007: 343; 2014: 566; Козомара, 2016: 61–62), међутим, у ликовима неких микротопонима *х* изостаје у иницијалној и медијалној позицији.

9.1. Апелативи турског поријекла *хан* и *харман* редовно се изговарају без иницијалног *х*: *А́нови* (Ба), *А̀рман* (Ба, Бе, Ва, Во, Вл, Гр, ДП, Лип, Луб, Љу, Нат, Пљ, Под, При, Сар, Стр, Ст, Чи), *А̀рмен* (Љу), *Арма̀нчић* (Нат).

Затим, микротопоним *Ѐлдовӣште* (Луб) такође је приликом теренских дијалектолошких истраживања забиљежен без иницијалног *х* (Цукут, 2021: 53). Суфикс *-ište* указује на то да је у питању мјесто на којем се гајила хељда.

Апелативни микротопоним *Рӣд* (Стр) словенског је поријекла у значењу ‘стијена, голо брдо’ (РМС) и овом приликом забиљежен је само у једном пункту.

Доста је распрострањенији фитонимски микротопоним *Рӣст* (Нат, Гр, Лип, При, Вл) и бројни други микротопоними са истом основом: *Ра̀стӣк* (Ба, Вр, Гр, Му, Стр, Ст, Чи, Вл), *Ра̀стӣћ* (Гр, Лип, Стр), *Ра̀стићи* (Вр, Му), *Ра̀стовача* (Пљ, Сар), *Ра́стови* (Ба, Нат, Гр, Бе, Под), *Рӣшће* (Вр, Пљ, Со), *Расти́ци* (Стр), *По̀дра̄ст* (Стр).[19]

9.2. У медијалној позицији забиљежено је губљење фрикатива *х* код микротопонима са основом *грах*: *Гра̀о̄вка* (Ба), *Гра̀овӣште* (Ва, Гр, Пљ, Љу, Стр), *Гра̀орӣште* (Пљ), *Гра̀вӣште* (При).

У микротопониму *Ма́ови* (Пљ) фрикатив *х* такође је изгубљен без трага. Како се из објашњења информатора може закључити, ово је плурална форма именице *мах*, која означава ширину откоса дуж цијеле ливаде, те се очигледно ради о великом простору за кошевину.

10. У српским говорима Шипова супституент старих сугласничких скупина **st’* (**sk’*) углавном је секвенца *шт* код именица на *-иште*[20], међутим, у неколико пунктова забиљежени су такође и ликови: *о̀гњӣшће*,

[19] У катастарским архивама пописивачи су врло често писали иницијално *х*, тј. на неки начин „поправљали” и приближавали стандарду оно што су мјештани изговарали, у чему се огледа једно од највећих ограничења испитивања микротопономастикона на основу катастарских извода.

[20] Нпр. *бу̀нӣште*, *годи́шта*, *го̀дӣште*, *дво̀рӣште*, *збо̀рӣште*, *кѐтенӣште*, *ко̀сӣште*, *кӯћӣште*, на *Млѝнӣшта*, на *Млѝнӣшту*, *о̀гњӣште*, *о̀гњӣштем*, *о̀гњӣшту*, *сѝрӣште* (Цукут, 2021: 67).

на *ȍгњȗшћу* (Цукут, 2021: 67). Сличне потврде шћакавизама могу се наћи и у микротопонимији овога краја. Код именица на *-иште*, које примарно означавају мјесто, то су примјери *Ла̏ђȗшће* (Вл) (‘мјесто за везивање чамаца на ријеци’), *Се̏лȗшће* (Вл) (‘насеобина, мјесто на које су стигли досељеници’), *Вȉлȗшћа* (Вл) (‘пребивлиште вила’), *Ја̏рчȗшће* (Бе) (изведеница од именице *јарак*, ‘корито којим је некад текла вода’ (исп. Jelenović 1973: 284)).[21] Ако се узму у обзир све потврде микротопонима са суфиксом *-иште* у овим говорима, може се закључити да су замјене у *шт* неупоредиво чешће (*А̏мбарȗште*, *Вȉгњȗште*, *Збо̏рȗште*, *Ко̀либȗште*, *Ко̀лȗште*, *Ко̀шарȗште*, *Кȕћȗште*, *Мли̏нȗште*, *Пла̀ндȗште*, *Се̏лȗште*, *Ста̀јȗште* итд.), што потврђује резултате дијалектолошких испитивања према којима је појава секвенце *-шћ-* лексички ограничена.

Двојство рефлекса сугласничких скупина **st’* (**sk’*) забиљежено је и код микротопонима *Кљéштевина* (Чи), *Клéштевина* (Чи), *Клéштевине* (Чи), *Кљéштевине* (Чи) према *Клéшћевина* (Чи), *Кљéшћевине* (Чи), ‘клешта’ (РМС), те код ономатопејског хидронима *Крúшталовац* (Во), мотивисаног звуком воде на извору, који је исти информатор изговорио са секвенцом *-шћ-*: *Крúшћаловац* (Цукут, 2022: 379).

11. Секвенца *-жд-* сачувана је у микротопониму *Ме̏ждȃк* (ДП), који означава границе посједа, али и простор са растињем, жбуњем, живицом када има апелативно значење (исп. Лома, 2013: 143–144). Далеко је фреквентнији микротопоним *Ме̏ђа* (Вл, Гр, Луб, Пљ, Под, Стр, Чи), са својим деминутивним и аугментативним, те плуралским формама: *Ме̏ђица* (Чи), *Ме̏ђе* (Ба, При, Ва, Пљ), *Ме̏ђице* (При, Лип), *Ме̏ђине* (Вл).

12. Дијалекатске појаве у вези са новим и јекавским јотовањем које се огледају у микротопонимији одговарају општем стању у овом, али и другим западним ијекавским говорима.

12.1. У ликовима збирних именица *Мр̏а̄мо̄рје* (Љу) и *По̏дмрамо̄рје* (Љу), које означавају средњовјековно гробље са каменим стећцима, односно објекат чији се положај одређује према том гробљу, огледа се аналошко јотовање према принципу јотовања лабијала (в. Петровић, 1973: 78). Забиљежен је и лик *Мр̏а̄мо̄рје* (Гр, При).

12.2. У микротопонимима *Дивȁкиња* (Сар) и *Ди̏вја̄ ја̏бука* (Лип), који су мотивисани сортом воћа, забиљежено је одсуство новог јотовања лабијала (в. Петровић, 1973: 78 и тамо наведену литературу, Дешић, 1976: 164;

[21] Радмила Жугић назив *Јарчиште* сврстава међу микротопониме зоонимског поријекла (Жугић, 2013: 106).

Драгичевић, 1986: 107). Ова појава забиљежена је само код најрепрезентативнијих информатора[22] и очигледно је пред нестанком, тако да је потврда у микротопонимији њен важан траг.

12.3. Јекавско јотовање одражава се у микротопонимима са зоонимом *медвјед* у основи: *Међéђак* (Луб) и *Међеђа̄ дȍлина* (Лип).

13. У ликовима бројних микротопонима рефлектовали су се разни гласовни процеси асимилационог и дисимилационог типа, који захватају сонанте и консонанте (исп. Павловић 1973: 481–487), а подразумијевају међусобне замјене гласова.

13.1. Неутрализација опозиције *л* и *љ* (Лома, 2013: 271) рефлектује се и на микротопонимију овога краја[23] па се тако јављају ликови *Грȍмиле* (Ба, Луб, Му, Нат, Пљ, Ст, Вл, Со), *Громȉлаче* (ДП, Лип, Нат), *Грȍмилица* (Гр), *Грȍмилице* (Љу, Нат, При, Со, Бе), *Громȉлача* (Гр, Љу, Стр, Вл, Ва), али и *Громȉљача* (Под), *Громȉљаче* (При) у значењу ‘гомила’ (РМС).

Топоним *Чуклић* има различите гласовне реализације: *Го́рњӣ Чу̑кљић* (Гр) и *До́њӣ Чу̑клић* (Гр).

Исти гласовни процес забиљежен је и у пару *Па́леж* (ДП, Нат, Пљ) / *Па́љеж* (Под) (РМС: ‘паљевина, мјесто опустошено од пожара’[24]).

Неутрализација опозиције *л* и *љ*, која увијек иде у корист *љ*, резултат је асимилационих процеса према палаталном консонанту у једном од сусједних слогова.

13. 2. Забиљежено је нешто више потврда неутрализације сонаната *н* и *њ* у микротопонимији Шипова и то у двојству ликова: *Кȍтунӣште* (Му) и *Кȍтуњӣште* (Ба) (термин који је вјероватно у вези са обрадом конопље, од основе *котун* у значењу ‘јако памучно предиво’);

Кȅтенӣште (Луб, Му, Пљ, Сар, Ст, Чи) и *Кȅтењӣште* (Вр) (‘мјесто на којем се узгајао лан или кетен’);[25]

Вага́нац (Ва, Љу, При) и *Вага́њац* (Љу), *Вага́њци* (Сар) (хидроним у мјесту *Ваган*[26]);

[22] На територији Шипова забиљежене су сљедеће потврде: *дȉвӣ* кр̏ма̄ди, *дȉвје̄* д^{и}је́те, *дȉвје̄* сви̑ње, кр́мци *дȉвјӣ*, *дȉвјӣ* кр́мци (Цукут, 2021: 61).

[23] У грађи из монографије *Српски говори Шипова* забиљежено је: из *Вр̀љ^{и}ке̄*, *кȁндӣљ*, *кȕтљачо̄м*, *сто̀љња̄к*, *таљи́ре*, *таљи́ри*, али се може чути и лик *тȁлӣр*, *тали́ри* (Цукут, 2021: 53).

[24] Црљенко сматра да је у основи овог микротопонима апелатив *лаз* у значењу њиве која је добијена крчењем шуме (Crljenko 1985: 109)

[25] У бројним пунктовима забиљежен је и микротопоним *Ланиште* (Ва, Лип, Вл, Нат, Пл, Сар, Стр, Ст, Под, Др, Чи).

[26] Исти топоним забиљежен је и у Јаћимовић–Петровић, 2003, а Шпрљан је забиљежила

те *Цȉганскā рâван* (Ва, Стр), *Цȉганскā дȍлина* (Љу) према *Цȉганьскō врȅло* (Бе), *Цигàньскā дȍлина* (Лип, Под), *Цигàньскā грȏбља* (При);

док двојство не постоји код микротопонима: *Смȉљањићка* (Луб).[27]

Микротопоним *Глȉнȉшта* (При) у значењу ‘иловача, врста земље’ чест је апелатив у микротопонимији. Етимолошки исто значи и микротопоним *Гњúла* (Лип, Му, Под), код којег је дошло до метатезе *л* и *н* од прасл. *glina, *gnil, а затим је *н* дало *њ*, како наводе Дуња Брозовић Рончевић (2000: 13) и Александар Лома (2013: 57–58). Овакав лик није нарочито заступљен у словенској микротопонимији, али тамо гдје је забиљежен, најчешће означава плодно земљиште (Šimunović 2004: 42).

13.3. Замјена сонаната м усљед асимилационо-дисимилационих процеса како би се разбила назална група *-мн-* забиљежена је у микротопониму: *Зȁгȗвна* (Ст). Исти процес забиљежен је и у микротопониму *Зúмљача* (Во) за групу *-мњ-*, премда је забиљежен и лик *Зúмњача* (Под, Ва), у коме група опстаје. У питању је највјероватније сорта јабуке или крушке (Skok, III: 655).

13.4. Упрошћавање иницијалне сугласничке скупине *пч* рефлектује се у микротопониму *Ч̀елињāк* (Ва), а иста група у медијалној позицији остварује се као *-вч-* у примјеру *Кȍвчалица* (Пљ).[28]

13.5. Антропонимски топоним *Цáферовац* (Бе), којим се именује пашњак и простор под шумом, реализује се у истом пункту и у лику *Цáперовац*. Оваква супституција гласа *ф* није данас честа у западним српским говорима (Козомара, 2016: 642), као што су показивали резултати ранијих истраживања.

13.6. Асимилација по мјесту творбе рефлектује се у лексикализованом лику *Шљȅме* (Му) са значењем ‘врх’, док лик *сљеме* није познат ни као апелатив.

13.7. Дејство хаплологије код именице *кукуруз* огледа се и у микротопонимији: *Кȗрузовац* (Луб), *Кȗрузовина* (Стр, Под).

13.8. Различита асимилациона и дисимилациона прилагођавања сона-

микротопоним *Вагански вр* (2018: 133) (највиши дио Велебита).

[27] На терену је такође забиљежено двојство: *варȅњкē*, *варȅњку*, *једúњак*, *очењāш*, те *бȗнȉште*, *јâнци*, *јâнце* и *дгнȉште* (Цукут, 2021: 52).

[28] У материјалу из монографије наведено је *кȍвча*, *скȍвчāта*, *скȍвчāш*.

ната и консонаната која се одражавају у микротопонимији рјеђе су биљежена у резултатима новијих истраживања сјеверозападних ијекавских говора него у монографијама из седамдесетих и осамдесетих година прошлог вијека, тако да је њихово чување у микротопонимији важно јер представља трајни траг ових процеса.

Литература

Васић, 1963: М. Васић, Етничка кретања у Босанској крајини у XVI вијеку, Сарајево: *Годишњак друштва историчара Босне и Херцеговине*, XIII, 233–250.

Дешић, 1976: М. Дешић, Западнобосански ијекавски говори, Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XXI, Београд, 1–316 + 4 карте.

Драгичевић, 1986: М. Драгичевић, Говор личких јекаваца, Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XXXII, Београд, 7–238 + карте.

Драгичевић, 2001: М. Драгичевић, Најзападнији српски говори данас, Бања Лука: *Зборник за српски језик, књижевност и умјетност*, I, Књижевна задруга, 79–89.

Драгичевић, 2007: М. Драгичевић, О говору Срба Бање Врућице крај Теслића (фонетске и морфолошке особине) I, Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LIV, 323–401.

Драгичевић, 2012: М. Драгичевић, О говору Срба села Мујџићи из западне Босне, Београд: *Српски језик*, XVII, 171–189.

Драгичевић, 2014: М. Драгичевић, О важнијим особинама сугласничког система говора јањских Срба из југозападне Босне, Београд: *Српски језик*, XIX, 561–576.

Ивић, 1985: П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика*, *Увод и штокавско наречје*, друго издање, Нови Сад: Матица српска.

Жугић, 2013: Р. Жугић, *Микротопонимија доњег слива Јабланице (семантичкотворбени аспект)*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Јаћимовић–Петровић, 2003: М. Јаћимовић Миодраг, Д. Петровић, *Ономастика Качера*, Београд: Библиотека Јужнословенског филолога, Институт за српски језик САНУ.

Козомара, 2016: Д. Козомара, Фонетске и морфолошке особине српских посавских говора између Врбаса и Укрине, Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LXIII, 581–733.

Лома, 2001: А. Лома, Сутиван, Сутулија, Суноврат. Лексички трагови раног паганско-хришћанског прожимања на старосрпском тлу, *Култ светих на Балкану*, Крагујевац: Лицеум 5.

Лома, 2013: А. Лома, *Топонимија Бањске хрисовуље*. Београд: Српска академија на-

ука и уметности – Одбор за ономастику – Библиотека ономатолошких прилога.

Павловић 1973: З. Павловић, Дијалекатске црте у називима микротопонимског типа, Београд: *Јужнословенски филолог*, XXX (1–2), 481–488.

Петровић, 1973: Д. Петровић, *О говору Змијања*, Нови Сад: Матица српска.

Пецо, 1964: А. Пецо, Говор источне Херцеговине, Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XIV, 1–200.

Пецо, 1966–1967: А. Пецо, Јекавске оазе у западној Херцеговини, Београд: *Јужнословенски филолог*, XXVII/1–2, 267–306.

Рамић, 2004: Н. Рамић, Артикулационе вредности вокала у ванакценатској позицији, Београд: *Српски језик*, 9/1–2, 457–461.

Рамић, 2010: Н. Рамић, *О јатовским изоглосама*, Крагујевац: ФИЛУМ.

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад – Загреб.

Савић, 2022: С. Савић, Из ономастике Заплања – микротопонимија заплањског села Тасковићи, *Језици и културе у времену и простору*, тематски зборник, 217–226, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Скарић, 1918: В. Скарић, Поријекло православнога народа у сјеверозападној Босни, Сарајево: *Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини*, XXX, 219–265.

СЈ 1852: В. Стефановић Караџић, *Српски рјечник*, Сабрана дела Вука Караџића, Београд: Просвета, https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_9DEC1C3600EED0C622AE737B757C2503.

Стијовић, 1997: С. Стијовић, Развој српске ономастичке науке у последњој четвртини века, Београд: *Јужнословенски филолог*, LIII, 205–210.

Стојановић, 2010: Р. Стојановић, *Црнотравски речник*, Београд: *Српски дијалектолошки зборник* LVII.

Ћирић, 2018: Љ. Ћирић, *Речник говора Лужнице*, Београд: *Српски дијалектолошки зборник* LXV/2.

Цицмил Реметић, 2013: Р. Цицмил-Реметић, Придевске основе у топонимији Пивске планине, *Годишњак за српски језик*, ур. Јордана Марковић, Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, 633–648.

Цукут, 2021: С. Цукут, Српски говори Шипова, Београд, *Српски дијалектолошки зборник*, LXVIII, 1–158.

Цукут, 2022: С. Цукут, Хидроними Шипова, Београд, *Српски језик*, XXVII, 375–383.

Brozović, 1966: D. Brozović, O problemu ijekavskošćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta, Zagreb: *Hrvatski dijalektološki zbornik*, br. 2, 119–208.

Brozović, Rončević 2000: D. Brozović Rončević Dunja, Nazivi za blatišta i njihovi toponimijski odrazi u hrvatskome jeziku, Zagreb: *Folia onomastica croatica* 8, 1–44.

Crljenko, 1985: B. Crljenko, Slavensko i poslavenjeno u toponimiji Istre, Split, *Čakavska rič 1*.

Jelenović ,1973: I. Jelenović, Mikrotoponimija dobrinjskog područja na otoku Krku, Zagreb: *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 3, 151–322.

Frančić, 2003: A. Frančić, Rečka mikrotoponimija, Zagreb: *Časopis instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 29: 373–389.

Sekereš, 1973: S. Sekereš, Antroponimija i toponimija slavonske Podravine, Zagreb: *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 3, 369–470.

Skok, I−III: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Šimunović, 2004: P. Šimunović, *Bračka toponimija*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Šimunović, 2005: P. Šimunović, *Toponimija istočnojadranskoga prostora*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Šprljan, 2018: N. Šprljan, Toponimija Nacionalnoga parka Paklenica, Zagreb: *Folia onomastica croatica*, 27, 123–205.

Slađana M. Cukut

MICROTOPONYMS OF ŠIPOVO AS A REFLECTION OF DIALECTAL PHONETIC FEATURES

The paper analyzes the microtoponyms of Šipovo, a settlement in the southwestern part of the Republic of Srpska and the western part of Bosnia and Herzegovina, which reflect the phonetic dialectal features of this area. Although not entirely consistent, mutual substitutions of the vowels *a*, *e*, and *o* in unstressed positions have shaped the phonetic forms of certain microtoponyms, while assimilation and dissimilation processes within words have also been reflected in local place names. The dialectal features preserved in the microtoponymicon provide a new perspective on the distribution of particular phonetic phenomena in this territory.

Keywords: microtoponymy of Šipovo, phonetic features of Serbian dialects of Šipovo, vowel substitutions, assimilation and dissimilation processes.

Мирјана Илић[1]
Филозофски факултет Ниш

UDK 81'246.2(498.4:=163.41):316.774
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.38

ДИЈАЛЕКАТСКИ РЕЧНИК И ЛИНГВОКУЛТУРОЛОГИЈА

Лингвокултурологија се тек однедавно конституише као посебна лингвистичка дисциплина са утврђеним доменом истраживања, методологијом и сл. Настаје под окриљем когнитивне лингвистике и у оквиру антропоцентричне научне парадигме.
У раду се истражује у којој мери дијалекатски речник може да буде извор за дијахрона лингвокултуролошка истраживања.
Корпус за истраживање базиран је на *Малом речнику села Бучума* Недељка Богдановића, објављеном 2023. у издању *Српског дијалектолошког зборника.* Из речника, који обрађује архаичну лексику ПТ говорне зоне, ексцерпирана је грађа на слово М и Н да би се на темељима ваљаног и насумичног узорка дескриптивном методом показало који су све подаци релевантни за лингвокултурологију.

Кључне речи: дијахронија, лингвокултурологија, дијалектски речник, лексика материјалне културе.

0. Увод

Циљ рада је да се покаже у којој мери дијалекатски речник може бити извор релевантних података за лингвокултурологију из дијахроне перспективе. Из речника су екцерпиране одредничке речи које су обухватиле слово М и Н у азбучнику. Одредничке речи су дескриптивном методом разврстане у лексичко-семантичке групе и подгрупе. Из тако организоване грађе методом и теоријским приступом концептуалне анализе добијени су подаци од значаја за материјални и духовни живот руралне заједнице из блиске прошлости.

1. Лингвокултурологија

Лингвокултурологија је млада лингвистичка дисциплина, настала 90-их година XX века. Однос језика и културе провлачи се кроз лингвистичка истраживања одувек, али се тек недавно конституише посебна лингвистичка дисциплина са утврђеним доменом истраживања, методологијом и сл. Још увек је то, чак можемо рећи, процес конституисања који траје.

[1] mirjana.ilic@filfak.ni.ac.rs

Данас се издвајају три најважније школе које истражују однос језика и културе у словенском свету: пољска етнолингвистичка школа Јежија Бартмињског, руска етнолингвистичка школа Никите Иљича Толстоја и руска лингвокултурологија, где се у групи научника истичу В. Н. Телија, Ј. С. Степанов, В. А. Маслова.

Ова дисциплина настаје под окриљем когнитивне лингвистике и у оквиру антропоцентричне научне парадигме.

Когнитивизам је поново донео идеју постављања човека у фокус, где је он „мера свих ствари", тако да се лингвистика бави човеком у језику и језиком у човеку. Језик је по когнитивистима део когниције и у њему се огледа процес нашег мишљења. Р. Драгићевић наводи да „једно од кључних полазишта когнитивне лингвистике лежи у чињеници да се човеково сазнање и обрада података из спољашњег света врше преко менталних репрезентација (Драгићевић 2024, 39).

Дакле, основној тријади језик – мишљење – стварност крајем XX века, када се јавља и идеја о различитостима и националним специфичностима, прикључује се и култура и тако се рађа нова научна дисциплина – лингвокултурологија.

Лингвокултурологија настаје као нека врста одговора глобализацији с једне стране, а с друге, као одговор на генеративизам и когнитивизам, који се деценијама бави универзалијама у језичком систему које су резултат универзалних законитости когнитивног развоја.

Предмет проучавања лингвокултурологије, према проф. Драгићевић, јесте културолошки маркирана лексика.

У раду се полази од таквог схватања термина лингвокултурологије, где ова дисциплина кроз језичке концепте проучава културне специфичности које могу настати унутар истог језика под утицајем специфичних друштвено-историјских прилика.

2. Извори грађе и тема

О значају дијалекатских речника за српску културу говори Рада Стијовић (Стијовић 2018, 169–189). Дијалекатски речници су чувари народног, живог, ненормираног, природног говора, што их чини непресушним изворима драгоцених података о човеку, његовој свести, прошлости и садашњости, начину живота и свету који га окружује. У њима су похрањене национална традиција, култура и историја, те су стога неисцрпни извор потенцијалних истраживања – како лингвистичких, тако и етнолошких, фолклористичких и културолошких.

У издању *Српског дијалектолошког зборника* LXX/1 из 2023. године изашао је *Мали речник села Бучума* Недељка Богдановића, професора дија-

лектологије, старословенског језика и историје језика Филозофског факултета из Ниша у пензији. Речник броји 265 страница текста, са око 5.500[2] лексема у статусу одреднице. У наслову назван „малим“, *Речник села Бучума* уопште није обимом мали. Реч је о дескриптивном, диференцијалном, дијалекатском речнику који описује лексику ограничену територијалним критеријумом, која се користи на подручју села Бучум, општина Сврљиг, Нишавски округ.

Аутор Речника био је професор Филозофског факултета у Нишу, врстан дијалектолог, лексиколог и лексикограф који се читавог свог професионалног и врло плодоносног века бавио дијалекатском лексикологијом и лексикографијом. Професор који је заслужан и за развој дијалекатске лексикологије и лексикографије у српској науци, који је научни подмладак усмеравао у том правцу, био је ментор и руководилац пројеката из те и сродних области, и као резултат љубави према језику и нарочито језику родног краја, свакако је један од људи заслужних за чињеницу да југоисточна Србија може да се, у односу на остале дијалекатске зоне, похвали највећим бројем дијалекатских речника, али и научних радова на тему народних говора овог краја.

Речник Богдановићевог родног села Бучума чекао је годинама да буде објављен. Сам аутор у Предговору каже: „До ове збирке речи стигло се уз много унутрашњег отпора“ (Богдановић 2023, 5). Зашто „уз много отпора“ сазнајемо даље из Предговора: „...у моме случају то су честице живота, материјалног и духовног, срасле са мном, и урасле у мени, толико да нисам могао да разлучим да ли сам неку реч чуо од ближњих, понајвише од благородне мајке Радмиле, или ми се она однекуд увукла у слух, па се ту породила, и дала неку нову реч, или нови облик неке речи, за коју не знам јесам ли је сазнао, спознао, или само позајмио да ме у неком тренутку размишљања потпомогне у разјашњењу неке материјалне или имагинарне реалности, у стварној комуникацији или у неком књижевном покушају“ (Богдановић 2023, 5).

3. Значај дијалекатског речника за лингвокултурологију

Дијалекатски речник имао би изузетан значај за лингвокултурологију, јер дијалекти чувају најстарије и најаутентичније слојеве језичке и културне баштине. Они одражавају:

– **културно-историјске слојеве** – кроз архаичне речи, старе називе за предмете и појаве, називе биљака, обичајне и сакралне појмове;

[2] Број је апроксимативан и до њега се дошло тако што је аритметичка средина десетак страница помножена са укупним бројем страница речника.

– **етнолингвистичке специфичности** – како локална заједница именује своје окружење (топоними, фитоними, зооними), али и које симболичке и асоцијативне вредности придаје тим именовањима;
– **културни идентитет** – кроз речи и изразе који су везани за обичаје, празнике, веровања, друштвене односе и хијерархију;
– **локалну слику света** – дијалекатски лексикон често показује специфичан начин категоризације стварности, различит од стандардног језика.

1. Подаци који би били значајни у дијалекатском речнику за лингвокултурологију јесу:
1. **лексема** (облик речи у дијалекту, фонетски бележена);
2. **граматичка одредница** (врста речи, род, број, падежни облици ако су специфични);
3. **значење** (преведено на стандардни језик);
4. **етимологија** (када је могуће – указати на порекло речи, слојеве: словенске, турцизме, романизме итд.);
5. **културни коментар** – објашњење како се реч користила у обичајима, веровањима, свакодневици.
6. **етнографске белешке** – опис предмета, поступка или појаве на коју се реч односи;
7. **фразеологија и паремиологија** – ако је реч део локалних пословица, изрека или идиома;
8. **примери употребе** – реч у аутентичним реченицама, анегдотама, народним приповеткама или песмама.

4. Опис корпуса

Мали речник села Бучума документује лексичку грађу једног села у крају где се говори призренско-тимочким дијалектом. Овај тип градивног локалног речника садржи податке које је могуће искористити за интердисциплинарна истраживања језика, културе, менталитета и народне традиције.

У овом раду ограничићемо се на податке који могу бити од значаја за лингвокултурологију, а тичу се лексичке грађе.[3]

[3] Акценатским, фонетским и морфолошким облицима не бавимо се овом приликом, зато су и примери навођени неакцентовани (прим. М. И.).

Табела 1: Категорије лексике и њихов значај за лингвокултурологију

Категорија лексике	Могући лингвокултуролошки значај / употреба
Лексика материјалне културе и реална имена предмета	Називи алата, зграда, сеоског посуђа, обраде земље, села – омогућавају реконструкцију *свакодневног живота* мештана, њихових заната и технологија.
Лексика локалне флоре и фауне	Биљке, животиње карактеристичне за локални крај – показују како мештани називају природу, какву симболику придају спољном свету.
Породична, сродничка терминологија и социјални односи	Називи за сроднике, обредне улоге у заједници – откривају родну структуру, релеванцију улога, међугенерацијске односе.
Обичаји, веровања, ритуали	Лексика која се односи на сеоске обичаје, празнике, веровања, народне преносе – омогућава увид у локалне културне праксе и народну религиозност.
Фразеологизми, идиоми и пословице	Локални изрази, фразеолошке јединице – показатељи менталитета, хумора, социјалних ставова мештана.
Лексеме са семантичким и етимолошким напоменама	Белешке о пореклу речи, везе са другим говорима – могу служити за праћење језичких контаката, дијалектних иновација и дифузије.
Лексика религијске и духовне сфере	Називи обреда, верских појмова и термина – поклапање народне и религијске културе, синкретизам.
Лексика локалног идентитета и топонимије	Имена локалних места, микротопонимски називи, историјски називи – одређују просторну слику и локални идентитет.
Лексика емоција, вредности и карактеристика личности	Придеви и глаголи који носе оцену, карактеристике – одражавају вредносне оријентире мештана (нпр. „поштен“, „тврд“, „гостољубив“).
Језички облици дијалекатске морфологије и фонетике	Флексиони облици, дијалектске морфеме, фонетске форме – битни за поређења са стандардним језиком и другим говорима.

Кратка интерпретација и могући примери:

Пошто је речник локалног карактера, он ће вероватно садржати речи које су **сеоски архаизми** или **чувари старих назива**, што омогућава реконструкцију *претходних лингвокултурних слојева*:

- Вокабулар везан за **земљорадњу, сточарство, обраду земље** биће значајан, јер показује који су пољопривредни објекти и праксе били доминантни у то доба.
- **Антропографски опис људских особина:** Богдановић наводи речи као *модрокоћ, белоклепав, носоња, чепоус, брада*, итд., које описују делове тела или карактеристике лица.
- Карактерне особине: *ненависан, привиђљив, загомиљач, цврца, трошаџија* итд.
- Занимања и друштвени статус: *намајсторичав, студеноклеп, учесник игре, газдурина, сиромачич* итд.
- **Фонетске и морфолошке појаве: п**ротетичко *ј* (*скину им јулари*) забележено је у говору Бучума.

– Сачувано финално *-л* у многим облицима: *кот'л, астал, цел д'н,* итд.
– Трансформације групе *-хв → в* или *ф*: нпр. уместо *хв* често се јавља *в* (*вали ти, уватило*), а понекад и *ф* (*фала*).
– Облици глаголских и именичких облика дијалекатског јотовања и његове варијације.
– **Лексика локалне флоре / фауне / животне средине: м**ање је директних примера у доступном прегледу, али се у речнику јавља назив *грађорица* за биљку (бот. назив) у говору Бучума.
– Називи за локалне пољопривредне појаве, орнице, делове земље и нивои терена такође су видљиви у контексту: *у селску орницу*, *делину*, *ливаду*.
– **Лексика обичаја, веровања, просторне оријентације: у** раду се помињу локални празници у говорима Бучума и Белог Потока: *Благдан, Велигден, Видовден, Ђурђевден, Спасовден*, као и просторни топоними и оријентације: *у долњу малу*, *из долњу малу*, *поделбина*, *кућа до куће*, *належи асталче* итд.
– Фразе и синтагме из народне употребе: *с'г остајил, прегор неки ђавол, на путу, укипил се* итд.
– **Типични дијалекатски облици и лексеме које нису у стандардном језику[4]:** *јец, виц, јечте, вичте* – дијалектне заменичке форме уместо стандардних *је*, *виде*, *јесте* итд.
– Лексеми као *голомеја, голомејав, голодуис, грајолесник, грајолосник* и њихове варијације - богата деривација унутар речника.
– Различити афикси, префикси и суфиксални облици који се не поклапају са стандардом, нпр. *-љив, -ач, -њак, -ав, -иш* и сл. у придевима, глаголима и именицама.

5. Примери и анализа

Корпус лексема ексцерпираних из речника дели скоро 100 година од савременог језика. То време подразумева и различите животне прилике и услове. Корпус чине одредничке речи које су се нашле у оквиру слова М и Н у азбучнику речника, што је укупно 812 одредница са укупно 35 страница речника.

Овај сегмент речника даје материјала за поделу лексике у више лексичко-семантичких група које су базичне у човековом животу. Уколико упоредимо стање са савременим језиком, приметићемо да су изузетно бројне лексеме које се тичу животињског и биљног света који чини природно окружење човека на селу и указује на ближи контакт тог човека са природом;

[4] О глаголима говорења и о слици жене у дијалекатској лексици писали смо у неким од ранијих радова, видети у: Илић 2024а и Илић 2024б.

ту су, затим, бројне лексеме које се тичу оруђа и заната, што указује на доминацију мануелног рада. Дајемо преглед већине лексема из нашег корпуса (слово М и Н из азбучника), а затим ћемо указати како те лексеме могу бити од значаја за лингвокултурологију.

Ексцерпирану лексику можемо поделити у неколико лексичко-семантичких група:

1. Лексеме са архисемом *човек*[5]:

а. Лексеме којима се именује или описује жена: *мајкана* (ћерка која много личи на мајку); *мајћа* (мајка); *мајћуша* (в. мајкана); *масаџика* (мираџика); *мађеја* (мађеха); *маџијарка* (врачара); *маџије* (мађије, чини); *меље* (много и брзо говори); *мерак* (жеља); *мете* (чисти метлом); *мираџика* (удавача са миразом (нема брата)); *мужарага* (мушкобањаста жена); *неначета девојка* (девојка која има оба родитеља);

б. лексеме којима се именује или описује мушкарац: *мазан* (сладак, лукав, лицемеран)[6]; *мазне* (украде, удари); *мајање* (губљење времена); *маје се* (ради нешто непотребно); *малкосветник* (тврдица коме је све мало); *малокаван* (сиромашан); *мами* (дозива, позива); *маморан* (мамуран, који се није наспавао); *манда* (клима, маше); *марише* (удара, бије, краде); *масаџија* (мираџија); *матрапаз* (трговац стоком, накупац); *матракука* (ђаволија, враголија, досетка); *мачка се* (прља се блатом или нечим другим); *мераклија* (весељак); *мерка* (посматра потајно); *метиљав* (болешљив, спор, неодговоран); *метне се* (изметне се, постане превише сличан једном од родитеља); *мешиђар* (мека, попустљива особа); *мечкосан* (претерано угојена особа); *меџник* (сусед); *мешинат* (који има велики стомак); *мираџија* (момак ожењен девојком са миразом (која нема брата)); *мундра* (црномањаста особа); *мьшкав* (упрљан с масним мрљама); *нааљкав* (неуредан, немаран, аљкав, склон прљању); *набеден* (невино оптужен, оклеветан); *набреца се* (оштро реагује, натреса се); *набран* (згужван, наборан); *набудаличав* (будаласт), *набиглавина* (својеглав човек); *надане берију* (почне да виче, дигне галаму); *надрндан* (безразложно љут); *надује се* (наљути се, надује лице од љутине); *нађосичав* (прзница, свађалица); *назнавује се* (натуца, зна понешто); *напендуши* (наљути се); *наравлија* (ћудљива особа); *нарављив* (склон свађи); *натлапица* (насртљива особа); *натренга* се (напије се); *натурљив* (наметљив); *натутка* (напујда куче); *нацврца се* (напије се); нацепи (исцепа дрва); *нашљема се* (напије се); *наштина* (празног желуца); *не доида* (никада не поједе све, никада се не наједе); *не подава се* (не да се); *недопрајен* (недорађен, недовршен, онај који се родио са недостатком); *нема очи* (не

[5] Лексеме су условно подељене у два подгрупе. У једној се налазе лексеме које се односе на женску особу, у другој оне које се у већем броју случајева односе на мушкарца, али има и оних које се могу односити и на мушку и на женску особу (прим. М. И.).

[6] Објашњења лексема у загради дата су онако како их наводи аутор речника у лексикографској дефиницији (прим. М. И.).

осећа стид); *немајмир* (несташко, немирко, не држи га место); *ненајешник* (гладница).

Како наводе проучаваоци дијалекатске лексике којом се именује људско биће (Драгићевић 2013, Радовић-Тешић 2000, Илић 2024), човек се у дијалекту именује из изразито емотивног угла и та именовања су у већем броју негативно конотирана, и то не само у погледу физичког изгледа већ и психичких, моралних и духовних особина. И наша грађа потврђује да је више негативних именовања: *нааљкав, набудаличав, мешинат, мечкосан, недопрајен* и сл. Човек из те друштвене заједнице волео је да попије, о чему сведочи велики број глагола који су синонимни са *напити се*: *нацврца се, нашљема се, натренга се*, волео је и да поједе, нарочито што хране није било у изобиљу, тако да налазимо и велики број глагола који су синонимни са *најести се*: *набуба се, налиба се, накуса се, не доида, навуза се, најида, најеџа, навуза се, натврди се.*

2. Лексеме са архисемом *животиња*: *мамење* (дозивање стоке); *мамак* (мамац); *мандрсина* (рундав реп у пса или мачке); *маслар* (инсект боје воска); *мачљак* (мачји измет); *мачољак* (мачљак); *миник* (пас ситне расе); *мишољак* (мишји измет); *мисирка* (врста кокошке); *мочариште* (слама у штали мокра од мокраће); *мрка* (ован оплођује овцу); *мрмче* (ован се мрмљањем удвара овци); *мрти се* (овца пландује у хладовини); *мушкар* (домаћа животиња мушког пола); *нађимује* (махне понекад, хоће да убоде (о говечету)); *нераз/нерас* (приплодни вепар, нераст); *мркуша* (црна овца).

Домаће животиње део су свакодневице руралног човека, а та блискост налази одраза и у именовањима. У сврљишком крају развијено је сточарство, те су овца и коза изузетно цењене животиње јер људима доносе вишеструке користи. Човек их именује по физичким особинама, по боји (в. Илић 2019; Илић 2019а; Илић 2020), о чему смо писали у неким претходним радовима. У нашој грађи срећемо пример *мркуша* за црну овцу, овцу тамне боје. У нашем сегменту грађе, такође, присутна је та блиска везаност са животињама и то се види по лексемама *мачљак, мачољак, мишољак* са истим творбеним формантом **-љак**, којих нема у стандардном језику где се ова појава именује синтагмом, дескриптивно.

3. Лексеме са архисемом *биљка*: *мазга* (сок испод коре дрвета у пролеће); *маклен* (врста дрвета); *маовина* (маховина); *марица* (шљива џанарика); *масларка* (врста крушке); *маточина* (матичњак, лековита трава); *медуника* (врста коровске биљке); *мекокорка* (тиква која има меку кору); *муар/мувар/мухар* (коров у житу); *мушкатла* (баштенско цвеће); *мушљика* (канал у дрвету где је прошао дрвни жижак, црвоточина); *неоластрен* (неокресан, гранат); *непожет* (непожњевен).

Дијалекатска лексика има развијену народну номенклатуру за воће, поврће, њихове сорте, за лековито и украсно биље, коровско и баштенско. Због малог обима нашег корпуса срећемо свега неколико примера за врсте воћа: *марица, масларка.*

4. Лексеме са архисемом *оруђе*: *маљица* (дрвени чекић већих размера); *мангарка* (врста секире); *матика* (мотика); *матрак* (штап, тојага); *мачуга* (тојага са задебљањем на доњем делу); *маша* (машице за ватру); *машина* (шибице); *машице* (лимене штипаљке са повијеним врхом, в. *маша*); *меј* (мех); *мејур* (свињска бешика која се надува и служи као лопта); *менђели* (стега, менгеле, справа за стезање); *мера* (суд одређене запремине који служи и као мера жита, шиник); *мистрија* (зидарска алатка); *мотовило* (ткачки прибор за намотавање пређе); *мрмьц* (дрвена рачва на лули казана одакле се усмерава ток ракије на цбан или неки други суд); *мулија* (казанџијска алатка); *муљача* (справа за муљање грожђа); *мучник* (преграда у коју пада брашно при мељави, ограда уз воденични камен); *навој* (уређај за намотавање ткања у облику примитивних санки које се поставе на узбрдном тлу и притисну нечим тешким тако да затежу основу која се навија на задње вратило разбоја); *натка* (основа на разбоју); *натра* (дужина ткања која се откаје једним попуштањем вратила (око 20 цм)); *мајсторија* (занатски производи); *мајсторштина* (вештина обављања занатских послова); *натрави* (подеси се према положају траве (о коси)); *наузли* (навеже основу на предње вратило тако што то учини преко једног јачег штапа који се после уметне у жлеб на вратилу, тај штап се после зове *узленик*).

Ова лексичко-семантичка група у нашој грађи једна је од богатијих са примерима. Реч је о оруђима која су служила за мануелни рад, а данас се, углавном, више не употребљавају јер су замењена машинама. Према врсти оруђа види се да се доста ткало (*мотовило, наузли, натка*), да је у кућама било или отворено огњиште или пећ на дрва (*машице, маша*), да се жито мерило помоћу посуде одређене запремине, а не помоћу ваге.

5. Лексеме са архисемом *верски празник, обичај, веровање*: мали *кравај* (прва посета породиљи са гостима); *маса* (имање које удавача добија од родитеља, мираз); *млзигруда* (свечана мужа оваца уочи Ђурђевдана); *мешаја* (жена која меси хлеб с подушјима); *младењак* (обредни хлепчић који се меси о Младенцима, маже медом и размењује с комшијама и међу родбином); *мрата* (мратињска недеља у новембру месецу); *мратињи* (дуге ноћи најпогодније за прело); *навечерје* (вече уочи славе); *наконче* (дете које невеста прима у свадбеном ритуалу, помилује га и дарује кад дође младожењиној кући, има и друге називе: *поздравче*, *понишалче*, *шљаповче*, *ускутњак*); *нарицаљка* (жена која нариче над покојником или на гробљу); *невестинско име* (име којим невеста, долазећи у нов дом, именује укућане и нову родбину).

Ова врста лексике је од нарочитог значаја за лингвокултурологију, а дијалекатски речник често уз име празника наводи и обичајно и ритуално понашање које тај догађај прати. На пример, уз одредничку реч *невестинско име* даје се и опис обичаја: „Изгледа да је невеста непознаница, туђа коска, па се не зна има да ли у њој има неке демонске снаге. Таква имена обично су по нечем лепом и пријатном, те су у правом смислу од-мила. Постоји цели

систем овог поступка, а ми да наведемо само а) женска имена: Убавица, Грањица, Сребрнка, Госпођица, б) мушка имена: Писар, Убавенко, Каплар“ (Богдановић 2023, 543).

6. Лексеме са архисемом *храна*: *маз* (маст); *маја* (материјал за сирење млека); *мезељк* (предјело, мезе); *мрвељ* (делови од јела); *мрвка* (мрвица); *мрмољ* (ситнији комади меса); *мрсољ* (развучено сирово месиште); *мутмељ* (најбоље, најквалитетније брашно); *муњкалица* (врста јела од комада меса и лука); *недослан* (недовољно усољен (о хлебу или каквом другом јелу)); *недоспел* (недовољно стасало тесто које се лоше пече и остане гњецаво, пресно) *напресничав* (недовољно стасао па остао пресан (о хлебу)).

Пре сто година, када се отприлике ова лексика живо употребљавала, хлеб је био главна храна, о чему сведочи и велики број лексема које се тичу припреме и чувања хлеба: хлеб се месио у посебном суду – *ньчви,* постојао је и посебни суд у коме се грејала вода за хлеб – *мешајни котьл,* покривао се посебним комадом платна – *месаљ,* а о тесту се посебно водило рачуна и некада је могло да не буде одговарајућег квалитета: *недоспел, напресничав.*

7. Лексеме са архисемом *делови куће и покућства*: *маија* (коса греда на ивици крова); *мертек* (тања греда која од венчанца иде ка слемену, зове се и рог); *месаљ* (комад платна којим се покрива тесто и хлеб); *мешајни котьл* (котао потребне запремине који служи да се у њему греје вода за мешење хлеба); *ньчви* (нађве, сандук за мешење хлеба).

8. Лексеме са архисемом пиће: *мученица* (врста ракије); *мьс* (слатко, непреврело вино, мошт); *медна рађија* (кувана, врућа ракија);

9. Лексеме са архисемом *болест* (људи, животиња или биљака): *магарица* (велики кашаљ); *мана* (болест винове лозе); *маносан* (убијен маном, пламењачом).

10. Лексеме из групе nomina loci: *мајден* (каменолом); *мејана* (кафана); *меџа* (гранични простор између имовине); *моропутина* (колски пут урастао у коров због напуштености); *мртвачина* (северно слабо осунчани предео, осојно место); *мртвина* (предео на северној страни), *муљак* (речни нанос муља).

6. Закључне напомене

Из ограниченог сегмента дијалекатског речника – 800 лексема према 5.500 колико сам речник има – види се антропоцентричност лексичког система: највише је речи којима се именује човек, његов изглед, његове психолошке, моралне и духовне карактеристике, активности које он обавља. Остале лексичко-семантичке групе везују се за његове основне егзистен-

цијалне функције: храну, пиће, активности које обавља, животиње и биљке које чува и гаји да би преживео.

У основи лексике је наивна слика света која произилази из непосредног контакта човека са непосредном његовом околином, а о томе сведоче и врло пластично конструисане метафоре: *недопрајен* (недорађен, недовршен, онај који се родио са недостатком); *нема очи* (не осећа стид); *немајмир* (несташко, немирко, не држи га место); *ненајешник* (гладница).

И овако мали сегмент дијалекатске лексике показује да дијахрона лингвокултурологија може да пружи вредне податке о културним навикама човека из прошлости, о његовом начину живота и социјалној организацији.

Дијалекатски речници призренско-тимочке зоне, којима припада и *Мали речник села Бучума* Недељка Богдановића, чине обиман корпус за истраживање многих лингвокултуралних тема о животу у прошлости.

Извор

Богдановић 2023 – Недељко Богдановић, Мали речник села Бучума, у: *Српски дијалектолошки зборник*, LXX (1), Београд 2014, 369–634.

Литература

Драгићевић 2016 – Р. Драгићевић, „Словенска лексика за људске особине и емоције у Елезовићевом Речнику косовско-метохиског дијалекта", *Јужнословенски филолог* LXXII, 1–2, 2016, 33–64.

Драгићевић 2024 – Р. Драгићевић, Лексиколошка лингвокултурологија, Матица српска, Нови Сад.

Илић 2016 – М. Илић, Тле и тело у светлу искуства с бојама у говору старопланинског краја, *Српски дијалектолошки зборник* LXIII, 2016, 839–855.

Илић 2019а – М. Илић, Боје и пастирски именослов, *Исходишта* 5, 2019, 145–157.

Илић 2019б – М. Илић, Деривати именица коза и овца у стаду пастирске лексике југоисточне Србије, *Исходишта*, посебно издање, 2019, 115–123.

Илић 2020 – М. Илић, Овца и коза у пастирској лексици југоисточне Србије, *Пастирска лексика југоисточне Србије* (колективна монографија), 2020, 87–106.

Илић 2024 – М. Илић, Слика жене у дијалекатским речницима призренско-тимочке говорне зоне, у: *Јужнословенски филолог* 80 (2), Београд 2024, 157–174. https://doi.org/10.2298/JFI2402157I

Радовић-Тешић 2000 – М. Радовић-Тешић, Пејоративни називи за женску особу у једном народном говору, *Јужнословенски филолог* LVI (3–4), Институт за српски језик, Београд, 2000, 907–913.

Стијовић 2018 – Р. Стијовић, Српска лексикографија од Вука до данас, каталог изложбе, Дијалекатски рећници, Српска академија наук и уметности, Београд, 2018.

Mirjana Ilić

DIALECT DICTIONARY AND LINGUOCULTUROLOGY

Linguoculturology has recently emerged as a distinct discipline within cognitive linguistics and the anthropocentric paradigm. This paper investigates whether dialect dictionaries can serve as sources for diachronic linguoculturological research. The corpus is drawn from Nedeljko Bogdanović's *Mali rečnik sela Bučuma* (2023), which documents archaic vocabulary from the Prizren-Timok dialect zone. Using a descriptive method, lexical material under the letters *M* and *N* was excerpted as a representative sample to identify data relevant to linguoculturology.

Keywords: diachrony, linguoculturology, dialect dictionary, vocabulary of material culture.

DIALECT DICTIONARY AND LINGUOCULTUROLOGY

Resume

This paper examines the potential of dialect dictionaries as primary sources for diachronic linguoculturological research within the cognitive linguistic and anthropocentric paradigms. Focusing on culturally marked vocabulary, the study explores how vernacular lexicons preserve archaic conceptualizations of reality, cultural identity, and the ethnolinguistic worldview of traditional rural communities. The research corpus is drawn from Nedeljko Bogdanović's *Mali rečnik sela Bučuma* (2023), which documents the archaic vocabulary of the Prizren-Timok dialect zone in southeastern Serbia. The analyzed sample comprises 812 headwords excerpted under the letters *M* and *N*, representing material reflecting socioeconomic and cultural conditions from nearly a century ago. Employing descriptive and conceptual analysis, the excerpted material was classified into distinct lexico-semantic fields.

The findings confirm the distinctly anthropocentric structure of the dialectal lexicon. The most numerous group pertains to human beings – character traits, physical descriptions, and social roles – revealing a highly emotive, predominantly pejorative expressive naming pattern, alongside cultural reflections of scarcity and social habits. Other prominent semantic groups involve domains essential to traditional rural subsistence: tools and manual craftsmanship (e.g., weaving and open-hearth baking), livestock and plant life, domestic realia, nutrition (specifically bread preparation), and sacred customs. The ethnographic commentaries and context-rich definitions in the dictionary illustrate customs such as bridal naming practices (*nevestinsko ime*) and communal rituals (*mlzigruda*).

The analysis demonstrates that even a limited alphabetical sample of dialectal material reconstructs a coherent naive picture of the world grounded in immediate human experience. Consequently, dialect dictionaries of the Prizren-Timok zone represent vital repositories for diachronic linguoculturology, folklore studies, and the reconstruction of intangible cultural heritage.

Теодора Љ. Де Лука
Етнографски институт САНУ[1]

Бојана Б. Богдановић
Етнографски институт САНУ[2]

УДК 398.3(=163.41)(498)
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.39

ФУНКЦИЈА ОБИЧАЈА КУМАЧЕЊЕ У ДРУШТВЕНОЈ СТРУКТУРИ КОД СРБА У РУМУНИЈИ

Рад разматра обичај *кумачење* као ритуално утемељен облик духовног сродства у српским заједницама у Румунији. Реч је обичају склапања духовног кумства, односно побратимства/посестринства међу децом на Побусани понедељак (први понедељак након Васкрса). Истраживање се ослања на етнографску грађу прикупљену током 2025. године у оквиру вишегодишњег пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* у селима Српска Пожежена, Радимна, Мачевић и Стара Молдава (Дунавска клисура), као и на до сада објављене податке о наведеном обичају у доступној литератури. Рад приступа функционалној анализи наведеног ритуала са циљем да идентификује његове кључне друштвене функције. Посебна пажња усмерена је на сагледавање функције наведеног обичаја у етничком кључу, односно у контексту међуетничких односа. Анализа указује на значај обичаја *кумачење* као механизма интеграције, који доприноси јачању унутарзаједничких односа, као и очувању етничког идентитета Срба у Румунији.

Кључне речи: Срби у Румунији, Дунавска клисура, обичај *кумачење*, функција, етнички идентитет

Духовно сродство: кумачење код Срба у Румунији

Духовно сродство[3] представља посебан облик друштвено конструи-

[1] teodora.deluka@ei.sanu.ac.rs

[2] Текст је резултат истраживања на пројекту *Истраживање историје и културе Срба у Румунији*, у организацији Научног центра при Савезу Срба у Румунији (Темишвар) и рада у Етнографском институту САНУ који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС, а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2026. години, број Уговора: 451-03-33/2026-03/ 200173, од 05.02.2026.

[3] У раду се користи термин духовно сродство у складу са преовлађујућом употребом овог назива у српској етнолошкој литератури (в. СМР, 1970; МЛСК, 2017; Ђорђевић, 2001; Павковић, 2014). Иако су у етнологији присутни и други термини, попут вештачког (в. Чајкановић, 1973; Ђорђевић, 1924) или ритуалног (Вукановић, 1986) сродства, термин духовно сродство најпрецизније одражава његово разумевање као трајне, нормативно обавезујуће и сакрално утемељене друштвене везе.

саних односа који не почивају на биолошким везама, већ на културно установљеним симболима, ритуалима и нормама (Schneider, 1980). У оквиру антрополошке теорије, овај тип сродства указује на чињеницу да сроднички односи не проистичу искључиво из генеалогије, већ се обликују кроз друштвену праксу и колективна значења која заједница признаје и легитимише (Lévi-Strauss, 1969; Fox, 1968).

За разлику од крвног и тазбинског сродства, духовно сродство настаје путем формалних договора, религијских обреда и/или ритуалних чинова, чиме се међу појединцима успостављају везе које се перципирају и функционишу као родбинске. Најпознатији пример духовног сродства у многим балканским (и другим) традиционалним друштвима јесте *кумство* – „старинска народна установа, старија од хришћанства“ (СМР, 1970: 201).[4] Њиме се успоставља трајна „духовна“ веза не само између кума и кумчета, већ и између њихових породица. Поједини га аутори, попут Петра Ж. Петровића, сматрају најзначајнијим обликом духовног сродства, сврставајући га у ранг крвног сродства (СМР, 1970: 201–203). Поред кумства, у духовно сродство се убрајају и друштвени односи успостављени *побратимством/посестримством, крштењем, посињењем (усвојењем), сродством по млеку* и сл. (Миљковић, 2022: 4–16). Досадашања истраживања етнолога, антрополога и фолклориста који су се бавили овом темом показују да је овај тип сродства распрострањен међу свим словенским народима, при чему се његово порекло може пратити све до најранијих историјских периода (Миљковић, 2022).

Односи успостављени духовним сродством носе јасно дефинисане моралне, социјалне и нормативне обавезе. Они подразумевају узајамну солидарност, лојалност и помоћ, а у многим културама прате их и забране склапања брака. На тај начин, духовно сродство учествује у регулацији друштвених односа и очувању друштвене кохезије. Друштвени и ритуални значај духовних сродника испољава се у кључним моментима животног циклуса појединца, али и у оквиру годишњих обичаја, почев од рођења и крштења, па све до свадбених и славских ритуала (Миљковић, 2022: 4).

Један од обичаја којим се успоставља духовно сродство јесте *кумачење* – ритуално успостављање трајне духовне везе међу децом на Побусани понедељак (познат и као Другарични, Кумачни или Кумачин понедељак). Обичај је сличан братимљењу, односно сестримљењу које се сматра „народном установом која ужива посебан статус у систему духовног сродства“ (Миљковић, 2022: 6–7).[5] Разлика између ова два обичаја јесте „најпре у уз-

[4] „У народу постоје четири врсте кумства: крштено (морко), венчано и шишано (оба суха) и кумство у невољи, када ко кога у нужди окуми“ (СМР, 1970: 201).

[5] Побратимство/посестринство код Срба може бити „по крви“ или „по невољи“ (СМЕР 2001: 430) и склапа се из три разлога: 1) ради пријатељства; 2) како би се у некој невољи обезбедила помоћ или заштита; и 3) да се магијским чином братимљења обезбеди оздрављење (СМР 1970: 49; Миљковић, 2022: 8).

расту особа којих се тиче“ (Милорадовић, 2013: 132) – кумачење се односи на млађу децу, док се побратимство/посестринство склапа међу старијом децом и младима.

О обичају кумачење, који се изводи у први[6] понедељак након Васкрса, писао је и Вук Стефановић Караџић:

> „На некијем мјестима (као н. П. У Неготину и у Ршави) скупе се момчад и дјевојке послијеподне на једно мјесто па играју и дружичају се (понајвише мушко с мушкијем, а женско са женскијем), тј. оплету вијенце од врбовијех младица, па се кроза њих љубе и мијењају јаја (шарена и црвена), па послије промијене и вијенце (метнувши их једно другом на главу) и закуну се да ће бити мушкарци побратими а женскиње друге (Власи кажу кумача) до оно доба године. Такови се побратими и друге потом пазе ону сву годину као браћа и сестре, и у различнијем играма и збиљскијем свађама помажу једно другоме, кад опет дође дружичало, онда се гдјекоји понове, а гдјекоји оставе“ (СР II, 1975: 142).

О распростањености овог обичаја код Срба Биљана Сикимић наводи следеће:

> „Овај обичај познат је у Србији у два географски одвојена ареала: у влашким царанским селима у околини Неготина и у етнички такође веома комплексном ареалу који обухвата јужни Банат (Румуни и Срби) и пожаревачко Подунавље. Теренским истраживањима је обичај кумачење потврђен у ’царанским’ селима Мокрање, Кобишница, Душановац, Ковилово, Халово, Градсково и Подвршка, а етнографска грађа га бележи у Михајловцу и Брзој Паланци (у западним влашким ’унгурјанским’ селима, на пример, у Уровици и Нитличеву, нема овог обичаја). Обичај је у литератури потврђен и код Влаха у Бугарској који такође припадају царанској подгрупи. Комплексна теренска истраживања Влаха Унгурјана нису потврдила постојање овог обичаја, али јесу термин Matcalau. За Румуне у Банату је такође карактеристичан термин Matcalau а кумачење је на територији Румуније познато како Румунима у Банату тако и у Мунтенији.“ (Сикимић, 2018: 310)

Обичај кумачење, који је од 2022. године уврштен у *Национални регистар нематеријалног културног наслеђа Србије*, представља значајан елемент културне традиције пожаревачког Подунавља и северног Стига. У Регистру се такође помиње његов синоним *другаричење*, што потврђује присутност обредне праксе у различитим локалним варијантама. Практика кумачења документована је у низу насеља овог региона, међу којима су: Батовац, Дубравица, Брежане, Живица, Кличевац, Дрмно, Брадарац, Кле-

[6] На терену је уочено да саговорници користе назив „први понедељак након Ускрса“, иако је календарски реч о другом понедељку. Овакво именовање произилази из начина празновања Ускрса као тродневног празника, при чему се понедељак који следи непосредно након Ускрса не рачуна као засебан дан. Сходно томе, у литератури су забележене обе временске одреднице – и „први“ (в. Сикимић, 2018) и „други“ (в. СР II, 1975; Милорадовић, 2013; Миљковић, 2022) понедељак после Ускрса.

новник, Ћириковац, Затоње, Кисиљево, Поповац, Баре, Касидол, Пожежено, Усје, Кусиће, Сираково, Мајиловац, Курјаче, Острво и Петка.[7]

Обичај кумачење се практикује и у српским заједницама у румунском делу Баната.[8] Ауторке овог текста су обичај кумачење забележиле током теренског истраживања у селима Дунавске клисуре 2025. године.[9] На основу теренске грађе, уз изузимање мањих локалних разлика забележених у селима Српска Пожежена, Радимна, Мачевић и Стара Молдава, могуће је издвојити један идеалтипски опис обичаја. Наиме, кумачење[10] се изводи на Побусани понедељак. Духовно сродство се склапа међу истополном децом млађег узраста, најчешће око њихове 3. године живота или, ређе, док су бебе („То се одмах ради, док су два, три месеца, док се носе, али онда уместо њих иду матере“ (ж, 1941. год, Мачевић)).[11] Обичају претходи договор мајки деце која треба да ступе у духовно сродство. На сам дан извођења, у јутарњим часовима, мајке припремају све што је потребно за обављање обичаја: фарбају јаја (најчешће у црвено), припремају колаче и хлеб од кога се прави котур, као и поклоне који ће се међусобно размењивати. Од врбових гранчица плете се котур или венац, који има централну улогу у даљем току обичаја. По завршетку припрема, учесници заједно одлазе на воду, најчешће до реке, потока или извора. Место извођења бира се тако да вода буде текућа, а простор чист и погодан за извођење обичаја. На одабраном месту мајке распоређују припремљене реквизите и постављају децу једно наспрам другог. Сам чин кумачења започиње окретањем деце кроз котур, најчешће

[7] *Нематеријално културно наслеђе Србије (Национални регистар),* https://nkns.rs/cyr/popis-nkns/drugarichenje-kumachenje

[8] Темом кумачења код Срба у Румунији до сада се бавио мали број истраживача. Свакако су најзаначајнији увиди Биљане Сикимић која је овај обичај проучавала у селима Дунавске Клисуре. У низу радова (Сикимић 2001; 2005; 2018) ауторка ову обичајну праксу посматра из угла лингвистичке антропологије. Значајан допринос проучаваној теми дала је и лингвиста Софија Милорадовић која је анализирала лексику обичаја кумачење у насељима Белобрешка и Стара Молдава (Милорадовић, 2013).

[9] У периоду од 7. до 11. јула 2025. године, ауторке текста су у оквиру пројекта *Истраживање историје и културе Срба у Румунији* (који реализује ЦНИКСР), обавиле полуструктуриране интервује са 6 саговорника, оба пола и старије животне доби (изузимајући саговорнике у селу Српска Пожежена који припадају средњој генерацији). Поред теме славских, свадбених и божићних обичаја, са саговорницима је разговарано и о обичају кумачење. Уз усмени пристанак саговорника, разговори су снимљени, а аудио записи депоновани у *Дигитални архив* ЦНИКСР-а.

[10] Поред термина кумачење, за обичај склапања духовног сродства међу децом на терену су забележени и називи *кумаћење* (Српска Пожежена и Стара Молдава), *поцидење* (Српска Пожежена) и *кумаћање* (Мачевић).

[11] Биљана Сикимић бележи да се овај обичај некада практиковао и међу младима, што је временом изобичајено: „Кумачење старијих данас се више не практикује, али је постојало у младости саговорника у Белобрешки и Соколовцу (према сећању једне саговорнице) где су се кумачали младић и девојка старијег узраста“ (Сикимић, 2018: 316).

три пута, након чега следи љубљење кроз котур. Том приликом изговарају се устаљене формуле којима се проглашава духовно сродство.[12] У појединим варијантама обичаја, котур се по завршетку чина баца у воду или се качи на врбу која расте у близини. Након тога деца међусобно размењују јаја (једно фарбано и једно живо), а мајке поклоне намењене деци (слаткише, оделца, сандале...). Размена дарова представља завршни сегмент обичаја и потврду новоуспостављене духовне везе. Деца се од тог тренутка (па надаље) међусобно ословљавају са *поцо* (дечаци), односно *кумаћо (кумачо)/кујко*[13](девојчице). Обичај се по правилу обнавља током наредних година, а како су ауторке рада забележиле у селу Мачевић, разлози престанка обнављања духовног сродства након тог периода тичу се појачаног развоја осећаја зрелости у том узрасту („Сад сам велики, срамота да идем да се љубим с поцом“ (м, 1964. год, Мачевић)). Број сродника стечених на овај начин је варијабилан, па тако једна особа може имати неколико поца/кумаћа (кујки), премда се најважнијим сматра први поца/кумаћа (кумача, кујка):

> „Можеш да имаш више поца или кумаћа, али тај што си га први изабрао тај ти је главни.“ (м, 1964. год, Мачевић)
>
> „Можеш да имаш и два, три поца. Ја сам имао три поце, можеш да их имаш и пет.“ (м, 1954. год, Стара Молдава).
>
> „Можеш да имаш и троје и четворо кад хоћеш и сваки пут се исто ради.“ (ж, 1948. год, Српска Пожежена).

Током боравка на терену, ауторке рада су уочиле да саговорници обичај кумачење смештају дубоко у прошлост, перципирајући га као праксу која се преноси с колена на колено:

> „То не само да се радило када смо ми били мали, већ и моја мати, и баба, и прабаба, то је обичај даван.“ (ж, 1941. год, Мачевић)
>
> „Тај обичај је био одавно.“ (ж, 1941. год, Мачевић).
>
> „То је од давнина наше молдавско и ја кад сам се поцио моја мајка је тражила која се још породила ближње да иде се договори с том женом да се поциду.“ (м, 1964, Стара Молдава).[14]

[12] У Старој Молдави је забележено да се у овом делу ритуала изговара „Хајде, поцо, да се поцимо!“

[13] Назив *кујка* је забележен у селу Мачевић, као и назив *кумаћа*, док се термин *кумача* среће у Српској Пожежени.

[14] Софија Милорадовић проналази податак да се у Белобрешки и Старој Молдави за овај обичај зна од давнина: „Обичај је познат од старине, како ми је рекла саговорница у Старој Молдави која је у том тренутку имала осамдесет година, али се није изобичајио до данас, о чему сведочи исказ који се односи на њене унуке – поцили се и моји“ (Милорадовић, 2013: 131).

Функција обичаја кумачење у друштвеној структури код Срба у Румунији

У ширем антрополошком оквиру, духовно сродство има значајну аналитичку вредност јер разоткрива механизме путем којих друштва производе, одржавају и легитимишу како сродничке, тако и друге социјалне везе. С обзиром на то да ритуали којима се успоставља духовно сродство не означавају само симболички чин повезивања, већ и трансформацију друштвених улога и односа, чиме новонастала веза постаје валидна, један од могућих аналитичких путева – који се и бира у овом раду – јесте сагледавање његове *функције* у друштвеној структури истраживане заједнице. Под функцијом се, у складу са функционалистичким приступом Алфреда Ретклиф-Брауна, подразумева допринос који одређена друштвена активност, пракса или институција има у одржавању, стабилизацији и континуитету друштвене структуре као целине, односно у регулацији друштвених односа и очувању кохезије заједнице (Radcliffe-Brown, 1952). У наведеном смислу, функција обичаја кумачење добија посебан значај имајући у виду чињеницу да је истраживано подручје мултиетничко/мултиконфесионално, те да српска заједница у Румунији свој мањински положај неретко препознаје као „осетљив и потенцијално угрожен“ (в. Богдановић, 2022: 234). У тим и таквим околностима, *етнички идентитет* постаје кључан појам за разумевање функције наведеног обичаја. У раду полазимо од његовог одређења као „друштвеног конструкта који се производи и репродукује током друштвене интеракције“ (Dženkins, 2001: 111). „Будући да у многим сферама прожима живот појединаца/заједница и да се од стране великог броја људи доживљава као базична“ (Златановић, 2013: 1080), *етничка идентификација* представља неизоставну аналитичку категорију у проучавању друштвених односа остварених практиковањем обичаја кумачење унутар посматране заједнице. Имајући у виду да се улога духовног сродства, односно обичаја кумачења, у оквиру креирања и манифестације етницитета разматра из перспективе српске мањинске заједнице у Румунији, неопходно је прецизирати и начин на који се у раду користи појам *етничке мањине*. Он се употребљава у значењу које му даје Саша Недељковић – етничке мањине чине „групе које живе у оквиру ширег политичког друштва, чији се припадници у физичком и/или културном смислу разликују од већинског становништва и које су, у различитом степену, изложене неравноправном и неправедном третману од стране једне или више доминантних група“ (Nedeljković, 2007: 31). Једна од кључних одредница етничке групе јесте постојање *границе* која је издваја од других група и која јој обезбеђује оквир за самопрепознавање и одређивање сопственог идентитета у односу на друге. Утврђивање сопствене различитости, како истиче Фредрик Барт, заснива се на дефинисању принципа затварања и на успостављању и одржавању граница кроз ограничен број

културно релевантних обележја, која функционишу као маркери разлике између група (Bart, 1997).

Полазећи од функционалистичког приступа, у анализи друштвених појава могуће је разликовати *манифестне* и *латентне функције* у смислу у коме их дефинише Роберт Мертон. Манифестне функције односе се на оне последице друштвене праксе које су намерне, јасно препознате и експлицитно артикулисане од стране самих актера, док латентне функције обухватају ненамерне, мање видљиве, али друштвено значајне ефекте који нису нужно предмет свесног промишљања учесника (Merton, 1998). Ова аналитичка дистинкција омогућава да се исте ритуалне и обичајне праксе сагледају као вишеслојни друштвени механизми, чије последице могу истовремено деловати на различитим нивоима друштвене структуре, укључујући односе интеграције, идентитета и социјалне кохезије.

У складу са наведеним теоријским оквиром, духовно сродство се у раду посматра као друштвено и симболички значајна пракса у оквиру које се остварује интензивна социјална интеракција припадника исте, али и различитих етничких група. Обичај кумачење, као институционализовани облик духовне повезаности, може имати функцију учвршћивања унутрашње кохезије етничке заједнице, али и наглашавања или релативизовања идентитетских разлика у односу на друге групе, делујући истовремено као механизам уједињења и као средство симболичког дистанцирања. Другим речима, на основу теренске грађе и података пронађених у доступној литератури могу се издвојити две основне функције обичаја кумачење у друштвеној структури код Срба у Румунији: 1) функција интеграције и 2) функција очувања етничког идентитета.

1) Функција интеграције

Током боравка на терену, са саговорницима је, између осталог, разговарано и о начину, односно *критеријумима* на основу којих се у пракси бира поца/кумаћа (кујка). Ова тема показала се као нарочито значајна, будући да избор лица са којим се успоставља однос духовног сродства омогућава увид у доминантне друштвене вредности и обрасце социјалне интеракције унутар заједнице. Искази који следе илуструју како се ови критеријуми формулишу и тумаче из перспективе самих актера:

> „Деца ако живу добро, ако се лепо слажу, онда се пациду, неће се пациду са оним са којим се био. [...] Код нас је у село више Румуна него Срба. Многе маме су и Румунке удате у село. Тако да се кумаче Срби са Румунима.“ (ж, 1948. год, Српска Пожежена)

> „Ја сам рођен 5. јануара и онда је моја мама тражила која се породила ближње, у јануару, априлу, мају. И онда иде, договори се са том женом да се деца пациду. ... Мом поцу је мама била Српкиња, отац Румун, био милицијан. Али ми је био комшија – ја сам седео ту на ћошку, он је седео на трећу кућу. Његова

мати и моја мати се дружиле на сокак, тако било пре. И онда она питала моју маму: 'Хоћеш Б. да поциш са мојим М.?'" (м, 1954. год, Стара Молдава)

„То се гледало да буду ближњи да су се родили. Да се родило исте године, исти месец. Већина је била из села... Нема поца из другог села, нема кумаће из другог села. [...] Мој син живи у Темишвар, а има још један из села који живи у Темишвар. Сада како му се родила беба, чека да се роди нека беба, али да буде из села па да постану поци." (м, 1964. год, Мачевић)

„Мој син чим се родио, а још једна жена одавде из села, један дан старији је, одма дошла да пита. [...] Сад се и као стари зову 'поцо'." (ж, 1941. год, Мачевић)

Из транскрипата разговора може се закључити да је основни критеријум при избору поца/кумаће (кумаче, кујке) првенствено узраст детета („да су ублизу") као и место боравка – углавном се бирају деца из истог села, односно комшилука, она која се могу заједно играти, ићи у школу, учити и сл.[15] Такође се са сигурношћу може рећи да у обичају кумачење подједнако учествују како Срби – као мањинска заједница, тако и Румуни – као већинска група, иако се не може са сигурношћу одредити тренутак када је овај обичај почео да се практикује и међу румунским становништвом („Они сада тераду тај обичај" (ж, 1941. год, Мачевић)). Иако саговорници учешће припадника оба етноса у обичају кумачења често доводе у везу са неповољном демографском ситуацијом, односно са све мањим бројем деце унутар српске заједнице („Сада нема деце, слабо се рађају" (м, 1964. год, Мачевић)), из њихових исказа јасно произлази да етничка припадност при избору поца/кумаће (кујке) не представља пресудан критеријум. Демографска ограничења тако функционишу пре као контекст унутар кога се избор одвија, него као његов кључни покретач:

„Сад се слабо рађају деца и сад је тежак то посао да нађеш поцу, или кумаћу. Мој син живи у Темишвар, а има из села ко још живи у Темишвар и онда сад како се роди беба чека се да се роди још нека беба, али да буде из села." (м, 1964. год, Мачевић)

Стога, у контексту етничког идентитета, овај критеријум при избору има сасвим јасно значење – с обзиром на то да се „не гледа" етничка припадност будућих поца/кумаћа (кумача,кујки), јасно је да је реч о *интегративној функцији* која за циљ има да у ширем мултиетничком смислу, а не само унутар једне етничке групе: 1) повезује појединце и породице различитих етничких група (Србе и Румуне); 2) успоставља нове међуетничке односе и мреже међусобних обавеза и 3) допринесе општој стабилности заједнице, јер ритуал функционише као механизам који омогућава координацију и социјалну кохезију у мултиетничком окружењу:

[15] У литератури су пронађени подаци да се за поце/кумаће (кумаче, кујке) понекад бирају и некадашњи чланови заједнице одсељени у иностранство, али и Срби са друге стране државне границе, преко Дунава (в. Сикимић, 2018; Милорадовић, 2013)

„То је за цео живот. Никада се нисам посвађао, никада ружну реч да смо рекли, да смо се псовали или не знам шта. Увек смо били као браћа. ... Мој поца М., кад је хтео да се жени, дошао да ме пита хоћу ли да га венчам ја. Па како нећу! Ја га у телефону имам као Поцик. [...] Ми смо се поштовали цео живот. Још га памтим када сам био код њега у болницу, уватио му џигерицу канцер. Било ми је тако жао, не можеш да му помогнеш.“ (м, 1954. год, Стара Молдава)

„Са С. сам се највише дружио, прошао сам у живот са њим. Живите најбоље, као браћа. Долазили смо један код другог као деца, играли се заједно, у школи заједно. Исто као и кумаће. [...] То постанеш као да си од родбине.“ (м, 1964. год, Мачевић)

Наведено иде у прилог теорији Фредрика Барта да етничке границе нису нужно круте и непробојне, већ да су друштвено *перцепиране* и *одржаване* категорије које могу бити пропустљиве уз укључивање и искључивање, дакле не аутоматно затворене (Bart, 1997). То упућује на закључак да етничке границе у овом случају нису организоване као круте линије раздвајања, већ као пропустљиви оквири унутар којих је могуће успостављање стабилних и друштвено обавезујућих односа између припадника различитих етничких група. Обичај кумачење, дакле, не поништава етничке разлике, али их суспендује у домену свакодневне социјалности.

2) Функција очувања етничког идентитета

С друге стране, ауторке рада су у доступној литератури пронашле податке који могу указати на постојање још једне (*латентне*) функције обичаја кумачење у српској заједници у румунском делу Баната. Наиме, Биљана Сикимић је, истражујући наведени обичај у Дунавској клисури, забележила податак да „основна школа у Златици са кровном организацијом Савезом Срба у Румунији сваке године, почев од 2008, организује манифестацију Кумачење која окупља ученике из неколико насеља у Пољадији и Дунавској клисури“ (Сикимић, 2018: 313). Кумачење је у Златици данас „једна од традиционалних акција које уз школске активности организује Савез Срба у Румунији, уз светосавску прославу, Богојављење на Нери, Видовдан, новогодишње и божићне празнике“ (Сикимић, 2018: 313). У недељнику „Наша реч“, који издаје Савез Срба у Румунији, наводи се да „овај обичај сеже вековима у српску традицију из региона“, да је организатор његове прославе српска школа у Златици ,док „учесници долазе и из околних места да га сваке године обнове“ (Сикимић, 2018: 313). Године 2016, кумачење је одржано у манастиру Златица:

„На Кумачин понедоник у манастиру Златица код Савиног извора, 9. маја 2016. око десет сати пре подне, прво су се деца помолила у манастирској цркви и добила благослов од игумана. Затим су ученици били подељени у групе и бојили јаја уз певање духовних песама. Наставнице су припремиле

> венце од врбе и украсиле их цвећем, припремиле су и црвена јаја и остале ђаконије. Кумачењу је присуствовала и председница општине Соколовац. Чланак преноси и изјаву игумана да му деца не сметају те да он о кумачењу ништа није знао све док није дошао у овај манастир.“ (Сикимић, 2018: 313).

Дакле, укључивање обичаја кумачење у оквире деловања институција попут српске школе, цркве и кровне мањинске организације (Савез Срба у Румунији) указује на његову посебну улогу у процесима очувања и репродукције етничког идентитета српске мањине у Румунији. За разлику од спонтане, породично или локално утемељене праксе, институционализација наведеног обичаја добија статус симболички артикулисаног „маркера традиције“, који се свесно представља, преноси и обнавља као део колективног наслеђа. Чињеница да се ритуал организује у просторима који имају изразиту идентитетску функцију (манастир у Златици) додатно појачава његов значај у мањинском контексту, будући да ове институције представљају кључне носиоце језичког, културног и конфесионалног континуитета. Институционализовани обреди кумачења сврставани су у ранг великих празничних догађаја као што су Богојављење, Видовдан и светосавске прославе, чиме добијају видљивост и формални значај у животу заједнице. Поред тога, јавни наративи, као што су текстови у недељнику „Наша реч“, приказују обичај кумачење као вековну праксу српске заједнице и истичу његов континуитет, што медијску репрезентацију чини продужетком институционалног оквира – обичај се смешта у српски културни контекст, артикулише се припадност етничкој заједници и преносе се симболичке вредности. Ови примери указују на настојање српске заједнице да обичај кумачење, који се иначе практикује и међу Румунима под другим називом, позиционира у оквир српских институција, чиме се омогућава свесно очување и пренос елемената српске културне традиције, јача улога институција као чувара културе и идентитета и пружа прилика наведеном обичају да добије јавну и колективну видљивост. Наведено потенцијално указује на *латентну функцију* обичаја кумачење – очување етничког идентитета српске мањине у Румунији, што у овом тренутку представља само претпоставку која би могла бити додатно истражена кроз будућа теренска истраживања.

Закључак

Сумирајући налазе теренског истраживања и податке из релевантне литературе, могу се идентификовати две кључне функције обичаја кумачење у српској заједници у Румунији. Прва од њих је *манифестна* јер је јасно препозната и артикулисана у исказима самих актера. Кумачење се доживљава као средство повезивања деце, породица и ширег социјалног окружења, при чему се нагласак ставља на блискост, заједничко одрастање и одржавање

добросуседских односа, без обзира на етничку припадност учесника. Избор поца/кумаће (кумаче, кујке) заснива се првенствено на узрасту, просторним и свакодневним социјалним контактима, а не на етничким критеријумима, што додатно потврђује његову функцију интеграције у мултиетничком контексту. Прилазећи овом обичају из перспективе нематеријалног културног наслеђа на конкретном плану уочавамо остваривање његовог мировног потенцијала у простору у којем функционише као инструмент решавања сукоба и културно-политичких помирења (в. Ćuković, 2017: 45).

Друга функција обичаја је *латентна* и испољава се на плану очувања и репродукције етничког идентитета српске мањинске заједнице. Иако ова димензија није експлицитно наглашена у наративима саговорника, она постаје видљива кроз процесе институционализације обичаја и његово укључивање у оквире деловања српске школе, цркве и кровне мањинске организације. У тим оквирима, кумачење добија статус симболички артикулисаног маркера традиције, који се јавно представља, преноси и обнавља као део колективног наслеђа, чиме посредно доприноси одржавању симболичких оквира етничке припадности и преносу културних образаца на млађе генерације.

Узимајући у обзир обе функције, може се закључити да обичај кумачење истовремено делује као механизам интеграције, односно друштвене кохезије у мултиетничком окружењу и као средство симболичког потврђивања етничког идентитета српске мањинске заједнице. Управо у тој двострукости – у способности да повезује припаднике различитих етничких група у сфери свакодневнице, а да притом, кроз институционалне и јавне оквире, учествује у репродукцији идентитетских граница – огледа се друштвени значај и аналитички потенцијал обичаја кумачење у контексту етничког идентитета Срба у Румунији.

Извори

Теренска грађа. 2025. Српска Пожежена, Радимна, Мачевић и Стара Молдава (Румунија)

Литература

Bart, 1997: F. Bart, Etničke grupe i njihove granice, u: *Teorije o etnicitetu*. Beograd: XX vek, 211–260.

Богдановић, 2020: Б. Богдановић, Прилог проучавању етничког идентитета Срба у Румунији: свадба у селима Пољадије. Београд: *Антропологија* 20 (3): 233–249.

Чајкановић, Веселин. 1973. *Мит и религија у Срба.* Београд: Српска књижевна задруга.

Dženkins, 2001: R. Dženkins, *Etnicitet u novom ključu: argumenti i ispitivanja*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Ђорђевић, Јадранка. 2001. *Сроднички односи у Врању*. Београд: Етнографски институт САНУ.

Ђорђевић, Тихомир. 1924. *Наш народни живот.* Београд: Српска књижевна задруга.

Fox, 1968: R. Fox, *Kinship and Marriage: An Anthropological Perspective*. London: Penguin Books.

Lévi-Strauss, 1969: C. Lévi-Strauss, *The Elementary Structures of Kinship*. Boston: Beacon Press.

Merton, 1998: R. Merton, *O teorijskoj sociologiji*. Beograd: Plato.

Nedeljković, 2007: S. Nedeljković, *Čast, krv i suze*. Beograd: Zlatni zmaj.

Radcliffe-Brown, 1952: A. Radcliffe-Brown, *Structure and Function in Primitive Society*. London: Cohen & West.

Schneider, 1980: D. Schneider, *American Kinship: A Cultural Account*. Chicago · London: The University of Chicago Press.

Ćuković, 2017: I. Ćuković, Mirovni potencijali etničkih rituala. Beograd: *Etnološki pregled*, 18(2): 39–50.

Караџић, 1975: В. Стефановић Караџић, *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, скупио га и на свијет издао Вук Стефановић Караџић. Београд: Нолит.

СМР (Српски митолошки речник). 1970. Београд: Нолит.

Миљковић, 2022: М. Миљковић, *Духовно сродство у народним песмама Срба са Косова и Метохије* (докторска дисертација). Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.

Милорадовић, 2013: С. Милорадовић, Прилог терминологији обичајног живота у Банатској Клисури, у: *Српско језичко наслеђе на мултикултурном простору Баната*. Темишвар: Савез Срба у Румунији, 159–174.

МЛСК (Мали лексикони српске културе) – Етнологија и антропологија: 70 изабраних појмова. 2017. Београд: Етнографски институт САНУ и Службени гласник.

Павковић, Никола. 2014. *Студије и огледи из правне етнологије.* Београд: Српски генеалошки центар.

Сикимић, 2001: Б. Сикимић, Обичај „кумачење“ код Влаха и Срба у североисточној Србији и јужном Банату (проблеми етнолингвистичких истраживања). Москва: *Исследования по славянской диалектологии* 7: 112–126.

Sikimić, 2005: B. Sikimić, Etnolingvistički pristup vlaškoj duhovnoj kulturi – običaj kumačenje, u: *Actele simpozionului Banatul, trecut istoric şi cultural*. Timişoara – Novi Sad – Reşiţa, 148–158.

Сикимић, 2018: Б. Сикимић, Теренска истраживања Срба у Румунији 2017: обичај кумачење, Ниш: *Исходишта* 4: 309–322.

Вукановић, Татомир. 1986. *Срби на Косову.* Врање: Нова Југославија.

Златановић, 2013: С. Златановић, Пропустљивост границе: Срби / „Српски Цигани“ у енклави Витина, Ниш: *Теме* XXXVII (3): 1079–1099.

СМЕР (*Словенска митологија – енциклопедијски речник)*. 2001. Београд: Zepter Book World.

Интернет извори

Нематеријално културно наслеђе Србије (Национални регистар), https://nkns.rs/cyr/popis-nkns/drugarichenje-kumachenje (приступљено 15. 1. 2026.)

Teodora Lj. De Luka
Bojana B. Bogdanović

THE FUNCTION OF THE RITUAL OF *KUMAČENJE* IN THE SOCIAL STRUCTURE OF SERBS IN ROMANIA

Summary

This paper examines the ritual of *kumačenje* as a ritually grounded form of spiritual kinship within Serbian communities in Romania. It refers to the custom of establishing spiritual kinship – i.e., cross-sibling relationships among children on *Pobusani Monday* (the first Monday after Easter). The study is based on ethnographic material collected in 2025 as part of the multi-year project *Research on the Culture and History of Serbs in Romania* in the villages of Srpska Požežena, Radimna, Mačević, and Stara Moldava (Danube Gorge), as well as on previously published data regarding this custom in the available literature. The paper applies a functional analysis of the ritual with the aim of identifying its key social functions. Particular attention is given to understanding the role of this custom in the ethnic context, i.e., within interethnic relations. The analysis highlights the significance of *kumačenje* as a mechanism of integration, contributing to the strengthening of intra-community relations (*manifest function*), as well as the preservation of the ethnic identity of Serbs in Romania (*latent function*).

Keywords: Serbs in Romania, Danube Gorge, *kumačenje*, child kinship, function, ethnic identity

ОКРУГЛИ СТО

Слободан Н. Реметић[1]
Филозофски факултет Универзитета у Нишу
Академија наука и умјетности
Републике Српске
Институт за српски језик САНУ

УДК 050 СРПСКИ
ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.40

СТО ДВАДЕСЕТ ГОДИНА СРПСКОГ ДИЈАЛЕКТОЛОШКОГ ЗБОРНИКА – ПРАВА ВРЕДНОСТ НЕ ЗАСТАРЕВА –

У раду је дат преглед развоја *Српског дијалектолошког зборника*, најстаријег лингвистичког гласила, које нема пандана у читавом словенском свету. То је научни часопис који се непрекидно објављује читавих 120 година, од 1905. године до данас. Дат је осврт на промене имена издавача, на досадашње уреднике и на рад секретара. Такође, указано је на досадашња обележавања годишњица, као и на две библиографије овог часописа, којима је обухваћен управо овај период од 1905. до 2025. године.

Кључне речи: *Српски дијалектолошки зборник*, 120 година српске дијалектологије.

Пре десет година (17. новембра 2015) на Трибини Библиотеке САНУ обележено је сто десет година Српског дијалектолошког зборника, када је изнето све битно у вези са стодесетогодишњим трајањем најстаријег лингвистичког гласила Српске краљевске академије, заснованог 1905. године магистралном монографијом Александра Белића *Дијалекти источне и јужне Србије.* Обележавање великог јубилеја Зборника репризирано је у Огранку САНУ у Нишу. Речи том приликом изговорене објављене су у едицији Трибина Библиотеке САНУ, Година IV, број 4, 2016, стр. 245–259. Године 2015. из руку Бранкице Марковић добијена је библиографија Зборника за период 1905–2015, а у штампи је и рад истог аутора *Српски дијалектолошки зборник између своја два јубилеја (1905–2015–2025) – синтетички и библиографски прилог*. Изнето налаже да се овом приликом подсети на углавном познате чињенице из домена концепције, издаваштва, остварених резултата и уређивања часописа, с посебним освртом на учинак у последњих десет година (2015–2024).

Покретање гласила до данас без пандана у словенском свету на најбољи начин сведочи о свести покретача, водеће српске научне институције о језику, да народни говори, непресушна ризница података, доносе важне, неретко најпоузданије сведоке националног и језичког идентитета и континуитета сваког народа па и српског.

У часопису, у коме су првим годиштем постављени изузетно високи критеријуми објављивани су најважнији резултати испитивања српског дијалекатског комплекса. Окосницу издавачког опуса Српског дијалектолошког зборника чине монографски описи локалних говора и(ли) појединих говорних типова. На страницама часописа, нарочито последњих деценија, објављени су и вредни доприноси дијалекатској лексикографији, вредни, по правилу и обимни дијалекатски речници, односно збирке речи из народа. У том послу часно место припада агилним појединцима ентузијастима без језичке, лексикографске спреме, решених да од заборава сачувају завичајно језичко благо. У томе, као и у много чему другом, предњачи овај регион. Случај је хтео да се у Нишу за објављивање у Српском дијалектолошком зборнику припреми и *Рјечник дубровачког говора,* чијим је штампањем сачуван образ не само струке и избегнуто једно озбиљно огрешење.

Опште друштвене и кадровске прилике стоје иза неравномерности у динамици публиковања Зборника, који је дуго излазио у великим размацима. До Другог светског рата објављено је десет књига, а 1958. тринаеста, последња са Белићевим потписом. Првих десет књига су без главног уредника, а од XI (1950) до XX (1974) књиге главни уредник је управник, односно директор Института за српск(охрватск)и језик: до 1960. академик Александар Белић, а од XIX (1972) до XX (1974) књиге академик Михаило Стевановић. Са академиком Павлом Ивићем у тој функцији од XXI књиге (1976) почиње ера Уређивачког одбора, а часопис добија и до данас одржава статус редовног годишњака. Главни уредник од XLIX (2002) до LVI (2010) књиге је академик Александар Младеновић, а од 2010. године академик АНУРС-а Слободан Реметић.

На првих десет књига стоји да је издавач Академија, а од једанаесте – и Институт за српски језик, на тринаестој (1958) Српска академија наука и Институт за српскохрватски језик. Зборник је од XIV (1964) до XXVI (1980) књ. издање Института за српскохрватски језик, а од XXVII (1981) књиге Српска академија наука и уметности и њен Институт за српскохрватски (од 1993. [књ. XXXIX] српски језик САНУ).

Период 2015–2024. налаже две пријатне опсервације. Иза десетогодишњег опуса који надмашује учинак првих 70 година часописа стоји школски пример резултата добре уређивачке политике, окупљања најбољих кадрова у уређивачки одбор једног гласила. Пред вашим очима је подсећање на аксиом народнога генија: „Све што радиш, себи радиш”. Четрдесет година проведених на нултом табаку угледног часописа подразумева и преношење искуства у раду на млађе, а у овој сали има млађих уредника и будућих уредника научних гласила. Рекосмо да од XXI књиге (1976), са академиком Павлом Ивићем у функцији главног уредника почиње ера Уређивачког одбора Српског дијалектолошког зборника. Закључно са XXXV књигом то је трочлано уређивачко тело, у XXXV књизи, на Ивићев предлог, проширено увођењем у његов састав Драга Ћупића и Слободана Реметића, који је одговоран за све

предлоге нових чланова Уређивачког одбора часописа од XLIII књиге (1997) до данас. Опраштајући се 31. маја 2025. г. у Нишу од великог пријатеља, од Недељка Богдановића, научне институције, истичући да је професор Ивић веома ценио Недељков рад, изговорио сам и следеће речи: „А требало је видети одушевљење великога научника када му је ученик предложио да Уређивачком одбору Српског дијалектолошког зборника „дамо крила", да укључимо Недељка Богдановића и Драгољуба Петровића. Као будући уредник часописа не сећам се да сам икад игде изашао са паметнијим и кориснијим предлогом. Испоставило се оно народно: „Шта год радиш, себи радиш". Лако је уређивати часопис уз такве узданице". О томе најбоље сведочи учинак двојице великих дијалектолога у последњих десет рекордних лета нашег часописа, у опусу пред вашим очима. Ево доказа да се у сваком послу исплати ангажовање најбољих, и бољих од себе, као што је овде случај. У пословима ове врсте посебно је значајна улога секретара уређивачког одбора. Стицајем околности тај посао сам обављао деветнаест година, од чега петнаест као члан академије наука, десет година обједињавао уредничке и секретарске обавезе. И – погрешио! Да је агилна и акрибична колегиница Марина Јуришић пре петнаест година именована за секретара Уређивачког одбора часописа, уреднику би живот био знатно лагоднији, а на овоме столу би данас вероватно стајао још који том Зборника. Ово мало уздарје српских дијалектолога великом учитељу поводом стогодишњице његовог рођења било би богатије.

Друга пријатна опсервација тиче се ублажавања неуједначености у степену испитаности српског језичког комплекса. У том погледу најслабије су дуго били заступљени српски говори са подручја двеју бивших република заједничке нам државе, где српски говорни идиоми, нарочито у Хрватској, нису имали статус приоритета. Библиографија часописа припремљена за прво јубиларно годиште (2015) показује да је, примера ради, однос прилога са описима говора на тлу БиХ и Хрватске и Србије са покрајинама 1:5. Период 2015–2024. доноси озбиљно ублажавање ове непријатне диспропорције. Према 19 радова о приликама у призренско-тимочкој, традиционално у струци најзаступљенијој, најбоље обрађеној области, 12 прилога је везано за подручје двеју бивших југословенских република. Иза наведеног пријатног помака стоји и учинак Студијске групе за српски језик и књижевност Филозофског/Филолошког факултета у Бањој Луци.

Пуне истине ради наглашавам да иза оваквог десетогодишњег учинка стоји савршена сарадња Уређивачког одбора са издавачима, пре свега са изврсним издавачем часописа, као и умешност господина Давора Палчића, виртуоза на компјутерској припреми захтевних дијалектолошких текстова за штампу.

Сто двадесет година часописа сасвим је довољно за посебан резиме, поглед из угла некога што равно четрдесет година борави на његовом нултом табаку. Српски дијалектолошки зборник, по природи ствари, дели судбину народа за изучавање чијег језика доноси најбоље штиво. Заживео

у краљевини, наставио, како би народ рекао, „у титовини", живи и у „овој демократији што нас снађе", како на пијаци рече онај домаћин са шајкачом на глави. Доживео је и преживео два балканска, два светска и ове недавне грађанске ратове. Његови издавачи су мењали име: Српска краљевска академија, затим Српска академија наука, па Српска академија наука и уметности. Институт за српски језик прераста у Институт за српскохрватски језик, да би се вратио старом називу, а на крају – Институт за српски језик САНУ. Објављиван је званично на српском, српскохрватском, па опет српском језику, све по више правописа. Нулти табак Зборника јавља се у седам ликова. Све се мењало осим суштине. Сто двадесет година се објављују озбиљне студије и монографије о српским говорима, по правилу рађене у духу добро познате и у свету признате белићевске и ивићевске дијалектолошке школе. Чврсто утемељен научни приступ и методологија у важној научној дисциплини издржали су проверу времена, Српски дијалектолошки зборник је задржао статус гласила без пандана у словенском свету, чиме се наука о српском језику може поносити.

Опус пред вашим очима подсећа на божићну цицвару над којом се огледају сви укућани. Пред вама је, дакле, и својеврсно огледало српске дијалектологије. Од девет катедара на српском језичком простору у гро плану се виде нишка, крагујевачка, новосадска и бањалучка, којима се једним мањим прилогом придружује и новопазарска.

Чему вакат, томе и вријеме, вели народ. Време је да и ја своје скромно обраћање угледном аудиторијуму приводим крају, све у нади да ће на обележавању сто тридесет година Зборника десетогодишњи учинак бити обимнији од овога. Имамо добру стартну позицију. Заснована је нова едиција: Библиотека Српског дијалектолошког зборника. У оквиру првог годишта Библиотеке и редовне књиге Зборника за штампу се припрема око пет хиљада страна текста. До следећег јубилеја нашег часописа да сте ми сви живи и здрави и да вас прати свака људска срећа. Хвала вам на стрпљењу да ме саслушате. Живели!

У Нишу, 17. октобра 2025. године

Литература

Белић, 1905: А. Белић, Дијалекти источне и јужне Србије. *Српски дијалектолошки зборник* I, I–CXII + 1–715.

Реметић, 2016: С. Реметић: О уређивању Српског дијалектолошког зборника, 110 година Српског дијалектолошког зборника. *Трибина Библиотеке САНУ* 4/4, 254–259.

Марковић, 2025: Б. Марковић, Српски дијалектолошки зборник између своја два јубилеја (1905–2015–2025) – синтетички и библиографски прилог. *Српски дијалектолошки зборник LXXII,* Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 467–499.

Српски дијалектолошки зборник, *I–LXXII,* Београд: Српска краљевска академија/Српска академија наука/Српска академија наука и уметности; Институт за српски језик/Институт за српскохрватски језик/Институт за српски језик САНУ. 1905–2025.

Slobodan N. Remetić

ONE HUNDRED AND TWENTY YEARS OF THE *SRPSKI DIJALEKTOLOŠKI ZBORNIK* – TRUE VALUE DOES NOT BECOME OBSOLETE –

Summary

This paper presents an overview of the development of the *Srpski dijalektološki zbornik* (*Serbian Dialectological Bulletin*), the oldest linguistic journal of its kind, with no counterpart in the entire Slavic world. It is a scholarly journal that has been published continuously for 120 years, from 1905 to the present day. The paper reviews changes in the publisher's name, the editors who have served over the years, and the work of the secretaries. It also highlights past anniversary commemorations and two bibliographies of the journal that cover the period from 1905 to 2025.

Keywords: Srpski dijalektološki zbornik (*Serbian Dialectological Bulletin*), 120 years of Serbian dialectology.

Слободан Н. Реметић[1]
Филозофски факултет Универзитета у Нишу
Академија наука и умјетности
Републике Српске
Институт за српски језик САНУ

УДК 81:929 Богдановић Н.
811.163.41'373/'374
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.41

ВЕЛИКО МАЛО ДЕЛО ВЕЛИКОГ НАУЧНИКА

У раду је представљен дијалекатски речник под називом *Мали речник села Бучума* аутора Недељка Богдановића, који је објављен 2023. године у *Српском дијалектолошком зборнику.* Ово дело награђено је значајним признањем *Павле и Милка Ивић* Славистичког друштва Србије. Указано је на значај дијалектолошког рада коме је био посвећен Недељко Богдановић, што је заокружено управо овим речником.

Кључне речи: Мали речник села Бучума, Недељко Богдановић, 120 година српске дијалектологије.

„У почетку бјеше ријеч, и ријеч бјеше у Бога, и Бог бјеше ријеч. Она бјеше у почетку у Бога. Све је кроз њу постало, и без ње није ништа постало што је постало" – поручује Свето јеванђеље по Јовану. Позвани веле да је речник прва књига нације. А први ауторитет српског језикословља написа да се „По обиљу нових података изнетих о српском језику, с [Вуковим] *Рјечником* из 1818. не може поредити ниједна друга књига". По другој, такође угледној адреси: „То је први речник једног штокавског говора", први, дакле, дијалекатски речник код Срба. Усуд да много, премного година проведем у строго чиновничком статусу Свевишњи је компензовао на најбољи начин. Пуних двадесет и шест година и осам месеци био сам најближи сарадник највећем словенском дијалектологу свога времена, који је каријеру и живот посветио народној речи и отуда изузетно ценио дијалекатске речнике, а посебно поштовао ентузијасте без лингвистичке спреме, приносника завичајног језичког блага. Ученик је, без иједног часа из дијалектологије, без иједног менторства за стицање високих звања из струке, свакако под утиском учитељевог суда о радовима те природе, у раду са благодарним завичајцима од Дубровника преко Пиве стигао до Пирота и књажевачког краја, чији резултат је више хиљада страна сведока језичког и националног идентитета објављених у издањима Српске академије наука и уметности и њеног Института за српски језик. Колико је велики научник ценио радове те врсте, најбоље сведочи податак да је, у већ поодмаклим годинама и нарушеног здравља, члан осам академија наука, у друштву директора јединог института за српски језик на свету, у Пироту и Зајечару промовисао првенце Дра-

1 profesorremetic@gmail.com

гољуба Златковића и Јакше Динића објављене у Српском дијалектолошком зборнику, што је ауторима донело велику сатисфакцију и подстрек да наставе започето, чији је резултат која хиљада страна објављених у издањима Академије и Института. Учитељев однос према народном лексичком благу водио је ученика да анимира колеге и пријатеље из струке да пензионерске дане уложе у представљање дијалекатске лексике која им је „при руци“. Тако смо добили обимни Ћирићев *Речник говора Лужнице,* сјајну збирку речи Драгољуба Петровића *Из лексике Качера*, а на крају *Мали речник села Бучума*, у чијем предговору аутор каже: „А највише је то очекивао проф. Слободан Реметић, који је знао сваки мој рад, који се умео одушевљавати свему са мојих штампаних страница што му је личило на загонетку, и вазда тражио да „поред толико источносрбијанских“ речника види и моју понуду *Српском дијалектолошком зборнику* за неки будући број. Истина, он ме мало ослобађао напорних лексикографских работа саветујући да ја не правим никакав речник, већ да то једноставно насловим „Из лексике Бучума“ и да то тако, као макар и поједностављено, као збирку оформим“. И тако ми из руку великог научника добисмо вредно мало велико дело, настало у околностима које дају основу за умесно поређење са Вуком и првим дијалекатским српским речником. Вук са штулом, а наш Недељко – без једне ноге. Подвиг да се приповеда. Струка је са истинском радошћу дочекала последње Недељково монографско дело. О томе најбоље сведоче речи његовог рецензента Драгољуба Петровића, код Срба најбољег у пословима ове врсте: „Многим даровима српском језику Недељко Богдановић прикључио је и свој велики *Мали речник села Бучума.* И њиме на најбољи начин оверио све оне појединачне бисере које је раније, деценијама, као научник, песник, културни делатник-заветник, откривао у неисцрпним ризницама народног памћења стајући тако на онај траг који су најлепше обележили Ј. Цвијић и П. Ивић схватањем да се народном генију ни међе ни мере не могу одређивати. А чему ће Матија додати да је „језик једини живи сведок свих времена“.

Прво да поновим оно што сам рекао у рецензији овога дела, да наслов не одговара стварности. *Мали речник села Бучума* није мали ни по обиму, а посебно по своме квалитету и значају. У Недељковим раније објављеним прилозима писаним разним пригодним поводима, а они се броје десетинама, на површину су по правилу искрсавали језички бисери, обрти, лексичке специфичности једног идиома. Тако нешто се могло и очекивати од врсног дијалектолога и осведоченог успешног и даровитог песника и приповедача. *Мали речник села Бучума* у служби је потврде Ивићеве теорије да је „лексика море без обале“. Последње деценије обележене су процватом дијалекатске лексикографије, посебно на тлу призренско-тимочке дијалектске области, где предњачи терен тимочког поддијалекта, коме припада и говор Бучума. Садржај дела окићеног Наградом „Павле и Милка Ивић“, престижним при-

знањем Славистичког друштва Србије, показује да је итекако било и простора и потребе за Богдановићев труд и напор, све у служби кристалисања, изоштравања и лексикографске слике тимочког поддијалекатског типа.

Подручје призренско-тимочке дијалекатске области чини терен на коме се најбоље чувају стари обичаји, у ствари сплет паганских и хришћанских неписаних закона по којима су се вековима владала сеоска домаћинства овога региона. Ова област је покривена најгушћом мрежом дијалекатских речника, а исцрпан дијалекатски речник даје ослонац за реконструкцију материјалне и духовне културе српског села. Сврлижање су у том погледу без премца. Имали су великога сина, свога Недељка, који руком везиље рафинираности без преседана, извезе ситан вез о своме завичају и његовим људима. Захваљујући вишедеценијски писаним радовима чији ред конац краси читалац има Сврљижане и њихову душу као на длану. Њихов живот од рођења до одласка на онај бољи свет. Њихову материјалну и културну баштину у целости. Недељку су за његов допринос струци и одуживање завичају захвални дијалектолози, етнолози, културолози, социјолози и посленици из домена још неких струка.

На промоцији Ивићевог трокњижја *Лингвистички огледи,* штампаног у нишкој „Просвети“, академик Никша Стипчевић, говорећи о аутору који стоји иза тога дела, цитирао је жал неког италијанског интелектуалца што недостају људи од иницијативе. У том погледу наш Недељко је без премца у окружењу којим сам се кретао ових осамдесет година живота. Научник институција покретао је пројекте, млађе, и не само њих, анимирао на приликама примерене задатке и подухвате. Најзаслужнији је што је Ниш постао озбиљна адреса у области језикословља. Да није било нашег Недељка и Миће Стојановића, питање је да ли би се и одржавали овакви скупови у центру некадашње Моравске бановине. Великом научнику, великом човеку, моме великом пријатељу, узданици у пословима за чију је одговорност судбина оптеретила и моја слабашна леђа, као мало коме пристоје они стихови: „Благо томе ко довијек живи, имао се рај шта и родити“.

Реч на Округлом столу „120 година српске дијалектологије“,
Ниш, 17. октобра 2025.

Литература

Богдановић, 2023: Н. Богдановић, Мали речник села Бучума. *Српски дијалектолошки зборник, LXX/1,* Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 369–634.

Петровић, 2011: Д. Петровић, Из лексике Качера. *Српски дијалектолошки зборник, LVIII,* Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 1–336.

Ћирић, 2018: Љ. Ћирић, Речник говора Лужнице. *Српски дијалектолошки зборник, LXV/2,* Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 5–1166.

Slobodan N. Remetić

A GREAT SMALL WORK BY A GREAT SCHOLAR

Summary

This paper presents a dialect dictionary titled *Mali rečnik sela Bučuma* (*Small Dictionary of the Village of Bučum*) by Nedeljko Bogdanović, published in 2023 in *Srpski dijalektološki zbornik* (Serbian Dialectological *Bulletin*). The work was honored with the prestigious *Pavle and Milka Ivić* award, presented by the Slavistic Society of Serbia. The paper highlights the significance of the dialectological work to which Nedeljko Bogdanović dedicated his career – a body of work culminating in this very dictionary.

Keywords: Mali rečnik sela Bučuma, Nedeljko Bogdanović, 120 years of Serbian dialectology.

Срето З. Танасић[1]
Филозофски факултет Универзитета у Нишу
Академија наука и умјетности Републике Српске
Институт за српски језик САНУ

УДК 811.163.41:929 Белић А.
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.42

ДИЈАЛЕКТОЛОШКА ЕКСКУРЗИЈА АЛЕКСАНДРА БЕЛИЋА У ХЕРЦЕГОВИНУ

Александар Белић је у Срба оснивач дијалектологије као лингвистичке дисциплине. Он је засновао теренска истраживања српских народних говора. Покренуо је прије сто двадесет година посебну публикацију за објављивање резултата истраживања – *Српски дијалектолошки зборник* и у првом броју објавио своју монографију „Дијалекти источне и јужне Србије“ (1905). Ради упознавања са источнохерцеговачким дијалектом сам је предузео једно краће путовање у источну Херцеговину 1903. године. Аустроугарске окупационе власти су из својих политичких разлога учиниле све да се проф. Белићу онемогуће слободно кретање и сусрети са мјесним становништвом. Због тога његова дијалектолошка екскурзија није могла бити много успјешна.

Кључне ријечи: Александар Белић, дијалектологија, српски народни говори, источнохерцеговачки дијалекат, дијалектолошка екскурзија.

Познато је да је Александар Белић засновао не само најважније гласило српске дијалектологије – *Српски дијалектолошки зборник*, већ и дијалектолошка истраживања у Срба у пуном значењу ове ријечи, засновао дијалектологију као лингвистичку дисциплину, односно изучавање српских дијалеката засновано на подацима сакупљеним на терену. Прва књига СДЗб-а донијела је српској и словенској науци Белићеву маестралну монографију „Дијалекти источне и јужне Србије“[2]. У исто вријеме је он објавио на руском језику у Петрограду „Дијалектолошку карту српског језика“ (1905). За то је било потребно познавање језичке ситуације и на другим странама српског језичког и националног простора. Зато је он желио да се лично упозна и са источнохерцеговачким говором на његовом извору.

Александар Белић је учинио једнодневну посјету источној Херцеговини 28. септембра 1903. године[3]. О томе је српски часопис у БиХ „Босанска

[1] sreto.tanasic@isj.sanu.ac.rs

[2] Поводом 110 година од покретања овог часописа у Нишу је одржан научни скуп и објављен зборник са њега (Јордана Марковић, ур. 2016), а 17. новембра 2015. одржана је Трибина Библиотеке САНУ, на којој су о Зборнику говорили Срето Танасић (2016), Недељко Богдановић (2016) и Слободан Реметић (2016).

[3] Теренска испитивања Александар Белић је редовно вршио. Тако Милош Московљевић

вила“ донио кратку биљешку под насловом „Мили гости“. Биљешка је кратка и гласи: „Др. Александар Белић, професор Велике школе у Биограду, познати српски књижевник и учењак путовао је јесенас кроз Босну и Херцеговину, ради проучавања језика и нарјечја, па се задржао неколико дана у Сарајеву. Други професор Велике школе биоградске др. Милан Јовановић Батут дошао је у Сарајево ради љекарског конгреса. Послије тога путовао је кроз Босну и Херцеговину. Тако би требало да чешће походе српски књижевници и учењаци ове српске земље“ (БВ бр. 21 и 22, 30. новембра 1903: 389).

Тако су мислили учени Срби у окупираним српским покрајинама Босни и Херцеговини, а аустроугарске окупационе власти радиле су сасвим другачије, о чему се може закључити из архивске грађе о овој посјети. Аустроугарске власти су имале утврђену политику у погледу односа према свим, посебно истакнутим личностима из Србије које долазе у Босну и(ли) Херцеговину. С једне стране, требало је свијету приказивати да је Аустроугарска овдје дошла као носилац цивилизације, а, с друге стране, онемогућавати било какве слободне контакте личности из Србије и Црне Горе са српским вићеним људима и са српским народом у Босни и Херцеговини. Томислав Краљачић, писац опширне монографије о Калајевом добу у Босни и Херцеговини, то је сажето описао: „Строге мјере граничног саобраћаја према Србији и Црној Гори употпуњаване су полицијским праћењем особа које су долазиле у Босну и Херцеговину. Томе су посебно били изложени истакнути јавни и културни радници. Сваки њихов долазак у Босну и Херцеговину Заједничко министарство финансија [које је у име Беча управљало овим окупираним српским земљама – С. Т.] је најављивало Земаљској влади уз редовну напомену о ’неупадљивом’ праћењу њиховог кретања. Уз то је препоручивана предусретљивост према тим људима, да би понијели што повољнији утисак о управи. И један и други задатак су власти врло спретно и вјешто обављале, тако да њихов однос, и поред неповјерења, није прелазио границе некоректности“ (Краљачић, 2017: 134). Ово је употпуњавано следећом мјером: „Као што је спровођен надзор над кретањем појединих особа из Србије, које су власти понекад у међусобној кореспонденцији називале ’емисарима‘, исто тако је било путем конфидената организовано праћење сумњивих појединаца који су одлазили у Србију. Тако је нпр. Калај наредио да Земаљска влада ангажује свог сталног конфидента у Београду да надзире кретање и понашање тројице босанских Срба који ће присуствовати конгресу српских новинара у Београду 1902.“ (Краљачић, 2017: 134). Кад је у питању Херцеговина, такве сумње су биле и према муслиманима због њиховог учешћа са Србима у побуни 1882. године.

пише да је професор са студентима у 1907. години дванаест дана провео на терену косовскоресавског дијалекта – у околини Александровца Жупског и у самом Александровцу (Московљевић, 1960). Библиографија Александра Белића у *Лужнословенском филологу* XXIV (1959–1960) не садржи извјештаје са ових Белићевих дијалектолошких екскурзија, што је касније било уобичајено да се даје у *Годишњаку СКА*.

Александар Белић је планирао да оде из Невесиња у село Братач и састане се и разговара с војводом Радовићем, вођом побуне у Херцеговини 1882, а који је послије повратка из Црне Горе живио повучено под сталном присмотром у своме селу. Белић се у Мостару нашао са Светозаром Ћоровићем и овај се обратио котарском предстојнику у Невесињу Дефтедаревићу с молбом да се Белићу омогући посјета и да не буде сметњи: „Поштовани господине! Мој пријатељ госп. Др. Александар Белић професор велике школе из Биограда, стигао је амо да проучи: у Љубушком дијалекат западни а у Невесињу дијалекат јужни, јер је он професор српског језика. Ја сам ради тога говорио са заступником окружниковим г. Бијелићем, да би му дао писмо како ту не би жандари или когод други сметали у послу и господин Бијелић ми је одговорио, да писмено није потребно, јер против тога проучавања да нема нико ништа, те је додао, да се у Невесињу јави вама и да ћете ви то удесити да му нико не смета. Ја вас дакле и од своје стране молим да у томе будете г. Белићу на руци, да барем за кратко вријеме – остаће само један дан – не наиђе на какве сметње. Напријед вам топло захваљујем и поздрављам са особитим поштовањем. Ћоровић“ (Капиџић 1960: 85).

Међутим, окупационе аустроугарске власти су се постарале да та посјета не буде успјешна. Бијелићево обећање није испуњено. Белић је у Невесиње стигао 28. септембра, сусрео се с неким истакнутим Србима, као са предсједником Српске црквене општине Николом Катићем, и јавио се котарском предстојнику и предао му Ћоровићеву препоруку. Предстојник је с њиме разговарао и, касније, јавио је вишим властима да се увјерио да Белић поред студијског боравка има и друге циљеве. Ипак је сматрао да му треба дати дозволу да посјети село Братач и састане се с војводом Радовићем. Издао му је дозволу на један дан. А послао је жандармску патролу у Братач прије Белићевог доласка да контролише његово кретање, да се што мање састаје са становништвом, а да се војводи Радовићу стави до знања да је он добио дозволу од власти – што би требало да изазива опрез војводин, да међу њима не би дошло до приснијег односа и разговора. У Братач је Белић стигао 29. септембра око подне и жандари су га одвели до војводине куће. Ту се задржао у разговору с војводом свега нешто више од пола сата, како је извијестио котарски предстојник своје надређене. Разговарало се о устанку 1875. против Турака и побуни 1882. год. против Аустроугарске. Због увјерења обојице да су под присмотром власти разговор није могао бити присан и спонтан. Потом се Белић, вратио у Невесиње и истог дана отишао у Мостар (Капиџић 1960).

Тако је тај мили гост из Београда завршио своју екскурзију у источну Херцеговину.

Разлоге за такво понашање власти према београдском професору можемо тражити и у, тако рећи, прописаној сумњичавости тих власти према сваком из Београда ко се интересује за било какво питање у вези са Србима

у окупираним Херцеговини и Босни. Други разлог: питање српског језика у БиХ за аустроугарске власти било је изванредно важно. Александар Белић је овом посјетом додао соли на отворену рану Калајевој политици стварања бошњачке нације и бошњачког језика у окупираним покрајинама Босни и Херцеговини[4]. У том циљу 1890. године је званично проглашен босански језик и објављена „Граматика босанског језика“, без имена аутора. Познато је да је доста потешкоћа око тога било: граматику босанског језика одбио је да рецензира Франц Миклошић, који није хтио да подржи тај Калајев пројекат. За разлику од њега, други познати филолог Ватрослав Јагић је у парламенту 1896. подржао Беч да језик назове босанским[5]. Да би ојачао своју одлуку, а пред предвиђени словенски конгрес[6] планиран за крај августа и почетак септембра 1897, Беч је повјерио чувеном филологу са бечког универзитета Милану Решетару, дубровачком Србину католику, да у Босни и Херцеговини проведе анкету о језику. Направљен је упитник са 150 питања и попуњен је у 226 мјеста у првој половини 1897. Анкета није показала оно што су окупационе власти жељеле, него да се у Херцеговини и Босни говори српски језик. Та анкета је остала запечаћена до краја окупације, чак ни Решетар није могао да добије материјал. Он мисли да је то из следећег разлога: „Кад сам се вратио с пута у Беч, одсечни шеф Хоровиц разговарао је са мном о моме путу, те ме запита, јесам ли се уверио да се у Босни и Херцеговини говори једним дијалектом, који се разликује од свих у суседним крајевима, на што му ја чисто и бистро одговорих, напротив да сам се уверио да је онако како смо ми филолози мислили и знали да је, то јест да се у Босни и Херцеговини не говори једним дијалектом, већ се дијалекти разних крајева Б. и Х. помало преливају и мешају са дијалектима суседних земаља“ (Краљачић, 2017: 245). Планирани словенски конгрес је помјерен за 1899. и на крају отказан. (Према одлуци организатора, на њему се није могло говорити о историји – јер се није могла заобићи српска историја ових покрајина.)[7]. Срби су посебно у овим окупираним земљама пружали велики отпор Калајевом пројекту мијењања њиховог идентитета и стварања босанске нације и босанског језика, отпор завидан за оно вријеме и аргументацију коју је Беч

[4] У наведеној биљешци у Босанској вили Босна и Херцеговина се називају „српске земље“. Циљ Беча је био управо да се то избије из глава. Зато је ометана свака веза са Србима из Србије и Црне Горе.

[5] Касније се он правдао – да га је сам ђаво наговорио да тако поступи, како би се прекинула свађа између Срба и Хрвата око језика у БиХ. Он је научне чињенице жртвовао зарад политичких интереса Беча; додуше некако у то вријеме он је изабран за почасног доктора универзитета у Будимпешти. Знао је В. Јагић да је у Босни и Херцеговини српски језик – својевремено је написао: „Листина Кулина бана од године 1189. прво је и најстарије што би писано ћирилицом, а српским језиком“.

[6] Планирано је било да управо В. Јагић на конгресу води филолошку секцију.

[7] По свему судећи, колико је мени познато, послије Решетара никад нико други од Срба није коментарисао упитник; до П. Ивића у његовој *Дијалектологији.*

користио – затвори, прогони, отпуштање с посла, избацивање из школа. И у парламенту у Бечу тај Калајев пројекат је од неких посланика критикован. Четири године касније, 1907, укинут је назив босански језик.

Из ових разлога Бечу није одговарало да професор Белић објелодани, у то вријеме, чињенице о говору источне Херцеговине, кад и тако није ишло с тим пројектом како се жељело. Власти су се постарале да се професору Белићу омогући посјета, а истовремено онемогући да обави испитивање како је желио, да нема шта са терена да понуди о карактеру језика у источној Херцеговини[8]. Ипак дијалектологу је и у тако кратком року и таквим приликама било могуће да се упозна с најважнијим карактеристикама тадашњег херцеговачког говора.

Као што је речено на почетку, ово није један посебан случај; тако се поступало према Србима који би у Босну дошли из Србије, па и Црне Горе. Чини се, како је вријеме пролазило, све мање се држало до тога да се аустроугарска окупациона власт покаже као носилац цивилизације, а појачавала се друга страна њене политике – све грубљи однос према онима који долазе из Србије и тиме подржавају јачање српских веза. О томе нам лијепо свједочи случај другог професора – Јована Цвијића, који је окупирану БиХ походио два пута.

Први пут Јован Цвијић је боравио у Босни и Херцеговини 1898. године и према њему су се односили љубазно, а дискретно пратили његово кретање. По завршетку боравка он се захвалио Хоровицу и Калају на „срдачном изласку у сусрет“ (Краљачић, 2017: 134). Међутим, кад је путовао десет година послије, у љето 1908, био је третиран као неки српски комитски војвода; нигдје се није могао макнути без пратње жандара. О томе је новосадска „Застава“ писала 20. јуна 1908. на насловној страни у чланку под насловом *Босански зулум*. Цвијић је на непријатности наишао, пише „Застава“, још у Далмацији (одузиман му је фото-апарат; ту му је речено да постоји упутство власти да се посебно мотри на „госте“ из Србије), а у Метковићу су жандари дежурали и пред берберницом док се он бријао. Ништа нису значили Цвијићеви протести официрима због таквог односа према њему. Одузет му је филм са сликама и послат у Мостар да се развије и провјери шта је сликао. У Требињу је Цвијић и његов асистент „темељито“ претресен, завлачили су руке у ципеле, завртали јаке итд. О томе Цвијићевом путовању и односу бечких власти писала је и „Политика“ 4. јула 1908. на насловној страни у опширном чланку под насловом *Варвари*. Још на почетку му је један генералштабни официр рекао да му је наредба из Сарајева да мотри и прати шта ради Цвијић, пише и у Политици[9]. Ту се набрајају све непријат-

[8] Капицић на почетку каже да је Белић био планирао да посјети и Љубушки ради упознавања са западним дијалектом, али даље се о томе ништа не говори.

[9] О том праћењу говори и изјава истог официра „да је о његовом боравку и снимању измењено толико телеграма да они више коштају но цео пут г. Цвијића и његова оба сапутника“, каже се у Политици.

ности које су приређене Цвијићу у Херцеговини. Између осталог, кад се у Требињу нашао са др Јевтом Дедијером у хотелу, хотел је опколила војска, а под његовим прозором је сву ноћ била стража; а кад су хтели да попију кафу, није им било дозвољено да у башти хотела сједе са другим гостима. Цвијић је ишао у Дубровник и упутио влади у Београд жалбу и молбу да га заштити. Треба се подсјетити да је ово Цвијићево путовање било у посебно осјетљивом времену – у љето 1908, а Беч је 7. октобра исте године објавио анексију Босне и Херцеговине. Наравно, српски научник је поред географије пратио и политичке прилике и намјере Беча у овим окупираним земљама[10].

Како се види, долазак и дочек професора Александра Белића у Херцеговини, и временски и у погледу односа аустроугарских власти, био је негдје на средини између првог и другог доласка и дочека Јована Цвијића. Ипак, не може се рећи да је то путовање било сасвим неуспјешно; он је успоставио везу и с неким српским јавним и културним радницима из окупираних БиХ; и такав долазак значио је Србима велику моралну подршку у овим окупираним српским земљама. Да напоменем да је он касније објавио и један рад у „Босанској вили“: *Неколике белешке са екскурзије по околини Будима и Пеште*, Босанска вила, год. 25, 1910, стр. 68–69. Свакако је то био и вид његове подршке овом најзначајнијем српском гласилу у окупираним Босни и Херцеговини и Србима у тим српским земљама, које је, између осталог, захваљујући и сарадњи огромног броја српских интелектуалаца различитих занимања давало своје прилоге, дало немјерљив допринос успјешној борби за одбрану српског идентитета.

Белићева посјета Херцеговини 1903. године несумњиво је имала вишеструк значај – и научни и национални.

Литература

Белић, 1905: А. Белић, Дијалекти источне и јужне Србије. *Српски дијалектолошки зборник* I, I–CXII + 1–715.

Богдановић, 2016: Н. Богдановић, Говори призренско-тимочке области у Српском дијалектолошком зборнику. 110 година Српског дијалектолошког зборника. *Трибина Библиотеке САНУ* 4/4, 251–253.

Капицић, 1960: Х. Капицић, Боравак д-р Александра Белића у Херцеговини 1903. г. *Наш језик* X/3–4, 84–85.

Краљачић, 2017: Т. Краљачић, *Калајев режим у Босни и Херцеговини (1882–1903)*. Београд: Catena mundi.

[10] Већ 1908, у вријеме анексионе кризе, објавио је Јован Цвијић књигу „Анексија Босне и Херцеговине и српско питање“, о чему је новосадски лист „Браник“ писао на насловној страни у броју од 17 (30) децембра 1908. године. Књижица је преведена на руски, француски и чешки, дијелом и на енглески језик.

Марковић, 2016: Ј. Марковић ур., *Александар Белић – 110 година од појаве Српског дијалектолошког зборника*. Ниш: Филозофски факултет.

Московљевић, 1960: М. Московљевић, Сећање на једну дијалектолошку екскурзију с професором Белићем. *Наш језик* X/3–4, 81–83.

Реметић, 2016: С. Реметић: О уређивању Српског дијалектолошког зборника, 110 година Српског дијалектолошког зборника. *Трибина Библиотеке САНУ* 4/4, 254–259;

Танасић, 2016: С. Танасић, Јединствен часопис у славистичком свијету, 110 година Српског дијалектолошког зборника. *Трибина Библиотеке САНУ* 4/4, 246–251.

Срето З. Танасич

ДИАЛЕКТОЛОГИЧЕСКАЯ ЭКСКУРСИЯ АЛЕКСАНДРА БЕЛИЧА В ГЕРЦЕГОВИНУ

Александр Белич является основоположником диалектологии, как лингвистической дисциплины, у сербов. Он положил основание полевых исследований сербских народных говоров. Белич учредил отдельную публикацию для представления результатов диалектологических исследований – *Српски дијалектолошки зборник* (рус. *Сербский диалектологический сборник*), и в первом номере опубликовал свою знаменитую монографию «Дијалекти источне и јужне Србије» (рус. «Диалекты восточной и южной Сербии») (1905). Уже в 1905 году А. Белич в Петрограде опубликовал и издание «Дијалектолошка карта српског језика» (рус. ориг. «Діалектологическая карта сербскаго языка»). В целях того надо было ознакомиться с главными характеристиками сербских говоров в целом сербском пространстве. Для того, чтобы осведомиться с фактами восточногерцеговинского диалекта, он сам предпринял поездку в восточную Герцеговину 1903 года. Австро-венгерские оккупационные власти разрешили проф. Беличу поездку в город Невесине, но по своим политическим причинам делали все, чтобы препятствовать ему в свободном движении и в встречах с местным населением. Из-за того его диалектологическая экскурсия не имела много успехов. Его приезд в оккупированные сербские земли Герцеговину и Боснию, хотя был не совсем успешным в научном плане, имел большое значение как поддержка культурным работникам в их борьбе за сохранение сербской национальной идентичности.

Ключевые слова: Александр Белич, диалектология, сербские народные говоры, восточногерцеговинский диалект, диалектологическая экскурсия.

Радивоје М. Младеновић[1]
Филолошко-уметнички факултет[2]
Универзитет у Крагујевцу

УДК 811.163.41`282.3
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.43

СРПСКИ ДИЈАЛЕКАТСКИ КОРПУС 120 ГОДИНА ПОСЛЕ *ДИЈАЛЕКАТА ИСТОЧНЕ И ЈУЖНЕ СРБИЈЕ* – СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВА

Поређењем садашњег територијалног присуства дијалеката са оним из 1905, а чији се носиоци у етнонационалном смислу изјашњавају за Србе, уочава се сужавање српског дијалекатског корпуса због насилног или добровољног напуштања територије, али и денационализације дела српског националног корпуса.

Ова чињеница тражи одговоре на више питања. Свакако најзначајније питање је судбина *Српског дијалектолошког атласа*, започетог са другачијим територијалним присуством српских дијалекатских формација, пошто протоком времена између реалности пре деведесетих година двадесетог столећа и садашње дијалекатске реалности постоји знатна разлика, а протоком времена она ће се – извесно је – још више увећавати. Нетипичне особености попут префонологизације, очуваног јата и неоакута неће бити јасније објашњени него сада због дијалекатских измена и кадровских могућности. Друго значајно питање је ефикасно осмишљено спасавање од заборава неописаних дијалекатских структура, посебно у областима из којих су Срби изгнани или су пред демографским гашењем. Треће питање које се поставља у будућим дијалектолошким истраживањима је одговор на дилему шта је заправо актуелна језичка структура српских дијалекатских формација с обзиром на значајно мешање носилаца различитих дијалеката у последње четири деценије.

Кључне речи: српски језик, дијалектологија, 120 година српске дијалектологије.

0. Природа и обим текста који су аутору на располагању не омогућавају детаљни пресек и оцену онога што је у српској дијалектологији урађено у раздобљу од 120 година, од почетака научне дијалектологије до онога што је у овом делу србистике рађено и урађено до ових дана. Оно што се намеће као општа оцена је да је било и амбиција, и резултата, и испуњених и неиспуњених планова и обећања.

[1] radivoje.mladenovic@gmail.com

[2] Рад *Српски дијалекатски корпус 120 година после* Дијалекта источне и јужне Србије – *стање и перспектива* настао је у оквиру Стратешког пројекта САНУ „Историја и културно наслеђе српског народа на Косову и Метохији".

1. Када се погледа унатраг у оно што је урађено у српској дијалектологији у сто двадесет година, има се шта видети: 72 броја Српског дијалектолошког зборника, низ тематских дијалектолошких зборника, низ монографија, много студија и расправа у часописима и зборницима, дијалекатски речници. Знатан део српског дијалекатског простора је описан, додуше неједнако. Уочавају се, такође, измене методолошких приступа дијалекатској грађи, па се од Белићевске традиције описа фонолошко-фонетског и морфолошког нивоа озбиљно зашло и у дијалекатску синтаксу и морфосинтаксу. Објављени дијалекатски речници и лексиколошке монографије и студије сведоче о озбиљној дијалекатској лексикографији и доброј научној лексикологији. Нису безначајни приноси ни у урбаној дијалектологији. Препознају се и почеци дијалекатске стилистике, дијалекатске социолингвистике, дијалекатске антрополингвистике. Студија о питањима балканистичког преструктурирања дела српског дијалекатског простора умногоме су осветлиле поједине делове језичког система ових дијалекатских формација. Значајан је и допринос дијалекатских података српској етимологији.

Треба казати и то да су се протоком времена, посебно последњих деценија, научна интересовања србиста померила са дијалектологије ка савременом (стандардном, књижевном) језику и општелингвистичким питањима. Иако је интересовање за опис народних говора унеколико смањено, креативна примена низа нових приступа у опису савременог језика померила је набоље опис дијалекатских структура. Ово се посебно односи на морфосинтаксичка, синтаксичка и лексиколошка истраживања српских дијалеката. Уз извињење што ће мој избор имена бити рестриктиван и што ћу се задржати на млађим дијалектолозима како бих показао да српска дијалектологија није на умору, наводим да су после *Употребе падежа у говору Параћинског Поморавља* Софије Милорадовић пристигла и респектабилна истраживања овог дела језичке структуре Марине Јуришић, Зорана Симића, Данке Вујаклије. Монографијом Бојане Вељовић *Синтакса глагола у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице* добили смо монографију о употреби глаголских облика засновану на савременој методологији проучавања синтаксе глагола. Одличним монографијама Тање Милосављевић и Ане Савић-Грујић заснована је српска научна дијалекатска лексикологија.

2. Дијалекти и говори унутар њих, посебно у последњих педесетак година, измењени су не само у структури него и у територијалној присутности, па је први задатак осмишљено спасти од заборава оно што се не може васкрснути ако нестане. Да ли институционалне, финансијске и кадровске околности омогућавају остварење овог задатка?

Дијалектологија је научна област која се предаје на шест катедара у Републици Србији, на две у Републици Српској, на две катедре у Црној Гори.

Укупно десет катедара, најмање десет наставника, најмање десет асистената. На Институту за српски језик САНУ постоји посебан пројекат о дијалектологији. Дакле, најмање педесетак србиста чије је основно научно и професионално интересовање дијалектологија. Ако погледамо, на пример, списак аутора чији су радови објављени у *Српском дијалектолошком зборнику* у последњих двадесетак година, види се – нажалост – да у најзначајнијем српском дијалектолошком гласилу скоро да и нема аутора са неких факултета, да је број аутора мањи него што би се очекивало, да је међу ауторима много пензионера и приложника аматера.

Каква је професионална сарадња између дијалектолога? Нажалост, најчешће никаква, а ако је има она је заснована на личним контактима. А комодитет у свом феуду са својим сујетама не доприноси науци. Овакво стање, свакако, није добро и треба га мењати колико околности и кадровске могућности то омогућавају. Како би се стање поправило неопходна је институционална координација дијалектолога са факултета и института из два суштинска разлога: **а)** први је да се констатује истраженост појединих области и да се еветуално дефинишу теме истраживања[3], и **б**) други је да се избегне да два истраживача раде на истој теми. Овакав договор подразумевао би и повремене састанке где би се оцењивало и процењивало шта радити. Оваква координација требало би да је институционална, а требало би да је воде наставници дијалектологије са универзитета и шеф пројекта за дијалектологију Института САНУ.

Било би од велике користи за српску дијалектологију ако би се организовале тематске конференције из којих би настајали тематски зборници о појединим нивоима језичке структуре (Акценатски системи српских народних говора, Фонологија и фонетика, Именска флексија, Глаголска флексија, Синтакса падежних облика, Синтакса глаголских облика...). Ако се због организационих и других разлога не могу организовати конференције, могући су и зборници овога типа. Овакви зборници били би не само резултат непосредног истраживања аутора већ пре свега синтеза онога шта је урађено, али би се истовремено видело и шта треба урадити.[4] Чекање бољих

[3] Овај принцип примењен је у проучавању народних говора у двама краткорочним трогодишњим пројектима који су обухватали српске народне говоре на Косову и Метохији. Иза првог пројекта („Истраживање српског језика на Косову и Метохији", 2008–2011) остала су три зборника (додуше не само дијалектолошка), а у оквиру другог пројекта (Стратешки пројекат САНУ „Историја и културно наслеђе српског народа на Косову и Метохији", потпројекат Српски народни говори Косова и Метохије, 2021–2024) објављене су две монографије, два речника, десетак студија; на објављивање чека још десетак студија).

[4] Конференција тога типа „Резултати досадашњих и правци будућих истраживања српских народних говора Косова и Метохије", САНУ – Институт за српски језик САНУ – Филозофски факултет Универзитета у Приштини са измештеним седиштем у Косовској Митровици, Београд 2019. добар је пример оваквог приступа. Истоимени зборник са Конференције објављен је у Српској академији наука и уметности 2021.

времена залудно је и самообмањујуће, пошто таква времена неће доћи што се народних говора тиче.

Како би истраживачи били у могућности да се упознају са резултатима већ објављених истраживања, неопходно је прикупити и објавити укупну библиографију о српским народним говорима[5]. Смислено је да се то организује према дијалекатским формацијама.

Како би се од нестајања сачували српски народни говори, потребно је организовати њихово снимање и складиштење уз могућност да аудио записи као јавно добро буду доступни истраживачима.[6] У састав оваквих звучних архива треба ускључити и досадашње записе са факултета, института, из личних архива.

3. О још трима темама која се тичу српске дијалектологије.

3.1. Поређењем садашњег реалног територијалног присуства дијалеката са оним из 1905. и оним на познатим дијалектолошким картама Павла Ивића, а чији се носиоци у етнонационалном смислу изјашњавају за Србе, уочава се драматично сужавање српског дијалекатског простора због насилног или добровољног напуштања територије, али и денационализације дела српског националног корпуса. Несналажење у историјским и геополитичким односима с краја прошлога века имали су за последицу да је проћердано оно што је стварано у претходна два столећа. Тако су српске области у Хрватској остале практично без Срба, поједини српски крајеви у Босни и Херцеговини сада су без Срба, Косово и Метохија практично су без Срба. Многа многољудна насеља у којима је Александар Белић пре 120 година вршио истраживања сада су без становника или су у биолошком изумирању. Српско становништво у расејању у околним државама практично је у нестајању. У Румунији је тек 12.000 Срба, у Мађарској десетак хиљада, у Северној Македонији око 24.000 (преполовљен број за двадесет година), у Словенији су они који се изјашњавају са Србе новији усељеници, док је старије српско становништво у нестајању. Демографско стање нације прилично је суморно – скоро сваки четврти становник Србије старији је од 65 година, сваке године мање нас је седамдесетак хиљада. Наводим ове драматичне податке с намером да подсетим колико је важно и неопходно да се иде на терен и истражи оно што није истражено пре него што нестане.

3.2. Друго важно питање судбина је Српског дијалектолошког атласа, сигурно најзначајнијег пројекта у српској дијалектологији, и то како због

[5] Овакав приступ спроведен је за ареал косовскометохијских говора.

[6] Овакво организовано снимање остварено је 2003. године у оквиру научноистраживачког пројекта „Истраживање словенских говора Косова и Метохије", који је финасирао УНЕСКО.

научних разлога тако и због националних интереса и националног достојанства. После ентузијазма у првих петнаестак година овога века и формирања бројне екипе дијалектолога која је радила на Атласу, као да овога пројекта више нема. Себи и другима постављам питање да ли је Атлас и даље жив, да ли је у вештачкој коми из које треба да га извуче неко чудо, или је над њим извршена еутаназија? Као да има некаве везе судбина Пројекта и судбина сјајне бланковке – чини се преамбициозне из најбољих намера – са пунктовима Атласа. Како је бледео рад на Атласу тако је бледела и карта, па се сада на њој штошта тек наслућује. Разумем потребу да подаци који треба да се унесу у Атлас буду врло поуздани и да је од највеће важности да поуздано знамо ареале појединих изоглоса, да прецизно знамо шта је са префонологизацијом квантитета средњих вокала у нов квалитет, да знамо ареале неоакута, ареале очуваног јата. Да ли организационе и кадровске могућности омогућавају нове провере компетентних истраживача? А провере су негде могуће, негде и нису. Провео сам на терену много дана претходних деценија, али и последњих година, и знам да је стабилност поменутих дијалекатских особености у овом тренутку теже пратити него пре двадесет, тридесет година из више разлога. Најпре, промењено је присуство дијалекатских формација на појединим територијама и измештени носиоци већ у другој генерацији најчешће их замењују новим варијететима. Са друге стране утицај стандарда и у матичним областима потискује оно што је нетипично за стандардни фонолошки систем. Да ово илуструјем судбином префонологизације, која се углавном везује за призренско-јужноморавски терен на Косову и Метохији. Добро познајем овај терен и оно што је сигурно је да је префонологизација у озбиљној разградњи и да протоком времена однос затворених и отворених средњих вокала бива све непоузданији, тако да се и срединама у којима је префонологизација била релативно стабилна уочава тенденција да је флуктуација у отворености најчешће прагматички мотивисана, а да је затвореност резултат централизације вокала у контакту са одређеним сугласницима. Префонологизација као иновација је, дакле, и даље присутна, али стање на терену не пружа могућност да се она и ареално прецизније дефинише.

Зашто мислим да је неопходно да се српска дијалектологија врати Српском дијалектолошком атласу и да се објави макар први том? А први том (и први лексички томови), најављиван пре много година, већим делом је довршен. Што више чекамо, разлика између инвентара пунктова и фактичког стања на терену биће све већа, тако да ће и оправданост уноса грађе из неких пунктова бити проблематичнија, посебно када су у питању српски пунктови у суседним државама. Треба, дакле, учинити све да Српски дијалектолошки атлас буде атлас живих дијалекатских структура, а што мање језичка, дијалектолошка археологија.

3.3. И на крају о још једној дилеми коју није лако разрешити. То је питање шта је то дијалекатски систем данас, посебно у неким деловима Србије и Републике Српске. Драматични распад државе деведесетих година прошлог века, прилив бројног српског становништва у ужу Србију и мешање са старинцима ствара нову дијалекатску реалност са потенцијалним иницирањем измена унутар сусретнутих структура. У Крушевац, Смедерево, Младеновац, Крагујевац, Краљево, Ниш пристигло је бројно српско становништво са Косова и Метохије доносећи другачије дијалекатске системе. У Срему и јужној Бачкој много је новопридошлог српског становништва из западних српских области. У Републици Српској такође има придошлица из других дијалекатских формација. Уз утицај стандардног варијетета, у појединим деловима Србије и деловима Републике Српске овакава дијалекатска амалгамизација већ доноси нову дијалекатску реалност.

Литература

Вељовић, 2018: Б. Вељовић, Синтакса глаголских облика у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице. *Српски дијалектолошки зборник, LXV/1.* Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 1–476.

Милорадовић, 2003: С. Милорадовић, *Употреба падежних облика у говору Параћинског Поморавља: балканистички и етномиграциони аспект.* Београд: Етнографски институт САНУ.

Младеновић, Пипер, 2021: Р. Младеновић, П. Пипер (ур.), *Резултати досадашњих и правци будућих истраживања српских народних говора Косова и Метохије,* Зборник радова са истоименог скупа одржаног 2019. године, Београд: *САНУ – Институт за српски језик САНУ, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини са измештеним седиштем у Косовској Митровици.*

Српски дијалектолошки зборник, *I–LXXII,* Београд: Српска краљевска академија/Српска академија наука/Српска академија наука и уметности; Институт за српски језик/Институт за српскохрватски језик/Институт за српски језик САНУ, 1905–2025.

Radivoje M. Mladenović

SERBIAN DIALECT CORPS 120 YEARS AFTER THE DIALECTS OF EASTERN AND SOUTHERN SERBIA – STATUS AND PERSPECTIVES

Summary

A comparison of the current territorial presence of dialects with that of 1905, whose speakers in the ethno-national sense declare themselves Serbs, shows the narrowing of the Serbian dialect corpus due to forced or voluntary abandonment of the territory, but also the denationalization of part of the Serbian national corpus.

The dramatic collapse of the state in the 1990s, the influx of a large Serbian population into Serbia and mixing with the old-timers creates a new dialect reality with the potential to initiate changes within the encountered structures. Along with the influence of the standard variety, certain parts of Serbia and parts of the Republika Srpska are significantly affected by this amalgamation. This fact requires answers to several questions. Certainly the most important question is the fate of the Serbian Dialect Atlas, which began with a different territorial presence of Serbian dialect formations, since over time there is a significant difference between the reality before the 1990s and the current dialect reality, and over time it will – it is certain – increase even more. Atypical features such as prephonologization, preserved slurs and neoacutes will not be explained more clearly than they are now due to dialectal changes and personnel possibilities. Another important question is the effectively designed rescue from oblivion of undescribed dialectal structures, especially in areas from which Serbs have been expelled or are facing demographic extinction. The third important question is an interdisciplinary methodological approach to dialectal structures. In recent decades, a real breakthrough has been made in Serbian dialectology precisely in these areas, and a whole series of new approaches to dialect material has been formed. The variation in the methodology of researching Serbian dialects is recognized, but also the tendency to expand the subject of interest from phonology and morphology to syntax and morphosyntax, dialect lexicology and lexicography, urban dialectology, dialect stylistics, dialect sociolinguistics, dialect anthropolinguistics, and Balkan studies.

The scientific interests of linguists have shifted from dialectology to modern language and general linguistic issues, which certainly should not be considered a catastrophe in Serbian studies. On the contrary, methodological experiences and achievements in the analysis of modern language should be used in the description of dialectal phenomena, as demonstrated by a number of examples by some dialectologists.

Keywords: Serbian language, dialectology, 120 years of Serbian dialectology.

Јордана С. Марковић[1]
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за србистику

УДК 811.163.41’373.2
811.163.41’28
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.44

ОНОМАСТИЧКИ ПОДАЦИ КАО ГРАЂА ЗА ДИЈАЛЕКТОЛОШКА ПРОУЧАВАЊА

У раду се на примеру ономастичке грађе у дијалектолошким радовима анализира информативност података из ове лексичке скупине при дескрипцији народних говора.
Чињеница је да лична имена припадају језику свакодневне комуникације – то су лексичке јединице којима се у свакодневном разговору номинују саговорници, учесници у комуникацији и реалије који су предмет разговора, попут топонима, микротопонима и сл. Готово све ономастичке категорије су заступљене у лексичком инвентару свакодневне комуникације. То су обично лична имена, презимена, етници, називи мањих и већих топономастикона (регија, градова, села), хидроними, као и бројни други називи. Како дијалектолошка грађа потиче из говора свакодневне комуникације, овакви подаци у тој грађи су чести.
Информативност ове грађе је веома значајна и драгоцена за дијалектолошка проучавања – њоме се докуметују бројне језичке особине, али она садржи и друге податке: географске, културолошке, комуниколошке.

Кључне речи: ономастика, подаци, инвентар, називи, име.

Увод

Ономастички инвентар представља део лексикона једног језика, али његов статус је често другачији у односу на други лексички скуп. Понекад бива неоправдано занемарен и изостављен.

Ономастичка грађа представља обавезни део свакодневног језика, тј. језика у употреби. Онимом се најчешће започиње комуникација, обавезан је у идентификацији особа и у идентификацији простора, служи за номинацију установа, објеката итд. Стога је у сакупљању дијалекатског материјала неизбежна оваква лексика и има је у свим дијалектолошким студијама.

Функцијом ономастикона, тј. ономастичком грађом у документовању одређених језичких појава, није се нико експлицитно бавио. Наравно, у неким ономастичким радовима обрађује се и овај језички сегмент.

Извесних података о значају ове грађе има у уџбеницима ономастике. Тамо се обично износи став да ономастичка грађа може бити драгоцена по-

[1] jordana.markovic@filfak.ni.ac.rs

тврда о присуству или одсуству бројних језичких појава карактеристичних за крај из којег потиче.

Тако у уџбенику *Българска ономастика* Н. Ковачева стоји да су ономастика и дијалектологија лингвистичке дисциплине које су засноване на истоветном материјалу, али им је гледиште посматрања различито. Заједничко им је да обе ове дисциплине истражују језик са просторног аспекта, те им је узајамна помоћ неопходна (Ковачев, 1987: 27). Оними, пре свега топоними, записују се у дијалекатском лику.

Петар Шимуновић у *Уводу у хрватско именословље* полази од чињенице да су имена продукт говора, те морају бити обликована у завичајном идиому и стога неминовно носе дијалекатско обележје краја у којем су настала и у којем се употребљавају (Шимуновић, 2009: 42). Без познавања народног говора одређеног краја није могуће добро обавити ваљана ономастичка истраживања. У ономастичком материјалу огледа се језичка специфичност на свим нивоима: фонетско-фонолошком, прозодијском, морфолошко-творбеном, а поготово лексичком (Шимуновић, 2009: 42).

Као полазну базу у разматрању користи од овакве грађе узела сам монографије *Дијалекти источне и јужне Србије* А. Белића и *Говор Заплања* Ј. Марковић, а разлози су практичне природе – у овим монографијама постоји регистар употребљених речи, чиме је претрага олакшана и у њима се обрађује исто говорно подручје.

Ова грађа обухвата готово све ономастичке категорије. Најбројнији су антропоними – обично лична имена, ређе презимена. Следе етници, па топономастика – називи насељених места, али и микротопоними. Остали оними су раритетни.

На основу ових података, могуће је дати преглед језичких одлика одређеног говора, онако како се то чини у дескрипцији народних говора.

Гласови

Самогласници

Говор призренско-тимочке области зна за пет стандардних вокала и вокално *р*, али његов вокалски систем богатији је за полугласник, а у појединим деловима и вокално *л.* Све то могуће је потврдити ономастичком грађом из ових дијалектолошких студија.

Полугласник

Основна одлика свих ПТ говора јесте чување полугласника као дела гласовног система, ма каквог он постања био[2].

[2] Порекло полугласника је вишеструко: стари полугласник настао једначењем двају

Бројни су примери са очуваним полугласником[3]. Он се може наћи у основи или у наставку:

Дьница 68[4], *Пьсјача* 55, *Македоньц* 29, *Крагујовьц* 26, *Крушовьц* 60, *Кньажовьц* 26, *Боровьц* 59, *Боровьц* 237, *Тијоловьц* 60, *Јовановьц* 60, *Радешевьц* 60, *Кньажавьц* З-50.

А. Лома каже да је ово *-вьц/-вац* у појединим случајевима заправо старије *вьсь*, тј. 'село', што значи да се у том случају мора посматрати као полугласник у основи (Лома, 2003). За примере из наше грађе треба помишљати на тумачење по којем се наставак *-ьць* додаје на придевску основу: *Кньажов-, Боров-, Радошев-*.

Неки примери потврђују чување секундарно насталог полугласника: *Павьл* 65, *Петьр* 67.

Наравно и у овој категорији постоји тенденција да полугласник пређе у *а*: *Бербатовац* З-212, *Здравковац* З-212, *Маловртопац* З-212.

Полугласник настао редукцијом пуних вокала документује пример *Јельшница* 57.

Вокално л

Чување овог старог гласа забележено је у етнику *Жлнчанин* 95.

Нестандрадни рефлекс *ль*, тј. *ла* налазимо у имену места *Дльга Поља-на* З-37*,* тј. у имену овце *Длагорепка* З-37, а рефлекс *ли* забележен је у топониму *Длибоки дел* З-38.

Вокално р

Сонант *р* као једини који има слоготворну функцију (Марковић, 2000: 40) забележен је и у овој категорији: *Сврлиг* 221, *Дрвенчанин* 321, *Врбичанин* 142, *Врбичање* 237, *Врбица* 237, *Врбово* 155, *Крвати* З-74, *Крвацка, Крвацку* З-74, *Крвацко* З-74, *Крчимирац* З-212, *Маловртопац* З-212, *Првка* З-204, *Првокутинац* З-212, *Сврлижани* З-81, *Цврцка* З-116, *Црвенчанин* 143, *Црновршанин* 143, *Штрбовац* З-41 итд.

У извесном броју онима јавило се секундарно слоготворно *р*: *Брстовац* З-42, *Врголија* З-202[5], *Вртоломе* З-42, *Вртолома* З-139, *Крпат* З-42. До тога је дошло после губљења вокала (Марковић, 2000: 42).

прасловенских, секундарни полугласник, полугласник настао у процесу десилабизације вокалног *л,* полугласник настао адаптацијом страних речи и полугласник настао „мућењем" којег другог вокала (Марковић, 2000: 27, 28).

[3] Ваља истаћи да појаве у вези са полугласницима у овим студијама обично нису документоване оваквим (ономастичким) примерима иако их има. Ти примери су се налазили у вези са неким другим особинама.

[4] Број после примера означава број стране са које је пример преузет из Белићевих *Дијалеката*, док примери са ознаком *З-* пре броја упућују на то да је пример преузет из *Говора Заплања*.

[5] Овај облик се мора тумачити према основи *враг-*.

Забележена је и појава девокализације овога гласа: *Кречимир* З-43*,* *Кричимир* З-43, *Мали Кричимир* З-43, *Кричимирац* З-43, *Кричимирци* З-43.

Вокалске појаве

Супституција вокала

Окружење често утиче на вокал у неакцентованом слогу, при чему он бива замењен другим вокалом (Марковић, 2000: 50). Такве појаве су бројне и у овој грађи.

В о к а л А

А < Е: *Панталеј* 35, *Књажавьц* З-50, *Макадонију* З-50, али: *Македониа* З-50.

Овде би ваљало поменути и однос *е : а* у примерима типа *Благоја* З-182, *Василија* З-202, *Димитрија* З-202*, Петронија* З-202*, Танасија* З-202.

В о к а л Е

Е < А: *Јеков* 18, *Вртоломе* З-42, али: *Вртолома* З-139, *Богдена* З-116, али и: *Богдана* З-116, *Богдану* З-116, *Богојављење* З-63, *Јегличе* З-67, *Јегличје* З-677, али: *Јагличе* З-60, *Чегровце* З-121, али: *Чагровце* З-213.

Е < И: *Кенечичи* (Кинешчићи) З-53.

Е < О: *Бееград* 31, *Бееград* 80 – асимилација вокала.

В о к а л О

О < А: *Мараву* З-50, *Маравци* З-50.

Белић има доста примера који показују делимичну или потпуну супституцију у овим околностима: *Поланка* 309, *Моровица* 26, *Одамово* 79 (али: *Адамов* 80), *Олекса* 78, *°лекса* 198 (али: *Алекса* 28), *А°ндреја* 79 (али: *Андреја* 29), *Аријадин* 28, *Оријадин* 79, *Александра* 232, (али: *Александра* 186), *ª лесандрија* 196*, Олексиньªц* 78, *А°лексинац* 78 (али: *Алексинац* 28).

Честа је појава преласка *а* у *о* у личним именима типа: *Богосов* 25, *Владисов* 25, *Милисов* 25, *Милосов* 25, *Милосовов* 25, *Радисов* 25, *Радослов* 161, *Радосов* 358, *Станисов* 25, *Милисов* З-434, *Милисова* З-436 (али: *Владисав* – довурдан 354, *Љубисав* 25).

Можда се ова појава може посматрати и као морфолошка црта, као однос наставака *-сов/-слов : -сав/-слав*.

О < Е: У примерима *Божровац* З-212, *Попадићов* З-156, *Долњо Драговје* З-83 мора се говорити о уопштавању наставака старе тврде промене.

Иако су у говору називи двају села *Горњо Драговје* и *Долњо Драговје*, примери из грађе *Горњодраговке* З-204 и *Долњодраговке* З-83 заправо се морају посматрати као примери са спојним вокалом *о*.

О < У: *Копиновица* З-55, *Поковац* З-55*, Поковчани* З-55.

Сугласници

Сонант Ј

Сонант *ј* је нестабилне арикулације и о томе налазимо бројне потврде у свим народним говорима. Тај статус овај глас има и у посматраној грађи.

Глас *ј* се чува:

– у иницијалном положају: *Јеша* З-128, *Јевреји* З-60, *Јова* З-128, *Јован* З-60, *Јовица* З-60;

– у медијалном положају: *Пикљошија* З-65, *Џарамлија* З-66, *Словенију* З-66, *Илије* З-66, *Гложје* З-67, *Присјан* З-67.

Може се губити:

– у иницијалној позицији: *Еврејка* 198 (али: *Јевреји* З-60), *Едрене* 131;

– у медијалној позицији: *Аустрију* З-66; *Македониа* З-50 (али *Макадонију* З-50), у *Ћелие* З-67, *Натолие Пашалиине* З-67, *Коландиа* З-74 (али: *Коландија* З-65), *Јагличе* З-60; *Јегличе* З-67, идемо у *Јегличе* З-67 (али: *Јегличје* З-67), из *Личе* З-67, *Пашалиска* З-67, *Симициски* З-67.

У примерима: *Димитрин, Димитрино* З-67, *Милентина* ћерка З-67, *Славко Петронин* З-67, најпре је дошло до губљења сонаната, а потом до сажимања вокала *Димитријин > Димитриин > Димитрин*).

Секундарно се овај глас развио као протетички у**:** *Јелид* (Елид) З-61, али као хијатски у: *Мијодрагу* З-66, *Мијодрагово* З-66.

Сонант В

Белић бележи примере са делимичном или потпуном редукцијом овог сонанта: *Арнаутин* 162, *ᵃрнаутин* 196, оному *Арнаутину* 243, *Арнаутин, Арнаутин-бекарин* 266, *Арна -ц-ути* 149, *ᵃрнавтин* 196, *Јоан* 312.

Јавио се и пример са уметањем *в* у групи *ау*: *Павун* 163.

Сонант *в* јавио се и као супституент гласу *ф*: *Вилип 164, Вилип* З-72.

Сугласник Ф

Однос В : П : Ф документују примери: *Стеван* З-72*, Стевановић* З-72, *Степан* З-72*, Степановић* З-72, па: *Шифтар* З-71, али и: *Шиптарем* З-120.

Сугласник Х

У народним говорима овога краја сугласник *х* не чини део гласовног система[6], што је нашло своје потврде и у овом лексичком инвентару. Његово

[6] Белић тврди да се овај глас у овим крајевима изгубио из свих позиција у 18. веку (Белић, 1905: 208–210).

губљење забележено је у разним позицијама:

- у медијалној: *Суодол* З-83, *Суопланинац* З-74, *Суу планину* З-74, *Влаов* 149.

Примери *Гаџинан* З-73, *Гаџинанац* З-73 овако посматрани спадају у оне са *х* у медијалној позицији, али ако се пође од тога да је у другом делу *хан* и да је то примарно двочлана лексичка јединица, онда је могуће ово посматрати и као губљење овог гласа из иницијалне позиције.

- у финалној: *Вла* 207.

Х > К

Овај глас може бити супституисан сугласником *к*:

- у иницијалној позицији: *Китлер* З-74 *, Коландиа* З-74, *Крвати* З-74, *Крвацка* З-74*, Крвацку* З-74, *Крвацко* З-74;

- у медијалној позицији: *Микаило* 210, *Микајлов* 210, *Микалча* 210, *Гаџикан* З-74, *Тикомир* З-74.

Примери типа: *Криста* З-74*, Кристино* З-74 могу се посматрати тако, али то гледиште је несигурно будући да се ради о личном имену[7].

По губљењу *х* у медијалној позицији, јавило се *ј*: *Тијоловьц* 60.

Примери са сугласником *х* типа: *Михаила* З-116 (улица књаза Михаила), из *Гаџихан* родом З-118 морају се посматрати као новији и не могу бити сведочанство о чувању овога гласа, али јесу потврда о утицају стандарда на језик свакодневне комуникације.

Сугласници Ч, Џ, Ћ, Ђ

Примери типа: *Пирочанин* 143, *Пирочанка* 369 и *Божич* З-777 представљају појаву гласа *ч* уместо *ћ* од старе групе *tj, док пример *Кенечичи (Кинешчићи)* З-78 представља асимилацију према претходном гласу каква је забележена у говору Заплања изван терена Ч, Џ-зоне (Марковић, 2000: 78).

Има потврда и за глас *џ* уместо *ђ* од старијег *dj: *Ранџелов* 179, *Џурин* 181, *Џурџев* 182, *Џурџа* 181, *Џурџин 435, Џурџев-дьн* 181, *Густи меџак* З-78.

Будући да је ова особина карактеристична само за један део ПТ говора, јавиће се и: *Ђорђин* 182, *Ђорђа* З-128, *Ђорђу* З-128, *Карађорђу* З-128.

Топоним *Љубераћа* дао је повода да се говори о сугласничкој групи *жд*, тј. *жђ*. Јавио се у три лика: *Љубераждa* З-79*, Руберажду* З-79*,* али и *Руберажђу* З-79. Група *жд* јавила се и у топониму *Ждавина* З-128.

Судбина сонаната Л, Љ, Н, Њ

Ови гласови су стандардне артикулације, али могу бити међусобно супституисани.

[7] Овај облик могуће је довести у везу са *Христ*, када би се могло говорити о супституенту *к* или са *крст*, када би се говорило о девокализацији слоготворног *р.*

Однос гласова *н : њ* показују примери: *Грањица* З-80, *Душњичанке* З-204, *Сопотњичанке* З-204, *Семчањи* З-80, *Цигањин* З-115*, Цигањи* З-115.

О односу *л : љ* сведоче оними: *Сврлиг, Сврлижан, Сврлижани* З-81, *Сврлиг* 221. Можда се овде може подвести и: *Велко* 223, *Велко* З-117 уколико се посматра према *Вељко* З-206.

Финално -л

Говори овога краја знају за чување гласа *л* у финалној позицији или на крају слога:

- *Стубал* 81, *Ранџелов* 179 (као сведочанство о основном лику Ранџел), *Гарвандол* З-99, *Ранђел* З-83;

- *Долњи Барбеш* З-83, *Долњи Душник* З-83, *Долњи човик* З-83, *Долњо Драговје* З-83, *Тополницу* З-83 (али и: *Топоницу* З-83).

Јотовање

Одсуство јотовања лабијала доносе примери: *Средогривје* 143, *Прокопје* 144, *Драговје* З-85, *Долњо Драговје* З-83.

Облик *Раскрсје* З-98 настао је упрошћавањем финалне сугласничке групе, па је суфикс додат на окрњени облик (крс-).

Палатализација

Јавили су се примери са тзв. тимочко-лужничком палатализацијом (*к*>ћ иза *љ*, *ј*): *Миљћов* 198, *Миљка (Миљћа)* 197, *Рајћа* 198, *Рајћевица* 374 (али: *Равнодољка* 194).

Пример *Славицине ноге* З-156 (али: у *Миличино* З-156; кума *Драгичино* З-156) треба тумачити као новину.

Сугласничке групе

Сугласничке групе могу бити упрошћене испадањем сугласника или се јавља супституција на бази асимилације или дисимилације (Марковић, 2000: 87).

ДМ > ГМ: *Гмитар* 228, *Гмитров* 228, *Гмитра* 228, *Гмитру* З-89, Ћути, *Гмитре* З-89, *Гмитровдан* З-89.

МЊ > ВЊ: *Давњанов* 226.

ВН > МН: *Рамну Дубраву* З-92.

МК > НК: *Будинка* З-94.

МН > М: Примери *Раму Дубраву* З-92 и *Рамодубравци* З-92 после асимилације, губе глас *н* који је до ње довео.

Чување старе групе СЛ: *Сливовик* 364.

ТС > Ц: *Крвацка, Крвацку* З-74; *Крвацко* З-74.

Финална група -СТ > -С: *Број Шес* З-68, као и: *Раскрсје* З-85 и *Брезје* З-67.

Соноризација сугласника

Соноризација финалног сугласника забележена је у примеру *Барбеж* З-98 (али: *Барбешани* З-115).

У микротопониму *Брезје* З-67 најпре је дошло до упрошћавања финалне сугласничке групе, па је у том окрњеном облику дошло до соноризације, после чега је на тако настали облик додат наставак *-је*.

Метатеза

Појаву измене у редоследу гласова докуметују примери: *Гарвандол* З-99, *Гарвил* 163, *Дајман* 237.

Морфологија

Творба

У ономастичкој грађи има пуно материјала за творбу речи, међутим у дијалектолошким монографијама ономастички подаци се по правилу наводе као документација нечега чега нема у осталој грађи.

Уочено је непоклапање народних назива неких села са стандардним, а ради се о замени суфикса *-ац* суфиксом *-це* у народном називу: *Калетинце* З-121, *Миљковце* З-121, *Овсињинце* З-121, *Чегровце* З-121, *Чагровце* З-214, према стнд. Калетинац, Миљковац и сл.

Мушка имена на *-е* и *-(и)је* овде су са завршетком *-а, -(и)ја*: *Ђорђа* З-128, *Карађорђу* З-128, *Димитрија* 309, 314, З-202, *Благоја* З-128, *Василија* З-202, *Видоја* З-128, *Викентија* З-128, *Миливоја* З-128, *Петронија* З-202, *Танасија* З-202, али јавиће се и са *-е/-је*: *Станоје* 314.

Ту су и већ помињана имена типа *Србисов, Радислов.*

Имена држава представљају супстантивизиране придевске форме: Из *Бугарско* З-121, *Крвацко* З-206, бија у *Немачко* З-121.

Ова особина карактерише и неке топониме: *Бабичко* З-206.

И ова грађа потврђује констатацију да су у ПТ говорима честа образовања са *-ка*: *Даничка* З-204, *Деска* З-204, *Витке* (вок. од Вида) З-10, *Првка* (Првул) З-204, *Мицка* 315.

Типичан ПЈ облик номинатива множине на *-ики* од именица средњег рода налазимо и у овој грађи: *Циганчики* З-125.

Именице које у стандарду имају само множински облик, овде се јављају у сингуларном облику: *Задушница* З-137, *Задушницу* З-137, али само: *Младенци* З-137.

Уопштавање наставака старе тврде промене потврђују бројни примери: *Божедровац* З-212, *Долњо Драговје* З-83, *Милијов* 437, *Милошов* 26, *Матеовчанин* 142, *Попадићов* З-156 и др.

Именице

Аналитичку деклинацију именица потврђују бројни примери именица свих деклинационих типова.

Једнина

Општи падеж

Мушки род

– з *Богдена* З-116, мре по *Богдена* З-116, еднога сина *Војина* З-116, за *Данила* З-116, дидеш код *Зорана* З-116, ко тога *Милана* З-116, за *Милисова* З-116, *Славка* берем знате З-116, ћу бегам ја за *Србислова* З-116; *Шарца* З-116; *Цигањина* З-115;

– додеше до *Присјан* З-116, и окамењено: до *Свети Јован* З-116.

Женски род

– *Крвацку* З-74, *Руберажду* З-79*, Руберажћу* З-79, козе чува у *Ждавину* З-128, видо кума *Славку* З-128, низ *Промку* З-128;

– сьс краља *Карађорђу* З-128, *Николу* З-128, *Саву* З-128, код деду *Ђорђу* З-128, до *Свети Николу* З-128, до *Светога Николу* З-116, по *Свети Саву* З-128.

Средњи род

– у *Барје* З-67, на *Брезје* З-67, *Мало Гложје* З-67, у *Драговје* З-67, *Јегличје* З-6, идемо у *Јегличе* З-67, *у Калетинце* З-121, *ис Краставче* З-121, *из Личје* З-121, из *Личе* З-67;

– *код Раде* З-121, *на тога Раче* З-121, *видо Токе* З-121; *с мојега Драги* З-121, *видо Токе* З-121.

Генитив

Очувао се окамењени генитив једнине у топониму *Срецела* З-121[8].

Датив

И у овој грађи је потврђен очувани стари датив једнине од различитих деклинационих типова, па ће се јавити:

датив на -у од именица на сугласник и именица на -о:

– она е тој вртала *Богдену* З-116, кажем тому *Гмитру* З-116, *Гмитру* смо турали З-116, кому *Зорану* З-117, *Милораду* покојному З-117, Буба *Љубомиру Копчиному* З-117, плетем *Србислову* З-117, викам *Срдену* З-117, дадо *Цигањину* З-117;

– мојем *Мирку* З-117, *Ратку* З-117, не даду *Срећку* З-117;

[8] Облик је настао од *сред-села* > *сретсела* > *срецела* (Марковић, 2000: 121).

– тој *Драгету* З-123, овој *Драгету* З-123, викал *Токету* З-123, *Токету Здравковому* онија дечко З-123;

датив на -е од именица оба рода:

– *Бранке* З-129, *Винке* З-129, *Гине* З-129, *Дивне* З-129, *Досте* З-129, *Зорке* З-129, *Љубе* З-129, *Љубинке* З-129, *Љубице* З-129, *Марине* З-129;

– па *Миливоје Ањиному* З-129, реко ја *Јакше* З-129, рекъл ономy *Никодије* З-129, половин година *Николче Котриному* З-129, викал беше *Јарамлије* З-129.

Вокатив

У овим говорима се чува вокатив, а будући да су антропоними чести у тој служби, у грађи има потврда за овај облик од именица и мушког и женског рода, са различитим наставцима.

Са наставком *-е*

Им. м. р.: Ћути, *Гмитре* З-89, *Драгане* З-117, *Драгољубе* З-117, *Микаиле* З-117, *Милоше* З-117, *Петре* З-117, *Светомире* З-117, *Србислове* З-117, *Срдене* З-117;

Боце, брате З-130.

Им. ж. р.: *Анке 232, Васке 232, Велике* З-130, *Витке* З-130, *Грађанке* З-130, *Данице* З-130, *Загорке* З-130, *Зорке* З-130, *Љубице* З-130, *Миланке* З-130, *Симке* З-130.

Са наставком -о

Им. ж. р.: *Божуро* З-130, *Видо* З-130, *Дако* З-130, *Дивно* З-130, *Лепосово* З-130, *Миро* З-130, *Петријо* З-66;

Им м. р.: *Владо* З-130, *Грашо* З-130, *Љубишо* З-130, *Миливојо* З-130, *Милентијо* З-130, *Панто* З-130, *Тисо* З-130, *Томо* З-130, *Чедо* З-130;

Велко З-177; *Ратко* З-177; *Сашко* З-177;

Са наставком -у

Мијодрагу З-117; *Станковићу* З-117.

Множина

Иако су ово лексичке јединице које се одликују јединичношћу – по правилу припадају категорији сингуларија тантум, код извесних категорија могућа је и појава множинских ликова.

Номинатив множине

Ова грађа је сведочанство о чувању старијих облика овог падежа. У такве спада номинатив на *-е*: *Боровчање* 237, *Врби́чање* 237, *Бугарети* 303 (али и: *Бугари* 117).

О остацима таквих облика може се помишљати у вези са ликовима: *Калетинчањи* З-80 (али: *Калтинчани* З-115), *Семчањи* З-80 (Марковић, 2000: 80).

Такве ликове има и Белић: *Белопоточањи* 235.

Акузатив/локатив множине

Примери: из *Аљине* (Аљини) З-120, па ме тетка чувала у *Арџине* (Арџини) З-120, била у *Ћосине* (Ћосини) З-120, да ни чују у *Млаџинце* (Млаџинци) З-120, дају повода да се размишљао облику акузатива множине који се очувао кроз процес једнакости акузатива са локативом.

Датив множине

И ова грађа понудила је материјал за очувани датив множине на *-м*: *Котрацем* З-120, *Шиптарем* З-120.

Придеви

Од именица м. рода на *-е* и *-а* присвојни придеви се граде суфиксом *-ин*: *Рачина* З-123, *Јовина* ли жена З-156, *Светина* ћерка З-156, *Ђурина* говеда З-156, *Жикина* њива З-156, *Ђорђин 182.*

Ако именица има проширење са *-ет* у косим падежима, онда је и придев са тим проширењем: *Токетово* девојче З-123.

Закључна разматрања

Ономастичка грађа се мора посматрати као најмеродавнија за доношење закључака стога што она долази из спонтаног разговора. У њој налазимо потврде за бројне фонетске карактеристике говора: чување старих гласова, губљење појединих гласова, супституције гласова, али и специфичне творбене елементе, па потврде о томе коме деклинационом типу припада посматрани говор итд.

Ваља имати у виду да постоји и недостатак у инвентару ове грађе у дијалектолошким студијама. У овој грађи готово да нема података о глаголском систему – нађи ће се понеки адјективизирани радни и трпни глаголски придев.

Изостаће и подаци о бројним занимљивим лексичким појединостима. Тако ће изостати податак о постојању микротопонима *Брод* као назива места поред моста, свакако настао тако зато што је на том месту било могуће прећи преко реке.

Ономастичка грађа је много богатија од оне коју налазимо у дијалектолошким монографијама, али грађа настала у комуникацији, каква је дијалектолошка, увек је аутентичнија од оне добијене као одговор на постављено питање, каква је у ономастичким радовима.

Литература

Белић, 1905: А. Белић, „Дијалекти источне и јужне Србије“, *Српски дијалектолошки зборник*, бр. 1. Београд: Српска краљевска академија.

Белић, 1911: А. Белић, О дијалектаском материјалу Олафа Броха у Die Dialekte des sudlishten Serbiens, *Српски дијалектолошки зборник,* бр. II, Београд: Српска краљевска академија, 1–105.

Белић, 1926–27: А. Белић, Мисли о прикупљању дијалекатског материјала, *Јужнословенски филолог VI,* Београд: САНУ, 1–10.

Ковачев, 1987: Н. П. Ковачев, *Блгарска ономастика*. Софија: ДИ „Наука и изкуство“ – „БАН“,.

Лома, 2003: А. Лома, Старосрпско вьсь „село” и његови трагови у топонимији, *Ономатолошки прилози XVI*, Београд: Српска академија наука и уметности, Одељење језика и књижевности, Одбор за ономастику, 1–16.

Марковић, 2000: Ј. Марковић, „Говор Заплања“, *Српски дијалектолошки зборник*, бр. 47. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик.

Шимуновић, 2009: Petar Šimunović, *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Jordana S. Marković

ONOMASTIC DATA AS MATERIAL FOR DIALECTOLOGICAL STUDIES

Summary

The paper uses the example of onomastic material in dialectological works to provide data on the informativeness of this lexical group for the study of folk dialects.

The fact is that personal names belong to the language of everyday communication – these are lexical units that are used in everyday conversation to nominate interlocutors, participants in communication, and objects that are the subject of conversation, such as toponyms, microtoponyms, etc. Almost all onomastic categories are represented in the lexical inventory of everyday communication. These are usually personal names, surnames, ethnic groups, names of smaller and larger toponyms (regions, cities, villages), hydronyms, as well as names of holidays.

The informativeness of this material is diverse and valuable. It contains various data: cultural, communicational, but also linguistic, very important for dialectological research.

Keywords: Serbian language, onomastics, dialectology.

Драгана И. Радовановић[1]
Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет, Косовска Митровица /
Институт за српски језик САНУ, Београд[2]

УДК 811.163.41’282:004.65
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.45

СРПСКА ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈА ДАНАС – ИЗМЕЂУ ТРАДИЦИЈЕ, МОДЕРНИХ МЕТОДОЛОГИЈА И САВРЕМЕНИХ ТЕХНОЛОГИЈА

У раду се на изабраној грађи двају дијалеката указује на могућности архивирања, видљивости и претраживости дијалекатског материјала, сакупљаног и научно интерпретираног у различитим временским периодима. На примеру *Дигиталне платформе за приступ српским дијалектима* предочене су предрадње и циљеви за приказивање дијалекатског материјала у дигиталном окружењу, с намером да се илуструју могућности повезивања традиционалних белићевско-ивићевских и савремених дијалектолошких истраживања.

Кључне речи: српски дијалекти, косовско-ресавски дијалекат, смедеревско-вршачки дијалекат, дигитална платформа, претражива база података.

I. Увод

1.1. Модерни методолошки поступци и савремене технологије затекли су српску дијалектологију у недовршеним основним пословима који се односе на задатке постављане пред српским дијалектолозима с краја XX и у првим деценијама XXI века, а којима су се придружиле и драстичне промене српског етничког простора.[3] Уз то, било је у међувремену ужелингвистичких, односно дијалектолошких налаза које су добиле ранг научних сензација, што, између осталог, подразумева понекад обазриву (и одговорну) реинтерпретацију ранијих описа и пре свега пажљив приступ савременијим записима, пре свега онима који ћеући у новије лингвогеографске

[1] dragana.radovanovic@pr.ac.rs

[2] Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, Уговор бр. 451-03-33/2026-03/200174 (Институт за српски језик САНУ, Београд) и Уговор бр. 451-03-34/2026-03/200184 (Филозофски факултет, Косовска Митровица).

[3] „Српски дијалектолози су у познатим околностима, од ратова и распада државе и раздвајања и стварања нових нација и језика, до поремећаја у започетим лингвистичким истраживањима [...] тимским и индивидуалним – приморани да, друкчијим путевима и приступима [...] чине оно што им је научни и национални задатак“ (Радовановић и Николић, 2022: 7).

презентације и научне синтезе. Из поменутих разлога задаци савремене генерације дијалектолога су врло сложени, с честим осећањем да смо неретко приморани да градимо *чардак ни на небу ни на земљи.*

У дијалектолошким пословима традиција, континуитет и идентитет су скоро синоними те је ова научна дисциплина у том смислу и културолошка (не само уско филолошка и лингвистичка), тесно повезана са етнографијом, етноисторијом и антропогеографијом. Због тога би било потребно сагледати поступке који би адекватно одговорили новом дигиталном окружењу, користећи притом значајне резултате белићевско-ивићевске школе, који нису никад у озбиљнијим и опсежнијим прилозима превиђали научне резултате поменутих дисциплина, битних за историјску судбину српског народа (в. Белић 2000; Ивић 2009).

1.2. Имајући у виду претходно речено, у раду се на примеру *Дигиталне платформе за приступ српским дијалектима*, захваљујући савременим технологијама, указује на могућности очувања, архивирања, видљивости и претраживости дијалекатског материјала у дигиталном окружењу. *Платформа* представља начин организовања и презентовања дијалекатског корпуса, чиме отвара могућности у осавремењавању начина обраде података. Ово је посебно важно за убрзавање послова на приоритетним задацима српске дијалектологије. Осим тога, улога платформе јесте и у томе да нас упути у усмереност будућих истраживања, као и да допринесе мотивисаности научног подмлатка.

1.3. Дијалектолошка струка располаже огромном документацијом расутом по нашим релевантним научним публикацијама и њеном интерпретацијом са широког ареала српског језичког простора. С друге стране, данас на Дијалектолошком одсеку Института за српски језик САНУ, осим попуњених упитника за Српски дијалектолошки атлас (СДА), не постоји уређена картотека. Притом, у дигиталном окружењу у ери вештачке интелигенције (ВИ) у овом тренутку релевантан дијалекатски материјал је у потпуности невидљив чак и за оне прве информатичке кораке.

1.4. С намером да се покаже како да се повеже традиција (све оно на чему су радиле генерације дијалектолога деценијама уназад) и модерно доба, овом приликом представиће се урађени иницијални кораци, односно предрадње на примеру косовско-ресавског и смедеревско-вршачког дијалекта, као и циљеви за дигитално приказивање дијалекатског материјала.[4]

[4] Сама идеја настајала је у последњих десетак година, а међу првима који су препознали важност видљивости дијалекатског материјала у дигиталном окружењу и дали основне смернице које би овим пословима претходиле јесу проф. Мато Пижурица и проф. Жарко Бошњаковић.

Посебан подстицај пословима који су овоме претходили лежи и у чињеници да релевантна дијалектолошка литература не располаже картографским приказом (не)истражених области, какав илуструје на пример израђена *Карта антропогеографских испитивања у ФНРЈ*, аутора

II. Дигитална платформа за приступ српским дијалектима

2.1. Коауторска монографија о досадашњим истраживањима и степену проучености косовско-ресавских и смедеревско-вршачких говора (Радовановић и Николић 2022) први је корак на пословима који су претходили изради дигиталне платформе. То је заправо пролегомена у којој је у форми огледа и лингвогеографских илустрација учињен пресек урађених послова на попису, научној интерпретацији и лингвогеографском ситуирању важнијих дијалекатских чињеница поменутих дијалеката. Тек допуна том скромном инвентару у бази података комплетираће досадашњу скицу истражености и одредити прецизне истраживачке задатке (индивидуалне и тимске), који стоје пред српским дијалектолозима.

2.2. Почетни задатак имао је за циљ да се уради попис литературе, као основни извор и корпус на основу кога је сачињена мрежа пунктова истражености косовско-ресавских и смедеревско-вршачких говора.[5] Показало се да покривеност овим говорима није мала. Потврђено је 408 косовско-ресавских пунктова и 123 смедеревско-вршачка пункта. Оба почетна корака рађена су ручном инвентаризацијом, а потом су насеља геолоцирана на мапи (Радовановић и Николић, 2022: 15–22).

2.3. Платформа коју представљамо конципирана је тако да омогућава архивирање, претраживање и ареални приказ српских дијалеката. У условима модерних технологија она обезбеђује видљивост граница српског језичког простора и специфичности наших народних говора. Дигитална платформа укључује неколико корака: (1) систематизацију, представљање и повезивање података о српским дијалектима и појединачним месним говорима, уз могућност интерактивног прегледа на карти; (2) дигитализацију штампаних ресурса; (3) дигитализацију и очување теренских истраживања кроз аудио-записе и дијалекатске транскрипте; (4) упоредне претраге, анализе и интерпретације аудио и текстуалних записа на основу различитих критеријума; (5) израду интерфејса за приказ података. Овде је представљена демо верзија са ограниченим скупом података, али је платформа осмишљена као проширив и модерно окружење које ће се временом допуњавати и обогаћивати новим садржајем.

Радослава Павловића. Интересовање за картографско евидентирање истражености насеља српских народних говора, конкретно у случају мапирања степена (не)испитаности косовско-ресавског дијалекта, наставак је ранијих промишљања о неопходности таквог приказа комплетног српског језичког простора. За српске дијалектологе *Карта истражености* је од изузетне важности, будући да нам она може бити добар показатељ за конкретне дијалектолошке задатке – у данашње време прекрајањем и језичких граница свесрдна је помоћ као илустрација за „предкарту“ у Српском дијалектолошком атласу (Радовановић и Николић, 2022: 8).

[5] По истом принципу у припреми је рад на шумадијско-војвођанском дијалекту, започет коауторским прилогом о степену испитаности Ш-В говора (Бошњаковић и Радовановић, 2009).

2.4. *О платформи.* Послови израде платформе резултат су сарадње сарадника Дијалектолошког одсека и Одсека за дигитализацију Института за српски језик САНУ, као и, у овој фази израде, студената свих нивоа академских студија и наставника запослених на Катедри за српски језик и књижевност Филозофског факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици.[6] Сви ови подаци налазе се на страници *О платформи*, где су приказани основни циљеви, идеја пројекта и подаци о уредништву и сарадницима.

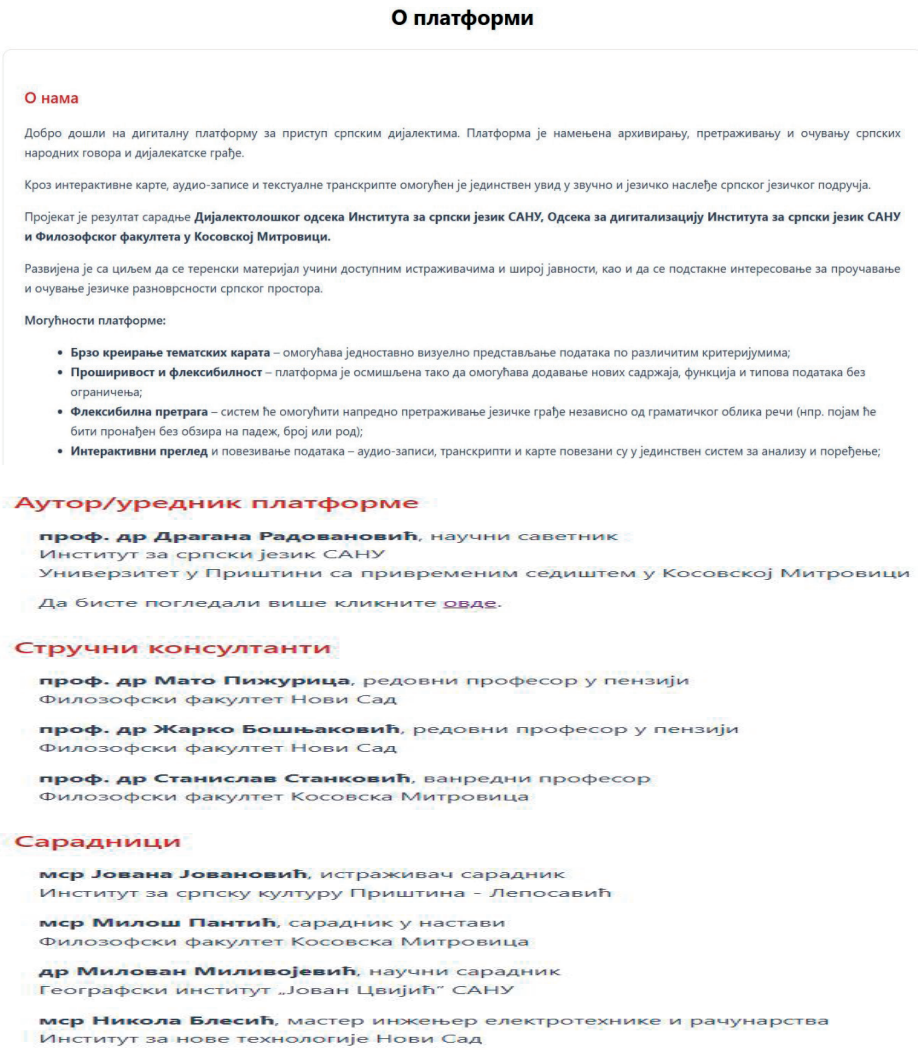

О платформи

О нама

Добро дошли на дигиталну платформу за приступ српским дијалектима. Платформа је намењена архивирању, претраживању и очувању српских народних говора и дијалекатске грађе.

Кроз интерактивне карте, аудио-записе и текстуалне транскрипте омогућен је јединствен увид у звучно и језичко наслеђе српског језичког подручја.

Пројекат је резултат сарадње **Дијалектолошког одсека Института за српски језик САНУ, Одсека за дигитализацију Института за српски језик САНУ и Филозофског факултета у Косовској Митровици.**

Развијена је са циљем да се теренски материјал учини доступним истраживачима и широј јавности, као и да се подстакне интересовање за проучавање и очување језичке разноврсности српског простора.

Могућности платформе:

- **Брзо креирање тематских карата** – омогућава једноставно визуелно представљање података по различитим критеријумима;
- **Проширивост и флексибилност** – платформа је осмишљена тако да омогућава додавање нових садржаја, функција и типова података без ограничења;
- **Флексибилна претрага** – систем ће омогућити напредно претраживање језичке грађе независно од граматичког облика речи (нпр. појам ће бити пронађен без обзира на падеж, број или род);
- **Интерактивни преглед** и повезивање података – аудио-записи, транскрипти и карте повезани су у јединствен систем за анализу и поређење;

Аутор/уредник платформе

проф. др Драгана Радовановић, научни саветник
Институт за српски језик САНУ
Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици

Да бисте погледали више кликните овде.

Стручни консултанти

проф. др Мато Пижурица, редовни професор у пензији
Филозофски факултет Нови Сад

проф. др Жарко Бошњаковић, редовни професор у пензији
Филозофски факултет Нови Сад

проф. др Станислав Станковић, ванредни професор
Филозофски факултет Косовска Митровица

Сарадници

мср Јована Јовановић, истраживач сарадник
Институт за српску културу Приштина - Лепосавић

мср Милош Пантић, сарадник у настави
Филозофски факултет Косовска Митровица

др Милован Миливојевић, научни сарадник
Географски институт „Јован Цвијић" САНУ

мср Никола Блесић, мастер инжењер електротехнике и рачунарства
Институт за нове технологије Нови Сад

Слика 1. Страница *О платформи.*

2.6. *Навигациони мени.* Интерфејс система садржи главни навигациони мени у оквиру кога су организоване ставке навигације: *Почетна, Мапа,*

Претрага, Литература, О платформи. Мапа и Литература омогућавају приступ додатним садржајима путем падајућих менија.

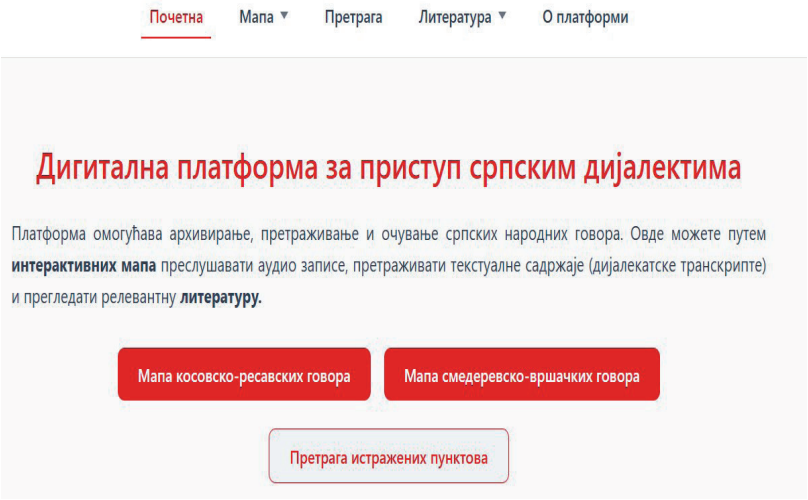

Слика 2. *Навигациони мени.*

2.7. *Страница Мапа.* У оквиру платформе тренутно су представљене две мапе. Мапа истражености косовско-ресавских пунктова и мапа истражености смедеревско-вршачких насеља. Свака од њих је интерактивна и садржи скуп метаподатака и садржаја. Корисник може приступити сваком истраженом пункту, добити податке о истраживачима тог пункта, времену истраживања, најмаркантнијим дијалекатским особеностима, као и њихову визуализацију у виду дигиталних тематских карата. На следећој слици приказан је падајући мени странице:[7]

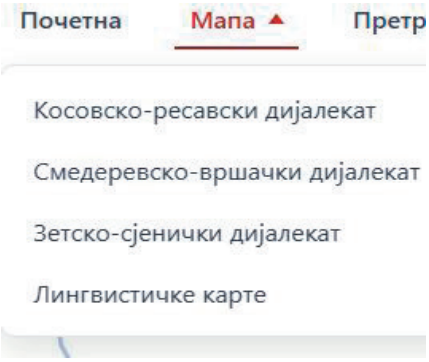

Слика 3. Страница *Мапа.*

[7] С обзиром на то да се налазимо у почетној фази овом приликом су само појединим пунктовима додељени метаподаци.

2.7.1. Будући да мрежа косовско-ресавских пунктова садржи 408 насеља, што је тешко на екрану сагледати у целости, постоји интерни линк који води ка страници са списком истражених пунктова.

Слика 4. *Мапа са линком на Списак пунктова.*

2.7.2. Одабиром пункта отвориће се прозор са именом пункта, подацима о истраживачима, времену истраживања, дијалекатској припадности и изворима.

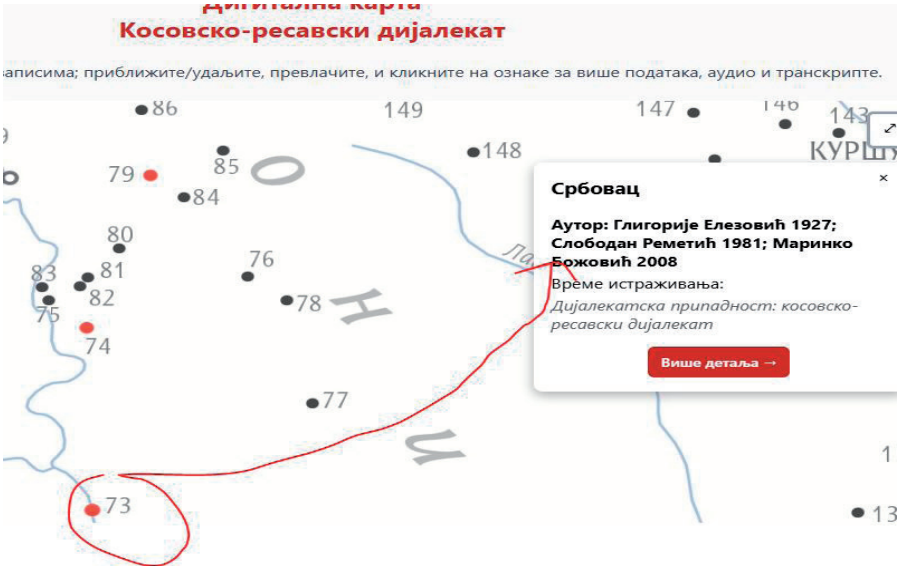

Слика 5. Пример основних метаподатака.

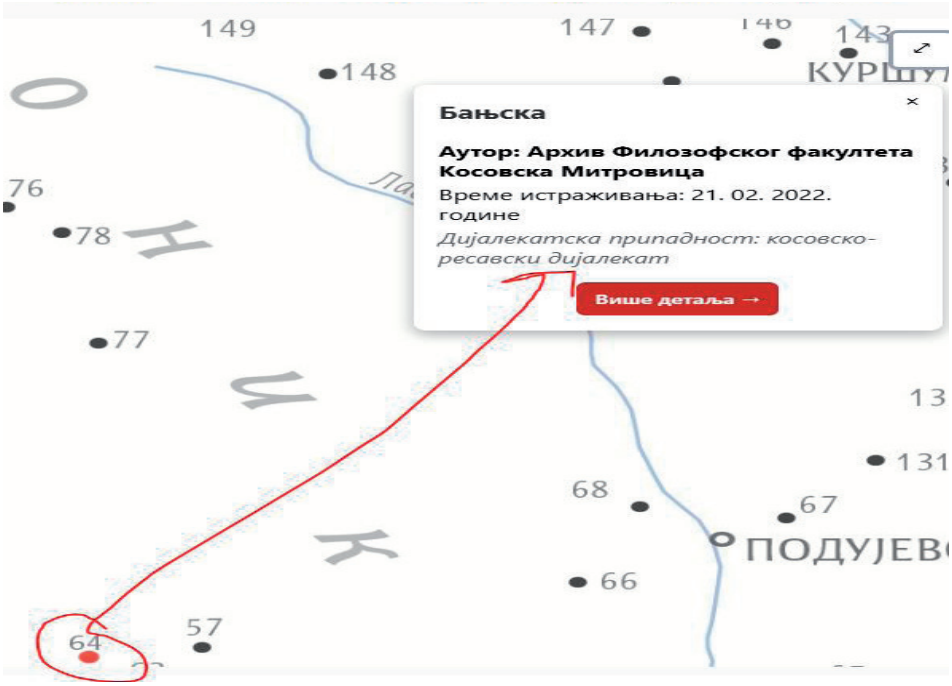

Слика 5а. Пример основних метаподатака.

2.7.3. Кликом на опцију *више детаља* пружа се могућност да корисник добије додатне информације које се односе на податке о информаторима и кључним речима које указују на најмаркантније специфичности говора из тог пункта. Поред тога, интерфејс садржи извод из транскрипта и, уколико постоји могућнст, аудио-запис. У следећој фази треба да се ревидира овај прозор, односно да се употпуни интерфејс како бисмо имали што више потхрањених података. Овај део платформе омогућава лако повезивање звучних и текстуалних материјала са конкретном географском тачком.[8]

[8] Дијалекатска припадност као метаподатак засад је факултативно уношена.

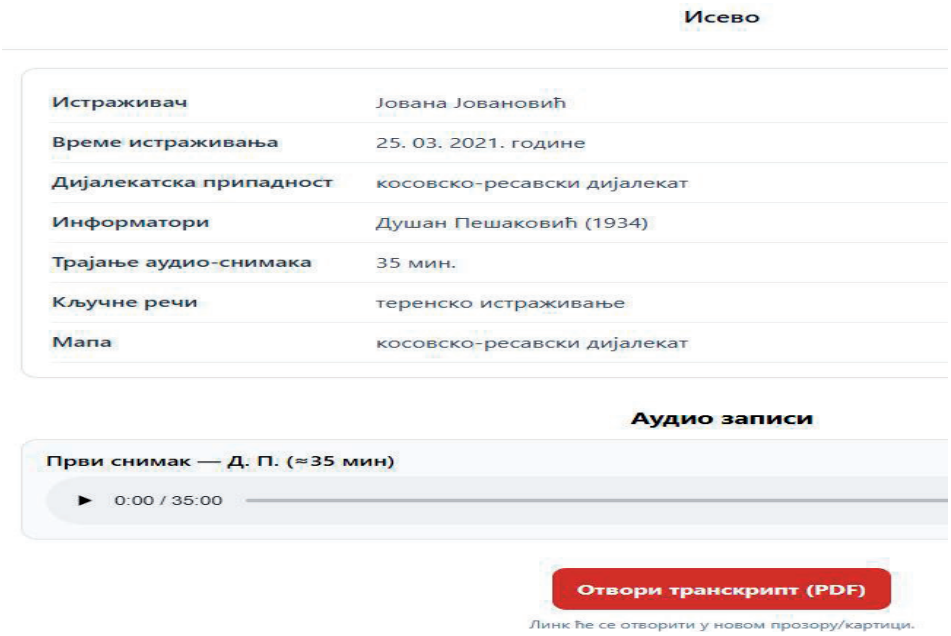

Слика 6. Више детаља.

2.7.4. Списак пунктова је такође претражив и кликом на број пункта корисник ће бити преусмерен на карту са фокусом на геолокацију и детаљима, одн. метаподацима за истраживано насеље.

33. Пећ	34. Црни Врх	35. Брестовик
37. Клинавац	38. Долац	39. Злокућане
41. Исток	42. Ђураковац	43. Осојане
45. Црколез	46. Сувогрло	47. Мужевине
49. Добруша	50. Долово	51. Крушево
53. Главотина	54. Прилужје	55. Бабин Мост
57. Мираче	58. Ново С. Бегово	59. Ново С. Мајунско
61. Вучитрн	62. Гојбуља	63. Слатина
65. Батлава	66. Горња Лапаштица	67. Ливадица
69. Репа	70. Мало Рударе	71. Велико Рударе
73. Србовац	74. Ибарска Слатина	75. Сочаница

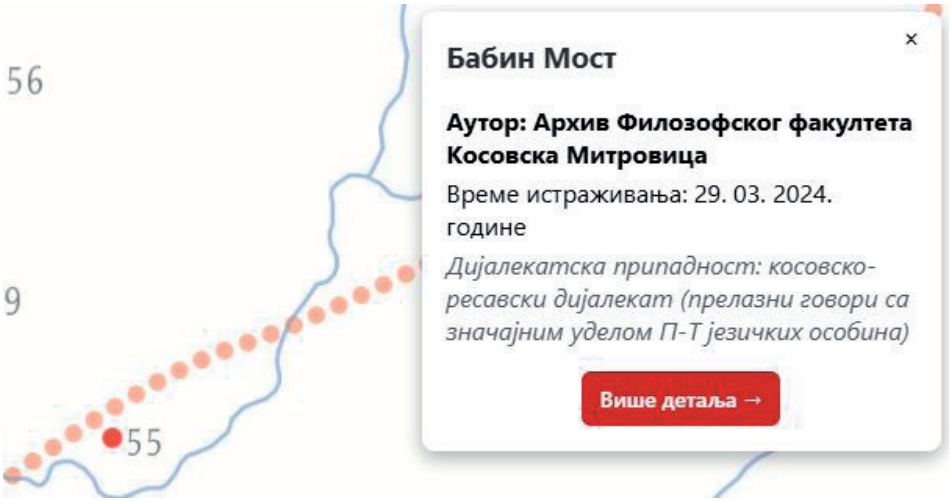

Слика 7. Пунктови.

2.7.5. У падајућем менију постоји посебна страница намењена приказу лингвистичких карата; в. Слику 3. Илустрације ради до оцртавања нових лингвистичких карата постављено је неколико тематских карата.[9]

Слика 8. Тематска карта 1.

[9] Карте су раније публиковане у ауторовим (ко)ауторским прилозима; в. у: Радовановић и Николић, 2022; Радовановић и Николић, 2022а.

Слика 8а. Тематска карта 2.

2.8. Мрежа пунктова сачињена је на основу увида у досад урађене послове на простору косовско-ресавских и смедеревско-вршачких говора (Радовановић и Николић, 2022). Након тога систематизовани су подаци који се односе на дијалекатску зону, истраживача, време истраживања и врсту посла, што се илустративно може представити:

Севернометохијски говори
Аутор: Милета Букумирић (2003)
Врста посла: фонетика и морфологија
Насеља: Бања (1), Бича (2), Белица (3), Бело Поље (4), Берково (5), Будисавци (6), Гораждевац (7), Гребник (8), Драгољевац (9), Добри До (10), Дугоњеве (11), Дреновац (12), Дрсник (13), Душевић (14), Жаково (15), Кош (16), Ковраге (17), Кијево (18), Лоћане (19), Љубенић (20), Љевоша (21), Љубожда (22), Накло (23), Пољане (24), Прекале (25), Синаје (26), Сврке (27), Сига (28), Суви Лукавац (29), Тучеп (30)

Црколез (45)
Аутор: 1. Данило Барјактаревић (1979); Драгана Радовановић (45)
Врста посла: 1. фонетика и морфологија; 2. теренски записи

Пећки Подгор:
Аутор: Голуб Јашовић (1995/96)
Врста посла: фонетика и морфологија
Насеља: Сига (28), Брестовик (35), Црни Врх (са засеоком Лазовићи) (34); Љевоша (21); Бело Поље (са засеоком Загрмљем) (4) и Љубенић (20)

2.9. *Страница Претрага.* Платформа омогућава напредну претрагу по следећим параметрима: наслов, истраживач, дијалекат, кључна реч, време истраживања. Ова функционалност ће бити нарочито важна у наредним фазама развоја када се скуп података значајно прошири:

А) Пример претраге: Ареал акута[10]

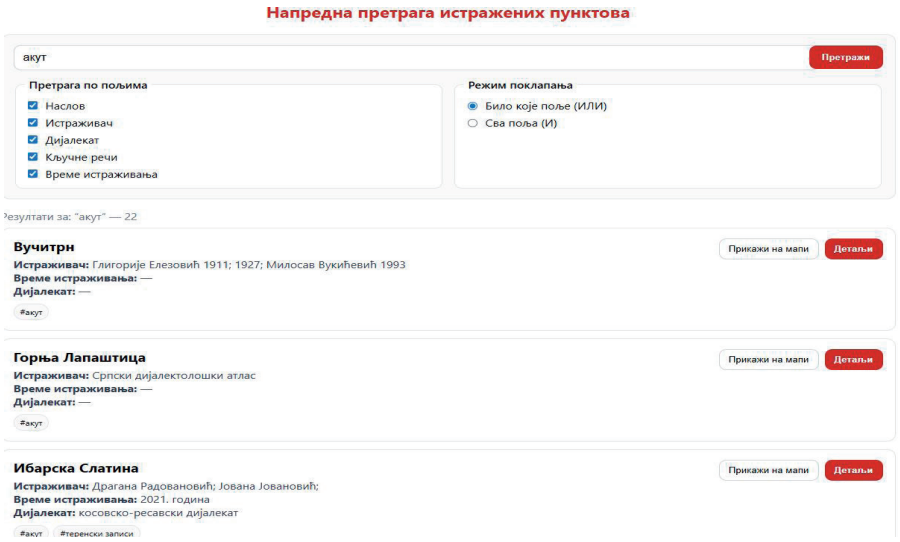

Слика 8. Напредна претрага страна 1.

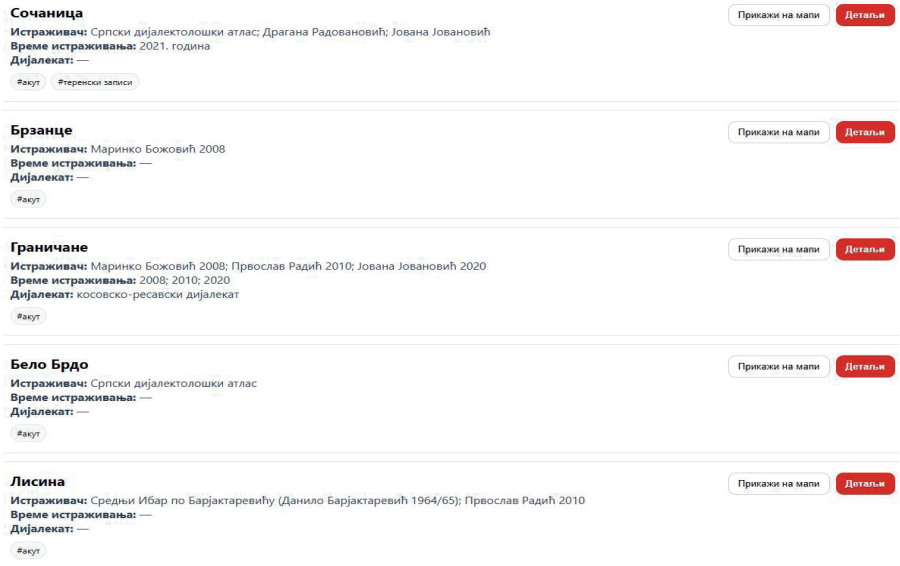

Слика 8а. Напредна претрага страна 2.

[10] Приказани резултати су само део ареала косовско-реавских говора на којима су потврђене акутске реализације, будући да је за потпуни ареал потребно унети све ручно припремљне податке.

Б) Пример претраге: кановачко дужење

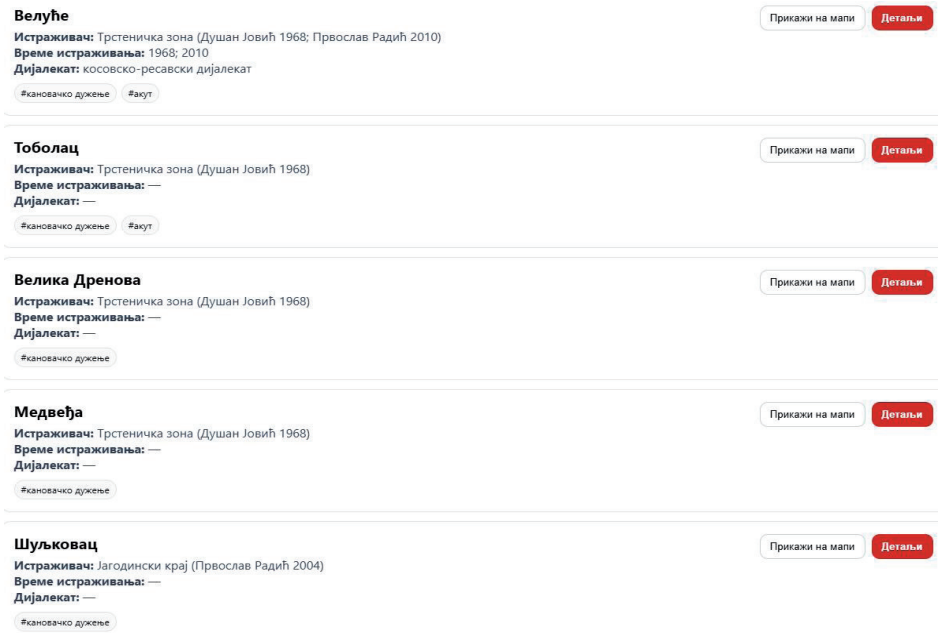

Слика 9. Напредна претрага страна 1.

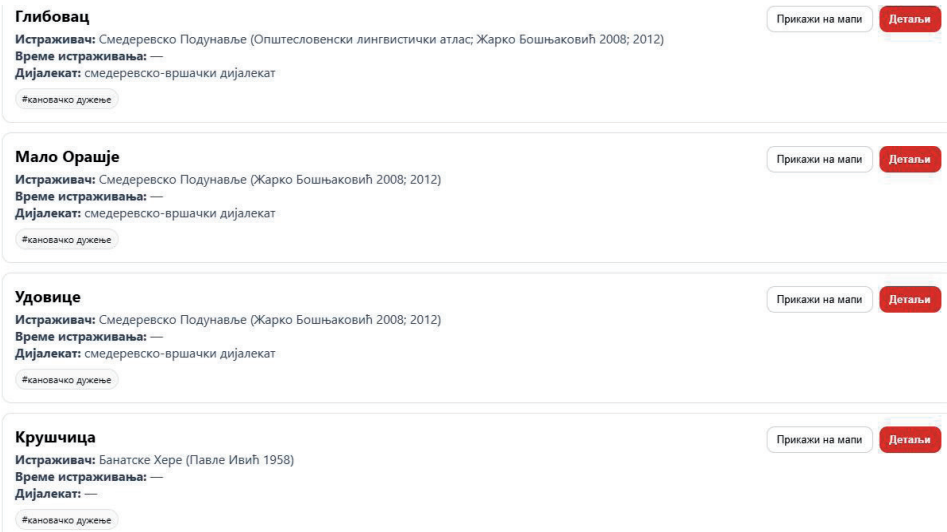

Слика 9а. Напредна претрага страна 3.

2.9. *Страница Литература*. У навигационом менију налази се и страница са литературом. Она у падајућем менију садржи попис литературе косовско-ресавских говора и попис литературе смедеревско-вршачких говора – подразумева се отворен за нове допуне.

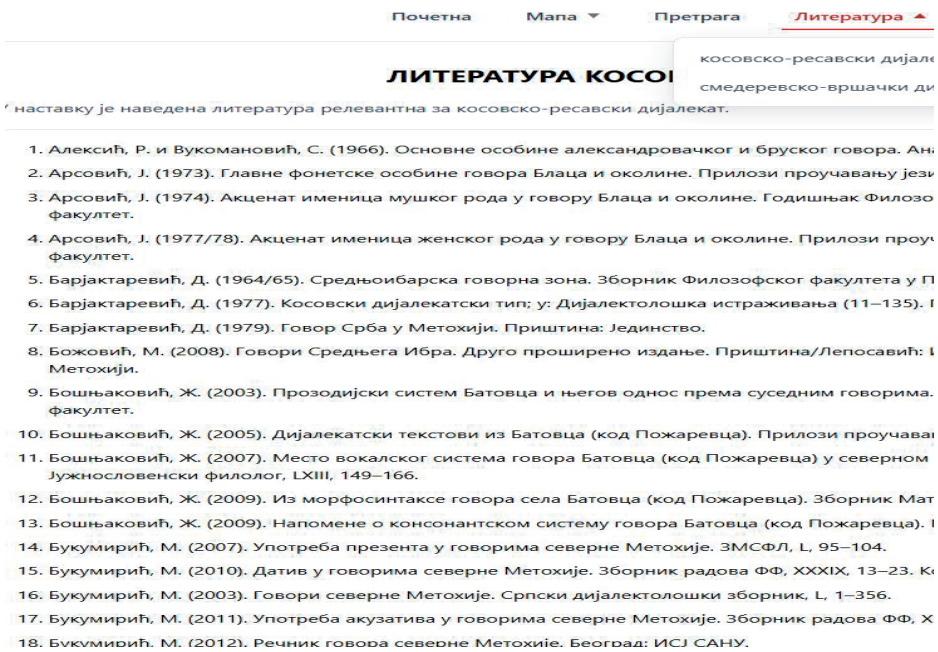

Слика 10. Пример странице *Литература*.

III. Закључак

3.1. Одрживост осмишљеног пројекта огледа се у: а) трајном архивирању дијалекатске грађе (публиковане и/или непубликоване, институционално архивиране); б) видљивом и визуелно представљеном пресеку досадашњих проучавања српских дијалеката; г) визуелно представљеном увиду у утврђени степен (не)истражености српских дијалеката; д) помоћи за одређивање прецизних смерница за решавање приоритетних задатака постављених у дијалектолошкој литератури; ђ) уочавању празних поља (белина на мапи); е) конкретним смерницама за допуне и провере на терену.

3.2. У блиској будућности очекује се од уже еснафске заједнице и надлежних инстанци руководећих структура на дијалектолошким пословима да се прикључе овим пословима, јер ако останемо невидљиви у дигиталном окружењу и ако не „модернизујемо“ начине обраде, поставља се питање може ли се дијалектолошка дисциплина као фундаментална област истраживања одржати и преживети. Самим тим имамо ли право новим „стандардима“, односно класификационим критеријумима остати неми пред прекрајањем наших (етно)дијалекатских граница – због тога треба да учинимо да наше интерпретације буду важне у струци, али и да буду видљиве.

Имајући у виду напред речено, предлажем да један од заједничких закључака Округлог стола посвећеног 120-годишњици српске дијалектологије буде и стратегија унапређења *Дигиталне платформе за приступ српским дијалектима*. Тиме бисмо показали добру намеру да спасемо што се спасти може.

3.3. Верујем да нам време није сасвим истекло и да још увек имамо шансе да се упутимо и у ову врсту послова, што нам може помоћи у већ специјализованом кругу наших истраживања на самом Дијалектолошком одсеку у Институту за српски језик САНУ, и на пословима при Одбору за атласе САНУ.

Литература и извори

Барјактаревић,1979: Д. Барјактаревић, *Говор Срба у Метохији*, Приштина: Јединство.

Белић, 2000: А. Белић, *Дијалектолошка карта српског језика,* у: О дијалектима. Сабрана дела Александра Белића. Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

Бошњаковић и Радовановић, 2009: Ж. Бошњаковић, Д. Радовановић, *Степен испитаности народних говора на подручју шумадијско-војвођанског дијалекта*, *Јужнословенски филолог* LXV, Институт за српски језик САНУ, 229–265.

Букумирић, 2003: М. Букумирић, Говори северне Метохије, *Српски дијалектолошки зборник*, L, 1–356.

Ивић, 1985: П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика*: *увод и штокавско наречје*, Друго издање, Нови Сад: Матица српска.

Ивић, 2009: П. Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација*, С. Реметић (прир.), Нови Сад – Сремски Карловци: ИК Зорана Стојановића.

Јашовић, 1995/96: Г. Јашовић, *Прилог проучавању говора Срба из Западног дела Пећког Подгора*. Зборник Филолошког факултета у Приштини, V–VI, 273–302.

Радовановић и Николић, 2022: Д. Радовановић, Ј. Николић, *Досадашња проучавања косовско-ресавског дијалекта. Картографски приказ*, Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Косовска Митровица: 1–212.

Радовановић и Николић, 2022а: Д. Радовановић, Ј. Николић, *Акут у говорима косовско-ресавског дијалекта. Скица географског распореда*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, LXV/1, Матица српска, Нови Сад: 77–95.

***

Дигитални архив ИСЈ САНУ – Дијалектолошки одсек Института за српски језик САНУ.

Дигитални архив ФИФАКМ – Катедра за српски језик и књижевнсот, Филозофски факултет Косовска Митровица.

Српски дијалектолошки зборник, Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, Београд.

Dragana Radovanović

SERBIAN DIALECTOLOGY TODAY: BETWEEN TRADITION, MODERN METHODOLOGIES AND CONTEMPORARY TECHNOLOGIES

Summary

The paper, drawing on at least two dialects, examines the preservation and archiving of dialectal material, and—in the light of challenges posed by modern methodologies—issues of visibility and searchability across different periods of collection and interpretation. Since Serbian dialectology as a fundamental scientific discipline exists in the historical dimension with a culture of duration and implied continuity, it is necessary to jointly consider ways and procedures that would adequately respond to contemporary scientific currents and, with the help of modern technologies, present significant results of the Belić–Ivić school. Through the example of the Digital Platform for Access to Serbian Dialects, the paper presents preparatory work and goals for the digital display of dialectal material, with the intention of connecting tradition and the modern age, while taking care to fulfill all priority scientific tasks facing Serbian dialectology 120 years after its more serious beginnings.

Keywords: Serbian dialects, Kosovo–Resava dialect, Smederevo–Vršac dialect, digital platform, searchable database.

Михај. Н. Радан[1]
Западни универзитет у Темишвару[2]
Филолошки, историјски,
филозофски и теолошки факултет
Центар за научна истраживања културе Срба у Румунији

УДК 811.163.41’282:004.65
811.163.41’282.4(498.52):811.135.1
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.46

СИНТЕТИЧКИ ПРИКАЗ УТИЦАЈА РУМУНСКОГ ЈЕЗИКА НА ГОВОРЕ КАРАШЕВАКА

У уводном делу рада дате су најосновније карактеристике карашевске етничке енклаве уз истицање специфичних услова њеног развоја током векова, након чега су веома сажето набројани резултати процеса страног утицаја, посебно румунског, на прозодијском, фонетско-фонолошком, синтаксичком и морфолошком нивоу карашевских говора.
У другом делу рада детаљније су описани процеси проузроковани румунским утицајем, билингвизмом и другим чиниоцима у лексици карашевских говора. У закључцима сажето су наведени узроци и последице вишевековног развоја у румунском окружењу на лингвистичком плану, као и контаката карашевског са румунским живљем и билингвизма Карашевака.

Кључне речи: Банат, Карашевци, карашевски говори, румунски утицај, интерференције, резултати румунског утицаја, билингвизам

1. Пошто се почев од друге половине XIX века све до данас о Карашевцима много писало, више него о било којој словенској мањини у Румунији, навешћемо у овом уводном делу веома сажето *најосновније податке* о њима.

Карашевци, познати још и под именом Крашовани, јесу словенска етничка енклава која обухвата седам насеља смештена у јужном делу румунског Баната, у подножју највеће банатске планине Семеник, недалеко од града Решице, наиме: *Карáшево* (Caráșova, 1333)[3], *Јáбалч'е* (Iabálcea, 1564), *Лýпак* (Lúpac, 1598), *Клокóтич'* (Clócotici, 1690–1700), *Рáвник* (Ráfnic, 1690–1700), *Нéрмић'* (Nérmet, 1723) и *Вóдник* (Vódnic, 1723). Данас су житељи ове енклаве католичке вероисповести али су, према бројним индицијама, у прошлости припадали Православној цркви.

Карашевска етничка енклава привукла је пажњу бројних истраживача захваљујући њеним архаичним *говорима* и *обичајима*, специфичној *народ-*

[1] mradan54@yahoo.com; mihai.radan@e-uvt.ro

[2] Рад је настао у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* Центра за научна истраживања културе Срба у Румунији који финансира Савез Срба у Румунији.

[3] У заградама дати су званични румунски називи за свако насеље и година када су први пут споменута у документима.

ној ношњи, католичкој вероисповести, посебној *националној свести* и менталитету, и позната је у стручној лингвистичкој, етнолошкој, фолклористичкој и историјској литератури.

На основи досадшњих лингвистичких истраживања установљено да су карашевски говори српски штокавски говори екавског типа који спадају у најархаичније српске говоре (Милетић, 1903; Petrovici, 1935; Ивић, 2001; Радан, 2015). Етнолошка истраживања констатовала су да су обичаји Карашевака у суштини српски, што значи да су са етничког становишта део српског етничког корпуса.

За боље разумевање посебног карашевског говорног типа неопходно је истаћи да су од пресудног значаја за њихову еволуцију и обликовање била следећа два фактора:

а) скоро двомиленијумски непосредни контакт и суживот банатских Јужних Словена, укључујући ту и Карашевке, са банатским влашким /румунским/ живљем, као и вишевековни контакт, често и суживот, са другим несловенским етничким групама – Грцима, Турцима, Немцима, Мађарима и др.;

б) скоро двомиленијумски развој ових говора на самој периферији српског етничког и лингвистичког ареала и релативна изолованост од масе својих сународника.

Развој у таквим специфичним условима непосредног контакта или/и суживота са другим несловенским етничким заједницама фаворизовао је, с једне стране, конзервативност у говору ради очувања словенског, српског етничког идентитета, а с друге стране, узроковао је покретање иновативних процеса балканистичког типа, што ћемо истаћи даље у овом раду. У сваком случају, румунски утицај треба разматрати у ширем балканском контексту, тј. неопходно је извесне процесе које су изазвале промене у КГ разматрати и укључити у шире балканистичке појаве и повести рачуна о интерференцији различитих језичких система.

2. Процеси изазвани утицајем претежно *румунског* и, у мањој мери, *других језика* у карашевским говорима или подржани *романским супстратом*

2.1. Прозодија

Највеће промене изазване страним утицајима, у првом реду румунским, претрпео је акценатски систем. Стари карашевски двоакценатски систем (Petrovici, 1935: 37-38; Ивић, 2001: 279; Радан, 2007: 25; Радан, 2011: 164-165) упрошћен је под утицајем румунског акценатског система у једноакценатски. До упрошћавања је дошло губљењем квалитативне (интонационе) и квантитативне опозиције, те је на тај начин добијен један акценат,

експираторан, сличан румунском и оном из призренско-тимочке дијалекатске области.

Будући да такву аналитизацију акценатског система налазимо, осим на призренско-тимочком терену, и у бугарском и македонском језику, треба овај процес разматрати не само у вези са румунским утицајем који је, несумњиво највише допринео његовој имплементацији, већ и у ширем контексту балканистичких процеса (детаљније види код Радан, 2009: 291-296). Иначе, овај процес захватио је и остале српске говоре у румунском Банату – види свинички говор (Томић, 1984) и говор темишварских Срба (Ивић, 1990: 191).

2.2. Фонолошки ниво

2.2.1. *Полугласник* (ь) конзервисан је у фонолошком систему четири карашевска говора, и то у говорима Кл, Л, Н и В: *пь́њ, сидь́на*, *немь́ч'ки, коть́л, тьмни́ца* и др. У условима вишевековног непосредног језичког контакта карашевских са румунским банатским говорима, у којима постоје веома сличне фонеме - *ă, â* - (на пример *gând, amănat, măi*), процес позајмљивања био је врло јак и, заједно са неким другим узроцима (нпр. мешовити бракови), допринео је консолидацији полувокала у већини КГ, односно успоравању развоја ***ь*** у ***а*** (Радан, 2009: 294; Радан, 2015:102-130). У наведеним говорима у току је тенденција преласка ***ь*** у ***а***, која се испољава најчешће у речима у којима полувокал није под акцентом а његов изговор може бити делимично или потпуно изједначен са вокалом ***а***: *но́кᵇт*, *о́ваᵇс* /*о́вьᵃс*/, *о́сам* /*о́саᵇм*/ (Радан, 2015:103-112), али када је ***ь*** акцентован по правилу чува се.

У говору Равника, где је ***ь > ę***, запажена је јача тенденција замене рефлекса полугланика ***ę*** са ***а*** него тенденција прелаза ***ь*** у ***а*** у говорима Кл, Л, Н и В. У говорима К и J , уз ретке изузетке (*пь̀нда* „вребање, заседа“ /<rum. *pấndă*/, *bьrfítam* „оговарати“/<рум. *a bârfí*/), ***ь > а***: *да́н, па́њ, сејда́н, нęма́ч'ки, кота́л, тамни́ца,* а у говору Равника ***ь > ę***: *дęн, пęњ, сидęна, нęмęцки, котęл, тęмни́ца.*

2.2.2. *Тенденција декомпоновања вокалног* ***р*** (***р̥***). Процес је мањег интензитета у говорима К, Р и Н, јачи је у говорима Кл, Л и В, а најјачи у говору J. Процес се састоји у развијању било редуцираног, било потпуног полувокала обично испред, ређе иза ***р̥*** (секвенце ***ᵇр, рᵇ***): *ч'р̥́вᶲ* (К, Р), *ч'ᵇр̥́вᶲ* (Р, К, Н, Кл), *чь́рвᶲ* (J, Л, В, Кл); *цр̥́ква, цᵇр̥́ква* (К, Н, Р), *ць́рква* (J, Л, В, Кл); *мр̥та́вац, мᵇр̥та́вац* (К), *мᵇр̥те́вац* (Р), *мьрта́вац* (J), *мьрть́вьц* (оКГ). У говору J ***р̥*** је скоро у свим позицијама девокализовано.

У свим КГ, у некима у већем, а у другима у мањем обиму, девокализација ***р̥*** јесте делимична. Међутим, у свим КГ има примера у којима је етимолошко вокално ***р̥*** у потпуности девокализовано, па се тада испред или иза њега развија пун вокал ***ь, а*** или ***е,*** чак и ***о***: *дьржи́м* (J, Кл, Л, В), *рапти́њач'а* (К) „хрптењача, кичма“, *дрę'во* (КГ), *трепе́зник* /али и *тр̥пе́зник*/ (<трпеза)

(К) „стољњак“, *строч'ени́ца* (<срчаница) (Л) „дрво које спаја колске трапове“, *ч'ервéн*, и др.

Из горе изложених чињеница, намеће се закључак да *вокално* ***р̥***, у свим КГ изузев у говору Ј, упркос недоследном изговору још увек чува статус носиоца слога, али преостаје само један мали корак да се процес декомпоновања вокалног ***р̥*** у потпунусти заврши.

2.2.3. *Тенденција декомпоновања вокалног* ***л̥*** (***л̥***).

Место вокалног ***л̥*** могу се јавити секвенце: *ъ̊л* (ређе *ьл̥*) и *ьл* : *дъ̊́бок* (К) – *дьлбок* (оКГ), *кл̥́цнем* (К). *кьл̥́цнем (*КГ) и *кьл̥цнем* (Кл, Л, Н) „гурнути, ударири лактовима“. Изговор ***л̥***, исто као и ***р̥***, је недоследан, колебљив и осцилира у свим КГ. Присутна је тенденција да ***л̥*** развије уза се најчешће полувокал *ь* или, у ретким примерима, пун вокал *а, о* и *у*: *јáбалка* (К, Р, Л) – *јáбаълка* (Кл, Ј, Л, Н, В) - *јáбьлка* (Ј, Н), *калбасúца* (КГ). У неколико речи забележен је рефлекс *у*: *дýжан*, *Бугар, Дугалúја* (надимак), *сузýка* /*Сут мь'нач'ко сузýка*); овај рефлекс је продро не тако давно у КГ под утицајем српског језика. Паралелно, у неким од наведених речи употребљавају се и облици са *вокалним л* (*дл̥́жан, дьлжан*).

Прасловенске групе *ъл,, лъ, ль* еволуирале су у *ъ̊л*, *ьл̥*, *ьл* и *л̥* - оне су у КГ наслеђене из прасловенског језика. Будући да сличне секвенце постоје и у периферним јужнословенским говорима (срп., буг., макед.), у случају КГ треба имати у виду да су романски супстрат и поготово контакт са румунским банатским говорима деловали у правцу конзервације *ьл* (*м*ожда и *ъ̊л*) у карашевском фонолошком систему (в. Радан, 2015: 131-134).

2.2.4. *Чување консонанта* ***ф***

Јака позиција фонеме ***ф*** у КГ у великој мери јесте последица језичких интерференција и утицаја првенствено румунског, али и других језика – немачког, мађарског, турског (в. и Реметић, 1997; 157; Ивић, 1991: 95; Радан, 2015: 169-174), с којима су Карашевци током векова били у непосредном контакту. У свим тим језицима ова фонема има јаку позицију у фонолошком систему. Лексичке позајмљенице из наведених језика учврстиле су позицију овог консонанта у фонолошком систему КГ. Илустрације ради, дајемо неколико примера позајмљеница из наведених језика у којима је и консонант *ф*:

- из рум.: *фýста* „сукња“, *флóкав* „длакав“, *пóфта* „апетит, прохтев“ и др.;
- из нем.: *фирáнга* „завеса“, *штрúмфе* „чарапе“, *фр̥тáљ* (<нем. или мађ), *лýфт* и др.
- из мађ.: *фúрис* „тестера“, *фишкáр* „адвокат“, *фибиро́в*^{ф} „управник округа“ и др.;
- из тур.: *фитúљ* „шибице“, *фáјда* „корист“, *фúшек* „папирната кесица“, *сóфра* „сто“ и др.;
- из грч.: *карáнфил, скáфа* „чанак“, *тр̥пéзник* и др.

2.2.5. *Чување консонанта* ***x***

Овај стари консонант се у знатној мери изгубио али не у потпуности, те је и данас конзервисан у бројним лексемама.

У већини случајева почетно *x* је нестало: *аљúна* „губер, вунени покривач“ (вар. ређе *ˣаљина*), *рáна* „храна“, *лáдно*, *árч'им* (*ˣárч' им*), али је ипак очувано у доста лексема (*хáла /*вар. *ála*/, *хájда /*вар. *ájда, ˣájда/*), нарочито у позајмљеницама (*хектáр, хиљáда*).

Средишње *x* се губи (*дóди* „долази“, *издáне, усáне*) или се у створеном хијату замењује са *j или в* (*тúјо, замáвнем, надýвам*), али је у овој позицији конзервисано само у неколико топонима и антропонима (през. *Михájла,* микротопоним *Махáла* – В), и у неким позајмљеницама (*парохúја /*вар. *парокúја*).

Третман финалног *x* различит је: *грéј*, *óри* „орах“, *мá* „мах“, *мáв* „маховина“, *пáзука, плéк*). У последње време, под утицајем савременог српског/хрватског и све снажнијег румунског језика *x* почиње да се консолидује, стабилизује у консонантском систему КГ (*хартúја, хармонúка /*али и *армонúка*/) и др. (в. Радан, 2015: 174-182).

2.2.6. *Африката* ***s***

Овај консонант налазимо ређе у неким словенским лексемама – *свéзда*, *сéба* „врста птице“, *свóнац*, *свóнар, сврнú* „зујати, цврчати“ и др., а много чешће у румунским позајмљеницама – *сáрка* „шећер“ (<рум. бан. *dzăhar*), *бýса* „усна“ (рум. бан. *budză*), *спýса* „врућ пепео, пепео са жаром“ (рум. бан. *spúdză*), *спећáса* „компонента разбоја за ткање“ (рум. бан. *spećádză*), *сулýф* „сулуф, коврџа“ (рум. дијал. *dzulúf*), *сáра* „кисело млеко“ (рум. *zără*), па и у ономастици: *Мáсера* – К, Кл (рум. *Măzăre*), *Сáма* – Н (рум. *zeámă*). Африката *s* јавља се и у говорима других српских дијалеката (призренско-тимочка област, косовско-ресавски, зетско-сјенички), као и у бугарским и македонским говорима (в. Радан, 2007: 256; Radan, 2009: 194-195, Радан, 2015: 182–186; Petrovici, 1935: 113). Африката *s*, наслеђена из консонантског система заједничког српског и хрватског језика, односно из старословенског, одржала се је и консолидовала у КГ највероватније захваљујући утицају румунских банатских говора у којима је *s* врло добро заступљена, можда и захваљујући другим балканистичким чиниоцима (в. Petrovici, 1935: 112–114; Радан, 2015: 182–186).

2.2.7. *Најновији иновативни процеси*

Задњих деценија уочили смо у говору млађе и средње генерације Карашевака из Кл, Л, Р и В тенденцију изговарања карашевских африката *ч'* , *ћ', џ'* и *ђ'* као у стандардном језику и у већини српских и хрватских дијалеката: *ч, ћ, џ, ђ.* Највероватније је овај процес подстакнут утицајем српског, а после 1990. године и хрватског језика, посредством средстава јавног информисања (радио, телевизија) или у све чешћим контактима са Србима и Хрватима из бивше Југославије. Ова тенденција јесте и резултат унутрашњих

процеса, свакако подстакнутих и најновијим повећаним утицајем српског и хрватског језика, који су са великим закашњењем наставили развој као и у већини дијалеката са српскког/хрватског језичког ареала.

2.3. Морфолошки и синтаксички ниво

За разл. од осталих српских говора из румунског дела Баната, *балканистички процеси* у мањој су мери дотакли морфолшки ниво КГ (нпр. *конзервисана синтетичка* (архаична) *деклинација*). Међутим, за поједине морфолошке и синтаксичке особине КГ објашњење треба тражити у страним утицајима, првенствено у утицају румунског језика (в. Радан, 2009: 296-300).

Износимо у наставку најважније иновације балканистичког типа у морфолошком систему КГ.

2.3.1. *Аналитичка компарација придева* (понегде и код других врста речи /именица, глагола/) најмаркантнија је иновација на морфолошком нивоу у чијој основи лежи романски супстрат и, у том склопу, уттицај румунског језика, који је само подржао и појачао продор аналитизма у КГ: *по́ гла́дан, на́ј па́метна*; *по́ јунак, по́ ма́јстор, по́ бижи́* (*Пе́тар по́ бижи́* /"трчи, бежи"/ *од Мико́ле*!) (в. Радан, 2007: 257; Petrovici, 1935: 169–170). Као што се види из наведених примера, у КГ компаратив и суперлатив се граде исто као у румунском језику и у језицима источног дела Балканског полуострва (бугарски, македонски, српски говори призренско-тимочке дијалекатске области): КГ *по́ ви́сок* (уп. рум. *mai înalt*, буг. *по-висок*), *на́ј ви́сок* (рум. *cel mai înalt,* буг. *най-хубав*),

Сачувана су неколико примера синтетичког компаратива придева: *млађ'е́ји, старе́ји, бо́љи*.

2.3.2. *Постпозиција придева* у односу на *именице* – појава настала такође под дејством румунског језика (рум. модела), али она није завршена: *си́н старе́ји, бу́рма зла́тна, се́ло вели́ко* (али и: *старе́ји си́н, зла́тна бу́рма, вели́ко се́ло*).

2.3.3. *Непостојање облика збирних именица образованих суфиксом -ад* место којих употребљавају се множински облици мушког рода: *пи́лић'и*, *гу́'ч'ић'и, пра́ци, те́лци* и др.

2.3.4. *Неразликовање посебних облика именица за количину до четири и од пет надаље* архаизми су који су опстали у КГ захваљујући утицају балканских несловенских језика укључујући и румунски језика (***три́*** – ***пе́т***: *ко́ња, но́жа, му́жа* /м.р./, *ду́ше, ру́ке* /ж.р./ *ја́гњета*, *колᵉ́на* /с.р./) (в, нпр. Тома, 1998: 171-186; Радан, 2009: 297).

2.3.5. *Упрошћавање глаголске промене - губљење инфинитива, имперфекта и аориста***.**

Инфинитив и аорист су скоро сасвим нестали, али не у потпуности. Сачувани су у малом броју *остаци* њихови: *ћ'ем дóћ'и* /вар., ређе: *ћ'ем дóсти/, óн ме пóч'асти, ýнук ти кáза*). Што се тиче имперфекта забележили смо само један пример: *мóш мú то бе́ше брúга*. Њихово губљење резултат је утицаја румунских банатских говора у којима их данас више нема (изузев у југозападном делу Румуније, у области Олтенија).

Процес губљења инфинитива тесно је повезан са снажним ширењем и употребом конструкције *да + презент глагола који се мења* у грађењу футура I. За грађење овог времена престао је да се користи инфинитив, већ конструкције веома сличне или идентичне у румунском језику: *лáм да úдем* „ићи ћу“ (в. рум.: *o să merg*), а данас се веома ретко могу чути облици Футура I са инфинитивом (*ћ'ем дóћ'и*).

2.3.6. У најважније синтаксичке балканизме убраја се *објекатска редупликација* (комбинована употреба наглашених и ненаглашених облика личних заменица у Д и А): *мéни ми дáл*, *вáм вим рéкал, тéби ти рéкал* итд. Процес има упориште у балканској *романској структури*, конкретније у *румунском моделу*, који је захватио све српске банатске говоре из румунског Баната (Младеновић, Радан, 2013; Радан, 2009: 298). Истичемо да овај процес највероватније није био обухватио КГ у време Петровићеве анкете у Карашеву 19333. године, јер га он уопште не спомиње (в. Petrovici,1935), а П. Ивић га је уочио средином прошлога века у банатским српским говорима (Ивић, 1990: 196), што значи да се процес тада почео испољавати на простору румунског Баната, дакле најновијег је датума.

2.3.7. Запазили смо у говору млађих генерација Карашеевака у задњих 3-4 деценије да је започео процес *губљења дистинкције између акузатива с предлозима* и *локатива*, али је овај процес на самом почетку и, за сад, доста слабо се испољава: *Сам бúла у Темишвáр* и др. Овај најновији процес јесте, без сумње, резултат појачаног румунског утицаја на КГ почев од друге половине XX века.

2.3.8. Такође под утицајем румунског језика (модела) започео је процес замене *локатива са предлогом о* са *акузативом са предлогом за*: *пúтам тé за њега* (уп. рум.: *te întreb de el*), *нę гóвори за Пéтра*, и др.

2.3.9. Замена облика *социјатива* (с предлогом *с/а/*) обликом *инструментала средства*: *пúшем с плáјвезам, орéмо с кóњи, га удрúл с кáменам*, *сę́ч'ем с нóжам* (али и*: пúшем плáјвезам*, *кóпам мотúком, сę́ч'ем сикúром*,…).

2.3.10. Употреба *заменичких и глаголских енклитичких облика иза одричног облика*, премда много слабијег интензитета него у другим српским банатским говорима, резултат је исто румунског утицаја из задњих неколико деценија: *нę ме брúга, нę те питáл нúтко, нę се отравúл, нę мú срамóта*, *нę нú викáл на слáвење* и још по неки малобројни примери(Радан, 2009: 299).

2.3.11. Исто под утицајем румунског језика, приметна је тенденција употребе *презента* место *футура*: *кр̥сти́мо дѐте у недѐљу, и́демо су́тра у ва́рош, до́ђ'ем о́тплани* [после подне] *кот те́бе…* (напоредо са: *ла́мо да кр̥сти́мо дѐте …*) и др.

2.3.12. Под утицајем румунског језика *заменичке и глаголске енклитике налазе се на почетку реченице: ме пита́л дѐ си*, *Си ре́кал бра́ту ?, Смо купи́ли пра́ци, га пљу́нул пра́во у ли́це* и др.

2.3.13. *Употреба Г са предлогом од* највероватније спада у скорашње балканистичке процесе, опет под снажним утицајем румунског језика, започете у прошлом веку: *мѐсо от свиње́, пе́ро от гу́ске, обру́ч'ка от желѐза, бу́рма от зла́та* (али и: *желѐзна обру́ч'ка, зла́тна бу́рма* итд.).

2.3.14. Употреба *датива* у служби *генитива*: *ду́да пу́шки* (уп. рум. синтагму: *țeava puștii*), *у́јка сна́ји мојо́ј* и др.

2.3.15. Тенденција *употребе акузатива* место *партитивног генитива*: *ме́тнемо папа́р и папри́ку у калбаси́цу*, *сам купи́л ма́лко ме́со* (уп. рум. *ри́пет pipér și boiá în cârnáți*, *am cumpărát puțínă cárne*) итд.

2.3.16. Под утицајем румунске топике поремећен је *ред речи* у КГ – в. горе претварање енклитика у проклитике, придеви иза именица и др.

2.4. Антропонимија и топонимија

Дуготрајни, вишевековни контакти Карашевака са банатским Румунима и другим етничким заједницама (Мађарима, Немцима, Турцима) и билингвизам овог живља, оставили су видљиве трагове поготово у ономастици, али и у топонимији.

2.4.1. Снажан румуунски утицај видљив је у антропонимији, нарочито код *имена* и *презимена* (51% /?/) (в. Томић, II: 238), најмање код надимака (28%) (в. Томић, II: 238; Томић, 1972: 225). Прилично јак је и утицај мађарског, а у мањој мери немачког и турског језика (Радан, 2011б; Радан, 2019; Радан, Ускату, 2022; Радан, 2022). Дајемо у наставку неколико примера ради илустрације.

2.4.1.1. *Имена*:

- румунска: *Михај, Георге, Маријус, Екатерина, Амалија* и др., јесу, у ствари, карашевска словенска имена *Миља, Ђ'у́рећ', Марјан, Ката, Љуба* преведена на румунски језик и заведена као званична имена Карашевака. Права румунска имена која су продрла у карашевску антропонимију услед мешовитих бракова карашевских житеља са Румунима јесу *Крьчун, Петронела, Елисабета, Петришор* и др.;

- мађарска и немачка: *Јáнаш, Шáндор, Вúли, Фрúца, Терезúја* и др.;

2.4.1.2. *Презимена*:
- румунска: *Ардељáн, Бишúна, Мáзера* (*Másepa*)*, Молдовáн, Мирчóња, Ýрсу* и др. (в. Радан, 2022);
- мађарска, немачка, турска и др.: *Бенéдук, Факрáч', Лáуш, Жúгмул / Гéблер, Штéц, Мúлер / Рáмбаш, Муселúн* и др.

2.4.1.3. Надимци:
- румунског порекла: *Бр̯нsул, Бусáна, Фрумóсул, Гъска, Хóра, Љимбóња, Лýпул, Пућ'ерáн, Сáма* и др;
- мађарског, немачког, турског и другог порекла: *Óлес, Ч'úкош, Кéда, Ордáш*, *Вармеђ'áш* (<мађ.); *Фéра, Фрáнниић'*, *Форштóнт* (<нем); *Бурмáз, Ч'ýма, Ћ'óркул, Ц'áфа, Шинúк* (<тур.) и др.

2.4.2. Трагови дуготрајног контакта и суживота Карашевака са румунским банатским живљем видљиви су и у **топонимији** (в. Радан, 2015 б: 172–176; Radan, 2006: 133–137; Радан, 2018).

2.4.2.1. Топоними *румунског порекла*: *Аршúца, Вьна* (Кл)*, Кустýра, Лупшáга, Мустецóња* (Р), *Пúнет, Пóмет* (К); *Фáца* (К, Н, Кл); *Тьлва* (Л, Р); *Гро́/а/па jéпи, Вькьрéц* (Ј); *Ч'опљája* (К, Кл); *Спьртýра, Бáч'ин брéк* (Кл); *Кукýј* (Ј, К); *Дóс* (Кл), *Вéлики Дóс* (В) и др.

2.4.2.2. Топоними *немачког, мађарског, турског* порекла: *Грунáр* (Р), *Мошáнда* (Ј), *Ременкóвач'а* (Н), *Рé пч'ун* (К), *Штињáк* (Кл) (<нем.); *Фољорúје* /<мађ. *folyó* „река“/, *Кьзиле лу' Шóња* (Ј) (<рум. и мађ.); *Буразéви орéси* (К)*, Балáбан* (К), *Кáраш* - ? (КГ), *Кантáр* (К) и др.

2.5. Лексички ниво

2.5.1. Од свих нивоа језичког система, најпробојнији и најмање отпоран на стране утицаје јесте *лексички ниво*. Од *временског трајања* и *интензитета страног утицаја* зависи бројност (квантитет) *позајмљеница* које ће ући у језик прималац.

2.5.2. Лексички ниво представља прву отворену капију која омогућује продор и деловање страних утицаја на остале нивое језика/говора. Процес позајмљивања румунских лексичких елемената (као и осталих иновационих процеса у другим језичким сегментима) од стране КГ треба сагледавати такође у ширем *контексту балканистичких птоцеса,* посебно онда када исте позајмљенице или иновативни процеси у КГ налазимо и у другим српским и хрватским дијалектима/говорима.

2.5.3. Први контакти предака Карашевака са влашким /румунским/ банатским живљем догодоли су се, највероватније, у *раном средњем веку (VI-VII век)* у Банату и они трају све до данас. У раном периоду тог контакта

румунски утицај је био скроман, али се он постепено повећавао достигавши свој врхунац у XX веку. Ниједан други страни утицај није био толико дуготрајан и интензиван, због тога је *румунски утицај* у КГ најјачи, али није једини!

2.5.4. *Периферни положај*, односно *изолованост* од осталих српских говора и *билингвалност* Карашевака главни су фактори који су погодовали интензивном позајмљивању румунских лексема.

2.5.5. Румунске лексичке позајмљенице обухватиле су не само *материјалну*, већ и *духовну* културу (Radan, 1984: 349) и оне се временом прилагођавају фонетско-фонолошком, морфолошком и синтаксичком систему КГ. На семантичком плану, исто као у свиничком говору, позајмљенице испољавају бројне специфичности зависно од тога како се различите генерације односе према њима (Tomici, 1974: 165).

2.5.6. До сада су урађене класификације лексичких позајмљеница на основу два критеријума, *хронолошком* и по *доменима активности* у које су ушле позајмљенице (Radan, 1974: 137–139; Radan, 1984: 343–348).

2.5.7. Румунски утицај у лексици КГ испољава се, најчешће, на два начина: а) *директним позајмљивањем/преузимањем румунских речи*, које репродукују облик и значење, које можемо сматрати *правим позајмљеницама,* и б) *калкирањем румунских термима* и *израза***.**

2.5.7.1. *Праве позајмљенице*:

а) старе позајмљенице (до XV века) (в. Radan, 1984: 343) – односе се на дужи временски период првих контаката српских са румунским говорима, у који су уврштене румунске позајмљенице које налазимо не само у КГ, већ и у говорима других српских дијалеката. У такве, највероватније спадају следеће: *дрýм, колúба, кустýра, карýца* „цицваре, колица“, *ч'утýра, шýт, брásu* „вез на рукавима женске кошуље“, *сáра, гýша, берúгата, бýsa, флýра, капýша, кóч'ина* „име овце“*, цáрина* „ливада, ораница“, *струга, ч'ýма, мýрг* „мургаст, боја затворена попут маслинове боје“, *тажáла* и др.

б) Позајмљенице ушле у КГ од XV до средине XX века: *бáрос* „велики чекић“*, привáда* „заход, нужник“, *катрýница* „запећак“, *богаци́ја, малáј* „проја“, *пузунáр* „џеп“*, тáлпа* „табан“, *фáлка* „вилица“, *кóрда* „струна“, *торогóта* „румунски дувачки инструмент, тарагот“*, лáфта* „виолина“, *мýнћ'а* „планина“, *марéц* „горд“, *вáрул /вьрул/* „братић“*, глóта* „гомила, мноштво“, *постáјка* „махуна“, *мушýрош* „кртичњак, гомилица земље“, *љéжа* „закон“, *требунáл* „судска установа, судница“, *гувéрна* „државна влада“, *фурнáл* „висока пећ (металургија)“, *томобúл* „аутомобил“*, ћ'áнка* „дењак“, *цáва* „цев“*, кóрт* „шатор“*, вражитóра /врьжитóра/* „врачара“*, виђ'éра* (син. *вúд, вúдело*), *омењúја* „човечност, уљудност“*, флóкав* „длакав“*, слýтан* „ружан“*, сокоћ'ýтам* (син. *рач'ýнам*), *жудéц* „жупанија“*, пáгуба* „штета“*,*

кумна́т (син. *шурњак*), *депута́т* „посланик“, *сака́ра* „раж“, *пома́на* „дача“ и многе друге (в. Radan, 1984: 343–348).

в) Позајмљенице ушле почев од друге полов. XX века до данас – најбројније су: *бато́за* „вршалица“, *макара́ва* „дизалица“, *фрицидер́* „фрижидер“, *куре́нт* „струја“, *бек* „сијалица“, *пу́нга* „кеса“, *ра́дија* „радио“, *мо́била* „намештај“, *шервеце́л* „салвета“, *портофе́л* (син. *буђ'ела́р*) „новчаник“, *палто́н* „капут“, *фика́т* „јетра“ (син. *ч'р̯'на жиге́рица*), *мунч'ито́р* (син. *послова́ч'*) „радник“, *потогра́ф* и *по́за* „фотографија“, *арти́ст* „глумац“, *брике́та* „упаљач“, *конта́бил* „рачуновођа“, *а́јер* (син. *лу́фт*) „ваздух“, *фурту́на* „олуја“, *трактор́, агрикулту́ра* „пољопривреда“, *гре́ва* (син. *штрајк*), *ста́т* (син. *држа́ва*), *ч'ерере* „(писмена) молба“, *еликоптер́, зи(ј) арист* „новинар“, *ревиста* „часопис“, *абеч'еда́р* (син. *почетни́ца* < хрв) „буквар“, *ма́рфа* „роба“, *каштиг* „зарада“, *џестиона́р* „продавац“, *ре́ст* „кусур“, *витри́на* „излог“, *реце́та* „рецепт“, *(а)пендич'и́та* „слепо црево, запаљење слепог црева“, *дентиста* (син. неол. *зуба́р* < срп, хрв.), *серија́л* „серијски филм“, *га́та* „готово“, *немулцуми́тан* „незадовољан“, *авијито́р* „авијатичар“, *пагуба́ш* „губилац, онај који је претрпео штету“, *реуши́там* „успети“, *мери́там* „заслужити“, *реа́лизатам* „остварити“, *скафа́ндру* „ронилац“, *екскурсија, аутобус, милиција́н* „милицајац“, *струнга́р* „стругар“, *сто́фа* „штоф“, *то́к* „налив перо“, *банке́р, ски́јори* „скије“, *скимбато́р* „мењач“ (на ауту) и многе друге.

2.7.2. Калкирани /преведени термини и изрази:

а) потпуна калкирања: *ме пробу́ла во́да* (< рум. дијал.: m-a străbătút ápa) / син: *се знојим/*, *те́гли да у́мре* (< рум. trage să moară – в. Petrovici, 1935: 205), *би́л/удри́л ка́мен* (< рум. дијал.: o bătut piatra - в. Petrovici, 1935: 211),), *сам да́л телефо́н* (рум.. am dat telefon), *fél de fél* „разне врсте“(< рум. fel de fel), *и́дем до /по/ го́ри* (< рум. merg până /mai/ sus), *ла́м да полу́дим на́ главу* (< рум. o să înebunesc la cap), *ђ'а́нају у дла́ња* „аплаудирају, ударају длан о длан“ (< рум. bat din palme), *гр̯'чи из но́са* (< рум. strâmbă din nas), *да се уми́јеш по ру́ка* (să te speli pe mâini) / али и: *да си уми́јеш ру́ке/, је́ло* (почело је) *да изо́ди тр̯'сто* (рум. a început să iasă aluatul), *асисте́нт медика́л* (< рум. asistent medical), *те́шко ми гла́ви*/ (< рум. vai de capul meu) и др.;

б) Mot-à-mot преузимање: *вај де лу́ме* „тешко овом свету“ (< рум. vai de lume), *сирàка лу́ме* „јадни свете, тешко свету“ (< рум. săraca lume), *вај де капу́л меу* /син.: *те́шко ми гла́ви*/ (< рум. vai de capul meu), *су́та ла су́та*[b] (<рум. sută la sută), *жуми́-жума́* (< рум. jumi-juma) и др.;

в) Полукалкови (делимично калкирање – аутохтоне, словенске лексеме + румунске лексеме): *си про́ст / лу́т* („луд“) / *на́ главу* (уп. рум. eşti prost / nebun la cap), *сам сти́гал на конклу́зију* (рум. am ajuns la concluzia), *н□ма трја́бу* „нема проблема“ (рум. n-are treabă), *је тури́л у па́нику* „успаничио се“ (рум. a intrat în panică), *нр̯'маш фа́ц̨у* /син. *нр̯'маш ли́це* „немаш образа“ (рум. n-ai față /obraz/), *нр̯́си ку то́ћ'е* „фали ти нешто у глави“ (рум. nu eşti cu toate /

la cap/), *дӱш ко́нт* (рум. *ţine cont*), *свӣ ку то́т* „сви скупа“ (рум. toţi, cu tot/ului tot/), *нӭ́сам депуњи́тал /метну́л/ ч'ӭ́рере* „нисам ставио/доставио молбу“ (рум. n-am depus cerere), *постропи́ла ки́ша* /син.: *је попӱ́ска́ла ма́лко ки́ша*/ (рум. a stropit puţin ploaia –в. Petrovici, 1935: 212), *ди́гал пре́ц* „подигао цену“ (рум. a ridicat preţul), *шку́ла за шофе́ра* „ауто чкола“ (рум. şcoala de şoferi), *нӭ́си по́мај до́шал* /син.: *нӭ́си ви́ше до́шал*/ (рум. n-ai mai venit), *и́мам тенсију́њу* / крвни притисак/ (рум. am tensiune), *сам се запачи́тал* „забунио сам се“ (рум. m-am zăpăcit), *сам се ратач'и́тал* „залутао сам“ (рум. m-am rătăcit), *смо дискути́рали* „дискутовали смо“ (рум. am discutat) и многи други.

2.7.3. Поједини румунски позајмљени термини или изрази употребљавају се *напоредо* са аутохтоним или другим страним позајмљеницама истозначним терминима или изразима /синтагмама/: *асисте́нт медика́л – фе́лч'ер*), *голи́н – фагабу́нт, гру́нт – аве́ре – има́ње, магази́н - дуђ'а́н, фјерари́ја – ајзлерија, шуру́б – ш(а)раф, ба́нка – клу́па* и др. (међутим, доста је таквих аутохтоних термина и израза сасвим ишчезло из КГ).

2.7.4. Стране позајмљенице придају КГ извесну специфичну ноту, те их тако идивидуализују међу другим српским говорима.

3. Општи закључци

3.1. Један знатан део архаизама *конзервисан је* у КГ захваљујући деловању појединих балканистичких процеса и романском супстрату у условима скоро двомиленијског суживота Карашевака са другим народима, нарочито са Румунима, у мултиетничком и мултиконфесионалном Банату, услови који су истовремено подстакли развој бројних *иновационих процеса* балканистичког типа.

3.2. Најснажнији и континуирани био је румунски утицај који је захватио све нивое КГ, али није суштински изменио њихову словенску структуру.

3.3. Скоро сви иновациони процеси испољени у КГ захватили су, у појединим сегментима у мањој, у другим у већој мери, све српске говоре у Банату, посебно у његовом румунском делу (в. Радан, 2009: 299–300).

3.4. Најважнији фактор који је подржавао *иновационе процесе* и *промене* био је и остао *билингвалност Карашевака* (исто важи и за остале банатске Србе).

3.5. КГ покушавали су, колико је то било могуће у специфичним условима свога развоја, да се одупру стараним утицајима, у првом реду румунском.

3.6. КГ су били на корак од *губљења свог словенског / српског језичког идентитета*, то јест били би за пар деценија у потпуности румунизирани и тако би изгубили свој национални идентитет, што се није десило захваљујући коренитим променама насталим после 1989. године.

Литература

Ивић, 1990: П. Ивић, *О језику некадашњем и садшњем.*[Приштина – Београд]: БИГЗ – ЈЕДИНСТВО, Балканјању у српским говорима Баната, стр. 189–198).

Ивић, 1991: П. Ивић, *Изабрани огледи,* II том, *Из историје српскохрватског језика*. Ниш: Просвета.

Ивић, 2001: П. Ивић, *Целокупна дела.* II. *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод у штокавско наречје*. Сремски Карловци • Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојавића.

Младеновић, Радан, 2013: Р. Младеновић, Р. Михај, Дистрибуција енклитика у карашевским и југозападним косовско-метохијским говорима. Темишвар: *Српско језичко наслеђе на мултикултурном простору Баната* –Зборник радова са међународног научног скупа одржаног на Филолошком, историјском и теолошком факултету са Западног универзитета у Темишвару (Темишвар, 19 – 21. октобар 2012), Приредио: проф. др Михај Н. Радан, Савез Срба у Румунији, стр. 139–158.

Радан, 2006: Р. Михај, Старина Карашевака у Банату виђена кроз призму топонимије. Timişoara: Probleme de filologie slavă, XIV, Editura Universităţii de Vest, Timişoara, 2006, p. 125–142

Радан, 2007: Р. Михај, Утицај страних и савременог српског/хрватског језика на карашевске говоре. Крагујевац: *Српски језик и друштвена кретања*, *Књига 1*, Српски језик, књижевност и уметност, Зборник радова са научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (31. X – 01. XI 2006), стр. 251–262.

Радан, 2009: Р. Михај, Иновације у српским говорима у румунском Банату у светлу језичке интерференције (са посебним освртом н карашевске говоре). Београд: *Научни састанак слависта у Вукове дане. Развојни процеси и иновације у српском језику*; 38/1, МСЦ Београд 4–7. IX 2008, стр. 289–301.

Радан, 2011 б: Р. Михај, Карашевска антропонимија у прошлости и данас.Крагујевац: *Српски језик, књижевност, уметност*. Зборник радова V међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (29-30. X 2010), Књ. 1, *Књижевни (стандардни) језик и језик књижевности*, стр. 445–458.

Радан, 2011: Р. Михај, Фонологија и акценат карашевских говора. Главне особине. Букурешт: *ROMANOSLAVICA*, vol. XLVII nr. 3, Universitatea din Bucureşti, Facultatea de Limbi şi Literaturi Străine, Asociaţia Slaviştilor din România, Catedra de limbi slave • Catedra de filologie rusă, стр. 155–168.

Радан, 2015: Р. Михај, *Фонетика и фонологија карашевских говора данас. Прилог проучавању српских говора у Румунији*. Нови Сад: Филозофски факултет Нови Сад; издавач: Филозофски факултет у Новом Саду • Институт за српски језик САНУ, Београд • Матица српска, Нови Сад.

Радан, 2015 б: Р. Михај, Карашевски топоними фитонимског и зоонимског порекла. Крагујевац:*Путевима српских идиома* – Зборник у част проф. Радивоју Младеновићу поводом 65. рођендана. Уредници: Милош Ковачевић. Владимир Поломац, стр.171–179.

Радан, 2018: Р. Михај, Етничка структура становништва југозападног румунског Баната у средњем веку у светлу топонимије. București*: Romanoslavica, Seria noua*, vol. LIV, nr. 1, Editura Universității din București, стр. 79–98.

Радан, 2019: Р. Михај, Структурне и творбене карактеристике карашевске антропонимије из прве половине XVII века. Темишвар / Ниш: *Исходишта / Originations*, 5, Савез Срба у Румунији – Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији • Филолошки, историјски и теолошки факултет Западног универзитета у Темишвару • Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Editura Universității de Vest, стр. 367–388.

Радан, 2022: Р. Михај, Семантичка и творбена анализа карашевских презимена из XVI века. Timișoara: „*In Honorem Octavia Nedelku*“. (Volum omagial dedicat prof univ. dr Ovtavia Nedelcu la a 65-a aniversare; volum coordonat de: prof. dr. Axinia Crasovschi, lect. Dr. Dușița Ristin). Savez Srba u Rumuniji, 2022. / Uniunea Sârbilor din România, 2022, p. 338–351.

Радан, Ускату, 2022: Р. Михај, М-Р. Ускату, О карашевској антропонимији из XVI века. Темишвар / Ниш: *Исходишта / Originations*, 8, Савез Срба у Румунији – Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији • Филолошки, историјски и теолошки факултет Западног универзитета у Темишвару • Филозофски факултет Универзитета у Нишу / Издавачки центар Универзитета у Нишу, Филозофски факултет, 2022, стр. 235–264.

Реметић, 1997: С. Реметић, Српски призренски говор у светлу језичке интерференције. Деспотовац: *О српским народним говорима* (Научни скуп Деспотовац, 21–22. 8. 1996), стр. 155–165.

Тома, 1998: П-Л. Тома, *Говори Ниша и околних села*. Ниш: Просвета, Институт за српски језик САНУ, Београд, Српски дијалектолошки зборник XLV.

Томић, 1984: М. Томић, *Говор Свиничана*. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик, Српски дијалектолошки зборник.

Miletić, 1903: Lj. Miletić, Ueber die Sprache und die Herkunft der sog. Krašovaner in Sùd-Ungarn. Berlin: *Archiv fùr slavische Philologie*, XXV, 1903, str. 161–181.

Petrovici, 1935: E. Petrovici, *Graiul caraşovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*. București: Universitatea Regele Ferdinand I din Cluj, BIBLIOTECA DACOROMANIEI condusă de Sextil Pușcariu, nr. 8, Monitorul oficial și imprimeriile statului. Imprimeria națională.

Radan, 1984: M. Radan, Novi prilozi o uticaju rumunskog jezika u leksici karaševskih govora. București: Universitatea din București, Facultatea de limbi și literaturi străine, *Relații culturale, literare și lingvistice româno-iugoslave. Actele Simpozionului VI / Rumunsko-jugoslovenske kulturne, književne i lingvističke veze. Radovi VI simpozijuma*, București, 21-25 octombrie 1982, str. 342–352.

Radan, 1974: M. Radan, Influența limbii române asupra graiurilor carașovene din județul Caraș-Severin. Reșița: *Studii de limbă, literatură și folclor.*

Radan, 2000: M. Radan, Contribuţii privind influenţa germană asupra graiurilor caraşovene. Timişoara: *Probleme de filologie slavă*, VII, Tipografia Universităţii de Vest din Timişoara, str. 73–82.

Radan, 2009: M. Radan, Influența limbii române asupra graiurilor sârbești din Banatul românesc. [Berlin]: Thede Kahl (Hg.), *Das Rumänische und seineNachbarn*. Beträge der Sektion "Sprachwandel und Sprachkontakt in der Südost-Romania" am XXX. Deutschen Romanistentag, Frank&Time, p. 187–205.

Tomić, II: M. Tomić, Antroponimija Karaševaca. II. Нови сад: Посебан отисак из *Зборника за филологију и лингвистику*, XV/2, 1972, стр. 213–227.

Tomić, 1972: M. Tomić, Antroponimija Karaševaca. Нови сад: Посебан отисак из *Зборника за филологију и лингвистику*, XVII/1 за 1974, 1974, стр. 213–227.

Tomici, 1974: M. Tomić, Elemente lexicale românești în graiul sîrbesc din localitatea Svinița (Județul Mehedinți). [București]: *Fonetică și dialectologie* (Extras), vol IX, Editura Academiei Republicii Socialiste România, стр. 165–176.

СКРАЋЕНИЦЕ ЗА КАРАШЕВСКА НАСЕЉА

В – Водник
Ј – Јабалче
К – Карашево
Кл - Клокотич′
Л – Лупак
Н - Нермић′
Р – Равник

ТЕХНИЧКЕ СКРАЋЕНИЦЕ

бан. - банатски
буг. – бугарски
вар. – варијанта
дијал. – дијалекатски
ж.р. – женски род
КГ – карашевски говори
мађ. - мађарски
макед. – македонски
м.р. – мушки род
нем. – немачки
оКГ – остали карашевски говори
през. – презиме
рум. – румунски
с.р. – средњи род
срп. – српски
тур. – турски
уп. – упореди

Mihaj Radan

SYNTHETIC VIEW OF THE INFLUENCE OF THE ROMANIAN LANGUAGE ON CARASHOVEAN IDIOMS WITH SPECIAL EMPHASIS ON THE SYNTACTIC AND LEXICAL SEGMENTS

Summary

The introductory part of the paper presents the most basic characteristics of the Carashovean ethnic enclave emphasizing the specific development conditions of the Carashovean community over the centuries, after which the results of the process of foreign influence, especially Romanian, on the prosodic, phonetic-phonological and morphological levels of Carashovean idioms are briefly enumerated. The second part of the paper describes in more detail the processes caused by Romanian influence, bilingualism and other factors in the syntax and lexicon of the aforementioned idioms. The conclusions briefly state the causes and consequences of centuries-old development in the Romanian environment on the linguistic level, as well as the contacts of Carashoveans with the Romanian population and the bilingualism of the Carashoveans.

Keywords: Banat, Carashoveans, Carashovean idioms, Romanian influence, results of Romanian influence, bilingualism.

Драга И. Бојовић [1]
Универзитет Црне Горе
Филолошки факултет у Никшићу

УДК 811.163.41'28(497.16)
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.47

ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈА У ЦРНОЈ ГОРИ У СВИЈЕТЛУ СРПСКЕ ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈЕ

У раду се анализира савремени статус дијалектолошких истраживања у Црној Гори у контексту српске дијалектологије. Аутор указује на системску маргинализацију српског језика и ревизију научне баштине истакнутих лингвиста ради промоције црногорског језика као засебног стандарда. Посебан фокус стављен је на методолошке апсурде у новијим граматикама и наставним програмима, гдје се дијалекатске особине произвољно уздижу на ниво језичке норме. Рад афирмише потребу за повратком научним критеријумима ареалне лингвистике и заштитом интелектуалне својине српске дијалектологије.

Кључне ријечи: српска дијалектологија, Црна Гора, стандардизација, српски језик, црногорски језик, социолингвистика, научна етика.

Међу областима лингвистике које су биле подложне учесталим злоупотребама, посебно мјесто заузима дијалектологија, а самим тим и акцентологија српскога језика. Ненаучно и бескритеријумско издвајање појединих дијалекатских особина, те њихова промоција као језичких елемената некаквог „новог" језика, урушава принцип „еластичне стабилности". Оваква стихија не само да разграђује језичку супстанцу у домену науке о језику, већ производи негативне посљедице и на институционално-друштвеном плану.

Наш преглед овдје мора бити сумаран, пратећи редослијед преименовања, односно доименовања српског језика (вуковског типа) у хрватски, бошњачки/босански и црногорски.

Сазријевајући као филолог у својој мисији изградње књижевног језика, Вук Стефановић Караџић се, прошавши кроз неколико развојних фаза и неуморно путујући свим крајевима српскога говорног подручја, 1836. године коначно приклонио ијекавштини. Међутим, он се не опредјељује за њен рустични варијетет из претходне фазе, већ за онај који својом структуром надилази било који појединачни дијалекатски идиом и постаје наддијалекатски. Природно је, дакле, што се овако кодификован и унификован језик издвојио од своје матице – говора источне Херцеговине. То је заправо кључна компонента његовог рада која има реформаторско обиљежје, али и најзначајнија етапа у изградњи српског стандардног језика – фаза селекције, тј. одабира.

[1] dragabojovic@t-com.me

Свако касније „превредновање" дијалекатске базе водило је дестандардизацији српскога језика. Српскохрватски (Вуков) језик, односно српски штокавски, промовисан је у хрватски, тј. новохрватски, који данас на комуникацијском плану вјероватно не одговара ни самим Хрватима, управо зато што је вјештачки кодификован и наметнут како би се инсистирало на „етничкој" посебности.

> „На питање да ли су Срби и Хрвати у далекој прошлости говорили једним језиком или једним нарјечјем, ставови филолога нису усаглашени. Став је најугледнијег филолога 19. вијека, Вука Караџића, да су Срби и Хрвати у најдаљој прошлости можда и били један народ, али да су се на основу језика раздвојили. Срби су, по Вуку, без обзира на вјеру, сви они који говоре штокавски. Хрвати су они који говоре чакавски, односно кекавски (кајкавски), док је назив за језик којим говоре Срби – српски језик. Ово Вуково мишљење није било усамљено; слично или у детаљима различито, мислили су и други слависти прве половине 19. вијека. Став је најугледнијег хрватског слависте 19. и 20. вијека, Ватрослава Јагића, да су Срби и Хрвати један народ који је само историја раздвојила. Према овом схватању, они се не разликују по језику, већ по вјери: Хрвати су католици, а Срби православци. Назив језика једног народа – Срба и Хрвата са двије вјере и двије историје – требало би, стога, да буде двочлан: српски или хрватски, односно српскохрватски. Послије Вукове смрти, све је већи број лингвиста, како хрватских тако и српских, прихватао Јагићеве тезе, које су остале доминантне готово до распада Југославије. Ипак, већ између два свјетска рата превладало је схватање да Срби и Хрвати нису један, већ два народа. Након тога се константно инсистирало, првенствено са хрватске стране, на постојању двају језичких израза, односно двају језика, све док се њихови називи нису потпуно раздвојили.
>
> Тако смо у свијести о језику поново враћени у период прије илираца. У то вријеме су Срби писали својим језиком (штокавским), а Хрвати својим дијалектима (кајкавским и чакавским). Да се таква пракса наставила, вјероватно не би дошло до дубљих спорних проблема између Срба и Хрвата, бар када је ријеч о језику. Међутим, одређене политичке снаге су увиђеле да ће хрватски етнички простор остати изузетно сужен уколико се ограничи само на чакавско и кајкавско нарјечје. Због тога су претензије усмјерене ка знатно раширенијем штокавском нарјечју.
>
> Теза о томе да је народни језик Срба и Хрвата један језик постаје неодржива. Нема Срба (осим у занемарљивом броју) који говоре чакавски или кајкавски; Срби говоре искључиво штокавски. С друге стране, став да су Хрвати изворно били и чакавци и кајкавци и штокавци такође је неутемељен, јер је у периоду прије Илирског покрета само мали проценат Хрвата говорио штокавски. Таква теза могла се вјештачки одржавати само на политичким, а не и на филолошким темељима" (Милосављевић, 2002: 46).

У процесу разградње српскога, односно српскохрватског језичког система, примјетна је бескритеријумска употреба термина *књижевни израз* и *говор/говори* (свјесно бркање појмова језик–говор). Ови термини, који

су изворно територијалне ознаке књижевног стваралаштва и живог народног говора, политички се промовишу у засебне језике, што је случај са бошњачким/босанским, као и са црногорским језиком.

> „Када је ријеч о утицају политике на науку о језику у домену дијалектологије и разграничења блискосродних јужнословенских језика, треба поменути занимљиву и изазовну тезу Павла Ивића, изнесену у једном од његових посљедњих радова. Ивић указује на то да схватање о заједници кајкавског, чакавског и штокавског нарјечја – тј. о њиховој припадности једном дијасистему ранга језика, како би рекао Далибор Брозовић – не почива на чисто дијалектолошкој аргументацији (Ивић, 1989). Према Ивићу, ово схватање „никада није почивало на правим дијалектолошким мерилима, него политичким, или, ако хоћете, социолингвистичким", који се огледају у чињеници да је постојао заједнички српскохрватски стандардни језик.
>
> Након раскидања стандарднојезичког заједништва, што је била директна посљедица национално-политичких опредјељења, отпали су разлози „за оперисање појмом дијалекатске заједнице", односно за схватање да штокавско, чакавско и кајкавско нарјечје припадају једном језику. Ово је утолико оправданије што се кајкавско нарјечје, које је искључиво хрватско, „од чакавског и штокавског разликује више него од словеначког језика". Ако је ова Ивићева тврдња тачна – а чини се да јесте, јер је до сада нико није оповргао – онда се може закључити да се даље инсистирање на једном (кајкавско-чакавско-штокавском) дијасистему не темељи на лингвистичким, већ управо на политичким критеријумима. Ти критеријуми произилазе из политичке потребе да се тронарјечно дијалекатско јединство потврди и сачува у оквиру самосталне хрватске државе. И сама дисолуција заједничког стандардног језика посљедица је, у крајњој линији, политичких сукоба и разлика. Иако су у дугом временском периоду дјеловали и други социолингвистички фактори, политички фактори су били одлучујући" (Шипка, 2006: 13–14).

Методама политичке моћи олако се руше фундаменталне научне истине, како општесвјетске, тако и – што је посебно поражавајуће – научна постигнућа лингвиста поријеклом из Црне Горе. То укључује и занемаривање основне структурне дистинкције између језика и говора. Услиједе тога су црногорски говори, у интерпретацији некомпетентних лингвиста и лаика, ступили у потпуно нове односе наспрам српског језика: 1) поједине дијалекатске особине црногорских говора поистовјећују се са „црногорским језиком", или се 2) „црногорски језик" лаички изједначава са српским, односно српскохрватским језиком. Оваква пракса директно је у супротности са традиционалном научном дефиницијом црногорских говора. Како истиче Драго Ћупић, на овој територији нема појаве коју није могуће наћи и на другим подручјима српскохрватског језика. Сходно томе, није могуће говорити о црногорским говорима са значењем придјевског дијела ове синтагме као о нечему што је „своје", а не уједно и српскохрватско. Чак и у случају појединих лексичких специфичности, треба помишљати на словенску старину или

специфичне лексичке утицаје, а не на засебан систем. Говори Црне Горе, заправо, припадају изузетно широком мозаику српскохрватских дијалеката и не чине затворен систем (Ћупић, 1984: 103–104).

Процес стварања „политичких језика" (што је појава јединствена у свијету) најапсурднији је управо зато што књижевно-језичко јединство Србије и Црне Горе кроз историју никада није довођено у питање, без обзира на политичка и државна уређења. Наиме, „разградња" вуковског наддијалекатског идиома, као идеалне подлоге за изградњу српског језичког система, одвијала се и одвија се кроз негирање источнохерцеговачког неорганског идиома као потке стандардног српског језика. Уједно се настоји створити утисак о некој дводијалекатској бази српскога језика (која би обухватала источнохерцеговачки и шумадијско-војвођански дијалекат). Иако се замјена *јата* узима као један од битних критеријума класификације штокавских дијалеката, екавски и ијекавски изговор као разликовна црта не значе, нити могу значити, дводијалекатску основицу вуковског српског књижевног језика. Како наводи Милош Ковачевић, позивајући се на ставове професора Симића и Стојана Новаковића, стандардни језик „толерише једино неуједначеност при изговору рефлекса 'јата', а у свему другоме захтијева једнообразност. А темељ те једнообразности или, како би Вук рекао, њена 'опћа правилност' јесу главне особине источнохерцеговачког дијалекта" (Ковачевић, 2006: 291). Та тзв. дводијалекатска основа злоупотребљава се и при доказивању наводних структурно-генетских разлика између српског и хрватског језика (Стјепан Бабић, Марио Грчевић). Најекстремније ставове заступају Војислав Никчевић и Марио Грчевић, који негирају и сам назив *источнохерцеговачки*, тврдећи да „ако ту основу зовемо источнохерцеговачком, било би примјерено звати је црногорском". О тој „примјереној" произвољности јасно свједоче размишљања о граматици црногорскога језика. Како наводи Никчевић, *граматика црногорскога језика*, за разлику од српског, хрватског и босанског ијекавског књижевног језика вуковског типа – којима је новоштокавски „источнохерцеговачки" идиом, а у ствари црногорски језик, дијалекатска основица – не полази од традиционалне Караџић–Белићевске структуре и кодификоване норме, јер их сматра „погрјешнијем, заснованим тако да су Црногорци, Срби, Хрвати, Бошњаци (Муслимани) и други јединствен народ и нација" (Никчевић, 2001: 7).

На лингвистичком плану, пак, примјетна је подршка промовисању „црногорскога језика" преко акцентологије, односно препоруке хрватског лингвисте Ива Прањковића да се у „стандардноме говору" треба водити рачуна и о утицају нагласка црногорских центара – Цетиња и Подгорице (Прањковић, 2001: 304). Тога се, међутим, нијесу досјетили ни аутори „црногорске граматике", вјероватно улијед недостатка стручности, већ им је акценатски систем просто преписан из источнохерцеговачког дијалекта. Заиста не чуди од „лингвисте" таквог кова поистовјећивање источнохерцеговачког идиома

са црногорским језиком, нарочито када на другом мјесту наводи да се „његова особитост као општијега и проширенијега... састоји управо у томе што му је норма кодификована и у граматичкој структури и у лексичком благу. Према тој норми формиран је језички ос'ећај као психолошка категорија о његовој неповрједивости у говорној и писаној пракси његовијех корисника" (Никчевић, 2001: 8). Или, како наводи на другом мјесту: „језик црногорски, попут сваког другог језика (говора), сачињен је од реченица (као мисли израженијех ријечима): Црногорци су народ и нација, ријечи су састављене од слогова..." (Исто: 38). Никчевић, који по занимању није лингвиста, у свој пројекат „црногорског језика" без икаквих критеријума уводи три гласа из дијалеката, који нису особеност само говора у Црној Гори, већ и говора у Босни и Херцеговини и Србији. То је само једна од „новина" у обимном тексту преписаном из граматика српскога и хрватскога језика. Тако, на примјер, за глас *s* (*dz*) каже: „Сугласник 's' звучни је парњак консонанту 'c' и општи је глас у црногорскоме говорном, односно књижевном језику". Према њему, овај сугласник није присутан само при брзом изговору у примјерима попут *подзид* (*nosuд*), *предзадњи* (*prezadњи*) или *отац га је* (*otas га је*) – што је карактеристично и за српски, хрватски и босански језик – већ је он „доспио у црногорски из прасловенског, посредством 's' у билингвалнијем контактима словјенскога и романскога далматскога, односно касније из италијанскога и венецијанског језика" (Никчевић, 2001: 31–32). Говори Црне Горе, иначе дијалекатски подијељени на прогресивније и архаичније, показују велику шароликост и у погледу (и)јекавског јотовања, које се често неосновано проглашава за искључиву „црногорску особеност" (Глушица, 1997). На терену се срећу облици попут *ђед*, *ђевојка*, *ћерати* упоредо са облицима *дјед*, *дјевојка*, *тјерати* (Бојовић, 2025). Што се тиче и овог питања, Вук Караџић је, изграђујући српски књижевни језик као врстан стилиста, пажљиво ослушкивао говоре Дубровника, Црне Горе и Босне. Ијекавско јотовање гласовних група *mě* и *dě* постоји као стилски обојена варијанта и дио локалног народног израза, али не и као неопходан елемент општег стандарда. А какав је заправо статус гласова *ś* и *ź* у говорима Црне Горе, односно у монографијама о народним говорима? Ти гласови су данас препознатљиво обиљежје једног од два црногорска језика (цетињског), јер постоји и други (никшићки)? Истраживања Јована Вуковића показују ову слику: „Немамо у Пиви и Дробњаку *ś* и *ź* у случајевима када се *с* и *з* нађу испред *ћ* и *ђ* (*ишћерати*, *ижђељати*), гдје би шушкави фрикативни глас *ш* или *ж* био мало умекшан [...] како би се умекшало свако обично *ш* и *ж* испред меког гласа" (Вуковић 1939: 47). Вуковић даље појашњава да се ови гласови могу јавити ако се иза *с* и *з* (обично у префиксу) налазе палатали *ћ* и *ђ* (а често и *љ* и *њ*), тј. данашњи меки гласови. Природно је да се у таквим случајевима јаче осјећа фрикативни елемент, па бисмо ту имали „прелазне звукове" [ист. Д. Б.] *ś/š*, *ź/ž*: *ис'шћерати*, *из'жњеговати*. Ипак, он напомиње да „у говори-

ма јужнијим, како нам то показује Вушовићев материјал, процес јотовања ових гласова узима више размјера, обухвата и понеке случајеве јотовања којима је у овоме говору сметала граница слога, усто и осећање границе у сложеној речи (*из'една*, *из'едначити*, *с'едним – с једним*)" (Исто: 45). Такође, наводи се Вушовићев примјер *кођи* и *уђати* (*уђо*, *уђашем*, *уђак* итд.), гдје би комбинација *з+ј* дала *ђ*, а не *ź* (Вуковић, 1939: 46). У источноцрногорским говорима „не само као резултат јотовања, већ и као резултат једначења сугласника, срећемо *ś* и *ź*, иако не увијек подједнако одређено: *з+ћ* > *źћ* (*из'ћерати*), *с+ћ* > *śћ* (*śћућурат*, *Śћепо*), *з+ђ* > *źђ* (*из'ђеља*). Код појединаца, а у неким мјестима и уопште [ист. Д. Б.], јаче је развијен фрикативни елемент од палаталног: *Шћепан*, *ишћетало*..." (Стевановић, 1933: 35). С друге стране, у говору Пљеваља, за разлику од других говора у Црној Гори, *с* се не јотује обавезно и у свим случајевима испред *јата*: *с'едио* (али и *сидио*), *с'еђела* (*сиђела*), *с'утра/сутре* (Ћупић, 1970: 85). Нејотовани облици су такође карактеристика говора Потарја. Очито је, чак и на основу овако сумарног приказа стања на терену, да се може говорити о фонетској и системској нестабилности поменутих гласова. Ови гласови нису ексклузивно обиљежје црногорских говора, већ свих ијекавских, па чак и неких екавских говора (о овоме детаљно в.: Јовановић, 2011).

Сам назив књиге, као потке за нови стандар, „CRNOGORSKI JEZIK, naučno-metodološke osnove standardizacije crnogorskoga jezika" садржи својеврсни апсурд, јер је ово дјело, очито, писано по унапријед задатом циљу. Иако наслов може дјеловати примамљиво јер претендује на научну утемељеност, у самој књизи изостају и објективна наука и доследна методологија. Уосталом, њен аутор се изражава футуристички: „Pravila govorenja povezaće se [Д. Б.] s pravilima akcentovanja. Pokazaće se [Д. Б.] što akcenatski sistem crnogorskoga jezika povezuje s akcenatskim sistemom štokavskog sistema i što taj akcenatski sistem čini posebnim. U nešto daljoj budućnosti izradiće se [Д. Б.] priručnik koji će uspostaviti odgovarajuća pravila govorenja s odgovarajućim pravilima pisanja…" (Silić 2010: 7). Ипак, чак и овај хрватски лингвиста индиректно доводи у питање постојање црногорског језика питањем: „Kako dokazati da crnogorski jezik jeste i kako ga, ako jeste [Д. Б.] opisati?" (Isto: 7), покушавајући да га објасни кроз призму неоструктурализма и учења Сосира и Козеријуа (*De Saussurea i Coseriua*).Тумачења општих лингвистичких термина (стандардни језик, систем, кодификација, норма, узус, говор) више наликују општем приручнику, али посебну пажњу привлачи упозорење: „Treba dakle strogo razlikovati jezik kao sistem od jezika kao standarda" (Silić, 2010: 8). Управо је то „окосница" ове стандардизације, која полази од тезе да је „organski idiom poseban i prepoznatljiv govor nekoga kraja" (Isto: 8). Испада, дакле, да је „црногорски крај" органски идиом за стандардизацију засебног језика, при чему аутор не прецизира шта тај „крај" тачно подразумијева, већ сву аргументацију своди на синтагму „црногорски органски говори".

О (не)уједначености методологије изградње „црногорског језика" најбоље говори терминолошка неусклађеност оног малог броја лингвиста који у том процесу учествују. И даље је актуелан спор око суштинског питања: шта је и какав је „црногорски језик"?! Док једни (Силић, Чиргић...) заступају тезу да је ријеч о потпуно посебном језику, други (Глушица и др.) сматрају да српски језик просто треба преименовати у црногорски. Насупрот Силићевој уопштеној одредници о „црногорским органским говорима", Аднан Чиргић – коаутор *Граматике црногорскога језика* и представник онога што сам назива „монтегристиком" – уводи појам „општецрногорски језички слој". Као примјер тог слоја наводи се, рецимо, облик *виђи*, иако је општепознато да он није „општецрногорски". Према тој замисли, поменути слој би требало да представља дијалекатску основицу новог стандарда. Међутим, чињеница је да је „да би унутар једног дијалекатског континуума настали различити стандардни језици, неопходно узети различите дијалекте за основицу. То код стандардних језика у Хрватској, Србији, БиХ и Црној Гори није био случај, јер је за стандард свуда узета штокавица. Тако је настао један стандардни језик са неколико национално различитих центара – полицентрични стандардни језик" (Cooper 1989: 139).Чиргић поистовјећује „црногорске говоре" са „црногорским језиком" и, сходно томе, говори о изради „дијалектологије црногорског језика". За истакнуте истраживаче ових говора (као што су Вушовић, Стевановић, Ружичић, Бошковић, Вуковић, Вујовић, Барјактаревић, Милетић, Пешикан, Станић, Ћупић, Петровић, Пижурица, и други), аутор тврди да им је „матерњи језик био црногорски" (Чиргић, 2011: 58). Сувишно је истицати како се оваква ретроактивна квалификација може назвати са становишта интелектуалне својине и научне етике. И не само то, већ Чиргић имплицира да су поменути лингвисти вршили истраживања и објављивали монографије како би „доказали постојање два строго поларизована дијалекта који захватају црногорски простор (не поклапајући се с црногорским државним границама)". Истраживачи тих говора, што је за науку природно, нису полазили од аргумента црногорске државности (што би било антинаучно), нити од савременог политичког детерминатива „црногорски" (који је кроз историју варирао), већ од научне истине и чињеница на терену. Чиргићева аргументација се, међутим, темељи на томе да ли су истраживачи употребљавали придјев „црногорски" или не, што он провјерава „са становишта данашњих сазнања из области црногорске дијалектологије и монтенегристике уопште". Упоређујући тумачења двојице водећих дијалектолога поријеклом из Црне Горе, он тврди: „Разлика између та два аутора (Ћупића и Пешикана) је у томе што први синтагму *црногорски говори* сматра неприхватљивом, а други је и сам употребљава". Међутим, навођењем самих цитата, Чиргић демантује сопствену тезу. Ћупићев став да „на овој територији нема појава које није могуће наћи на другим подручјима српскохрватског језика" и да се синтагма *црногорски говори* не може посматрати као нешто

искључиво „своје", а не и српскохрватско, никако не значи да је та синтагма за њега била неприхватљива као територијална одредница. Такође, то што Митар Пешикан употребљава термин *црногорски говори* не може бити никакав доказ Чиргићевих хипотеза. Код Пешикана су синтагме *црногорски говори* и *говори Црне Горе* чисти синоними.

Аутор *Класификације црногорских говора* (Чиргић) и сам мора да призна да се простирање језичких појава не завршава на државним границама Црне Горе. Ипак, он одбија да прихвати научне аргументе ареалне лингвистике о територији простирања дијалеката, дајући апсолутни примат политичком атрибуту „црногорски". Чињенице дијалектологије, међутим, не може промијенити ни атрибутска, ни синтагматска употреба било које политичке одреднице. Остаје непознаница на која тачно сазнања аутор мисли када наводи да се многе особине данас квалификују као „црногорске", осим ако не реферише на она која имају унапријед задат идеолошки предзнак. Упадљиво је да он уопште не помиње новије монографије са простора Црне Горе (нпр. *Говор Паштровића, Говор Језера и Шаранаца* и друге), као ни низ синтетичких дијалектолошких радова аутора монографије Говор Паштровића, Миодрага Јовановића. Чиргић Црну Гору третира као „центар јављања језичких појава које маркирају одређени простор или говор", али се поставља логичко питање: како то може бити искључиво Црна Гора, када и сам признаје да се те појаве не завршавају на њеним државним границама? Простор Црне Горе јесте изузетно занимљив за дијалектологе, али у том смислу довољно је погледати *Морфонолошке процесе у српскохрватском језику*, Радоја Симића, и видјети да се говор Пиве и Дробњака узима за дијалекатско средиште – међутим, то је само један говор на простору данашње Црне Горе, а не „Црна Гора" као цјелина. За сопствену класификацију црногорских говора, овај аутор свјесно не узима у обзир мноштво особина описаних у бројним дијалектолошким студијама и монографијама које се односе на различите крајеве Црне Горе. Умјесто тога, он издваја само одређене „крупније" [ист. Д. Б.] заједничке особине за источнохерцеговачки дијалекат и зетско-сјенички (зетско-јужносанџачки). Иако су различита терминолошка рјешења неминовност у науци, тенденциозно издвајање појединих дијалекатских црта као заједничких за два различита дијалекта, а све у циљу вјештачког формирања „црногорског општејезичког слоја", равно је произвољном поређењу било која два штокавска дијалекта ради постизања унапријед задатог политичког циља.

Сва ова дешавања није могуће представити на ваљан начин зато што су потпуно несистемска, али она себи крче пут право у најоосјетљивију и циљану категорију, а то је образовни систем.

> „У образовним исходима за други разред средње школе у Црној Гори предвиђено је да се ученик упозна са Вуковом реформом, Бечким књижевним договором и Новосадским договором, што представља историјске темеље срп-

ског, а касније и српскохрватског стандардног језика. Међутим, у наставној пракси се примјећује апсурд: назив „српски" се систематски изоставља, док се као позитиван исход уводи искључиво „кодификација и стандардизација црногорског језика". Јасно је да овакво замјењивање термина није оправдано ни лингвистички, нити социолингвистички. Овакав вид манипулације служи првенствено као средство изградње посебног националног идентитета кроз образовни систем. У прилог наведеној тези свједочи и литература која је званичним програмом препоручена наставницима. У попису библиографских јединица потпуно су изостављена капитална дјела која обухватају изучавање српског језика и књижевности. Умјесто тога, међу препорученом литературом доминирају радови Аднана Чиргића и Војислава Никчевића, као што су: *Dijalektologija crnogorskoga jezika* (Cetinje, 2017), *Gramatika crnogorskoga jezika* (Podgorica, 2010), те студије о класификацији црногорских говора и историји језика (Nikčević, 1993, 1997, 2001). Овакав избор литературе намеће недвосмислен закључак: наставни програм у Црној Гори се ослања искључиво на дјела која промовишу концепт црногорског језика као засебне језичке норме, занемарујући научне чињенице о његовом историјском и дијалекатском поријеклу" (Газдић, 2025).

Дијалектолошка истраживања у Црној Гори дала су несумњив допринос српској дијалектологији, а овај рад је настојао да прикаже те доприносе, као и околности у којима се они данас (ре)интерпретирају. Посебно мјесто заскужује размотрање институционалних оквира истраживања српског језика – од индивидуалних научних ангажмана до улоге ЦАНУ и малог броја невладиних институција – али и парадоксална ситуација у којој је српски језик маргинализован у образовном систему. Ово укључује и стање на студијама филологије на Филолошком факултету, гдје се спроводи ретроактивно прикупљање грађе за тзв. „корпус црногорског језика од 90-их година". Какви критеријуми одређују такве подухвате и пројекте остаје непознато, као што су присутна изненадна савремена настојања ка редефинисању културног идентитета која се огледају у изјави декана Филолошког факултета, Игора Лакића, који Његоша именује 'оцем црногорског језика' (Redakcija Pobjede, 2025). Оваква тврдња стоји у директној супротности са примарним историјским изворима, личним опредјељењем пјесника и владике, и лингвистичким критеријумима. Несклад указује на тежњу круцијалних институција да историјске личности и њихово дјело идеолошки прилагоде савременом политичком контексту.

У раду се посебно наглашава проблем ревизије досадашњих научних резултата и терминологије српске дијалектологије у функцији промоције „црногорског језика" као засебног система, што представља опасан преседан са становишта научне етике и интелектуалне својине. Аутор полази од увјерења да је неопходно вратити расправу у строге оквире лингвистике и социолингвистике, те покренути озбиљан институционални дијалог о статусу и будућности српског језика у Црној Гори.

Литература

Бојовић, 2025: *Говор Потарја*: Подгорица, ЦАНУ.

Вуковић, 1939: Ј. Вуковић, Говор Пиве и Дробњака. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, књ. IX, Српска краљевска академија.

Газдић, 2025: Ј. Газдић, *Наставни програми и уџбеници матерњег језика у Црној Гори: присвајање и интерпретација српског језичког и културног насљеђа* (рад изложен и предат за штампу на конференцији коју организује Задужбина Кнез Мирослав Хумски под *називом Историјски слојеви српског идентитета:прошлост у функцији разумијевања садашњости*, Требиње.

Статус српског језика и ћирилице у Црној Гори данас, у: *Српско језичко и књижевно насљеђе на простору данашње Црне Горе*. Никшић: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори.

Глушица, 1997: Р. Глушица, Нека колебања у нашим правописним приручницима у односу на ијекавску норму, у: *Трећи лингвистички скуп „Бошковићеви дани”*. Титоград: ЦАНУ.

Ивић, 1989: П. Ивић, Језик и национални идентитет, у: *О језику некад и сад*. Београд: БИЗ „Просвета”.

Јовановић, 2011: М. Јовановић, О фонолошком статусу сугласника ś и ź у црногорском језику. Подгорица: *Октоих: часопис Одјељења за српски језик и књижевност Матице српске – Друштва чланова у Црној Гори*, I, 1–2, 149–161.

Ковачевић, 2006: М. Ковачевић, Говор Херцеговине као једина основа српског књижевног језика, у: *Списи о стилу и језику*. Бања Лука: Источник.

Милосављевић, 2002: П. Милосављевић, *Срби и њихов језик: хрестоматија*. Београд: Требник.

Стевановић, 1933: М. Стевановић, Источноцрногорски дијалекат. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, књ. IV.

Ћупић, 1970: Д. Ћупић, Говор Пљеваља. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XVIII.

Ћупић, 1984: Д. Ћупић, Библиографија говора Црне Горе, у: *Црногорски говори*. Титоград: ЦАНУ.

Чиргић, 2010: A. Čirgić, J. Silić, I. Pranjković, *Gramatika crnogorskoga jezika*. Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke.

Шипка, 2006: М. Шипка, *Језик и политика*. Београд: Београдска књига.

Nikčevič, 1993: V. P. Nikčević, *Crnogorski jezik I*. Cetinje: Matica crnogorska.

Nikčević, 1997: V. P. Nikčević, *Crnogorski jezik II*. Cetinje: Matica crnogorska.

Nikčevič, 2001: V. P. Nikčević, *Gramatika crnogorskoga jezika*. Podgorica: Dukljanska akademija nauka i umjetnosti.

Pranjković , 2001: I. Pranjković, Za demokratizaciju hrvatske ortoepske norme, u: *Jezik i demokratizacija*. Sarajevo: Institut za jezik.

Redakcija Pobjede, 2025: https://www.pobjeda.me/clanak/dekan-filoloskog-fakulteta-njegos-je-otac-crnogorskog-jezika, Objavljeno: 28. 9. 2025. 11.03

Silić, 2010: J. Silić, Naučno-metodološke osnove standardizacije crnogorskoga jezika, u: *Crnogorski jezik*. Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke.

Čirgić, 2008: A. Čirgić, O klasifikaciji crnogorskih govora. Cetinje: *Lingua Montenegrina*, br. 2.

Čirgić, 2011: A. Čirgić, *Crnogorska dijalektologija*. Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost.

Čirgić, 2017: A. Čirgić, *Dijalektologija crnogorskoga jezika*. Cetinje: Fakultet za crnogorski jezik i književnost.

Cooper, 1989: R. L. Cooper, *Language Planning and Social Change*. Cambridge: Cambridge University Press.

Draga Bojović

DIALECTOLOGY IN MONTENEGRO IN THE LIGHT OF SERBIAN DIALECTOLOGY

Summary

Dialectological research in Montenegro has provided a significant contribution to Serbian dialectology, and this paper aims to present those contributions as well as the contemporary circumstances in which they are realized. Special attention is given to the institutional frameworks of Serbian language research—ranging from individual scholarly engagements to the role of CANU—as well as the paradoxical situation in which the Serbian language is marginalized within the educational system, including philological studies at the Faculty of Philology. The paper highlights the problem of revising established scientific results and terminology of Serbian dialectology for the purpose of promoting the "Montenegrin language" as a distinct system, which is assessed as a dangerous precedent from the standpoint of scientific ethics. The study proceeds from the belief that it is necessary to return the discourse to the domain of linguistics and sociolinguistics and to initiate a serious institutional dialogue regarding the future of the Serbian language in Montenegro.

Keywords: Serbian dialectology, Montenegro, Montenegrin language, standardisation, sociolinguistics, scientific ethics.

Васил С. Дрвошанов[1]
Институт за македонски јазик
„Крсте Мисирков", Скопје
Република Северна Македонија

УДК 811.163.3'286
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.48

ДИЈАЛЕКТИТЕ ВО СВЕТЛИНАТА НА АРЕАЛНАТА ЛИНГВИСТИКА

Денешната научна дисциплина дијалектологија на словенските јазици во своите проучувања ја користи методологијата на ареалната лингвистика. Врз темелите на ареалната лингвистика се работи на мегапроектот во славистиката *Општословенски лингвистички атлас*, според чиј образец се работат и одделни национални атласи. Во македонистиката дијалектолозите се обединети околу проектот *Македонски дијалектен атлас*, од кој досега се реализирани два колективни атласа: *Македонски дијалектен атлас: Пролегомена* и *Македонски дијалетен атлас: Од ризницата на картотеката – лексички материјали*. Првиот труд, што излезе во 2008 година, е воведен том од дваесет и три дијалектолошки лексичко-семантички единици, а актуелниот том, што излезе во 2024 година, е од педесет дијалектолошки единици. На оваа *Тркалезна маса* авторот го изнесува искуството од работата на проектот *Македонски дијалектен атлас* во Македонија.

Клучни зборови: дијалектологија, методологијата на ареалната лингвистика, дијалектен материјал, семантички гнезда (полиња), индекси, карти со коментар, *Македонски дијалектен атлас*.

Денешната научна дисциплина дијалектологија на словенските јазици во своите проучувања ја користи методологијата на ареалната лингвистика. Врз темелите на ареалната лингвистика се работи на мегапроектот во славистиката *Општословенски лингвистички атлас*, според чиј образец се работат и одделни национални атласи. Во македонистиката дијалектолозите се обединети околу проектот *Македонски дијалектен атлас*, од кој досега има изработено индивидуални трудови од македонските дијалектолози во вид на магистерски работи или докторски дисертации и голем број статии од наши и од странски научници. Радува фактот што досега се реализирани два колективни атласа: *Македонски дијалектен атлас: Пролегомена* и *Македонски дијалетен атлас: Од ризницата на картотеката – лексички материјали*. Првиот труд, што излезе во 2008 година, е воведен том од дваесет и три дијалектолошки единици, а актуелниот том, што излезе во 2024 година, е од педесет дијалеколошки единици.

На оваа *Тркалезна маса* сакам да го изнесам искуството од работата на проектот *Македонски дијалектен атлас* (МДА) во Македонија.

[1] vasildrvoshanov@yahoo.coim

На почетокот ќе речам дека дијалектологијата е неатрактивна област за истражувачите, особено за помладите. Таа е „тешка“ научна област, затоа што од истражувачот бара познавање на повеќе лингвистички дисциплини: фонологија, морфологија, синтакса и лексикологија со фразеологија и тоа проучувани од балканолошки аспект. Македонскиот лингвистички ареал од странските лингвисти е наречен „јазична лабораторија“, затоа што на македонската јазична територија, освен македонскиот јазик, суштествуваат повеќе јазици, коишто се испреплетени во текот на вековите. Освен тоа, од истражувачот се бара познавање и на сродните области, првенствено историја и географија. Со други зборови речено, од истражувачот се бара повеќестрана личност, вклучувајќи ја и моќта на истражувачот за теренска работа. Сето тоа го усложнува интересирањето на истражувачите за дијалектите, но не го прави невозможно.

Што треба да се направи за да почне работата на таков проект? Ќе зборувам од македонското искуство.

Најпрво треба да се формира Одделение за дијалектологија при определена научна институција и да се обучи кадар.

Пред да се појде на теренско истражување, неопоходно е да се изработи прашалник за собирање дијалектен материјал за единствена, еднообразна анкета со фонетско писмо, особено за гласовите што ги нема во стандардниот јазик. Но, пред изработката на прашалникот треба да се направи преглед на проблемите за дијалектите што ќе бидат предмет на проучувањето. Исто така, треба да се направи дијалектна мрежа на пунктовите на дијалектниот ареал. Дијалектниот материјал треба да биде распореден по тематски подрачја. Притоа, треба да се направи избор на дијалектниот материјал. (Овде се мисли на лексика со фонетски, со морфолошки, со зборобразувачки, со синтаксички и со други позиции.)

Со цел да има уверливост на дијалектниот материјал, исто така, треба да се наведат генералии за експлораторот, за информаторот и за селото и населението со топониомастика. Забележаниот дијалектен матерејал во тетратки се архивира во Одделението за дијалектологија.

По извршеното теренско испитување на определен пункт (село), секој одговор од дијалектниот материјал се испишува на определени ливчиња (фиши) во два примерока. Едниот примерок останува во специјалните перфорирани тетратки, а другиот примерок се внесува во картотеката по семантички гнезда (полиња). Откако ќе биде собран дијалектниот материјал, се подготвуваат индекси за секое прашање со одговорите што се добиени на теренот. Од индексите се добива извесна претстава за дистрибуцијата на определено дијалектно прашање на сета територија. Потоа се пристапува кон подготовка на легенда со симболи. Се прави хиерархија на симболите, според честотата на дијалектната појава. Вообичаено на прво место е кругот, на второ место е квадратот, на трето место е триаголникот итн. Симболите

се внесуваат на претходно изработена бланко-карта. Порано симболите се внесуваа рачно на бланко-картата и беа во црно-бела техника, а сега се внесуваат електронски на комјутер според вградена програма и се изработуваат во боја со што се добива уште поголема прегледност за распространетоста на определена дијалектна појава, главно, лексема со зборообразувачките и/или со семантичките разновидности. Финале на проучувањето на разгледуваната дијалектна појава е коментарот на дијалектниот материјал со етимолошко толкување на застапените лексеми на теренот. За завршница се смета обединувањето на проучуваните прашања во атлас, во кои се застапени индексите, картите и коментарите со придружните елементи на научната интерпретација.

Колективното истражување на македонските дијалекти започнува со формирањето на Одделението за дијалектологија при Институтот за македонси јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје во 1960 година под раководство на Божидар Видоески (Видоески, 2000: 5). Од 1961 година до денес со повремени прекини се вршат теренските дијалектни истражувања за проектот *Македонски дијалектен атлас* од малубројниот дијалектолошки тим, чиј број цело време осцилира околу пет-шест истражувачи. Речиси сите дијалектолози се обучуваа за теренски истражувања од самото вработување, при што изработуваа магистерски трудови или докторски дисеретации, но поразителен беше фактот што дел од оформените дијалектолози преминуваа на работа во други институции, главно, на факултетите, за подобар статус, за подобра плата и за полесна работа.

Дијалектниот материјал се бележеше на теренот според *Прашалникот за собирање материјал за Македонскиот дијалектен атлас* составен од Божидар Видоески. Истражувачите на терен долго време, речиси, четири дециении го користеа *Прашалникот* со машиопис, а од 2000 година наваму го користат печатеното издание на *Прашалникот*.

Треба да споменеме дека *Прашалникот* содржи три целости: Преглед на проблемите за прашалникот на МДА, Теренски дел на прашпалникот и Регистар на лексичките единици.

Првата целост е составена од пет дела. „Првите четири претставуваат инвентар на проблеми од областа на фонологијата, морфологијата, зборообразувањето и делумно од синтаксата, проследени со голем број примери што зависно од контекстот се запишувани во стандардна форма и со стандарден правопис и/или во дијалектна форма и со дијалектна фонетска транскрипција“ (Видоески, 2000: 6). Петтиот дел се однесува на синтаксички прашања со што се комлетира инвентарот на релевантните јазични проблеми.

Втората целост служи за теренска работа со информаторите од целата територија на етничка Македонија. На почетокот се бара експлораторот да ги забележи податоците за себеси, за информаторот, за населеното место и за населението, чиј говор е предмет на истражување и податоци за топони-

мијата. Теренскиот дел на прашпалникот содржин 2 500 лексички единици распоредени во 35 глави по семантички полиња. Во првите 24 глави основниот акцент е ставен на лексиката, при што со извесен преод од лексичко-зборообреазувачки и ономнастички теми, се преоѓа на граматички теми.

За полесно снаоѓање на експлораторот, материјалот е претставен во две колони. Во левата колона е инвентарот на лексичките единици, наведени во стандардна форма со стандарден правопис, чија форма и чиј изговор истражувачот треба да ги забележи според информаторот од истражуваното населено место. Во ретки случаи една лексичка единица е предадена во синонимна низа или во неколку фонетски дијалектни варијанти.

Под заглавната единица се бараат дополнителни информации за деминутивните, аугментативните и пејоративните форми на лексичките единици кај именките, односно префиксираните форми кај глаголите.

Мошне важно е да се забележи тоа што од експлораторот се бара да се наведат зависните форми, на пр. освен основната форма *рака*, во која може да се проследи континуантот на носовката од заден ред /ǫ/, се бара да се наведат членските мирфеми *-та*, *-ва*, *-на*, множинската форма и да се забележи акцентот. Покрај тоа, дополнително се бараат акцентските целости: *за рака*, *под рака*, *на рака*; можните деминутивни форми: *раче*, *раченце*, *рачуле*, *рачетинка* и сл., односно можните аугментативни форми: *рачиште*, *рачетина*, *рачинка* и сл. Кај глаголите се бара целата парадигма во сите глаголски времиња.

Во десната колона е даден опис на предметот, на појавата или на дејството во форма на прашање што се однесува на лексемата во левата колона. (При нашите теренски истражувања, покрај прашањата, користевме слики на некои видови животни и птици од албумот *Животинско царство*.)

Третата целост е Регистарот на лексичките единици со кои се илустрира лингвистичката проблематика во Прегледот на проблемите за прашалникот на МДА и инвентарот на лексичките единици во Теренскиот дел на прашпалникот, предаден по азбучен ред. Материјалот во Регистарот е означен со буквата П кога се однесува на проблемскиот дел, односно со буквата Т кога се однесува на теренскиот дел.

На крајот е даден Списокот на пунктовите за теренските истражувања и бланко-картата на проектот *Македонски дијалектен атлас*.

Користењето на методологијата на ареалната лингвистика при проучувањето на дијалектите се наметна како неопходна, бидејќи дава сеопфатна слика на релевантните дијалектни карактеристики на еден јазичен систем. Потврда за тоа се резултатите од долгогодишните колективни дијалектни проучувања на собраниот материјал од предвидените 351 пункт (Гајдова, 2008: 10), презентирани во воведниот том на проектот *Македонски дијалектен атлас : Пролегомена*, во кој, како што споменавме, се застапени дваесет и три дијалектолошки лексичко-семантички единици, а уште поголема

потврда за тоа се резултатите од долгогодишните колективни дијалектни проучувања, презентирани во првиот том на проектот *Македонски дијалектен атлас: Од ризницата на картотеката – лексички материјали*, во кој се застапени педесет дијалектолошки лексичко-семантички единици.

Со картографската обработка на дијалектниот лексички материјал се добива извонреден преглед на ареалното расчленување на дијалектната територија. Треба да споменеме дека во воведниот том на проектот *Македонски дијалектен атлас : Пролегомена* „индексот н картографираниот дијалектен материјал испишан според *Списокот на пунктови*, картата со легендата и коментарот кон картата претставуваат една целина и секогаш следуваат едно по друго; во рамките на таа целина се чита македонскиот дијалектен материјал и се толкува лексичката обработка на македонската дијалектна лексика“ (Гајдова, 2008: 17).

Вистинско осветлување на дијалектите со методологијата на ареалната лингвистика е првиот том од проектот *Македонски дијалектен атлас: Од ризницата на картотеката – лексички материјали*, во кој се застапени, како што споменавме, педесет дијалектолошки лексичко-семантички единици „со сите придружни елементи потребни за ваков вид научни проекти, а тоа се: Фонетска транскрипција, Список на сите населени места застапени во нашата картотека, Демографски описи на населените места, карта бланковка, карта со основните граници на трите дијалектни наречја според Б. Видоески, обаботка на материјалот во Индекси и Карти, Список на користена литература и Список на скратеници“ (Лаброска, Марковиќ, 2024: 5).

Овие се дел од нашите согледи за работата на проектот *Македонски дијалектен атлас*, во која активно имам учествувано, поминувајќи ги сите фази на дијалектолошките проучувања. Имено, за проектот *Македонски дијалектен атлас* вршев теренски испитувања во дваесетина дијалектни пунктови, ексцерпирав нов дијалектен материјал од печатени извори, го средив ексцерпираниот материјал од стотина пунктови по тематски подрачја во картотеката за проектот, изработив карти со придружен коментар на повеќе од сто единици, изработив околу 700 индекси, направив триесетина демографски описи и др. Како резултат од нашата работа на проектот произлегоа магистерскиот труд „Кајларскиот говор“, докторската дисертација „Анатомската лексика за човекот во македонските говори во компарација со состојбата во српскохрватскиот јазик“ и педесетина написи објавувани во македонската и во странската периодика.

Литература

Видоески, 2000: Б. Видоески, *Прашалник за собирање материјал за Македонскиот дијалектен атлас*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Гајдова, 2008: *Македонски дијалектен атлас : Пролегомена* (Главен редактор: Убавка Гајдова). Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Лаброска, Марковиќ, 2024: *Македонски дијалектен атлас: Од ризницата на картотеката – лексички материјали* (Уредници: Веселинка Лаброска, Марјан Марковиќ). Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ : Македонска академија на науките и уметностите.

Vasil S. Drvošanov

DIALECTS IN THE LIGHT OF AREAL LINGUISTICS

Summary

The current scientific discipline of dialectology of Slavic languages uses the methodology of areal linguistics in its studies. On the foundations of areal linguistics, the megaproject in Slavic studies, *The General Slavic Linguistic Atlas*, is being worked on, according to whose model separate national atlases are also being worked on. In Macedonian studies, dialectologists are united around the *Macedonian Dialect Atlas* project, from which two collective atlases have been realized so far: *Macedonian Dialect Atlas*: *Prolegomena and Macedonian Dialect Atlas*: *From the Treasury of the Card Index – Lexical Materials*. The first work, published in 2008, is an introductory volume of twenty dialectological units, and the current volume, published in 2024, is of fifty dialectological units. At this Round Table, the author will present his experience from the work on the *Macedonian Dialect Atlas* project.

Key words: Dialectology, Areal Linguistics Methodology, Dialect Material, Semantic Fields, Indexes, Annotated Maps, *Macedonian Dialect Atlas*.

Часопис
ИСХОДИШТА
12

Издавачи:
САВЕЗ СРБА У РУМУНИЈИ

ФИЛОЛОШКИ, ИСТОРИЈСКИ, ФИЛОЗОФСКИ И ТЕОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
ЗАПАДНОГ УНИВЕРЗИТЕТ У ТЕМИШВАРУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ

За издавача
Инж. Огњен Крстић, председник Савеза Срба у Румунији
Проф. др Владимир Ж. Јовановић, декан Филозофског факултета у Нишу
Проф. др Дана Перчек, декан Филолошког, историјског, филозофског и теолошког факултета у Темишвру

Уредници:
Проф. др Михај Н. Радан
Проф. др Горан Максимовић
Проф. др Татјана Трајковић
Др Ана Савић Грујић

Лектура и коректура
Ауторска

Корице
Ливија Матејаш
Дарко Јовановић

Прелом
Милан Д. Ранђеловић

Вебмастер
Адриан Кинтар

Формат
17 x 24 cm

Штампа
Editura Universității de Vest

Тираж
70 примерака

Темишвар 2026.

ССР - Центар за научна истраживања културе Срба у Румунији
USR – Center for Scientific Research of Culture of Serbs in Romania
и аутори

ISSN 2457-5585
ISSN-L 2457-5585

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41+821.163.41
ИСХОДИШТА = Originations / главни и одговорни уредник Михај Н. Радан. - 2015, бр. 1- . - Темишвар : Савез Срба у Румунији, Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији : Филолошки, историјски, филозофски и теолошки факултет Западног универзитета у Темишвару ; Ниш : Филозофски факултет Универзитета
у Нишу, 2015 ([Темишвар] : Editura Universităţii de Vest). - 24 cm
Годишње.

ISSN 2457-5585 = Исходишта (Timişoara)

COBISS.SR-ID 219964428